De dichtwerken van Bilderdijk. Supplement. De mensch en de dichter Willem Bilderdijk

Eene bijdrage tot de kennis van zijn leven, karakter en geschriften

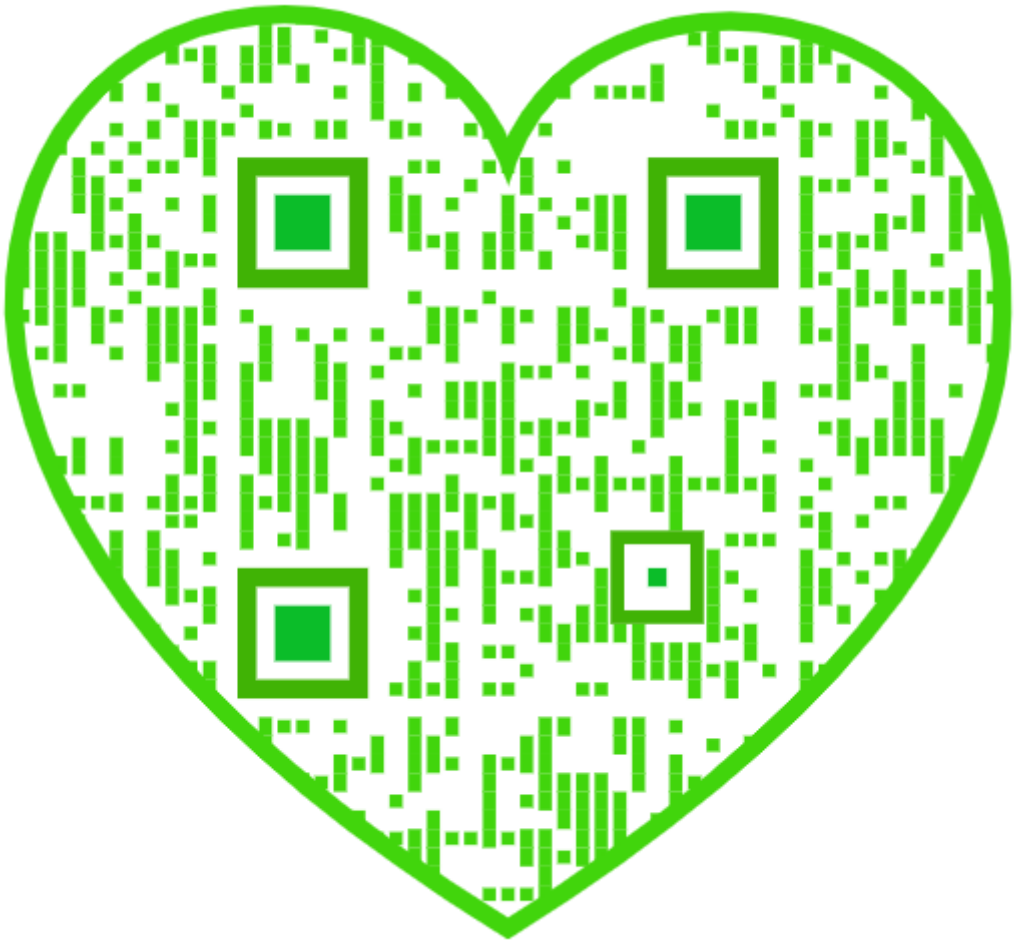
Isaäc da Costa

bron
Isaäc da Costa, *De dichtwerken van Bilderdijk. Supplement. De mensch en de dichter Willem Bilderdijk. Eene bijdrage tot de kennis van zijn leven, karakter en geschriften*. A.C. Kruseman, Haarlem 1859

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/bild002dich17_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

J. G. Schwartze pinx.
D. J. Sluyter sculps.

INDIEN IK U VERGETE - -

Ps. 137: 5a.

aant. [Eerste levensnacht]

De voorbeelden zullen wel niet talrijk zijn van een welkomstgroet by de intrede in dit leven, als in den nacht tusschen zeven en acht September 1756 te beurt viel aan den pas geboren spruit in een huis te Amsterdam in de onmiddelijke nabijheid der Westerkerk. Het jongske was even zes- of achttien uren oud, toen door een hoop opgeruid volk al de buitenvensterglazen der ouderlijke woning werden ingeslagen, de kamer niet uitgezonderd, waarin voor moeder en kind een rustiger nacht te gemoet was gezien.

Het op zoo onbescheidene wijze verwelkomd wicht was een zoon geboren aan Dr. Izaak Bilderdijk, weinige dagen later in de naby gelegen kerk met den naam van W i l l e m naar zijnen grootvader van moederszijde gedoopt. Het straatrumoer in den nacht na de geboorte werd door de familie toegeschreven aan een hatelijken grap van zekeren losbol, die met haar in

aant. onmin verkeerde. Of ook partijgeest daarby in het spel geweest mag zijn, is door den Dichter, toen hy in laten ouderdom den zonderlingen geboortegroet in een merkwaardig vers herdacht, niet stellig gezegd.* Doch zeker is het, dat de oude Heer Bilderdijk in zijnen tijd en in zijne mate, even als in later dagen zijn beroemde zoon, van wege brandenden ijver voor het huis van Oranje in het oog liep, en by de tegenpartij te Amsterdam in blakende ongunst stond.

[Des dichters vader, Dr. Izaak Bilderdijk]

Doch niet in dit opzicht alleen verdient by een levensoverzicht van zijnen zoon ook Dr. Izaak Bilderdijk eenige meer dan gewone opmerkzaamheid. Groote mannen na te gaan tot in de geschiedenis en het karakter hunner ouders en voorouders, is een aangeboren trek by ieder, die belang stelt in de diepere kennis van hunnen aanleg en gave; en het woord van den Dichter, die het h e d e n der wereld in haar v o o r l e d e n ziet, schijnt ook eeniger mate toepasselijk op die k l e i n e w e r e l d, den enkelen mensch.

Om ons in het herinneren van voorbeelden by de rangen hier van Dichters en geniale Schrijvers te bepalen, voor welken vereerder van Goethe is de kennis onverschillig, die hy zelf ons doet maken in zijne W a a r h e i d e n D i c h t i n g met zijnen vader den deftigen

* K o m p l. D i c h t w. XII, 304.

aant. keizerlijken Raad te Frankfort, en diens ingenomenheid met der Duitscheren lievelingsheld van dien tijd, den Koning van Pruissen, en zijn niet minder hartelijken afkeer van Oostenrijks Franschen bondgenoot, zoo onbewimpeld aan den by hem ingekwartierden Graaf Thorane geuit, - en zijne eigenaartige strengheid in het gezin en in de opvoeding zijner kinderen, - en zijne liefde voor het Recht, voor de orde, voor de kunst? Of voor wien die, uit welk een standpunt dan ook, in de schriften en lotgevallen van F r a n ç o i s A u g u s t e d e C h â t e a u b r i a n t eenig belang stelt, heeft niet vooral ook eenige aantreklijkheid de figuur van zijnen vader, den ouden Edelman in Bretagne, met zijne echten-zeemans-stugheid, op dat alles behalve van weelde of rijkdom schitterend ouderwetsch kasteel, met zijn ingewortelden afkeer van hof- en wereldleven, met die eentoonige levenswijze en dat onvriendelijk uiterlijk, waaronder elementen toch zoo menigmaal zich verraden, die, gantsch anders gewijzigd en onder geheel andere omstandigheden ontwikkeld, nog zoo wel erkenbaar zijn in den zonderlingen en avontuurlijken zoon?

Behoudens het groote onderscheid tusschen de nationale en personeele karakters van den Amsterdamschen Geneesheer en Oranjevriend, en den Franschen Landedelman of den Frankfortschen Rechtsgeleerde, zoo was

er ook in Dr. Izaak Bilderdijk niet weinig van het strenge en, wilt ge, stroeve dier beide ouderwetsche vaders. Het uiterlijk voorkomen gaf het reeds te kennen: by eene niet hooge maar stevige gestalte iets van dien ietwat Spaanschen ernst op het bruin gelaat en in het donker, zwaar gewenkbraauwd oog, dat men niet zelden op oud-Amsterdamsche physionomiën ontmoet. Met zijnen zoon Willem had voorts de Doctor iets eigenaartigs in hand en schrift gemeen, zoowel als eene in het geslacht, om dus te zeggen, erfelijke keurigheid op Nederduitsche taal en uitspraak, en, niet het minst eene kracht van zeggen en schrijven, die in verband met beider onverzetlijkheid op beginsels van eerlijkheid en eer, de spreuk scheen te rechtvaardigen van hunnen stam, - het S e m p e r i d e m onder d e r o t s i n b r a n d e n d e z e e. Sterk als ook de zoon in zijne jeugd geweest is op den degen, - hevig als hij in zijne politieke overtuigingen en gemoedsbewegingen, - en, waar het dezen gold, tot buigen of plooien even weinig in staat, - is niets begrijplijker, dan dat de Doctor in zijnen tijd eer ontzien dan bemind is geweest, en dat ook voor hem de gevolgen van dergelijk een karakter en bestaan niet uitbleven. Om zijne warme deelneming in de verandering van zaken in 1748 lasterlijk als Doelist verdacht gemaakt, stond hy, na den vroegen dood van den Stadhouder Prins

Willem den Vierde nog veel meer aan de vijandschap der tegenpartij bloot, die hy trouwens noch in daden, noch in woorden, in rijm of onrijm, spaarde of ontzag. Gevoelig hekelde hy meer dan eens met zijn scherpe dichterlijke pen zoo wel de misbruiken der Amsterdamsche oligarchie, als de vlekken in het private leven van sommige Regenten met die openbare misbruiken in ergerlijk verband, terwijl hy daarentegen by elke gelegenheid zijne hoogachting voor patricische geslachten of regeeringsleden van den stempel der Dedels of der Straalmans even ondubbelzinnig uitkomen deed. Geen wonder, dat ook de praktijk onder de aldus opgescherpte vijandschap van stadgenooten aanzienlijk leed en achteruitging, zoo dat hy dan ook eindelijk van de openbare uitoefening der Geneeskunde geheel afzag, en met betrekkelijk genoegen het ampt van Opziener over de maniantie der collective middelen over Amsterdam, Amstelland, en het Gooiland, hem door de Prinses Gouvernante, moeder van Prius Willem den Vijfde, opgedragen, aanvaardde en tot in hoogen ouderdom waarnam. De ontzachlijke beslommeringen, aan zijne trouwe en naauwgezette behartiging van dat ampt verbonden, lieten hem van toen af voor studiën van liefhebbery weinig tijd over. Toch liet hy noch de kennisneming van het geen op het gebied der geneeskunst voorviel, noch de beoefening der poëzy ten eenenmale

varen. Als dichter had hij ook een zekeren gevestigden naam verkregen, niet alleen door de sterk gekleurde politieke Sonnetten, hier reeds in herinnering gebracht, maar ook en vooral door zijne Treurspelen, waaronder zijn A r r i a e n P a e t u s en zijne T o m y r i s geacht worden te hebben uitgemunt. Dat uitmunten intusschen versta men van de zuiverheid en kracht eener vooral echt Nederduitsche taal, van het gespierde eener (in tegenoverstelling van de dusgenaamde M a a s p o ë e t e n van dien tijd) oud-Amsterdamsche, door Vondel en Antonides gevormde versificatie. Want voor het overige ontbrak aan die Treurspelen van den ouderen Bilderdijk zeer zeker niet slechts de tragische stijl en toon, maar ook in het geheel eene poëzy van veel hooger dan een deftig en welluidend karakter, welke laatste eigenschap de Doctor door zijn bijzonder talent van declameeren, in verzen zoo van anderen als van hem zelven by uitnemendheid wist te doen gelden.

Wy zijn de scheidslijn reeds over, die tusschen de beide Dichters, zoon en vader, op het grondgebied der Hollandsche Muze ligt. Nevens een enkelen gemeenschaplijken familietrek waren in het geheel de individueele verscheidenheden velen en groot. Gelijk de hoogere adem der poëzy, zoo ontbrak aan Dr. Izaak Bilderdijk niet slechts de fijne esthetische smaak, maar die gemeenzaamheid daar te boven met de wereld

aant. der antieke en moderne kunst, waarmede tot een zoo aanmerkelijke hoogte Goethes vader bedeeld was. Goed Latinist en wel vertrouwd met de meesters van het Romeinsche prosa was Bilderdijk de vader in de Grieksche taal en poëzy veeleer een vreemdeling, en bezat hy voor teeken-, schilder-, en bouwkunst niets van dat diepe gevoel, van dien gelukkigen aanleg, van dat praktische vernuft, welke zoo by uitnemendheid ons kunnen blijken tot de eigenschappen van zijnen zoon te hebben behoord.

[Desdichters moeder]

Had deze dan, voor zoo ver de rijkdom zijner natuurlijke gaven voor een deel ook genealogisch zou mogen verklaard worden, dat hooge en fijne kunstgevoel, dien grootschen aanleg tot de scheppende kunst zelve, ook misschien aan de moederlijke afkomst te danken? Wy weten het niet. Dit alleen blijkt voldoende, dat de invloed van het moederlijk karakter en voorbeeld hier wel een geheel andere dan in het huisgezin te Frankfort blijkt geweest te zijn. Dat vrolijke, dat levenslustige, dat van alle storing eener opgeruimde gemoedsstemming afkeerige, by Goethe grootendeels overgeërfd van zijne moeder, lag van de zielsgesteldheid der moeder van Bilderdijk eerder ver. Ook van haar mag hier intusschen niet geheel gezwegen worden. Tot een geslacht behoorende, in de Rechtsgeleerde wereld met roem bekend, en aan onderscheidene histori-

aant. sche namen, in den ouden Nederlandschen adel evenzeer als in het latere patriciaat, door afkomst en maagschap verwant, was Sibilla Duyzenddaalders, Echtgenoote van Dr. Izaak Bilderdijk, eene vrouw en huismoeder van oud-Amsterdamsche degelijkheid en fatsoen. Gezet op orde en keurige netheid, overdreef zy misschien, als onder hare stad- en landgenooten niet zeldzaam was, deze loffelijke eigenschap wel eens. Haar schijnt, hoe dit zij, by een licht ontstemd gemoed, gepaard met huisselijke tegenspoeden niet buiten verband met de openbare bemoeiingen van den Doctor, en het nederleggen zijner geneeskundige praktijk, eene doorgaande effenheid van wat men h u m e u r noemt maar al te zeer ontbroken te hebben. Men heeft althands onzen Dichter, wanneer hy in gevorderden leeftijd zich, niet zonder zelfbeschuldiging, over de groote heftigheid van zijn gestel beklaagde, wel eens hooren zeggen, dat hy dit gebrek niet van zijnen vader alleen, maar zeer bijzonder van zijne moeder had overgeërfd.

[Kindschheid en jeugd]

Niet vrolijk was in meer dan één opzicht Bilderdijks kinderlijke leeftijd. En wel allereerst, uit den aart dier in hem schuilende dichterlijke natuur, die, in zich zelve veelal somber, door bijzondere en exceptioneele omstandigheden, als by voorbeeld aan Goethe in de onvergetelijke vaderstad en door de inmenging van het moederlijke gestel te beurt vielen,

geheel anders gewijzigd k a n worden, maar by Bilderdijk daarentegen zich geheel in hare eigene richting ontwikkelde. Onder de uitwendigheden, die daartoe bijbrachten, mag wellicht ook reeds de ouderlijke woonplaats geteld worden, zoo geheel onderscheiden van die aangename omstreken van Frankfort, waarin zich Goethes kindschheid vermeidde. Later werd door het gezin een aangenamer althands frisscher kwartier der stad bewoond, te weten die overzijde van de rivier, welke men den Joden-Amstel pleegt te noemen. Nog in 1787 woonde aldaar de reeds bejaarde Inspecteur in een huis belendende aan dat der Portugeesche familie Henriques de Castro, by welke, zoo ik meen, toen er sprake van plundering was in dat veel bewogen jaar, de huisraad en papieren van den bedreigden Oranjegezinden Amptenaar uit goede buurschap en overeenkomst in politieke gevoelens, zijn geborgen geworden.

Doch wat eene ziel als die van Bilderdijk reeds in de vroegste kindschheid tot weemoedige mijmeringen stemde, was door geen uiterlijke omstandigheden te overkomen of in zijn diepsten grond te verklaren. Op den bodem van dat hart lag van den beginne een heimwee, ook door het heerlijkste wat vaderland of wereld had kunnen aanbieden niet te bevredigen. Van die zijde in het bijzonder was Bilderdijks kindschheid eene zeer merkwaardige en buitengewone. Zy was

dit tevens door die vroege rijpheid van denk- en leervermogen, waarvan hy zelve op meer dan ééne plaats en wijze in zijne schriften heeft melding gemaakt, doch waarvan het hoogst zeldzame wel eens de juistheid zijner mededeelingen op dat punt heeft doen betwijfelen. En voorzeker zou het niet vreemd zijn, dat de Dichter, op den vroegsten dageraad zijns levens in rijperen leeftijd te rug ziende, dien niet zonder eenige dichterlijke kleuring, zonder eenige hoe ook onopzetlijke vergrooting, in de uitboezemingen van rijper leeftijd hadde opgenomen en wedergegeven. Wy laten een iegelijk gaarne zijne vrijheid, om in die merkwaardige zelf-beschrijvingen, deels in een aantal schoone verzen deels in vrijen onrijm ons nagelaten, de verdeeling tusschen w a a r h e i d en d i c h t i n g naar eigen keus en maatstaf te bepalen. Alleenlijk, men zij ook hier voorzichtig met de ontkenning der mogelijkheid van hetgeen de grenzen onzer dagelijksche ondervinding in meerdere of mindere mate te buiten gaat. Men vergete niet, dat èn rede èn ondervinding èn herinneringen uit eigene kindschheid ons zouden kunnen overtuigen, hoe oneindig veel van denken, verlangen, en lijden, in het hart van een kind k a n , en wy voegen er vrijelijk by, m o e t omgaan, dat by eene oppervlakkige beschouwing als boven het bereik eens kinds ons mag toeschijnen. Denken wy wel genoeg na, wat verbazende werking

van allerlei vermogens by de ontwikkeling zelfs van het meest dagelijksche kind reeds moet aangenomen worden op den kleinen afstand van zijne intrede in het leven tot het tijdstip van zijn verstaan en spreken van de menschelijke taal? En wien zal het dan, de evenredigheden in acht genomen, zoo zeer mogen verwonderen, dat een buitengewone geest ook in zijne vroegste ontwikkeling de gewone maat verre te boven is gegaan? Om niet te zeggen, dat by den eenen mensch de herinnering van wat hy als kind deed of leed levendiger is dan by den anderen. En dat voorzeker Bilderdijk een dier naturen was, by uitnemendheid vatbaar voor het lang en diep bewaren van vroeg ontfangen indrukken en ondervondene gewaarwordingen zal wel door niemand, die hem slechts eeniger mate uit zijne schriften leerde kennen, betwijfeld worden. Wy zullen hier voorzeker in geen kritisch onderzoek treden over de vraag, in hoe ver de tijdsopgaven van den Dichter ten aanzien zijner vroegste ontwikkeling al of niet tot een gemiddelde opvatting recht geven. Geheel onafhanklijk van die vraag mogen wy het er voor houden, dat die hier en daar verstrooide berichten omtrent het denken en weten en lijden zijner kindsche jaren in de groote trekken eene wezenlijke zielsgeschiedenis bevatten, gerechtvaardigd en opgehelderd door het geen by den volwassen man van het in

aant. alle opzichten vreemde en buitengemeene zijns aanlegs en zijner gaven en vermogens gebleken is. Wat hy dan alzoo in zijnen Gibeon, in zijne Geboortsbestemming, in de Herinneringaan zijne kindschheid, in het Uitzicht op zijnen dood mitsgaders de Aanteekeningen op deze zijne dichterlijke zelfbeschrijving,* van die verwonderlijke rijpheid zijner kindsche jaren heeft doen blijken of getuigd, is een sleutel op de niet min verwonderlijke ontwikkeling van zijn machtigen geest in de volheid des manlijken leeftijds. Met de geschiedenis van die latere ontwikkeling vergeleken, begrijpen wy eenigermate de voorbeeldeloos vroege kennis in dat vroeg rijpe kind, van den Bijbel, de Wereldgeschiedenis, de schriften van Cats, - zijn nadenken in zoo tederen leeftijd reeds over het bestaan en den zamenhang der dingen, over den aart en het zamenstel van den mensch, over het Wezen en het werk van God, over zijn eigen persoonlijkheid en bestemming. Wy begrijpen zijn vroegtijdig voorgevoel van den eenigen aardschen troost tegen de smarten des levens, later zoo roerend door hem ondervonden in den echtelijken liefdeband, door eenen God van liefde gelegd. Wy gaan met hem mede, wanneer hy zich de loopbaan van den moedigen en edelen krijgsman, als de eenige waarby zijn hart voldoening

* K.D. XII, 3, 136, 213, 367. en 462.

zou kunnen vinden, in kinderlijk ridderlijke mijmeringen droomde, en aan Teisterbant dacht.* Geheel de richting van zijnen geest ging ook later daarheen uit. Gehoorzamen toch en gebieden, moed in het ondernemen en overleg in het uitvoeren, vereeniging in één middelpunt van de zeer onderscheidene krachten, die hy in zich zelven ontwaarde, zie daar wat met meer dan gewone bewustheid, maar toch niet zoo geheel voorbeeldeloos, het tengere knaapje by de keus van den krijgsmansstand had bepaald. Had aan die keus mogen worden voldaan, de naam van Willem Bilderdijk ware wellicht met minder lijden, met meerder levensgenot, in de rangen van geniale Krijgshoofden opgenomen geworden, dan zijn deel geweest is in die eener strijdende en lijdende Dichterenschaar.

Van hooger hand kwam de beslissing, door een schijnbaar gering en in het eerst weinig geteld voorval op zijn zesde jaar. Een trap op den linkervoet, hem door een speelnoot ongelukkig toegebracht, had eene zoodanige ontsteking van het beenvlies ten gevolg, dat er allerlei heelkundige operatiën by te pas moesten komen, wier herhaling bedenkelijke uitwerksels te weeg bracht, zijn gestel hevig aantastte, en, hem gedurende een twaalftal jaren van buitenlucht en buitenwereld afsloot. Eerst op zijn achttiende jaar volkomen, met uitzondering alleen van een altijd sleepend

* K.D. XII, 316.

aant. gebleven en meer of min verminkten voet, genezen, vond hy zich, voor het eerst wederom de straat betredende, onder menschen zoo vreemd, dat hem zelfs de dagelijksche taal, om naar het een of ander te vragen, niet meer ten dienste scheen te staan.

Van dat langdurig huis- en kamerleven, deels zelfs bedlegerig in den beginne doorgestaan, dagteekent de eigenlijke grondlegging van die rijke kennis en veelsoortige bekwaamheid in een tal van vakken, waardoor zich de Dichter niet minder dan door zijne uitnemendheid a l s Dichter onderscheiden heeft, en die hy, voor het meest aan zich zelven, dat is, aan eigen onderzoek en vorming overgelaten, minder dan iemand misschien gezegd kan worden aan rechtstreeksch onderwijs van menschen verschuldigd te zijn geweest. Zelfdenkend en oorspronklijk genie in de hoogste maat, bracht het lezen van boeken uit de Bibliotheek van zijnen vader, hem eigenlijk alleen op den weg om door eigen nasporing, schifting, vergelijking, innerlijke bewerking, wetenschap te verkrijgen. Later schijnt hy door Doctor Verschuur, collega en huisvriend zijns vaders, en die den aanleg van den jeugdigen lijder veel dieper dan zijn vader zelf doorzag, op beter of geregelder wijze voedsel voor zijnen zielshonger naar wetenschap ontfangen te hebben. Tot de meest uit één loopende vakken en takken strekte toch de behoefte van zijne kindschheid en van

aant. geheel zijn leven zich uit. Ouderwetsche en gebrekkige leesboeken in het vak vooral van Natuurkunde, alles wat hem in handen viel of gegeven werd over Letterkunde en Geschiedenis, Logica en Metaphysica, vooral ook over Wetenschappen tot de kennis van het menschelijk lichaam, zijn zamenstel, gezondheid, ziekte, en genezing in betrekking, werd als verslonden, straks door inwendige overdenking tot voedsel en rijkdom voor eigen verstand en gemoed verarbeid. De gronden der Wiskunde werden aangeleerd uit een oude uitgaaf van Euclides, die van het Natuurrecht uit Wolff, - de kennis van oude en nieuwe talen door gestadig lezen, vergelijken, en nadenken verkregen; de aart der menschelijke taal als zoodanig, reeds vroegtijdig in het wezen zelf van den mensch gezocht en daaruit verklaard. Schoonschrijven, vooral ook teekenen, eerst als liefhebbery en uitspanning by de hand genomen, werden later onder de leiding van deskundigen regelmatig geoefend en tot eene hooge mate van bedrevenheid gebracht. De Bouwkunst, van welke hy ergens verklaart, hoe zy hem een vereenigd mathematisch en esthetisch genot aanbood, behoorde ongetwijfeld al mede tot deze zijne vroege studiën. Taktiek en vestingbouw met alles wat tot de kunst des oorlogs betrekking heeft, hield zijn nadenkenden en arbeidzamen geest bezig, niet het minst ook na dat het uitzicht op de

aant. loopbaan, waarin hem deze studiën in het leven zelve zouden te stade komen, geheel te loor was gegaan.*

By dat alles stond de Dichtkunst nog niet op den voorgrond althands. Wel was het dichterlijk element buiten allen twijfel in het diepste der ziel aanwezig, doch onzeker nog, of het ware, in welken vorm het zich belichamen zou. Uit de dichterlijke grondstof toch ontwikkelt zich niet altijd wat by de wereld of in de wandeling p o ë z y wordt geheten, en het geen den waren dichter maakt, - de blik der intuitie, de stoutheid der combinatie, het geluk van den greep, - vindt zich dikwerf te rug in het beleid van een veldslag, in de ontdekking van een natuurwet, in het nasporen en verkrijgen eener groote wetenschaplijke waarheid op meer dan één gebied. Aan het schrijven in de vormen der hooge dichtkunst werd althands in die jaren nog naauwlijks gedacht; want voor eene vrucht van eigenlijken dichtgeest zal niemand toch wel die B e s c h o u w i n g v a n v i j f T a f e r e e l e n u i t J o s e p h s l e v e n houden, die, op twaalfjarigen leeftijd door den jeugdigen kluizenaar gedicht, eenigen tijd later (ten jare 1770) buiten zijn weten en, zoo het heeten moest, tot zijne aanmoediging in de V a d e r l a n d s c h e L e t t e r o e f e n i n g e n werden geplaatst. Zy zijn, in 's Dichters laten ouderdom, doch evenzeer buiten zijne toe-

* K.D. XII, 465-468.

aant. stemming, afzonderlijk uitgegeven, en brengen dien ten gevolge ook het hunne toe tot de verzameling der volledige D i c h t w e r k e n .

Het geen de eerste bewustheid van dichter te zijn, tot uitstorting van hart en leven in de vormen eener gesprokene taal geboren dichter, by Bilderdijk te weeg bracht, was (hy zelf heeft het opgeteekend) de nieuwe Psalmberijming, ingevoerd toen hy zijn zeventiende jaar was ingetreden. Van daar tot op zijne eerste optreding als Nederlandsch Poëet is de afstand des tijds niet aanmerkelijk. Men mag het er intusschen voor houden, dat èn toen èn vroeger reeds plaats gehad hebben die ongelooflijke oefeningen, om het werktuigelijke der taal meester te worden, waarvan hy meer dan eens in zijne uitgegevene schriften en in zijne Brieven gewag maakt, en waarby inzonderheid ook zijne vroegtijdige bekendheid en ingenomenheid met Horatius niet weinig hebben medegewerkt.

[Optreding alsdichter]

Plotseling en schitterend trad hy op als oorspronklijk Dichter ten jare 1774. Het Leydsche Genootschap K u n s t w o r d t d o o r a r b e i d v e r k r e g e n had voor prijsstof uitgeschreven d e n I n v l o e d d e r D i c h t k u n s t o p h e t S t a a t s b e s t u u r . Het onderwerp, door sommigen zeer te onrechte voor ondichterlijk geacht, wekte den nu omstreeks achttienjarigen jongeling tot het inzenden van een Lierzang op, die de bekrooning

aant. waardig werd gekeurd. De Dichter zelf had zijnen naam in het besloten billet ter geleide van het vers, niet ingevuld. Groot was de verbazing in het huis van Dr. Bilderdijk, toen zich de Schrijver allereerst in den kring der zijnen bekend maakte en ten blijke zijner geloofwaardigheid het klad uit zijn lessenaar voor den dag haalde.

[Prijsverzen en verdere eerstelingen]

In het volgende jaar stond hem een nog glansrijker triomf te wachten by het zelfde Genootschap. Ditmaal was de Liefde tot het Vaderland de prijsstof. De jeugdige kampstrijder zond een Dichtstuk in Alexandrijnen in, dat den gouden eerpenning behaalde, en nog op hetzelfde onderwerp een Lierzang, aan welken de tweede zilveren werd toegekend, terwijl de eerste zilveren behaald was door Jonkvrouw de Lannoy. De persoonlijke kennismaking met deze Dichteres, voor wier talent Bilderdijk reeds te voren groote achting had opgevat, gaf aanleiding tot eene vriendschap, waarin ook Feith een tijd lang gedeeld heeft, en die tusschen het dichterlijk Drietal tot eene briefwisseling aanleiding gaf, waaruit onder anderen tot ons gekomen is de luimige brief aan de edele Baronesse over een afbeeldsel van haar schootkatje, het ook nog in de Opdracht van den Muis- en Kikvorschkrijg herdachte Pegaasjen. Door menig getuigenis zijner hooge achting voor de begaafde Jonkvrouw en hare dichterlijke gave vereerde hy in 1783, by de uitgaaf harer Na-

aant. gelaten Gedichten en by meer dan ééne latere gelegenheid, hare gedachtenis, als, onder anderen nog waar hy in zijn beroemd Afscheid, uitgesproken ten jare 1811 in de Hollandsche Maatschappy van Wetenschappen en Kunsten, de eervolle vermelding der Dichters, zijne toenmalige tijdgenooten, met een te rug blik op de dagen zijner eerste optreding in dezer voege besluit:

> Gy, gy-alleen, Lannoy, gy echte Dichteres,
> Wier tombe, omwemeld van Bataafsche lijkcypres,
> Ik-zelf met eigen hand uw lijkasch heb geschonken,
> Verdiende in 't perk der eer eens Dichters hart te ontfonken;
> Gy waart me een zegepraal, my dierbaar, mijner waard! -
> Neen, Hollands Dichtrenoogst was tot dees tijd gespaard.*

Zoo was op nog geen twintigjarigen leeftijd de naam van Willem Bilderdijk als Dichter gevestigd, en een nieuwe kring van leven en omgang, zoo buiten als binnen het ouderlijke huis, voor hem geopend. Eerlang breidde zich zijne bekendheid en ten gevolge daarvan zijn letterkundige omgang en geleerde briefwisseling tot wederom een anderen kring uit, toen hy ten jare 1779 den eersteling zijner Navolgingen uit de Grieksche Oudheid in het licht had gegeven, den Koning Edipus naar Sophocles, die tien jaren later gkevolgd en verre overtroffen werd door zijnen

* K.D. IX, 107.

Dood van Edipus naar den Edipus op den Paardheuvel van den zelfden grooten Athener. Het talent, waarmede reeds de eerste dezer twee navolgingen bewerkt was, werd geëvenaard door de blijken van grondige studie der Grieksche taal, kunst, en Oudheid, nedergelegd zoo in de uitvoerige Aanteekeningen achter het Treurspel, als in den Brief van den Navolger van Sofokles Edipus, uitgegeven ten jare 1780, omstreeks den tijd der bekrooning zijner Verhandeling over het verband van Dichtkunst en Welsprekendheid met Wijsbegeerte, by de Leydsche Maatschappy van Nederlandsche Letterkunde. De reeks zijner Prijsverzen werd ten jare 1781 besloten met het Dichtstuk: Onze voorvaders by de oprechting van het Gemeenebest.

Zijne eerste proeven van arbeid op het gebied van Oude letterkunde en geleerdheid hadden hem vroegtijdig in aanraking en verkeer gebracht met mannen als Petrus Fontein, met Daniël van Alphen en L. van Santen te Leyden, door welken laatstgenoemden hy ook nog even in kennis kwam met den beroemden Hoogleeraar in het Grieksch, Lodewijk Casper Valckenaer.*

[Keus van een beroep]

Als Bilderdijk op deze wijze zijne intrede deed en eenen rang innam in de dichterlijke en geleerde wereld, was hy nog alleenlijk by wege van liefhebbery in

* Brieven I, 1, 20, 22.

aant. deze vakken werkzaam, en voor het overige in het ouderlijke huis bezig op het Inspecteurskantoor van zijnen vader, die gaarne den oudsten zoon tot de opvolging in dit zijn ampt had opgeleid. Doch groot was de afstand tusschen de ijverige gewilligheid, waarmede de jeugdige Dichter zijnen vader bijstond in zijn lastig en omslachtig ampt, - en eene bepaalde keuze om in die betrekking eenmaal zelf als eigen maatschaplijke loopbaan op te treden. Gelijk alles waarby overleg, keurigheid en naauwkeurigheid van arbeid gevorderd werd, zoo is ook in zijne jeugd het Italiaansch boekhouden een geliefkoosde oefening voor hem geweest, en zeldzaam waarschijnlijk zal op een Inspecteurskantoor die arbeid met zoo veel lust, vlijt, en sierlijkheid verricht zijn geworden, door een van top tot teen geboren Dichter en man van studie. Maar een uitzicht op het ampt zelve was desniettemin, en bleef hem, veeleer een afschuw en schrik. Het geen op dit stuk tusschen den ouden Heer Bilderdijk en zijnen zoon voorviel, wordt ons in de G e b o o r t b e s t e m m i n g met luimigen ernst beschreven. De uitkomst was:

> 'k Begon het vak der rechten,
> Waaraan me en smaak en plicht met ijzren banden hechtten,
> En 'k zower met hart en ziel aan dees mijn roeping trouw.*

Zoo was dan het besluit genomen; de krijgsdienst

* K.D. XII, 137-140. verg. U i t z i c h t o p m i j n d o o d , ald. bl. 371.

aant. in den tabbaard (m i l i t i a t o g a t a) zou in de plaats treden van het den vroeg verminkten jongeling ontzegde voeren van het oorlogszwaard.

[Vertrek naar Leyden]

Tot dat einde begaf hy zich, nu vier en twintig jaren oud, naar Leyden, - alwaar hem eene gevestigde reputatie reeds was voorgegaan, - volwassen naar lichaam en geest, en in al de rijpheid eener krachtvolle jeugd. Want geweken was nu voor goed de kwijning door de noodlottige wond aan den voet en het daaruit voortgesproten kamerleven; en de aangeboren veerkracht der ziel had zich eindelijk onbelemmerd mogen mededeclen aan een naar evenredigheid te gelijk forsch en fijn bewerktuigd lichaam. Van de gunstige ontwikkeling des jongelings uit een zoo lang en zwaar gekwelde kindschheid, had overigens geheel het gezin sedert lang ondervinding.

[Omgang in huis]

Allereerst dáár was zijn omgang veel aangenamer en vrolijker dan men het zich uit het sombere zijner kindsche jaren, en vooral uit zijne zelf-beschrijvingen voorstellen zou. Behalve de beide ouders bestond het gezin Bilderdijk uit een viertal leden: eene oudste zuster, Isabella Dorothea, die later Mevrouw Wentholt werd, - de Dichter, - zijn broeder Johannes, die toen het even verhaald besluit tot de studie des Dichters genomen was, ten opvolger in het Opziendersampt bestemd werd, - en eindelijk een veel jonger broeder, naar den vader, Izaak geheten. Van

aant. geheel dit drietal toonde zich onze Dichter in allen opzichte een allezins hartelijke en voorkomende huisgenoot. Reeds in 1768 en 1769 maakte hy ten genoegen van het gezin kleine Comediën, waarvan de Auteur zich Willem Gracilis (de Magere) noemde, - of hy speelde in door hem zelven vervaardigde papieren wapenrustingen met en voor hen den Gijsbrecht van Amstel. Later (in 1778 en 1779) schreef hy aan zijne Zuster dat zestal luimige Brieven, na beider dood door haren schoonzoon Jonkhr. van Breugel onder den titel van Dichterlijke Uitspanningen * uitgegeven. Den jongsten broeder liet hy in den (door hem zelven later niet dan hoogst zeldzaam bezochten) Schouwburg het meesterwerk van Vondel zien, en overlaadde hem met lekkernijen en liefelijkheden. Voor Johannes, die in de kracht der jaren aan de gevolgen van een val van het paard reeds in 1788 overleed, koesterde hy een onbegrensde achting en liefde, gelijk hy die ook zelf heeft uitgesproken in een aandoenlijk vers op het Christelijk leven en den zaligen uitgang van den edelen en algemeen geëerbiedigden man.† Overigens door fijne manieren en sierlijke vormen, zoo wel als door eene allezins boeiende en (niettegenstaande zekere eigenaartige bedachtzaamheid by het woord voeren) leven-

* K.D. XII, 400.
† K.D. X, 304.

dige en schitterende conversatie, by uitnemendheid in staat een sieraad te wezen van het geen men zamenleving en wereld noemt, schenen alleenlijk twee gebreken hem in de maatschappy hinderlijk te moeten zijn, (wy kennen het laatste vooral uit zijne eigene beschrijvingen): eene in alles buitengemeene heftigheid van gevoel en uitdrukking, - eene zekere schroomvalligheid tevens in de tegenwoordigheid van menschen, die het hem niet dan door den tijd en met ongeloofelijke inspanning, nooit evenwel geheel, gelukt is te boven te komen.

[Verkeer in de maatschappy]

Die heftigheid van gevoel en karakter, met de uitdrukking daarvan in woord en daad, is voor een groot deel de sleutel van zijne levensgeschiedenis, die van zijne jammeren zoo wel als van zijne uitnemendheden. Het eigenaartige zijner dichterlijke uitboezemingen en scheppingen is zonder haar niet te begrijpen. Veel smarten en ellenden heeft zy hem buiten allen twijfel te weeg gebracht, maar ook veel strijd, met afwisselend geluk gevoerd, om ze te bedwingen of te temperen; gelouterd en geheiligd was zy een machtige beweegkracht in zijn binnenste tot meerder en hooger dan dichterlijke verheffing en bezieling. Als een vurig en lustig paard onder zijnen ruiter, is den mensch zijne drift; getemd en in bedwang gehouden, is zy hem dienstig, vaak onmisbaar, tot edele, tot verhevene werkzaamheid, - toch te gelijk een vijand die, onvoorziens aan het

aant. hollen geraakt, op wegen vervoert van zelf berokkenden tegenspoed en naberouw, vaak bitter en lang. Maar ook in dit opzicht heeft de heftige en hartstochtelijke Dichter meermalen de bewarende hand eener Goddelijke Voorzienigheid ondervonden en aanbiddend erkend. Ten voorbeeld, onder meerderen, mag het oogenblik strekken, toen door het schuldig vergrijp eener dienstmaagd zijn zoontje Ursinus hem van het hart werd gerukt. Men zie het vers ter nagedachtenis van het kind (in 1794):

ô God, Gy zaagt me op 't punt ... Gy hebt mijn arm weêrhouen:
Gy spraakt -: de nevel vlood, ik zag uw raadsbesluit,
Aanbidlijk, wijs, en goed: - en, zalig in 't aanschouwen,
Verloochende ik de wraak, en loofde U in mijn spruit.*

[Heftigheid en schroom]

Een tweede eigenheid, die wy noemden, in s Dichters karakter van zijne jeugd af aan, by oppervlakkige beschouwing met die zijner buitengewone heftigheid van aart en wel bekende vrijheid van vrees, ook van menschenvrees, naauwlijks te rijmen, was die zekere schroomvalligheid, waarmede hy zelve verhaalt lang en veel te hebben moeten strijden, om zich in het gezellig verkeer, buiten den vertrouwdsten kring der zijnen, onbelemmerd te bewegen. Die schroomvalligheid toch is by mannen van zijnen stempel geen zoo vreemd verschijnsel. Men heeft

* K.D. x, 319.

er meerder gezien, die als hy, onverwrikt voor de punt van den degen of onder het fluiten der kogels, zich kinderlijk verlegen voelden in het eenvoudigst gesprek met minderen evenzeer als met gelijken of met hooger geplaatsten. Die schroom komt by dergelijke naturen niet eens altijd uit een zekere vrees van belachelijk te schijnen voort; het is veeleer dikwerf een gevoel van nederige zelfbeoordeeling, waardoor zy zich bewust zijn van in woorden, vormen, houding, niet te beantwoorden aan zekere eischen, niet zoo zeer die anderen, maar die zy zelve zich doen. De middelmatigheid redt zich vaak door een aangenomen onbeschaamdheid, waardoor zy in gegevene toestanden zich zelve begoochelt, en by anderen, het zij wezenlijk of in schijn, een zeker ontzag verkrijgt. Geesten van hooger aanleg, van fijner gevoel, en dieper zelfkennis, vinden zich, ook by bewustheid van wie of wat zy zijn, tegenover mindere geesten verlegen, om dat zy sprekend of zwijgend zich zelven nooit voldoen in het geen waarvan zy toch in hun binnenste een zeker ideaal met zich omdragen. Hoe het zij, gelijk Bilderdijk aan dat soort van zelfmistrouwen erkent geleden te hebben, zoo is het misschien uit een overblijfsel daarvan in latere jaren te verklaren, dat hy doorgaans in een talrijk gezelschap stilzwijgend was, ten zij het gesprek over waarheid, of kunst, of eenig ander vak,

aant. waarin geheel zijne ziel belang stelde, recht aan den gang komende, hart en mond zich by hem openden en van gedachten overvloeiden. Maar om eerst veel aan een intiem onderhoud met Bilderdijk te hebben, moest men by hem zijn aan het hoekje van den huisselijken haard, of moest men hem hooren in een kleinen en beminden vriendenkring.

[Uiterlijk voor komen], [Portretten]

De uiterlijke gestalte van onzen Dichter, zoo als wy ons die mogen voorstellen op het oogenblik van zijn vertrek uit het ouderlijke huis, moet naar alles dat portretten uit dat tijdvak zijns levens, in verband met eigene herinneringen van geheel den merkwaardigen persoon in lateren leeftijd, ons veroorloven op te maken, met het aangeduid karakter overeenstemmend geweest zijn. Gelaat en houding van den Advocaat en Dichter Bilderdijk, gelijk het penseel van Kuilenburg hem ten jare 1794 wedergaf, waren nog wel te erkennen in den zestig- en zeventigjarigen Grijzaart. Van blijkbaar middelbare lengte, wel gevormde leest, breede borst, is op dat doek in het bijzonder met onmiskenbare waarheid afgebeeld die tevens geestvolle en kwijnende uitdrukking in het oog van den pleiter, welke zoo dikwerf in zijn dagelijksch leven overging in een vlammen het zij der opgewekte verontwaardiging, of der dichterlijke aandrift. Een portret van eenigzins vroeger dagteekening door Schmidt, den Dichter voorstellende

aant. met een Oranjelint, waar aan het medaillon van Willem V hangt, om den hals, gaf op eenigsins andere wijze wederom een denkbeeld van het origineel in de dagen van zijn manlijken leeftijd. Van het edele en elegante der figuur op dat portret, vindt men bijna niets te rug in de vele afbeeldingen van allerlei soort en penseel, die van hem gemaakt zijn na zijn te rug keer in het vaderland op vijftigjarigen leeftijd. Slechts twee daarvan maken eene in het oog loopende uitzondering op die door den Dichter zelven in een luimig vers gekarakteriseerde afbeeldsels, waarvan de meesten eerder den titel van karikaturen verdienen. Het portret door Hodges is inderdaad even schoon, als het in de dagen van Koning Lodewijk, uitgenomen een meer of min Engelschen tint of trek in het gelaat, welgelijkend moet zijn geweest. Wie althands den Dichter in een wederom later tijdperk zijns levens gekend heeft, konde vooral daarvan de overblijfselen nog wel onderscheiden in dat sedert onder zoo vele nieuwe smerten en kwellingen verkleurd en als uitgeteerd gelaat. Het antieke en geniale van schedel, voorhoofd, en gelaat, was destijds voor een dagelijkschen beschouwer weinig op te merken onder den stijven, ouderwetschen, schier armelijken gekleeden rok, en vooral onder dat als p e r a n t i p h r a s i n dus genoemde n a t u u r l i j k paruikje, waarmede zich de Dichter op zijnen ouden dag in het openbaar altijd vertoonde.

aant. Eerst wanneer in huis- of studeerkamer de deftige rok voor den luchtigen huisjas plaats maakte, en het onbevallig hoofddeksel was afgeworpen, kwam dat hooggewelfde hoofd met zijne weinige zilveren hairen achtbaar en indrukwekkend te voorschijn, en deed de om de huismuts gestrikte hoofddoek dat Oostersche karakter wel uitkomen, het welk in de afbeelding van Michaëlis, zoo gelukkig n a a r het leven, schoon dan ook n a den dood, is wedergegeven. De buste door Royer, zoo wel als de statuette door Cocheret, is naar dat model geboetseerd.

[Studiën te Leyden]

Aan de Hoogeschool te Leyden als eene reeds erkende celebriteit aangekomen en ontfangen, bracht Willem Bilderdijk aldaar twee voor zijn volgend leven veel beteekenende jaren door in de tweeledige betrekking van Academieburger en voor de zamenleving reeds gevormden man. In die dagen trouwens werkte in het geheel alles te zamen, om den Student meer het voorkomen van een reeds gevestigd persoon in de maatschappy te geven, dan dit het geval is of zijn kan in onzen tijd: de geheele inrichting van het stads- en academieleven, de wijze van zich te kleeden en te presenteeren, en wat er van maatschaplijke uiterlijkheden en gewoonten meer is, dat het onderscheid tusschen de wereld van vóór en van na de Frausche Omwenteling karakteriseert.

aant. Op dien voet dan van reeds gevormd lid der maatschappy en erkend sieraad van Vaderland en Academiestad, strekte de omgang van Bilderdijk in zijne studiejaren zich binnen een alles behalve beperkten vriendenkring uit. Gaarne gezien op de receptiën ten huize van Hoogleeraren en Geleerden van zeer onderscheiden richting in het staatkundige, en van zeer uit een loopende vakken van kennis, by Schultens (den derde) even zeer als by Pestel, ontfing hy ook ten zijnent een zeer gemengden kring van uitstekende of belangwekkende Academievrienden. Overal wegens de zeldzame uitgebreidheid zijner lectuur en wetenschap, de schittering van zijnen geest, de kieschheid van zijnen smaak, ruim zoo zeer nog als een soort van wonderman dan zelfs als Dichter gewaardeerd of aangestaard, verwijderden ook zijne paradoxen op allerlei gebied van theorie en praktijk wel niemand van den in alles oorspronklijken Student in de Rechtsgeleerdheid, en evenmin zijne wel bekende en, waar het pas gaf, met klem gehandhaafde politieke gevoelens. Het is opmerkelijk, maar zeer verklaarbaar, dat de meesten zijner vrienden en hoogschatters aan de Academie tot de tegenovergestelde party behoorden. In zijne vaderstad ontbrak het reeds niet aan schandschriften en lasterlijke artikelen in couranten als de D i e m e r m e e r s c h e en N o o r d h o l l a n d s c h e, tegen den zoon des ouden Doctors,

aant. zoo mogelijk, nog heftiger Oranjevriend dan deze, die daar te boven geweigerd had een vers te maken op het geen hy het Amsterdamsche k o n k e l t r a k t a a t met het jeugdige America plach te noemen. Maar te Leyden was men ruimer gezind en vriendelijker gestemd niet slechts, maar hielden, gelijk ook later wel eens het wel verklaarbaar geval was, zijne politieke tegenstanders hem ruim zoo hoog in eere als de mannen zijner eigene party. Onder Bilderdijks innigste vrienden en bewonderaars telde men in die dagen velen der genen, die reeds toen, en later zoo in 1787 als in 1795, zich de vrijheid en het geluk der natie in hare losmaking van het huis van Oranje droomden: van der Palm, wiens gloeiende lofverzen op den later zoo zeer by hem in ongunst geraakten Dichter bekend zijn, - Hoynck van Papendrecht, den bekenden kloekhartigen Baljuw van Zuidholland, van wien de Schrijver dezer bladen in 1817 nog menige anecdote vernam uit Bilderdijks Academieleven, getuigend, onder anderen, van zijne trouw, hulpvaardigheid, en handigheid in het verzorgen van kranke vrienden, - van Schelle, wiens H e l d i n n e n b r i e v e n in later tijd door onzen Dichter met eene merkwaardige Voorrede zijn uitgegeven, - en vele anderen, onder welke inzonderheid Johan Valckenaer, de zoon van Lodewijk Caspar, tot aan zijnen dood (in 1821) boezemvriend van Bilderdijk is gebleven.

[Willem Bilderdijk en Johan Valckenaer]

Men heeft zich over deze naauwe vriendschap tusschen twee mannen van zoo scherp tegenovergestelde beginselen ten aanzien van Godsdienst en politiek verwonderd, over de aantrekking tot elkander tusschen den man die in 1787 ten lande uitweek om zijnen haat tegen het Stadhouderschap, en den man die in 1795 ten lande uitgezet werd om zijne gehechtheid aan den Stadhouder en zijn Stamhuis, - tusschen den man ook vooral van Godsdienstige overtuigingen, als die Bilderdijk beleed, en den man die zich schier de mogelijkheid niet scheen te kunnen voorstellen der oprechte aanneming eener geopenbaarde Godsdienst. Toch zijn de voorbeelden van warme vriendschap tusschen zoo sterk in overtuiging verschillende gemoederen niet zoo buitengemeen zeldzaam. De vriendschap tusschen Bilderdijk en Valckenaer laat zich uit meer dan éénen grond verklaren. Daar kan in het algemeen tusschen uitstekende vernuften, in tegenovergestelde kampen dienende, eene wederzijdsche achting zijn, al ware het ook slechts uit afkeer of kleinachting van de m i d d e l m a t i g h e d e n aan beide zijden. En voorzeker was hier nog iets anders en meer. Was de grond dezer vriendschap met Johan Valckenaer gelegd in de hoogschatting en vereering van den genialen Griekschen Geleerde, zijnen vader, ook de zoon was een man van fijnen smaak en uitgebreide kennis in de klassieke

aant. Letterkunde, in de poëzy van Grieken en Romeinen. Vooral ook scherpzinnig Jurist, in het Romeinsche Recht niet minder te huis dan in die praktische politieke en diplomatieke wereld, waarin hy zich langen tijd bewogen heeft, was hy ook in dit opzicht geestverwant van Bilderdijk, die nevens poëzy en wiskunde in geen ding meer behagen schiep dan in de studie van Instituten en Pandecten. By dat alles droeg misschien ook nog eene andere, minder in het oog loopende, eigenaartigheid het hare by. Op den bodem der eigenlijke p u r - s a n g Oranjeparty lag vooral in Amsterdam, als bekend is, een wel verklaarbaar beginsel van afkeer tegenover het oligarchisch-patricische element. Men weet hoe de revolutionaire heftigheid van Valckenaer zeer bepaaldelijk tegen d a t element gericht was. Tusschen de Oranjeparty en de volksmannen bestonden inderdaad punten van aanraking, die, gegrond en geworteld in de oudere en latere geschiedenis van Nederland, door Bilderdijk ook in zijnen meest antidemocratischen ijvergloed nooit ten eenenmale vergeten of voorbijgezien zijn. Wat voorts het verschil omtrent Godsdienst en Christendom betreft, Bilderdijk is by al de kracht zijner geloofsovertuigingen nimmer de man geweest om daarvoor iets te verwachten of te wenschen van een opdringen zijner gevoelens aan wie het ook zij, die van hem verschilde. Ook by hem lag de roeping als

Christen, rechtzinnig Hervormd Christen, in belijden, lijden, en handhaven, en het is voorwaar niet zoo zeer de rechtstreeks en ronduit ongeloovige, als veeleer de valsche belijder, de ondermijnende dwaalleeraar, de verwaande betweter, de onder den naam van v e r d r a a g z a a m tegen alles wat hem weêrstand biedt onverzoenlijke vijand, waartegen zich de hevigheid van Bilderdijks ijver plach te uiten. Omtrent Valckenaer koesterde hy bovendien een stille hoop van vriendschap en liefde, dat de vervreemding van het Christelijk geloof by hem meer in het verstand dan in het hart lag, - meer voortkwam uit onbekendheid met de Schriften, dan uit zoo stelligen afkeer van hare waarheden, - dat, in elk geval, zijne laatste dagen op dat punt vooral verschild kunnen en zullen hebben van zijnen vroegeren leeftijd. Naar zijne gewoonte altijd gereed om rekenschap te geven, tegenover vriend of vijand, van zijn geloof, mag hy zich ook misschien in het verborgen des harten gestreeld hebben met het denkbeeld, dat de conscientie des boezemvriends niet onbepaald, niet ten einde toe, zich tegen zijns ouden vriends getuigenis verzet, - de scherpzinnigheid van dat kloeke verstand ook wel eens de onzinnigheid van menige ongeloovige redeneering ingezien of beseft hebben zal. Hy heeft op treffende wijze zich ten aanzien eener diergelijke hoop geuit in zijne dus getitelde V r i j s p r a a k

eens Gestorvene.* Die Gestorvene is wel geen andere dan Valckenaer. Wat dezen betreft, zoo onbegrensd als zijne bewondering was, zoo teder was ook zijne vriendschap voor den ongelijkbaren Dichter. Zijne verzen kende hy van buiten, declameerde ze met de warmte van een jeugdigen leerling niet minder dan van een ouden beproefden vriend, terwijl hy er de schoonheden van aanwees en deed proeven met dien echt klassieken smaak hem, als wy reeds opmerkten, aangeboren van zijn beroemden vader. Geen wonder, dat de hereeniging der zoo lang in elk opzicht van elkander verwijderde vrienden, na Bilderdijks terugkeer in het vaderland, tot naauwer omgang dan immer te voren, aanleiding gaf. Ook die hereeniging werd door den Dichter bezongen in de Opdracht van zijnen Callimachus in verzen, schitterend en aangrijpend door den gantsch oorspronklijken en ongewonen versbouw evenzeer als door de gewone uitnemendheid der taal.†

Weinigen zijn er zeer zeker onder zijne tijdgenooten, met welke Bilderdijk zoo duurzaam en gemeenzaam verkeerd heeft dan Valckenaer. Onder de zeldzame uitspanningen, die hy zich gunde, behoort vooral, toen hy te Leyden een en andermaal zijne woonplaats had, een bezoek van een heele of halve week op Meer-en-Bosch

* K.D. XIII, 287.
† K.D. XI, 32.

aant. of op het Huis te Bijweg, alwaar de rustende Staatsman in zijn buiten en zanderijen zich verlustigde. Daar kwam menigmalen een uitgelezen gezelschap van Geletterden en Geleerden te zamen; onder welke Maurits Cornelis van Hall, en Wiselius, en Theodorus van Kooten, de bevallige Latijnsche Dichter, wiens meesterstukken dan, op verzoek van den gastheer, in meesterlijk Nederduitsche dichtmaat meest door Bilderdijk vertaald werden. Dáár, gelijk zelden elders in die mate, was deze dan zoo als men het noemt, op zijn dreef; dáár liet hy den vrijen teugel aan den rijkdom van zijne kunstkennis en wetenschap, inzonderheid onder anderen, wanneer klassieke poëzy ter sprake kwam, en in aller geliefkoosden Dichter Horatius schoonheden werden aangewezen, ontdekt, ontleed, waarvan de nieuwheid en diepte altijd trof, terwijl alleenlijk wel eens betwijfeld werd of men ze wel zoo geheel den grooten Lierdichter zelven, en niet voor een deel aan het vernuft van zijnen dichterlijken Uitlegger te danken had. Zoo iemand voorts zich van deze bezoeken van den ouden Academievriend te beklagen had, het zou kunnen geweest zijn de vrouw des huizes, tot wier groote bevreemding de beroemde gast, aan het opbranden der waschkaarsen onder anderen, meer dan eens bevonden werd niet geslapen, maar den nacht geheel of grootendeels tot het schrijven van verzen gebruikt te hebben, een vergrijp tegen de orde, dat

door de voorlezing, althands by den Gastheer spoedig wederom geboet en vergoed was. Van de zijde van Valckenaer ontbrak het evenmin aan tegenbezoeken, kort maar veelvuldig, te Leyden; vooral zag men den ‘dikken heer’, gelijk hy zich doorgaans liet aanmelden, wanneer er krankheid was. Ik herinner my nog zeer goed hoe by gelegenheid van eene p l e u r i t i s , door den Dichter niet zonder een oogenblik misschien van levensgevaar doorgestaan in 1818, de trouwe boezemvriend nog niet bevredigd door de verzekering uit den eigen mond van den kranke, dat er voor dit maal de dood nog niet mede gemoeid was, zachtkens van de huisdeur weder te rug naar de slaapkamer sloop, om van achter het gordijn naar de ademhaling te luisteren, of die wel inderdaad wederom op het gehoor onbelemmerd en geruststellend was.

Wy zijn een groot eind wegs in het leven van Bilderdijk de gebeurtenissen hier vooruit geloopen. Het is thands een afstand van veertig jaren, die wy rugwaart moeten, om ons wederom te bevinden in de dagen van zijnen Academietijd.

[Arbeid in de Rechten en andere vakken]

De gezellige en drokke, altijd overigens ingetogene, levenswijze van den Dichter te Leyden, stond in geenen deele zijnen studiën in den weg. Hoofddoel was natuurlijk die van het Recht. Het vaderlijke huis verlatende had hy alleenlijk iets, als wy zagen, aan het Natuurrecht

aant. gedaan. Het positive of Romeinsche Recht was hem nog geheel vreemd, dermate, gelijk hy half schertsend half ernstig plach te verhalen, dat hy by zijn eerste bezoek aan Professor van der Keessel, hem vroeg wat toch het C o r p u s J u r i s beduidde. Binnen de twee jaren, die hy aan de Academie doorbracht, maakte hy zich niet slechts het Romeinsche, maar ook het leenen kerkelijk (kanoniek) recht in eene mate eigen, die vooral in evenredigheid met den daaraan besteeden tijd ongelooflijk heeten mag. Sedert heeft hy die vakken, zoo gedurende de jaren zijner rechtspraktijk in den Haag als later in Duitschland en wederom in Nederland, met den hem in alles eigenen ijver en voortvarendheid bijgehouden. Reeds te Leyden werd hy voor een by uitnemendheid schranderen en subtielen Jurist gehouden. Van eene vrucht dezer vroegere en latere studiën in het Romeinsche Recht t.w. zijne O b s e r v a t i o n e s e t E m e n d a t i o n e s in 1806 te Brunswijk uitgegeven, zeide my eens de beroemde Advocaat Jonas Daniel Meyer: h e t i s e e n b o e k o m t e k u s s e n. Wy komen by een latere gelegenheid op bijzonderheden, tot de uitgaaf betrekkelijk, te rug.

By al de inspanning der studiën, aan het hoofddoel te Leyden gewijd, werd intusschen nog tijd uitgekocht en als uitgewoekerd tot het bijhouden van zoo vele andere vakken van kennis, als waarvoor de gronden

gelegd waren op de kinder- en ziekekamer, en waarop verder met onvermoeide vlijt sedert was voortgebouwd nog in het ouderlijke huis. Tot deze vakken zullen inzonderheid wel behoord hebben die van natuur- en sterrekunde, maar vooral de geneeskundige wetenschappen. Hoe diep in elk geval in dat vroeger of later tijdvak zijner jeugd de studie der Geneeskunst gegaan moet zijn, zou alleen reeds zijne Ziekte der Geleerden kunnen getuigen. Nog in gevorderden ouderdom stond hem de Anatomie even versch in het geheugen als de Instituten van Justinianus. Het is als of by menschen van dergelijken aanleg niet alleen uit boeken en collegiën, maar ook uit alles wat telken dag hunne oogen en ooren treft, wetenschap en besef van alle dingen als door alle de poriën zich indringt. Doch ook de labor improbus bleef niet achter. Hoe hem die overspanning van arbeid later op het verlies, wel niet van krachten, maar van het levensgenot eener gewone gezondheid is te staan gekomen, en eene Ilias van plagen, gelijk hy ze dichterlijk noemde, voortdurend te weeg bracht, heeft hy zelve op meer dan ééne plaats en wijze beschreven, gelijk hy ook zijn even herinnerd Leerdicht voor een aanmerkelijk deel uit eigen bevinding schreef.

[Uitkooping van tijd]

Gedurende den Academietijd, waarin wy zijne oefeningen hier nog even gadeslaan, trotseerde dat veerkrachtig gestel ten koste van wat

inspanning en later lijden dan ook, de vermoeienissen van een levenswijze, waarby nog de tijdgenooten het wisten te verhalen, hoe dikwerf van de drie nachten twee aan de studie in plaats van aan den slaap gegeven werden, en hy meer dan eens van uitputting op de collegiën der Hoogleeraren is nedergezegen. Maar de arbeid was zijn leven, - de hoofdoorzaak van zijne krankheden, maar dan ook wederom het hoofdmiddel zijner betrekkelijke genezing. Niet anders hebben hem ook zijne latere tijdgenooten tot in gevorderden ouderdom gekend, aan de rust des slaaps veelal als vreemd geworden, toen ook eindelijk, na zoo telkens en van zijne jeugd af door den hardvochtigen Geleerde versmaad of overmeesterd te zijn geworden, die zalfster van het matte of kranke lichaam zich ook voor zijne meest dichterlijke klachten en aanroepingen op hare beurt doof en ongevoelig hield. In het geheel hing deze wijze van het lichaam in bedwang en onderwerping aan den geest te houden met zijne toenmalige wijsgeerige begrippen op het gebied der zedelijkheid op het naauwst aan één. Ofschoon toch ten aanzien van de waarheid en Goddelijkheid des Christendoms geheel overtuigd, en in de opvatting daarvan rechtzinnig Hervormd, was er evenwel in die dagen nog grootelijks plaats over in zijn gemoed voor een soort van stoïsche zelfbeheersching en wereldbeschouwing. Hy heeft eerst in later

aant. tijd een meer zuiver Evangelischen kampstrijd om ware heiliging na te jagen, leeren kennen.

[Promotie]

Op den 19den October des jaars 1782 werd te Leyden Willem Bilderdijk van Amsterdam tot Doctor in de beide Rechten op honderd en vijf Theses uit de verschillende vakken der Rechtsgeleerde Wetenschap gepromoveerd. Die stellingen onderscheiden zich niet zoo zeer door iets by uitnemendheid zonderling of paradox. Doch gelijk Bilderdijk in allerlei levensomstandigheden nooit iets gedaan of ondervonden heeft, in allen opzichte gelijk ieder ander, zoo is dit zelve ook by zijne promotie het geval geweest. De aanspraak van den Doctorandus na de verdediging der Stellingen kon naar de gewoonte van dien tijd nog een zeer wijdloopige zijn; en by d i e gelegenheid was van deze vrijheid een gebruik gemaakt, die aan sommige Hoogleeraren, wegens te groote warmte van den daarin gegeven lof, in verband met de spanning dier dagen onbehagelijk schijnt geweest te zijn. Daar volgde althands eerlang een besluit van den Senaat, waarby de uitvoerige aanspraken by promotiën voor het vervolg afgekeurd werden.

[Minnezangen]

Dat by dergelijke overstelping van geleerden arbeid de dichterlijke ader niet kon overvloeien, zou by ieder ander begrijpelijk zijn. By Bilderdijk was juist die tijd het saisoen voor een rijkdom van dichterlijke bloemen,

doch, overeenkomstig met des Dichters jeugdig mannelijken ouderdom, nagenoeg by uitsluiting binnen één vak bepaald. Behalve de Kenschets onzer Voorvaders, waarvan hier reeds melding werd gemaakt, behoort schier alles wat wy uit die dagen van hem bezitten, tot het terrein van het Minnelied. Zijn vurig, voor schoonheid en liefde diep en fijn gevoelig gemoed gaf zich lucht, voorzeker wat zeer weelderig, in dien stroom van deels oorspronklijke, deels en meest aan Anacreon, Catullus, Tibullus, Propertius, Horatius, ontleende lust- en liefdezangen, die den inhoud uitmaken van twee vermaarde Dichtbundels uit dezen zijnen tijd: Mijne Verlustiging in 1781, en Bloemtjens in 1785 uitgegeven. De meesten dier jeugdige zangen schijnen afkomstig van zijne Academiejaren. Onder de daarin bezongene voorwerpen van bewondering, van geheime of versmade liefde, zoo als het op dien leeftijd in de wereld gaat, zal waarschijnlijk ook wel behoord hebben dat schoonste meisjen van Leyden, waarvan hy in een zijner Brieven aan eenen vriend te Amsterdam schrijft, dat zy hem de oorzaak of aanleiding tot een duël en tot een proces is geweest.* De Cinthia in de Verlustiging† schijnt eene schoone Nicht geweest

* Brieven I, 116.
† K.D. IX, 391.

aant. te zijn, naar wier hand de Dichter in die dagen te vergeefs moet gedongen hebben.

Onder wat de kunst betreft klassieke voortbrengselen, die in de beide genoemde Bundels uitblinken, is, als proeve zijner meesterschap over de taal en geniale gaaf om de bevalligheden van het Grieksche idioom in ons Nederduitsch over te planten, de O f f e r z a n g , naar Theocritus φαρμακεύτρια, merkwaardig.

Nog eene derde verzameling van Minnedichten, allen gericht aan haar, met wie hy gedurende een tiental jaren zijns levens door den band des huwelijks is verbonden geweest, werd gedurende des Dichters uitlandigheid, even wederrechtelijk als slordig (onder anderen met v i g n e t t e n , tot de uitgaaf van d e G e u z e n behoorende!) door den Boekhandelaar Elwe in het licht gezonden. Door de mismaking, langs dien weg, van eene verzameling, oorspronklijk tot verspreiding alleen onder vrienden bestemd, vond zich de Dichter later genoodzaakt, niettegenstaande het pijnlijke der herinneringen, een tweede en van de vele feilen gezuiverde editie daarvan zelf te bezorgen, die onder den titel van O d i l d e in het jaar 1808 verscheen.

Wie intusschen den Dichter wegens deze zijne e r o t i e k e poëzy en de buiten allen twijfel berispelijke overdrevenheid van haar toon en koloriet moge hard vallen, - maar vooral wie zich door zijn voorbeeld

tot gevolgtrekkingen in het voordeel eener zinlijke richting in het bespelen der dichtlier mocht aangemoedigd meenen, - die leere uit de eigene schriften des Dichters tevens kennen, uit wat oneindig hooger dan een stoffelijk beginsel hy zoo wel den echtelijken band, als eene daartoe voerende, daardoor geheiligde liefde, altijd beschouwd heeft. De les, ergens door hem zelven gegeven:

> Ook de zedigheid verschoonen
> Eischt de Dichterlijke plicht,*

moge in de minnezangen van zijne jeugd, moge zelfs in lateren leeftijd niet altijd naar eisch door hem in acht genomen zijn, wy willen daarvoor geen verschooning zoeken in oud Hollandsche voorbeelden, als van Huygens, van Cats, van zoo velen, die zich, eenen reinen wandel bewust, in het bezingen van liefde en echt groote, voorzeker veeal te groote, vrijheid veroorloofden. Wy willen nog veel min, tegenover de hevigheid der Bilderdijksche voorstellingen, tot zijne verontschuldiging niet herinneren aan de voor hart en zedelijkheid ongelijkbaar verleidender en gevaarlijker strekking en invloed eener fijne en listig omwikkelde behandeling van gelijksoortige stof in romanpoëzy of prosa by Duitscher en Fransch-

* K.D. x, 205.

aant. man. Wat in geen geval vergeten mag worden, is het getuigenis, dat de Nederlandsche Dichter in dank, naast God, aan zijnen Cats, by het te rug zien uit meer gerijpten leeftijd op de dagen zijner prille jeugd, zich zelven kon geven, als hy in het vers aan den evengenoemden Christen-Zededichter zich op deze wijs uitdrukt:

> Wat waart gy me in die stond een trooster, een vertrouwde!
> Een spiegel, waar mijn ziel haar beeltnis in beschouwde!
> Een gids, die me, in mijn leed, hoe hoog mijn jammer rees,
> De hand bood, steunde, en steeds op beter toekomst wees!
> Die midden in 't verval der hoogstverbasterde aarde,
> Door jonglingschap en jeugd mijn lichaam rein bewaarde,
> En 's levens zaligheid, van dartlen onbesmet,
> Alleen verwachten deed van 't kuische huwlijksbed.
> Vergeefs mocht me een gestel vol vuurs en veerkrachts dringen,
> Vergeefs verbeeldingskracht uit alle banden springen,
> Vergeefs mijn lichaam zelfs bezwijken in dien strijd:
> 'k Leed alles: 'k had mijn jeugd één voorwerp toegewijd!
> Eén voorwerp, ach, dat God my eenmaal op mijn smeeken
> In de armen voeren mocht, om dierbaar kroost te kweken![*]

[Eerste huwelijk]

Helaas! als hy in het eind dat voorwerp meende gevonden te hebben in de jonkvrouw Rebecca Catharina Woesthoven, die in het jaar 1784 zijne gade werd, moest maar al te vroeg reeds in het elfjarig tijdvak van dien huwelijksband blijken, dat deze harten niet

* K.D. XII, 68, 69.

voor elkander gemaakt waren. Door de schoonheid van het beminde voorwerp verblind en weggesleept, was het voor den man, wiens vruchtbare en machtige verbeelding zoo vaak aan wat hy eenmaal lief had gekregen eigenschappen toedichtte, of, wil men, uit eigen volheid des harten toebedeelde, verborgen gebleven, dat juist dat geen in de jeugdige gade ontbrak, waarin voor hem het ideaal van den echtzegen lag. Hy had in haar de vrouw nog niet gevonden, die hy in later, en in dat opzicht althands gelukkiger dagen in zijn E c h t g e l u k voor oogen had en naar het leven schilderde.* Men heeft Bilderdijks tweede gade met de E v a , zijne eerste met de L i l i t h vergeleken der Rabbijnsche legende, zoo meesterlijk door hem overgenomen en dichterlijk geadeld in zijn leerdicht d e E c h t ;† niet onaartig, in zoo ver het mag gezegd worden zonder beleediging of miskenning van deugden en hoedanigheden ook van dat eerste voorwerp van 's Dichters huwelijksmin! Ik althands heb hem nooit iets anders ten nadeele der eens zoo teder bezongene vrouw hooren zeggen, dan het uit één loopende van smaak en betrekking tot de uiterlijke wereld, en eene onvolkomene behartiging van het huishouden, en voorts, het geen door hem in der tijd als eene wezenlijke verlating en daardoor feitelijke

* K.D. XII, 28.
† K.D. VII, 125.

aant. ontbinding van den echtknoop beschouwd was, hare weigering om in 1795 hem in zijne ballingschap te volgen. Harerzijds werd, gelijk my eens ten stelligste van eene geloofwaardige zijde verzekerd werd, lang nog na de echtscheiding steeds met achting van Bilderdijk gesproken. Ook is zy, reeds Mevrouw van Westreenen zijnde, met de familie van haren eersten gemaal op den meest vriendschaplijken voet gebleven; gelijk, wederzijds, hare begaafde zuster Mevrouw Elter nooit opgehouden heeft met Bilderdijk de meest hartelijke en vertrouwlijke vriendschap aan te houden. Ik herinner my, voorts, nog zeer goed deze eerste Gade van den Dichter uit de dagen, toen ik met haren zoon Elius Bilderdijk op het Amsterdamsche Gymnasium omging, en levendig staat my haar gelaat en gestalte voor oogen, waarin de kenteekenen van indrukmakende meer dan innemende schoonheid nog zoo goed te erkennen waren. Maar juist dat meer zelfstandige dan tedere in de langen tijd aangebedene vrouw, by volslagen ongevoeligheid (gelijk gezegd wordt) voor de hooge dichtgave van haren Gemaal, en, misschien den schrik eener minder verhevene natuur voor het excentrieke van zijn vernuft en karakter, kon naauwelijks anders dan op den duur de beide Echtgenooten van elkander vervreemden, en de scheiding voorbereiden, die door geheel ongedachte omstandigheden in het end ook te weeg gebracht is.

aant. [Rechtspraktijk voor de Hoven]

Toen Bilderdijk intusschen in gloeiende verzen zijn eerste huwlijksheil bezong, was hy reeds twee jaren als praktiseerend Advocaat by de Hoven van Justitie in den Haag met de hem eigene inspanning van alle ziels- en levenskrachten werkzaam. Men hoore hem in de reeds meermalen hier herinnerde G e b o o r t s b e s t e m m i n g zijne ingenomenheid met het vak der Rechten, en wat daarin destijds het by uitnemendheid schrandere en vindingrijke en te gelijk krijgshaftige van zijnen aart en aanleg aantrok, beschrijven:*

> Ik zwoer met hart en ziel aan dees mijn roeping trouw.
> Om haar verduurde ik leed en arbeid, zweet, en kou';
> Om haar doorwaakte ik nacht aan nachten, en verzaakte
> Wat andren d'arbeid zoet, het leven dierbaar maakte,
> Kleefde aan mijn schrijfdisch vast, en at mijn tweebak droog,
> En dronk mijn slappe thee, gelukkig in mijn oog.
> Waar voor? voor d' armen wees, den lijdende en verdrukte,
> D' onnoozle wien mijn moed uit band en kerker rukte.

En straks:

> Waar diende ik ooit om 't geld, om aanzien of om gaven?
> Waar schuwde ik haat of leed om recht en wet te staven?
> Waar heeft mijn teedre zorg in Maagschapsband of Echt
> De scheuring niet geheeld, den wrevel niet geslecht,
> En liefde en heil hersteld? Wie onzer in 't ontwikkelen
> Der duisterheên van 't recht, gevoelde heeter prikkelen?

* K.D. XII, 139.

Wie ijveriger gloed? Wat scherpziend linxgezicht,
Zag redding waar ik dubde, of waar ik 't opgaf, licht?

Het kan niet verwonderen dat de vermaardheid van den Dichter alras overging op den Rechtsgeleerde, doorkneed in de kennis van zijn vak en begaafd met die bijna grenzenlooze werkzaamheid, die niet door het getuigenis van hem zelven alleen wereldkundig behoefde te worden. Nog is by afstammelingen van clienten, door hem in politieke rechtsgedingen verdedigd, de naam van Advocaat Bilderdijk ruim zoo zeer als de roem van den Nederlandschen Hoofddichter in eer.

[Verdediging van Oranje vrienden]

Niets was overigens natuurlijker, dan dat in die dagen van politieke spanning de uitgebreide praktijk van den vurigen en trouwen Oranjevriend grootendeels bestond ook in het optreden voor crimineel vervolgden ter zake van Stadhoudersgezinde demonstratiën, of wel de hatelijke aantijging daarvan van wege de hatelijk gezinde plaatselijke Regeeringen. Men kan by Bilderdijk, niet slechts, in zijne Geschiedenis des Vaderlands, maar ook by Prof. Tydeman in de Aanteekeningen en Bijlagen op dien door hem uitgegeven arbeid van zijnen overleden vriend, en wederom by den Heer Groen van Prinsterer, de bijzonderheden zien dier bittere vijandschap en onrechtmatige vervolgingen tegen Oranjegezinde burgers door de tegenstadhouderlijke, in de dagen tusschen 1781 en 1787 de bovendrijvende party. Wei-

aant. nig schijnt het element der oude Staatsgezinden in die party, welke zich den naam van p a t r i o t t e n had aangematigd, zich zelve toen nog bewust te zijn geweest, hoe de vijandschap tegen Oranje in democratischen zin, eigenlijk tegen nature, aangevuurd, ook de tegenstadhouderlijke aristocratie wel niet zou sparen, en deze laatste alzoo, al ware het ook om zelfbehoud, zich voor een aanmerkelijk deel aan de Oranjeparty eerlang zoude moeten aansluiten. Hoe dit zij, op meer dan ééne plaats werd binnen het even genoemde tijdvak niet weinig, onder allerlei voorwendsels, op de vrienden van Oranje gewoed. Het dragen van de geliefde kleur was als oproerige leus door de machthebbende party verboden geworden, terwijl Prins Willem V door allerlei smaad en onrecht genoodzaakt geworden was uit den Haag te wijken en zijne residentie voor een tijd buiten de provincie te vestigen. Het vergrijp van gehechtheid aan het Stamhuis werd, waar zich die in daden, by de toenmalige Machten verboden, openbaarde, met de uiterste strengheid vervolgd, of, waar dergelijke daden niet bestonden allerlei willekeur gepleegd, door middel onder anderen van het oprakelen van veronderde ordonnantiën tegen destijds onverschillig gewordene handelingen, en deze dan nog wel onder de nietigste voorwendsels aan bekende ijveraars voor Oranje toegedicht, en crimineel vervolgd. Niets natuurlijker dan dat de vervolgden by een Advocaat

aant. van moed en bekwaamheden als Bilderdijk was, veelal hunne toevlucht zochten, en het aantal van zijne dusgenaamde politieke clienten aanmerkelijk werd.

Onder de gevallen van dien aart door Bilderdijk behandeld, heeft vooral ten jare 1785 opgang gemaakt dat van Katharina Mulder, Stads-keurvrouw der schelpvisch te Rotterdam en van daar in de wandeling Kaat Mossel genaamd. Tegen deze vrouw, ruw misschien maar argeloos voor het overige, was nevens andere Oranjelieden, die wegens losse uitdrukkingen van afkeer tegen de heerschende party by de Regeering dier stad en de mannen der Vrijkorpsen in den haat waren, door den Officier een vervolging ingesteld, waarvan hy evenwel ten aanzien der overige beklaagden eerlang afzag, doch die voortgezet werd tegen Katharina Mulder, en nog eene andere dus geachte medeplichtige, Clasina Verrijn genaamd. Als verdediger voor Schepensbank, vermeerderd voor die gelegenheid met eene Commissie uit de Statenvergadering der Provincie, trad Bilderdijk op. De pleitzaal was omringd en vervuld van Vrijkorpsmannen, die hunne gemoedsstemming jegens den Advocaat door allerlei kreten en dreigende mompelingen niet ondubbelzinnig te kennen gaven. Ik meen, dat Bilderdijk toen op deze of soortgelijke wijze den Voorzitter tot het handhaven der orde, vóór het aanvangen zijner eigenlijke pleitrede,

aant. heeft aangesproken: ‘Mijn toestand aan deze plaats heeft eenige overeenkomst met dien van Cicero, toen hy in de verdediging van Milo door de dreigende tegenwoordigheid van gewapende lieden belemmerd werd. Daar is evenwel tusschen de Romeinsche Voorspraak en my één onderscheid; en dat onderscheid hierin bestaande: dat hy bevreesd werd, en alzoo aan de verdediging van zijn client haren eisch niet geven kon; - ik daarentegen vrees niets, en zal my door geene consideratie van wat aart ook, van mijne plicht en roeping hier ter plaatse laten afbrengen. Ik vorder de noodige vrijheid en de noodige stilte om de defensie voor te dragen.’ Daarop, en na nog eenige woordenwisseling over de bijzitting der Commissie uit de Staten, die Bilderdijk weigerde afzonderlijk aan het hoofd zijner rede toe te spreken, ging hy voort te pleiten, en won hy in zoo ver zijne zaak met glans, dat zijne clienten werden vrijgesproken, of er met een lichte boete afkwamen. De geheele zaak in appel gebracht zijnde by het Hof van Holland in den Haag, zoo werd Katharina Mulder overgebracht naar de Gevangenpoort, waaruit zy, na eenige merkwaardige ondervindingen, ten gevolge der verandering van zaken en het herstel van den Prins Stadhouder, op gezag van het Gerechtshof ontslagen werd. De Advocaat zelve had intusschen de plaats van den juridieken veldslag niet verlaten zonder,

aant. in zeer letterlijken zin, eene lichte wond in de zij ontfangen te hebben, hem (het mag by ongeluk geweest zijn!) door de bajonet van een der vrijkorpsmannen by den uitgang toegebracht. Hy zinspeelt op dit voorval in onderscheidene verzen van later tijd.

[Prins Willem V]

Met beginselen en bekwaamheden als de zijne was het niet vreemd, dat Bilderdijk als vermaard Rechtsgeleerde en even bekwaam als vurig Oranjevriend, by den Stadhouder niet onbekend bleef. Alleenlijk, van hof en groote wereld evenzeer om meer dan ééne rede afkeerig, ofschoon wat vormen en vorming betreft allezins geschikt om in beide wat men noemt een goede figuur te maken, schijnt Bilderdijk zich in het openbaar niet dan zelden en by plechtige gelegenheden aan het Stadhouderlijke Hof vertoond te hebben. Des te meer was zijn toegang tot den Prins van intiemen aart. Het lijdt geen twijfel, dat hy over belangrijke aangelegenheden rechtstreeks geraadpleegd en, als straks nader blijken zal, tot gewichtige onderhandelingen op staatkundig gebied bijzonder bekwaam gerekend is. Van zeer naby heeft in elk geval Bilderdijk den Vorst, aan wien door zoo velen eene onedele minachting in of om zijne onheilen betoond is, ook van die meer gunstige zijde leeren kennen, welke door geen onpartijdigen historieschrijver had mogen ontkend of verzwegen worden. Begaafd met dat uitstekend ge-

heugen, aan die van zijn Stamhuis in een zoo merkwaardige mate eigen, van inzichten helder, van oordeel juist en snedig, by uitnemendheid vertrouwd met Geschiedenis in het algemeen, met die van het Vaderland inzonderheid, en niet minder met het Vaderlandsche Staatsrecht; - vaardig bovendien in het te pas brengen van voorbeelden en herinneringen uit den voortijd op gebeurtenissen of omstandigheden van den dag, - bekwaam om niet alleen in geschrifte maar ook by monde zijne gedachten met vlugheid en helderheid uit een te zetten, - wel te huis daar te boven op het gebied van literatuur, wel in staat b.v. om over de schoonheden van Horatius met oordeel mede te spreken, en vooral ook om uit Fransche Dichters, waar het pas gaf, geheele t i r a d e s aan te halen, (met de Hollandsche poëzy waren, in dien tijd ook en vooral, de hoogere en hoogste rangen minder te huis,) - zoo hebben de genen die, als Bilderdijk, Prins Willem V in zijne intimiteit hebben gekend, of uit geloofwaardige bronnen onderricht zijn geworden, hem geschetst. En gelijk van de zijde van verstand en oordeel, zoo is ook van de zijde van liefde tot het Vaderland, van mildheid en gemeenzaamheid jegens armen en geringen, van eerbied voor ware Godsdienst en oprechte Godvruchtigen, aan den ongelukkigen Vorst door menigeen even als door Bilderdijk, het zij dan meer in

de stilte of in het openbaar, recht gedaan, zonder dat daarby de schaduwzijde uit het oog verloren kon worden, die gewis, in verband vooral met de moeilijkheden en het bederf der tijden, niet onbeduidend geacht worden mag. Die schaduwzijde, waartoe ook het groote gebrek aan veerkracht en beslistheid in het handelen by den, wat het inzicht in zaken betreft, inderdaad alles behalve kortzichtigen Vorst, kon wel aan niemand minder dan aan Bilderdijk onbekend zijn, die zoo gaarne iets van zijn eigen é n e r g i e in besluiten en handelen in den Prins zou hebben overgestort, en die voorts in het gebrek dááraan het onoverkomelijke struikelblok ontmoette, tegen het geen hy zelve het eenig wezenlijke reddingsmiddel zoo voor de natie als voor het Stamhuis altijd geacht had. Beproefde trouw en aangeborene gehechtheid deed overigens ook de zwakheden in den zoo veelzins beklagenswaarden Vorst ontzien of sparen. Tot op des Prinsen uitwijking en zijne eigene uitzetting aan Persoon en zaak getrouw, heeft Bilderdijk ook in Engeland meermalen Willem V en zijn Vorstelijk gezin bezocht en de eer gehad te onthalen. Later met aanbevelingen van den Prins naar Brunswijk vertrokken, is hy na de tien jaren zijner ballingschap niet wedergekeerd in Holland, zonder door den Vorst zelven op de plechtigste en uitdrukkelijkste wijze ontslagen te zijn geworden van alle eeden en verplichtingen aan zijn Stamhuis

aant. voor het vervolg. Door het nazien, verbeteren, en met belangrijke aanteekeningen in het licht geven van L e F r a n c q v a n B e r k h e i j ' s L i j k z a n g op den in de ballingschap overleden laatsten der Stadhouders, bracht ook hy den vorstelijken Vriend langs dien weg straks eene edele en waardige hulde. Dit laatste geschiedde, toen reeds Prins Lodewijk Bonaparte tot Koning van Holland aangesteld was.

[Prinsgezindheid en Prinsesgezindheid]

Aan Bilderdijks Prinsgezindheid heeft niemand wel ooit getwijfeld. Niet ieder intusschen is evenzeer vertrouwd met de volle beteekenis van die benaming in verband met de verschillende n u a n c e s van de party, die in het algemeen zich als de Stadhoudersgezinde van de Staatsgezinde of patriotsche onderscheidde. In ieder land zijn er uit den aart der zaak altijd in elke party zekere onderdeelen geweest, die het zij op ondergeschikte het zij soms zelfs op zeer wezenlijke punten wederom naar binnen onderling verschilden of zelfs tegenover elkaâr stonden. Zoo waren er (het werd reeds herinnerd) in de tegenstadhouderlijke party twee zeer verschillende en gantsch ongelijksoortige bestanddeelen: het oude Staatsgezinde en het opkomende revolutionaire. Niet anders was het gesteld in den boezem ook der Stadhouderlijke party, waarin op gelijke wijze zich onderscheidden het element der oude Oranjegezinde burgers, dat van den Hofadel, dat van den

onderling niet weinig verdeelden Landadel, en eindelijk dat van de stedelijke Aristocratiën, hetwelk deels van ouds reeds aan de zijde of aan de spits van het Stadhoudersgezinde volk gestaan had, deels uit zelfbehoud en uit schrik voor het democratische element zich aan de party voor den Prins had begonnen aan te sluiten. Doch van uit nog hooger en intiemer kring had zich eene diep liggende onderscheiding in de Stadhoudergezinde party gevormd. Het is thands voor niemand, die eenige meer dan oppervlakkige kennis draagt van zaken en personen uit dien voor Nederland zoo veelzins hachelijken tijd, een geheim meer, hoe er in den boezem der party van den Stadhouder, van eene P r i n s-gezinde en van eene P r i n s e s gezinde fractie sprake heeft kunnen zijn. De P r i n s e s Frederika Sophia Wilhelmina, Echtgenoote van Willem V, was eene Broedersdochter van Fredrik den Groote, die om haar helder verstand, kennis, en kracht van karakter by den Koning haren Oom in groote achting heeft gestaan. Niet ongenegen, en door de omstandigheden als van zelve er toe geleid, om in Staatszaken de hand te hebben, boezemde zy natuurlijk genoeg aan vele vrienden van het huis van Oranje meer vertrouwen, aan de tegenstanders meer ontzag in, dan haar minder ondernemende en tegen den storm opgewassen Gemaal. Onder de Staatslieden, die van de bemoeiingen der Prinses

aant. met de openbare zaken de meest gunstige verwachtingen koesterden, en in dien geest hunne medewerking inrichtten, onderscheidde men den uit Noord-America pas in het Vaderland te rug gekeerden Gijsbert Karel van Hogendorp, destijds nog jong, maar om wijs beleid, standvastigen moed, en onverwrikte trouw reeds een uitnemend sieraad der Oranjeparty.

[Gijsbert Karel van Hogendorp en Willem Bilderdijk]

Om de hoogachting te wettigen, het vertrouwen te verklaren, dat deze beroemde Nederlandsche Staatsman voor de Prinses van Oranje en hare bemoeiingen in de zaken van den Staat en van het Stamhuis koesterde, is het voorzeker niet noodig te denken aan de banden van verknochtheid, die ook ten gevolge van personeele welwillendheid der Vorstin jegens de familie van Hogendorp, den uitnemenden jongen Krijgs- en Staatsman tot een edele erkentlijkheid verplichtten. De Prinses achtte hy hoog, allereerst om Hare wezenlijke bekwaamheden en deugden, voor de zaak van Oranje en Vaderland door velen met hem in de toenmalige omstandigheid onmisbaar geschat. Uit den aart der zaak moest de Oranjegezinde D i c h t e r toestanden en personen wel geheel anders beoordeelen dan de meer praktische (hoe zeer ook deze alles behalve ondichterlijke) S t a a t s m a n . By veelzins gelijke historische beschouwingen en gronden voor de gemeenschaplijke gehechtheid aan Oranje, had de n u a n c e tusschen Prins- en Prin-

aant. sesgezind by Bilderdijk een geheel tegenovergesteld karakter. Wie eenigzins met de innerlijke gesteldheid der politieke partijen van den tijd en met de begrippen van onzen Dichter bekend is, zal zich niet verwonderen, dat de Oranjegevoelens van Bilderdijk juist geen P r i n s e s gezinde zijn geweest. Indien zelfs een Raadpensionaris v a n d e S p i e g e l, met Bilderdijk wel in weinig opzichten gelijk gestemd, zich heeft laten ontvallen dat, ‘wat het volk beminde de naam van Oranje was, en eene Prinses van Pruissen ons niet moest regeeren,’ hoe kan het anders of èn toen èn vroeger moest niets minder gevallig of dragelijk in eens Bilderdijks oogen zijn, dan dat, op welke wijze dan ook, de Stadhouder in de schaduw zijner kloeke en schrandere Gemalin kwam te staan?

[Denkbeelden over den besten regeeringsvorm]

Het is hier wellicht de plaats, om de beginselen van Bilderdijk toe te lichten of te doen kennen, ten aanzien zoo van Regeering in het geheel, als in het bijzonder van het eenhoofdig bestier, van den Stadhouderlijken Staatsvorm, in Nederland. Voorkeur naar de zijde der m o n a r c h y lag uit den aart der dingen van zelve in gemoed en aanleg van den man, die, alleen reeds door zijne militaire neigingen, in verstandig gebieden en naauwgezette gehoorzaamheid het beginsel van alle ware orde en werkzaamheid zag. Het is er evenwel verre van daan, dat hy in zijne jeugd (inderdaad ook

aant. niet in zijnen ouderdom) absolutistische begrippen beleden of gekoesterd hebbe. Daartoe was hy wederom, gelijk hy het in zijnen ouderdom nog uitdrukte, te zeer N e d e r l a n d e r en B a t a a f.* Ook strekte daarheen in geenen deele de opvoeding of het voorbeeld in het vaderlijke huis, alwaar, gelijk overal by de oude en zuivere Oranjeparty, de liefde voor het Stamhuis gegrond was op herinneringen van vrijheid en vrijmaking van het jok van Spanjaart en Franschman naar buiten, zoo wel als van eene dwangzieke oligarchie naar binnen. Dien geest ademen dan ook zoo de P r i j s v a e r z e n, als nog lang de dichterlijke en andere eerste voortbrengselen van 's Dichters pen. Wel heeft hy, met het oog op de revolutionaire bewegingen en als in terugwerking tegen den dreigenden Vorstenmoord in Frankrijk, het Deensche volk kunnen prijzen en gelukwenschen van wege de toekenning, in 1661, van een onafhanklijk gezag aan hunnen Koning. Wel, en bovenal, zag hy ten allen tijde in den éénhoofdigen regeringsvorm den eenig wezenlijken waarborg tegen de verdrukking der k l e i n e d w i n g e l a n d e n, gelijk hy de tegen den Graaf van Holland zaamgezworene Edelen in zijne Fransche Opdracht van den F l o r i s d e V i j f d e aan Koning Lodewijk noemt.† Wel heeft hy

* K.D. VIII, 417.
† K.D. XV, 138.

op onderscheidene wijzen, wederom in later tijd, zich tegen de onwaarheid en het revolutionair beginsel dier Constituties hevig uitgelaten, die hy niet uit de historie des volks als gegroeid, maar door kracht van bedriegelijke en ongoddelijke theoriën aan Vorsten en volken opgelegd achtte. Maar eene monarchy was, in het wezen der zaak en in den grond van zijn gemoed, alles behalve met rechten ook der natie en hare onderscheidene standen of stenden onbestaanbaar. En niet alleen dit, maar gelijk hy zich monarchy en vrijheid zeer wel kon voorstellen onder de minder hooge titulatuur van een' G r a a f van Holland, zoo kon hy zelfs met een republikeinschen Staatsvorm vrede hebben, mits door een Eminent Hoofd, doch van meerder beteekenis dan een Venetiaanschen Doge, bestierd en krachtig. Maar dan ook evenzeer als hem in onze Middeneeuwsche geschiedenis het S p i l l e e n mishaagde en zijne richting zuiver K a b e l j a a u w s c h was, zoo was in het tijdvak der Republiek zijn afkeer hoogst natuurlijk èn van de Staatsgezinde party, dat is in zijne oogen, de H o e k s c h e van dien lateren tijd, èn van elke vrouwelijke bemoeiing, het zij tegenover het zij onafhanklijk van den Vorst of Stadhouder zelven. Waren hem alzoo Prinsessen als Maria, gemalin van Willem III, Maria Louisa, moeder van Willem IV, of Prinses Anna van Engeland, moeder van Willem V, voorwerpen der

aant. hoogste vereering in de geschiedenis van zijn land en van zijns vaders leeftijd, de Staatsbemoeiingen der Prinses van Pruissen, Gemalin van den Stadhouder, in zijnen eigenen tijd konden ook met de beste inzichten hem niet anders dan tegenstaan. Wat hy eigenlijk wilde, was de versterking van het Erfstadhouderlijk gezag zonder behulp maar veeleer met bedwang der oude Staatsgezinde, later uit nood en om zelfbehoud naar Oranje gekeerde party; maar dan ook evenmin, door den invloed van een buitenlandsch Stamhuis in verband met dien der begaafde, maar in veler oogen meer dan fiere Prinses W i l h e l m i n a van Pruissen. Wat hy gewenscht zou hebben, wat hem midden in de spanning der dagen van 1781 tot 1787 steeds voor den geest zweefde, was de verheffing van den Stadhouder tot de Grafelijke waardigheid, al ware het ook door een stouten Staatsgreep, die, gericht beide tegen de oude aristocratische party en tegen de opkomende omwentelingsbegrippen, eigenlijk in het ware belang zou zijn geweest, zoo hij meenen mocht, zoo van de Aristocratie tegen de Revolutie, als van de vrijheden des volks tegen de oligarchie, en het gezag van Oranje op echt nationale grondslagen gevestigd had. Zie daar den sleutel van den laatsten, anders raadselachtigen, regel van zijn versje: d e V i j f d e , nog in 1789 aan den Stadhouder toegezongen,

Spring twee getallen voort, zoo zijt gy wel genaamd![*]

dat is: wees Graaf Willem VII in plaats van Stadhouder Willem V, en gy zijt van het onheilspellende cijfer en van de onzalige bekrompenheid van een bloot Stadhouderlijk en ondergeschikt gezag bevrijd! Doch, gelijk de Dichter het op meer dan ééne plaats heeft opgeteekend, alle dergelijke plannen en gedachten stuitten af op de strenge naauwgezetheid van den Prins, die zich in geen geval eene overtreding van de toenmalige Constitutie zou hebben veroorloofd. Het gronddenkbeeld, meer dichterlijk dan praktisch voor dien tijd, moest eerst in later dag, na het doorstaan van talrijke Revolutiën in Nederland en geheel Europa, door de verheffing van den toenmaligen Erfprins tot Souvereinen Vorst, straks niet slechts Graaf maar Koning, verwezenlijkt worden. Het plan des Dichters, uit het standpunt van den Stadhouder onaanneemlijk, en ook by oogenbliklijke uitvoering hoogst waarschijnlijk niet bestand tegen de dreigingen van den leeftijd, maakt het in elk geval op nieuw begrijpelijk, dat noch de vreemde tusschenkomst, noch het overwicht eener Prinses uit den vreemde, in den geest van Bilderdijk ooit konde zijn.

[In het leger van den hertog van Brunswijk]

Voor het overige altijd werkzaam en bereid voor het gemeenschaplijk belang der beide fractiën van de

* K.D. VIII, 404.

Oranjeparty, kon en moest hy noodwendig niet alleen berusten maar ook medewerken, toen hem van wege den Prins een gewichtige, even veel kieschheid als overleg vereischende last werd opgedragen by de nadering van het Pruissische leger in den nazomer van 1787 te Schoonhoven vervoegde zich de Advokaat Bilderdijk op last van den Prius tot den Hertog van Brunswijk, ten einde dien Veldheer van daar af te begeleiden, ten aanzien der rechten van bijzondere personen, steden of dorpen, waarop anders by den intocht inbreuk zou kunnen gemaakt worden, in te lichten, maar ook bepaaldelijk ten aanzien van het terrein, waarvan onze Dichter altijd getoond heeft eene naauwkeurige kennis te bezitten, als b.v. de bruikbaarheid of onbruikbaarheid der gronden, en wat des meer is, van raad en voorlichting te dienen. Met de Pruissische Officieren werd by die gelegenheid menig woord met de hem eigene geestigheid en nadruk gewisseld, waar men zich de eene of andere aartigheid voor het kitteloorige Nederlandsche gevoel, zij het ook in scherts, moge hebben veroorloofd. Maar vooral van de toebetrouwde taak kweet zich de krijgs- en Staatkundige Dichter, met een altijd wakend oog op de belangen van den Prins zijnen zender, uitnemend. De beslissing door de Pruissische tusschenkomst bleef niet uit. Wat door Bilderdijk met of zonder grond moge gevreesd zijn

aant. geworden, dat uit die tusschenkomst meer ter verheffing van de Prinses dan van den Prins Stadhouder zoude hebben kunnen voortspruiten, werd in elk geval verijdeld door de verandering van zaken, die in den Haag, en alzoo uit den boezem der bevolking zelve, de aankomst der vreemden was voorgekomen. De Hertog intusschen rukte voort op Amsterdam, dat na eenige vrij hevige gevechten te Ouwerkerk, te Amstelveen, en aan den Overtoom, kapituleerde en zich eindelijk volkomen overgaf. Op de bijwoning van een dier gevechten door Bilderdijk, toen nog steeds in het leger van den Hertog, schijnt hy by eene latere gelegenheid te zinspelen, in zijn H a a r l e m (1827):

> 'k Heb 't schutgedonder mede op 't bloedig veld gehoord,
> En, midden in 't gedruis onaangedaan.*

Hoe dit zij, de Hertog was met de strategische kundigheden van den Haagschen Advocaat en zijne raadgevingen dermate ingenomen, dat hy zijne gelukwenschingen met den voorspoed der Pruissische wapenen op de parade aan den Overtoom met het vleiend getuigenis beantwoordde: T o u t c e l a n'e s t d u q u' à v o u s, M o n s i e u r!

[Terugkeer in het dagelijksche leven]

De omwenteling tot herstel van het Stadhouderlijk gezag nu volbracht zijnde, zou het zeker voor een

* K.D. XII, 342.

aant. anderen Bilderdijk niet moeilijk geweest zijn, de eene of andere aanzienlijke betrekking in de Republiek te verkrijgen. Doch hy was de man niet om van den triumf zijner party het zij tot verdrukking van onderliggende tegenstanders, of tot eigen voordeel of verheffing gebruik te maken. Ook is zijn afkeer, in het geheel, van ampten op meer dan ééne wijze gebleken, en door hem zelven in dicht en ondicht vaak beleden. Na het beroep van Advocaat, waar in hy tot in 1795 zijn bestaan vond, was er eigenlijk slechts één ampt, waar hy hart voor had, en naar uitzag. Het is dat van Hoogleeraar in wat vak dan ook zijner veelsoortige kundigheid. Maar juist dat ampt (was het eene zoo groote zaak?) heeft een stiefmoederlijk vaderland hem by herhaling onthouden, en heeft zelfs de gunst of voorspraak van twee Koningen voor hem niet kunnen verkrijgen.

Zoo werd dan na de heuchelijke omwending van zaken in 1787 een ampt noch door hem gezocht, noch ook rechtstreeks hem aangeboden. Niet rechtstreeks, zeggen wy; want sprake schijnt er wel een oogenblik geweest te zijn van het ampt van Secretaris van Rotterdam, en van een Fiscalaat-crimineel van Holland. Het eerste werd afgewezen, schoon daaraan een uitzicht was verbonden op dat van Pensionaris, hetwelk, had het dadelijk aanvaard kunnen worden den door-

geleerden en geoefenden Jurist meer welkom ware geweest. De betrekking van Fiscaal by het Hof van Holland en ter Generaliteit zou, uit gelijken hoofde, by onzen Dichter zeer in aanmerking zijn gekomen. Doch hier vooral stond hem in den weg zijn vast beginsel, om aan geene reactie tegen de onderliggende party deel te nemen, of, moesten er vervolgingen ingesteld worden, die te bepalen by de hoofden of raddraaiers, niet tot misleiden of weggesleepten uit te strekken. Niet de steenen, zeide hy, maar die ze geworpen hebben, moeten gestraft worden. Zoo kwam hy, meerendeels tot zijn eigen groot genoegen, in geen verdere aanmerking. Met altijd denzelfden ijver bleef hy alzoo by de Rechtspraktijk, die intusschen minder afnam dan hy zich het na de verandering van zaken moest voorstellen. Getrouw aan zijn beginsel van afkeer tegen alle vervolging of verdrukking van verslagen tegenstanders, bewees hy van nu aan dezelfde bereidwilligheid en ijver in het beschermen of verdedigen van dezen in Justitie, als hy vroeger betoond had ten behoeve van gekwelde of verdrukte Oranjevrienden. Hierdoor maakte hy zich dan wederom natuurlijk vijanden by zijne eigene party, terwijl hy des niet te minder het voorwerp bleef van den haat der tegenovergestelde, en geen twijfel dan ook koesterde omtrent hetgeen by eene eerlang door hem voorziene en voor-

aant. zegde verandering van zaken in revolutionairen zin, menschelijker wijze zijn lot zoude zijn.

[Dichterlijke arbeid uit de jaren 1787 tot 1795]

Had in de eerste dagen der overstelpende werkzaamheden van den Advocaat de ader des Dichters eenigermate minder rijkelijk gevloeid, ruimer was naar evenredigheid wederom de uitstorting gedurende de betrekkelijke rust tusschen 1787 en 1795. Tot, in het geheel, het dertienjarig tijdvak van des Dichters Rechtspraktijk in den Haag behooren een menigte van verzen in onderscheidene vakken en van zeer uiteenloopende dichtsoort, die reeds destijds het licht zagen bij afzonderlijke uitgaven, of wel hier en daar voor een gedeelte in Verzamelingen (als onder anderen de Kleine Dichterlijke Handschriften by Uylenbroek) verspreid, van tijd tot tijd achteréénvolgens in de onderscheidene Dichtbondels van een later tijdvak, als de Mengelpoëzy, de Mengelingen, de Poëzy, de Verspreide Gedichten, zijn opgenomen. Van de veelsoortige Gelegenheidsverzen, tot deze afdeeling van des Dichters openbaar en huiselijk leven behoorende, zijn die, welke de blijde of treurige lotgevallen van het Huis van Oranje bezingen, nevens nog eenige andere van gelijken inhoud uit de dagen der ballingschap van het geliefde Stamhuis en van zijnen getrouwen Aanhanger, verzameld tot eenen Bundel, die ten jare 1805 uit Leipzig (zoo als het titelblad de plaats der uitgaaf

aanduidt of eigenlijk verbergt) het licht zag. Een treffend lied, onder velen, in dezen Bundel is de Geboortegroet aan den Erfprins (later Koning Willem I) in 1787, waarvan, na eene, men mag zeggen, prophetische schildering der dreigende Revolutierampen, het slot een betere toekomst verkondigt, op deze wijze zaamgetrokken in den laatsten regel:

'k Zag de aard gelukkig zijn, U machtig, Neêrland vrij.

Hy heeft in later tijd, na des Vaderlands herleving en het herstel van Oranje in 1813, in zijn Dichtstuk: Vervulling aan deze zijne voorzegging herinnerd, als op eene bevestiging van dat woord eens ouderen Dichters: vatum non irrita currunt Auguria,

De profecy des Dichters; -
Neen, 't was geen droombedrog, geen hersenschildery,
‘Gelukkig zag hy de aard, U machtig, Neêrland vrij.’

De verdere voortbrengsels van 's Dichters lier uit het tijdvak, dat met de Omwenteling van 1795 besloten wordt, zijn of het ware enkel eerstelingen, hoe rijk en rijp ook anders, van den lateren meer dan overvloedigen oogst; - eerste lijnen, zoo men wil, met reeds zoo vaste en geoefende hand getrokken op dat wijd uitgestrekte veld van poëzy, door Bilderdijk in allerlei richtingen gedurende meer dan een halve eeuw

aant. doorkruist en bearbeid. Van dat vroegere tijdvak dagteekenen zijne overzettingen van Ossiaansche Zangen, van enkele Hymnen van Callimachus, van Oden van Horatius, Heldinnenbrieven naar of in den trant van Ovidius, en Idyllen van Theocritus, met menigen Lierzang, Vertelling, Fabel, oorspronklijk, of uit den vreemde ontleend. Van dat zelfde tijdvak voorts, nagenoeg geheel de verzameling van Dichtstukken, dien Christelijk-wijsgeerigen Boëtius nagezongen, wiens richting in die dagen van zijn nog veelzins philosopheerend Christendom in het gemoed des Overzetters eigenaartigen weêrklank vond.

Afzonderlijk gaf hy voorts in die dagen in het licht den Deukalion en Pyrrha, een dramatische aartigheid, uit het Fransch van St. Foix reeds in 1775 (zoo het schijnt) overgebracht, maar eerst in 1785 in het openbaar verschenen. Uit den tijd der woelingen van 1786 en 1787 zijn verder zijne Krijgszangen van Tyrtéus, niet zonder een ironischen blik, waarschijnlijk, op de wapenoefeningen der Vrijkorporisten, die althands in het dichtstukjen: Aan het hoofd van mijnen Tyrtéus rechtstreeks bedoeld zijn:

't Schreeuwt alles te wapen!
't Wil al in 't geweer!
In mannen en knapen,
Hoe oud of hoe teêr,

Hoe wel- of wanschapen,
Geen onderscheid meer!
't Kan rusten noch slapen,
Maar hongert naar de eer
Van kousjens met slopjens,
En knoopjens als dopjens,
En schoentjens met smeer.
De boer Alexandert
By mistpraam en kar;
De burger, gebanderd,
Loopt om voor een' nar;
't Zwiert vaandel en standerd,
Hoe heet of hoe bar;
't Saizoen is veranderd,
En 't jaar in de war;
De kermis vol kuren
Schijnt eeuwig te duren
Aan 't poppengesnar.

* * *

Wel aan dan, mijn vrinden!
Wil 't alles te veld;
Zijn de oorlogsgezinden
Nu meerder geteld,
Eu ruimer te vinden
Dan oordeel of geld:
Wil elk zich verblinden
Met d' eernaam van Held;

aant. Wel aan dan, eens mede
Naar Attische zede,
Den Krijgstoon gesteld![*]

Ook de Vertoogen van Salomo (de Prediker) zijn uit deze zelfde tijden van verdeeldheid, verdrukking, en wapenschrik (gelijk de Dichter zich in het Voorbericht uitdrukt) afkomstig, als een vrucht van nachtwaken te midden der zoo onrustige als onveilige dagen, welke de langgewenschte omkeering voorgingen en voorbereidden. Zy werden in het jaar daaraanvolgende uitgegeven. Een jaar later wederom zag de hier reeds aangeteekende Dood van Edipus naar Sophocles het licht.

Te midden van al deze sterren van zeer onderscheidene grootte blinkt met onvergelijkbaren glans aan den horizon van 's Dichters rijpe jeugd de Elius uit die, in 1786 reeds voor den druk gereed, eerst in 1788 met keurige door den Dichter zelven geëtste vignetten, van de pers kwam. Wy mogen by dat meesterstuk, om meer dan ééne rede, wel eenige oogenblikken stilstaan.

[De Romance]

Weinige vakken van poëzy zijn door Bilderdijk met zoo uitnemende voorliefde behandeld geworden, als dat der Romance. De beoefening van deze dichtsoort strekt zich over geheel de lengte zijner loopbaan van den

* K.D. XIII, 3.

eersten opgang zijner jeugd tot op den avond van zijnen ouderdom uit.* Overgezet of oorspronklijk gedacht en gedicht, ontleend uit historie of legende van vroeger of van later tijd, van op vaderlandschen of vreemden bodem, in luimigen of weemoedigen of heldhaftigen toon, bleef de Romance in zijne Dichtwerken een vak even rijk in verscheidenheden als keurig van bewerking. Wat hy zich-zelven en anderen ten eisch stelde in dit by uitnemendheid moeilijke g e n r e , heeft hy zelve in de volgende regelen op zijne gewone precise en schilderachtige wijze uitgedrukt:

Hy kent dit kunstvak niet, hy toont het niet te kennen,
Die 't enkel losse scherts van weinig' arbeid acht.
't Valt lichter, Herkules ten Hemel na te rennen,
Of zich in 't bloed te baân van Pelops nageslacht.
Meer zullen er met roem op Thespis laarzen stappen,
En Klioos krijgstrompet doen daavren als om strijd,
Dan met een' enklen greep dat zachte schoon betrappen,
Dat met één schittring treft en geene tooisels lijdt.
Dit vak laat woordenpraal noch opgeblazen zwelling,
Maar enkle waarheid toe; doch zoo ze een Dichter ziet!
't Eischt schildring en gevoel by d' eenvoud der vertelling;
Maar schildring, los van trek, en vlak van koloriet.†

[Elius]

Proeven zijner gelukkige beoefening van dit g e n r e gaf hy reeds in het tijdvak, dat wy bezig zijn te overzien,

* K.D. I, 1-336.
† K.D. XIII, 25.

in zijn R o o s j e n (naar Burger), zijn Y r w i n e n V r e e d e b a g op Laplandsch, zijn A h a c h a op Guineesch grondgebied gedacht, zijn U r z i j n en V a l e n t i j n uit middeneeuwsche Legenden bewerkt. Zoo ergens intusschen, dan heeft hy het door hem zelven ontworpen i d e a a l schier bereikt (de F l o r i s d e V i e r d e behoort tot een later tijdvak) in zijnen E l i u s . Behalve de tallooze schoonheden van d é t a i l , - waaronder de beroemde beschrijving van de zwaan in de plassen van den Rhijn naby het Teisterbantsch kasteel, hare beet in den neêrgevallen ring van Heile, hare wonde en door de pijn veroorzaakte worstelende bewegingen, haar opvaren en straks weder afdrijven op den stroom, en wat daar mede in verband staat, - munt die gantsch oorspronklijke en door den Dichter zelven wellicht nooit overtroffen Romance in hare zeven Zangen door epische ordonnantie en een karakter van grootheid uit, dat, ik meen te recht, haar den naam van een h e l d e n d i c h t i n m i n i a t u u r heeft doen toekennen. Van al de meer uitvoerige Dichtstukken, voor welke tot den huidigen dag een uitvoerige Annotatie tot opheldering van zaken en woorden nog gemist wordt, is er misschien geen ander, die de toelichting meer verdient en behoeft dan de E l i u s . Een belangrijke bron voor de kennis van het onderwerp en van de aanleiding, welke de Dichter in zijne eigene afkomst vond tot de keus en bewerking der

Legende, die aan zijne Romance ten grondslag strekt, bezitten wy in een allezins eigenaartigen en merkwaardigen Brief aan zijnen vriend Uylenbroek, den Uitgever.* Hier ter plaatse, na de algemeene herinnering aan de groote kunstwaarde van den E l i u s , mogen wy verder ons bepalen by het geen de geschiedenis van het dichtstuk voor de kennis van den persoon, voor de oorspronklijkheid van den Dichter oplevert.

[Begrippen omtrent geboorte en adel]

Men weet dat Bilderdijk by zijn leven en in zijne schriften aanspraak maakte op de afkomst, langs onderscheidene lijnen, van ouden en hoogen Nederlandschen adel, en in de geschiedenis des vaderlands in onderscheidene tijden met eer bekende vaderen. Zich afstammeling van het bekende Hollandsch geslacht der H e u s d e n s beweerende, wierp hy vrij natuurlijk niet van zich af de overlevering, die dat edel huis van Graven van Kleef en Teisterbant doet afstammen, terwijl oude kronyken wederom verder aan deze Graven tot stamvader geven zekeren Elius van Grail, afkomstig uit het Grieksche Keizerrijk, die in de achtste eeuw eene Erfdochter van Teisterbant (de H e i l e of B e a t r i x der Romance) zal gehuwd, en alzoo den naam en het grondgebied op zijne manlijke nakomelingen overgebracht hebben. Onze Dichter, zeer bepaald en beslist aan adeldom van ge-

* Brieven (te Amsterdam by W. Messchert 1836.) I, 144-150.

boorte hechtende, stelde er dan ook prijs op, aan zijn eigen persoon en geslacht dien te durven toekennen. Hy heeft zeer natuurlijk, in tijden vooral als waarin hy geleefd heeft, van het een zoo wel als van het ander den smaad gedragen by tegenstanders niet alleen, maar ook by menig, in dit opzicht alles behalve met hem eenstemmig bewonderaar of vriend.

Wy geven hier gaarne in de groote trekken, e e r s t van zijne denkbeelden over geboorte en het daaraan verbonden het zij recht of voorrecht, d a n ook van den aart zijner aanspraken op dat punt, naar vermogen, eenige rekenschap of bericht.

In de wereldbeschouwing, zoo wel de wijsgeerige als de Godsdienstige, van Bilderdijk, was er voor deze twee denkbeelden: toeval en volstrekte gelijkheid, geen plaats. Het onderscheid van rangen en standen was hem geen gevolg van eenig maatschappelijk verdrag; zelfs niet in zijn grond en wezen een gevolg van des menschen zondigen toestand. Het zijn de ordeningen van een God van orde en aanbiddelijke wijsheid, die op elk gebied Zijner schepping, Zijner voorzienigheid, Zijner openbaring, ongelijkheid van allerlei aart en in allerlei richting tusschen Zijne schepselen wilde. Zoo is er ook een karakteriseerend, voor niemand, mits wel begrepen, vernederend onderscheid van afkomst, van rang, van bloed. Dat laatste voorrecht, wederom een ge-

aant. heel ander als dat van stand en rang (schoon in de maatschappy, gelijk zy bestaat, veelal daarmede in verband, en daarvan oorspronklijk eene hoofdoorzaak) is wat ook by den Engelschman by uitnemendheid b l o o d genaamd wordt, en vaak by hem naast, zoo niet boven, titel en rang van pairschap geëerbiedigd wordt, ook in den nedergedaalde tot minderen maatschappelijken kring. Het is datzelfde wat onze Dichter bedoelde, wanneer hy schreef:

> Geboren, toonen wy uit wie wy zijn gesproten;
> En de ouderlijke stam is kenbaar aan de loten, -
> Wie ware grootheid aâmt en echten heldenmoed,
> Diens tytel is zijn NAAM, diens rijkdom is zijn BLOED.*

Hetgeen wy door onze afkomst zijn, is evenmin iets toevalligs of onverschilligs als ieder ander, van onze eigene keuze of personeele werkzaamheid onafhanklijk voorrecht. Indien van het geen den mensch van zijnen medemensch onderscheidt, al wat aangeboren is, en dus buiten den kring van het door zich zelf verkregene of verdiende ligt, mocht worden afgetrokken, waar bleef iedere gaaf of voorrecht van aanleg, van inborst, van genie, van nationaliteit, ja van onze meerderheid zelve boven de dieren? Zoo moge dan de Revolutiegeest ook hier meenen af te breken, - de halve wijs-

* K.D. XIII, 308, 309.

geer, van het t o e v a l ook der geboorte spreken, ja menig Edele van ouder of jonger herkomst, in den geest dier halve Wijsbegeerte, van v o o r o o r d e e l medespreken, ofschoon voor zich zelven er wel niet aan denkende om van het v o o r d e e l van dat v o o r o o r d e e l eenigen den minsten afstand te doen, - wie zuiver gevoelt, wie over dat inwendig gevoel zuiver en dieper nadenkt, zal het Bilderdijk moeten toestemmen, wat hy in dicht en ondicht op meer dan éénen toon en wijze zoo dikwerf betoogd heeft: het bestemmende in den mensch is juist in een allereerste plaats zijne geboorte. Of heeft hy het ook van iets anders dan van zijne geboorte, dat hy mensch is? Of is het door iets anders dan het (natuurlijk! altoos betrekkelijk) voorrecht der geboorte, zoo hy er eene eer in stelt Nederlander, of Germaan, of Angelsax, of van welke andere natie dan ook te zijn, boven anderen bevoorrecht? - Waarom zou dan dat even wezenlijk ingeschapen gevoel niet mogen vertrouwd worden, dat op de afkomst uit beroemde, of op welke wijze dan ook door het lot, dat door God bestuurd en bestemd wordt, begunstigde vaderen? Geen volk op aarde, vooral geen beschaafde natie op de wereld is er, die, nevens de ordening der rangen, ook niet het onderscheid tusschen rassen stammen, geslachten, willens of onwillens gekend en gehuldigd heeft. Geheel de wereldhistorie is dáár, om

het te getuigen, en, met de historie der volken, ook dat van het volk van God in den Bijbel. Onderscheiding, afzondering, uitverkiezing, is in dien Bijbel te gelijk grondslag en sleutel. Niemand brenge tegen deze ordeningen Gods het misbruik, de ontaarting, het bederf, dat der menschen is, in! Niemand zie in deze waardeering van het geen het deel van geboorte en afkomst is in het volk, in het geslacht, in den enkeling, eenen vrijbrief voor drukkenden en verdrukkenden castegeest, beleedigende en aanmatigende adeltrots, eerzucht, heerschzucht! Evenmin hier, als waar het andere gaven en voorrechten, aangeboren of verkregene uitnemendheden geldt, is er vrijheid tot zondige zelfverheffing by geoorloofde zelfbewustheid. Of is ijdelheid, trots, aanmatiging, by ons menschen de krankheid alleen aan edele geboorte eigen, en niet te vreezen by de aristocratie van stoffelijken rijkdom, ware of ingebeelde wetenschap, genie, talent? Wel integendeel behoort tot het ideaal juist van den edelman een edelmoedig o p h e f f e n , geen onridderlijk v e r n e d e r e n van den nederige, by moedigen wederstand aan den verdrukker, wie hy ook zij en op elk terrein. Ook blijft hier het denkbeeld ver af, als of (hetgeen ongerijmd ware) de uitnemendste gaven en krachten niet v a a k , misschien zelfs naar evenredigheid m e e s t , buiten den kring van het geen men den a d e l noemt, in Nederland en elders

gevonden werden. Vooral zij door het begrip, dat wy hier in oogenschouw nemen, van g e b o o r t e geene schaduw geworpen over de eenig blijvende waarde en wezenlijkheid der w e d e r g e b o o r t e , van welke geschreven is, dat zonder haar geen ingang in Gods koninkrijk noch welbehagelijkheid voor Gods aangezicht is. Het kwam Israël duur te staan, op zijne afstamming uit Abraham in dat opzicht te betrouwen. Toch bleef en blijft het waarheid, dat God een God is in geslachten, dat Hy de vaderen gedenkt in de kinderen, en dat het geen ook het voorrecht der geboorte is, door de gave der wedergeboorte geheiligd worden kan.

Zoo is er dan, mits behoorlijk, betamelijk, Godverheerlijkend betracht, iets zeer waar en zeer wezenlijk in dat overal te rug keerend verschijnsel van a d e l -erkenning en a d e l -vereering in de geschiedenis der volken. Ten spijt van alle, hoe ook menigvuldige en veelsoortige uitzonderingen, daar blijft ten slotte eene diepe waarheid over in dat overal en in alle tijden gehuldigd beginsel. Vraagt men naar een bepaald kenmerk? Het laat zich beter gevoelen dan beschrijven door wie er eenig besef, eenige zelfbewustheid van heeft; ja het wordt soms met der daad erkend en onderscheiden buiten eigen weten of tegen eigen wil en dank aan. By groote verscheidenheid in de verschijnselen, onderscheidt zich dat aangeborene van den rech-

ten en niet verbasterden adel, om iets te noemen, door een kenmerk van zamenhang van den enkeling met den aart en historie van geheel den stam. Daar zijn geslachts- en familieeigenschappen, zoo wel als volkseigenaartigheden. Daar zijn persoonlijke, met den individu beginnende en in hem eindigende karaktertrekken, - daar zijn ook aangeborene en overgeërfde. En vragen wy nu verder hoe zich in Bilderdijk dat kenmerk liet aanwijzen en onderscheiden, - wie hem persoonlijk, wie hem met eenige diepte uit zijne schriften zoo wel als levensgeschiedenis hebben leeren kennen, en van de eigenaartigheid, hier ter sprake gebracht, eenig besef hebben, zullen het zonder veel moeite hebben kunnen ontdekken. Niet zoo zeer in eene keurigheid van aangeleerde of zelfs overgeërfde vormen (die, hoe zeer aan den man wien het hier geldt, niet vreemd, toch by de heftigheid van een gestel als het zijne, tot zekere hoogte althands, en by oogenblikken, ligt kunnen ontvallen), - ook niet in iets, dat hem uit kracht van een genie en karakter, dat, hoe uitnemend ook, van voorouderlijke herinneringen gantsch onafhankelijk had kunnen zijn, lag het bijzondere en eigenaardige kenmerk, dat wy hier bespraken. Maar indien eene vrijheid van die soort van vrees die, volgens den Latynschen Dichter, den onedele kenmerkt*, -

* Degeneres animos timor arguit.

indien een zekere grootsche opvatting van het leven in alles, - eene soort, zoo gy wilt, van loslating van het stoffelijke h i e r , van vasthoudendheid aan zekere misschien i d e ë e l e beginselen d a a r , - eene ridderlijkheid in denken en handelen, die liever de lijdende dan de ongerechtige party is, en voor begrippen van eer en fijn gevoel niet alleen verdrukking en miskenning, maar ook minachting en bespotting verkiest, - indien dat alles, en nog meer soortgelijks, vereenigd met eene diepe z e l f b e w u s t h e i d van uit een oud-historischen stam gesproten te zijn, den edelman te kennen geeft, dan voorzeker heeft Willem Bilderdijk in zijn leven en in zijne schriften, by al wat ook anders voor berisping of afkeuring open staat, de uitnemendheid van zijn echt en oud Nederlandsch bloed met woord en daad bewezen. In elk geval zou veel, dat in een prosaïsche en ontadelde eeuw geen waardeering, maar spot ontmoette by menigte en wereld, in dichterlijker tijden voor ridderplicht en riddertrouw erkend zijn geworden. Doch ook hier geldt het woord, dat de Dichter zoo dikwerf van zich zelven getuigd heeft: hy bewoog zich in eene wereld, gescheiden van de dagelijksche en gewone door eene klove, waarvan overigens de verantwoordelijkheid wel niet alleen op den in alles oorspronklijken en zelfstandigen Dichter drukt.

Wat den invloed van de door onzen Dichter zoo

hoog gewaardeerde familie-overleveringen op zijne poëzy betreft, wy hebben aan haar in elk geval, behalve den Elius en den Urzijn en Valentijn, ook nog zijn echt romantisch Wiel van Heusden te danken, en, onder zijne vele toespelingen op dit punt, niet het minst de schoone plaats in zijn Afscheid,* alwaar hy de geschiedenis van zijn dichterlijke loopbaan op volgende wijze verbindt aan het denkbeeld zijner Oostersch-Grieksche afkomst:

Geleigeest (want ô ja, gy zijt het) van mijn' stam,
Gy die van 's Bosfors boord, en waar de kruisaltaren
In 't lang verdelgde puin hun beenders nog bewaren,
Mijn vaadren in den held dien Segons lans doorstiet,
Geleid hebt waar de Rhijn den Waal in de armen vliet!†
Gy, die van eeuw tot eeuw de mijnen nooit verzaakte,
In hun, sints Holland wierd, voor Hollands dichtroem waakte,
En nog mijn borst ontsteekt in d' Ouderlijken gloed;
Getnig gy, of ik ooit ontaartte van mijn bloed!
ô Hollands Poëzy! wie ooit u heeft gehuldigd,
Of wien ge uw' hoogsten bloei, zoo glansrijk, zijt verschuldigd,
Ook my behoort een deel dier glorie. Ja, ook my!
Wie rookte uw outers, wie van al uw priestrenrij,
Met zuivrer wierook, of versierde uw Chooraltaren
Met edeler gebloemt, met frisscher myrteblaâren,
Op Tempes heuvels, of aan Peneus boord gegroeid?
Wie heeft de Atheensche broos uw Zangster aangeschoeid,
Den Siciljaanschen halm uw' tempel opgedragen?

* K.D. IX, III, 112.
† K.D. I, 16.

aant. Wie ijverde om uw' roem door 't wareldrond te schragen,
En leerde een vreemde lier te klinken naar uw' toon,
Of vormde in 't diepe Noord bewondraars van uw schoon;
Ja, huwde uw melody aan 't lied der Massageten?
Maar neen; wat moge ik my op 't fier bestaan vermeten!
't Zegt weinig, 't geen ik deed, zoo kiesche en zuivre smaak,
Zoo taal en harmonie mijn stoute poging wraak.
Doch, leerde ik oor en hart naar d' aanslag van mijn vingeren
Zich neigen met den toon, en met de snaren slingeren,
Ja, kneedde ik taal en maat met vrije en losse hand;
Dan - heb ik iets verdiend by 't zangrig vaderland.
Verdiend? Helaas, te min!

[De dertien jaren in Den Haag]

Wy keeren te rug tot het dertienjarig tijdvak van 's Dichters Rechtsgeleerde loopbaan en verblijf in de Hofstad. Ook voor nog anderen kunst- en letterarbeid dan dien der boven alles, naast de schier verslindende plichten des beroeps, hem dierbare Dichtkunst, wist hy den tijd met opoffering, als altijd, van de nachtrust uit te koopen. Rijke bouwstoffen had hy onder anderen in die dagen vergaderd voor een algemeen Taalkundig Woordenboek. Zy raakten voor een groot gedeelte by zijne uitzetting en uitlandigheid verloren, of zijn hier en daar in latere taalkundige schriften, of in de aanteekeningen op dichtbundels, voor een ander gedeelte opgenomen.

Uit ditzelfde tijdvak is ook nog afkomstig de uitgaaf (in 1785) van O n n o Z w i e r v a n H a r e n 's

Geuzen, door Bilderdijk overgewerkt of, gelijk hy het in de Voorrede noemt, beschaafd en opgesierd, en alzoo aan het Nederlandsch Algemeen van dien tijd in gekuischter vorm, dan waarop de oorspronklijke arbeid roemen kon, aangeboden. In de Opdracht aan den Prins Stadhouder gaf de dichterlijke Uitgever wederom met nadruklijke woorden lucht aan eene Oranjegezindheid, die nooit sterker by hem uitkwam dan juist in deze dagen van toenemende onrust en bedreiging van het Stamhuis en zijne aanhangers. Eene Redevoering over de voortreflijkheid der Schilderkunst in der zelver voorwerp beschouwd, ter gelegenheid van eene Prijsuitdeeling by de vrije Teekenacademie te 's Gravenhage, op den 2^{den} April 1794 in de tegenwoordigheid van den Prins gehouden,* werd besloten met een dergelijke uitboezeming van personeele gehechtheid en trouw.

Dezelfde dagteekening in het daarop volgend jaar zou èn Prins èn Dichter niet meer in Nederland, maar aau de overzijde der Noordzee begroeten. Over het ijs der Nederlandsche rivieren bracht de Fransche Revolutie ons by den aanvang van 1795 de dure vrijheid eener kortstondige Bataafsche Republiek.

De loop der gebeurtenissen in Frankrijk en Europa,

* Een tweede druk dezer Redevoering verscheen in 1838 te Rotterdam by W. Messchert.

die ook in Nederland dezen ommekeer had te weeg gebracht, was voor niemand wel minder onverwacht dan voor den Dichter, die het vijftien jaren later, in de dagen van het eerste Napoleontische Keizerrijk, met te rug zicht op die tijden wel mocht uitroepen:

'k Heb het vallen
Van uw wallen
Hollands Ilium, voorspeld; -
'k Zag het blaken
Van uw daken
En uw Hektors neêrgeveld;

De ingewanden
Voelde ik branden
En verteeren van die vlam.
'k Riep, ik weende;
Ja, 'k versteende,
Maar de dag des jammers kwam.

Doch voor wien ook in den lande de omwenteling van 1795 tot eene omwending en keerpunt in werkkring, lot, en leven, bestemd was, voor niemand is zy dit zeker op meer treffende, en in het oog loopende wijze geweest dan voor Bilderdijk. Niet, dat de groote politieke aardschudding hem in het genot juist van een kalm en gelukkig leven kwam storen. Het is er verre van daan. Even somber als grievend is de indruk,

dien het dertienjarig tijdvak zijns levens als Advocaat in den Haag, heel zijn verder leven door by hem naliet, en die hem by gelegenheid van een verplicht verblijf in de Hofstad na de ramp van Leyden in de dagen van Koning Lodewijk, nog de jammerklacht ontperste:

Waar nu, ach! waar heen gevloden? -
Die geen schuilplaats by uw dooden,*
Dierbaar Leyden, beuren mocht!
Die uw bloedig puin doorzweven,
En niet danken kon voor 't leven,
ô Waar vindt die ademtocht?

Hoe! het middelpunt der plagen,
Waar ik 't bloeien van mijn dagen
Vijftien jaar verwelken zag:
(Afgrond van herinneringen,
Die my hart en keel verwringen!)
Dit mijn toevlucht, hemel ach!

Zalig, die in holle rotsen,
By des afgronds dompig klotsen,
't Hoofd mag duiken in haar kloof!
Die en wind en schorre meeuwen
Om zijn peluw heen hoort schreeuwen,
Voor den Haagschen straatkreet doof!*

Vraagt iemand, waarin dat by uitnemendheid pijnlijk en onvergeetlijk lijden in den bloei van 's Dichters

* K.D. XI, 4, 5.
* K.D. XI, 4, 5.

aant. leven in de dagen, die wy hier voor oogen hebben, bestaan heeft? Het is niet zoo zeer het lijden zelf, trouwens aan geheel des Dichters levensweg en aart verbonden, maar het gemis van tegenwicht, van in waarheid bevredigenden, immers balsemenden zielstroost, wat hem, in de onderscheidene p h a s e n van hetgeen hy meermalen zijn l e v e n s p i j n genoemd heeft, zoo bepaaldelijk in d i t tijdvak de smart moest verscherpen. Die twee, in later tijd vaak zoo rijkelijk door hem genoten en gewaardeerde zegeningen, van huisselijk geluk en inwendig Christelijk leven, waren zijn deel toen nog niet. De laatste althands slechts zeer onvolkomen en of het ware ongerijpt, by eene ja reeds gevestigde overtuiging van de objective waarheid des Evangelies, maar (als reeds met een woord werd te kennen gegeven) niet zonder eene vermenging met ietwat van stoïsche zelfharding, en storenis door het weelderige zelve van zijn zeldzaam en veelzijdig vernuft. En wat den vrede en het geluk van eigen huis en haard betreft, hoe waren dezen denkbaar by het in alles zich openbarend verschil van gemoedsrichting tusschen den man en zijne gade. Buiten 's huis in het gezelschap van geestverwanten voor die ontzachlijke leemte vergoeding te zoeken, lag van een hart en zielsaanleg, als dat van onzen Dichter, van jongs af verre, al ware het ook dat de Hofstad hem ruimer

aant. gelegenheid had kunnen aanbieden tot naauwen omgang met mannen van zijne studie en neiging dan in die dagen het geval was. Niet dat het den in alles zonderlingen en buitengemeenen man aan bewonderaars ook destijds ontbrak; doch het was eene bewondering meer toegebracht aan het schitterende van zijne gaven, dan aan het gene juist, waarin zijne eigenlijke grootheid lag: het genie van den Dichter, het karakter of de aanleg van den Held. Om althands het eerste te waardeeren waren misschien de mannen zijner eigene party, uit meer dan ééne oorzaak, wel het minste geneigd of bevoegd, waren althands niet in overvloed voorhanden vernuften, als een Rijklof Michiel van Goens, die, zelve in wetenschap en veelsoortige gaven uitstekend, met Bilderdijk tot overdrijvens toe, en meer dan hem zelven welgevallig kon zijn, wegliep. Zijne kunstvrienden, voor het overige, bevonden zich grootendeels elders, in Amsterdam in het bijzonder, alwaar onder anderen de Boekhandelaar Uylenbroek, hoe zeer ook in politieke overtuigingen verschillende, een zijner hartelijkste vrienden is geweest en tot aan zijnen dood (in 1806) gebleven is. Onder Bilderdijks huisvrienden behoorde in die zelfde dagen de toen nog jeugdige Advocaat en Dichter Johannes Kinker, die, reeds vroeg aan Bilderdijks Christelijke geloofsbeginselen ten eenenmale vreemd, eerst na de dagen van 1816, en het

aant. vertrek van Amsterdam naar Leyden, voor goed van hem verwijderd werd, en eerlang openlijk tegen hem optrad. In den Haag zelven leefde hy natuurlijk met meer dan éénen op politiek terrein eensgezinden Confrère in de praktijk, of Raadsheer in den Hove, of andere ingezetenen van den Haag, op aangenamen, schoon dan ook niet intiemen voet. Veel zag hy onder anderen toen de beide broeders van der Linden, den sedert zoo vermaard geworden Advocaat, en den Procureur, welke laatste niet alleen in politieke denkwijze maar ook op het terrein van Christelijke overtuiging en conscientie zich in het hachelijke oogenblik van het jaar 1795 met den moedigen strijder grootelijks eensgezind heeft betoond. Een vriend, overigens, - een hart in a l l e s in staat hem te begrijpen, veel min met hem mede te gevoelen en weêrklank te geven, weet ik niet, dat in die dagen aan den lijdenden en strijdenden Dichter in of buiten zijn huis is te beurt gevallen. Van dezen voor hem eenig wezenlijken steun en troost verstoken, was niets natuurlijker dan dat hy een soort van geweldige afleiding zocht en vond, nevens zijne steeds hartstochtelijk geoefende praktijk, by afwisseling en by wege van verpozing in zijne niet min hartstochtelijk voortgezette studiën in al die veelsoortige by hem geliefkoosde vakken, zoo van beoefende en beoefenende kunst, als van geleerdheid en

wetenschap. Voor het overige, veelal levende in de studeerkamer, was Bilderdijk toch nimmer uit zijnen aart ongezellig; zijn uitgaan evenwel over het geheel weinig, dan voor zoo ver de aart van zijn beroep hem in aanraking natuurlijk met vele en velerlei menschen bracht. Voeg hierby van tijd tot tijd, by feestelijke gelegenheden, een korte openbare verschijning aan het hof, behoudens den intiemen toegang, waar het noodig was, tot den Prins. In zijn eigen huis werden nog al menschen ontfangen, en op eenen voet onthaald, met dat grootsche en ruime overeenkomend, het welk in alle dingen, maar in al wat finantieel is vooral tot zijn eigen groot nadeel, aan den fier gestemden Dichter eigen was.

[Tot 1795]

In deze toestanden dan nu van ziel en huis en maatschappelijk bestaan vond de Revolutie haren vurigen tegenstander Bilderdijk, toen zy in January 1795 in- en doorbrak in Nederland; voorts noch in eenige openbare betrekking, als wy zagen, noch in eenige buitengewone werkzaamheid of bemoeiing naar buiten, uitgezonderd zijne praktijk. Altijd vurig Oranjevriend en by elke zich aanbiedende gelegenheid gereed, voor zijne antirevolutionaire, eensdeels monarchale, anderdeels oud-Oranje- en volksgezinde beginselen uit te komen, beschouwde hy voor zich na den loop, dien de zaken sedert de herstelling van het Erfstadhouderschap genomen hadden, alle rechtstreeksche deelneming in de

publieke zaak doelloos, zich zelven eigenlijk beschouwende als iemand, die van toen af tot geene der onderscheidene partijen in den lande kon gezegd worden geheel te behooren. By die partijen als zoodanig kon reeds daarom-alleen een Bilderdijk geene gunst vinden, bekend, gelijk hy was, als een die met het aristocratische element in de Oranjeparty weinig op had, maar integendeel op het van ouds populaire in die party grooten prijs stelde, en ‘in het Stadhouderschap (gelijk hy zich in een brief aan Adriaan Loosjes ten jare 1790 uitdrukte*) het bolwerk der burgerlijke vrijheid tegen de Aristocratie zag.’ Zoo was hy dan voor de ééne party te volksgezind, by de andere bleef hy des niet te minder aangeschreven als een der hevigste en gevaarlijkste Oranje-mannen, terwijl zijn afkeer van de Fransche vrijheidsbegrippen in elk geval niet twijfelachtig was. Wat zijn lot zoude zijn by eene omkeer op nieuw van zaken, was alzoo ligt te vermoeden; en wie weet wat gebeurd ware, indien ons de Fransche wapenen in het terroristische 1793, in plaats van in het reeds meer bedaarde 1795, de Bataafsche Republiek gebracht hadden?

[In 1795]

Maar toen dan nu werkelijk in even genoemd jaar

* Men zie geheel den merkwaardigen brief in de verzameling der Brieven I, 228-235.

de Franschen in vereeniging met de patriotsche Uitgewekenen het land hadden ingenomen, den regeringsvorm overeenkomstig de nieuwe vrijheidsbeginselen om ver geworpen, den Stadhouder en zijn huis ten lande uitgedreven, zoo lag het in den aart van onzen Dichter juist niet, om zoo dadelijk het hoofd in den schoot te leggen. Aan wederstand intusschen, of protest van welken aart ook, was, het spreekt van zelve, wel niet te denken. Maar (het geen in alle opzichten een opmerkenswaardig feit is, van eenig belang vooral voor de latere levensgeschiedenis van Bilderdijk en hare beoordeeling,) hy bleef by den triumf der tegenparty in het land en in den Haag, en schijnt er in het eerst zelfs niet aan gedacht te hebben, om den Prins in Engeland te volgen, of naar elders de wijk te nemen. Wy zijn in het bezit van een hem ontvloeiden (doch om redenen, straks te melden, eerst veel later opgezonden brief aan Uylenbroek) uit het volle midden dier dagen, waaruit ten duidelijkste blijkt, hoedanig nog op 11 February 1795 zijne plannen en vooruitzichten geweest zijn.* De brief, in meer dan één opzicht karakteristiek, luidde, op het punt hier te bewijzen, letterlijk aldus: ‘De tegenwoordige omstandigheden laten niet toe, dat ik in de oefening van

* Brieven I, 200-203.

mijn beroep als Advocaat voor de Hoven van Justitie, aanhoude. Dit verbiedt my 't geweten, de eer, en zelfs die voorzichtigheid van gedrag, welke reden en Godsdienst beide, ons voorschrijven. Ondertusschen heeft al mijne aanhoudende vlijt my geen schatten doen opleggen. - - - Daar de uitgang uit dit Land my niet vry staat, heb ik 't niet in mijn keur om elders een bestaan te zoeken, 't geen my hier te lande ontvalt. In dit uiterste, lieve vriend, kan 't zeker niet overeenkomstig zijn met mijn plicht of mijn hart, hoofd en hand werkloos te laten hangen; maar, onder aflegging van alle weelde (die dus verre mijn beroep en nooit mijn hart aangekleefd heeft), en met onderwerping aan Gods heiligen wil, zoo lang 't Hem behagen zal, alle vermogen, dat Hy in my ingelegd heeft aan te wenden, om met behoud van eer en geweten, my zelven en den mijnen 't benoodigde brood te verschaffen. In eenig vak van geleerdheid een kostwinning te vinden, zie ik tegenwoordig niet mooglijk voor my; ook laat mijn verzwakt gestel my geene uitzichten overig tot eenige onderneming die inspanning van geest, aanhoudend letterblokken of het minste vonkje van genie zou vereischen. Ten minste gevoel ik in deze oogenblikken my tot geenerlei gebruikmaking in staat, van dien voorraad, dien ik sedert mijne kindsheid met zoo veel lust, zorg, en geduurzaam-

heid opgelegd hebbe. Wat schiet my dus over? - Zeer weinig zeker! Doch ook dit weinige kan God zegenen; en op dien zegen gerust, en in deze gerustheid blijmoedig, aanvaarde ik 't, als een plank in de schipbreuk, waarop Hy de golven gebieden wil my aan Land te kruien! Hy, die alleen goed en wijs is, vervulle 't. Maar ter zaak, lieve Vriend! Gy kent mijne manier van teekenen, en van schrijven. Mijn besluit is, ten aanzien van 't eerste, my eenen onderstand in het inventeeren, teekenen, en (des noods) etsen van vignetten en andere platen, te zoeken, en ten aanzien van 't tweede, in 't maken van vertalingen van werken van smaak, wetenschap, kunst of geleerdheid, zoo uit de geleerde als hedendaagsche talen, van welke ik geene uitzonder. Kunt ge my daar in gebruiken, zoo beveel ik my ten aanzien van 't een en andere vak eerst en voor alle anderen, aan u, en verlaat my op uw eerlijk hart, omtrent iets, waar in ik volstrekt onkundig ben, als die nooit iets voor mijn arbeid in eenig ander vak dan mijn nogmalig beroep, gevorderd heb. Zoo niet, deel my uw' vriendenraad meê: ik wacht er met een gevoelig en dankbaar hart op. - Wees zoo goed my een opgave te doen van uw rekening tot mijn laste (ik zoek er vruchteloos naar) om ze u te kunnen voldoen. De enkele somme is my genoeg. Groet uwe Egade en Dochter, voorts onze

vrienden Doornik, Zubli, de Boozer, etc., en wees hartelijk gegroet.'

Op den 27sten Maart ontfing dezelfde van ouds beproefde vriend een kort billet, te kennen gevende, dat een klein bezoek (het zou ten afscheid zijn!) dien zelfden avond nog aangenaam ware ten huize van den ouden heer Bilderdijk, alwaar de Dichter in het doortrekken naar Groningen gelogeerd was. Eerlang volgde u i t Groningen een brief, onder anderen, van dezen inhoud: 'Ik had my voorgesteld, by de omkeering van zaken geen' praktijk meer te zullen kunnen oefenen; - - en ik schreef U toen ter tijd een' brief, waarin ik toonde mijn party te nemen, maar die niet verzonden wierd, om dat de verzekeringen van my mijn beroep niet onmooglijk te zullen maken, die ik bekwam, hem onnut schenen te maken. (Thands is hy 't door mijn ballingschap; lees hem echter, ik voeg hem hier by.) Maar nooit had ik my mijn tegenwoordig lot verbeeld: en alhoewel my de mogelijkheid van gevangenis, crimineel proces en diergelijken duister voor den geest waarde, en ik wat gebeuren mocht, 's Hemels wil getroost ware, eene politique uitzetting in 24 uren uit mijne woonplaats en in eene week uit heel mijn Vaderland, met weigering van paspoorten etc was niet in my opgekomen.'

[De nieuwe eed]

Wat was tusschen het tijdstip van dien eersten en

aant. van die twee laatste brieven aan Uylenbroek, gebeurd?

Van het plan om de praktijk neder te leggen, en in een ander vak van kunst of wetenschap een bestaan te zoeken, was (wy vernamen het reeds) door Bilderdijk afgezien. Hy zou als Advocaat in den Haag werkzaam blijven. Daar treedt op eens tusschen beide een Besluit der nieuwe Regeering van het Gewest (provisioneele Repraesentanten van het Volk van Holland) gedagteekend 9 Maart, en houdende een algemeene aanschrijving tot het afnemen of doen afleggen van een nieuwen Eed aan alle Amptenaren, die gewoon zijn by het aanvaarden van hunne posten eenen eed te doen; waarop eenige dagen later de publicatie van het Hof van Holland volgde, bepalende tijd en wijze.

Men stelle zich den aart en vorm van den nieuwen eed voor, en beslisse of de aflegging zonder verzaking van eer en geweten voor een man van Bilderdijks overtuigingen mogelijk zij geweest. Het formulier bevatte en bekrachtigde de bekende denkbeelden van het oogenblik: erkentenis van de onvervreemdbare rechten van den Mensch en Burger, zoodanig als dezelve door de Provisioneele Representanten verklaard zijn by derzelver Publicatie van den 31sten January 1795 (behoudens nadere bepaling van die zelfde Rechten by eene aanstaande nationale bijeenroeping van Re-

presentanten van het geheele volk tot het vaststellen van een regeeringsvorm), - erkentenis dat de Oppermacht berust in den boezem des volks - belofte om de rechten van den Mensch en van den Burger, zoodanig als dezelve by de meergemelde Publicatie verklaard zijn, te handhaven, en aan het Volk van Holland gehouw en getrouw te zijn.

In dezen stand van zaken bleef er voor Bilderdijk in gemoede wel geen andere keus over, dan òf zich stilzwijgend aan het afleggen van den eed te onttrekken, en alzoo met der daad afstand van de uitoefening zijner Advocatie te doen, òf zich tot de nieuwe Regeering te adresseeren met zijne bezwaren tegen den door haar gevorderden eed, en de termen, in welke hy zich tot lijdelijke onderwerping aan den nu eenmaal bestaanden Regeeringsvorm zou willen en mogen onderwerpen.

Onze Dichter heeft in latere dagen, by kalmer beschouwing van den doorgeleefden tijd, niet ontkend, maar zelfs beweerd, dat hy verstandiger gehandeld had met, in plaats van een adres aan het nieuwe Hoog Bewind aan te bieden tot wijziging, eenvoudig in de gevolgen van een niet-afleggen van den eed te berusten, daar hy, van de openbare waarneming der praktijk verstoken, toch altijd in stilte zou hebben kunnen blijven

adviseeren, memoriën en requesten stellen, en dus voort* Maar hy laat er onmiddelijk op volgen (hetgeen, ook zelfs tegen zijne eigene schulderkentenis aan, wel door ieder begrepen zal worden): ik zag de mogelijkheid daar niet van in. En inderdaad, by een hart en gestel als het zijne, in de volle kracht van zijn leven en werkzaamheid, was zulk een middelweg voor hem eene zedelijke niet alleen, maar ook, om dus te zeggen, schier natuurlijke onmogelijkheid geweest. Opgevorderd tot eenen eed van verzaking zijner heiligste overtuigingen op verbeurte van den eenigen werkkring, waarin hy niet slechts met eere zijn brood, maar de eenig hem bekende voldoening in het praktische leven voor zijn behoefte aan rusteloozen arbeid vond, gevoelde hy zich in meer dan ééne betrekking als uitgedaagd, gedrongen en gedwongen om te spreken. Zoo gaf hy dan aan zijn gemoed en geweten lucht in dat voor de mannen van het oogenblik zoo ergerlijke Adres aan de Provisioneele Regeering, waarvan de indiening voor zijn volgend levenslot heeft beslist.

[Bezwaren tegen den nieuwen eed]

Dat stuk, op kalmen en vasten toon gesteld, gaf uitvoerig en met staving door rechtskundige gronden het bezwaar van den Adressant tegen de aflegging

* Men zie de aangevangen maar eerlang afgebroken eigen Levensbeschrijving in de Mengelingen en Fragmenten na 's Dichters dood (1834) uitgegeven, blz. 15 en 16.

van den nieuwen eed te kennen. Het beweerde in substantie, dat geene menschelijke macht bevoegd was om van iemand eene verklaring van gevoelens of begrippen af te vorderen, zijnde alleenlijk daden, en geene gedachten, voor de regeling door de burgerlijke Wet en het openbaar Bestuur vatbaar, - dat voorts aan niemand eenig gevoelen, van wat aart of in welke zaak het ook zij, allerminst omtrent het geen tot eenige menschelijke wetenschap behoort, door bepalingen van feilbare menschen aan iemand, wie hy ook zij, konde worden opgedrongen; - dat zelfs het Placaat van 31 January deze vrijheid, door alle Doctoren in het Recht eenparig aangenomen, niet heeft tegengesproken, maar veeleer noodwendig by zijne bepalingen omtrent de openbaring van gevoelens door de Drukpers ondersteld; - dat intusschen de voorgeschreven eed, in strijd met deze beginselen, eene erkentenis inhield van de onvervreemdbare Rechten van den mensch en den burger enz. een eisch, met allen betamelijken eerbied, des te absurder daar de by het Placaat gestelde grondregels niet waren voorgedragen als speciale constitutie van dit Land, maar als algemeene en universeele rechten van den Mensch en Burger (in het afgetrokken), - daar dezelve grondslagen in het Placaat eenig en alleen de

professie zijn der gronden, door Repraesentanten zich zelven gesteld tot spoorslag voor hun eigen gedrag, niet als wetten om het volk of eenig mensch in hetzelve daaraan te verbinden, - en eindelijk, daar het Placaat zelve nog verwijst naar een nadere bepaling der onvervreemdbare Rechten, die het toch wilde bezworen hebben, zoo als zy daar waren verklaard!

Dat de Adressant (of gelijk hy zich naar den stijl dier dagen noemt, de Suppliant) voor zich zelven die Rechten in gemoede niet erkennen kon, om dat zy tegen zijne bijzondere Godsdienstige en juridische begrippen in verscheidene opzichten strijdig waren, en dat hy evenmin de verklaring (in eene tusschenrede van het eedformulier begrepen) kon beâmen, dat de Oppermacht in den boezem des volks berustte; - dat hy, voorts, in den jare 1787 of 1788 een eed van getrouwheid gedaan hebbende aan of ten behoeve van de Staten van Holland en Westfriesland en het Huis van Oranje, zich in gemoede door dien eed verbonden rekende, en geenen anderen eed of belofte daarmede strijdig kon of mocht afleggen, -

Ten slotte verzoekende te mogen volstaan met de aflegging van eenen eed van berusting, mitsgaders burgerlijke gehoorzaamheid en onderwerping.*

* Onder den titel van Echte Stukken betreffende de uitzetting van Mr. Willem Bilderdijk in Maart 1795, is door hem zelven ten jare 1821 met een inleidend Voorbericht, eene verzameling uitgegeven van het Request en verdere oorspronklijke documenten tot de gebeurtenis betrekkelijk.

aant. [Het request]

Het geheele stuk in betamelijken, ernstigen toon, en naar den gebruikelijken stijl met het geen men in de volkstaal Stadhuiswoorden noemt, gesteld, had nergens een zweem van oproerige of onvoegzame manier van spreken. Het geeft eerst dan den indruk van eene fijne ironie, wanneer men het fiksche en logische der gronden van den Adressant met de onbestemde en opgewondene denk- en spreekmanieren der triumfeerende party vergelijkt, en met de uitbarstingen van spot en spijt, die door de lezing van het Request in de vergadering van Repraesentanten werd te weeg gebracht. Onmiddelijk volgde het Besluit, in het Register der Decreeten van de toenmalige Regeering onder dagteekening van 24 Maart 1795 genotuleerd: De geheele Vergadering had met de hoogste verontwaardiging de praelecture van het Request van Willem Bilderdijk, Advocaat voor de respective Hoven van Justitie, tegen den nieuwen eed gehoord, en het Committé van Algemeen Welzijn verzocht om des daags daaraanvolgende den Advocaat Fiscaal te gelasten, om den voornoemden Bilderdijk by zich te ontbieden, en

aant. denzelven aan te zeggen, dat hy binnen den tijd van vier en twintig uren den Hage, en binnen acht dagen de Provintie zal hebben te verlaten. - Op den 26sten Maart werd door de Generaliteit besloten, dat ook de overige Bondgenooten zouden worden vermaand tot het nemen van gelijke voorziening tegen zulk een gevaarlijk en schadelijk mensch.

[De uitzetting]

Ik heb, niettegenstaande de wel niet twijfelachtige uitdrukkingen dezer Besluiten, wel eens hooren twijfelen, of Bilderdijk zich niet eigenlijk slechts verbeeld heeft, dat hy door de mannen van 1795 den lande was uitgezet geworden, en of de maatregel wel iets anders of meerder geweest is dan hetgeen men een raad of vermaning om zich te verwijderen (consilium abeundi) pleegt te noemen. Tot wederlegging van dit begrip, hetwelk by een latere gelegenheid, waarop wy moeten te rug komen, zelfs by welmeenende doch niet genoegzaam ingelichte vrienden had ingang gevonden, heeft de Dichter in een merkwaardigen Brief zijn onderhoud met den Fiscaal die hem het Besluit der Vergadering kwam aankondigen, uitvoerig te rug gegeven.* Op de vraag of het decreet (dat hem voorkwam zeer inform en van anomalen aart te zijn) te beschouwen was als een soort

* Brieven II, 54, 55.

aant. van gewijsde, en dus een daad van Justitie, dan wel als een daad van politiek gezag, was het antwoord van den Fiscaal (overigens, in het voorby gaan, een vriend die aan den verbannene verplichtingen had, doch hier natuurlijk alleen zijn last uitvoerde): dat het eene daad van politiek gezag was. Op eene tweede vraag, of het dan een bevel was, werd geantwoord, dat het niets ignominieus had, maar als een consilium abcundi was. Als daarop wederom werd hernomen, dat indien het een bloot consilium was, het vrij stond den raad al of niet op te volgen, en derhalve het blijven geen rede tot vervolging in rechten kon opleveren, maar dat, integendeel, zoo het een wezenlijk bevel was, het blijven een daad van wederspannigheid zoude zijn. Door het laatste woord hierop van den Fiscaal, dat hy het moest considereeren in den laatsten zin, kon natuurlijk by den Requestrant geen twijfel over den aart van het Besluit overblijven. Het was een Bevel van de genen die in het bezit der Regeering waren op dat oogenblik, en aan dat bevel geen gehoor te geven, lag natuurlijk (gelijk hy zelve zich by dezelfde gelegenheid uitdrukt) niet in zijne principes.

Men verbeelde zich den toestand! - Dat Bilderdijk met zijn Request aan de Repraesentanten van het volk van Holland het martelaarschap gezocht heeft, is

aant. meermalen gezegd, en even dikwerf door den man dien het aanging ontkend geworden. Doch werd ook voor een oogenblik die bedoeling toegegeven, zoo is dergelijk een maatregel tegen zich, van uitzetting uit het vaderland, voorzeker door hem noch begeerd noch verwacht geworden. Ik had liever (het zijn des edelen ballings eigene woorden in den Brief, waarin hy tien jaren later over geheel deze zaak zich aan een belangstellenden vriend verantwoordt) ik had liever gevangenis en schavot afgewacht, dan met mijn gestel en in mijne omstandigheden in ballingschap te gaan.* In elk geval, indien (want ook dit heeft men meermalen tegen hem en zijn gedrag in 1795 ingebracht) hy verlangde om heen te gaan, dan was niets natuurlijker geweest, dan dit te doen vóór de inkomst der Franschen, te gelijk met den Prins of onmiddelijk na hem. Maar nu, eenmaal het eerste oogenblik der verandering van zaken voorby zijnde, wat heil kon hy zich (stel dat hy den maatregel der uitzetting had kunnen voorzien) van een in ballingschap gaan op dat oogenblik met eenig gezond overleg beloven? Een Nederlander, die nooit te voren zich uit zijn vaderland of zelfs, anders dan om zaken, uit zijne provincie verwijderd had! zonder betrekkin-

* Brieven II, 55. Verg. Mengelingen en Fragmenten, 13-15.

gen, zonder rang of by den vreemdeling bekenden naam, zonder mogelijkheid van aansluiting anders dan aan een Vorstelijk gezin, dat zelf op een vreemd strand de gastvrijheid had moeten vragen, en waar, zeer zeker, om reeds aangeduide redenen, de gunst aan den Advocaat Bilderdijk toegedragen wel niet onverdeeld was! Zoo was dan, naar den mensch, eene uitzetting wel het ergste en ontzettendste dat hem kon overkomen, hoe ook door hooger hand een nieuwe loopbaan en werkkring langs dien hoogst pijnlijken weg voor hem bereid werd. Dat vertrouwen, maar ook dat vertrouwen alleen, afgezien van alle uitwendige omstandigheden, was in het hachelijk oogenblik het eenige rustpunt. Als hy, onmiddelijk na de aanzegging door den Fiscaal, zich in de eenzaamheid van zijn studeervertrek tot de overpeinzing van zijn toekomst en voorleden te rug trok, was de plaats die voor hem lag, als by toeval zijn oog in den opengeslagen Bijbel viel, het woord van den Apostel (1 Cor. X, 13): ‘Ulieden heeft geene verzoeking bevangen dan menschelijke, doch God is getrouw, welke U niet zal laten verzocht worden boven hetgeen gy vermoogt, maar Hy zal met de verzoeking ook de uitkomst geven, opdat gy ze kunt verdragen.’ Men zie de onderscheidene gewaarwordingen, welke op dat tijdstip zijne ziel vervulden, in al hare verschheid en diepte te rug gegeven in zijne, op de doorreis naar

Engeland te Hamburg gedichte, U i t b o e z e m i n g . Dat vers, in elk opzicht een belangrijke sleutel voor de geschiedenis van des Dichters huisselijk, maatschappelijk, en innerlijk leven, zegt meer dan de meest uitvoerige Biographie door een latere pen in staat ware te geven.* De lezing en herlezing in elk opzicht overwaardig in zijn geheel, leene het ons hier ter plaats slechts enkele strophen tot toelichting of staving van het geen omtrent den toestand van dat oogenblik beweerd werd. De Dichter bidt:

ô Gy, die met doordringende oogen
De plooien van mijn hart doorziet!
Gy ziet my voor U neêrgebogen,
En hoort mijn fluistreud avondlied.

Ai, zie het zuchtend boezemprangen
Eens harts dat van verkropping berst!
Aanschouw de tranen op mijn wangen,
Door de onderdrukking uitgeperst!

Ik weet, geen zuchten, schreien, klagen
Eens harts aan allen kant doorboord,
Geen ziel, getroffen door uw slagen,
Verdient, ô God, dat gy ze hoort.

* K.D. XII, 14-22. Verg. ald. 24.

Wat kan, wat zou mijn boezem lijden
Van 't geen den hoogsten nood vervult,
Van wat my immer moog bestrijden,
Gelijkbaar by mijn zondenschuld?

Neen, God, behaagt het u, mijn leven
In alle ramp te doen vergaan
Die ooit een balling aan kan kleven,
Ik bied het U te vreden aan.

* * *

Ik buig het hoofd in zielbetrouwen,
En hoe uw slaande hand my grieft,
Ik kan het als een gunst aanschouwen,
En voel dat gy my teder lieft.

Dan, ô genadig God en Vader,
Gy, die my dit betrouwen schenkt,
Bevestig het my na en nader,
En trek my waar uw hand my wenkt!

Helaas! er vallen oogenblikken,
Die duistrer zijn dan 's Afgronds nacht!
Die ook eens Christens moed verschrikken,
Terwijl hy op uw redding wacht. -

't Is weinig, van 't Heelal vergeten,
Op 't vuile bedstro uitgestrekt,
Het dorre brood te moeten eeten,
Met stille tranen overdekt: -

't Is weinig, door de felste vlagen,
Ontbloot van deksel, vuur en dak,
Het kranke lichaam om te dragen,
Dat wegzinkt onder 't ongemak: -

't Is weinig 't luttel opgegaârde,
Voor 's levens onderhoud bestemd,
Om niet en zonder keer of waarde,
Meêdogenloos te zien ontvremd: -

't Is weinig zich in vreemde landen
Den arbeid moedig aan te biên,
En 't werkzaam brein of vlugge handen
Bewonderd, maar versmaad te zien: -

't Is weinig zelfs, met kille schrikken
Voor 't eerlang naadrend tijdsbestek,
De holle kaken aan te blikken
Van 't alverslindende gebrek: -

Dit al valt hard, mijn God, voorzeker,
Voor zielen nog gehecht aan 't vleesch;
Maar echter, 'k nam dien wrangen beker
Blijmoedig op, en zonder vrees:

Doch, God van heil en zaligheden,
Gy ziet het waar mijn hart om beeft!
De panden van U afgebeden,
En waar geheel dat hart in leeft...!

aant. Het zou, meenen wy, moeilijk zijn deze uitboezemingen en eigen-gemoedsbeschrijving van den in ballingschap gaanden Dichter, te verklaren in den zin van een eigenwillig martelaarschap, van een gewenschte en gezochte ontkoming aan het lijden in eigen huis en vaderland.

Doch hooren wy in de aangevoerde regels den toon eener wel niet wanhopende maar toch zwaar geslagene ziel, wy vinden den Dichter eerlang met des te meerdere veerkracht in worsteling met de ongunst van zijn lot, en niet alleen tot ingespannen arbeid, zoo immer, maar ook meer dan immer tot opgeruimdheid in tegenspoed en ellende in staat. Op de moeilijke reis van den Haag over Groningen, Emden, Hamburg naar Portsmouth en Hamptoncourt, ontbreekt het reeds niet aan de kracht om vlug te denken, te dichten, ja by oogenblikken zich toe te geven in een soort van scherts, die by onzen Dichter overigens zeer zelden eene vrucht van wat men vrolijkheid heet, is geweest.

[Te Groningen]

Eer het intusschen zoo ver kwam, dat de Dichter van de Regeering die hem uitzette, de vergunning kreeg om den voet, zelfs op vreemd grondgebied te zetten, ging er nog meer dan eene maand tijds voorby. In den brief aan Uylenbroek van 10 April uit Groningen vinden wy hem nog klagende over de weigering van het gevraagde paspoort, terwijl te gelijk de Municipaliteit

aant. dier stad op hooger last aandrong op zijn spoedig vertrek.* Eindelijk werd hem dat vertrek mogelijk gemaakt door welwillende tusschenkomst van den commandeerenden Franschen Generaal, ik meen, Mac Donald die later van Napoleon I den titel van Hertog van Tarente ontfing. Doch eer hy Groningen en de vrienden, die hem aldaar hartelijkheid en deelneming betoonden, verliet, had er nog in de nabijheid dier stad een voorval plaats, dat, uitwendig van geen zoo groote beteekenis, op een hart als dat van onzen Dichter eenen indruk maakte, dien hy vijf en twintig jaren later met aandoening nog gedacht en bezong. Als hy, zichtbaar vermoeid van lichaam en nedergedrukt van geest, een oogenblik in diep gepeins als verzonken stond, naderde hem meêwarig een jonge knaap en bood hem een stoel aan. Gevoelig aan de oplettendheid, sprak de aanstaande balling een zegen over den jongeling uit, die, sedert Predikant geworden, hem in later tijd (in 1822) die zegenbede in een brief herinnerde en daarop in antwoord een dichtstukjen ontfing, waaruit eenige strophen hier volgen:†

Gewis ook d' enklen waterdronk
Dien 't vrome hart zijn' broeder schonk,
Zal Jezus nooit noch ooit vergeten;

* Brieven I, 206. verg. met Mengel. en Fragm., blz. 16.
† K.D. XI, 321.

aant. En God verhoede 't, dat voor my
Een vriendendienst verloren zij,
Of immer uit het hart gereten!

Ontscheurde ik my mijn Vaderland;
By d' afscheidsdruk van dees mijn hand
Bleef U mijn teedre dank, mijn zegen.
Die sprak in elken harteklop
En steeg voor u ten hemel op,
Schoon mooglijk tong en lippen zwegen.

Die dank, ô knaapjen vol van hoop,
Verzelde u door uw levensloop,
Toen 't land my uitwierp van zijn kusten;
Hy welde me uit het vol gemoed
Doorblaakt van zuivren liefdegloed,
En bleef op 't wassend telgjen rusten.

[Ibn Doreids Treurzang]

Zoo was dan Bilderdijk in het eind voor goed de tijden zijner ballingschap ingegaan. Als een laatste vrucht van zijne dichterlijke werkzaamheid liet hy eene overbrenging van Ibn Doreids T r e u r z a n g in zijn Vaderland achter. Deze overbrenging, bewerkt in den betreklijk ledigen tijd, tusschen de eerste dagen der Omwenteling en het oogenblik der aanzegging van het bevel om te vertrekken, liet hy ter uitgaaf over

aant. aan eenen vriend, den nog jeugdigen Predikant Oudhuys, met eene Voorrede, waarvan het in der haast aangehecht slot in weinige woorden een afscheid, of liever eene mededeeling van het ontfangen bevel bevat. Deze eerste Druk, niet lang na zijn vertrek in het licht gekomen, prijkt nog met een afbeeldsel van des Dichters toenmalige Echtgenoote, voerende ten randschrift de woorden van Ovidius:

> Sustinuit conjux exulis esse viri.
> [Zy onderstond de gade eens bannelings te zijn.]

Een veel beteekenende wenk, meer dan een lofspraak, doch waaraan, gelijk weldra blijken moest, geen gevolg werd gegeven! Zoo was de grond gelegd tot die feitelijke scheiding, waaruit later door wederzijdsche partijen de klacht van moedwillige verlating is afgeleid.

Om intusschen den dichterlijken balling zijne eerste schuilplaats te doen zoeken in Groot-Brittanje, vereenigde zich, uit den aart zelven van den toestand, zeer veel. Behalve dat zijn hart naar de plaats zeer natuurlijk trok, alwaar ook de Prins zelve zich als de eerste en hoogste der uitgedrevenen bevond, zoo heeft Engeland ook later en ten allen tijde veel vóór gehad in zijne schatting en genegenheid. Wel niet (destijds zeker evenmin als by de verdere ontwikkeling der tijden!) het Engelsch Gouvernement of een Engelsch Ministerie;

maar het volk, de gezonde lucht, de wijze van leven, het voedsel, dat alles te zamen, kwam met zijne Hollandsche geaartheid wel het meest, althands verre boven Frankrijk, Duitschland, of America, overeen. Een Engelsche bete brood en stuk vleesch; aan niets meer of beter kon hy in den gegevenen toestand behoefte hebben. Maar om aan die behoefte te voldoen moest hard gewerkt worden. Het uitgeweken Hof kon natuurlijk weinig of niet voor hem doen. Ook verlangde hy (hoe kon het anders?) niets vuriger dan door eigen arbeid in zijne tijdelijke nooddruft te voorzien. Eerlang vond hy gelegenheid tot het geven van lessen in oude en nieuwe talen, in het teekenen, in de ontleedkunde, ja, waarin al niet?

[In Engeland]

De ontmoetingen, ondervindingen, gesprekken, van den Nederlandschen balling in het herbergzaam Londen in die dagen, waren (zoo veel uit bijzondere mondelinge mededeelingen van later tijd mag afgeleid worden) velen en velerlei, en van inderdaad soms piquanten, soms treffenden aart, gelijk men het zich kan voorstellen van den in alles oorspronklijken Bilderdijk in het midden van een niet min origineel en zelfstandig volk als de Engelschen. Naar zijne gewoonte ging de Dichter, tegenover aanmatiging en hoogheid, zoo hier als later in Duitschland, vrij ruiterlijk met zijne gastvrienden om. Niet zelden wist hy met een zoutig woord de onwetendheid te beschamen, vooral

in die dagen (maar ook later) den Engelschman eigen, van hetgeen op het Vasteland, vooral in Holland, geschiedenis of gewoonte is. Eens redde hy door een gelukkige rechtsgeleerde greep eenen reeds om manslag met de doodstraf bedreigden Engelschman, van wien hy door eene schrandere combinatie van omstandigheden wist te doen uitkomen, hoe de wond in wettige zelfverdediging was toegebracht. Een Engelschen n o b l e m a n , die van den zich als leermeester in het vak aanbiedenden vreemdeling proeven zijner kunst uit de portefeuille verlangde, verbaasde hy door eene weigering van het gevorderde bewijs, en eene onmiddelijk daarop voor de vuist met c r a y o n geleverde teekening van een half gesloten vuist, die een daarby tegenwoordigen Italiaanschen miniatuurschilder in verrukking bracht. Maar waar hy zich ook in gezelschap bevond, nimmer liet hy, hoe zeer anders niet bovenmate spraakzaam, eene gelegenheid voorbijgaan om aanrandingen op Godsdienst en Evangelie met waardigheid te weeren, elken ongepasten spot naar verdienste ten toon te stellen, en daarentegen met een nadruklijk woord voor zijn geloof uit te komen. Hy zelf heeft ons in een zijner schriften de aandoenlijke erkentlijkheid verhaald, die hem aan een bruiloftsdisch door een eerwaardig oud man gebracht werd, toen hy op de half glimlachende vraag, of ook door hem het Neder-

landsche spreekwoord beaamd werd, dat de huwelijken in den hemel gesloten worden, eenvoudig en ernstig antwoordde: Ik geloof aan eene bijzondere Voorzienigheid in alles. - Ik dank u, mijn heer! (was de uitroep des grijzaarts daarop,) want een algemeene Voorzienigheid is in het geheel geene.* In Duitschland, in een later tijdvak zijns levens, ging het minder vriendelijk toe op een postwagen, alwaar een openbaar verachter der Christelijke Godsdienst niet ophield een eenvoudigen medereiziger met zijne aartigheden te kwetsen. Half ziek, en van tusschen eenige kussens waarin hy gedoken lag, richt zich de verontwaardigde Dichter op en roept den spotter toe: Laat dezen man in rust, en disputeer met my, zoo gy lust en moed hebt. Eerlang was de onedelmoedige aanvaller tot zwijgen gebracht.

Op den duur had intusschen onze Dichter het in Engeland wel niet kunnen houden, al ware het ook alleen, om dat het leven hem in zijne omstandigheden aldaar te kostbaar, en aan een gevestigde betrekking in eenig vak van Wetenschap of Geleerdheid voor hem niet te denken was. Een oogenblik schijnt het denkbeeld hem geopperd te zijn en eenigzins aangelachen te hebben, om de rechtspraktijk op te vatten in

* Nieuwe Mengelingen II, 297, 298.

aant. Demerary. Doch waar dit plan schipbreuk op leed, heeft hy zelf luimig en, als altijd, karakteristiek in zijn G e b o o r t s b e s t e m m i n g geschetst:

- Mijn boezem hing aan de oefning van het recht:
Naar Demerary heen, daar pleiten! - wel gezegd!
Een vriend geeft vrije reis. Nu gaan wy; 't is geklonken. -
Ja wel! ik meende 't zoo, en was van vreugde dronken.
Een andre morgenzon scheen voor my op te gaan.
Ik vaarde alreeds in hoop mijn eersten kring weêr aan.
Maar neen. Men zegt my toe, ‘daar is fortuin te maken,
In 't korte zijt gy rijk.’ Ik voel mijn beenders kraken,
Zoo schudden ze in mijn lijf van ijzing! - Ik, fortuin!
Ach, dat rampzalig woord stak me eindloos in de kruin,
Dat me in één oogenblik van eerlijk' rechtsgeleerde
Met al 't verachtlijkst schuim tot éénen graad verneêrde.
Neen, riep ik, naar geen land, dat m' om fortuin bezoekt:
Geen Christen zoekt fortuin; de Mammon is vervloekt. -
Naar Brunswijk! zei de Prins.*

[Naar Brunswijk]

Naar Brunswijk dan nu, de verzamelplaats destijds van zoo vele Hollandsche en andere uitgewekenen, begaf zich in het midden van 1797 de Dichter, thands sints Zomermaand van hetzelfde jaar hertrouwd. By den regeerenden Hertog sedert de gebeurtenissen van 1787 gunstigst bekend, voorzien bovendien van aanbevelingen van Prins Willem V, wiens Dochter Erfprinses van Brunswijk was, is het niet te verwonderen

* K.D. XII, 141.

aant. dat een onthaal, alleszins vleiend en welmeenend, aan den edelen balling in deze zijne nieuwe woonplaats te beurt viel. De Hertog leide zijnen voormaligen gids in Holland, nu om dezelfde goede zaak uit Holland verdreven, zelfs een vast pensioen toe, dat evenwel, hoe edelmoedig ook in de gegevene omstandigheden, den Dichter natuurlijk niet, zonder eigen arbeid, met zijn gezin kon doen leven. Hoe zoude hy ook begeerd, of het van zich verkregen hebben, van arbeid, van overstelpenden, van uitputtenden geestesarbeid af te zien? Veel ruimer diensvolgens nog dan in Engeland, breidde zich de kring der vakken uit, waarin hy uit den rijken voorraad zijner vroegere en latere studiën onderwijs te Brunswijk gaf. Hy heeft daarvan ergens de verbazende lijst opgegeven,* zonder nog daar onder te begrijpen de lessen in de Vestingbouwkunde (waarin hy even als in Taktiek en Strategie by uitstek ervaren was), die bepaaldelijk de uitgeweken Fransche Markies de Rivière by hem ontfing.

[Te Brunswijk]

Van de tien jaren zijner verwijdering van den vaderlandschen bodem heeft hy een achttal te Brunswijk doorgeleefd. In meer dan één opzicht is dat achttal wel onder de meest gelukkige, althands vreedzame, dagen van zijnen manlijken leeftijd te rekenen. Wel hadden moeite en verdriet, dáár als elders, toen als vroeger en later, haar aanmerkelijk deel in

* Zie N a b e r i c h t op de Ziekte der Geleerden, blz. 20.

aant. de ondervindingen van zijn leven en gezin; wel waren het ook hier oogenblikken van zorg en verlegenheid in het tijdelijke, herhaald verlies van tedere spruiten, ernstige en gevaarlijke krankheden, doch waaruit hy dan telkens met vernieuwde veêrkracht als herrees. Wel was hem, den Amsterdammer van top tot teen, den Nederlander in merg en been, het Duitsche leven, de Brunswijksche atmosfeer, en bodem, en bouwtrant niet bijzonder gevallig, ja in oogenblikken van dichterlijke overgevoeligheid, schier ondragelijk. Maar tusschen dat alles heen was er in vele opzichten vrede in zijn gemoed, bij het genot van den geleerden arbeid buitenshuis, van de rust en de ontspanning, in wederom anderen arbeid, in den schoot des gezins. Aan het zien van menschen, waaraan hy ook destijds geen groote bchoefte had, kon hy, nu eenmaal zich op een voet van zekere vrijheid in het maatschappelijke leven geplaatst hebbende, naar welgevallen zich onttrekken of by wijlen eenig deel nemen. Het hof of de cirkels der aanzienlijke Uitgewekenen heeft hy zeker niet druk bezocht, schoon hy in deze laatste althands van tijd tot tijd verscheen en aan de gesprekken van den dag deel nam. Enkele meer intieme vrienden waren hem in het land zijner vreemdlingschap by uitnemendheid tot leering en verkwikking in den omgang. Dus, onder anderen, de Geheimraad von Zimmermann, Natuurkundige en

aant. Botanist, van wien hy met zoo veel ingenomenheid den naam heeft aangehaald, en eene belangrijke plaats overgenomen over de bevruchting der bloemen, in de Voorrede der N i e u w e M e n g e l i n g e n .* Maar ook vooral de kundige en vroome De Luc, met wien hy een tijd lang hetzelfde huis bewoond heeft, en die zich aan den merkwaardigen Hollander zoo ontzachlijk gehecht voelde.

[Overgangen tot de negentiende eeuw]

Zoo was dan de dageraad onzer sints zoo stout ontwikkelde negentiende eeuw opgegaan over den Nederlandschen Hoofddichter in het land zijner vreemdelingschap. De lijn, voor het overige, die het jongste uur van eene eeuw van het eerste eener onmiddelijk volgende scheidt, moge denkbeeldig zijn, - niet denkbeeldig, maar zeer wezenlijk is het karakteristieke onderscheid tusschen geheel den loop en aart en physionomie, of het waar, der zwoele, en logge, vermoeide en als van vuurstof zwangere achttiende eeuw, en de luchtige en vluchtige en bewegelijke en met reuzenstappen of op arendswieken zich bewegende negentiende. Elk mensch, wie hy zij, ook wie uit kracht van plicht of roeping in menig opzicht bestrijder van den geest zijns tijds moet zijn, is en blijft toch in zich zelven, wederom in een ander opzicht, een kind van zijnen tijd, deelhebbend met of zonder zijnen wil of zelfbewustheid in de

* K.D. xv, 117.

schuddingen en ondervindingen niet slechts, maar ook verschijnselen en ontwikkelingen van zijnen leeftijd, vooral wanneer de leeftijd een zoo buitengewone is, als die, waarin voor een aanmerkelijk gedeelte de loopbaan van Bilderdijk zijne plaats gevonden heeft. Tusschen den Bilderdijk der achttiende en dien der negentiende eeuw is, by onloochenbare eenheid der grondtrekken, evenmin ten aanzien vooral van innerlijken wasdom, ontwikkeling, en werkzaamheid, een zeer werkelijk onderscheid te miskennen. Onze Dichter, die zich altijd meer tot een protest tegen de eeuw zijner rijpe herfst en rijken winter, dan tot haren lof opgewekt heeft gevoeld, heeft toch ook een enkele maal uitdrukkelijk hulde gedaan aan heilzame vruchten, die (dank zij der Goddelijke Opperregeering) zelfs uit de stormen en verwoestingen der Omwenteling zich op elk gebied van menschelijk leven en streven, ook tusschen de treurigste verschijnselen heen, eenen weg hebben gemaakt. Zijn lied ter nagedachtenis van Mr. J. Hinlópen (in 1808) heeft in den merkwaardigen aanhef eene uitdrukking vol van waarheid, maar van eene zijde van welke de Dichter anders hoogst zeldzaam de verschijnselen althands van z i j n e n leeftijd beschouwde:

> Hinlópen! ja, dat lot heeft ons hereend,
> Dat al te vroeg (te menschlijk licht) beweend,
> Den overgang tot meer verhelderde eeuw

Door tranen baant en jamm'rend volksgeschreeuw.
Die Wijsheid, die den dag uit nacht verwekt,
Haar hoogsten roem uit onze dwaasheên trekt,
Daar zichtbaarst straalt waar zy zich meest verhult,
Heeft mooglijk meer dan onzen wensch vervuld.*

Doch deze beschouwing moge in onmiddelijke betrekking tot den tijd, waarin zy in des Dichters gemoed opkwam, uit den aart der zaak slechts voorbijgaand geweest zijn, krachtiger dan elke eigene erkenning of bekentenis spreken de werken zelve van den man, wien onder zoo ongunstige omstandigheden de negentiende eeuw in het Duitsche Noorderkwartier heeft begroet. Met de aanvangen dier eeuw gaan èn de Dichter èn zijne dichtkracht een geheel versch en nieuw levensperk in. Wy zien zijn machtig genie na en by dien overgang, als door een geweldige schudding, van menigen band en kluister losgemaakt, die in de poëzy van zijne jeugd en eersten manlijken leeftijd nog te vaak eene soort van belemmering te weeg bracht by de overigens zoo fier klassieke vlucht. Die meer of min stijve, of eerder stroeve vorm, aan de achttiende eeuw in het leven als in de dichtkunst eigen, die meer of min ouderwetsche, aan den tijd en het hof van Lodewijk den Veertiende herinnerende statigheid, welke onze Dichter nog in later tijd in zijn prosa,

* K.D. XI, 44.

maar ook vooral in het maatschappelijk leven onderscheidde, verdwijnt van nu aan in zijne poëzy ten eenenmaal. Als Leer-, als Lier-, als Heldendichter, als oorspronklijk Schrijver of niet minder oorspronklijk Vertaler, hief hij nu eerst recht in hunne kracht en breedte die adelaarsvleugelen om hoog, welke hy tot hier toe wellicht nog alleenlijk getoond, of bij wijze van proefneming uitgeslagen had.

Het verschil, de overgang, staat niet slechts, gelijk reeds opgemerkt werd, met de algemeene beweging van den tijd in zeker onloochenbaar, schoon niet overal even sterk uitkomend verband; in des Dichters huisselijk, in zijn inwendig leven was eene verandering voorgevallen, had eene ontwikkeling plaats gegrepen, die wel niet anders dan op geheel de stemming en toon en aanwending der dichterlijke gave machtig inwerken kon.

[Het tweede huwelijk]

Zijn huisselijk leven, h i e r in verband met het maatschappelijk beroep, d a a r met den arbeid van den Dichter en Geleerde, was een geheel ander geworden. Niet zonder een pijnlijk gevoel van weemoed zij het gezegd: maar eene waarheid is het in de levensgeschiedenis van den zwaar beproefden worstelaar, dat eerst, maar toen ook zeer werkelijk en wezenlijk, een tweede huwelijk, na de losscheuring van het eerste ten gevolge van de schokken der Revolutie, voor hem dat ideaal van hart- en zielseenheid met eene van God geschonkene

gade is geworden, naar hetwelk, van zijne vroegste jeugd aan, zijn gemoed zoo lijdend en zuchtend was uitgegaan. Van toen af was het studeervertrek niet langer de plaats, die eenig, door verplaatsing als in een andere wereld van denkbeelden en gewaarwordingen, hem vertroosting of verademing van de werkelijke bood. Van nu aan was de studie en het verkeer in de huiskamer, de arbeid van den dichter en de atmosfeer voor den man en vader, als in één gesmolten.

Wat was gebeurd, en welke onvoorziene en niet te voorziene omstandigheden hadden tot eene zoo merkwaardige lotverwisseling aanleiding gegeven, of den weg gebaand?

Wy hebben het recht om te gelooven dat, toen Bilderdijk in het begin van 1795 den Haag en het Vaderland verlaten moest, de gedachte aan eene ontbinding van zijnen echtelijken band even ver van zijne overleggingen lag, als zy het van den aart zijner begrippen van echtverbindtenis en echtelijke plichten was. Doch de blijken van zijn machteloos gebleven pogingen om zich van zijne Echtgenoote in het land der vreemdelingschap te doen volgen, zijn in zijne later uitgegevene Briefwisseling voorhanden! Zagen wy hem de eerste uitgaaf van zijnen Ibn Doreid met de afbeelding der eens zoo teder geliefde en als aangebedene huisvrouw der jeugd versieren, ofschoon maar al te zeer wetende,

welke kloof, wijder en dieper dan de wateren der Noordzee, tusschen die beide harten, gestellen, en richtingen bestond, ook nog een jaar later vinden wy de Echtgenooten steeds eenigzins in briefwisseling, te oordeelen althands uit een schrijven aan Uylenbroek van 26 February 1796 uit Londen met deze merkwaardige woorden: ‘Mijne vrouw beklaagt zich geen Exemplaar van de 8ste Schakeering [der Dichterlijke Handschriften] ontfangen te hebben. Mag ik u dit herinneren? De zwakke houdt aan kleinigheden vast, en een geringe oplettendheid of onachtzaamheid is voor hem van gewicht. Zoo is eene vrouw; zoo zijn ze allen, die uit de uiterlijke daden moeten oordeelen, om dat ze iemands hart niet doordrongen hebben.’

Wat sedert gebeurd is, ligt buiten het bereik van den Levensbeschrijver, by gebrek aan bronnen. Men kan en mag gissen. Op het aanhouden van den man, die een recht had te eischen, dat Echtgenoote en kroost in zijn lot zouden deelen, zich maatschaplijk en huisselijk aan hem komen aansluiten, schijnt by volharding een althands feitelijke weigering gevolgd te zijn. Zoo beschouwde dan nu ook zijnerzijds de Rechtsgeleerde Dichter en naar zijne overtuiging en uit zijn standpunt gekrenkte man en vader, den huwelijksband met deze zijne eerste gade als feitelijk ontbonden. Over de volkomene wettigheid dier overtuiging, over de juistheid van dat

aant. standpunt ligt natuurlijk een sluier, die het ons onmogelijk is zonder onbillijke beoordeeling, - ongenoegzaam gemotiveerde veroordeeling van eene der partijen, op te lichten. Van wederzijde hebben de beide Echtgenooten zich over verlating beklaagd. Sedert lang zijn geen van beide in het land der levenden. Beide hebben zich later in een tweeden echt begeven, - Bilderdijk zelve (wie mag of wil het ontkennen?) het eerst, door een zamenloop en drang van omstandigheden, waarin wy ons hier evenmin vermeten mogen den weg van God en het recht van den man te miskennen, als die met onvolledige pleitredenen te staven. Sidderen zouden wy er zekerlijk van, uit de zegenrijke gevolgen der in haar zelve zoo pijnlijke gebeurtenis gronden af te leiden voor de onberispelijkheid der menschelijke daad, of ook uit de verste verte aanleiding te geven tot het miskennen dier heiligheid van den echt, die, buiten een door Gods woord bepaald geval, in een eerste plaats het onverbreeklijke van den band met zich brengt. Maar ook evenzeer zouden wy vreezen, om van wege den nevel van duisterheid, die zoo wel over het feit als over het recht in dezen hangt, des Dichters beslissing in dit hachelijke oogenblik zijns levens te wraken, of den zegen te miskennen die hem uit de dertig jaren van deze zijne tweede echtverbindtenis te beurt viel, of (allermeest) om eene schaduw te werpen op

de voortreflijkheid der vrouw, van wie onze Dichter met nooit verflaauwde dankzegging op zoo velerlei wijze en onder zoo veelsoortige omstandigheden heeft mogen zingen:

zoo rijk
Maakte de Almacht Bilderdijk.*.

De kennis was gemaakt te Londen, alwaar het gezin van den Kunstschilder Schweickhardt, van afkomst Duitscher, maar in Holland en van daar sedert jaren reeds in Groot-Brittanje gevestigd, met hem leefde. Het was eene der dochters van dat door den uitgeweken Dichter veel bezocht huis, die weldra oog en hart van den verlatenen en onuitspreeklijk lijdenden balling voor altoos trof en innam. Een nieuwe levensgloed had van dat oogenblik hem, of het ware, met lot en leven verzoend. Niet licht is door een teder en ridderlijk gemoed in meer uitgezocht edele vormen, op meer zieldoordringende en hartinnemende wijze, een hof gemaakt. Gouden en diamanten sieraden stonden den uitgestoten zwerver daartoe wel het minst ten dienst. Maar wat schrijf- en teekenpen eêlst en keurigst, wat de dichterlijke harp smeltendst en vertederendst heeft, werd hier, op Engelschen (daarom alleen reeds onvergetelijken) bodem, door den Nederlandschen Minstreel uitgestort en aangeboden als van dag tot dag. Dicht- en schrijf-

* K.D. XII, 229.

en teekenpen wedijverden, of het waar, by de vereering der Geliefde, dan eens met een sierlijk gedicht, waarneven een Otto von Schweickhardt in een keurige teekening van des Dichters hand tot Ridder geslagen wordt,* - dan wederom met een nog tederer Lierzang, welks prachtig meesterschrift verzeld gaat van een bevallig geschakeerden ruiker en daaruit nederdalend medaillon met een profil der edele en bevallige maagd, door de hand van den Dichter gemaald.† Maar niet slechts minnedichten (in elk geval van gantsch anderen stijl en gehalte dan de zangen in B l o e m t j e s of V e r l u s t i g i n g) stroomden by menigte uit hart en ader van den minnaar en Bruidegom. Van de liefde en lof der ongelijkbare vrouw heeft drie en dertig jaren lang het hart van den Echtgenoot, de poëzy van den Dichter, overgevloeid. Geen geboortedag of echtverjaring, geen ondervinding van lief en leed, of zy werd door de Echtgenooten, met zangen door al de toonen van weemoed of dankgevoel heen gevoerd, bedacht. De lier van Bilderdijk viel ter aarde, zijne stem stokte en zweeg voor altoos, toen hy ze niet meer richten kon tot de vrouw, die hy alle die jaren lang geëerd en bezongen had als de zalfster zijner weeën, als de beschermengel zijns levens, als in onvergetelijke stonden

* K.D. X, 355-357.

† Eene gravure van dit afbeeldsel zal het Derde Deel versieren der Dichtwerken van Vr. K.W. Bilderdijk. Verg. K.D. X, 90.

aant. zijne redster van dreigende wanhoop; - tot de vrouw, die, opgeleid door hem tot geen Nederlandsche Dichteresse slechts maar geloofsvolle Christin, hem nu, by verdwijnende lichaamskrachten, op geestesvleugelen in dat levende Christendom reeds was vooruit gestreefd, - straks op een afstand van achttien bange maanden in de ruste der door het bloed eens Verlossers gezaligden was voorgegaan.

Op den 18den Mei 1797 werd Katharina Wilhelmina Schweickhardt de Echtgenoote van Mr. Willem Bilderdijk. Het huwelijk, ingezegend te Londen, werd op raad van een doorluchtigen persoon by voorraad geheim gehouden. De aankomst te Brunswijk volgde nog vóór het midden der volgende maand.

Is Bilderdijks vreemdelingschap voor zijn maatschappelijk en huisselijk leven een tijdvak als van algeheele verandering en vernieuwing geweest, niet zonder het innigste verband met beide had er ook in zijn gemoed en levensbeschouwing eene hoogst merkwaardige het zij dan overgang of voortgang plaats gegrepen. Wy mogen en moeten hier vooral, by de geschiedenis van zijn inwendig leven, dat is bepaaldelijk, die van zijn Christelijke geloofsovertuigingen, met de uiting daarvan in dicht en ondicht, in leven en streven, eenige oogenblikken stilstaan.

[Vorming tot het levende Christendom]

Het is uit des Dichters schriften lang voor 1800

aant. of 1795 meer dan blijkbaar, dat zijne denkbeelden omtrent de Christelijke Godsdienst ten aanzien zoo harer Goddelijke afkomst en waarheid, als omtrent de kenmerkende waarheden van het Evangelie, reeds van den aanvang zijner optreding als man in de maatschappy gevestigd waren. Zy waren dit reeds vroegtijdig in de richting en zin van het geen men kerkelijke rechtzinnigheid pleegt te noemen, doch dat wy, om meer dan ééne rede, zeer bijzonder ook in betrekking tot onzen Christen Dichter, met den naam liever van Bijbelsch Hervormd karakteriseeren. Men heeft zich, gelijk in zoo menig opzicht, ook ten aanzien van Bilderdijks Christelijke gevoelens in hunnen aart en wording, deerlijk vergist, zoo dikwerf men die afgeleid of verklaard heeft van eene dus genoemde fijne of vroome, of althands orthodoxe, opvoeding in het ouderlijke huis. In dat vooroordeel van o v e r g e ë r f d e s t r e n g e e n s t i j v e o r t h o d o x i e heeft, door gebrek aan naauwkeurige kennis of grondiger onderzoek der feiten, op dit stuk ook nog lang een der intiemste vrienden van Bilderdijk gedeeld, als van welken de even aangehaalde uitdrukkingen zijn overgenomen. Wel heeft onze Dichter in zijn algemeen geachten jonger broeder Johannes een voorbeeld, een voorganger zelfs, in het leven en sterven eens Christens gehad. Doch tot zijne Godsdienstige overtuigingen is hy, als schier in alles, in den weg

van eigen nadenken gekomen, is hy αὐτοδίδαχτος,* (hy mocht er vooral in later leeftijd bijvoegen Θεοδίδαχτος†) geweest. Hoe weinig aan de vaderlijke overlevering of huisselijke opleiding, in dat opzicht vooral, is toe te schrijven geweest, heeft de Dichter zelve in later leeftijd, in een ook te dezen aanzien bijzonder belangrijken brief, aan een vriend met nadruk te kennen gegeven. By gelegenheid eener discussie over de leer van 's Heilands eeuwige Godheid schrijft hy aan Wiselius: ‘Zoo iemand, ik ten minste ben zoo s t r i k t gereformeerd niet opgevoed, dat ik uit vooroordeel of gewoonte meer rechtzinnig dan Sociniaansch gezind zou kunnen zijn.’§ Niet minder merkwaardig is het geen onmiddelijk daarop volgt: ‘Als kind en als jongeling was my 't Christendom altijd problematicq, en het is door geen Godgeleerde werken of gesprekken, maar door den Bijbel alleen dat ik God danken mag het te hebben geleerd.’ Zijne eigene mededeelingen, hier en daar verspreid, stellen ons genoegzaam in de gelegenheid op te maken van welk een uitgangspunt en langs welk eenen weg van denken en onderzoeken onze Dichter uit den twijfel, van welken hy zoo duidelijk en stellig hier gewag maakt, tot positive en rechtzinnige overtuigingen op

* D o o r z i c h z e l v e n g e l e e r d .
† V a n G o d g e l e e r d .
§ Brieven III, 149.

het stuk van Godsdienst reeds in pas gerijpte jeugd geleid werd.

Kennis aan den Bijbel heeft, als wy vroeger zagen, Bilderdijk van zijne vroegste kindschheid aan gehad. Dat innerlijke, dat zoo ge wilt mystisch gevoel van behoefte aan dien God, tot welken een Augustinus met zoo treffende waarheid uitroept: Cor nostrum creatum est ad Te![*] lag en sprak insgelijks van zeer jong af aan in het gemoed van dat kind, wiens vroege rijpheid in alle dingen hier reeds besproken werd. Voedsel voor dezen verborgen zielstrek vond hy by dien eersten leidsman zijner jeugd, vader Cats, en met de kweeking van dezen zielstrek en behoefte, tevens de eerste gronden van die Godsdienstige, straks positief Christelijke philosophie, die in al het geschapene en zichtbare het zinnebeeld en afdruksel erkent en bewondert van God en Goddelijke dingen. Hooren wy hem zelven het geen hy ook in dit opzicht aan den Christen Volksdichter zich verschuldigd weet, uitboezemen in dat merkwaardig aan Cats gerichte vers in 1806:[†]

> Naauw had een dubble, neen, drie halve zonnebanen
> Mijn leven afgeperkt, reeds overstelpt met tranen,
> En 't eerste wintervuur op d' Ouderlijken haard,

* Ons hart is naar Utoe geschapen.
† K.D. XII, 66, 67.

Waar van mijn teedre ziel den indruk nog bewaart,
Mijn hart betooverd, of, by 't eenzaam avondbranden,
Viel uw genoeglijk werk in mijn nog teedre handen;
En ô! wat wellust, als voor 't onverzaadbaar hart
Uw Dichterlijk Heelal het eerst ontsloten werd!
De wareld nam voor my een nieuw, een ander wezen!
't Werd me alles zinnebeeld, door u getrouw te lezen.
't Bracht alles zich op my, mijn innig zelfgevoel,
Mijn drift, mijn neiging t' huis. Mijn zoetst, mijn eenigst doel
Werd, my te erkennen in mijn wil, en denkvermogen.
Wat was, hield me een tafreel van 't gene ik was, voor oogen;
Heel 't lichaam werd me een beeld van 't onlichaamlijk IK,
En 'k vond my de aarde ontrukt van 't eigenste oogenblik.

Nu leidde me uwe hand, in zoete mijmeringen,
Tot HEM, in wien ik my en 't wezen aller dingen
Vond afgeteekend: bron en oorsprong van 't bestaan,
In alles uitgedrukt, in alles na te gaan!
Nu leerde ik, teder kind van nog geen derdhalf jaren,
Met volle toeverzicht op Hem-alleen te staren;
Aan Hem-alleen mijn lot te hechten; al mijn hoop
Te stellen in Zijn zorg: en heel mijn aardsche loop
Scheen me in 't vooruitzicht, hoe met ramp op ramp doorweven,
Een vaste en zeekre koers op d' Oceaan van 't leven,
Van wisselbaren wind noch wankelend geval
Afhanklijk, maar bepaald door 't groot eenvormig AL.
'k Zag dood en onheil, 'k zag het lijden tot my naderen,
En dankte in 't heilzaam leed dien besten aller vaderen,
Die me, als een ondeel in zijn schepping, meê voor 't best
Der Wareld vormde, en op mijn standplaats had gevest,
En tot volmaakter staat in een volmaakter orden

Bestemd, wanneer dat doel my zichtbaar stoud te worden,
En 't hoogst, het opperst heil, en al- en zelfgenot
De aanschouwing van naby zon wezen van dien God.

In dergelijke bespiegelingen en mijmeringen lag voor een groot deel reeds de kiem van hoog en echt Christelijke gedachten en overtuigingen. Maar men kan het zich, by eenige ondervinding van de dingen des inwendigen levens volkomen voorstellen, dat er tusschen deze religieuse, deze pieus-wijsgeerige overleggingen, gewaarwordingen, indrukken, en het positive Christendom, - het geloof aan een rechtstreeks geopenbaard Godswoord. - de aanneming met hart, gemoed, en verstand, van den B i j b e l , - nog een klove lag, eerst later en als van lieverlede geheel gedempt en overgekomen. Wy kunnen het, na het vernemen van des Dichters en Denkers eigene mededeeling van de twijfelingen zijner kindschheid en jeugd ten aanzien van dat positive Christendom, gemaklijk overeenbrengen, en begrijpen, hoe het geen in de onmiddelijk volgende regels nog steeds aan de werken en den invloed van Cats wordt toegeschreven, historisch beschouwd als een dichterlijk vooruitloopen op later, ook in dit opzicht, zoo veel meer en ruimer ontwikkeld tijdvak zijns levens is op te vatten:

D a n deedt gy 't Godlijk woord met nooit bemerkte stralen
Uitschittren in mijn oog, my dwars door 't harte dalen;

My d' oorsprong van het kwaad, volslagen wilbederf,
Erkennen; schuld en straf gelijk een wettig erf,
Genade en zoen, als vrucht van 't perkloos mededogen
Eens Heilands, die om my de vrouweborst gezogen,
Om my het leven beide en sterven op deze aard
Geleden heeft: En 'k zag dien nevel opgeklaard,
Die alles overdekt. 'k Zag God, en God verloren
En weêrgewonnen in het voorwerp van zijn toren,
En heel de doolhof van ons harte was me ontdekt.

De Dichter heeft ons niet verder ingeleid in de bijzonderheden van den strijd (wie, die gelooft, kent dien strijd niet, eenigermate voor het minst, uit eigen ervaren?), door welken hy aan den toestand van twijfel en onzekerheid of onbestemdheid omtrent het stellige en geopenbaarde en eenig waarachtige des Christendoms ontkomen is. Zoo veel is zeker, dat hy daaromtrent, nog aan de Academie zijnde, reeds gevestigde en onwrikbare overtuigingen bezat, zoo dat hy ook daar alreede van wege die ergerlijke rechtzinnigheid door mannen van geleerdheid en naam gegispt werd.* Alle zijne schriften, èn in dat tijdvak èn sedert, geven getuigenis, zij het ook soms slechts door een enkele uitspraak in het voorbijgaan, of door opzetlijke verklaring, dat het Christendom des Bijbels voor hem in hoogen objectiven zin een f e i t geworden was, - een feit, dat zich niet blootelijk door een zuiver en conse-

* K.D. xv, 116.

quent gebruik der menschelijke rede voor den denkenden geest liet bewijzen, maar als één groot, door menschen onverdichtbaar g e h e e l van waarheden, met nog onvergelijkbaar hoogere kracht voor de conscientie rechtvaardigde. Zie hem in de K e n s c h e t s d e r V o o r v a d e r e n (1781) zijn geloof aan de beloftenissen des Evangelies met een paar krachtige strophen uiten;* later (1788), aan het slot van het B e r i c h t voor de V e r t o o g e n v a n S a l o m o, met dat kort maar reeds zoo veel bevattend woord uit het hart, een voor ons zich overgevenden Christus belijden: 'Wat is de wijsheid, dan God te kennen? wie kan God kennen, dan door hem, in wien al onze eeuwige en tijdlijke uitzichten zich vereenigen: op wien Salomo gehoopt heeft, en die ons het verloren eeuwig te rug heeft gebracht? Hy, die geheel wijsheid, geheel godvrucht, geheel onderwerping, en zelfverloochening, zich ten roof gegeven heeft, om ons tebehouden.'† Zie hem, wederom later, in de vertrouwelijke briefwisseling met Uylenbroek (1791), de leer der Goddelijke Drieëenheid met even veel klem als eenvoudigheid verdedigen en toelichten. Men leze den Brief zelven, te treffender om dat men er te vergeefs naar een zweem van wat men disputeeren of opdringen noemt, zoude zoeken.§ Het is eene ongezochte belijdenis, met de even

* K.D. VIII, 348.
† K.D. XV, 38.
§ Brieven I, 184-188.

ongekunstelde rechtvaardiging daarvan, naar aanleiding van den geopperden twijfel door een vriend. Wy behoeven de aanhalingen uit 's Dichters Schriften van dat tijdvak niet te vermenigvuldigen. Alleen reeds de Lijkzang op zijnen in 1788 overleden Broeder, of wel zijn vers: C h r i s t e n d o m * uit dat zelfde jaar, zoude ons de maatstaf kunnen opleveren voor des Dichters innige overtuigingen aangaande de gegrondheid en harmonische eenheid van het Christelijk, van het rechtzinnig Hervormde Geloof, tijdens die eerste groote afdeeling van zijn innerlijk en openbaar leven. Zelfs die hoog heerlijke Bijbelsche waarheid, welke in de Belijdenissen van de Kerken ook der Hervorming hare plaats nog niet innam, maar met zoo veel warmte in later tijd door hem beleden en bezongen is: de personeele wederkomst van Jesus Christus om a a n I s r a e l h e t k o n i n k r i j k t e h e r s t e l l e n, en Zijne heerschappy in zichtbare heerlijkheid over deze aarde te vestigen, behoorde ook reeds in dat even bedoelde vroegere tijdperk tot zijne luid uitgesprokene verwachtingen. Althands in het jaar zelve zijner uitzetting richtte hy in de T o e w i j d i n g v a n d e n U r z i j n e n V a l e n t i j n deze in elk opzicht merkwaardige regels tot zijne toenmalige Egade en kinderen:†

* K.D. V, 5.
† K.D. x, 339, 340.

Leer hun, lijden, leer hun, dulden,
Wat Gods wijsheid schenkt of draagt;
En den grooten dag verwachten
Dien zijn Goedheid nog vertraagt!
Dag, dien dit ons kroost aanschouwen,
Licht, met u beleven zal;
Die het Godsrijk vast moet stellen
Op de wrakken van 't Heelal.
Dag, die, na een rampvol leven,
Na de banden van het graf,
Ons en de onzen zal hereenen
Onder Jezus scepterstaf!
ô Hy koom die dag der dagen!
Godlijk Heiland! ach, verschijn!
'k Zal in uw verwachting lijden,
En getroost in 't lijden zijn.

Men ziet, hoe ver het er van daan is, dat òf het Christendom, òf de hem zoo dikwerf verwetene rechtzinnigheid, bij Bilderdijk eerst met zijne uitzetting uit den lande een aanvang genomen zou hebben. Na de eerder mystieke verzuchtingen van zijne kindschheid, die natuurlijk buiten het geloof aan een positive openbaring denkbaar zijn, had de twijfel aan het stellig en rechtstreeks geopenbaarde Godswoord voor eene verstandelijke overtuiging dier zelfde Christelijke Waarheid plaats gemaakt, en niet alleen voor eene verstandelijke toestemming en erkenning, maar ook voor menige ondervinding van den troost en de kracht, die

eene niet van menschen bedachte of versierde Godsdienst geeft. En toch! een zeer wezenlijke verandering had er op dat beslissend tijdstip van geheel des Dichters leven, dat met den overgang der achttiende eeuw tot deze onze negentiende zamenloopt, plaats. Vraagt men naar den aart, naar de kenmerken dier het zij dan verandering, het zij ontwikkeling, in zijn Godsdienstig bestaan? Wat zich van nu aan kenbaar maakt in des Dichters uitingen van het inwendigste van zijn ziel en gemoed, is die soort van wasdom, die zoo wel in het zedelijke en verstandelijke als in het natuurlijke leven, zich dikwerf als ware het op een bepaald oogenblik laat opmerken en treft. De hevige schok in geheel zijn levenslot had geheel nieuwe verschijnselen, vooral ook ten aanzien van het Christelijk beginsel en zijne werking, ten gevolge gehad. Een geheel nieuwe bewustheid van het geen in zijn geest nog eenigermate sluimerde, had zich toen eenen weg gebaand. Het Christendom van den Dichter en Denker had zich van de vroegere meer of min stoïsche of in het algemeen wijsgeerige bestanddeelen los en onafhanklijk gemaakt. Zelfs eene Wijsbegeerte als die van den hooggeschatten en vaak nagezongen Boëtius, kon aan de zielsbehoefte nu niet meer voldoen, noch eenigermate langer de weêrklank zijn van een gemoed, waarin thands die groote grondgedachten: z o n d e en

aant. g e n a d e zich deden gelden met vroeger nog wel niet gekende kracht. Al de waarheden van het Evangelie van God verkregen te gelijk, in des Dichters zielsen levensondervindingen, of het ware eene nieuwe beweging rondom een éénig middelpunt, den gekruisten en verheerlijkten Christus. Bespiegeling had zich opgelost in bevinding; het Woord van God was het licht op den engen pelgrimsweg, de lamp voor den zoekenden voet geworden; leven en streven in het allerbinnenst der ziel, als in de uitingen naar buiten, had één éénig van nu aan boven en buiten wereld en e i g e n i k bestemd doel gevonden. In één woord, het leven eener geestelijke wedergeboorte was òf aangevangen òf doorgebroken, - een leven, dat, met al zijne krankheden, met al zijne struikelingen, met al zijne zwakheden, door niemand oprechter veroordeeld en bestreden dan door den oprecht-geloovige zelven, toch naar zijn hoogere kracht, zoo wel de wereld in het eind, als dood en graf en zonde, overwint.

Merkwaardig en met geheel het lot en den aart van den Dichter in overeenstemming is het, dat die vastwording in het geloof aan de waarheid, het gezag, de kracht van het Bijbelwoord, by hem op een oogenblik plaats greep, toen de wereld, althands het Europeesche Vasteland, meer dan immer zich van het Godswoord verwijderd had en vervreemd. Geen wonder dan ook

dat men vooral in Duitschland, gelijk dat toen ten aanzien van de Godsdienst stond, eerst aan de oprechtheid, straks aan het gezond verstand begon te twijfelen van iemand, die nog aan Openbaring en Christendom kon geloof hechten. In een tijdvak van nog niet zoo ver ontwikkeld Christelijk leven maar (als wy zagen) niet minder stellig Christelijke overtuigingen by onzen Dichter, toen hy nog praktiseerde in den Haag, had men zich op soortgelijke wijze verwonderd over de rechtzinnigheid van iemand, die zich zelden in de Kerk vertoonde, maar daarvoor nog in later tijd redenen heeft opgegeven, der moeite wel waard om ze door hem zelven in zijn eigenaartigen vrijen briefstijl voor een vriend te zien uit een gezet.* In wederom lateren tijd in zijn eigen vaderland, toen er toch wel aan geen onedel spel of vertooning met eenige redelijke mogelijkheid kon gedacht worden, meende men de oplossing van het verschijnsel gevonden te hebben in des Dichters geest van tegenspraak! Die laatste poging tot oplossing was dan ook inderdaad geheel ingericht naar de vatbaarheid eener door hare oppervlakkigheid zelve zich zoo ligt bevredigende kritiek beide op Godsdienstig en zielkundig gebied.

Van het oogenblik af, dat wy hier kenschetsten, kan men zeggen dat zoo wel de gevoelens als de uitingen

* Brieven I, 66-68.

van Bilderdijk ten aanzien van praktisch zoo wel als leerstellig Christendom, een onveranderd, hoe ook ten aanzien van den vorm rijk verscheiden, karakter behouden hebben. De eenige troost in leven en sterven Jesus Christus en die gekruisigd! - het eenige uitzicht op heil voor Zijne Gemeente en voor de volken der wereld, die zelfde Heer en Koning Jesus Christus, Israëls Messias en aller natiën Hoop, wederkomende op de wolken des hemels, en verwezenlijkende alle de Godsbeloften van vrede en heerlijkheid voor een in Gods gunst herstelde aarde, - gelijk aan de vloekpaal op Golgotha alle de prophecyen des lijdens van dien eenigen en volkomenen Verlosser vervuld geworden z i j n ; - zie daar van nu aan de hoofdsom van Bilderdijks belijdenis en getuigenis, tot op zijnen dood aanhoudend herhaald en verdedigd en toegelicht.

[Nieuwe dicht kracht]

De beslissende invloed der groote veranderingen, die wy schetsten, in des Dichters huisselijk en inwendig leven sedert de uitzetting in 1795 en de vestiging te Brunswijk, is, als reeds werd aangeduid, niet te miskennen in die geheel nieuwe dichterlijke vlucht, welke den Bilderdijk der negentiende eeuw karakteriseert.

[Nieuwe dichtwerken]

Beide de overgang en de uitkomsten zijn als met den vinger aanwijsbaar in de Dichtbundels, die in het tienjarig tijdvak zijner vreemdelingschap aan het Vaderland door hem toegezonden werden. Zy zijn: de M e n g e l p o ë z y ,

waarvan het Tweede Deel ten titel heeft V e r t e l l i n g e n e n R o m a n c e s , in 1799; - de P o ë z y , (met zangen niet van Bilderdijk alleen, maar ook van zijne Egade, en van nog een anderen kweekeling in de Nederlandsche Dichtkunst,) - waarvan het Eerste Deel in 1803, het Vierde of laatste na zijn te rug keer reeds in het Vaderland, in 1807, verscheen; - de M e n g e l i n g e n , insgelijks in vier Deelen, tusschen 1804 en 1808 uitgekomen; - en eindelijk, nevens zijne Overzettingen op groote schaal (die van Ossiaans Z a n g e n , die van Delilles B u i t e n l e v e n ,) de twee Deelen der N i e u w e M e n g e l i n g e n , verschenen in 1806. In de vroegste voortbrengselen uit dat merkwaardig tijdvak zijns levens aan het Nederlandsch Algemeen medegedeeld, herkent men buiten eenigen twijfel, trouwens even als in die van zijnen eersten bloeitijd, den rijk begaafden Dichter, zelfs reeds den genialen Meester van steeds naderby. In de latere hebben wy n o g niet, nog niet ten volle althands, het genie in den schitterendsten gloed van zijnen zomertijd, in de overvloeiende vruchtbaarheid van zijnen volheerlijken herfstdag; - maar prachtig kondigt zich die dichterlijke toekomst reeds aan in kunstgewrochten, als zijn F l o r i s d e V i e r d e (1804), de minst onbekende en minst miskende misschien van al zijne Dichtwerken, en zeker in het vak der Romance niet ligt, ook niet door Bilderdijk zelven, over-

troffen; - voorts in a l l e die poëtische sterren van tweede en derde, soms reeds eerste, Bilderdijksche grootte in rijke verscheidenheid van vakken. Lierzang en Idyl, Minnezang en Elegie, Romance, Fabel, Vertelling, wisselen in al die Bundels elkander schitterend en welluidend af, terwijl menig los en aanspraakloos versje of los vliegend blaadje zich daar tusschen in bevallig en als ter verpozing schakeert. Dus b.v. de W i s s e l :

> ‘Op zicht betaal voor my, aan d' eersten dien ge ontmoet
> En hulp benoodigd ziet, al wat ge kunt voor goed:
> Het zal u jegens my in Reekning valideeren.’
> Zie daar een Wisselbrief, u daaglijks voorgelegd!
> Wat doet ge, ô Christenmensch? Gy laat hem p r o t e s t e e r e n ?
> ô Vrees de strengheid dan van 't Hemelsch Wisselrecht.*

Een hooggestemde L i e r z a n g uit dat tijdvak is zijn afzonderlijk en zonder titel verschenen Rouw- en boetlied op den moord van den Hertog van Enghien,

> Gy hoordet Horebs donders knallen,

waarin, onder andere treffende gedachten, de onrechtmatige overlevering van C o r s i c a door de Genueesche Republiek aan Lodewijk XV in verband herdacht wordt met de vernedering der Bourbons door den gewelddrijvenden Corsicaan.†

Doch ook aan luimige poëzy was de ernst van den

* K.D. V, 9.
† K.D. IX, 3.

veelsoortig rijken Dichter in die dagen, even weinig als in vroegere en latere, vreemd. En wie zou hem een onschuldige scherts mogen ten kwade duiden, als die van zijn Pensioen in de Vertellingen en Romances,* waarin hy zijn lot als balling eerst in Engeland, daarna te Brunswijk, onder het beeld schetst van eene kat, die, vroeger ijverig in het weeren van rat en muis, nu door eene nieuwe keukenmaagd onbarmhartig het huis is uitgejaagd, - daarop naar het eiland Cyprus de wijk neemt, maar ook hier, niettegenstaande vroegere diensten door het kattenras tegen slangen bewezen, geen troost vindt, - eindelijk in een bosch minzaam onthaald wordt door een Inkhoorn, doch, van het gastvrije dier voor onderhoud één hazelnootje daags ontfangt. Men heeft dit geestige en argelooze fabeltje wel eens opgevat als een blijk van zwarte ondankbaarheid jegens den edelen en gastvrijen Souverein, in wiens Staten hy in deze zijne vreemdlingschap een schuilplaats en brood gevonden had. Doch men moest onzen Dichter al zeer weinig kennen, om te kunnen denken, dat er iets, hetwelk naar hatelijkheid of ondank gelijkt, met deze bloote schildering van den toestand, in betrekking tot zich zelven beschouwd, heeft kunnen bedoeld zijn. Hy was toch waarlijk niet zoo onverstandig om van den Vorste-

* K.D. I, 404.

aant. lijken Duitschen Gastheer meer dan eene matige toelage tot zijn onderhoud te kunnen verwachten, veel min vorderen. Ook was die toelage, althands eenige jaren later (het stukje werd geschreven in de eerste dagen van het verblijf te Brunswijk), de omstandigheden in acht genomen, alles behalve onaanzienlijk. Ik geloof dat, zoo al niet eene overgevoelige omgeving van den Vorst, althands hy zelve over het aartige stukje, zoo het onder zijne oogen gebracht ware, van harte gelachen zou hebben. Doch onze Dichter was in elk geval, by alle eerbiediging van de Machten, te vrij en onafhankelijk van geest, om het stukje, hem in luimige eenvoudigheid eens ontvallen, te onderdrukken, of eene plaats in zijne Dichtbundels te ontzeggen. Voor de uitdrukking van warmen dank jegens weldoeners had hy voorwaar andere tonen in zijn edelaartig gemoed en zijn in rijm en onrijm even sierlijke stift. Ten aanzien van den Hertog moge hiervan getuigen de schoone Opdracht van zijne hier reeds met een woord herdachte Rechtsgeleerde Observationes et Emendationes met dien krachtigen en aandoenlijken aanhef: Udank ik, dat ik leef [Quod vivo, tuum est], maar vooral ook het woord in later tijd in eene noot op zijnen Mensch naar Pope geschreven by de uitgaaf in Holland ten jare 1808:* 'Dit vers slaat op den laatst

* K.D. VII, 57 r. 19.

aant. overleden Hertog van Brunswijk, in wiens Hofplaats, onder 't genot van zijne weldaden en die van den Erfprins van Oranje, ik dit schreef. De weldadigheden van gemelden Hertog aan my en zoo velen Fransche en Hollandsche Uitgewekenen, die met my leden, zijn ontelbaar en openbaar.'

De dichtbundel M e n g e l i n g e n gaf in wederom een ander vak van luimigen schrijfstijl, eene P r o e v e v a n F a b e l e n, wel wat den vorm betreft in onrijm gegeven, maar door hem zelven van wege het geheel dichterlijke, hoe ook eenvoudige zamenstel, - wy gelooven te recht, - van zijnen poëtischen arbeid niet scherp onderscheiden.* Een enkele proeve van deze Fabelen niet voor kinderen, maar eer voor oude lieden, zoo als de Dichter ze kenschetst,† moge hier eene plaats vinden al ware het slechts om het ten aanzien van den Dichter karakteristieke, en ten aanzien van de zedeleer op den tijd, in welks midden wy ons nog bewegen, vooral niet minder dan op dien waarin ze geschreven werden, toepasselijke. Het opschrift luidt: d e V o g e l e n.§

'Hy maakt ons wat wijs, de Adelaar, als hy zegt boven de wolken te zweven. Ik weet ook iets van vliegen, en wat hoogte men met de kracht van een'

* K.D. I, 412-420.
† K.D. I, 492-494.
§ K.D. I, 420.

vogel bereiken kan. - En wie heeft hem ooit in die hooge streek van den hemel gezien? Immers zou hy zijn veêren aan de zon moeten branden, indien hy heur hitte zoo na kwam! Met één woord, het is een bloot voorgeven, en oude-wijvenklap, dat zeg ik u allen, en daar blijf ik by.

‘Dus was, in een samenkomst van gevogelte, het gesprek dat een zwaluw hield. - Ik heb altijd zoo gedacht (zei de Kraanvogel), de zaak is onmogelijk. Ik kan toch ook vliegen, en niemand zal my dit betwisten. - De Reiger, de Ooievaar, de Sperwer, voegden zich hierby, en een zwerm van klein Gevogelte bevestigde het besluit: D e A d e l a a r s t i j g t n i e t b o v e n d e w o l k e n.

Zoo geneigd is men, eene onbekende macht palen te stellen naar de maat van zijne eigen kracht en bekrompen begrip! De Maikever kwam eindelijk: 't Is een dwaasheid (zei hy ruiterlijk), van een hooger vlucht dan drie vademen te gewagen. Alle hooger vlucht is niet dan eene onmooglijkheid en een spel van verbeelding of bedriegery.’

Men heeft betwijfeld of Bilderdijk wel een naar evenredigheid groot meester in het behandelen van de prosastift als van de dichtpen is geweest. En het is zeker niet te ontkennen, dat er prosa van onzen Dichter bestaat, voorzeker niet vrij hier en daar van

zekere stroefheid en door den overvloed zelven min of meer belemmerden gang. Doch wie over zijn Nederduitsch prosa onvoorwaardelijk het oordeel zou willen uitspreken, dien raden wy, allereerst eenige kennis te maken of te vernieuwen zij het ook alleen met het Twaalftal Fabelen, waaruit de even aangeboden proeve is overgenomen! Of, zoo hy daartegen zou willen aanvoeren, dat deze stukjes moeten beschouwd worden als veeleer aan de dichtpen schoon dan ook in onrijm ontvloeid, zoo zullen wy onzerzijds hem wel niet tegenspreken, maar dan toch te gelijk verwijzen naar die menigte van Voorredenen, Berichten, Aanteekeningen, waarmede ten allen tijde Bilderdijks Dichtbundels als toegerust in het licht zijn verschenen. Men oordeele, na een blik op die in elk opzicht merkwaardige reeks geworpen te hebben,* of de Nederlandsche Hoofddichter zich er ook op verstond bevallig en indrukmakend, geestig en aandoenlijk, gespierd en zuiver Nederduitsch prosa te schrijven.

Doch wy keeren, na met een woord nog slechts aan een eersteling van Taalkundige Schriften, door hem in die dagen in het licht gezonden: de Verhandeling over de Geslachten der Naamwoorden, te hebben herinnerd, tot de Dichtwerken te rug.

En hier hebben wy, met en nevens den veelsoortigen rijkdom van losse of althands minder omvangrijke Ge-

* K.D. XV, 1-231.

aant. dichten in de opgenoemde Bundels, voor den geest een drieërlei arbeid van langer adem door hem als hy nog te Brunswijk was, voltooid: het Buitenleven naar Delille, de Mensch naar Pope, en de Fingal naar Ossiaan.

Naar Ossiaan, zeggen wy, - in elk geval uit het standpunt van den dichterlijken Vertaler zelven, die de zoo fel betwiste (sedert wederom èn elders èn hier te lande stellig verdedigde) echtheid van die oud-Schotsche Zangen, door Macpherson als het werk van den evengenoemden Bard aan zijne Britsche landgenooten aangeboden, met volle en krachtige overtuiging vast hield. Niet weinige dier liederen van oorlog en liefde had Bilderdijk reeds in een vroeger tijdperk zijns levens overgezet, en hy heeft zich wederom in lateren tijd gaarne beijverd ze in het Nederduitsch tot verdere volledigheid te brengen. Den Fingal voltooide hy nog in het laatste jaar van zijn verblijf te Brunswijk, van waar hy ook nog de Verhandeling aan het slot van dien arbeid dagteekent: Over Ossiaan en deszelfs Fingal.* Wie met Napoleon I in het genre behagen schept, zal met de Nederlandsche overzetting van deze oud-Schotsche Liederen door de hand van onzen Hoofddichter zonder veel moeite genoegen nemen. Wie juist integendeel groote moeite vindt, om Ossiaan met Home-

* Fingal (Amst by J. Allart 1805) Dl. II, 71 en volg.

aant. rus, of welken waren Epischen Dichter het zijn moge, op ééne lijn te stellen, - wien het niet zonder eenige zelfverwinning gelukken mag, de zes Zangen van den F i n g a l achtereen door te komen, - die zal evenwel niet zonder nut en genoegen de Aanteekeningen lezen, waarin ook achter d i t werk de Dichter zoo vele zijner belangrijke en altijd oorspronklijke gedachten, in het bijzonder over Taal- en Krijgskunde, heeft nedergelegd.*

[Naar Delille]

De aanleiding tot de overzetting van Delille's H o m m e d e s C h a m p s , insgelijks te Brunswijk, maar reeds eenigen tijd vroeger, bewerkt en uitgegeven, was deze. In den kring der Uitgewekenen in de Staten van den doorluchtigen Hertog had ten jare 1802 het even genoemd gedicht van den Abt, zelf Fransch geëmigreerde, grooten opgang gemaakt. Bilderdijk, schoon anders juist zoo hoog niet loopende het zij met het g e n r e , - hy voelde altijd weinig voor dusgenaamd b e s c h r i j v e n d e p o ë z y , - het zij met de proeve door den dichterlijken lotgenoot geleverd, vond er evenwel genoeg poëtisch leven in om het zijne op te wekken, en te doen ontvlammen. De vrucht van dien even gelukkig als snel volbrachten arbeid was zijn reeds in 1803 door de pers algemeen gemaakt B u i t e n l e v e n , opgedragen aan eene dier Hollandsche Dames, die hem het eerst op het oorspronklijk Dichtstuk hadden opmerkzaam gemaakt.

* K.D. II, 492.

[Naar Pope]

Kort hierna begaf hy zich aan een soortgelijke bearbeiding, overwerking hier en daar ruim zoo zeer als vertaling of zelfs navolging, van Pope's E s s a y o n M a n.

[Bilderdijk vertaler]

Doch beide het B u i t e n l e v e n naar den Franschen en de M e n s c h naar den Engelschen Dichter zijn den Nederlander op niet weinig blaam en ongunst (wie zou het zich kunnen voorstellen?) tot nog jaren lang na zijnen dood, tot ver over de helft van deze onze negentiende eeuw, komen te staan. Niet, dat door iemand, zoo veel ik weet, de dichterlijke waarde van beide Navolgingen aangerand is geworden. Ik geloof, integendeel, dat vooral met betrekking tot het B u i t e n l e v e n ook de strengste kritiek de voortreflijkheid der kunst heeft m o e t e n en (waar om zou het, bepaaldelijk voor dit geval, betwijfeld worden?) gaarne w i l l e n erkennen, waarvan deze overbrenging van het begin tot het einde schittert, - het geluk, waarmede alles in deze vier Zangen niet alleen ten aanzien van het heerlijke taaleigen, maar ook van geheel de kleur en toon en eigenaartigheid der voorstellingen, ten eenenmale v e r h o l l a n d s c h t, of zeggen wy liever H o l l a n d s c h is gemaakt. Een tweederlei aanklacht heeft de Vertaler, by alle die verdiensten en hare erkenning, niet kunnen ontgaan. De eerste, door eenen tijdgenoot van Bilderdijk, zelf niet onverdienstelijk Hollandsch Dichter destijds, maar die in een voor Frankrijk bestemd Overzicht van den toestand

onzer Nederlandsche poëzy in de dagen van Koning Lodewijk, goedgevonden had den Dichter van den Elius, den Floris de Vierde, de Assenede, in den vreemde bepaaldelijk onder den titel van l o f f e l y k e n O v e r z e t t e r aan te kondigen. Het is by wege van protest, althands tegen de oppervlakkigheid der aantijging, dat eenigen tijd daarna onze Dichter zijnen M e n s c h naar Pope met deze regelen by het Nederlandsch Algemeen inleidde:

Wat zegt men? 'k ben een bloot Vertaler,
Geen Dichter? - 't Mag zoo zijn, ik wederspreek het niet.
Maar 'k ben, voor 't minst, geen konde praler,
Die de eerzucht verzen wijdt, waar 't hart niet overvliet.
Ik stort mijn' boezem uit, als 't vinkjen in de abeelen,
En vraag niet, wien mijn stem kan streelen,
Maar vier behoefte bot. Mijn Dichtkunst is gevoel.
En, 't zij uit eigen bron gevloten,
Of, uit eene andre borst mijn' boezem ingegoten,
Ik zing en ken geen ander doel.

Doch, zoo ik ooit een' toon deed hooren,
Aan Frank of Brit ontleend; Bataaf, verwijt ge 't my?
Of voedde ik luistergretige ooren
Met ijdle, leêge melody?
Neen, 'k trachtte uw Zangers op te leiden,
Om kunst- en wankunst te onderscheiden;
Zong vreemde orakels stom, wier valsche hemelval.
Met kinderlijk ontzag ontfangen,
Een vloeiend Ondicht gaf voor Zangen,
Of 't hart verstikte in hol geschal.

Neen, 'k leerde u God en Zeden eeren,
Waar lastring 't woord verhief, ten trots van 's Hemels wraak!
En, 't Nakroost moog mijn Zang naar 't brandend hart waardeeren,
't Zal voelen, wie my lees, van welk een vlam het blaak.
Dit zinge ik, wie miju Lier ook hone;
Ja, Godsdienst, Waarheid, Dengd, en 't Schoone
Zijn een. Versmijt de harp, gy die dit EEN verdeelt!
Poeet! wees Wijsgeer, Kristen, Maler;
Maar druk u-zelven uit! men noeme u vrij vertaler,
Wanneer ge uw lied oorspronklijk speelt![*]

Hy zou weldra de bewijzen leveren, hoe de oorspronklijkheid van het genie wel verre van by die soort van overbrenging of overwerking van allerlei dichtsoorten tot eigenaartig Hollandsche, ja Bilderdijksche scheppingen, eenigzins te lijden, juist integendeel daardoor des te krachtiger ontwikkeld, en meer en meer gevormd werd tot het geven van geheel nieuwe en eigene meesterwerken. Zoo waren hem zijne overzettingen van d i d a c t i s c h e en, tot zekere hoogte, b e s c h r i j v e n d e poëzy, slechts voorspel en voorbereiding tot dien rijkdom van latere grooter en kleiner Leerdichten, onder welke de Z i e k t e d e r G e l e e r d e n als de bol d e r m a a n (gelijk de Latijnsche Lierdichter zich ergens uitdrukt) t u s s c h e n h e t k l e i n e r e g e s t e r n t e u i t b l i n k t. Zoo waren hem zijne Overzettingen van Ossiaan, van Homerus, van Statius, van Camoëns

* K.D. XII, 109.

even zoo vele oefeningen tot opvatting van een eigen stout en verheven Episch denkbeeld: de Ondergang der Eerste Wareld.

[Kritiek en antikritiek]

Doch wy keeren te rug tot de geschiedenis van het onthaal zijner Overzettingen van Delille en Pope by tijd- en landgenoot. Het waren, met overigens het zij waardeering het zij dáárlating van den arbeid der omwerking, bepaaldelijk de Aanteekeningen, waarmede hy de beide Dichtstukken begeleidde, die, van wege het vermeend onheusche ten aanzien van den Franschen en Engelschen medewereldburger, hem eerst en meest door Nederlanders kwalijk zijn genomen. Allereerst, die op Pope en zijne Essay! Had hy zich verstout, - overeenkomstig het beginsel uitgedrukt zoo in de Voorrede als in den Voorzang van die belangrijke overzetting, - den Engelschman, zonder verschooning van zijn toen nog hoog gevierden naam en faam, te gispen, zijn gebrek aan klare begrippen en zuivere redeneering, zijn dikwerf van alle poëtische verheffing zich verwijderende en ontaartende zegging, zijnen al te vaak zwakken en onbezielden versbouw, op even leerrijke als voor den wansmaak duchtige wijze ten toon te stellen, - eene openbaring van onwil en wrevel tegen het stoute vergrijp bleef niet uit. Een Hollandsche hand achtte zich in dit bijzonder geval geroepen om den Engelschen Wijsgeer en Dichter in zijn zedelijk karakter te ver-

aant. dedigen tegen: de hatelijke aantijgingen van Mr. Willem Bilderdijk. Twaalf jaren later begreep een te Amsterdam gevestigde Onderwijzer in het Engelsch dat ook nog zijn Britsch getuigenis niet overbodig was geworden tegen den onmenschelijken, ja onhollandschen Hollander. Het was intusschen een ongenoemde Hollandsche Voorstander der Engelsche Letterkunde die, na ingebracht protest uit naam der natie tegen Bilderdijks behandeling van Pope's Mensch, aan den even bedoelden Heer Nayler den goeden raad gaf om by den strafschuldigen Aanteekenaar eerst nog eens te onderzoeken, of hy ook sedert de uitgaaf in 1809 van gedachten mocht veranderd zijn! En ridderlijk voerde de Engelsche ijveraar de ridderlijke gedachte uit. Veertien dagen (zoo ik my wel herinner) gaf hy den vijand van zijnen Pope tijd om het geschrevene in te trekken. Als daarop de hardnekkige Nederlandsche Dichter en Criticus by zijne esthetische kettery getoond had te volharden, kwam dan ook weldra in het licht des Engelschmans Beroep op het oordeel van alle Hollandsche en Fransche Ingezetenen der stad Amsterdam (ikgeloofdathywijsselijk handelde, er de Engelschen zelve buiten te houden). Met een banvloek, waardig den stoutsten immer uitgesproken door onze Nederlandsche Tijdschriftpausen, besloot het ijvervolle boekske zijn betoog:

aant. Pope will exist, when Bilderdijk 's no more.
[Pope blijft bestaan, als Bilderdijk verdwijnt.] enz

Doch ook de Aanteekeningen op Delille kwamen niet vrij. Ditmaal waren het louter Hollandsche wrekers, die het voor den miskenden of mishandelden Abt opnamen. - Zal het nageslacht, zal de vreemdeling het gelooven, dat na meer dan vijftig jaren, dat in het laatst verloopen jaar achttienhonderd acht en vijftig een man (waar hy door partijzucht of vooroordeel niet verblind wordt) van gezonden smaak en verstand, tegen den Nederlandschen Overzetter en Berisper van den Franschen nabuur, van den Engelschen overbuur, een nieuw geding ondernam, met uitdaging van zijnen aanstaanden Biograaf tot eene soort van enquête over aart en oorsprong van gedachte Aanteekeningen, voor de rechtbank van de Nederlandsche Letterkritiek?

[De Nieuwe Mengelingen]

Doch wy keeren nog een oogenblik te rug tot de Bundels, door onzen Dichter uit zijne vreemdelingschap aan het Vaderland toegedacht en geschonken. Een laatste, een in elk opzicht karakteristieke voor de geschiedenis zoo van zijne poëzy als van zijn leven, zag het licht onder den titel van Nieuwe Mengelingen. De inhoud, zoo wel prosa als poëzy, van deze twee allerbelangrijkste Deelen, doet, boven alle vroegere verzamelingen uit dat tijdvak, den gang en ontwikkeling, de vlucht en verheffing van het Bilder-

dijksche Dichtvermogen uitkomen, gelijk ons die in de groote trekken by de beschouwing van deze zijne merkwaardige overgangsperiode reeds zijn voor oogen gebracht.

In allerlei vakken schittert hier de geniale gave van den eerlang vijftigjarigen strijder: in het vak der Romance, niet veel minder - zoo veel den echten stijl en toon betreft - in den luimigen Robbert de Vries, als in de ernstig en aandoenlijk gestemde Assenede, d.i. Josephs lotgevallen in het huis van Pharaö, naar aanleiding van de Mohammedaansche legende, met dichterlijke vrijheid opgevat en bewerkt. In het vak van historische, aan den Epos grenzende, tot den Epos voerende en opleidende poëzy gaf deze zelfde merkwaardige Bundel, nevens den Achilles in Scyros naar Statius, en de Lucretia naar Ovidius van verre gevolgd, het gantsch oorspronklijke Slot van Damiate. Drie schitterende Oden, of het ware Pindarus en Horatius nagezongen, de Dichtkunst, het Geweten, 's Levens Beker, met een aantal Losse Dichtstukken waaronder de Nachtmeer en de Dekbedden, en de Duitsche Kachels, twee dichterlijke wraaknemingen op de ongemakken van het Brunswijksche leven, - niet het minst eindelijk, de allerliefste, te gelijk meesterlijke Idyl in den trant en naar een denkbeeld van Theocritus: de Visschers, - zie daar verder

de taal- en dichtschat, in de eene helft van dezen overschoonen Bundel voor ons nedergelegd. De andere helft (geheel het Eerste Deel) is uitsluitend van Stichtelijken inhoud. Het bevat, onder veel hartverheffend tevens en hartvernederend schoons, den Lofzang op 's Heilands Hemelvaart, - het Zangstuk: 'Jezus Christus, ja, is God! God van eeuwigheden!' den Heïdenschen Boetzang van Horatius ad Romanos herschapen in een Christelijken aan Europa; - voorts het dichterlijk zielkundig Vertoog: de Apostelen in den nacht des Verraads, - en vooral die schoone en aandoenlijke Toespraak aan de Joden, waarin de Dichter in al hare volheid en levendigheid heeft uitgedrukt dat gevoel van belangstelling en liefde voor Gods eenmaal uitverkoren volk, hetwelk niet minder in de praktijk des levens dan in de uitingen der poëzy en de belijdenis eener echt Bijbelsche geloofsleer zich ten alle tijde by hem kenbaar gemaakt heeft. In het naauwste verband stond voorzeker by hem, gelijk by allen die in waarheid eene wederkomst in heerlijkheid van Jesus Christus als Heer der Heeren en Koning der Koningen verwachten, de vervulling dier prophecyen van des Messias heerlijkheid, met de nationale bekeering der Joden, met de wezenlijke en werkelijke herstelling van het Koninkrijk aan Israël.* Na een waar-

* Hand. der Apost. I, 6, 7 en III, 20, 21.

heid- en liefdevolle prediking van het kruis, het voorzegde lijden, het zondeverzoenend sterven van den Christus, en eene niet minder bezielde aankondiging van de komst in heerlijkheid van dien zelfden Zoon en Heer van David, besluit hy met dat woord eener echt-Paulinische leer aangaande de laatste dingen:

> Het Heil der Wareld is uw erfdeel, Abrams zaad![*]

Dat zelfde, door zijnen dichterlijken invloed zoo belangrijke Deel bevatte ook nog eenige merkwaardige Verhandelingen in prosa, van zedelijken en Christelijk-leerstelligen inhoud. Onder de laatsten in het bijzonder twee, die by hare verschijning niet weinig verbazing, zullen wy zeggen? of ergernis verwekten: de eene over de Borgtochtelijke voldoening, de andere over de Erfzonde, beide van hoog rechtzinnige, dat is, Bijbelsch-Hervormde gehalte, beide evenzeer door de diepte van opvatting, als door de oorspronklijke wijze van voorstellen in hooge mate merkwaardig. Vonden zy intusschen by hare eerste bekendwording geen genade by de toenmalig heerschende dus genaamde Rede, het is niet dan zeer natuurlijk, dat zy die heden ten dage evenmin by de zich dus noemende Wetenschap in Nederland zullen

* Rom. XI, 11-27.

vinden. Het geen de Christen, Dichter en Denker, die zeer wel wist, wat onthaal hy voor deze en dergelijke vruchten van zijne innigste geloofsovertuiging te wachten had, destijds in zijne schoone Voorrede ter handhaving of toelichting sprak, zoude ook nog wel, en meer dan immer, heden ten dage zijne verantwoording zijn en blijven: ‘Zoo lief is my de lof nooit geweest, dat ik ze van de geheele wareld in alles òf zoeke òf aanneme: en mijn Vaderland zal in de tien jaren mijner uitlandigheid nog wel zoo niet verbasterd zijn, dat niemand meer lust of gevoel zoude hebben voor eens Christens aandoeningen, die zeker, hemelsbreedte (en nog oneindig meer) van den zoogenaamden Natuurlijken, Redelijken, of Wijsgeerigen Godsleer (hoe moet hy al heeten) verscheelt. En mag er slechts één gevonden worden wien ik stichte, het ontsticht zijn der overigen heeft by hunne bekende verdraagzaamheid niet veel om het lijf. Of, zoo ik daar ook wat te veel op mocht rekenen, hunne nieuwe Kettermakery, of (wil men 't dus liever genoemd hebben) hunne Domkop- en Huichelaarmakery, moge luid klateren, zy is my nog veel belachlijker dan de dove bliksems van het Vaticaan. Dit toch beval my mijne oogen te sluiten, maar deze nieuwe Godgeleerdheid begeert, dat ik met open oogen niet zie wat ik zie, en dat zie wat zy meenen te zien, en de lengte

van hun neus tot mijn horisont make, buiten welken niets anders is of zijn mag dan wat hun gelieft. Dit moge zeer fraai en roemruchtig heeten; het is nu eenmaal zoo, dat ik mijn eigen bril gebruike, om niet te struikelen. Is het glas ook niet geheel zuiver, het bewaart my toch van te vallen, en doet my iets verder zien dan de struikelblokken, die voor hun de einden des heelals zijn. - Maar vreeze ik dan niet, deze Heeren te verstooren, die thands Kabinetten en Universiteiten, zoo wel als Kansels en Scholen, die Journalen en Lettertijdingen, en wat niet al, inhebben? - Evenzeer, als de bajonetten in vroeger dagen! maar ook meer niet.'*

De N i e u w e M e n g e l i n g e n, waarvan de aangehaalde Voorrede in Slachtmaand 1805 nog te Brunswijk geschreven werd, zagen eerst in 1806 in Holland het licht, en wel het Tweede Deel met een Opdracht gedagteekend 10 October 1806 uit Leyden, AU ROI. Die Koning was Lodewijk, de broeder van Keizer Napoleon, sedert Juny van dat jaar aangesteld tot Koning over Holland.

Wat was er voorgevallen in Bilderdijks veel bewogen leven, waardoor hy, in het Vaderland eindelijk weder toegelaten en te rug gekeerd, tot den Franschen Gebieder over dat Vaderland onder anderen deze woorden

* K.D. VX, 109, 110.

in de even sierlijke als gevoelige Opdracht kon richten? ‘Genoodzaakt een Vaderland te verlaten, waarvan de onheilen en verliezen my veel meer troffen dan de ondankbaarheid, waarvan ik het slachtoffer was, - overstelpt van smerten en ellenden, was ik op het punt van te bezwijken onder de hardheid van mijn lot, en my te gaan begraven in een afgelegen landstreek, toen een blik van U.M. in mijn lot verandering bracht.’*

[Briefwisseling]

Niet ligt misschien zal zich iemand de moeite getroosten, of liever, tegen de moeite van een misschien nog al omslachtige vergelijking der uitgegevene Verzen en Brieven, tot het aangewezen tijdvak behoorende, het genot willen verschaffen, van uit des Dichters eigene opgaven de bouwstoffen te vergaderen tot een geregeld overzicht van de omstandigheden die, onder Hooger bestier, eene zoo aanmerkelijke wijziging in het lot des Dichters te weeg brachten. Doch levert ergens de uitgaaf van Bilderdijks Brieven een by uitstek belangrijk fragment van eigen-levensbeschrijving op, het zijn voorzeker die aan Mr. Jeronimo de Vries, die geheel een Tweede Deel der na des Dichters dood in

* ‘Obligé de fuir cette Patrie, dont les malheurs et les pertes me touchoient bien plus encore que l'ingratitude dont j'étois la victime, aceablé de chagrin et de misère, je succombois à la rigueur de mon sort, et j'allois m'ensevelir dans un climat éloigné, lorsqu un regard de Votre Majesté a changé mon destin.’ K.D. XV, 124.

het licht gezonden Verzameling uitmaken, gelijk zy dan ook loopen over geheel het zes-en-twintigtal van jaren, omgegaan tusschen het eerste en het laatste door de beide Vrienden gewisselde schrift. Toch zou de Levensbeschrijver van den Dichter zich niet geheel gekweten mogen achten door eene bloote overneming van den inhoud dier Brieven, zoo ver zy tot de geschiedenis van Bilderdijks te rug keer in het Hollandsche Vaderland betrekking hebben. Belangrijk, ook om den stijl, het p i q u a n t e , het vrije, het levendige, is de inhoud dezer Brieven in hooge mate. Doch zy zouden voorzeker een kritische ontleding, eene soort van chemische schifting en scheiding moeten ondergaan, om een ongemengd historisch resultaat op te leveren, vrij van elke eenzijdigheid, zoo natuurlijk in de voorstelling van een Dichter, die ook waar hy prosa gaf altijd dichterlijk dacht en zag en schreef, en zich als van zelve alzoo verdiepte in de beschouwing en ontwikkeling van bepaaldelijk d i e é é n e zijde der zaak, welke hem op een gegeven oogenblik het levendigst trof, of zelfs eenig voor oogen stond. En ook dergelijke kritische ontleding zou nog niet noodzakelijk tot resultaat de volstrekte waarheid hebben, ten zij geschied met eene gave van tact en inzicht, die althands niet aan velen te beurt viel. Een enkele losse uitdrukking toch van een pen en uit een hart als dat van

Bilderdijk, heeft, ook waar zy naar de letter overdreven of zelfs tot zekere hoogte onaanneemlijk kan schijnen, soms des niet te min hare betrekkelijke innerlijke waarheid, hare kracht om eenen toestand, in zijn geheel genomen, naar het leven weder te geven. Wy meenen voor het ons voorgestelde doel, na verwijzing tot de even genoemde belangrijke bron voor het tijdstip, waar wy toe gevorderd zijn, hier te kunnen volstaan met eene opgave van de feiten in het groot, zonder in vragen te treden over de juistheid van elke voorstelling, elke opvatting, elken indruk der dingen op het gemoed, de verbeelding, het eigenaartig karakter van den in alles zonderlingen Bilderdijk.

[Uit Brunswijk]

Beide, de Brieven en andere verwante bronnen, terwijl zy de reeds aangegevene bijzonderheden omtrent de Brunswijksche vreemdelingschap bevestigen of toelichten, stellen ons den loop en zamenhang der omstandigheden, die de Dichter te rug in zijn Vaderland en straks in de naaste omgeving van Koning Lodewijk brachten, ten duidelijkste voor oogen.

Wy zagen in de groote trekken Bilderdijks levenslot en levenswijze te Brunswijk,
- den uitgebreiden letterarbeid, waarmede hy in de behoefte van zijn gezin voorzag,
- den vrijen, deels gezelligen deels afgezonderden voet, waarop hy zich in de maatschappy en te midden van eenen kring van Nederlandsche en andere

Uitgewekenen bewoog, - zijne betrekkingen tot den Persoon en het hof van den doorluchtigen Hertog, zijn naar vermogen allezins milden Beschermer en Weldoener. Uit den aart der dingen, uit den aart der toenmalige politieke en maatschappelijke, bepaaldelijk Duitsche, toestanden (het waren de dagen van en even vóór Ulm en Austerlitz, straks Jena!) kon een dergelijke levenswijze niet duurzaam zijn. Van lieverlede, en ten gevolge van meer dan ééne omstandigheid (waaronder ook het vertrek van schier alle de Hollandsche Uitgewekenen naar het Vaderland of naar elders) verminderden de lessen of collegiën, of liepen voor een deel te niet. Maar ook in gunstiger oogenblikken waren zware beproevingen by afwisseling niet achtergebleven: nevens het verlies van kinderen, hevige gemoedsaandoeningen, huisselijke zorgen, krankten van ziel en lichaam, die eindelijk in een kwijnende en doodelijke ziekte schenen te moeten overgaan, - in elk geval, een weldra onoverwinlijk heimwee, en, terwijl de weg tot genezing van deze kwaal nog scheen gesloten te blijven, eene behoefte om, tot prijs van welke opofferingen dan ook, ten minste aan de Brunswijksche lucht en bodem te ontkomen, waarin het overgevoelig geworden gestel des Dichters het, naar zijne vaste meening, het nu niet langer uithouden kon. Onderhandelingen over het aanvaarden van een leerstoel te

Moscow werden er omstreeks denzelfden tijd door den in zoo vele vakken geleerden Dichter gevoerd. Naar Moscow, (of, gelijk hy het later eens uitdrukte, n a a r S i b e r i ë ,*) liever dan langer te verblijven aan de plaats, waar hy zich thands bevond!

[Een edele Recensent]

Het is te midden van dezen tijd en omstandigheden, - het was in de Lente van het jaar 1805, - dat een ongenoemd Recensent van de M e n g e l i n g e n des Dichters in de V a d e r l a n d s c h e L e t t e r o e f e n i n g e n eene briefwisseling met hem opende, die een nieuwe straal van hoop in zijne ziel wierp, straks in de hand eener altijd zorgende Goddelijke Voorzienigheid hem de weg voor een reeds zoo goed als opgegeven te rug keer in het Vaderland werd.

[Briefwisseling met den edelen Recensent]

Eindelijk had dan toch een Nederlandsch hart aan den balling met een hooger en edeler doel, dan om zich eenige uren in zijne overgemaakte poezy te verlustigen, gedacht! De even genoemde Recensent had, door tusschenkomst van Bilderdijks jongsten broeder, hem zijne alleszins prijzende kritiek doen toekomen, maar met het bepaalde doel, om te beproeven of niet door gemeenschappelijk overleg een beter lot, en wel in des Dichters eigen Vaderland, voor hem te bewerken ware. Met dankbaren weemoed werd deze opening door Bilderdijk beantwoord, en er volgde eene wisseling van

* Brieven II, 39.

denkbeelden, mededeelingen, vragen en oplossingen, die dan ook in het eind, hoe zeer niet zonder aanmerkelijke teloorstellingen in de wijze waarop, binnen den tijd van een jaar de verwezenlijking van het edelaartig plan des ongenoemden Weldoeners ten gevolge hadden. Ik geloof niet dat het, zonder de tusschenkomst van het hardnekkigst vooroordeel mogelijk is, die Brieven onaangedaan te lezen, waarin (het spreekt van zelve, met de loffelijkste bedoelingen!) toch een man als onze Dichter, om den Vaderlandschen bodem weder te zullen mogen betreden, tot verantwoording geroepen wordt over een aanmerkelijk deel van zijn afgelegden levensweg, over de meest kiesche soms en te gelijk kleinste aangelegenheden van zijn openbaar en huisselijk leven, - tot beantwoording of oplossing van allerlei aantijgingen en verdenkingen, door openbare of naamlooze tegenstanders, door onbestemde en, als het gaat, uit waar en onwaar, mogelijk en onmogelijk, gemengde geruchten, aan de goede bedoelingen van den trouwen Briefschrijver in den weg gelegd. Op al de hem voorgelegde punten zijn de antwoorden van den dichterlijken balling nadrukkelijk en eenvoudig, waardig, niet zelden luimig, altijd merkwaardig voor de kennis van zijne wijze van zien en karakter. Afdoende zijn zy op alle hoofdzaken, - zegevierend, in het bijzonder, tegen ingebrachte bedenkingen, als of (wy zagen reeds vroeger

de wederlegging) zijne uitzetting als zoodanig door de toenmalige Regeering niet zoo ernstig gemeend was geweest; - in elk geval, de te rug keer in het Vaderland nu sedert lang voor hem opengestaan had, en dus mogelijk was geworden. - Wat zou hem beletten van de Amnestie gebruik te maken? had men gevraagd. - Alles, was het eenvoudige antwoord, gestaafd door een vijftal redenen, die men wederom in den Brief zelven* lezen moet, om ze niet alleen in hare kracht, maar in haren altijd puntigen en oorspronklijken vorm te waardeeren. De eerste dier redenen volge hier letterlijk: 'Ik heb van de amnestie geen gebruik te maken, want ik kan inkomen zonder amnestie. Ook slaat de amnestie volstrekt niet op mijn geval. En zoo er amnestie te pas koomt, zoo ben ik 't die ze zou moeten geven, niet nemen.' De redenen, die hem werkelijk tot hier toe verhinderd hadden, en buiten het geval van veranderde of veranderende omstandigheden moesten verhinderen in Nederland te rug te keeren, komen verder neder op het volgende. Na de eenmaal geleden ballingschap stond in zijn Vaderland geen fatsoenlijk en toereikend middel van bestaan voor hem open. In de Rechtspraktijk als een jong Advocaat weder in te vallen, was noch oorbaar, noch eigenlijk denkbaar. Evenmin waren posten voor hem bereikbaar of

* Brieven II, 57-63.

aant. begeerlijk. Zelfs om privaat onderricht te geven, meende hy dat men actief burger moest zijn, deel nemende aan hetgeen hy de usurpatie der Souvereiniteit achtte; - tot passive gehoorzaamheid, de erkenning en eerbiediging der eenmaal bestaande Regeering was en bleef hy, natuurlijk, altoos bereid. Alleenlijk om met Curatoren in onderhandeling te treden over de verbinding aan eene Universiteit vond hy geen bezwaar, alzoo hy in de betrekking van Docent of Hoogleeraar zich als vreemdeling, of bloot tijdelijk inwoner, beschouwen kon.

[Een professoraat te Franeker]

De oplossingen, door Bilderdijk aan den trouwen en volhardenden Vriend gegeven, blijken dan ook dezen genoeg voldaan te hebben, om hem krachtige pogingen te doen aanwenden, ten einde een beroep te Franeker als Hoogleeraar in de Rechten voor den uitstekenden Dichter-Jurist te bewerken. In verband met die onderhandelingen, grootelijks door Bilderdijk zelven gewaardeerd en gesmaakt, staat in die dagen (July 1805) de uitgaaf na vele ondervonden moeilijkheid en uitstel, - van den reeds met een woord hier herdachten Gulielmi a Teisterbant (dict. Bilderdijk) JCt. Observationum et Emendationum Liber Unus, met Opdracht aan den Hertog en eene Voorrede, beide in eigenaartig juridisch Latijn geschreven. (Een tweede en ruim vermeerderde Uitgaaf verscheen te Leyden, ten jare 1819.) Het werk is ook in Duitschland

door Rechtsgeleerden van den eersten rang geprezen.

Het plan voor Franeker intusschen mislukte weldra geheel. Bedroeven mag het eenigermate, niet te zeer verwonderen, dat onder de besliste tegenstanders (althands in den zin van afkeuring van dit beroep) ook de naam van eenen J a n M e l c h i o r K e m p e r geteld werd. Wy bezitten de uiting zijner gevoelens omtrent de gedachte zoo wel van Bilderdijks te rug keer als van eene aanstelling tot Hoogleeraar in het Recht in zijne ten jare 1836 door zijnen zoon Professor Jeronimo de Bosch Kemper uitgegevene v e r h a n d e l i n g e n enz. 'Ik heb Bilderdijk (dus schrijft hy aan zijnen schoonbroeder Jeronimo de Vries, dien wy reeds in den ongenoemden Vriend en Recensent van den Dichter leerden herkennen) ik heb Bilderdijk altijd als een onrustig mensch beschouwd; dit deed en doet my nog niet naar zijne te rug keering wenschen, hoe zeer ik ook zijne bekwaamheid en smaak bewondere, daar ik het niet wijzer vinde, dat geleerden de gevoelens in den persoon over het hoofd zien, dan dat het gemeen door rijkdom en rang zich laat wegslepen. Maar laat hem terugkeeren, laat men hem zelfs een post tot zijn onderhoud geven, laat hem zelfs, volgens uw voorslag, Hoogleeraar in de fraaije Letteren of Nederlandsche taal worden. Het Vaderland moet inlandsche verdiensten erkennen, hy kan daarin nuttig zijn. Doch tot Hoogleeraar in het Natuur- en Staatsregt, tot het

vormen onzer aanstaande regenten, een' man aan te bevelen, wiens staatkundige gevoelens ik verfoei, om dat zy in mijne oogen alle zedelijke waarde van den mensch als zoodanig tegelijk met alle burgerlijke vrijheid ondermijnen, kunt gy dit van my willen, kunt gy inderdaad wenschen, dat ik mijne overtuiging aan de vriendschap zal opofferen? Neen, beste Vriend! ik weet nu alleen uit uwen Brief, dat hy voor dien post in aanmerking komt, en moet dus, om uw vertrouwen niet te misbruiken, stil zitten; maar zoo ik het van elders gehoord had, zoo waar als ik leve, ik zoude het mijn' pligt beschouwd hebben, deze aanstelling te beletten.'

[Mislukking]

Men herkent voorzeker in deze taal, te midden van het onbillijk vooroordeel zoo ten aanzien van de gevoelens als van den persoon, het karakter van den altijd gullen en openhartigen Vaderlander. Wy zullen hem in een later tijdvak van zijn leven en dat van Bilderdijk, even open, maar toen gelukkig tevens meer welwillend en rechtvaardig, te rug vinden. In tijden, toen althands de trouw aan Oranje niet meer behoorde tot beginselen, door Kemper in Bilderdijk verfoeid, maar toch nog steeds, en by toeneming, op meer dan één gebied denkbeelden door dezen beleden en verkondigd werden, waarmede zich evenmin de Hoogleeraar te Leyden als de Staatsraad in den Haag konde vereenigen, heeft hy, nu hoogachter en vriend (hoe dan ook

dissentieerende en opponeerende vriend) geworden, die vriendschap nooit onedel verbloemd, maar den in zijn Vaderland altijd òf vervolgden òf miskenden Belijder tegen laaghartige handelingen, evenzeer in het verborgen als in het openbaar, gehandhaafd en beschut.

[Repatriatie]

Het plan eener eervolle plaatsing te Franeker was dan nu, als wy zagen, te loor gegaan. Dat van eenen, hoe dan ook minder belovenden, eenvoudigen te rug keer in het Vaderland, was daar mede niet gevallen, maar vastgehouden en ten slotte gelukt. Het werd den zwaar beproefden Balling gegeven zijn vijftigsten verjaardag met Egade en kroost te vieren in zijn Vaderland, in het huis en aan den disch van zijnen ouden boezemvriend en Paranymf Bussingh, schoonbroeder van Van der Palm, en destijds te Gouda Predikant.* Zes maanden voor dien hem zoo alleszins aandoenlijken dag, had Bilderdijk, aan boord van het Tjalkschip d e H o o p met een vliegenden storm de Hollandsche zeeplas naby gekomen, aan boord van de Lootsschuit d e V r o u w A n n a een voorgezet Vaderlandsch ontbijt genuttigd en bezongen, straks de Hollandsche wal begroet met deze hem in overstelping van vreugde en weemoed ontvloeide regels:

'k Heb dan met mijn strammen voet,
Eindlijk uit d' ontstuimen vloed,

* Brieven II, 110, 111.

Hollands vasten wal betreden!
'k Heb mijn kromgesloofde leden
Op zijn bodem uitgestrekt;
'k Heb hem met mijn lijf bedekt;
'k Heb hem met mijn arm omvademd;
'k Heb zijn lucht weêr ingeademd;
'k Heb zijn hemel weêrgezien,
God geprezen op mijn kniên,
Al de doorgestane smarte
Weggebannen uit mijn harte,
En het graf van mijn geslacht
Dit mijn rif te rug gebracht! -

'k Heb dit, en, genadig God!
Hier voleinde ik thands mijn lot!
Laat, na zoo veeljarig sterven,
My dat einde thands verwerven!
Dit, ô God, is al mijn hoop
Na zoo wreed een levensloop![*]

[Bilderdijk en Jeronimo de Vries]

Wien zal het verwonderen, dat tusschen den middelijken bewerker van zoo groot en zielvervoerend een genot, en den aan het Vaderland aldus hergeven Dichter, een onverbreekbare band van vriendschap gelegd was, die in haren wortel en grondslag nooit geschokt geworden is, al is er ook ten gevolge van latere en meer dan immer grievende te loorstellingen en kwellingen, met of zonder grond, van de

* Men zie de dusgenaamde Z e e s t u k j e s . K.D. XII, 72-82.

zijde des Dichters tegen den ouden en lang beproefden Vriend een oogenblik van ongenoegen en gevoeligheid geweest. Tot den einde toe heeft in elk geval deze verkoeling niet voortgeduurd. Het prosa der laatste zoo wel als der eerste brieven van Bilderdijk aan de Vries ademen, even als de onderscheidene tot hem gerichte verzen in den bloei en herfst zijns levens, warme erkentlijkheid en innige verknochtheid.* En voorzeker heeft het aan de zijde van de Vries onder geenerlei omstandigheden, niet slechts aan diepe verknochtheid, maar ook aan hooge achting en vereering, by en na het leven van den zoo algemeen miskenden man en Dichter, immer ontbroken. Uit de pen van iemand, die, als deze huis- en boezemvriend, by zeer aanmerkelijk, soms zeer essentieel, verschil op het punt van Godsdienst en Politiek, in wijze van zijn en van zien, van doen en gevoelen in velen, onzen Dichter zoo dagelijks, zoo van naby, in zoo velerlei, ook de neteligste, omstandigheden zijns levens, gekend heeft, mag het volgende getuigenis van eenige beteekenis worden geacht. Wy zijn de wederlegging of ontzenuwing nog wachtende van, onder anderen en bepaaldelijk, d e z e woorden uit de Voorrede, waarmede hy de Brieven, ter openlijke uitgaaf medegedeeld, ten jare 1836 inleidde†: ‘Hy en zijn verkeer by monde en by ge-

* Brieven II, Verg. K.D. X, 469, XI, 24, 41, 120, 166, 395.
† Brieven II, X-XII.

aant. schrifte waren my een onuitputbare, zeldzaam aan iemand zóó gul en open gegunde bron, om te drinken aan deze hoogst zeldzame, verkwikkende, en genezende wateren, [t.w. van wetenschap, smaak, menschenkennis]. De zwakke zijde en gebreken zelfs van Bilderdijk waren my dus dierbaar om hare waarschuwing, - nimmer echter verstiet ik hem, als anderen. Hy was daartoe in mijn oog inwendig te goed, te ongelukkig [het is de Heer de Vries steeds, die hier spreekt] voor zich zelven, te liefderijk jegens my. Niets dan vriendschap, niets dan hartelijkheid heb ik van hem ondervonden.' En straks: 'Wat anderen ook mogen denken of beweeren - met Bilderdijk had Bilderdijk zoo zeer [en ook dit: zoo zeer had, uit hooger standpunt vooral, kunnen achterblijven] niet op.'

Zoo was dan nu de in 1795 uitgezette Hoofddichter aan de hand eener edelaartige vriendschap in het Vaderland te rug gevoerd. Maar te rug keer in het Vaderland, en brood voor gade en kroost, waren nog twee zeer verschillende zaken. Wel was reeds in het jaar 1805 by de Amsterdamsche Afdeeling der Bataafsche Maatschappy van Taal-en Dichtkunde voorgesteld, om Mr. Willem Bilderdijk, toen te Brunswijk zijn verblijf houdende, te bewegen om als Lector in de Nederduitsche Taal, Welsprekendheid en Dichtkunde by gemelde Afdeeling op een voordeeli-

gen voet Voorlezingen te houden (een meermalen sedert te baat genomen maatregel, om eenigen geleerden arbeid tot levensonderhoud te verschaffen aan de genen, wien met of zonder grond een geregelde plaatsing in de maatschappy door de heerschende Machten ontzegd werd). Maar ook, by het gelukken van dergelijk een plan, was daarmede toch wel niet op een (menschelijker wijze) eenigzins duurzamen of soliden grond voor de toekomst des reeds vergrijzenden Dichters gezorgd. Zoo stond het geschapen, dat hy, naauwlijks uit Duitschland te rug gekomen, toch nog in het verre Rusland een werkkring en stuk brood had moeten gaan zoeken. Daar is werkelijk althands, en zeer ernstig, in die dagen van zoo gedurige weifeling ten aanzien van een bestaan sprake geweest van een leerstoel, nu niet meer te Moscow, maar aan de oevers van den Kasanka*, en nog in de laatste jaren zijns levens (1827) heeft hy een vers aan deze tusschengedachte uit den tijd zijner wederkomst in het met zoo veel moeite voor hem heropend Vaderland ontleend.† En wie weet wat nog gebeurd zoude zijn, en of ook niet nog, ondanks de voor een deel gelukte pogingen der levendigste vrienschap, het aloude: I n g r a t a p a t r i a , o s s a m e a n o n h a b e b i s ! aan het èn vroeger èn later, vooral, dan dit oogenblik voor zijnen Hoofddichter zoo onherbergzaame Vaderland niet

* K.D. XII, 77, 84-88.
† K.D. XII, 289.

zou verwezentlijkt zijn geworden? Op eens kwam hetgeen men een toeval pleegt te noemen, maar dat, in de hand van een voor de zijnen steeds zorgend en wakend Godsbestier zoo menigmaal de aanleiding tot gewichtige lotverwisselingen en lotbestemmingen is geweest, in het midden van al die donkerheden en dobberingen tusschen beide.

[Bilderdijk en Rutger Jan Schimmelpenninck]

Doch eer wy de eerste ontmoeting van onzen Dichter met den pas ingehuldigden Koning van Holland verhalen, mag niet gezwegen worden van de bewijzen van belangstelling en hulde, die Bilderdijk in zijn Vaderland, in de laatste maanden van het Staatsbestuur van den Raadpensionaris Rutger Jan Schimmelpenninck, werden aangeboden. Wat er van het ontwerp van Voorlezingen by de Bataafsche Maatschappy al of niet gekomen zij, is ons niet gebleken. Zeker is het, dat zich aan het hoofd der onderneming gesteld hadden leden van naam in de letterkundige en rechtsgeleerde wereld, met een des te prijzenswaardiger ijver, daar de meesten dier mannen in het politieke wel geene medestanders waren. Het zijn ongetwijfeld wel dezelfde, althands in eene eerste plaats dezelfde geweest, die later met een brief, vol hartelijk en edel uitgedrukt huldebetoon, hem in het begin des volgenden jaars (1807) eene aanzienlijke som aanboden, vroeger by een gebracht tot goedmaking der reiskosten by een destijds nog eventueele te rug reis naar het Vaderland.

aant. Maar ook de Raadpensionaris zelf was niet in gebreke gebleven den vroegeren Academievriend van zijne belangstelling te doen blijken. Hy drukte zijne gevoeligheid deswege uit in een vers, hetwelk eerst na het plaats maken der hooge waardigheid van den edelen Staatsman voor den Koninklijken scepter, van wege den Dichter hem ter hand kwam, met deze toevoeging:

Dus zong mijn hart; mijn lippen zwegen,
De wierook vloog u rondsom tegen;
Nog klonk de Dichterlijke Lier
Van welkoomgroet in 't Hoog bestier.
Wat zou mijn hartetoon zich mengen,
Met hun die grootheid offer brengen?
Neen, 'k drukte uw hand en smoorde 't leed
Het geen me uw ramp gevoelen deed.
't Vertrouwd papier alleen bewaarde
Den zucht, die 't wellend hart bezwaarde.
Ja, mooglijk waar mijn bloot gevoel
Belachen onder 't Hofgewoel.

Doch thands, daar 't luid geschal der Hoven
De stem van 't hart niet kan verdoven,
En 't speeltuig, overal ontsteld,
Geen' Schimmelpenninck meer vermeldt,
Thands zou mijn borst zich zelf verkorten
Met hier haar taal niet uit te storten,
Haar ongeveinsde hartetaal,

Die waardig was aan uw onthaal.
Ja, doe zy wijd in aller ooren
De ware stem der achting hooren,
Die niet naar eigen' maatstaf meet,
Noch deugd, noch edelmoed vergeet;
Het hart en de inborst blijft vereeren,
Geen weldaân naar 't genot waardeeren,
Aan grootheid noch vermogen hangt,
En van geen Lot de wet ontfangt![*]

[In de dagen van Koning Lodewijk]

Drie maanden had dan nu Bilderdijk in het genot van een hem wedergegeven Vaderland, onder het Staatsbestuur van een Raadpensionaris geleefd, toen Napoleon aan Holland eenen Koning schonk in den persoon zijns Broeders, den Groot-Condestabel van het Keizerrijk. Men moet wederom onzen Dichter zelven de eerste kennismaking met dien nog jeugdigen en welmeenenden Vorst, en menige bijzonderheid uit zijn verder verkeer in de koninklijke omgeving, in zijne Brieven wederom zeer bepaaldelijk aan de Vries, hooren verhalen. Wy mogen ons hier vergenoegen met de mededeeling, door des Dichters eigen hand, van de eerste aanleiding, die tot een zoo aanmerkelijke lotverwisseling in zijn aardsche loopbaan gegeven werd. Hy beschrijft die, onder dagteekening van den achttienden Augustus 1806 te Leyden, te midden van een menigte andere aangelegenheden van zijn dichterlijk, geleerd, en

* K.D. X, 467-469. Verg. ald. 458 en XII, 142.

maatschappelijk leven, aldus:* ‘Ik zal de orde van uwen lieven brief volgen. By de Maatschappy van Letterkunde zaten wy N.B. met ons twaalve. En niemand die de complimentcommissie op zich wilde nemen, schoon wy allen begrepen, dat zy plaats moest hebben even als zy by de Maatschappy van Haarlem reeds zoo goed als besloten was. De een had soortgelijke Commissie in eene andere betrekking afgelegd, de ander kende, quasi, geen Fransch genocg, de derde had om zijne hooge jaren toezegging van vrijstelling van alle functiën gekregen. Vier bleven er over, die in effekte geene redenen te allegueeren hadden, dan dat zy er geen zin in hadden, en deze vier moesten er dus wel aan. Onder dezen was uw Vriend, die by de uitvoering der Commissie zeer verwonderd was, zich daar ter plaatse zoo bekend te vinden, en door een toeval vooraf een gesprek met den Koning had, zonder hem te kennen, het geen schijnt iets toegebracht te hebben om eene goede opinie van hem te geven, ten minste zijn openhartigheid en afkeer van verbloeming van gevoelens rijkelijk aan den dag lei. 't Gevolg daarvan was, het zeggen: I l e s t f r a n c c o m m e o n d o i t l'ê t r e, en een blijk van achting en welwillendheid, die ik noch verwacht noch gebuteerd had.’

Straks volgden elkander allerlei blijken van 's Konings

* Brieven II, 94

aant. welbehagen in den nieuwen Onderdaan op. Niet alleen werd hy tot het schrijven eener Hollandsche Spraakkunst, bepaaldelijk ten behoeve van vreemden, op ruime voorwaarden uitgenoodigd, maar ook straks tot het geven van onderwijs aan den Vorst zelven in de kennis der taal van zijn volk. Daartoe werd hem dadelijk een vertrek in het Paleis aangeboden. Eerlang volgde een aanstelling tot Bibliothecaris, welk plan evenwel, by het nog al veranderlijke van inzichten en indrukken zoo by den Koning als by den Dichter, voor wederom anderen plaats moest maken. In wederom een volgend jaar wilde de Koning, by de oprichting van een Nederlandsch Instituut, vooral geen Bilderdijk missen onder de sieraden van dit nieuwe Geleerde Lichaam. Aan gunsten van allerlei aart in het tijdelijke ontbrak het evenmin, in zeker opzicht (het zal ons later blijken) t e min: een pensioen, telkens even rijkelijk als gratieus vermeerderd, - woningen, buitenverblijven, allerlei gemak, meer dan den Dichter, ook om de ongestadigheid van zijn gezondheid en het gevoelige van zijn gestel, veelal lief was, tot zijne beschikking gesteld! Weigerde of onttrok zich op een of ander punt de Dichter, dan was het van de zijde des Konings altijd wederom, met sparend en vereerend geduld: ‘Goed! maar ik had het wel gemeend. Leef, waar en zoo gy wilt, en ik ben te vrede, mits gy het maar

aant. zijt.'* Of wel: 'Bekommer u om niets, arbeid alleen voor den roem van uw vaderland.'

Die welwillendheid verwondere niet! Zy was natuurlijk in een Vorst die, in een eerste plaats, reeds dadelijk hart toonde te hebben, in het geheel, voor vrienden, trouwe vrienden van het uitgedreven Stamhuis, - vrienden, zoo als Bilderdijk in het bijzonder, die èn voor èn na zijne toelating tot des Vorsten gunst en intimiteit, van zijne gevoelens en denkbeelden omtrent het huis van Oranje wel geen geheim maakte, maar daarvoor èn in het openbaar èn in des nieuwen Konings tegenwoordigheid steeds onbewimpeld en ridderlijk uitkwam. Voorts Franschman, en in die hoedanigheid beminnaar van geestigheid, van gevatheid, van snedige r e p a r t i e s , niet afkeerig zelfs, gelijk onze Hollandsche verstandigheid, van paradoxen, van wat men zelfs b i z a r r e invallen mocht heeten, schiepen èn de Koning èn zijne Fransche omgeving groot behagen in het onderhoud van een man, die in zoutige woorden schoon altijd beleefde vormen, met zijn i n c o r r e c t maar, ook in h u n n e schatting, recht gespierd Fransch, op elk gebied van wetenschap, van kunst, van smaak, zoo veel nieuws en belangwekkends wist in het midden te brengen, - voor de taal en Letterkunde en historie van zijn volk zoo moedig en overtuigend recht vroeg.

* Brieven II, 153.

Zelf, bovendien, lijdende in lichaam en gemoed, kon de Vorstelijke Vreemdeling ook voor den smart- en weemoedstoon van den Nederlandschen Dichter medegevoel hebben. Eindelijk, zelf in zijne mate Dichter en Schrijver, achtte hy een talent en genie als dat van eenen Willem Bilderdijk eene parel aan zijn eigene kroon en die van Land en Volk. Gelijk hy zich dan ook niet schaamde, eens in een intiemen kring aan zijn hof eene proeve te geven zoo wel van zijne waardeering van den Dichter, als van zijne eigen vorderingen in het spreken van de taal, waarin hy door hem onderwezen werd, met het toebrengen van een' naïven maar nadrukkelijken dronk

> Aan Mijnheer Bilderdijk,
> De glorie van mijn rijk!

Is het wonder, dat een hart als dat van Bilderdijk ook niet in latere dagen, by (hoe zou het anders?) altijd beproefde trouw en liefde voor Oranje, dien edelmoedigen Beschermer in zijne zangen ooit of immer vergeten heeft? Is het vreemd dat, overstelpt door het gevoel van op zulk een wijze toegebrachte weldaden, maar nog veel meer door het geen hy in het bijzonder ook voor zijn Vaderland zich altijd had voorgesteld van het denkbeeld eener monarchale regeering, de Dichter in zoo rijk eene verscheidenheid van poëtische vormen den edelen Vorst

aant. bezongen en gehuldigd heeft, met uitdrukkingen, die uit ieder ander gemoed zeer ligt van Vorstenvleizucht hadden kunnen verdacht worden. Maar wat soort van vleier Bilderdijk aan de hoven geweest is, heeft elders de uitkomst wel doen blijken, en zijne levensgeschiedenis openbaar gemaakt! Ten aanzien van Koning Lodewijk kon het wederom de Vries getuigen, die het meer dan eens plach te verhalen, hoe hy (de Amsterdamsche burger) zich naauwlijks van lachen kon weêrhouden by de plechtstatige buigingen en vormen uit den tijd van Lodewijk XIV (gelijk hy zich uitdrukte), waarmede Bilderdijk gewoon was den Koning te naderen en toe te spreken, maar - hoe hy tevens zich meer dan eens het hart vast hield by het aanhooren der vrijheid, waarmede de Dichter dan ook niet schroomde, by gelegenheid waarschijnlijk van audientiën des Instituuts, wat hem in het belang van Waarheid, Recht, of Wetenschap op het gemoed lag, koen en krachtig te uiten. Daar is zelfs een oogenblik geweest, dat die groote vrijmoedigheid eene soort van ongenade scheen te moeten uitlokken. Althands omtrent het gevolg van zeker gesprek met den Vorst, waarby nog wel het misverstand aan de zijde des Dichters gelegen had, schreef hem iemand uit Utrecht: ‘Ieder ander zou het niet straffeloos gedaan hebben: maar de Koning verstaat rede, en U onderscheidt hy zeer.’ Als hy zelf dit

aant. voorval (in 1808) aan de Vries in weinige regels mededeelt, laat hy er deze woorden onmiddelijk in den Brief op volgen: ‘Ik ben te na aan 't graf, om niet te zeggen waar 't op staat; schoon, recht uit gezegd, het ongelijk aan mijne zijde was, die niet recht de meening begrijpende, oorzaak gaf tot een zeer onaangenaam ding.’*

Waar het Hoofd van den Staat het voorbeeld geeft der vereering, daar blijft de navolging of nagalm doorgaans niet uit. Bilderdijk wat men p o p u l a i r noemt te maken, het zij by een Hollandsch Publiek of by een Hollandsch hof, vermocht zeker zelfs een hoogschatting als die van Koning Lodewijk niet. Toch is het waar, dat aan Bilderdijk nooit zoo vele blijken van hulde of waardeering zijn toegekomen, als in het drie- of viertal jaren der tusschenregeering van den buitenlandschen Vorst.

Zoo onbekend met hetgeen er in de wereld, in het gemoed van menschen, omgaat, is de Dichter, was voorzeker althands Bilderdijk niet, om a l l e s wat hem in die dagen van eer of vriendelijkheid van de zijde zijner landgenooten te beurt viel, in zijne eenvoudigheid aan persoonlijk veroverde welwillendheid toe te schrijven In voegzame, maar niet onduidelijke termen deed hy het eens aan zekere geleerde Maatschappy, die hem haar lidmaatschap aanbood, gevoelen, hoe deze eer hem

* Brieven II, 171.

als blijk van deelneming of herinnering welkom en aandoenlijk had kunnen zijn in de tien jaren zijner vreemdelingschap, maar in de gegevene omstandigheden niet anders mocht beschouwd worden, dan als een daad van d e f e r e n t i e jegens den Koning, waaraan hy voor zich by de toeneming zijner jaren en werkzaamheden thands geen gevolg meende te moeten geven. Niet elke hulde van landgenooten intusschen werd door hem in dat licht beschouwd. Tegenover de onverschilligheid der menigte in hoogere of mindere kringen, tegenover de ongunst bij velen nog, die op grond van vroegere of latere het zij herinneringen, het zij geruchten, zich een recht verkregen achtten om zich zelve van h e m , om h e m van alle invloedgevende betrekkingen verwijderd te houden, stond streelend en hartverkwikkend wederom de blijdschap van niet weinige oude vrienden en hoogschatters over. Aandoenlijk was hem zijnerzijds in hooge mate het wederzien van weldoeners zijner vroegste jeugd, als Dr. Joannes Verschuur, die weinige maanden na des Dichters te rug keer in het Vaderland overleed, en in een dankbaren Lijkzang door hem herdacht is, - van oude vrienden als Uylenbroek, wien hy insgelijks een treffend Rouwlied wijdde. Het is by deze gelegenheid (in 1809), dat aan den destijds jongen Dichter van 's Gravenweert het voorrecht van Bilderdijks kennismaking te beurt viel, een

voorrecht, door den lateren Vertolker van Homerus in Nederland steeds warm en getrouw op hoogen prijs gesteld. By of in de plaats der oude vrienden, kwamen niet weinig nieuwe hoogschatters, met den balling òf allengskens verzoend, òf reeds vertrouwd door zijne Schriften. Met betrekking tot velen dier vrienden was het destijds als een soort van bestand, tusschen de tijden der politieke verschillen van vóór 1795 en die van den lateren onwil het zij ter zake van Godsdienstige overtuigingen, het zij van Staatsrechtskundige gevoelens. Te Leyden, in den Haag, te Amsterdam, telde hy onder de aanzienlijksten op het gebied van Poëzy en Wetenschap, warme hoogschatters en vrienden: nevens de broeders Abraham en Jeronimo de Vries, een Jeronimo de Bosch, den beroemden Latijnschen Dichter, hun Oom, wiens naamgenooten van ouds groote betrekking hadden op onzen Dichter, en die hem ook zelf allerlei blijken van zijne vereering en hartelijke gezindheid gegeven heeft,* - een achtbaren Meinard Tydeman, by Bilderdijk om zijne ontzachlijke geleerdheid hoog gewaardeerd, maar nog ruim zoo zeer om zijn hart, Godsvrucht, karakter, en tot in het derde geslacht in zijnen stam voortgeplante vriendschap en liefde voor den zwaar beproefden en fel miskenden Dichter, - een

* K.D. XI, 34, 40. X, 301. Verg. Brieven II, 121, 144 169-171 en elders.

Hinlópen, wiens welkomstlied door Bilderdijk tot zijne en veler droefheid eenen weêrklank moest vinden in een Rouwzang*, - een Herman Bosscha, wiens lof in een klassiek Latijnsch dichtstukjen met een niet minder sierlijk Hollandsch beantwoord werd,† - een Brugmans, van wiens genie onze Dichter èn toen èn later zijnen hoogen dunk meer dan eens met warmte heeft uitgedrukt,§ maar die hem in die dagen (zonder het natuurlijk te bedoelen) een geweldigen slag op het hart gaf, toen hy (men begrijpt naauwelijks hoe het mogelijk is geweest, anders dan in het belang van Bilderdijks tijdelijk bestaan!) eens den raad gaf, om de carrière der letteren te laten varen en een post te vragen.** Overigens was er by al wat hart had voor hooge klassieke poëzy by zoo grooten rijkdom van wetenschap en geest, slechts ééne stem over de voortbrengsels van Bilderdijks dichterlijken arbeid van dien leeftijd. Het was voorzeker in de Nederlandsche geleerde wereld, en by name te Leyden, toen nog de tijd niet, dat hooggeplaatste of hooggevierde namen in de wereld van Wetenschap en Letteren, ten spijt van Hesiodus, Lucretius, Virgilius, en in tegenspraak met Goethe zelven, het L e e r d i c h t uit de kringen der poëtische wereld hadden verbannen, - op de ontdek-

* K.D. XI, 43.
† K.D. XI, 57.
§ K.D. XI, 210.
** Brieven II, 89.

king van (wie weet?) een g y r o b a n k of c r é d i t m o b i l i e r te Athene meer prijs hadden gesteld dan op die van nieuwe schoonheden of éénheidsblijken in Ilias en Odysséa, - de nog onrijpe vruchten van middeleeuwsche poëzy geplaatst hadden naast of boven de prachtigste gewrochten van antieke of moderne klassieke Kunst! Althands onder de toenmalige bewonderaars van, onder anderen en by name, de Z i e k t e d e r G e l e e r d e n onderscheidt zich schier door geestdrift van der Palm, (zal evenwel dat gezag by het jonge, schoon dan ook allengs vergraauwende Holland van eenige beteekenis zijn?) van der Palm, die ook (wy komen er op te rug) aan de uitgaaf der Ode op Napoleon een zoo bijzonder deel heeft gehad.

[Stroomen van poëzy]

Men mag de jaren des levens van Bilderdijk onder Koning Lodewijk van Holland, wel het gulden tijdvak van zijnen veelsoortigen poëtischen en litterairen arbeid noemen. Met een rijken stroom van zangen en schriften verrijkte hy (in zoo ver had de Koning zijne bedoelingen by uitnemendheid bereikt gezien!) in de dagen van 1806 tot 1810 het toen ten minste eenigermate naar hem luisterende Vaderland. Wy nemen het destijds van hem in het licht gegevene kortelijk in oogenschouw.

Allereerst Dichtwerken, reeds in de portefeuille gereed, maar eerst in dat tijdperk aan het Algemeen medegedeeld, als d e M e n s c h naar Pope (1808).

Insgelijks Verzamelingen van tot hier toe verstrooide verzen, als de V e r s p r e i d e G e d i c h t e n (1809), - vervollediging van de M e n g e l i n g e n en de P o ë z y met beider laatste Deelen, - dan, den K a l l i m a c h u s (1808) met zijne reeds vermelde Opdracht aan Valckenaer, doch waaruit wy ons hier het genot der aanhaling niet kunnen weigeren van althands de eerste coupletten, om den meesterlijken en geheel oorspronklijken versbouw, waarmede of het ware klanknabootsend de doorgestane tijden en toestanden geschilderd worden:

't Gegier der wervelwinden
Die eik en ceder knakken,
Rukt broederlijke takken,
Rukt teêre hartevrinden
  In 't stormgewoel van een.
Wy moesten 't ondervinden,
Wy, eens zoo eensgezinden!
  Wy, eens zoo lotgemeen!

Elkaâr van 't hart gereten,
In 't barnen van de vloeden;
In Landverdelgend woeden;
En wijd van één gesmeten
  Op 's warelds Oceaan;
Wat wierd de vriendschapsketen
By Staats- en Oorlogsveten? -
  Gewis! zy moest vergaan.

Zou zy in woeste vlagen,
Die de allerhechtste banden,
De aandoenlijkste aller panden,
By broeders, echtknoop, magen,
  Verwaaien deên als kaf;
Zou zy die felle slagen,
Die wreede schokken, dragen,
  En breken nimmer af? -

Zoo spreke de onbekende
Met innig hartgevoelen!
Wiens vriendschap (zelfbedoelen!)
Zich naar den weêrhaan wende
  Van 't onbestendig Lot!
Zoo, 's aardrijks stofklompbende,
Laaghartig in ellende,
  En dartel in genot![*]

Omstreeks dienzelfden tijd verscheen ook eene tweede, van de overtalrijke drukfeilen der eerste gezuiverde Uitgaaf van den T r e u r z a n g v a n I b n D o r e i d , met die even bevallige als tedere Opdracht aan de tweede Gade. De aanhef luidde dus:

  De arme Reiske bracht zijne Egâ op haar Jaardag, raad eens wat?
Oude Arabische overblijfsels. Dit was alles wat hy had.
Weinig wist het goede wijfjen van de waarde van zijn gift;
Maar zy zag op 't hart des gevers, vol van warme liefdedrift.

* K.D. XI, 32, 33.

aant. Gy, mijn Gade, weet iets meerder van de gift die ik u bied'.
Is ook de oude lust verstreken, zoo geheel verdwijnt zy niet!
Gy, gy kent nog Motanabbi, Hafez nog, van vroeger dag,
Toen ons oog zoo vol genoegen naar het zalig Oosten zag;
Toen we in 't blijdste voorgevoelen, aan Eufraat en Tigerzoom,
Ons de zaligheden maalden van den zoetsten levensdroom;
Toen ge uw vingers leerde buigen naar den vreemden pennentrek,
Dien de Koran heeft geheiligd by het kroost van Amalek;
Toen ge uw mond den tongslag wende van den Morgenlandschen groet,
En den sluier leerde plooien voor Sabéaas zonnegloed;
Toen ge, ontvlamd van Oostersch Dichtvuur, de open, zuivre maagdenborst
Aan den palmwijn der Gedrozen met verrukking laven dorst; enz.*

[Dichtbundels]

In een Dicht b u n d e l gaf Bilderdijk slechts eenmaal zijne nog versche zangen uit in dat zelfde tijdvak. Doch die ééne Bundel is merkwaardig, ook als de eerste in een rei of reeks van elkander later opgevolgde Verzamelingen, waarvan de titels (en veelal door den Dichter zelve geinventeerde en geteekende vignetten) wederom op hunne wijze getuigenis dragen van des Dichters rijke en vlugge verbeeldingskracht. Op zijne N a j a a r s b l a d e n , uitgekomen in 1808, volgden later (in 1811), toen het wel èn in Bilderdijks geheel wederom veranderd levenslot èn in het Vaderland w i n t e r was, de W i n t e r b l o e m e n ; straks leverde het A f f o d i l l e n v e l d , waarlangs Ulysses in de Onderwereld de schim van Achilles ontmoet, den titel voor een Bundel (1814),

* K.D. XI, 56, 57.

met dit somber en toch zoo sierlijk woord ingeleid by het Nederlandsch Algemeen: ‘Wat kan ik thands nog opleveren, bloote schaduw van my-zelven geworden en den schimmen der uitgeleefden gelijk? - Homerus heeft den donkeren en benevelden toegang des doods met Affodillen beplant. Welaan, plukken wy ook hiervan een handvol, eer wy uit het oog onzer tijdgenooten verdwijnen.’ Straks volgden (1817-1830) Nieuwe Uitspruitsels, en twee Bundels van zaamgestrengelde verzen van de beide dichterlijke Echtgenooten: Wit en Rood en Nieuwe Dichtschakeering, voorts Sprokkelingen, en wederom later Nasprokkeling, en Krekelzangen, en Rotsgalmen, dan Navonkeling, straks Oprakeling en Nieuwe Oprakeling, eindelijk, uit wederom een anderen zamenhang van denkbeelden, de Voet in 't Graf, Vermaking (in den zin van Legaat) en Nieuwe Vermaking, en, daar tusschen in Naklank, straks, bij het naderen van het einde der baan, Avondschemering en Schemerschijn.

De Najaarsbladen zijn, ook en vooral, uit een ander oogpunt belangrijk, te weten, om zoo wel lot en leeftijd van den Dichter, als de hoogte of gehalte, in meer dan één dichtgenre, van zijne kunst te kenmerken. Twee proeven van overzetting uit Homerus: Ulysses t'huisreis en zijne Hellevaart, de

aant. laatste met een treffende Aanspraak in dichtmaat by de Voorlezing te Amsterdam, - een Brief, in den trant van Ovidius Heroïdes, van Gerard aan Machteld van Velzen, - de Starrenhemel, ten vervolge of aanvulling van zijne Starrenkennis uit een voorgaand tijdvak, en, in geestrijk grotesken stijl, de Brief van Polyfeem aan Niemand (naar Ausonius), - de voor eene geschiedenis van zijn leven zoo uitnemend belangrijke Geboortsbestemming, munten onder de Dichtstukken van ruimer omvang uit, gelijk onder de Losse of kleinere Stukken zijne Oden naar Horatius: Onsterflijkheid der Dichtkunst en de Lierzang, vooral ook zijn Holland boven al, dat hem (hoe kon het bijna anders?) door al te edelmoedige Hollanders wederom later kwalijk genomen werd, wegens onrecht gedaan aan den vreemdeling! Maar in den tijd zelven hinderden vooral de treurtonen over afgestorven kinderen, hoedanige de Recensenten (van ouds, zoo het schijnt, een dan eens week dan eens hardvochtig geslacht) reeds vroeger veroordeeld hadden als voor hun gehoor onbehagelijke Jeremiaden. De Dichter antwoordde met een drietal coupletten in dezen Bundel ten weêrklank op het meer dan onvoegzaam verwijt op deze wijs:

Nu schrei niet meer, bedrukte Filomeel!
Ontzie, het Lot uw' Itys weêr te vragen,

Bedwing het hart, als 't opwelt om te klagen,
En wring het toe, verworg het in de keel!
Verstom in rouw op esp en woudabeel:
Uw treurig lied mocht Momus oor mishagen;
Hy geeft de wet in loof en zangprieel.

De tijd is om, voor weemoeds zachten toon: enz.*

[Gelegenheidsverzen]

Doch meesterzangen waren in die dagen vooral zijne veelsoortige Gelegenheidsgedichten. Te midden van een onafgebroken stroom van kleinere dichtstukjes: verjaar-, rouw-, lof-, lijk-, Albumverzen, uitstortingen des harten aan de teder geliefde gade by elke herinnering, elke aandoening van huisselijke, van ouderlijke smart of weelde, - aan vrienden als Daniël Francois, of als de eerbiedwaarde Meinard Tydeman, die wel nooit, meen ik, een Dichtbundel van Bilderdijk ontfing zonder eene toeëigening met eenige eigenhandige dichtregels, - heffen zich allerlei hooger Zangen op ter gedachtenis van koninklijke of nationale ondervindingen van lief en leed, gebeurtenissen van meer en min algemeen gevoelde deelneming in de vaderlandsche, politieke, geleerde Wereld.

Wy noemen hier allereerst de Elegie op de R a m p v a n L e y d e n , voorgevallen nog binnen het eerste jaar van 's Dichters eigen verblijf in de van ouds geliefde Aca-

* K.D. XII, 134.

aant. demiestad, en waarby hy zelve alzoo ooggetuige geweest is van den dood en van den rouw van zoo vele stadgenooten, daaronder, van zijne bijzonderste vrienden (7 Jan. 1807). Hy gaf in het volgende jaar, met eene zielsvolle Opdracht aan Jeronimo de Bosch, destijds Curator der Academie, dit zijn Treurlied uit in vereeniging met het Historisch Tafereel van den Hoogleeraar Siegenbeek, met wien hy destijds op den meest vriendschappelijken voet van wederzijdsche achting en welwillendheid omging.* Later (men moet het erkennen) heeft deze Geleerde wel wat zeer sterk de te rug werking moeten ondervinden zoo van des Dichters verontwaardigd gemoed na het onrecht hem te Amsterdam aangedaan in 1816, als vooral van zijn onoverwinlijk geworden afkeer van de nieuwe Taal- en Spelwetten.

In het zelfde jaar waarin de Elegie op Leydens Ramp het licht zag, ontviel aan de Hoogeschool een der meest gevierde sieraden te gelijk van den Waalschen kansel en van de Oostersche katheder. Een Lijkgedachtenis ter eere van Sebald Fulco Johannes Rau door Bilderdijk zag kort daarop in vereeniging met de Lofrede door den Franschen Leeraar Teissèdre L'Ange het licht.† Wederom een jaar later gaf het overlijden van den Kunstschilder Scheffer aanleiding tot een Rouwlied, gericht tot de Weduw, aan welke in een

* Brieven II, 172, 175 en III, 59.

† K.D. XI, 49.

merkwaardig Couplet een uitzicht op den kunstroem harer zonen werd geopend, in later dagen schitterend vervuld in den Hollandschen Landgenoot, Ary Scheffer, en diens broeder, beide door afkomst en talent, Henry Scheffer.*

Maar als een kunstjuweel van het eerste water schitterde in die zelfde dagen (1809) de Cantate uit: 's Koonings komst tot den troon,† een meesterstuk van keurig en verheven taalschoon en van eene versificatie zoo zangerig, dat zy de hulp van den Componist scheen te kunnen ontbeeren, om ook welluidende en streelende muzyk te zijn. Men hoore al dadelijk het Choor des Aanhefs:

Hoe lieflijk verrijst gy, ô blinkende morgen!
Wat flikkring verspreidt gy, zoo zacht en zoo zoet!
Wat houdt ge in uw' boezem al zegens verborgen,
En straalt ge in uw' aanblik ons blij te gemoet!
Ontsluit u, ô aarde! schiet bloesems en geuren!
Omkronkelt u, bosschen, met loverfeston!

Daarop volgt dan in twee zich afwisselende stemmen deze juichtoon:

De nacht is verdwenen,
De nacht van ons treuren! -
Het licht is verschenen,
De nevelen scheuren! -
De kimmen ontgloren;

* K.D. XI, 66.
† K.D. IX, 66-81.

De dag is geboren:
De schoonste der dagen! -
Daar stijgt zy ten wagen, -
De troostende zon!

Later worden de ellenden van Omwenteling en Oorlog in een Recitatief en Lied voor Basstem dus geschilderd:

Stormen bromden,
Donders gromden,
Romm'lend, stomm'lend, wijd in 't rond.
't Bliksemklaatren
Langs de waatren
Vloog van Oost tot Avondstond.

Gierend stoven lucht en golven;
Heel Europa lag bedolven
In een tuimelende zee;
(Zee van menschenbloed en tranen!)
Prooi van woênde Noodorkanen,
Alles overstroomend wee!

Daarop een Tenorstem:

Star des dageraads in 't Oosten,
Die daar oprijst van zoo verr'!
Koomt uw licht het West vertroosten,
Rijs, ô rijs dan, morgenster!

aant. Niet minder schoon is de Cavatina;

Wat dobbert gy, ô vlottend Vaderland!
De stormwind zwijgt, het onweêr ligt aan band:
Wat wieling dan, wat golving spoelt en drijft
En slingert u, onwetend waar gy blijft,
Van 't vaste strand onredbaar losgeslagen?
Geen anker houdt; geen kabel doet hier baat,
Geen Zeepiloot, die 't oog ten hemel slaat,
Weet in dees nood, gestarnten raad te vragen.
Welhaast, en 't nat,
Dat om u henen spat,
Verzwelgt u, als een' prooi met opgesparde kaken.

Maar dan straks:

Hoort de stem van GODS ontferming,
Gy, die Hollands ramp beweent!
Hy is Nederlands bescherming:
Hy, de troost in angst en kerming;
Die den zijnen heil verleent.

Onder de schoonste regels, die den grooten Lierdichter misschien ooit ontvloeid zijn, behooren ook nog in deze zelfde Cantate de drie strophen overgenomen uit zijnen W i l l e m v a n H o l l a n d, en met uitgezochte fijnheid van tact nu als het ware uit de verte op den toenmaligen Koning overgebracht die, gelijk

de evengenoemde Graaf in het laatst der twaalfde eeuw, zes honderd jaar later, onder de vanen van zijnen broeder toen nog Generaal Bonaparte, ook zelf de boorden van den Nijl bezocht had. De schoonste wellicht uit het drietal is de derde:

Blink, Hollands schildleeuw! vonkel! straal!
  En schud de gouden manen!
Zwicht' Roomsche en Grieksche wapenpraal
  Voor uw ontrolde vanen!
Dat Eems, en Rijn, en Maas, en Vlie,
Zijn dierbren Koning hulde biê,
  Bedekt met lotosblaâren;
Met palmen van het Morgenland;
Met pijnloof van het Noordsche strand;
  En 't bloed der Nijlbarbaren![*]

Tot Gelegenheidsverzen van wederom anderen aar gaf de landing der Engelschen in Zeeland (1809) aanleiding. In zijne oude verontwaardiging tegen het Engelsche Gouvernement ter zake van gedrag en houding jegens Nederland en het huis van Oranje, gaf nu de Dichter tegen geheel de natie zich lucht in meer dan éénen forschen Wapenkreet en Krijgszang, met menig snijdend, en, zoo ook niet geheel onverdiend, toch voorzeker veel te bitter uitgedrukt verwijt.[†] De toon werd door den Koning zelven zoo boven mate heftig geoordeeld, dat, gelijk wy door

* K.D. IX, 80 verg. met IV, 74.
† K.D. IX, 81-95.

Bilderdijk zelven (Geschiedenis des Vaderlands XII, 119) onderricht worden, de verspreiding van den W a p e n k r e e t verboden werd. Doch even schoon als edel was in den K r i j g s z a n g de eer van den Hollandschen oorlogsroem gehandhaafd in des Dichters Bath H e r n o m e n , waarin de strophen op het gewapend doorwaden van de Schelde, by ieder ander volk, dat beide op zee- en op dichtroem prijs stelt, in ieders mond en gedachtenis zouden zijn:

Wy zingen in de baren
Geen wieg van Cythereê,
Maar Hollands heldenscharen,
Gerezen uit de zee!

Hoe bruist het in die kolken!
Hoe zwirrelt kil en vloed!
Hoe trekken lucht en wolken
Dit schouwspel te gemoet!
Gy zult die Helden dekken,
(Gy nevels uit het West,)
Die door de baren trekken,
Door gloriezucht geprest!

Of voert gy dondervlagen
En bliksems in uw' schoot?
Gy zult hen niet vertsagen,
Zoo min als 't Britsche lood.
Zy treden in die golven
Op 't smal onzichtbaar pad;

Van stroomen overdolven,
Van zeeschuim overspat.

Ja, laat uw baren schuimen,
ô Groots doorwaadde vloed!
Uw zilvren waterpluimen
Versieren hun den hoed.
Zie daar den echten veder
Die Hollands krijgsliên past!
De lauwer buigt zich neder,
Waar deze zeepluim wast!

* * *

Ontbrandt, gy bliksemvuren,
En, donders, rolt en knalt!
Doorklinkt en vest en muren,
De Britsche standaart valt!
De Zeeleeuw is verrezen,
En Hollands vlag hersteld!
Het Lot is uitgewezen:
De schaal van Holland helt![*]

Hy liet eerlang op het Zegelied een niet minder schoonen en welluidenden Vredezang volgen in eene Ode: d e S c h e l d b e w o n e r, die later het licht in de W i n t e r b l o e m e n zag.[†]

[Geleerde arbeid]

In dezen betrekkelijk kalmen, rijpen, en overvruchtba-

* K.D. IX, 86, 87.
† K.D. IX, 90.

aant. ren herfst van des Dichters leven werd intusschen nog tot velerlei studie en werkzaamheid van geleerden en wetenschaplijken aart kracht en lust gevonden, en, als altoos, de tijd daarvoor uitgewoekerd.

Op schier geen terrein van menschelijke kennis ten eenenmaal vreemdeling, was ook de Plantenkunde door Bilderdijk niet verwaarloosd geworden. Met groote vaardigheid en een in Frankrijk zelf in der tijd zeer gewaardeerd geluk bezorgde hy ten jare 1808 in Holland eene uitgaaf van Brisseau-Mirbel's Exposition de ma théorie de l'organisation végétale met eene Hoogduitsche overzetting van de meeste stukken waaruit de Verzameling bestaat, en bijdragen in het Fransch van des Uitgevers hand. De Fransche Botanist was een tijd lang in den Haag Secretaris van Koning Lodewijk geweest. Van daar de kennismaking, aangename omgang, en later gewisselde Brieven tusschen den Nederlandschen Dichter en zijnen in 1809 wederom te Parijs gevestigden Franschen vriend. Wy bezitten in de uitgegevene Correspondentie eenen brief van 20 Julij van even genoemd jaar, waarin, nevens andere bijzonderheden van zijn uitgebreide werkzaamheid en altijd lijdende toestanden, melding gemaakt wordt van zijne verhuizing naar Amsterdam, in verband met de na vele bezwaren en tegenstribbelingen aangenomene betrekking van Lid des Instituuts. Zoo vond hy dan

nu, wederom na zoo vele jaren in zijne geboortestad gevestigd, ook in deze betrekking de roeping of aanleiding tot uitgebreide werkzaamheid in allerlei richting. Ontwerpen van wijden omvang, Verslagen in onderscheidene Commissiën voor belangrijke onderwerpen van Taal-, Geschied-, en Oudheidkennis, talrijke Voorlezingen en Verhandelingen van wijsgeerig-beschouwenden en esthetisch-kritischen, spraak- en letterkundigen inhoud, - waarvan hy tot waarneming of vervulling der spreekbeurten in gewone vergaderingen altijd in de ruimte op zijnen Voorzittersstoel voorzien was, - handhaafden ook in deze betrekking zijnen roem van onvermoeibaren lust tot den arbeid, en ijver voor de theorie zoo wel als de beoefening van de vele vakken, waarin hy uitmuntte. Later, na de nieuwe omwendingen van zijn lot en dat des Vaderlands, als bestendige Secretaris van diezelfde Klasse werkzaam, was hy ook en inzonderheid belast met de Briefwisseling. Zijne in de Verzameling uitgegevene Brieven aan Jacob Grimm te Cassel, kunnen tot een proeve strekken van de wijze waarop hy zich ook van deze taak kweet, en de betrekkingen des Instituuts met beroemde Buitenlandsche Geleerden onderhield. Onder de vruchten van dat zelfde Lidmaatschap behooren, onder anderen, ook zijne keurige eigenhandige afschriften van belangrijke Manuscripten, (als b.v. de geheele Rijmbijbel van Maer-

aant. lant,) een soort van arbeid, die tot zijne geliefkoosde uitspanningen behoorde. In 1817 werd met de verhuizing naar Leyden alle betrekking verder afgebroken met het Instituut dat, het zij met of zonder genoegzamen grond, in de ongunst deelde, waarin, overigens met zoo veel recht, de zetel zelve van dit Lichaam by den van alle kant gekwelden Dichter en Geleerde gevallen was.

Maar wy keeren tot den klassieken arbeid, bepaaldelijk van den Dichter, onder de regeering van Lodewijk te rug. Vier meesterwerken (één daarvan tot groote schade van het verhevene vak onvoltooid gebleven!) in vier onderscheidene dichtsoorten, zijn voor dit tijdvak der hoogste rijpheid en verheffing van het Bilderdijksche genie kenmerkend: de Ode op Napoleon, - de Treurspelen, - de Ziekte der Geleerden, - de Ondergang der Eerste Wareld.

[De Ode op Napoleon]

Reeds deden wy het met een woord opmerken, hoe het op zijne eigene, altijd oorspronklijke wijze, herhaald vertalen, overbrengen, overwerken van gedenkteekenen der klassieke Oudheid, - van vruchten eener latere Dichterwereld, - hem zelven, of het ware geregeld en stelselmatig, steeds gevormd heeft tot het uitstorten straks van poëzy uit geheel en onverdeeld eigenen ader.

Reeds sedert lang was hy Horatius en Pindarus op nog andere dan van hen geleende vleugels nagesneld,

en in zoo ver was de N a p o l e o n wel zijn eersteling in de streken van het hoogere Lierdicht niet. Uit meer dan één oogpunt is evenwel deze zijne Ode uit de dagen, die wy thands voor den geest hebben, even merkwaardig, als zij vermaard gebleven is. Het onwelwillende oordeel, vooral ook ter zake van dit zijn dichterlijk kunstgewrocht, over zijne politieke denk- en handelwijze geveld, maakt ook hier een kort overzicht van de geschiedenis der Ode N a p o l e o n niet overbodig.

Daar zijn onderscheidene redenen te denken, waarom de krijgsroem van den Generaal, Consul, Keizer Napoleon Bonaparte, by hunnen eersten, straks steeds schitterender opgang, voor Bilderdijk weinig aantrekkelijks hebben kon. In 1800 had hy uit Brunswijk den Dichter Jeronimo de Bosch, in alles behalve goedkeurende verwondering over het stemmen van zijne Latijnsche lier ter eer van het uit Egypte wedergekeerde Krijgshoofd, van verre toegesproken met een Dichtstuk, aanvangende met dezen uitroep:

Is 't mooglijk! Gy dien Oorlogsdonder
Bezingen! ongelijkbre BOSCH!
Gy volgt (ô zielontzettend wonder!)
Dien Mavors op zijn krijgskaros!
Gy vlecht uw grootsche Dichtlauwrieren
Den moord, de heerschzucht om den kruin,

Terwijl hy waadt door bloedrivieren,
En steden, Rijken, legt in puin![*]

In 1804 had hem de moord van Enghien, waarop wy zijn dichterlijken smart- en wraakkreet kennen, wel tot geen gunstiger beschouwing van den nieuwen Heerscher en Veroveraar gestemd. Maar mocht, onder den scepter van een broeder des Keizers, thands zijn Koning, de vatbaarheid des Dichters om aan de beide tegenovergestelde zijden van één zelfde buitengewoon historisch verschijnsel recht te doen, - mocht in het bijzonder zijne ingenomenheid met militair genie en met de kunst des oorlogs, een soort van sleutel kunnen aanbieden voor het raadsel, dat dezelfde Dichter in 1806 een schitterend Lied op dienzelfden Napoleon kon aanheffen; - de aanleiding tot het Gedicht is, eensdeels, eene meer dagelijksche en prosaïsche, - de opvatting en uitvoering een onvergelijkbaar verhevener en waardiger geweest.

De aanleiding was allereenvoudigst deze. De Secretaris des Konings Dupré, aan wien Prof. Brugmans eenige der werken van Bilderdijk ter hand gesteld had, deed in een billet tot dankbetuiging, by wijze van naschrift, den grooten Hollandschen Dichter het voorstel om een Zangstuk ter eer van de onstervelijken Napoleon, Keyser der Fran-

* K.D. x, 385.

schen te maaken, welke de Schrijver van den Brief zich het dan tot een eer zoude rekenen in Franschen dichtmaat te vertalen. De handschoen, eeniger mate aan de Hollandsche Poëzy toegeworpen, kon de Hollandsche Lierdichter niet wel anders dan opnemen. Het kwam er nu alleen op aan, hoedanig zijne opvatting van het onderwerp zoude zijn. Ik meen, dat die wel een geheel andere geweest is, dan òf de Fransche bewonderaar òf de Hollandsche lezer het zich wel zou hebben voorgesteld, in de Ode, welke de Dichter, kort na de uitdaging, in deze hoogst beleefde maar karakteristieke bewoordingen aan den Heer Dupré deed toekomen. ‘Opgewekt door uwe aansporingen, mijn Heer, (die ik door bygevoegde aanmaningen als eene soort van uitdaging der Hollandsche Poëzy aan moest merken), heb ik het gewaagd, mijne vorige baan wederom in te slaan, en op wasschen vlerken de Pindarische Ode (die voorheen mijn vak uitmaakte) op nieuw te beproeven; en dus heb ik de eer, Uw H.E.G. het nevensgaande Dichtstukjen, een Lierzang op den eenigen Napoleon, aan te bieden. Ik kan mij niet voorstellen, dat uwe kiesche Zanggodes zich zou willen vernederen met dien in de Fransche Dichtmaat over te brengen; het geen zeker, om de stoute overdrachten (Metaphores) die onze taal zich veroorlooft, moeilijk genoeg zijn zou; en hoezeer het my boven

alle uitdrukking en verbeelding verrukken zou, eene zoodanige eer wacht ik voor my-zelven en mijn werk gants niet.'

Maar nu, de o p v a t t i n g en u i t v o e r i n g der Ode, op last des Konings dadelijk ter perse gelegd, schoon als wy zien zullen, niet volledig, zoo als ze uit de pen des Dichters gevloeid was, in het licht gekomen! Met echt Pindarische verheffing werd in den Lierzang de grootheid van den Oorlogsheld en Heerscher bezongen; maar uit wat standpunt? Uit dat eener propheten-aartige hooge verwachting dier volheerlijke Heil- en Vredemonarchy, die voorafgegaan m o e t e n d e worden door de oordeelen Gods over de Machten en Mogendheden dezer wereld, in zekeren zin voorbereid scheen te worden door den Overwinnaar, die ook nog onlangs (1806) een eind aan het Roomsch-Duitsche Rijk (den A r e n d) gemaakt had. Wie van de meer besproken dan waarschijnlijk gelezen Ode met de vereischte aandacht kennis neemt, zal vooral in de vier laatste strophen van het Dichtstuk, gelijk het destijds uitgegeven werd, dit hoofddenkbeeld reeds op hoog dichterlijke wijze uitgedrukt zien:

Zie, aardrijk, zie uw scepters duiken!
De ontzachlijke Aadlaar is niet meer:
Een nieuwe tijdkring gaat ontluiken:
Reeds daalt hy uit de wolken neêr!

Gy, Vorsten, op den throon geboren,
Doorziet wat de Almacht heeft beschoren!
  Aanbidt, en treedt uw zetels af!
Doet de aarde met u nederknielen!
Of - sterft als vrijgeboren zielen,
  En bonst met kroon en rijk in 't graf!

Reeds schittert in een' gloed van stralen
  Een scepterstaf van meer dan goud!
Geen aardkreits kan zijn' glans bepalen,
  Geen arm van aardomzwalpend zout!
Is 't waar, herrijst na zoo veel eeuwen
Het eeuwig Godsrijk der Hebreeuwen,
  En krimpt de Maan haar horens in?
Verschijnt de middagzon in 't Oosten,
Om Hagars zwervend zaad te troosten
  Van d' overmoed der Muslamin?

Verbeelding, sta! en gy, valt open,
  Gy, poorten die de toekomst sluit!
Een aard, met zoo veel bloed bedropen,
  Schiet palmen en olijven uit!
Het zwaard, gekromd op menschenschonken,
De spies, van 't bloed der Helden dronken,
  Doorklieven 't land als ploeg en spâ:
En 't klateren der schriktrompetten
Verkondigt blijde vredewetten,
  En 't eind van 's Hemels ongenâ!

Spoedt aan, ô heuchelijke dagen,
  Ten koste van wat bloed het zij!

Spoedt aan in 's Hemels welbehagen!
Herstelt des aardrijks Monarchy!
Ja, moeten wy door stroomen waden,
In zeën van ellenden baden,
Tot dat die groote dag verschijn';
Wy lijden, dragen, hopen, zwijgen!
Hy zal, hy zal ter kimme stijgen,
En 't menschdom zal gelukkig zijn.*

Wie een oordeel bezit, eenigzins bevoegd om Dichters als Bilderdijk te begrijpen, zal het met ons gereedelijk gevoelen, hoe er tot dergelijke openbaar gemaakte opvatting van eens Napoleons zegepralen, meer moed en zelfstandigheid vereischt werd, dan tot een hooghartig of onbeleefd afslaan van het voorstel des Franschen Keizersvriends. Maar het slotcouplet dat, om straks te melden omstandigheden, uit het origineele Handschrift des Dichters op dat oogenblik moest weggelaten worden, gaf sleutel en thema van geheel het Dichtstuk met voorwaar geene mindere vrijmoedigheid aan:

Napoleon! zie duizend tongen
Uw naam verbreiden over de aard!
Van Oost tot West uw lof gezongen!
Maar zijt gy ook de mijne waard?
Is 't heil der aard uw hoofdbedoelen,
En kunt gy n gelukkig voelen
In 't dienstbaar zijn aan zulk een plan?

* K.D. IX, 21, 22.

Uw hart besliss' dit door uw daden;
Zoo die geen andre zucht verraden,
  Welaan, ontfang mijn hulde dan!

Het Dichtstuk met dit zijn slotcouplet werd medegedeeld aan een man van vermaardheid en gezag in de Nederlandsche Letteren, (daar bestaat geen rede hoegenaamd meer om te verzwijgen, dat die Geleerde geen andere dan van der Palm geweest is,) maar door dezen wat aanstotelijk gevonden, zoo dat hy ried het te veranderen. De Dichter wilde dien ten gevolge deze strophe in de plaats geven:

Napoleon, ontfang een hulde,
  Van Oost tot West u toegebracht.
Doch, schoon uw lof 't Heelal vervulde,
  Uw Rechter is het Nageslacht.
Verpletter, donder, bliksem neder,
Van veldstruik tot den hoogsten Ceder:
  De Godheid bliksemt voor u heen.
Maar gijzel 't krijgszwaard in de schede,
Het aardrijk wacht, het smeekt de Vrede;
  Zy mangelt aan uw krijgstrofeên.

Als ook dit slot niet voldeed, werd het geheel onderdrukt, en kwam de Ode, zonder een der beide aangehaalde coupletten in het licht, doch om het standpunt des Lezers te bepalen, met een klein Voorbericht, waarvan stijl en toon den door onzen Dichter geraad-

aant. pleegden Geleerde ook nog heden ten dage voor velen kenbaar genoeg maakt. Men leze het tot vervollediging der geschiedenis van de vermaarde, in sommiger schatting schier beruchte Ode, gelijk het by een herdruk (in 1824?) door Bilderdijk zelven met al wat tot die geschiedenis verder behoord heeft, in zijn geheel![*] en oordeele verder zelf, in hoe ver de toelichting aan het denkbeeld van den toegevenden Dichter zijn recht wedervaren deed. Hier schrijven wy alleenlijk het slot over: 'Zie daar het waardig voorwerp der Pindarische Ode! Geen Dichter, wie hy zij, indien hy waarlijk Dichter is, kan daarby koel blijven; onwillig klinkt zijne lier, en golft zijn boezem van onbekende vervoeringen: het Raadsbesluit des Eeuwigen schijnt hem toe de barensstond te genaken, en zijne uitzichten verliezen zich in de gulden droomen der toekomst! P.'

Uit een minder verheven standpunt wellicht, dan aangewezen werd het geval by de Ode te zijn geweest, laten zich twee latere verzen, van kleinen omvang en beteekenis, ter hulde aan Napoleon, eerst by zijne Echtviering (1810), straks na de inlijving van Holland in het groote Rijk in dat zelfde jaar, verklaren.[†] Wat het vers op de Echtviering betreft, het vindt eenigzins zijne toelichting in het hachelijke der betrekking tusschen den Keizer der Franschen en zijnen Broeder den Koning van Hol-

* K.D. IX, 491, 492.
† K.D. IX, 101, 104.

aant. land, in die laatste maanden van zijn zoo treurig geeindigd koningschap. Tot het tweede weten wy de bepaalde aanleiding niet. Uit den zeer beknopten inhoud zou men bijna opmaken dat het een woord van geleide voor de Ode was, en dus eene herhaalde nu rechtstreeksche uiting der gevoelens, die wy zagen dat in het gedicht zelve den grondtoon uitmaken. Zeker is het dat hem in de tegenwoordigheid zelve van den Keizer, by gelegenheid van zijn bezoek te Amsterdam in 1811 een alles behalve gedweeheid ademend woord ontviel. Voorgesteld, waarschijnlijk als lid eener Commissie van wege het Instituut, vroeg Napoleon den misschien naauwlijks uit de verte hem bekenden Hollandschen Dichter: Êtes-vous connu dans la République des lettres? Even waardig als vaardig was het antwoord: Du moins j'ai fait ce que j'ai dû pour l'être.

Toen Bilderdijk zijne Ode Napoleon in het licht gaf, lag reeds voor de pers zoo goed als gereed zijne Ziekte der Geleerden. Het plan der Uitgaaf ontfing eerlang een geheel andere richting, door de ramp aan de stad Leyden in het begin des volgenden jaars overkomen. Onder de liefdeoffers, ook by die gelegenheid uit den altijd meêwarigen boezem der natie, ten behoeve der zwaar geteisterde bewoners van alle kanten toegestroomd, heeft ook eene edelmoedige gift be-

aant. hoord, het hart van den Dichtervorst allezins waardig. Reeds op den 17den January (vijf dagen na het onheil) ontfing de Minister van Binnenlandsche zaken een Adres in het Fransch van dezen inhoud: ‘De ramp der stad Leyden treft my boven alle uitdrukking. Ter naauwernood tot mijne haardsteden te rug gekeerd, vermast onder het leed, en hebbende schier niets meer dat ik het mijne kan noemen, kan ik evenwel geen werkloos toeschouwer blijven der edele pogingen van al wat er in ons land van gevoelige harten bestaat. Vergun my, in plaats van goud of zilver de Zes Zangen van een Dichtstuk zoo even door my voltooid, in uwe handen te stellen. Ik heb het opgedragen aan de Leydsche Hoogeschool, en bied de opbrengst aan ten behoeve der ongelukkige stad.’* Het was zijn meesterlijk Leerdicht, hetwelk dan ook, by eene Inteekening waaraan de Koning en een aanzienlijk deel der natie deel nam, eerlang in het licht kwam, en eene zuivere som van Veertien honderd Guldens opbracht.

[De ziekte der geleerden]

Verwonderen mag het, zelfs misschien elders dan in ons Vaderland, niet dat zich een man van het vak (men weet niet recht wanneer, want het jaarcyfer wordt op het titelblad of onder de Voorrede niet gevonden) geroepen achtte, om in het belang van een tegenover-

* K.D. xv, 127, 128.

aant. gesteld geliefkoosd stelsel eene Proeve uit te geven van wetenschappelijke bedenkingen tegen den zakelijken inhoud van het Bilderdijksch Leerdicht. Het ligt natuurlijk ten eenenmale buiten plan en bevoegdheid van den Schrijver dezer bladzijden de waarde van het evenbedoelde, altijd onvriendelijke Boek van den Stads Med. Doctor te Haarlem Gijsbert Swartendijk Stierling hier ter toets te brengen. Hy meent alleenlijk wel te weten, dat wat misschien de Wetenschap ook heden ten dage ter gunste of in afkeuring van des Dichters genees-, ziel- of ziektebegrippen moge beslissen, de mannen van dat vak hem in getale bekend zijn, die met ingenomenheid, met geestdrift, nog steeds zijne voorstellingen, onder velen, van de koorts of van de pijn, zijne voorschriften ten aanzien van heilzame lichaam- en geestontspanning, en meer diergelijke meesterplaatsen om strijd ook uit hun standpunt huldigen.

Hoe dit zij, wat schatten van kundigheden in deze Zes Zangen, vol kunst bovendien van schikking zoo wel als van orde in de denkbeelden, voorhanden of verborgen liggen, heeft met een even groot talent van stijl, als diepe kennis van taal, esthetisch gevoel, en uitgebreide geleerdheid, de Leuvensche Hoogleeraar David in zijne niet genoeg te waardeeren Uitgaaf met doorloopende commentarie doen uitkomen. Zal men by het nageslacht, by den vreemdeling, gelooven (indien

er van die zijde, in welk vak het ook zij, nog iets ongelooflijk kon zijn!) dat ter zelfder tijd een dier scholen van het jonge Noord-Nederland, welke wy reeds met een woord te kennen gaven, in haar ongerijmden afkeer van het Leerdicht als g e n r e , in het bijzonder in Bilderdijks Z i e k t e d e r G e l e e r d e n niet goedvindt veel meer te zien, dan de v e r d i e n s t e (zoo als de Franschen het noemen) d e r o v e r w o n n e n m o e i l i j k h e i d . Als of het eene berijming gold van het C o d e N a p o l e o n , of het versificeeren van een Receptboek! - Weet gy dan inderdaad niet, gy mannen der esthetische kritiek van onze eeuw of liever van ons land, dat juist daarin de bezielende, alles adelende, alles met zich assimileerende kracht der poëzy ligt, haar werk van onophoudelijke beeldspraak, persoonsverbeelding, verwisselen, ontleenen, en of het ware ruilen van voorstellingen en uitdrukkingen uit de schijnbaar meest verwijderde kringen van denken en gevoelen, toe te passen op allerlei onderwerpen, hoe ook, naar het oordeel van eene oppervlakkige kritiek, wederspannig of dor. Wilt gy voorbeelden uit deze zelfde Z i e k t e d e r G e l e e r d e n ? Poëzy is het van d e P i j n een t r o u w e n w a c h t e r te maken, die tot in elke byzonderheid naar het leven geschilderd, het denkbeeld, de leering, door den Dichter bedoeld, aanschouwlijk, tastbaar, sprekend, aan verstand

en verbeelding voor oogen stelt, met te gelijk al hetgeen verder tot de stoffeering van het tafereel behoort, tintelend, by de voortgezette leenspreuk, van waarheid en leven:

De vijand naakt, men slaapt; geheime huisverraderen
Verbergen 't onheil, of verdeelen de aandacht: rust,
Begoochling van 't vermaak, genot van zinnelust.
Zie daar de deur geramd; den voormuur doorgebroken:
De vlam op 't onvoorzienst in 't voorportaal ontstoken;
Daar bruischt ze, en vliegt omhoog, en dringt in 't slaapsalet.
Help, hemel, 't is gedaan, geen voorzorg meer die redt!
De binten vallen met de doorgeblaakte wanden,
En plettren 't droef geziu in 't wringen van de handen,
Verdelgen 't prachtig slot met torentrans en kruin,
En keeren 't tot een' hoop van gloeiende asch en puin!
Maar neen! de burgwacht blaast, de brandklok slaat aan 't kleppen:
Zie burgzaat en soldaat om 't zeerst de handen reppeu;
Den vijand voor de poort op 't eerst rumoer geschut;
En 's wachters waakzaamheid maakt list en kracht onnut.

Zie daar de pijn! de pijn, zoo heilzaam, zoo behoudend,
Wier zintuig nooit verstompt, hoe teder, hoe veroudend![*]

Of, om uit weder een ander der reeds herinnerde plaatsen uit het meesterlijk gedicht een voorbeeld te kiezen, p o ë z y is het, wanneer op eens de Dichter van den geneeskundigen raad aan den blokkenden en zijne gezondheid verwoestende Geleerde om in ontspanning

* K.D. VI, 375, 376.

van geest en lichaam baat of behoedmiddel te zoeken, ons op volgende wijze in het volle midden van huisen landleven voert, hem voorschrijvende zijne kinderen

te volgen in hun spel;
Belang te nemen in hun tol en rinkelbel;
Ja, met en nevens hen op stok of bies te rijden;
Hun jacht of boerendans uit wit papier te snijden;
Een licht, bouwvallig huis te timmren met de kaart![*]

of straks:

Zoek eigen handgebaar, en leer den wijngaard snoeien,
De druiven dunnen, of den perzik, vroeg aan 't bloeien,
Met riethalm dekken voor de late voorjaarsvorst:
Begiet het bloemperk, of de trekkas daar zy dorst;
En zuiver 't blad van rups, den stam van wesp en mieren.
Of schep verlustiging in 't kunstwerk dat de spieren
Niet ledig laat. Aanvaard den ijzren hamersteel
En draai de handpers van den binder. Neem penceel,
Bootseerstok, bijtel, om in hout, of klei, of stralen
Van 't afgezonderd licht, gelaat of bloem te malen:
Drijf palm- of ebbenhout tot doos of koker uit,
En vorm den lindentak tot scherpe of doedelfluit.
Ja, kunt gy 't, schaam u niet, gedoscht met leêren sloven,
Den plank te schaven, of het knobblig hout te kloven.
Voor alles, wandel; of bestijg het dravend ros:[†]

Zie daar iets van de uitvoering der theorie, die de Dichter in eene Voorafspraak by de Voorlezing van

* K.D. VI, 427.
† K.D. VI, 427, 428.

een dezer Zangen in dien aangenaam tien- en elfsylbigen maat, waarvan de toon het midden houdt tusschen den sierlijk gemeenzamen en den stout voortrennenden dichtstijl, op deze wijs voordroeg:

> Mijn vrienden, neen. Rechtaarde Poëzy
> Weet Dichtrengeest aan schraler stof te huwen.
> Geen veld is dor, waar Dichtkunst zich vertreedt.
> Het bloemtjen wast, waar slechts haar voeten drukken!
> En, zoo de hand den echten toongreep weet,
> Ook wat verscheurt, kan streelen en verrukken.*

Is er op den lof van dat onwaardeerbaar voorbeeld van didactische poëzy iets af te dingen, het zou zijn het misschien min gelukkige besluit des Dichtstuks met een toetrekkende episode, ontleend aan de mythologische Oudheid. In stede van Iason en Pelias, en Eson en Medea, had hier, tot op zekere hoogte te recht, mijn onvergetelijke vriend Willem de Clercq, van den hoog vereerden Christendichter een anderen greep gewenscht, een denkbeeld ontleend aan dat Evangelie, dat op zoo Goddelijk treffende wijze de genezing van het lichaam met die der ziel tot een denkbeeld verbindt.† Doch dergelijke schei-

* K.D. x, 463.

† Zie W. de Clercq, W e n k e n o m t r e n t d e D i c h t e r l i j k e l o o p b a a n v a n M r. W. B i l d e r d i j k (bl. 19) in de G e d e n k z u i l uitgegeven (1833) by Westerman en Zoon.

aant. ding van Christelijk en Wetenschappelijk gebied mag zelfs by een Bilderdijk niet al te zeer verwonderen, vooral, waar (gelijk misschien wel de afloop van dezen Zesden Zang doet vermoeden) het Dichtstuk, tegen des Dichters gewoonte aan, meer of min afgebroken en met eenig gevoel als van vermoeinis ten eind spoedde. Eenige jaren later zou op nog verhevener Dichterlijk gebied, op dat van den Epos, beide voor zijn geest, zijn hart, en zijn geloof zich een veld openen van onbegrensde ruimte voor Christelijke opvattingen en Christelijke scheppingen van meer dan éénen aart.

[Treurspelen]

Doch voor dat wy by dien onsterfelijken, helaas! Fragment gebleven Epos van den Nederlandschen Hoofddichter een blik laten gaan, bepaalt de orde van den tijd der zamenstelling, maar vooral de regelmatige geschiedenis zijner steeds verder en rijker ontwikkelde Dichtgaaf, ons nog eerst by zijne proeven op het tragische gebied. Dramatische poëzy heeft, na de overbrenging der twee Sophocleesche meesterstukken in deze taal, hem altijd weinig aangetrokken. Het is of hy den kring, waarin de gewone Tooneelwetten hem beperkten, eerder eng en belemmerend voor zijne rijke verbeelding en behoefte aan naar evenredigheid rijke en uitvoerige bearbeiding vond. Een gedicht, (H e t T o o n e e l) in den trant van Horatius B r i e v e n, aan d e V r i e s in het jaar 1808 gericht, gaf weinig hoop

voorzeker aan de genen, die van Bilderdijk nu ook eene proeve van Hollandsche Tragedie zouden verwacht hebben.* Doch tusschen het schrijven van den Dichterlijken brief uit Katwijk en de mededeeling, het zij dan aan den beminden Vriend het zij aan het Publiek, had een geheel nieuwe vlaag of aandrift van Poëzy hem op het onverwachtst ook naar deze nog onbezochte kusten van het rijk der Dichtkunst doen aanlanden. Een tweeregelig naschrift geeft daarvan aan het slot des Briefs het luimige bericht:†

> Dus Alfius de Tweede§, en gaf zijn lier den schop;
> Bedacht zich, greep de pen, en stelde een Treurspel op.

Dat Treurspel was de F l o r i s d e V i j f d e, een dramatische arbeid minder schitterend van poëzy of zelfs kunst van zamenstel, dan wel belangwekkend door de levendigheid van den d i a l o o g, en de treffende schildering der karakters: het bitter ijverzuchtige van Gerard van Velzen, het hatelijk hooge van Herman van Woerden, het schuldig weifelende van Gijsbrecht van

* K.D. VII, 21.
† Aldaar blz. 22.
§ Toespeling op den geldhandelaar van dien naam by Horatius (Epod. II. 67), die na allerlei plannen om voortaan zich rust te geven op het land, zoo dra de eerste der volgende maand verschijnt, zijn gewoon bedrijf weder by de hand neemt. De geheele Ode, door Bilderdijk overgezet zie men K.D. XIII, 188.

Amstel, het ridderlijk koene van Kuik, het aandoenlijk trouwe van den Edelknaap, boven alles het edele, groothartige en argelooze van den ongelukkigen Floris. Het Treurspel, in drie maal vier en twintig uren ontworpen en geschreven om in 's Konings tegenwoordigheid op den Amsterdamschen Schouwburg vertoond te worden, kon door de Tooneelisten niet tijdig genoeg voor het oogmerk ingestudeerd worden. Zoo verscheen het dan eerlang (nog in 1808) in druk met eene, voor de taal en voor den korten maar krachtigen inhoud beide, karakteristieke Opdracht aan den Vorst. * Eerlang volgde op die eerste Proeve een drietal nieuwe, het zij oorspronklijk of overgebracht. Zoo zagen (1808 en 1809) drie deelen Treurspelen van Bilderdijk en zijne Egade het licht: zijn W i l l e m v a n H o l l a n d en de E l f r i d e der Dichteres, - zijne C i n n a naar Corneille en hare I p h i g e n i a naar Racine; - eindelijk de K o r m a k (eene overbrenging der Geschiedenis van Ulysses te huis komst by Homerus op oud Schotsch grondgebied,) gevolgd van eene merkwaardige V e r h a n d e l i n g , met A a n t e e k e n i n g e n , over het Treurspel.

[Een Epos]

Van dat veel omvattend en vermogend dichterlijk genie, hetwelk in zoo onderscheidene vakken zijne krachten bewezen, aan zijn stouten ondernemingsgeest

* K.D. XV, 138. verg. 139.

den teugel gevierd had, en thands by de meest mogelijke rijpheid ook tot de noodige rust scheen gekomen te zijn, om een arbeid van langen adem tot stand te brengen, mocht men met grond verwachten, dat hy ook het Heldendicht niet onbeproefd zoude laten. In het Heldendicht hadden van ouds voor dat eerste en verhevenste in rang aller dichtvakken begaafde en toegeruste Zangers een veld gevonden, by uitnemendheid niet slechts maar geheel eenig geschikt voor de aanwending, de uit een zetting van de schatten zoo wel hunner veelsoortige kennis als hunner in vindingkracht en schikkingsgave onuitputlijke verbeelding. Doch tot elke, ook de Dichterlijke, nieuwe onderneming komt by de innerlijke bereidheid en rijpheid doorgaans ook nog een of ander uitwendige aanleiding, - als de vonk die de reeds lang bestaande en vergaârde elementen moet doen ontbranden en in volle vlam zetten. En zekerlijk had het aan geene in de Vaderlandsche poëzy belangstellende vrienden en hoogachters van den Dichter ontbroken, die zich welmeenend bemoeiden hem niet slechts tot het aanvaarden van de grootsche taak op te wekken, maar hem ook voorwerpen aan te bevelen of voor te stellen, die zy voor waardige Helden of Hoofdpersonen van een Nederlandschen Epos mochten houden. Dus, onder anderen, had Dr. Kesteloot van Gent, op eene half schertsende half ernstige noodiging

van den Dichter om hem een onderwerp te noemen, Karel den Groote voorgesteld. Doch voor hetgeen by Bilderdijk op den bodem van het hart lag, was noch van eenen Aëtius, den geduchten tegenstander van Attila, waar aan hy wel eens vroeger gedacht had,* noch zelfs van Charlemagne, de persoonlijkheid en omgeving genoegzaam.† Uit de ontzachlijke sfeeren, waaraan de Zondvloed een einde maakte, had een verheven Onderwerp, had zich een held, een daad, een rijke en verhevene combinatie van gedachten in des Dichters ziel gevormd, en geheel zijn scheppend en ordenend dichtvermogen in beweging gezet. De aanhef gaf het onderwerp, verwant eenigermate met dat van vroegere en latere Dichters ook in Nederland, maar in geheel zijne opvatting, behandeling, bedoeling geheel en wezenlijk daarvan onderscheiden; in den echten maar te gelijk zoo veel somberder en verhevener toon van den antieken Epos te kennen:

> Ik zing den ondergang van d' eersten Wareldgrond,
> En 't menschdom dat, met Hel en Duivlen in verbond,
> In gruwelen verhard, Gods Hoogheid durfde trotsen
> En 't aardsche Paradijs beklautren lang zijn rotsen,
> Tot de Almacht, worstlens moê met Adams zondig bloed,

* Brieven II, 166-168.

† Zie Bilderdijks Epos uitgegeven door Mr. Isaae da Costa (1827): blz. 523 en 524.

aant. Des aardrijks bodem sloopte en omkeerde in den vloed,
Wat adem haalde op 't droog, van d' afgrond in deed zwelgen;
Één huisgezin behield in 't algemeen verdelgen;
En, op 't verbrijzeld puin in lager lucht verspreid,
Het sterflijk kroost vernieuwde, en 't zaad der eeuwigheid.

Wat prachtig episch geheel, wat hoog belangwekkende held, omgeven van wat rijkdom van onderscheidene menschelijke en bovenmenschelijke wezens uit hoogere en lagere sfeeren, wat kunstvol in elkander geweven handelingen in een geheel nieuwen kring van denkbeelden en scheppingen, wat ongemeene en treffende Episoden, allen gegroepeerd om een eenigen gantsch voorbeeldeloozen menschlijken held en Koning, zich bewegende rondom een eenige groote en rijk ontwikkelde handeling, uitloopende op die ééne ontzachlijke maar hier geheel dichterlijk voorbereide catastrofe, den Zondvloed, zou hebben opgeleverd, is door den Dichter zelven èn in het Dichtstuk èn in zijne Inleiding by de latere openbare uitgaaf, voor die zich de moeite van studie wil geven door treffende wenken uitvindbaar gemaakt. Zoo wel het plan des Dichtstuks als zijne diep Bijbelsche bedoeling en Christelijke bezieling is verder door den Schrijver dezer bladzijden in een afzonderlijken arbeid over B i l d e r d i j k s E p o s in bijzonderheden uit een gezet. Zelfs een kort te zaam getrokken Overzicht van de aldaar aangebodene uitkomsten van een langdurig onder-

zoek zoude het bestek van d e z e n onzen arbeid verre te buiten gaan. Hier meenen wij te volstaan met een enkele vingerwijzing naar conceptiën als die van de Paradijsmenschen en hun aanstaande Hoofd by de beklimming der Paradijsrotsen, - die van een Segol en van eene Elpine, - die van geheel de overbrenging op Bijbelschdichterlijk terrein van de mythologische geschiedenis der hemelbestorming door de Titans, - die van de oorlogen tusschen de aanvanklijk slechts forsche en grove Reuzen en het zwakke maar schrander en krijgskundig kroost van Cain, - die van het gantsche zamenstel des Dichtstuks, in één woord, - om niet te spreken van de onbeschrijflijke schoonheid en verhevenheid zoo van de poëzy als van den versbouw, waar men ook het schattenbevattende Boekdeel opsla.*

In het begin van 1808 had de Dichter nog uitgeroepen: I k e e n H e l d e n d i c h t s c h r i j v e n ! In het voorjaar van 1809 had hy het voorstel van eenen C h a r l e m a g n e door den Hoogleeraar Kesteloot in n a d e r e o v e r w e g i n g g e n o m e n . In dat zelfde jaar nog werd een Epos ondernomen, onderwerp en ontwerp gevonden, omvat, gedacht, in al zijne deelen en onderdeelen geraamd. Snel en krachtig was de dichterlijke vaart by de eenmaal aangegrepene bewerking. In veertien dagen tijds was een Zang voltooid. Nog eenige

* K.D. XV, 175-192.

aant. maanden, en de Nederlandsche natie was in het bezit gesteld van een Heldendicht van twintig tot vijf en twintig Zangen, waarby (men heeft het zonder overdrijving kunnen zeggen) alles wat na de Ilias op heldendichterlijk grondgebied een naam heeft, verbleekt ware. Daar komt in het midden van de dichterlijke vaart en vlucht een huisselijke, straks een openbare vaderlandsche ramp tusschen beide, die den zwaar beproefden Dichter en Nederlander de epische dichtveder by een (letterlijk!) half nedergeschreven regel uit de hand doet vallen.* De eens gestoorde loop werd nimmer hernomen, de ter aard gevallen gouden draad niet weder opgevat. Neen! het Epische vuur was door den zwaren schier verpletterenden slag wel niet uitgebluscht of uitgedoofd geworden. Het liet zich later verbrokkeld, zoo gy wilt, in kleinere vonken, (maar vonken, glinsterend als zoo vele sterren aan den avondhorizon van 's Dichters leven) in een tal van vorstelijk-heldendichterlijke tonen nog wel schitterend en warm genoeg herkennen.

Over het onafgewerkte Meesterstuk heb ik nooit uit zijnen mond eenige klacht of zweem van leedgevoel vernomen. Zoo was hy veelal, voor zijn dichterlijken roem eerder koud of onverschillig, althands gelaten doorgaans en kalm. Doch in deze zaak was iets anders en meer, dat hem zoo volkomen berusten deed. Was

* Bilderdijk's Epos, bl. 45.

hem de plotselinge storing in het midden der gelukkigste vaart niet ook eene verhooring dier roerende bede, waarmede hy den Aanhef van het stout, - in elk opzicht, Godsdienstig zoo wel als dichterlijk stout - ontworpen Heldendicht besloten had:

> Verlosser! zie, zie neêr op dit vermetel pogen!
> Begunstig 't, is 't iets meer dan Dichterlijke logen;
> Maar, stijgt het stouter dan eens Christens Godvrucht past,
> Verstoor het uit genade, en leg mijn' waanzin vast![*]

Tien jaren eerst na de pijnlijke storing kon er de Dichter toe besluiten, om de afgewerkte vier en een halven Zang (met toevoeging alleen van een meer afgeronden dichterlijken tusschenzin in plaats van de zes en een halve laatste regels[†]) in het licht te geven. De kopy bracht hem een som van Honderd gulden op.

De c a t a s t r o f e , die het plan van een Bilderdijksch Heldendicht deed schipbreuk lijden was eene, allereerst, van huisselijken, van finantieelen aart. Zy liep, als reeds gezegd werd, eerlang te zamen met die groote nationale ramp, de inlijving in het Keizerrijk. Zoo gingen dan nu, ten tweedenmale, of het ware hand aan hand Nederlands algemeene en Bilderdijks personeele ellende.

* K.D. II, 344. verg. Bilderdijk's Epos, 46, 441, 452 en 453.
† Bilderdijk's Epos, 367, 368 verg. met de noot van blz. 365.

aant. [Diepten van ellende]

Doch by deze laatste, by hare oorzaken, by enkele harer voorname bijzonderheden, moeten wy, om aan de grondgedachte van deze toelichtingen getrouw te blijven, eenige oogenblikken stilstaan. Hiertoe is in de eerste plaats noodig een enkele te rug blik op de levenstoestanden en ondervindingen van den Dichter onder Koning Lodewijk.

Zoo wezenlijk ook de vier jaren van dat tijdvak voor Bilderdijk geweest zijn het z e n i t h van roem by tijdgenooten en betreklijke vrijheid van belemmerende zorgen in het tijdelijke, zoo sterk zoude zich vergissen wie in al te ruimen zin die dagen als voorspoedig, gelukkig, rustig, beide in hart en huis voor hem beschouwen ging. Ook in die dagen troffen pijnlijke wonden zijn vaderlijk hart, en moest steeds op nieuw de toon van lier- en leer- en heldendicht afgewisseld worden ook met den klaagtoon over vroeg ontslapen kinren. Maar ook het taai en veerkrachtig gestel scheen nog steeds zich telkens door ziekten te moeten doorworstelen, en de rust van zoo gedurigen arbeid niet te kunnen gevonden worden dan op een ziekbed. Ook was het leven, uit den aart, in de koninklijke, de geleerde, de eenigermate meer wereldsche atmosfeer, woelig, en (gelijk het gaat wanneer over iemand, wie hy zij, een zekere straal van hofgunst schijnt) met allerlei bezoeken en aanzoeken om voorspraak, aanbeveling,

ondersteuning by den vriendelijken en welmeenenden Vorst, gekweld en belast. Men hoore hem zelven in een verdrietig vers uit kortstondige rust aan het Katwijksche strand:

Dragen kon ik 't, dat verdrukten,
Dat vervolgden, t' allen tijd
Vruchten van een leven plukten,
Recht en onschuld toegewijd.
* * *

Wie misdeeld was of mishandeld,
Heeft niet ongetroost in 't leed,
Van mijn huisdeur weggewandeld,
Maar had aanspraak op mijn zweet.
* * *

Heb ik voor ondankbre snoden,
Waar my post of eer verbond,
Zelfs mijn bloed niet aangeboden?
Niet zien vlieten langs den grond?

Maar zoo tijd en leed verouderen,
Laat my, monsters, laat my los!
Eens bezwijken my de schouderen,
Eens bezwijkt de ploegende Os.
* * *

Heb ik in voorleden tijden
Of behouden, of gered:
Wettigt u dat medelijden
Dat ge my op nieuw verplet?

* * *

En gy, wreedaarts, nog ontmenschter,
Die geen raad of dienst verlangt,
En nochthands om deur en venster
Als op vleêrmuisvlerken hangt!

* * *

Wat vervolgt ge my, ontaarden,
Tot in d' allerkleinsten hoek,
Waar ik schuts voor roer noch zwaarden,
Maar, voor tonggeklepper zoek.

* * *

Laat my in het koortsgetrantel,
Met het uitgeputte hoofd
Leenen aan den schoorsteenmantel,
Door mijn kolenvuur gestoofd!

Laat my hijgen, laat my zuchten
Naar den tragen laatsten dag,
En uw woelen slechts ontvluchten,
Waar ik vredig sterven mag![*]

Doch niet alleen deze lasten van de toenmalige betrekking ten hove schier onafscheidelijk, maar de gunst en weldadigheid zelve van den Koning brachten in het leven en de levenswijze van den Dichter woelingen, storingen, kwellingen mede, èn destijds èn later

* K.D. XII, 143-146.

aant. in prosa zoo wel als dichtmaat beklaagd. Hiertoe zeer bijzonder heeft behoord die gedurige verandering van woonplaats, welke deze vier jaren van zijn levensweg naar evenredigheid met de kortheid van het tijdsbestek by uitnemendheid kenmerkt. Te Leyden onmiddelijk zich nedergezet hebbende by zijn te rug keer in het vaderland, dreef hem eerst de ramp dier stad van 7 Jan. 1807, straks het onderricht in het Hollandsch door den Koning begeerd, naar de weinig beminde Hofstad. Eerlang woonde hy weder te Leyden, straks voor een korten tijd te Katwijk, van waar meer dan een belangrijk vers gedagteekend werd. Eenmaal wilde hem de Koning een eigen buitenverblijf schenken tusschen Baren en Soestdijk; doch hy onttrok zich aan de edelmoedige en weldadige bedoeling als met een schrik deels voor de luchtgesteldheid, die hy voor zijne gezondheid of ongezondheid, moordend oordeelde, deels om de rede, die hy in een later tijd dus dichterlijk uitdrukte:

> Telemachus sprak wel, die naar zijn vader aartde
> En Menelaus gift, hoe kostlijk, niet aanvaardde:
> ‘Mijn rotsig Ithaca, omgeven van den vloed,
> Deugt (zonder vlakte of wei') voor geenen paardenstoet.
> Wat u gebruikbaar is, zou my belemm'rend vallen.’ ....
> Zoo was 't ook my een last een kommernis in 't leven,
> Wen me een weldadig Vorst een eigen huis wou geven

En buitenplaats in 't Sticht; en 'k wees het van de hand.
Neen, 'k heb, ik wil voor my geen eigen plekjen land.*

Eindelijk, - het werd reeds met een woord te kennen gegeven, - bracht de vestiging van 's Konings Residentie en die van den zetel des Koninklijken Instituuts te Amsterdam, ook eene vestiging van Bilderdijk in deze zijne Vaderstad, als van zelve, mede. Dáár wachtte hem een zevental jaren, rampspoediger en ontzettender dan hy misschien immer te voren nog had doorleefd; ook dezen evenwel niet zonder groote inmengselen van aardschen en bovenaardschen troost, - ook dezen, in de hand van den God zijner hoop en zijns levens, een onmiskenbare weg tot loutering, tot zegen voor hem zelven, - voor anderen wederom niet het minst.

Het huisselijk onheil, dat Bilderdijk reeds in het tweede jaar van zijn verblijf te Amsterdam trof, was van zeer ondichterlijken, en toch wederom, in treurigen zin, van al te zeer dichterlijken aart. Tusschen Geldbezit en Dichtkunst is van ouds (behoudens loflijke en minder loflijke uitzonderingen) de betrekking nooit zeer naauw geweest. Van de legende van Homerus tot op de geschiedenis van twee mannen in dichterlijken zielenadel door weinigen geevenaard, Camoëns en Cervantes, en van dezen tot op Vondel en Bilderdijk loopt een onuitwischbare spoorlijn, genaamd g e l d g e -

* K.D. XII, 243, 244.

aant. b r e k over het dorre uitgestrekte veld: n a t i o n a l e o n g e v o e l i g h e i d . Het g e l d g e b r e k laat zich by allen voorwaar niet even loffelijk ontschuldigen als by name het geval was met de twee geniale mannen, die wy noemden uit het Iberische schiereiland. Toch laat het zich by schier allen vrij natuurlijk verklaren. Is het werk, de neiging, de kracht van den Dichter van uitstortenden, van mededeelenden aart, die mededeelzaamheid, die behoefte aan uitstorting bepaalt zich niet by woorden, maar strekt zich ook veelal uit tot handelingen, en behoudt daarby niet altijd een karakter van wijsheid en gezondheid, maar wordt al te vaak onbedachtzaam, overdrijvend, achteloos. Weldadigheid is den Dichter, den Nederlandschen bepaaldelijk, eigen. Zy kenmerkte, by minder ongunst van lot en menschen, evenzeer Tollens als Bilderdijk. Zy was by Bilderdijk niet slechts persoonlijke maar van zijne ouderen overgeërfde eigenschap en eigenaartigheid. Het lag voorts in z i j n e n aart, zeer byzonder ook in dit opzicht, geene maat te houden, en het geven niet alleen n a a r v e r m o g e n maar ook b o v e n v e r m o g e n , dat door den Apostel niet bevolen, maar ook niet onvoorwaardelijk gelaakt, en in bepaalde omstandigheden hoogelijk geprezen is,* was eene by hem alles behalve vreemde, schoon ook niet altijd even zeer verdedig-

* 2 Cor. VIII, 3.

bare neiging. Den Verzamelaars en Uitgever in der tijd van Bilderdijks Brieven is ook die in handen gekomen, en als een karakteristieke bijdrage voor de kennis van den hooggeschatten Dichter geplaatst, waarby hy de laatste acht gulden, die hy in huis had of bijeen kon brengen, aan een ouden Oranjegezinden tot het Christendom overgeganen Israeliet in zijnen nood doet ter hand komen. Het geheele zestal der Brieven aan dezen man, van wien my anders geene bijzonderheden ten goede of ten kwade bekend zijn, is de kennisneming overwaardig.*

Doch verre zij het van een Levensbeschrijver, verre zij het vooral van een v r i e n d , een in geestelijke betrekking z o o n , om een zwak van den edelen Christendichter hier te verontschuldigen of te vergoêlijken op gronden, die het Evangelie wraakt, waartegen of het ware het gebeente van den voorlang ontslapene zoude opkomen, en zich verzetten. Ons Evangelie kent geen bedekking van overtredingen op welk gebied klein of groot (wat wy zondigen, zondigen wy tegen God, niet tegen menschen!), op grond van bloot menschelijke verschooningen. Ons Evangelie, dat geene verdienste van werken tot zaligheid kent, dan de verdienste van het volbrachte verlossingswerk op Golgotha, weet ook van geen in rekening brengen van het goede beginsel en

* Brieven III, 329-336.

de vrucht daarvan, als tot geheele of gedeeltelijke vereffening van misgreep, misbruik, misbegrip, - zonde. Waar, in het kleine of in het groote, in het oog van menschen zwaar of ligt, gezondigd werd, daar hebben wy, daar wenschen wy, geloovigen in Christus Jezus, niets anders voor ons zelve noch voor anderen in te brengen dan dat ééne woord: s c h u l d i g ! en voorts dat andere: ‘Het bloed van Jesus Christus, Gods Zoon, reinigt van alle zonden.’

Maar wat niet ingebracht mag worden tot verontschuldiging of vergoêlijking, dat mag, dat moet, - de waarheid der geschiedenis vordert het, roept er toe op, - tot toelichting, tot verklaring van feiten en omstandigheden, van daden, van karakters, niet verzwegen worden. Op dit gebied is er zoo dan niet voor Bilderdijk, althands over Bilderdijk, nog veel te zeggen, - in velerlei toepassing misschien veel te leeren. Wy veroorloven ons nog de volgende bijdragen tot de kennis en beoordeeling van de finantieele ramp, die in het leven van onzen Dichter ten jare 1810 losbrak.

Niemand heeft ooit meer onbewimpeld dan hy (en by dat onbewimpelde is ook weder niet weinig dichterlijk gekleurd en overdreven) zijne onbekwaamheid in al wat bestier van geld, van zaken, van wereldlijke aangelegenheden heet, erkend. Geen bladzijde schier in zijne Schrif-

ten, waar hy van zich-zelven in rijm of onrijm spreekt en niet eene erkenning dier onbekwaamheid voorkomt, in den vorm het zij dan van beklag, of van zelfbeschuldiging, of (zoo is de arglist van ons hart!) met een zweem van zelfbehagen misschien! Doch mogen wy daarby vergeten, dat die onbekwaamheid zich nimmer heeft uitgestrekt tot het gebied van werkzaamheid in beroep, beroepsplicht, dienstbetoon aan den naaste, naauwkeurigen arbeid in elke richting, by naauwgezette behandeling van belangen, van welken aart ook, hem toebetrouwd? Niet ieder, die hem het gebrek zou mogen of durven naar het hoofd werpen, zou waarschijnlijk in staat zijn hem in gemoede na te zeggen, wat by de gulle erkenning van het schertsend en in zoo ver niet aanstotelijk verwijt eens vriends, zijne even ongekunstelde en waardige beperking of toelichting der nederigste belijdenis was: ‘In alle menschelijke zaken zijt gy de onbekwaamste en grootste domkop die er leeft;’ zeide eens tot hem Valckenaer, die voorwaar wel een voorbeeld van het tegendeel kon geheeten worden. ‘Ik gevoel dit te zijn, v o o r a l a l s h e t m y z e l v e n g e l d t, laat er Bilderdijk zelf op volgen, wanneer hy de woorden des ouden vriends (waarschijnlijk wederom door hem zelven wat sterk gekleurd) aan den jongeren vriend, Jeronimo de Vries, in eenen brief overbrengt.*

* Brieven II, 92.

Men zou zich evenwel wederom schroomelijk vergissen, indien men, - wat er ook van de onhandigheid, of hoe men anders het gebrek moge willen betitelen, moge zijn, - hem eenige minachting of onkennis van een beginsel van o r d e ging toeschrijven. Wat man van wetenschap of wezenlijk genie zou zich, althands op zijn eigen gebied en in zijnen eigenen werkkring, zonder orde in zijne studiën, in zijne tijdverdeeling, in zijn denken en nadenken, spreken of schrijven kunnen redden? Althands Bilderdijk niet, die in een alles behalve ongeordend, schoon ook d i t h y r a m b e geheten lied zoo heerlijk van dat grond- en levensbeginsel aller krachten in Gods schepping gezongen heeft:

Heilige Orde dezer wareld,
Die den scepter van gezag
Over nachtbeurt voert en dag,
En een kroon spant, rijk ompareld
Met gevonkel
Van robijnen en karbonkel,
En saffiren flonkerbag!
U wil ik ter eere zingen,
U, behoudster aller dingen,
Wetbestemster van 't Heelal!
Niets ontglipt aan uwe omvatting:
Aan uw band is geene ontspatting,
Of wat stand houdt, kwaam ten val.
't Hemelsch licht ontzonk zijn luister,
't N i e t herstelde in eindloos duister

Zijn gevelde heerschappy.
Heel de schepping waar verloren,
De oude baaiertsnacht herboren,
Woester woest dan woesteny;
En Gods glorie - zwijgt, ô lippen,
Laat het woord u niet ontglippen! -
Ja, Zijn glorie waar voorby.*

Meent men dat de Bilderdijk van het dagelijksche leven zoo in a l l e s het volstrekte tegenbeeld van hetgeen hy hier bezingt, zoude geweest zijn, zoude hebben k u n n e n zijn, en zich gevoeld hebben, gelijk hy het onmiddelijk na de aangehaalde regels uitdrukt,

aan de keten,
Uitgespannen door den Tijd,
Meê als schakel ingevlijd?

Die het mogelijk acht, die het uit zijne tijdelijke of geldelijke rampen zou willen afleiden, heeft hem voorzeker niet in het leven gekend, of uit zijne werken ooit vermoed. Die hem gekend hebben in het leven, weten er van te spreken wat voorbeeld van orde, netheid, en naauwgezetheid hy geweest is in alles waartoe immer hoofd, oog, of hand ten dienste stond. Wie daarvan de proeven en gedenkteekenen nooit gezien hebben, - wie geene ondervinding gehad hebben, gelijk

* K.D. VIII, 307, 308.

zoo velen zijner tijdgenooten, van zijne beleefde naauwgezetheid in de briefwisseling, - wie die vereeniging van de keurigste zorg en vlijt, het verwonderlijkst geduld, in alles wat tot schrijven, rekenen, berekenen, ja geheel het materiëele van kunst en wetenschap behoort, by dat ontzachlijke talent nooit hebben leeren kennen of waardeeren, - die zullen het waarschijnlijk naauwlijks gelooven, hoe b.v. de onkosten, welke zijn ontworpen gedenkteeken voor den Mont Cénis zoude vorderen, tot op stuiver en penning, gelijk men het oudtijds uitdrukte, door hem uitgerekend waren, - hoe de dagelijksche uitgaven zoo wel als kleine inkomsten in het nette en beknopte zakboekje eigenhandig door hem werden opgeteekend en op dag gehouden; - die zullen zich geen begrip kunnen maken van zijne verbazende zuinigheid met betrekking tot papier, pen, en inkt, of hoe de kladden van verzen en prosaschriften geschreven werden op zorgvuldig bewaarde en opgespaarde strookjes, omslagen van Brieven, en wat niet al?

Niemand oppere de vraag hoe het dan nu te verklaren mag zijn, dat zich de Dichter, met een pensioen, opgeklommen ten slotte tot eene som van zes duizend gulden, misschien niet zonder tusschen ingekomen gratificatiën of kleine baten uit letterkundigen arbeid daar te boven, zich in de lente van 1810 in een zoo volstrekte finantieele ellende heeft kunnen bevinden

dat (het woord, hoe onsierlijk ook, moet er om der historische waarheid wille uit) zijn boedel aan de kamer is gekomen! - Hy zoude het niet met wijsheid vragen; - of liever de vraag zoude hem door kundiger financiers dan Bilderdijk geweest is, (en juist van wege deze hunne meerdere kundigheid) met eene tevens menschkundige oplossing kunnen beantwoord worden. Juist die overstelping der koninklijke weldadigheden was wel geschikt, uit den aart der zaak, om aan eene soort van begoocheling by den Dichter, sedert lang gewoon in het zweet zijns aangezichts het meer of min sober brood aan zijn huis te verschaffen, ten aanzien zijner finantieele middelen of krachten voet te geven. Maar denk daarby nu aan de gedurige verplaatsingen, van residentie tot residentie, - maar ook aan dat bezwaar, om voor allerlei klagers of vragers zich by den Koning ten tolk te laten gebruiken, hetwelk hem waarschijnlijk meer dan eens bewogen mag hebben, om liever uit eigene middelen te helpen, - maar ook aan die natuurlijke neiging (zal of mag ik zeggen? van den grand seigneur in hem) om wat hy deed, of gaf, te geven of te doen op zekeren ruimen en grootschen voet, evenredig (zoo hy meenen kon) aan de ruimte van de Vorstelijke weldaden, betoond aan hem zelven; - voeg daarby eene wezenlijke onkennis, in het praktische leven, van menschen, van zaken, van het geen men de waarde

van het geld noemt, - en gy zult u over de uitgestrektheid van de ramp in de gegevene omstandigheden niet behoeven te verwonderen. Men zal van den levensbeschrijver wel niet vergen, dat hy hier dieper tot de o o r z a k e n d e r d i n g e n inga, maar zich ten slotte wel willen vergenoegen met de korte herinnering van het geen de oorzaak van het finantieele onheil n i e t is geweest. Wel aan dan! niet voorzeker, (het geen de wereld trouwens ligter vergeeft!) door uitspatting of uitspanning in haren geest, niet door eenig zinnelijk te goed doen van zich zelven, heeft de altijd ingespannen, veelal slapelooze, voor het geen by zoo velen voor genot of afleiding geldt zoo veelzins ongevoelige Dichter en worstelaar zich het onheil, welke ook anders zijne schuld daaraan zij, op den hals gehaald.

Het geen intusschen op meer dan ééne wijze het jammer èn bevorderde èn verzwaarde, was natuurlijk de aart der politieke omstandigheden van het oogenblik: de Koning van Holland steeds meer en meer in ongunst by den Keizer zijnen broeder, - het Vaderland zelve gedreigd met inlijving in de groote natie, - straks inlijving en tierceering werkelijk gevolgd! Het is niet waarschijnlijk, dat onder andere omstandigheden de toenmalige vrienden van Bilderdijk (van de latere boezemvrienden laat het zich niet eens d e n k e n !), hem zouden hebben overgelaten aan een ramp en smaad

aant. ter zake van een d e f i c i t, niet hooger gaande (zoo ik wel onderricht ben) dan het bedrag van één jaar zijns pensioens. Intusschen, als van de zijde van den Keizerlijken Heerscher niet vreemd was, werd ook, straks na de inlijving, de uitbetaling van het pensioen geweigerd. Verder ging het toe, als zoo vaak in moeilijke tijden. Die helpen wilden, waren door de rampen van den tijd, veelal buiten staat; die misschien hadden kunnen helpen, onttrokken zich. Des te meer erkentlijkheid verdienen ook nog by de vermelding, de namen der genen, die met raad of daad toch eenigzins toebrachten wat zy konden: V a l c k e n a e r, d e V r i e s (het spreekt van zelve!), J o n a s D a n i e l M e y e r, J a c o b u s S c h e l t e m a, nog anderen misschien. Zullen wy hier ook de Egade moeten noemen, die in elke moeilijke omstandigheid met vrouwelijke kloekheid zoo wel als tederheid het leed verdroeg, verzachtte, zoo veel mogelijk op zich nam, en zich, buiten weten van haren Echtgenoot geene vernedering spaarde, die maar eenigzins in den weg der pijnlijke liefdeplicht lag?

Men verbeelde zich den toestand in beider huis, in beider ziel!

In het huis! Zal ik hier dat van Segol's, Elpine's en der Paradijsmannen Dichter gaan beschrijven op het oogenblik eener boedelbeschijving ten behoeve van schuldeischers? Of den Dichter zelven, gelijk hy

onder de folteringen van de smart en van den smaad, met schier kinderlijke naauwgezetheid (de Vries heeft het meermalen met een traan te gelijk en met een glimlach verhaald), kunst en gaaf, persoon en aardsche toekomst, zoo mogelijk, wilde verpanden of prijs geven, op dat toch niemand ten slotte schade mocht lijden aan het onheil op hem gekomen? Een enkel woord uit dien jammervollen tijd, door denzelfden boezemvriend na den dood des lijders in het openbaar medegedeeld, volsta hier om een denkbeeld te geven van hetgeen er ten aanzien allereerst van het tijdelijke, in dat huis geleden is:

‘Amicissime! Hierby de Quitantiën geteekend te rug. Ik bid U, maak er toch werk van, want wy hebben niets meer, en geen drie stuivers in huis, noch in uitzicht van te kunnen bekomen. Reeds sedert Maandag heb ik Opium moeten gebruiken om dat ik geen brood had. Vrijdag.

tt. Bilderdijk.’*

Maar nu de toestand der z i e l , in verband met den uitgedrukten nood en ellende van het oogenblik! Ontzachlijk als die was, ontzettend als die op een onvergetelijk tijdstip dreigde te worden, zoo was ook treffend en Godverheerlijkend de oplossing, niet zoo zeer door eene volkomene tijdelijke uitkomst, als door eene ver-

* Brieven II, 199.

hooring, meer dan alle aardsche uitkomsten of reddingen waard. Met een dier woorden, gelijk men ze alleen vindt in dat Woord van God, dat voor alle menschelijke smarten en ondervindingen de karakteriseerende, de ware uit het leven zelve geboren uitdrukking heeft, is de toestand geschilderd in dien uitroep van den Psalmdichter: ‘Alle uwe baren en alle uwe golven zijn over my heen gegaan.’ Hier was meer en erger dan lastige schuldeischers by den besten en edelsten wil, om die te voldoen! Meer, dan de diepte der vernedering voor een fijn en hoog gevoel van eer, als dat van Bilderdijk. Meer, dan de gedachte, door hem later uitgedrukt in zijn (wy hopen voor de eer der mannen van dien tijd, niet zonder overdrevenheid) aandoenlijken Sadig.* Hier was de ontzettendste aller schrikgedachten: Ben ik verlaten van God? Nog een oogenblik, nog een schrede verder (maar over die schrede waakt een Hoorder der gebeden, en dat oogenblik is in de hand van een God, die zich over Zijne ellendigen ontfermt!), en die wanhoop, welke zich een laatste bedriegelijke en strafschuldige uitkomst zoekt door het slaan van eigen hand aan eigen (aan geleend, aan toevertrouwd) leven, had de overhand behouden. Er is een zware strijd in die

* K.D. I, 437. (Beter aan zijne plaats had het vers geweest in Dl. XII vóór of onmiddelijk na blz. 162-165.)

aant. oogenblikken gestreden geworden; op één beslissend oogenblik daaronder, als volgt.

Volle twee en twintig jaren na dien heftigen hoog gedenkwaardigen kamp, had er een andere boedelbeschrijving in het huis van Bilderdijk plaats. Het was in zijn sterfhuis te Haarlem. Daar waren in de Lentemaand van 1832 in een kleinem kring vergaderd de oudste der dochteren, de jongste der zonen, eenig overgeblevene kinderen uit Bilderdijks eersten en tweeden echt, met eenige vrienden, in onderscheidene betrekking aldaar geroepen, Carbasius met Da Costa, de Notaris (mede een hartelijk vereerder van Bilderdijk) Walaardt Sacré, en de Procureur Willekes, insgelijks in de laatste jaren van des Dichters leven, huisvriend. By het uitzoeken en schikken van Brieven en papieren wordt een Opstel gevonden, straks onder aller gespannen aandacht gelezen, van des Ontslapenen eigene hand. Het was gedagteekend van die ontzettende Lentemaand van 1810, met het altijd zich gelijk blijvend keurige schrift van Bilderdijk op twee vellen in vieren gevouwen, en met dit opschrift van buiten: N a m i j n d o o d t e o p e n e n . - Ik vergeet het oogenblik nooit. Ingespannen en hijgend werd iedere volzin, iedere uitdrukking gevolgd, - de voorlezing door tranen telkens afgebroken; - een kreet van smart na de voleinding gaf allen een weinig lucht!

Den inhoud weder te geven, zonder geheel het stuk over te nemen (en dit veroorloof ik my om meer dan ééne reden niet), acht ik niet mogelijk; misschien eenigzins den indruk, zoo ver het de hoofdzaak geldt by het geen ons hier bezig houdt. Dus luidde, na eene afwisseling van allerlei klachten en uitboezemingen, bitter soms en toch zoo aandoenlijk, schrikbaar by oogenblikken en toch zoo telkens wederom tot kalmer en zachter gewaarwordingen te rug keerend, - dus luidde het slot:

'Hoe dikwijls heb ik my zelven vertegenwoordigd, dat God niemand begeeft, dan die Hem, en daardoor zich zelven begeeft! - Nog houdt mijn hart aan die waarheden vast; steeds zijn zy my dierbaar; en dikwijls is het my zelven onbegripelijk, dat ik ze tusschen beide geheel uit het oog kan verliezen.

Echter dus is het. - Vlagen van wanhoop, die steeds langduriger en vooral heviger zijn, en steeds dichter op elkander volgen, bedwelmen mijne ziel, en vruchtloos schijn ik God aan te roepen, - zoo ik al kracht heb my tot Hem te wenden.

In zulk eenen toestand, geen meester van my zelven of van mijne bewegingen, onvatbaar om ze te matigen als om ze te weeren of voor te komen, waaraan hang ik? - Somtijds aan de besluiteloosheid der keuze tusschen deze of gene soort van dood; som-

tijds aan een toeval dat het in werking overgaande voornemen op het oogenblik, stuit. - Doch waar 't zoo ver gekomenis, is niets meer te hopen, veel minder op iets te rekenen. - Ik zeg het dus volmondig, en, het getuige voor of tegen my! Ik wensch mijn leed te dragen, en niet, er my aan te onttrekken; maar bezwijk ik, men misduide my niets. - 't Zal dan geene rechtvaardiging van den zelfmoord, maar 't zal zwakheid der wanhoop zijn. -

God verhoede 't; of behaagt het Hem, my aan haar over te laten, Hy zij mijne ziel in het uiterst genadig!' ....

Neen! God had hem niet verlaten; zijn God heeft ook in den uitersten zielsnood hem nimmer begeven. Hoor den weêrgalm van den kreet der verlossing van hooger hand uit de door Zijn genadekracht te boven gekomen verzoeking; in dat nog altijd sombere, maar toch reeds zoo gantsch anders dan in Lentemaand de gemoedsbeweging was, in dat zelfde jaar 1810 gestemde lied: L e v e n s p i j n !

> Uw gunst was 't, die my spaarde.
> Gy hebt me, ô groote God en Heiland, steeds behoed
> Voor Filozofen deugd en Filozofen moed.*

Of is wellicht ook dit vers in het barnen nog van den zielskamp uitgestort, hoor dan de niet betwijfelbare herdenking, beide aan den strijd en aan de be-

* K.D. XII, 176.

waring, uit dien ontzachelijken tijd, in het dichterlijk verhaal in de G e e s t e n w a r e l d (1811):

Gy tallelooze scharen,
Die om, die boven ons, die door ons heen blijft waren,
Gy zaagt my, als mijn geest, ter neêr gedrukt door 't lot,
In wreevlig ongeduld zich ophief tegen God,
En de Almacht die hem vormde, in 't jammer dat my knaagde,
Met onbesuisde drift voor eigen vierschaar daagde.
ô Nacht van ijslijkheid! ô grondelooze poel
Van wanhoop, nijpende angst, en plettrend doodsgevoel!
Hoe schokt me uw denkbeeld nog, hoe schudt het my door de aâren
En drijft my 't bloed te berg' in de opgestegen hairen!
'Ja, (sprak ik, daar mijn oog, steeds overstelpt van 't nat,
Van gloênde spijt verdroogd geen traan meer over had,
En de uitgeholde wang, van de opgezette woede,
Den schrikbren grimlach droeg waarin de zelfmoord broedde.)
Ja, 'k dronk de wrange kroes des levens tot den grond....

Wat bleef, wat rest er meer, Beschikker van ons leven?
Ik onderging den doem, my eenmaal voorgeschreven.
Ik wierd, ik zag het licht, ik leed, en ging voorby!
Reeds sleet mijn kluister door; verlos, en maak my vrij.'

Zoo sprak ik, als mijn ziel een zacht gevoel ontwaarde,
Dat me aan my-zelv' onthief en aan dees kwijnende aarde.
Geen stof meer, docht my, trok mijn denkvermogen aan.
Ik ademde geen lucht, noch voelde 't hart my slaan,
Maar was van heldre glans doorwemeld en doortogen.
't Was heel mijn' lichaam licht, en duister voor mijne oogen.
't Gevoel mijns aanzijns werd veredeld en vergood.
Een hooger zintuig dan my eigen was, ontsproot,

En 'k zag door 't weefsel heen van eigen ingewanden
En vezeldraden en gevlochten zenuwbanden.
'k Doorstroomde, als 't zuiver licht den heldren waterdrop,
Den dichten stofklomp, en geen afstand hield my op,
En wat my overbleef van dit ons schijnbaar leven,
Scheen me als een droomverschiet door 't wakend breIn te zweven.

Zie daar, dus riep me een stem in 't binnenst van my-zelv',
Maar die me als de Echo van een eindloos ruim gewelf,
Van alle kant te rug en in één punt gedreven,
Verdubbeld tegenklonk en mijn gebeent' deed beven,
'Zie daar, ô stervling, wat gy zijn moet, - wat gy wordt.
Thands ligt ge in 't kiemend zaad! - Zie opwaart, eer gy mort!'*

[Na den storm]

Als het gezicht eener nog woelende, maar langzamerhand bedarende zee na den fellen storm, - als dat van een naakten en als dorgeblaakten grond na het uitrazen van een verwoestenden brand, zoo eenigermate was, na de onvergetelijk bange dagen van de lente en zomer van 1810, het maatschappelijk leven, de huisselijke toestand van onzen Dichter, met weinige afwisseling gedurende die drie jaren der Fransche heerschappy over het Vaderland, toen, naast Parijs, met Rome en Hamburg ook Amsterdam eene der hoofdsteden was van het groote Keizerrijk. Geweldig was de schok geweest, somber zijne onmiddelijke gevolgen, smartelijk nog lang de naweën. En toch! by den te rug blik op geheel den toestand, waaraan de catastrofe

* K.D. VII, 120, 121.

van 1810 voor goed een eind gemaakt heeft, is de weldaad der Goddelijke Voorzienigheid allereerst in de verbreking zelve van dien toestand, niet te miskennen geweest, - door den fel aangevochten, maar straks ook wederom van erkenning en aanbidding van de wegen zijns Gods vervulden Lijder niet voorbij gezien geworden. Daar was in geheel dat drietal jaren der tusschenregeering van Koning Lodewijk, by alle de verademing en als verpoozing, die zy aan het van burgertwisten vermoeide Holland aanbracht, by al het welmeenende en edele van 's Vorsten streven om het hem aanbetrouwde volk gelukkig te maken, en den roem van het land te handhaven of naar vermogen te doen herleven, toch in schier alles eene blijkbaarheid van het f a c t i c e van den geheelen toestand. En nu, by alle de wezenlijkheid der welwillendheid en gunst, die onze Dichter by den edelmoedigen Koning vond, - by alle de wederzijdsche hoogschatting van den Dichter voor den Vorst, de oprechtste verknochtheid aan zijn persoon en dien ten gevolge aan zijnen scepter, - in dat f a c t i c e deelde ook eenigermate zijne betrekking tot een Fransch-Hollandsch hof, ja, ook die overstorting zelve met pensioenen, waarby de fijn gevoelende ziel des Dichters zich van een zeker pijnlijken nasmaak toch nooit vrijmaken kon. Zoo rijk dus ook, en voorwaar alles behalve schijnbaar of voorbijgaand, de dichterlijke arbeid van Bil-

derdijk in dit tijdvak van betreklijke verademing geweest is, zoo is hem het tijdvak zelve met alle zijne liefelijkheden, met alle zijne lof- en eergenietingen, toch of het ware een soort van z o m e r n a c h t s d r o o m geweest, waaruit wy de alles behalve vrolijke, en toch heilzame, ontwaking zagen.

Fénélon heeft ergens in zijnen T é l é m a q u e een even zinrijk als aandoenlijk oogenblik in de lotgevallen van zijnen jongen held geschilderd. Het is het oogenblik, waarop de Wijsheid, die in de gestalte van zijnen Mentor hem overal begeleidt en bewaart, plotseling, om hem uit de bedwelmende en verleidelijke atmosfeer van het eiland van Calypso te redden, hem van den top eener rots afstoot in de zee, alwaar het schip eerlang in het gezicht is, naar hetwelk hy zich zwemmende zal moeten redden. Zulke oogenblikken zijn er, kunnen er zijn althands, in het leven zelfs van den meest gelouterden Christen. Een hoogere hand, schijnbaar hard en niets sparende of ontziende, verbreekt op eens de tooverkracht eener wereld, de begoocheling van een toestand, het gevaar ook van het zoo al niet ongeoorloofde toch niet oorbare, dat uit de voortduring, in niet meer herstelbare mate zou kunnen geboren worden. Het oogenblik der eerste gewaarwordingen moge pijnlijk zijn; de Christen (tot wien in zijn verbloemde taal de les van den Kamerijkschen Bisschop

aant. gericht is) erkent, en bevindt, veelal reeds hier op aarde, dat de schok hem heilzaam, de afsnijding hem noodig geweest is.

[Onder het keizerrijk]

Zoo volgde dan nu op de nagenoeg vier jaren van uiterlijken voorspoed onder Koning Lodewijk, een tijdvak van gelijke ruimte, treurig en moeilijk, onder de Fransche heerschappy. Het was een toestand, in meer dan één opzicht, van wezenlijk gebrek. De bronnen van eenigzins geregelde inkomst bestonden in een (zoo ik meen) met moeite verkregen kleine toelage van de nieuwe Regeering, mitsgaders (ook dit is my met geene zekerheid bekend) het Secretariaat van de Tweede klasse des Instituuts, destijds nog tot in 1816 door Bilderdijk waargenomen. In nijpende oogenblikken ontbraken ook geene verrassingen als uit de hand dier zorgende Voorzienigheid waarop, hoe dan ook in oogenblikken als hier beschreven werden wel eens zwaar beneveld en fel bestreden, het vertrouwen in het allerbinnenste des harten hem nooit begeven heeft. Dus, onder anderen, werd er op een tijd, toen het gezin letterlijk geldeloos en broodeloos was, op het onverwachtst eene som uit Duitschland aan den lijdenden Hollander vermaakt door een vroeg gestorven jongeling, die in de dagen van Koning Lodewijk veel goeds van onzen Dichter genoten had. - Maar ook gearbeid werd er, als steeds, onvermoeid en onverpoosd

aant. om de bete dagelijksch brood. Zelfs tot een vertaling der Fransche Wetboeken werd de toevlucht genomen in den kommervollen tijd, - een arbeid, intusschen, die eerlang gestaakt werd, een waarvan alzoo de gehalte, gelijk de Vertaling later in het licht kwam, wel niet aan Bilderdijk te wijten is. In die zelfde dagen (1813) gaf hy ook nog enkele Schriftjes van wetenschaplijken aart: zijne G e o l o g i e , of beknopt Verslag der onderzoekingen en gevoelens in dit vak, van d e S a u s s u r e , D o l o m i e u en d e L u c ; voorts ook nog in den vorm eener meer of min luimige verdichting een Stukje, (u i t h e t R u s s i s c h v e r t a a l d , heette het), waarin hy eenige denkbeelden opperde of wil men fantaiseerde, over het bestaan van hemellichamen in de nabijheid van onze aarde, en zelfs in zekere gemeenschap met haren dampkring. De titel was: K o r t V e r h a a l v a n e e n e a a n m e r k e l i j k e L u c h t r e i s e n n i e u w e P l a n e e t o n t d e k k i n g .

Maar ook op geleerd historisch gebied werd in die dagen een gewichtig plan tusschen Bilderdijk en zijne vrienden en raadslieden, Prof. H.W. Tydeman en Mr. Jonas Daniel Meyer, besproken en aanvanklijk in werking gebracht, doch dat weldra door de omstandigheden van den tijd verhinderd werd, en voor dat oogenblik te loor ging. Reeds in de dagen zijner Rechtsgeleerde praktijk, vóór 1795, had de Staat-

en

aant. Rechtskundige Dichter het denkbeeld gehad om eene Geschiedenis van het Vaderland te schrijven, waarin de arbeid van Wagenaar op den voet zou gevolgd zijn geworden, met de noodige toelichtingen, verbeteringen, gispingen op het terrein vooral van het door dien Historieschrijver zoo vaak miskende Staatsrecht, beide in het tijdvak der middeneeuwen en in dat der Republiek. Collegiën in dien geest over Hollands oude en nieuwere Geschiedenis had hy ook te Brunswijk gehouden. Een Prospectus van de hand van Prof. Tydeman kondigde ten jare 1811 eene Geschiedenis van Holland aan, naar berekening in Vijf Deelen, en ingericht ter wederlegging van de veelsoortige dwalingen en vooroordeelen, welke deels door onkennis van Rechten en feiten als van bronnen, deels door gebrek aan kritiek by het gros der Historieschrijvers, in de algemeene meening kracht van wet schenen verkregen te hebben. Dat Prospectus intusschen werd, zoodra de Policie zich te Amsterdam volledig georganiseerd had, by den Boekhandelaar opgehaald, en deze bovendien berispt en bestraft door den Franschen Inspecteur van den Boekhandel wegens de minachting voor Wagenaar in het Prospectus aan den dag gelegd. Vreemd genoeg, zoo het scheen, en naauwlijks zonder de onderstelling van Hollandsche inlichting en inblazing by de Fransche Politie te ver-

klaren! Hoe toch zou deze zich met zoo veel warmte de eer van den Amsterdamschen Klerk ter Secretarie hebben aangetrokken? Hoe het zij, met deze tusschenkomst der Fransche Overheerschers liep de zaak voor dat tijdvak te niet, om zich, in veel later tijd, onder geheel andere omstandigheden, en op geheel andere wijze, na den dood van onzen Dichter te verwezenlijken. Wy komen nog by de beschouwing van zijn leven er op te rug.

Doch vooral behield in die dagen de poëzy hare rechten. Zelfs in die allersomberste en allerakeligste dagen der lente van 1810 zweeg de lier niet geheel van den man, tot wiens eigenaartigheden het behoorde, als het ware by beurten, onder vlagen der diepste zwaarmoedigheid, der hevigste gemoedsaandoeningen te lijden, dan wederom zich te vermannen, tegen het overstelpend leed zich te verzetten, en met triumfeerende veerkracht alles dienstbaar te maken aan zijne dichtgaaf, - alles te doen strekken tot voeding van zijn steeds weder opvlammend dichtvuur. Dus dagteekent, onder anderen, zijn vers: O p v o e d i n g aan de Vries uit een der bangste maanden zijns levens, de reeds beschreven c r i s i s van het begin van 1810.* Maar ook in allerlei vakken was de ader van den diep vernederden Dichter rijk in de jaren tusschen Hollands ondergang en herstel. Men vindt de verzen van dit

* K.D. XI, 95. Verg. Brieven II, 197, 198.

tijdvak voor het meest in de Winterbloemen (1811) en in de Affodillen (1814) opgenomen: tusschen Lierzangen naar Horatius of in zijn genre, epische zangen, na het verstommen van zijn eigen oorspronklijk Heldendicht, ontleend op nieuw aan Apollonius Rhodius, of Homerus, wiens Afscheid van Hector (het Zesde Boek van de Ilias) hy, niet zoo gelukkig misschien als in vroeger tijd de Hellevaart en t' Huisreis uit de Odysséa, overbracht. Voorts inzonderheid op didactisch gebied, sommige der uitnemendsten van die Dichterlijke Vertoogen of Verhandelingen, waarvan sedert en reeds te voren bijna in elken zijner Bundels een of meer proeven geleverd worden; als: de hier reeds herinnerde Geestenwareld (1811), - de Schilderkunst, in dat zelfde jaar by gelegenheid eener Prijsuitdeeling in de Maatschappy Felix Meritis uitgesproken, met dien aanhef van imposante trocheën:

> Schaduwen der groote zangers, die de Aaloudheid heeft vergood,
> Zweeft gy somtijds nog op de aarde, van het zichtbaar stof ontbloot

en de finale in wederom andere, rijker berijmde en sneller vlietende trocheën, eindigende op deze wijs:

> Op de wenteling der baren
> Drijven voorspoed, eer, en macht:
> Maar op kunstpenceel en snaren
> Heeft het nijdig lot geen kracht.*

* K.D. VII, 94, 106.

Wy mogen ook nog wel met een woord dat Lied van een jaar later uit dat zelfde tijdvak gedenken, waarin eerst in hoog didactischen vorm, straks op lyrischen toon, door onzen Dichter het heil en wezen van den E c h t bezongen werd. In eenen V o o r z a n g beschreef hy kort en aandoenlijk wat hy voor zich aan die zegengaaf van den Allerhoogste in zijn veel beproefd leven te danken had:

De tranen zijn uw deel op aard,
Rampzalig sterveling!
En wil men dat IK zing,
Met, wat zy gruwzaamst heeft, bezwaard;
Ja, onder de overlast
Van 't drukkend leed vermast?

* * *

Maar echter 'k ken by 't aardsche wee
Eén balsem die verzoet;
Men worstel' dan met wind en zee,
Of drijve met den vloed!
Daar is één bron van troost, van heil,
Voor goud noch parels veil.

Welaan! dien balsem klink' mijn snaar!
Dien biedt mijn zang u aan. enz.*

Het was ook hier wel niet ons plan, al het schitterende of buitengemeen uitstekende, aan te halen

* K.D. VII, 125. XI, 122, 123.

aant. uit het midden van een zoo onuitputlijken voorraad; en wy veroorloofden ons slechts hier en daar een greep, een blik. Toch mogen wy, om een andere reden nog dan de verdienste der poëzy, van nog één vers in den Bundel der Winterbloemen niet zwijgen. Het is de Brief van Nero aan de Nakomelingschap, waarin met dichterlijke kunst en menschenkennis Nero zich (wie zal zeggen verantwoordt, of ontschuldigt? maar) begrijpelijk of liever verklaarbaar maakt door den aart zijner eigene opvoeding, door dien van zijne moeder Agrippina, door dien van het Romeinsche volk, welks woestheid, welks verbastering een gemoed (altijd uit het eenmaal gekozen standpunt des Dichters), voor zachter, voor edeler aandoeningen vatbaar, voor poëzy en kunst uit Griekschen bodem gevoelig, had doen ontaarten tot den Wreedaart, dien de Geschiedenis met afschuw noemt. Want, eenmaal kwalijk geleid, miskend, bedorven, was het ontzettendste aller uitersten slechts een natuurlijk gevolg.

Ten halve sta wie kan, voor Nero is geen midden. -
Neen, Neroos hart was zacht, en niet gevormd tot beul.
By hem vond de onschuld troost, de zwakheid schuts en heul.
Ja, weldoen was zijn lust, zijn wensch, gelukkig maken.
Te week misschien voor Vorst, te hevig in zijn blaken,
Maar, edel, menschlijk, groot, by 't tederst zelfgevoel,
Was Filozofendeugd zijn' boezem veel te koel.

Steeds worstlend met den leer der meesters die hem leidden,
Was 't nooddruft voor zijn ziel, dien boezem uit te breiden.
De wijsheid was hem waard, de lieve zanggodin
Hem dierbaar, en de roem het voorwerp van zijn min.
En zalig, zoo 't geval, by de in hem gloênde vonken,
Zijn jeugd geen Senecaas maar Maroos had geschonken,
Of, voor een diadeem met vorstlijk bloed bespat,
De lauwer van Parnas zijn kruin beschaduwd had![*]

Men kan zich, voor zoo ver van den Bundel of van het vers eenige oppervlakkige kennis genomen werd, de uitspraak van het Algemeen, het vonnis der Kunstrechters voorstellen! Verdiende h i e r althands eenige opmerkzaamheid, eenige waardeering, de stoutheid der opvatting van den Dichter, de schranderheid der combinatie, de fijnheid van het daarop gebouwd verdedigingssysteem van den Rechtsgeleerde, vooral ook de trek van den Christen, die ook in den diepstgevallen natuurgenoot een wezen ziet van gelijken oorsprong en aangeboren ellende met zich zelven, - een wezen, g e b o r e n m e n s c h, niet g e b o r e n d u i v e l, en wiens bederf en verbastering ook tot de verregaandste misdaden hare historie hebben, hare verklaring vorderen uit zielkundige oorzaken, - gantsch anders moest en moet natuurlijk het oordeel zijn van eene prosaïsche, eene bevooroordeelde kritiek! Z y vermag in den N e r o a a n d e N a k o m e l i n g s c h a p niets anders te zien, dan den tot waan-

* K.D. IV, 308, 309.

zin toe paradoxen Absolutist, in staat met Seneca (daar was anders tusschen den Stoïschen Wijsgeer en den Christen Dichter nog al eenig verschil!) de moedermoord te vergoêlijken, en een gekroond hoofd te redden tot elken prijs. Ga nu heen, Dichter, en breng voor de rechtbank van dergelijke kritiek, uwe diepste waarnemingen, uwe fijnste opvattingen, uwe stoutste combinatiën! Eén middel misschien blijft in Nederland voor u over. Laat u in Frankrijk of Groot-Brittanje, in Duitschland of in Italië, in het Keizerlijke Rusland, of in het vrije Noord-America naturaliseeren; ligt wordt op die wijze nog de Bilderdijksche gruwelleer een meestergreep van Shakespeare, een grootsche gedachte van Dante, een geniale fijnheid van Goethe, voor het minst eene liefelijkheid van den philantroop der negentiende eeuw, die ook zelfs in eenen Nero aan de waardigheid der menschelijke natuur niet wanhoopt!

Wy mogen van den Bundel W i n t e r b l o e m e n niet scheiden, zonder nog even stil te staan by een der verzen in die Verzameling, dat met den toestand niet slechts van Bilderdijk maar van geheel het Vaderland op dat tijdstip in het naauwste verband staat.

Het koninkrijk van Holland was dan nu in het Napoleontische Keizerrijk opgegaan. De Keizer en de Keizerin stonden eerlang, in September 1811, hunne welbeminde hoofdstad Amsterdam met een bezoek te vereeren

Op den tienden der eerste maand van dat zelfde jaar vergaderde een uitgelezen schaar in de Amsterdamsche Afdeeling der Hollandsche Maatschappy van W e t e n s c h a p p e n e n K u n s t e n , om den grijzen Dichter en Lijder het Lied te hooren uitspreken, hetwelk hy A f s c h e i d getiteld heeft, en dat dien avond op geheel het gehoor, en in het bijzonder op de tegenwoordig zijnde Dichters, waaronder Helmers in een eerste plaats, een zoo onbeschrijfelijken indruk maakte.

Dat Lied, - het was een eenvoudige te rug blik op zijn dichterlijke loopbaan; niet de half luimige half smartlijke beschrijving van het tot hier toe doorgeworsteld leven, als in de G e b o o r t s b e s t e m m i n g , - niet een sombere klacht over het l e v e n als l e v e n , gelijk in zijne L e v e n s p i j n . Het was eene uitstorting des harten over het geen hy, thands aan den rand van het graf, zoo hy meende zich zelven mocht toeschrijven met betrekking tot de Vaderlandsche Dichtkunst; - hoe de Dichtgeest zich in hem ontwikkeld had, wat de Dichtgaaf voor hem geweest was; - in wat toestand hy de poëzy by zijn opkomen gevonden had, hoe hy ze nu achterliet, in de handen van mannen, met hoedanigen voorzeker zijne jeugd niet had gewedijverd; deze toch,

> Zy had met HELMERS niet te strijden;
> Geen KLIJN was 't, wiens triomf haar iemand kon benijden.
> VEREUL bestond niet, en geen KINKER dwong de snaar

Gewijde galmen af voor Haydens grafaltaar.
Geen TOLLENS nog had toen de speelstift aangegrepen;
Geen LOOTS den toon beproefd om zielen weg te sleepen;
VAN LENNEPS zangster nog geen vleugels aangeschoeid,
Waarmeê ze in 't steile spoor van Thebes Dichter roeit.
Geen SCHENK wist de ernst van Young met waarheid uit te drukken.
Geen hand die lauwren zocht, of moed had, die te plukken.
Gy, gy-alleen, LANNOY, enz.

Het was een tijd, dus schildert hy dien straks, dat

VONDELS grootheid was verloren, POOT vergeten!
Men draafde in stijven tred aan Frankrijks gladde keten,
En koude Redekunst, in angstig rijm gekneld,
Nam eer en eerplaats in van Dicht- en Lauwerheld.

Toen,

Toen dreef me een nieuwe geest in 't stoute spoor der Grieken.
Mijn boezem vloog in vlam: Met nooit beproefde wieken
Verhief ik me, als het kroost des ethers, uit zijn nest
Door onbekende drift naar hooger lucht geprest.
Vermetel! - Maar het lot bekroont een edel pogen.
Men zag mijn nieuwe baan met eerst verbijsterde oogen,
Doch volgde allengs: - - - - - - -
- - - - - - - - - - - -
En VONDEL, lang verguisd, hernam zijn eerste kroon.

Wel was, in des Dichters voorstelling, dat alles slechts een u i t s l a a n d e r v l e u g e l e n geweest,

Maar, ook dat uitslaan-zelf wees andren 't spoor der zon.

Straks ging de kalme en waardige toon eener laatste dichterlijke verantwoording in een anderen, een aandoenlijker, een smartlijker over: in de klacht over eigen leed en vervallenden ouderdom? neen! deze nu slechts in het voorbijgaan, om zich te verliezen in den rouw over een verdwenen Vaderland:

> Ik zag dat Vaderland gelukkig. 'k Zag het zinken,
> 'k Zag by zijn' diepen val de woestaardy rinkinken
> En woelen, als een' stoet Bachanten, die by 't wee
> Den hemel daavren deên van 't juichend E v o ë ,
> En Razernyen door de heiligdommen spoken.
> Ik zag een morgenrood van nieuwen bloei ontloken!
> Een' dag beloven - ach! van redding, ja, van roem!
> Maar laas! die zon bezweek. Des noodlots ijzren doem
> Klonk door de ruimte, en sprak: ‘Zij Hollands naam verdwenen!’
> Wat bleef my sints dat uur, wat kon ik meer dan weenen!
> De naam van 't Vaderland, van Holland, is geweest.
> Zie daar mijn' laatsten snik; met dien geve ik den geest.

En onmiddelijk wordt deze laatste zuizing van den dichterlijken doodsnik door het lied der zwaan in de kronkelbochten van den Meanderstroom vervangen:

> Moog, als u het westenwindtjen op nw blaauwe waterbaan,
> My een zachte dood verrassen, in mijn jongste cytherslaan!
> Roemen u de stroomnajaden van uw' spiegelheldren plas!
> Slechts één traan in Hollandsche oogen zegg' van my: DE DICHTER WAS

Maar ook deze galm lost zich op in wederom een ande-

ren toon, terwijl de statige en roerende zangmaat zich brijzelt in een regen, of het ware, van wegsleepende, van vervoerende strophen: de poëzy wordt prophecy, en de dag van Hollands verlossing wordt in deze en dergelijke uitingen van dichterlijke, van geloovig vaderlandsche zielsaanschouwing aangekondigd:

Of de kronen
Luister toonen,
Volken, Staten, bloeiend staan,
Langer stonde
Duurt hun ronde,
Maar hun avond spoedt toch aan.

Doch de dampen
Dezer rampen,
Doch de nevels dezer nacht,
Zullen breken
By 't ontsteken
Van den dag waarop zy wacht.

Mocht mijn' lippen
Dat ontglippen
Wat mijn brekend oog hier ziet!
Mocht ik 't zingen,
En my dringen
Door dit wemelend verschiet!

aant. Ja, zy zullen
Zich vervullen,
Deze tijden van geluk!
Dees ellenden
Gaan volenden;
En, verpletterd wordt het juk.

Holland leeft weêr,
Holland streeft weêr,
Met zijn afgelegde vlag,
Door de boorden
Van het Noorden
Naar den ongeboren dag.

Holland groeit weêr!
Holland bloeit weêr!
Hollands naam is weêr hersteld!
Holland, uit zijn stof verrezen,
Zal op nieuw ons Holland wezen;
Stervend heb ik 't u gemeld!*

De Fransche censuur (natuurlijk!) verbood het drukken, beide der klacht over Hollands ondergang en der voorzegging van zijn herstel; en men las in het Deeltje van den Bundel (W i n t e r b l o e m e n II, 113) na het afbreken by den vierden regel der bladzijde een veel

* K.D. IX, 107, 112 en 113, 114-118.

beteekenend: V e r v o l g h i e r n a . Dat vervolg is dan ook later, dat is, onmiddelijk na het aanbreken van den dag van Hollands Verlossing in den Bundel verschenen, die zijnen titel aan de heuchelijke gebeurtenis ontleende.* Heeft het vers toen ten minste lezers gevonden naar evenredigheid van de geestdrift, die in den kleinen kring der Afdeeling op de voorlezing gevolgd was? - In elk geval is by de h o o r d e r s de gedachtenis aan dat Lied niet spoedig uitgewischt geworden, en, moge ook d e z e glorie van den Dichter niet langer geduurd hebben dan .... c e q u e d u r e n t l e s g l o i r e s , de gedachtenis aan dien avond heeft zich toch in zoo verre in de dichterlijke wereld destijds een soort van duurzaamheid verkregen, dat de korte trochaïsche verzen in de maat van die Bilderdijksche

> Maar gy, broeders,
> Gy behoeders
> Van den Vaderlandschen roem, enz.

op het sein van Helmers dadelijke navolging van toen af algemeen in zwang kwamen.

In de dagen der Fransche heerschappy was, uit den aart van den toestand, het uitgaan of zien van menschen by Bilderdijk, zoo immer, weinig. Toch was

* Hollands Verlossing I, 83-94.

aant. zijn levenswijze niet z o o afgezonderd als men het zich wel misschien verbeeld hebben zou. Enkele vrienden bezochten hem nog steeds in zijne nederige woning, tot wederzijdsch genoegen, of naar aanleiding van zaken, bijzonder van Wetenschap, en daaronder bepaaldelijk belangen en werkzaamheden des Instituuts. In dat Lichaam, gelijk wy reeds aanteekenden, was hy nu Secretaris der Tweede klasse, en, gelijk hy nimmer op eenige hem toebetrouwde post of plicht achter bleef, of de dingen ten halve deed, zoo was het ook hier vooral zijn streven, om by den algemeenen schipbreuk, waarby het gebruik en zelfs de herinnering van onze Hollandsche taal scheen te moeten verloren gaan, te redden wat nog redbaar was. Uit dit streven verklaart zich onder anderen ook zeker Opstel in het Fransch, van de hand van Bilderdijk onder zijne papieren gevonden, en, in de M e n g e l i n g e n e n F r a g m e n t e n (1834) geplaatst. Het is een M é m o i r e , dat volgens een plan, door onzen Dichter aan den Nestor der Tweede Klasse des Instituuts, den Archivaris van Wijn voorgesteld, aan den Gouverneur Generaal der Hollandsche Departementen, Prins van Plaisance (Le Brun), door de evengenoemde Klasse zou hebben moeten aangeboden worden, met het doel, om de Keizerlijke Regeering te doen inzien, dat in het belang der algemeene Taalkennis, in het belang der

Fransche Taal- en Letterkunde zelve, de hand aan eene geleerde en grondige beoefening der Hollandsche taal krachtdadig moest gehouden worden. Langs dien weg bedoelde de Dichter, even schrander als wijs, de taal zijns Vaderlands voor de toekomst althands te redden op een oogenblik, toen niemand (het was in de eerste dagen na de inlijving in 1810) zich menschelijker wijze een herstelling van volksbestaan en volkstaal kon voorstellen. Ook hier wederom is hem, wel niet van verstandige en nadenkende medeleden of kenners van zaken en toestanden, maar van opgeblazen betweters, toen het Opstel uit des Dichters nalatenschap, zoo als het daar lag, met andere Opstellen en schriften van gemengden inhoud was in het licht gegeven, niet weinig miskenning en smaad nog na den dood te beurt gevallen. Naar verdienste werd de onedelmoedige en onbezonnen aanvaller door een bevoegde stem op zijne plaats gezet, en is aan den juisten blik en zuivere bedoeling van den onder alle omstandigheden zoo trouw gebleken handhaver der Vaderlandsche Taal volledig recht gedaan.*

[Eerelidmaatschap in een Genootschap van Israëlieten]

Doch niet slechts de vergaderingen van het Instituut werden door den Dichter met de hem eigene

* Meng. en Fragm. 91-101. en Aanteekening van Prof. H.W. Tydeman in de Ophelderingen en Bijvoegselen op Dl. XII van Bilderdijk's Geschiedenis des Vaderlands bl. 349-354.

naauwgezette getrouwheid bijgewoond; hy liet zich ook, waar een minder officieele betrekking hem riep, by al zijne eigenaartige gebondenheid aan huis- en studeerkamer, gaarne vinden, meende hy er slechts eenigmate van nut of dienst te kunnen zijn. Daar bestond te Amsterdam een Genootschap van eenige beschaafde en begaafde Nederlandsche Israëlieten, die op de beoefening van Algemeene en Vaderlandsche Geschied- en Letterkunde des te meer prijs stelden, naar mate met de in 1795 voor hunne stamen geloofsgenoten zich openende nieuwe loopbanen voor maatschappelijk en wetenschappelijk streven, het denkbeeld van hunne eigene antieke nationaliteit voor een goed deel wel niet langer op den voorgrond stond. In hunnen ijver om, meer letterlievende dan eigenlijk geleerde mannen en jongelingen als zy waren, alles aan te grijpen, wat hunne vorming op het gebied van Wetenschappen en Letteren kon te stade komen, waren zy op het, uit hun standpunt vooral niet ongelukkig, denkbeeld gekomen, om het lidmaatschap van eer op te dragen aan mannen niet zoo zeer van hun eigene Godsdienst, maar by uitnemendheid verdienden roem onder de Christelijke landgenooten. Zoo werd het eerelidmaatschap opgedragen aan van Swinden, den algemeen vereerden Hoogleeraar in de Wis- en Natuurkunde, aan Wilmet, den insgelijks hoog geleerden Orientalist, aan anderen, onder welke, en wel van de eerst benoemden, Bilderdijk. De

aangebodene onderscheiding werd door allen, zoo ver ik weet, welwillend aangenomen, - door niemand zeker met een meer stellig voornemen om het Genootschap van nut te zijn, dan door den Dichter, die dan ook doorgaans de wekelijksche Vergaderingen bijwoonde, de Commissiën tot het voorstellen van Prijsvragen en de beoordeeling der antwoorden gaarne met raad en voorlichting diende, maar ook by de lectuur, bepaaldelijk in het vak van historie, zich beijverde tegenwoordig te zijn, om daaraan een betere richting te geven, dan veelal die der schriften was, welke in het jeugdige Genootschap overeenkomstig den geest des tijds, den toon gaven, - vooral ook om aan het schrandere aldaar vergaderde Gezelschap te doen inzien, dat niet alles licht en goud was, wat zich sedert Hume of Voltaire dien naam gaf, of onder dien naam gehuldigd werd, - dat het niet altijd oorbaar was het onbehagelijk geworden o u d e weg te werpen voor het nog weinig beproefde n i e u w e , - dat vooral Israëlieten, wien in de eerste en achtbaarste plaats de oorkonden des Ouden Testaments waren toebetrouwd, wel mochten toezien wat zy deden met zoo haastig en onvoorwaardelijk zich van de mannen der achttiende eeuw te laten beduiden, dat de dingen daarin beschreven, goed genoeg voor hunne onverlichte vaderen, thands de mededinging wel niet konden uithouden met de voortbreng-

selen der hedendaagsche Rede, Vrijheid, Wijsbegeerte! Of het hem gelukt is, in dit zijn innig gemeend streven, hier en daar een zaad tot dieper nadenken achter te laten, dan of, gelijk elders ook hier, by alle ongeveinsde hoogachting en dankbaarheid hem betuigd en betoond, de stem van den ouderwetschen Dichter, die nog aan onmiddelijke openbaringen van God geloofde, eene stem in de woestijn gebleven is, wie zal het zeggen? Zoo veel is zeker, dat althands voor één hart, voor één leven, voor éénen zoon uit dat volk van Israël, het welk onze groote Dichter om hunner vaderen, maar bovenal om huns gekruisigden Goëls wille, zoo wezenlijk lief had, zijn eerelidmaatschap in het Israëlitisch Genootschap T o t N u t en b e s c h a v i n g , in den aanbidlijken weg van hooger Raad en Bestier, beslissend en met het oog op eene eeuwigheid, tot zegen heeft gewerkt.

[Weldaden aan een zoon uit Israël]

Die zoon uit Israëls volk, destijds vijftienjarige jongeling, was van het ijverig en belangwekkend Israëlitisch Gezelschap zelf geen lid. Maar bevriend met een der leden, veel ouder dan hy zelf, en van wien hy onderwijs in het Hebreeuwsch ontfing, had hy dezen een eersteling zijner hollandsche muze medegedeeld, en zoo was het dichtstukje onder de oogen van Bilderdijk gekomen, die er iets goeds in vond. ‘Wilt gy zelf niet eens met Bilderdijk kennis maken? zoo stel ik u

gaarne eens aan hem voor,' was kort daarop des Onderwijzers vriendelijke vraag. Het antwoord was een opgetogen d a d e l i j k ! Niet dat de jongeling toen nog eenigen wezenlijken smaak had voor de Bilderdijksche poëzy, nagenoeg eenig als hy destijds nog verdiept was in de bewondering der klassieke modellen van de Oudheid of van het Buitenland. Toch was de naam van Willem Bilderdijk hem reeds alles behalve onverschillig, ook om de onvoegzame, de meer dan onedele wijze, waarop hy den buitengewonen man reeds toen met verontwaardiging door de kritiek der Journalen behandeld zag, - ook, om dat voor een jeugdig gemoed zoo aanlokkende en aantreklijke van éénen, die tegen over zoo velen met zoo veel zelfbewustheid van hun meerdere te zijn alleen stond, - bovenal, om dat er, zonder dat hy hem zelven ooit gezien had, of zijne schriften meer dan op zekeren afstand had leeren kennen, een soort van voorgevoel by hem leefde, dat deze Nederlandsche Ismaël iets beslissends voor zijn inwendig leven zou te weeg brengen, dat hy hem raadselen zoude oplossen, waarmede zijn gemoed reeds van kindsbeen af was bezig geweest, en licht brengen in dien chaos van gewaarwordingen, overleggingen, zielsbehoeften, waaronder, te midden van de ijdelheden, verstrooiingen en smerten zijner jeugd, hy zoo onophoudelijk zwoegde en leed. Opgevoed door tedere en edele ouders in

de vurigste, aan hunne geslachten van ouds eigene Oranjegezindheid, te gelijk gedreven door een gevoel van Israelitische nationaliteit, dat hem geen rust liet van de gedachte aan eene handhaving, eene hereeniging, eene herstelling van dit zijn volk, van nog andere gehalte dan wat de mannen der Verlichting met hunne gelijkstelling, met hunne emancipatie der Joden, bedoelden of voorhadden, was dat alles hem tot hier toe slechts wortel van droefheden en onbevredigde behoeften geweest. Aangaande Godsdienst en Openbaring was zijn gemoed niet minder in vragen en weifelingen verdiept. Ook by hem was van kindsbeen af iets gevoeld van dat woord des Kerkvaders: O n s h a r t i s n a a r U t o e g e s c h a p e n , o G o d ! Maar te midden van het overal, ook onder de zijnen, veldwinnend ongeloof, had hy moeite genoeg gehad, om zijn geloof aan God en onsterflijkheid te redden uit de aanvallen van Voltaires en Encyclopedisten vóór den overgang van het Gymnasium tot het Athenaeum. Doch op deze vragen bleef het hem nog lang duister: had die God zich werkelijk geopenbaard? zich geopenbaard aan zijne Vaderen? waren er inderdaad mannen Gods, die wonderen en teekenen gewerkt, en Goddelijke woorden onmiddelijk van den God van Abraham ontfangen hadden, in Israël geweest? Waren de Gewijde Schriften werkelijk aan hoogere ingeving hun bestaan schuldig? - En ook

hieromtrent, zoo ver het Oude Testament betreft, was hy, dank zij het onderwijs in de Algemeene Geschiedenis van eenen ook deswege steeds in eere by hem gehouden Hoogleeraar tot eene gevestigde overtuiging gekomen, en zijne hoop op een nationaal en Godsdienstig herstel van zijn volk niet weinig gesterkt en verlevendigd. Maar van het denkbeeld van een Nieuw Testament, van de erkenning als Messias en Redder, van Jesus van Nazareth, dien eenigen naam die tot zaligheid onder den hemel gegeven is, stond hy nog op onafzienbaren afstand. Die soort van aangeboren schrik by zijn volk om de Schriften der Apostelen en Getuigen van der Christenen Verlosser zoo veel als aan te roeren, werkte ook nog lang in hem. Weinig heeft het Israelitisch Genootschap T o t N u t e n B e s c h a v i n g kunnen denken, waartoe voor hem hunne vereering van Bilderdijk met het eerelidmaatschap in de gevolgen dienstbaar heeft moeten zijn.

Het was in dezen staat en stand dan nu van zijn gemoed en levensstrijd, dat de kennismaking van den jongeling uit Israël met den dichterlijken en Christelijken vriend Israëls plaats vond. Onuitgewischt bleef tot in den avond zijns levens de indruk van dat oogenblik in zijne ziel. Nog is het hem, als of hy in dien naauwen gang in de sombere woning op den Achterburgwal, den langzamen tred hoort van den Grijzaart

met zijn tweejarig kind aan de hand. Nog heugt hem tot in bijzonderheden dat onderhoud van schier drie uren lang met den Israëlitischen Taal- en Wiskundige, en de woorden ook tot den onbeduidenden knaap, die er starend by zat, gericht over poëzy en Nederduitsche taal. Van de uitnoodiging, gretig aangenomen, om het bezoek te hervatten, werd eerlang, en tot onbescheidenheid toe, gebruik gemaakt. Later werd door den waardigen Vader des jongelings, op raad van een Hoogleeraar te Leyden, vriend des Dichters, een geregelde opleiding in onderscheiden vakken, in de plaats vooreerst van onmiddelijke vorming aan de Hoogeschool, voor zijnen zoon gevraagd en verkregen. De studie van het Romeinsche Recht, bepaaldelijk uitlegging en bearbeiding der Pandecten was van die lessen het hoofdpunt, straks wederom punt van uitgang voor allerlei gesprekken over vele zaken en aangelegenheden van Recht, van Taal, van Poëzy, van Geschiedenis, van Philosophie. Aan bezuiniging van den kostbaren tijd werd daarby door den vaderlijken vriend niet gedacht, die immers altijd de nachtwaken tot zijne beschikking had, om wat er van tijdverlies mocht plaats gevonden hebben op den dag, weder in te winnen. Zoo werd de omgang een aanhoudende, een dagelijksche, een intieme, als van kind en vrind des huizes. Zoo ging het voort by de verplaatsing van des Dichters verblijf te Leyden in 1817, alwaar eenige

maanden te voren de jongeling, die in elk opzicht zoo oneindige verplichting aan hem had, hem tot voltooiing zijner studiën was voorgegaan, en nu het genot smaakte van ook meer dan éénen zijner meest beminde Academievrienden met Bilderdijk in kennis te brengen. In dat uit meer dan ééne oorzaak voor Leermeester en leerling onvergetelijk Leyden, bleef dezen, onder velen, de avond onbeschrijflijk, toen voor het eerst het Handschrift der onvoltooide Zangen van den Epos op den Ondergang der Eerste Wareld onder zijne oogen kwam, - toen straks hem die Zangen zelve door den Dichter werden voorgelezen, en ten weêrklank slechts die regel uit het Dichtstuk zich aan hem opdrong:

> Neen, Régol! neen, dit zijn geen Aardsche zangen!

Maar meer dan poëzy, ook van de hoogste, de meest boven stof en aarde verheffende soort en toon van poëzy, was het element, dat van den beginne alle de zamensprekingen bezield, aan alle de onderwijzingen eene hoogere bestemming gegeven had. Het was het levenselement der kennis van God, het was de Godsdienstige waarheid. Aan de voeten van Jesus Christus zou, door de onuitsprekelijke genade van den God zijner Vaderen, de jongeling eenmaal gebracht worden. Wie Bilderdijk maar eenigzins van naby gekend hebben, zullen het weten, of kunnen het beseffen, hoe weinig een soort

van e n d o c t r i n e e r e n op wat gebied dan ook, - hoe wel het allerminst, hetgeen men p r o s e l y t i s m u s noemt (wy keuren in eerlijken en gewijden zin de zaak wel in geenen deele af!) in richting of aanleg van Bilderdijk lag. Pogingen om zijnen jongen vriend wy zeggen niet te bekeeren, hetgeen alleen Godes is, maar te overtuigen of op den weg te helpen, werden met een bepaald opzet niet in het werk gesteld. Maar, gelijk in des Christendichters gemoed geheel zijne wereldbeschouwing, op elk terrein, van den Persoon des in het vleesch gekomenen Zoons uitging, zoo was als van zelve geheel de omgang en zamenspreking van zijne zijde eene Christusprediking. Overigens, nimmer gewoon zijne overtuigingen te bedekken of te verbloemen, maar ook evenzeer af keerig die te onpas uit te bazuinen, of op te leggen, beijverde hy zich met betrekking tot den zoon uit Israel, alleenlijk voor de Wet van Moses niet slechts zijnen eerbied te betoonen, maar waar het pas gaf, tot dien eerbied ook anderen op te wekken, voorts Israels goed recht erkennende en op den voorgrond stellende, ten aanzien zijner verwachting van een Messias in heerlijkheid, maar zonder te zwijgen van dat lijden, hetwelk ook zelfs Joodsche Schriftgeleerden als het kenmerk van althands hunnen Messias Ben Joseph niet konden nalaten aan te nemen. Veel werkte intusschen te zamen om dat denkbeeld: v o o r een l i j d e n d v o l k

een lijdende Messias! zich te doen vestigen in het hart van den jongeling, ook nog lang voor dat hem met betrekking tot zijne eigene persoonlijke zielsbehoefte de kracht en beteekenis van dat lijden openbaar werd, - ja, lang voor dat het in hem opkwam (zoo waarachtig is in geestelijke zaken tot het doorzetten der eenvoudigste redeneering eene kracht en macht van Boven onmisbaar!) dat de Lijder by uitnemendheid, de gekruiste Jesus uit Nazareth wel die lijdende Messias zou kunnen zijn! Tot dat, op een onvergetelijken dag in October 1820, de schellen hem vielen vielen van de oogen, en hy geloovend mocht nedervallen voor dien Jesus den Nazarener, den Koning der Joden, als ook zijn Heer en zijn God!

[De zomer van 1013]

Het was een zwoele, zwaar drukkende zomer, die zomer van 1813, waarin de even herdachte kennismaking met Bilderdijk aan den jongeling uit Israël te beurt viel. De zon der Napoleontische heerschappy straalde van uit hare volle middaghoogte op het Hollandsche Vaderland. Amsterdam, een middelpunt thands der Fransche Heerschappy, leverde een somber en verschrikkend aanzien op. Het waren tijden van (thands vergetene!) groote ellenden: afsluiting van het Vasteland, stilstand van den handel, openbare verbranding van koloniale waren, conscriptiën, verwijzend onze Hol-

landsche jeugd, onder de vanen van het Keizerrijk, tot den soldatendood òf in Spanje òf in Rusland. Naar het Drilveld begeleidden ouders en naaste betrekkingen de gijzelaars, die onder den naam van g a r d e s d'h o n n e u r door de aanzienlijken van het land moesten geleverd worden. Het huis, waar later de Nederlandsche Handelmaatschappy haren zetel had, was toen het Paleis van den Prins Gouverneur-Generaal, de minst harde en meest beschaafde voorzeker der uitvoerders van de Keizerlijke Oppermacht in deze Gewesten. Maar in de Doelenstraat leefde de Vargas onzer dagen, Graaf de Celles, die de echtheid van lichaamsgebreken, tot verschooning van krijgsdienst ingebracht, gewoon was aan de proef van brandend lak te onderwerpen, terwijl Devilliers Duterrage van uit zijne woning op den Amstel met de honderden en duizenden van oogen zijner politie over stad en land voor de veiligheid der Fransche Machten waakte, en ooren wist te geven tot aan de wanden van huis- en slaapvertrek; - terwijl Generaal Molitor op een der schoonste plekken onzer Heerengrachten zijn hoofdkwartier had, alwaar het binnen kort geschapen stond, dat Keizerlijke orders zouden ontfangen worden om alle de middelen, die de Hollandsche wateren en positiën daartoe aanbieden, te bezigen ten einde de Hollandsche Gewesten tegen hunne aanrukkende Bevrijders te verdedigen. Want

reeds hadden, toen deze hitte op het Vaderland drukte, vlammen uit het Noorden den opgang aangekondigd eener Europeesche bevrijdingszon. Straks bezegelde de achttiende October de vrijwording van Duitschland; en liep de daaraanvolgende maand niet ten einde, zonder dat ook van uit den Haag en Amsterdam de verlossing van het Fransche geweld was uitgeroepen, het Huis van Oranje te rug geroepen, de naam van den God der Vaderen over een herboren Vaderland aangeroepen.

[Bevrijdingszangen]

Wie heeft in de geestdrift dier dagen inniger en vuriger gedeeld dan Bilderdijk? Een nieuwe stroom van Vaderlandsche Bevrijdings- en Oranjezangen ontsprong aan de ook hier zoo eensgevoelende harten van den Dichter en zijne Gade. Krijgsliederen en Wapenkreten zagen onmiddelijk na de eerste aanbraak van het verlossingsuur, in vereeniging het eerst met die van Wiselius, thands onder dezelfde Oranjevaan met den balling van 1795 vereenigd; - zangen vol leven en poëzy, doch waarvan alleen te betreuren bleef, dat zy, hoe ook in den geest van het volk, van wege de hoogte van hunne taal onder het bereik zelfs van meer beschaafde kringen niet vielen.* Intusschen hielden de dichterlijke uitstortingen van de beide Echtgenooten of het waar gelijken tred met de marschen en over-

* K.D. IX, 145-164.

winningen der Verbondene Legers. Een Eerste Deel van Vreugdezangen en Oden onder den titel van H o l l a n d s V e r l o s s i n g zag in 1813 reeds het licht. Een Tweede met ingelijks uit het volle leven des oogenbliks gegrepene Dichttonen volgde in 1814. Straks drong de nieuwe bedreiging van uit Elba, Cannes, en Parijs tot nieuwe Dichtklanken, die nevens anderen van even vroegere dagteekening onder den titel van V a d e r l a n d s c h e U i t b o e z e m i n g e n in Zomermaand 1815 verschenen, met eene reeds in de hachelijke Lentemaand van dat jaar gereede Opdracht a a n d e n K o n i n g , van welke de zoo juist getroffen maat en toon eene zeldzame uitdrukking te gelijk van leven en van waardigheid aan het sierlijk-eenvoudige drietal strophen geeft:

Ontfang, Monarch, ontfang
Den zang
Van hartlijke Onderdanen,
Wier ziel, geheel aan U verpand,
Voor de eer van uwen scepter brandt,
Voor de eer van 't dierbaar Vaderland,
Voor de eer van Hollands vanen.

Het oorlogsstaal beslecht'
Het recht
Van koningen en Rijken!
De lafaart hangt aan 't lotgeval,
Aan krijgsgeluk en volksgeschal:
*

* K.D. IX, 133 en verv.

Maar deugd staat onbezweken pal,
En blijft zich-zelv gelijken.

Verflaanw' by 't blikkrend zwaard
Vervaard,
Kleinmoedige of verrader!
Des braven lied stemt hooger snaar
In 't hachlijk uur van Staatsgevaar.
Geen Godvrucht scheidt zich van 't altaar!
Geen kroost, van zijnen vader![*]

[Onder het hersteld Oranje]

Zoo bracht dan, gelijk door een zijner hartelijke vrienden naar waarheid gezegd werd, ook onze Dichter het zijne toe by de vaderlandsche opwekking der natie in de onvergetelijke dagen van haar herstel en de bevestiging daarvan, in 1813, 1814, 1815.[†] Heeft hy geen nog meer praktisch deel genomen in de gebeurtenissen dier dagen, men zal het toch wel aan gebrek noch van bereidheid, noch van bevoegdheid wijten by den man, die door kunde en ondervinding ook in zaken, de verdediging zijns lands of zijner stad rakende, wel in staat ware geweest, ten minsten een raad of denkbeeld te opperen! Maar wie denkt er aan in dergelijke oogenblikken, om van uit zijn nederige woning aan een armen Dichter eenig punt of post in den kamp voor het Vaderland aan te wijzen?

* K.D. IX, 184, 185.
† H.W. Tydeman, in de Ophelderingen en Bijvoegselen Dl. XII van de Geschiedenis des Vaderlands.

Toch zag men eerlang den Rechtsgeleerden Dichter in hoedanigheid van provisioneelen Auditeur-Militair in het eerste Arrondissement, waarvan Amsterdam de hoofdplaats was, werkzaam. Meer dan een half jaar lang nam hy die betrekking waar met het hem eigene rechtsgeleerde doorzicht, kennis, en naauwgezetten ijver, tot dat hy eervol op zijn verzoek ontslagen werd. Zijn opvolger in de post is geweest Mr. D. Hooft Jr.

De geschiedenis vooral ook van onzen tijd getuigt van te veel zonderlinge wisselingen in de plaatsing en betrekking tot elkander van mannen, die vroeger tot scherp tegenover elkander staande partijen behoorden, dan dat wy het hier als iets zeer buitengewoons willen opteekenen; toch heeft het feit zijne eigenaartigheid, dat de betrekking van Auditeur-Militair door den Generaal Kraijenhoff, die in 1787 de Prinses van Oranje aan de Goejanverwelle-sluis gevangen nam, op aanbeveling van Wiselius, die in de heftigheid van zijnen patriotschen moed Amsterdam in dat zelfde 1787 tot het uiterste had willen verdedigen, werd opgedragen aan Bilderdijk, die zich ter zelfder tijd als gevolmachtigde Leids- en Raadsman in het leger van den Hertog van Brunswijk heeft bevonden!

Men heeft zich verwonderd, dat aan den getrouwen, aan den tot ballingschap toe getrouwen Oranjevriend niet dadelijk van wege de herstelde Oranjere-

aant. geering eene betrekking, zijner waardig, is toegekend, of liever aangeboden geworden. Die verwondering zal meerder of minder gegrond mogen heeten, naar mate men meer of minder bekend is met de betrekking, die, by alle aanhanklijkheid en getrouwheid van onzen Dichter jegens het Stamhuis, toch in meer dan één opzicht niet die was, welke by het begeven van gunsten of posten aan oude of nieuwe vrienden pleegt in aanmerking te komen. Van de zijde van Bilderdijk was de aanhanklijkheid innig en groot, maar gelijk die een vrijgeboren ziel past, - derhalve geen onvoorwaardelijk toestemmen en toejuichen van den Vorst en zijne regeering. Wie eenige kennis of ondervinding heeft aan (men mag zeggen) het hartstochtelijke van eene erfelijke Oranjegezindheid, kan er zich ook alleen een volkomen denkbeeld van maken, hoe voor een gemoed als dat van Bilderdijk, Oranjevriend van afkomst, opvoeding, beginsel, hart en ziel, v e l e w a t e r e n zouden noodig geweest zijn, eene liefde te blusschen, die al zij het ook zonder eenige persoonlijke wedervergelding, hare kracht onder alle omstandigheden behoudt. En van die liefde had hy dan ook bewijs gegeven vóór en in het midden der onlusten van 1787, by de vestiging der revolutionaire regeering in 1795, en voorwaar niet slechts te Brunswijk onder den Hertog, maar in Nederland onder den Raadpensionaris Schimmelpenninck en Koning

Lodewijk. Had hij, in weêrwil zijner gehechtheid aan het Huis, zich naar zijn eigenaartig karakter, eens zeer sterk (in een zijner F a b e l e n) uitgelaten tegen de secularisatie van geestelijke eigendommen in Duitschland, een deel waarvan ook aan den Erfprins van Oranje was ten deel gevallen, hy had de scherpte dier afkeuring reeds voorlang, (en dat wel op een oogenblik, dat aan geen buigen voor de Oppermacht, of naar het hart spreken van Vorsten, te denken was,) te rug genomen. Had hy zich de weldaden van Koning Lodewijk laten welgevallen, had hy die met sedert nooit verloochende of verflaauwde dankbaarheid geroemd, hem was (als wy reeds herinnerden) daartoe alle vrijheid geschonken door de uitdruklijke losmaking, van wege Willem V zelven, van elke verbindtenis aan eene orde van zaken, die men destijds schier algemeen als onherstelbaar ondergegaan beschouwde.

Zoo kon dan Bilderdijk zich met de bewustheid van ongekreukte trouw aan het verdrevene, thands met jubelkreten te rug gesmeekte en in Hollands midden ontfangene Stamhuis vertoonen. Zich evenwel op die trouw, en het daaruit voortgesproten lijden te beroepen, om voor eenige betrekking, welke dan ook, in aanmerking te komen, mocht de Dichter toch wel beneden zich achten, die het eenmaal in den Geleibrief van een zijner Bundels aan eene der Vorstinnen van het

aant. Huis met even veel waarheid als waardigheid kon uitdrukken, combien il était loin de se faire un mérite de l'accomplissement d'un devoir.

Maar de billijkheid jegens afgestorvenen, grooten of kleinen, vordert, dat men ook de keerzijde van de aanspraak des Dichters om, zonder eigene of vreemde aanbeveling, in aanmerking te komen of aangezocht te worden, in de waardeering van zijne ondervindingen ten deze niet voorbij zie.

Dynastiën (heeft men wel eens gezegd) plegen, by herstel in hunnen wettigen rang en macht, juist niet door dankbaarheid jegens oude vrienden uit te munten. Met uitzondering, natuurlijk, van bijzondere vertrouwden, in de naaste omgeving der Vorsten en aan hunne hoven opgevoed en gewend, wordt by restauratiën doorgaans meer prijs gesteld op het heden dan op het verleden, - meer waarde gehecht aan de toetreding en medewerking van voormalige tegenstanders, dan aan de wel van zelf sprekende trouw van oude aanhangers. Maar in het geval van Bilderdijk, was (uit het standpunt van den Vorstelijken Spruit of het Vorstelijk Stamhuis, in beginsel natuurlijk geheel dat van den Dichter, dat getrouwheid slechts de voldoening aan eene verplichting is) zelfs die getrouwheid niet van alle vlek of nevel vrij geweest. Hy had dan toch Koning Lodewijk gediend, Keizer Napoleon dichterlijk

aant. gehuldigd, - een vergrijp, niet in elk geval, of liever in elken geheel of half schuldige, verschoonlijk. Voeg hierby, dat de uitval tegen de s e c u l a r i s a t i e (misschien wel zonder kennisneming van de edelaartige te rug neming of verzachting) aan het hof van den nieuwen Souverein bekend kan zijn geweest, - dat de Prinses Douairière van Oranje niet geacht kon worden met den ouden P r i n s - meer dan P r i n s e s -gezinden Dichter veel op te hebben en haren invloed by voorkeur ten zijnen behoeve te willen aanwenden. Maar ook de Hertogin van Brunswijk, Hare Dochter en trouwe Gezellin, algemeen als Zy zelve geëerbiedigd by groot en klein, schijnt met onzen Dichter, den voormaligen gast Haars Schoonvaders, geen bijzondere ingenomenheid gehad te hebben. Het is zeer wel mogelijk, dat daartoe de dichterlijke aartigheid, die wy reeds herdachten (h e t P e n s i o e n), iets mag hebben toegebracht. En wie zal zeggen, wat al geruchten, onwaar of vergroot, of al gaande en voortgaande (naar de wijze dier faam, die vooral ook in kleinere steden en hofplaatsen hare speling heeft) verbasterd en vergiftigd, aan het Brunswijksche Hof, van des Dichters zonderlingheden en wonderlijkheden mogen verspreid geworden zijn en historisch gezag hebben verkregen? Alles komt in alle dergelijke zaken op de gunst of de ongunst, aan den persoon toegedragen, neder. Heet Goethe

of Voltaire! en elke gril, elke norschheid of grofheid elke trek van ijdelheid, elke krenking van zedelijk gevoel is U te voren reeds vergeven. Het zijn de kenmerken, op zijn ergst genomen de schaduwzijden, van het genie. Heet Bilderdijk! en van de schaduwzijden vergeeft u de wereld (zy heeft er hare goede redenen voor) geen enkel; zy komen haar alleenlijk uitnemend te stade om u van de plaats, die anders in de maatschappy u zou toekomen, op voor het minst een s c h i j n van grond te weeren.

Wanneer men dit alles te zamen neemt, dan mag men zich veel meer verwonderen, (zoo als de menschen zijn, en ook Vorsten zijn menschen!), dat de Prins van Oranje, Souvereine Vorst straks Koning, zoo v e e l, dan dat hy zoo w e i n i g voor Bilderdijk gedaan heeft. Reeds te Brunswijk (wy hoorden het onzen Dichter met warmte erkennen) had zich de Vorstelijke edelmoedigheid aan den Dichter-balling niet onbetuigd gelaten. Later insgelijks zullen wy den Vorst het lot en bestaan van Bilderdijk zien behartigen, allereerst door het verleenen van een jaarlijksch pensioen, waarvoor insgelijks de Dichter zijne diepe erkentlijkheid openbaar genoeg uitgesproken heeft. Doch ingenomenheid als van een Hertog van Saxen-Weimar met Goethe en Schiller was hier noch te verwachten noch te vorderen. Om Bilderdijk z o o te waardeeren, moest men hem van veel naderby

kennen, - om hem dus te kennen, hem met aanhoudende belangstelling bestudeerd hebben; was iets dergelijks te eischen van een Vorst, geroepen tot behartiging van zoo vele meer algemeene belangen? Voeg hier by, dat de hoedanigheid van dichter nimmer iets geweest is, dat, sedert de dagen van Keizer Adolf van Nassau of Graaf Guillaume d' Orange, het edele Stamhuis bijzonder aangetrokken heeft. Meer gevormd tot het verwekken van dichterlijke geestdrift, dan tot het waardeeren juist van de vruchten dier geestverrukking, aartte ook in dit opzicht de nieuwe Souvereine Vorst naar zijne Vaderen. Hem boezemde (en wie zal het uit een praktisch oogpunt wraken?) de harmony tusschen de posten van uitgaaf en die van ontfangst op het Rijksbudget oneindig meer belang in, dan die der meest kunstrijk gebouwde verzen over welk onderwerp dan ook. Zoo kon dan in de oogen ook van den Vaderlandschen Vorst Bilderdijk meer een soort van onverklaarbaar verschijnsel zijn, niet zoo zeer groot als vreemd, - praktisch misschien eerder onbruikbaar voor de zaak die hy voorstond, en ligt lastiger nog voor de genen, ten behoeve van wie zijn dichterlijke ijver het opnam, dan voor de genen tegen welke die ijver gericht was.

Had wellicht de omgeving van den Souverein daaromtrent betere gedachten van den Balling van 1795? - Des Vorsten Raadslieden en Ministers waren destijds òf

versche vrienden van het Stamhuis, òf wel niet van die fractie of nuance der Oranjeparty, waartoe Bilderdijk vóór en in de Revolutiedagen behoord had. Dezen of genen by uitnemendheid naauwgezetten onder deze laatsten kon bovendien des Dichters genoten gunst by Lodewijk al ligt ook niet smaken, ofschoon het niet volstrekt zeker is, wat zy zelve, door den drang der tijden gedreven, in het belang van familie en kinderen, by eene langere voortduring van de koninklijke tusschenregeering zouden hebben gedaan. - Maar bovendien voelden zich die mannen, by zoo vele en velerlei andere Staats- en Volksbelangen, ook zoo bijzonder niet geroepen waarschijnlijk, om zich al dadelijk juist den luister van de Vaderlandsche taal en poëzy aan te trekken, ten zij er voor het minst (wie zal het in Staatslieden wraken?) eenig praktisch en oogenbliklijk doel aan verbonden ware. Zoodanig praktisch nut kon voorzeker de welsprekendheid van eenen van der Palm, de populariteit van eenen Tollens aanbieden. Maar Bilderdijk!

Onder de meest gevierde Staatsdienaars van den tijd behoorde intusschen één man, van wien men (oppervlakkig beschouwd) had kunnen verwachten, dat hem een Dichter, een buitengewoon karakter als Bilderdijk, eenig bijzonder belang ingeboezemd, tot eenige bijzondere waardeering van zijn niet dagelijksch streven geleid hebben zou. Die man was Mr. Anton Reinhard Falck, in

die dagen, om schitterende hoedanigheden en bekwaamheden, te gelijk van het verlicht maar nu gantsch Oranjegezind Amsterdam de afgod, en in den Haag een licht. Opgevoed in de studie der Ouden, kenner en beoefenaar, tot in het midden en laatst zijner diplomatieke loopbaan, van de klassieke modellen uit vroeger en later eeuw, vatbaar om zich in allerlei toestanden ook van den Dichter (zou men bijna zeggen!) in te denken, tot op zekere hoogte met hem mede te gevoelen, of zelfs mede te gaan, was hem Bilderdijk van ouds noch in zijne poëtische voortbrengselen, noch van persoon (hy had hem, te Brunswijk zijnde, meermalen opgezocht*), onbekend. Niet zonder eenige ingenomenheid maakt hy in zijne Brieven dan ook wel eens van zijne dichtgaaf en dichtwerken gewag, schoon men, tusschen de regels in, wel eens iets van dat half beschermende half ironische lachje meent waar te nemen, dat aan hoog geplaatste Staatslieden of Grooten in de wereld soms zoo goed staat, vooral zoo wel te stade komt, bovenal zoo gemaklijk valt tegenover den weerloozen Dichter, die er zich in die atmosfeer niet tegen vrijwaren kan door een pairschap met Byron, of een titel of portefeuille met Châteaubriant. - En dan nog bovendien zoo wat dweeper, politiek, Godsdienstig dweeper te zijn! - Men gevoelt dat er weinig aantrekking kon bestaan tusschen twee natu-

* Brieven van Falck, bl. 114, verg. 171 en 407.

ren als die van Falck en die van Bilderdijk, - tusschen den man zoo by uitnemendheid in schier elken kring dezer wereld geliefd en geroemd, en den man harer schier algemeene ongenade, - tusschen den man (want wat behoeven wy de contrasten in meer uiterlijke dingen op te sommen?) die, om het alles met één woord uit te drukken, het licht en heil der wereld verwachtte van (wie weet?) den Johannes den Dooper der Vrijmetselary, - en den man, die ze van niets of niemand anders verwachtte dan van den J e s u s C h r i s t u s van Johannes den Dooper?

Toch zijn wy in de uitgegevene Correspondentie in het bezit van een brief van Bilderdijk aan Falck, van innigen, beleefden, statigen en toch warmen dank voor een koninklijke gift door de tusschenkomst van den Staatsman hem ter hand gekomen,* - misschien wel op voorspraak van Valckenaer, die geene gelegenheid verzuimde om de tijdelijke belangen van zijnen vriend, buiten hem om, te bevorderen. Want men zegt dat de voormalige Jacobijn op het Huis te Bijweg nog wel van tijd tot tijd over gewichtige vragen uit den Haag door Falck, ook naar aanleiding ligt van de gemeenschaplijke kennis aan het Kabinet van Madrid, geraadpleegd werd; en by dergelijke gelegenheid mogen dan misschien wel ook de belangen van Valckenaers

* Brieven van Bilderdijk III, 275 en 276.

ouden Academie- en boezemvriend ter sprake gebracht zijn. In elk geval schijnt een dergelijke tusschenkomst van Valckenaer in een oogenblik van donkere vooruitzichten geleid te hebben tot het reeds vermelde vaste Koninklijke pensioen aan den Dichter; waaromtrent evenwel wederom de S a g e wil weten, dat hem de toekenning (men moet ook hier de omstandigheden in aanmerking nemen, om geen voorbarig oordeel te vellen!) op eene wijze bekend werd gemaakt, weinig gelijkende naar het voorbeeld van A b b a s in Bilderdijks S a d i g , gelijk hy den Vorst in die Vertelling (1810) sprekende invoert:

‘Ik weet, gy hebt geleden,
Maar droog nw tranen af:
Voor kunst en kundigheden
Draagt ABBAS kroon en staf.
In schaduw dezer palmen
Hoor' elke zon die rijst
U louter vreugde galmen,
Van 's Konings disch gespijsd.’ -*

Wat hier ook van zijn moge, van alle hooggeplaatsten in den lande, was het toch wederom van de hoogste plaats, dat is, de kroon zelve, dat onze Dichter niet blootelijk eene fatsoenlijke jaarlijksche toelage ontfing. Geheel in overeenstemming met zijne eigene innigste en vurigste wenschen, deed de Vorst alles wat in zijn vermogen was, dat het pensioen (in Bilderdijks

* K.D. I, 437.

aant. oogen altijd iets, hetwelk hem, meende hy, tot een d o o d e t e r vernederde), zich mocht oplossen in eene jaarwedde verbonden aan een deftig en algemeen geëerd ampt op officiëel geleerd grondgebied.

[Het Amsterdamsch Professoraat]

Daar was namelijk in die dagen (1815 en 1816) algemeen van de instelling sprake eener Leerstoel voor Vaderlandsche Letteren en Historie by het A t h e n a e u m I l l u s t r e te Amsterdam; en even algemeen was het gerucht, dat die Leerstoel opgericht werd met het oog op geen ander dan Bilderdijk. De oprichting kwam ook werkelijk tot stand. Van de zijde des Konings werd geen aandrang gespaard by de Regeering van Amsterdam, aan welke het beroep stond. In 's Vorsten omgeving was niemand die afried, of bezwaar vond. Kemper, die zich in 1805 zoo sterk t e g e n het beroep te Franeker gesteld had, was nu geheel anders jegens den grooten Dichter en Geleerde gestemd, en een zeer beslist voorstander. Ja, ook by Burgemeesteren van Amsterdam stond eerlang de zaak vast, en ieder meende binnen weinige dagen Bilderdijk met zijn Hoogleeraarsampt te zullen gelukwenschen, wanneer op eens twee mannen van aanzien in den Amsterdamschen Hoogleeraarssenaat hun v e t o inbrachten, langs dien voor den machtige en gelukkige altijd zoo gemaklijken weg, die in den regel door een Minister, zijner gunst by Vorst of volk zeker, tot het doordrijven van zijn wil gebezigd wordt: zijn ontslag aanbie-

den! De beide mannen hadden vroeger tot de patriotsche party, de een in democratischen, de ander in meer aristocratischen zin behoord. Nu stonden zy in het weeren van den ouden Balling van 1795 vereenigd, en zy verkregen (hoe kon het bijna anders, by het gezag aan hunne namen verbonden?) hun opzet. Het Professoraat van Bilderdijk sprong af; de opgerichte, hem algemeen toegedachte Leerstoel werd begeven aan een uitnemenden Wiskundige, vriend van den Hoogleeraar van Swinden, en ook by Bilderdijk aan huis zeer gezien. Men moet erkennen dat de nieuwe Hoogleeraar Johannes Pieter van Cappelle, met de benoeming schier verlegen, niet slechts met de uiterste zedigheid en kieschheid het ampt aanvaardde, maar ook later noch in zijne Schriften, noch in zijne Lessen, in den geest van het tegenstadhouderlijk Amsterdam, waarvan Wagenaar grootendeels de penvoerder is geweest, zijn vak gedoceerd, noch ook anders zich in eenige onheusche tegenspraak met Bilderdijk geuit heeft.

Zoo had de Dichter dan nu, toen hy nog in het laatst zijner dagen dien tijd gedacht, het recht te schrijven:

> Het Vorstlijk woord vervalt, tot driewerf toe gegeven,
> Bevestigd, en herhaald, door die ziju wil bezat;
> En 'k word langs zachter weg mijn Erfwieg uitgedreven,
> Die brood noch water meer voor braafheid overhad.*

* K.D. XII, 372.

Daar was eene daad gepleegd van schreeuwend onrecht, van wreede willekeur, - eene daad, die noch den Jaarboeken van het Amsterdamsch Athenaeum tot sieraad, noch de nagedachtenis der twee Hoogleeraren by een billijker nageslacht tot eere zal gerekend worden. Dat zich, buiten de te loor stelling van Bilderdijks weinige vrienden, niemand verder deze zaak aantrok, kan wie ons Hollandsch Publiek en onze Hollandsche pers kent, wel niemand verwonderen. De Koning zelf had alles gedaan wat in zijn vermogen was. Verder bleef alles tusschen de Regeering en den Dichter op dezelfde hoogte, dat is, op denzelfden afstand, Bilderdijk zijnerzijds altijd volhardende in zijne geestdriftvolle liefde voor het dierbaar Oranjehuis, met het oog vooral ook op den Prins (sedert Koning Willem II), door hem van de geboorte aan met zoo dichterlijke ingenomenheid als de hoop des Vaderlands voor betere tijden bezongen, - maar tevens niet ophoudende met gelijke vurigheid van geest te getuigen tegen al wat hem voorkwam beide op Oranje en op Nederland uit den geest der eeuw verleidend en verdervend te werken. Zoo bleef het tot dat, eenige weinige jaren later, de al te zeer monarchale en Oranjegezinde gevoelens en leeringen van Bilderdijk te Leyden de klove tusschen Hof of Regeering en den Dichter op nieuw, en van nu aan zoo goed als onheelbaar, verwijdden.

Diep gekrenkt verliet met Mei 1817 de zestigjarige Dichter zijne vaderstad, alwaar hem acht achtereenvolgende jaren van smart en verguizing waren over het hoofd gegaan, om zich in het stille en altijd voor hem aantreklijke Leyden op nieuw te vestigen.

Voor dat diep gevoel van krenking bestonden redenen van meer dan éénen aart. Om het ampt van Hoogleeraar, het zij in de Rechten het zij in de Vaderlandsche Taal en Geschiedenis, voor hem begeerlijk te maken, liep schier alles in zijne neigingen en oud-Hollandsche denkbeelden te zaam. Men weet den eerbied en achting, die hier te lande de titel van Hoogleeraar aan grooten en kleinen, sedert het oogenblik der eerste stichting van eene Universiteit op vrijgestreden Vaderlandsch grondgebied, plach in te boezemen. Daar was aan dien titel in ieder vak van theoretische en praktische Wetenschap, vooral ook van Godgeleerde en Kerkelijke en Christelijke kennis en wijsheid, een denkbeeld verbonden van deftigheid en achtbaarheid, van vertrouwen-inboezemend gezag, voor welks degelijkheid het getuigenis van Europa en de ondervinding van leeftijden instond. Wat er in onzen tijd ook veranderd moge zijn in begrippen en wijzen van beschouwen, in de gehalte van zaken en personen, nog is by de menigte van allerlei rang en stand in Nederland dat p r e s t i g e van den titel van Hoogleeraar niet

ten eenenmale geweken. In den tijd van Bilderdijk bestond het schier onverzwakt. Hy zelve het eerst deelde als Nederlander in de billijke vereering van het, in de eerste plaats, nuttig en onmisbaar ampt. Zijne plaats in te nemen in eene orde van mannen, tijdgenooten of voorgangers. aan wier nagedachtenis, aan wier omgang, hy zich zoo gaarne in velen een schuldenaar erkende, had hy zich eene eer ten allen tijde, een wezenlijken troost na zoo veel lijden in zijn ouderdom, geschat. Zeker was hem de loopbaan der Rechtspraktijk eene geliefkoosde, eene in velerlei opzicht aan zijnen aanleg beantwoordende geweest. Maar te midden reeds der woelingen en vermoeienissen van dit zijn vak vóór 1795 was zijn hart meermalen naar de rustiger werkzaamheid van een Professoraat uitgegaan. Sints was de hoop, naar den mensch, éénig op die meer rustige betrekking gevestigd. Om haar, ja zij het slechts om een zweem van de zaak zoo als zy in Nederland gevonden wordt, scheen hem Moscow of Kazan geen te ver- of afgelegen streek te zijn. Want, behalve de vaderlandsche ingenomenheid met den eerbiedwaarden titel, zoo was het Professoraat hem ook de eenig denkbare toevlucht, gelijk de omstandigheden nu eenmaal bestonden, tegen dat leven van pensioenen, van gaven en giften, om hetwelk hy zich (naar de tederheid en prikkelbaarheid van zijn gevoel) zoo dikwijls in rijm

aant. en onrijm als een ledigganger geschilderd heeft. Doch bovenal was hem het Professoraat de geregelde, effene, alleszins voor het doel berekende weg tot het geen ten allen tijde een der innigste behoeften van zijn hart geweest is: rechtstreeksche arbeid voor de opkomende jeugd, mededeeling en als voortplanting van zoo vele zaden en vruchten van ingespannen en langdurige studiën aan en op een volgend geslacht. Van daar dan ook zijne opgetogenheid van vreugd, toen hem, langs ongedachte wegen, na de laatste mislukking te Amsterdam, nog het voorrecht te Leyden te beurt viel om aan een uitgelezene jeugd in de schatten zijner veelsoortige wetenschap en ondervinding, zoo veel hy vermocht, eenig deel te geven. Maar van daar dan ook dat juist d i e uitstortingen van te loor stelling en smart in het leven, by vergelijking, van de hevigste blijken te zijn, die in kenlijk verband staan met de mislukkingen op d i t gebied, als in de dagen van het afgesprongen Professoraat te Franeker, straks van het insgelijks, niettegenstaande den ijver van Jeronimo de Bosch en de gunst des Konings, wederom later te loor gegaan uitzicht op dergelijke betrekking te Leyden.* Hoor hem tot nog in de laatste dagen zijns levens, buiten allen wrevel en bitterheid, maar in een toon en op eene wijze, die veeleer het kinderlijke en in den

* K.D. XI, 6-8.

grond goedhartige van den fel gegriefde kenmerkt! Het is by gelegenheid van het overlijden van den waardigen van Cappelle (in 1829), dat hy zich d u s aan den ouden hartevriend Jeronimo de Vries uitlaat: ‘De dood van onzen Cappelle trof my ook; en ondanks zijn professoraat 't geen ik (oprecht gesproken) hem niet nalaten kon te benijden, (ik wil U mijn zwak recht uit bekennen,) en zonder 't welk ik my niet bewust zou zijn ooit iemand iets benijd te hebben, hield ik van hem om de vele goede hoedanigheden die ik in hem erkende.’* (In 1824 reeds schreef hy van hem aan denzelfden boezemvriend: ‘Men zegt my veel goeds van Cappelle, 't geen my groot genoegen geeft.’†)

Maar nu op zestigjarigen leeftijd, na veertigjarigen arbeid en streven, in het openbaar door Vaderland en Vaderstad, op uit den aart der zaak beslissende wijze, tot geen ding bruikbaar geoordeeld dan om te leven van eene gunst, waaraan toch (waarom de waarheid op dit ons zuiver historisch gebied ook slechts eenigermate verbloemd?) niet zoo zeer betoon van hulde of hoogschatting, maar alleenlijk zekere consideratie van meêwarigheid ten grond lag! - dit voorzeker was eene hardheid, die op het prikkelbaar gemoed van den afgetobden Pelgrim niet anders dan kwellend en verbitte-

* Brieven II, 288.
† Brieven II, 228.

rend werken kon. En ook hier laat de waarheid en trouw der geschiedenis geene vergoêlijking toe. Aan deze laatste te loor stelling, ongerechtigheid, en beleediging, is zeer zeker voor een aanzienlijk deel die scherpte en meer dan gewone heftigheid te wijten, die in sommige der schriften en uitingen van Bilderdijk zoo bepaald na de dagen van 1816 niet te ontkennen valt. Ofschoon men dan ook wederom hierin te ver zou kunnen gaan, en zich verbeelden, dat de afwijkingen, de verkeerdheden, de miskenning steeds meer en meer by Regeering en Vaderland ten aanzien van wat by onzen Dichter voor het hoogste en heiligste aller Staats- en Volksbelangen gold, - de eer en invloed van een onvervalscht Christendom, - minder hevige uitboezemingen in zijne poëzy van die dagen zouden hebben uitgelokt, indien daarby zoo vele redenen tot personeele gevoeligheid niet waren gekomen. Die zich dit kan voorstellen, moet voorzeker nog zeer weinig van des Dichters innerlijk bestaan hebben leeren inzien of begrijpen. Ook is het voor ieder, die eenige gave van onderscheiding bezit, wel ligt genoeg herkenbaar, waar de personeel getroffen Dichter, en waar daarentegen de voor zijnen Heer en Diens waarheid ijverende Christen, spreekt.

[Een protestant aan zijn medeprotestanten]

Eer Bilderdijk met zijn gezin dan nu van de onliefelijke vaderstad voor goed afscheid nam, liet hy

zijnen stadgenooten, op wederom een ander gebied dan dat van poëzy of vaderlandsche letteren, eene in meer dan één opzicht belangrijke proeve van zijne veel omvattende wetenschap, en wijsheid in het gebruik daarvan, na. Het gold ditmaal het vak van G o d g e l e e r d e p o l e m i e k, en wel van c o n t r o v e r s met de Roomsch-Catholijke Kerk. Een geschrift van den Notaris J.G. Le Sage ten Broek t e r a a n p r i j z i n g d e r v o o r t r e f f e l i j k h e i d v a n d e n K a t h o l i j k e n k e r k l e e r naar aanleiding van zijnen eigenen overgang tot die Kerk, had in die dagen eenige opspraak gemaakt, vooral om dat de nieuwe proseliet zoon was van eenen in zijnen tijd te Rotterdam als rechtzinnig-Hervormd algemeen geëerbiedigden Predikant. Het Boekske kwam, onder anderen, in een kleinen kring van Protestanten, die zich te Amsterdam op geregelde tijden in Bijbelkennis en vragen omtrent Kerk en Kerkelijke geschiedenis plachten te oefenen, ter spraak. Meer dan eens werd Bilderdijk door deze mannen geraadpleegd, of woonde hunne zamenkomsten ter voorlichting en verlevendiging der gesprekken over de belangrijke onderwerpen by. Zoo ontviel hem als van zelve, naar aanleiding der mondelinge bespreking van Le Sage ten Broeks A a n p r i j z i n g, eene w e d e r l e g g i n g op schrift, die eerlang, zonder naam van Schrijver (maar met onbepaalde vergunning aan den

Uitgever om dien te noemen), onder den titel: Een Protestant aan zijne Medeprotestanten het licht zag.*

Het Adres van den Protestant aan zijne Medeprotestanten was en is een toonbeeld van bondige en waardige Polemiek tegen over het zij uitlokkende het zij aanvallende pogingen tot te rug voering in den Pausselijken moederschoot. Nog heden ten dagen verdient het (by veel dat sedert in de beide kampen zich meer en meer naar de jammerlijkste uitersten gewend heeft) de aandachtige lezing en betrachting. De beginselen, waarvan het alleszins edele strijdschrift uitgaat, zijn en blijven van ruime en uitgebreide toepassing. Zy zijn, geheel zijn openbaar leven door, die van Bilderdijk geweest, en als zoodanig in al zijne Schriften weder te vinden. Het woord, dat by den aanhef reeds het Adres karakteriseert, hoe ook door sommigen miskend of misduid (waar of wanneer ontging trouwens een diepe of edele gedachte van Bilderdijk dat lot?), drukt in de volle oprechtheid zijner ziel niet alleen zijne richting, maar ook die van vele in hun Bijbelsch Protestantismus onwrikbaar gegronde Medeprotestanten uit: ‘Mijn hart heeft ten allen tijde warm voor de Moederkerk geslagen.’ Doch het komt

* Te Amsterdam by P. den Hengst en Zoon 1816.

aan op den grond dier hoogachting; het komt aan op de gevolgtrekking.

Men heeft zich van Bilderdijk, men heeft zich, in het geheel, van Dichters verbeeld, als of er in de praal, de pracht, de hierarchische orde, de gelijkenis h i e r met de gewijde en beteekenisvolle plechtigheden der Mosaïsche wet, d á á r met die van het ongewijde heidendom, - in verband met de Kunsten, die zich aan het middeneeuwsche Catholicismus gevoed hebben, en het om strijd versieren, - in verband met het denkbeeld van éénheid, dat het in toepassing op Godsdienst en Staat s c h i j n t te verwezenlijken, - iets zeer bevredigends of uitlokkends voor hen gelegen zou zijn. Men behoeft slechts een blik in Schriften van Bilderdijk over Bijbelsche en geestelijke aangelegenheden geworpen te hebben, om te begrijpen, hoe weinig dat uiterlijk vertoon van éénheid en heerlijkheid eener Christelijke Kerk onder de tegenwoordige bedeeling, een bewijs kon zijn van Christelijke uitnemendheid, en niet veeleer van het tegendeel, in de overtuiging van wie, te zamen met den val van al dergelijken schijn in Kerk en wereld, de wederkomst van den Heer Jesus Christus in eigen volheerlijke persoonlijkheid, op grond van het woord van Apostelen en Propheten, in geloof en hope te gemoet ziet.

Evenmin zoeke men den sleutel tot des Dichters zoo oprecht gemeende uitdrukking ten aanzien der Moe-

derkerk in eene soort van te rug werking van het steeds dieper verval van geloof en leer in den boezem der Protestantsche kerken beide in Duitschland en in Nederland. Tedere maar zwakke gemoederen, als die b.v. van eenen Graaf van Stolberg, mogen als door een soort van wanhoop aan behoud of herleving van het Christelijk beginsel in het door de Neologie verwoeste Protestantisme gedreven zijn geworden zich in de armen der Moederkerk, met voorbijzien of wegredeneering van ook h a r e ellenden, te werpen. Het gemoed van Bilderdijk, by gelijke tederheid, was steviger gevormd. Hy had bovenal van den eenig onfeilbaren Meester geleerd zich t e w a c h t e n v a n d e n z u u r d e e s s e m b e i d e d e r P h a r i s e ë n e n d e r S a d d u c e ë n, en voorzeker in geen geval toevlucht te zoeken van het ééne uiterste by het andere, maar alleen by de Waarheid, die (gelijk hy meermalen plach te zeggen) niet in een zeker juist midden t u s s c h e n, maar b o v e n de wederzijdsche uitersten ligt. In de groote levensvraag omtrent Godsdienst en Christendom lag juist in dat hoogere midden voor Bilderdijk de vastigheid van zijn geloof zoo tegen het Ongeloof ter linker, als tegen het Pausdom ter rechter zijde. Want met de Hervorming in haren oorsprong was zijne ingenomenheid alles behalve onbepaald. Eene hervorming b i n n e n de Kerk had veel meer met zijne (menschelijke!) begrippen van

maatschappelijke en kerkelijke orde gestrookt. Zich geenerlei illusie makende over den diep gezonken en verdorven toestand der Roomsche Kerk lang vóór de aanvangen der zestiende eeuw, trokken hem over het geheel de personen der Hervormers (Luther by oogenblikken, Knox wellicht niet één enkel oogenblik!) nooit buitengemeen aan. Eerst met het optreden van den grooten Calvijn, in velerlei opzicht een man naar zijn hart, verkrijgt de Hervorming (ik spreek hier altijd Bilderdijks personeele gevoelens, niet die van al zijne vrienden of kweekelingen, uit!) by hem een wezenlijke gehalte, even als op politiek gebied de wederstand tegen Philips II zijne waarde en hooge wettigheid ontfangt door de roeping van dien anderen Moses, Willem I. Doch geenszins blind zoo voor de onvolkomenheden der Hervorming als voor de gebreken van de Hervormers of hnnne medestanders, zoo stond hy evenwel, wat de voorwerpen zelve des Geloofs betreft, met die van Genève, Frankrijk, Nederland, in de meest volledige overeenstemming. En hebbende voor die overeenstemming met hen een zelfden gemeenschappelijken onomstotelijken grondslag: d e S c h r i f t (dáár lag voor hem het beginsel van alle waarheid, het eenig beslissend gezag: God die door Zijn geopenbaard Woord tot de concientie spreekt!), hoe hadde hy nu immer aan een te rug keer tot kerkelijk-menschelijk gezag kunnen denken,

en daartegen niet veeleer met alle kracht (gelijk dan ook het Adres aan de Medeprotestanten van den beginne tot den einde toe doet) geprotesteerd? Zoo werd dan èn thema èn slotsom van het merkwaardige strijdschrift in deze weinige woorden begrepen: ‘Die vrij is geworden, neme het juk niet weder aan!’ Bleef ook alzoo, gelijk hy by den aanvang met de altijd en overal hem eigene ruimte van harte, de Moederkerk hem als zoodanig eerbiedwaardig, het was juist van wege de bewaring in haren schoot gedurende zoo vele eeuwen, (zelfs te midden der steeds toegenomene en grenzenlooze verbastering) van zoo vele dier groote heilswaarheden zelve, die het wezen en leven der Protestantsche Belijdenissen uitmaken.* Toch ontbrak het, by al het vreedzame en gematigde en de eer defensive dan offensive richting van het Adres, aan geen krachtig woord van protest en waarschuwing tegen de òf noodzakelijke òf nog mogelijke gevolgen van het stelsel der Pausselijke of Roomsch-kerkelijke onfeilbaarheid. Dus lezen wy b.v. by gelegenheid der vermelding van zeker voorstel tot hereeniging, mits de Roomsch-Catholijke Kerk haar onfeilbaar gezag en dat harer aangenomen overleveringen varen liet, deze in onzen tijd vooral wederom dubbel merkwaardige woorden: ‘Ook de Roomsch-Katholieke Kerk kan dit niet toegeven; en

* Verg. Een Protestant aan zijne Medeprotestanten, bl. 64, 65.

deed zy het, het zou ons verdacht moeten zijn, als strijdig met haar beginsel. En wat zou het gevolg zijn eener onderwerping aan een Algemeen Opperhoofd van wiens wil toch allerlei verandering in die eerdienst weldra zou moeten afhangen, naar mate van het veranderen zijner inzichten en bedoelingen, en wien dan de onderwerping van geheel de Christenheid machtiger maken zou dan ooit eenig Paus geweest is? Dan - - dan stonden er vervolgingen, dan inquisitiën te verwachten, waarvan de aarde nog geen denkbeeld heeft; en nergens meer bleef dan redding of toevlucht. Wien koomt hier de afgrijslijkheid van het tafereel in Openb. XIII niet voor den geest, en wie siddert niet!'*

In dien zelfden geest uitte hy zich op nieuw een zevental jaren later in eene (1823) uitgegevene Toespraak aan de Roomsch-Catholyken dezer dagen. Maar als nu wederom een zestal jaren verder de Heer Le Sage ten Broek niet afliet, maar zich in een Openbaren Brief rechtstreeks tot Bilderdijk richtte, te baat nemende onder anderen de algemeene miskenning en verguizing, waaraan de nu drie-enzeventig-jarige Grijsaart meer dan ooit by landgenooten en medeprotestanten ten doel stond, zoo begreep hy nu in een Antwoord op dien Openbaren Brief (1829) een eenigzins anderen toon te moeten

* Aldaar blz. 66 en 67.

aanslaan, en van uit een meer aanvallend standpunt op zijne beurt het een en ander nog nader van zijne gronden tegen de aanmatiging der Roomsch-Katholijke kerk te moeten inbrengen, dat aan ieder eerlijk vriend of vijand den moed moest hebben benomen het zij om Bilderdijk tot Rome te bekeeren, of om zich hem als een reeds half gewonnen of bedekten bekeerling van het onfeilbare Pausdom te droomen!

[Poëzy en Prosa van 1817 tot 1827]

Tien volle jaren heeft onze Dichter, nu voor goed het stiefmoederlijk Amsterdam verlaten hebbende, op nieuw de liefelijke en beroemde Academiestad in Zuid-Holland bewoond. Een schat van schriften, poëzy niet slechts in de eerste en hoogste plaats, maar ook prosa in meer dan één vak, kenmerkt wederom deze in zeker opzicht rustigste, schoon altijd en meer dan ooit van buiten af fel bestredene afdeeling des levens van den Grijzaart. Wy noemden reeds de voornaamsten der Bundels, naar aanleiding van het verband hunner opschriften;* men voege hierby, allereerst, het half didactisch, half episch Dichtstuk: d e D i e r e n (1817), waarin dit deel der bezielde Schepping wordt beschouwd als behoorende tot een rijk van gevallene Engelen, veroordeeld tot dienstbaarheid aan den mensch, en niet dan ten gevolge van den val en wederspannigheid wederom van dezen, voor een gedeelte tegen hem vijan-

* Bladz. 195, 196 boven.

aant. dig en voor hem gevaarlijk geworden; - eene gissing trouwens, verre van nieuw of daarvoor door den Dichter opgegeven. - De zware slag, die het dichterlijk Echtpaar in 1819 trof, door het verlies van den even twintigjarigen eersteling van hunnen echt, Adelborst in Z. Ms. Zeedienst, op eene te rug reis van China aan boord overleden, gaf wederom tot een aandoenlijken stroom van R o u w z a n g e n uit het hart der beide Ouders aanleiding. Zy kwamen eerlang in het licht onder den titel: T e r n a g e d a c h t e n i s v a n J u l i u s W i l l e m B i l d e r d i j k . - Later volgden (1820) de H e k e l d i c h t e n v a n P e r z i u s , vrij en in toepassing op onzen tijd bewerkt, en straks (nog in datzelfde jaar) in denzelfden trant de Z e d e l i j k e G i s p i n g e n , beide met Aanteekeningen naar des Dichters bekende gewoonte van ouds. - Een jaar later verscheen (toen nog zonder naam en alleen voor vrienden uitgegeven) de in geestigheid, in zuiverheid en diepte van taalkennis gelijkelijk meesterlijke overbrenging der M u i s - e n K i k v o r s c h k r i j g , met allerlei piquante aanteekeningen, en nog onderscheidene stukjes, op Homerus en Ossiaan betreklijk. Tusschen al die Bundels en dichterlijke spelingen in, zag ook (in 1823) een verzameling van S p r e u k e n , tot schrijfexempels voor kinderen bestemd, het licht, waarvan een kleinere uitgaaf tot bevordering van het algemeen gebruik, met des ongenoemden Dichters toestemming, de

Siegenbeeksche spelling in acht nam. De rij werd gesloten door een Ode: Afscheid aan Leyden, alwaar in 1827 voor den Dichter geen huis meer te vinden was, zoo dat hij dien ten gevolge naar Haarlem verhuisde, om aldaar zijn dood en een graf te vinden.

Het zou eene soort van onnutte verbrokkeling zijn, uit de meesterstukken in elk vak van poëzy, die wederom dit tiental jaren uit de loopbaan van den doorluchtigen Strijder opleverde, vele plaatsen of regels hier verder in te vlechten. Om iets te noemen van het voortreflijkste uit het voortreflijke, herinneren wy slechts, in het vak der Romance (oorspronklijk of vertaald), aan den Sint Albaan, den Bruiloftsbrand, den Vloek van 't Burchtslot Moy, het Wiel van Heusden, - in dat van het (altijd oorspronklijk) Bilderdijksche wijsgeerig en Christelijk Leerdicht aan God en den Mensch, het Vergaan, de drie Zusterkunsten, - in dat der Hymne, aan de Godheid en de Verlossing, - in dat der Ode, aan Oranje, Saffo en Alcéus, Orde, - in dat van de luimige Vertelling, den door geen dichter, die eenig gevoel voor schilderkunst heeft bij eenig denkbeeld van taal, van Hollandsche taal, ooit genoeg te waardeeren Koekeloer (naar Chaucer); - of, in een geheel wederom eigenaartig genre, zijn protest tegen de aloude van Rome afkomstige bedijking onzer rivieren, Holland

getiteld. Voeg, by de menigte van de grootere dichtstukken in dien Archipel van Bilderdijksche poëzy, den rijkdom van kleinere hier en daar tusschen in geworpen groepen, of het ware, van spelingen met de pen, in allerlei maat en rijm en vorm, als b.v. de Voorzang van het Derde deel der K r e k e l z a n g e n :

Geen bondel
Van VONDEL,
Geen verzen van POOT; -
Geen dichten
Van lichten,
Op Pindus vergood; -
Geen werken,
VAN MERKEN
Of FEITAMA waard, -
Bewijzen
Den Grijzen
Verstijfd by den haard.

en straks:

Uw kroon niet,
Uw throon niet -;
Uw hart en uw toon!
Die - mocht ik, -
Die kocht ik
ô Izaïs Zoon,
Voor dagen
Vol plagen,
Voor jammer en dood:

Dan leefde ik,
Dan zweefde ik
Als Englengenoot![*]

of als de U i t v a a r t:

Befloersde trom
Noch rouwgebrom
Ga romm'lende om
Voor mijn gebeente;
Geen klokgebom
Uit hollen Dom
Roep 't wellekom
In 't grafgesteente;
Geen dichte drom
Volg' stroef en stom;
Festoen noch blom
Van krepgefrom
Om 't lijk, vermomm'
Mijn schaamle kleente!
Mijn jaartal klom
Tot volle som,
Mijn oog verglom;
En de onderdom
Roept blind en krom
Ter doodsgemeente.[†]

Doch wy wilden niet toegeven aan de verzoeking om onder het dorre prosa dezer Bijdrage aanhalingen uit den altijd verschen rijkdom der poëzy van onzen

* K.D. XI, 330, 332.
† K.D. XII, 325.

Dichter te mengen! Dat dorre prosa intusschen, in hare plicht om waarheid te melden, heeft hier wederom niet veel anders van het onthaal, dat aan al dien rijkdom van veelsoortige poëzy te beurt viel, te melden, dan dat er beide het groote en beschaafde Publiek onverschillig by bleef, of liever geene kennis van nam. De Boekhandel nam noode de uitgaaf der talrijke Bundels op zich, en eerder uit zeker prijslijk ontzag voor den beroemden naam, of ook, in hoop op een beter toekomst, wanneer eenmaal de fel miskende Strijder, uit het oog van tijdgenooten verdwenen, wellicht by een billijker nageslacht voor het minst als Dichter beter gewaardeerd, althands gelezen, zoude mogen worden. In de Tijdschriften liet Midas, als doorgaans, de lengte zijner ooren niet weinig zien. In antwoord op de heerlijkste galmen van de epische, lyrische, didactische harp gaf hy geestigheden, die by zijne geestverwanten nog minder gelach en vrolijkheid verwekten, dan by deskundigen zijne naïve kritiek. Dus, onder anderen, werden lezers in tijdschriften en gasten aan maaltijden nog langen tijd (met het oog op het dichtstuk: d e D i e r e n) op de aartigheid onthaald, of men dan waarlijk, gebraden duiven of ander vleesch van geslachte dieren of vogelen nuttigende, g e b r a d e n d u i v e l s at? - Een ander, by gelegenheid van 's Dichters schitterende overzetting van het E p i t h a l a m i u m v a n P e l e u s e n T h e t i s (de

Dichter had, ietwat malitieus misschien, er den naam van Catullus als oorspronklijken Auteur niet onder geplaatst!), vroeg wat belang wy toch in onzen tijd by een Bruiloftszang op deze Grieksche halve goden en godinnen hadden? - Een derde werd ernstig bevreesd, dat voortaan op gezag van Bilderdijk r o o d (een drukfeil voor o o r d !) zoude gaan rijmen op g l o o r t .*

Niet veel beter onthaal viel aan de prosaschriften, door den Dichter binnen datzelfde jaartiental uitgegeven, te beurt. Zy waren, in het vak van Taal- en Dichtkunde mitsgaders Esthetiek, de acht Deelen der T a a l - e n D i c h t k u n d i g e V e r s c h e i d e n h e d e n en N i e n w e T a a l - e n D i c h t k u n d i g e V e r s c h e i d e n h e d e n (1820-1825), voor een aanzienlijk Deel Verhandelingen en mededeelingen uit den tijd van zijn Voorzitterschap der Tweede Klasse van het Koninklijk Instituut. Daaronder munten uit die over D i c h t e r l i j k e G e e s t d r i f t e n D w e e p e r i j , en de G e d a c h t e n o v e r h e t V e r h e v e n e en N a ï v e . Zy bevatten verder een rijke verscheidenheid van beschouwingen over Algemeene en Nederduitsche Taal, mitsgaders meer dan één overblijfsel van middeleeuwsche Nederlandsche Letterkunde, kritisch en uitlegkundig bearbeid. Vroeger (in 1820) was de Verhandeling over h e t L e t t e r s c h r i f t verschenen, later (1826) kwam zijne

* K.D. XV, 211.

Nederduitsche Spraakleer in het licht, waarvan het doel was, zijne tot hier toe overal verspreide opmerkingen in dit vak tot een nieuw meer geregeld geheel te vereenigen. Doch de Schrijver voldeed zich zelven in dezen stelselmatigen arbeid minder; en het nog al lijvige deel miste uit den aart der zaak die frischheid en levendigheid, aan occasioneele opmerkingen eigen, gelijk men die, in Voorredenen en Aanteekeningen, ook op dit terrein van hem gewoon was te ontfangen. Tot dat zelfde tijdvak behoort verder zijne Verklarende Geslachtlijst der Nederduitsche Naamwoorden op stellige Taalkunde gevestigd, in twee deelen (1822); een Tweede Druk, ruim vermeerderd en reeds in 1825 met eene Voorrede voor de pers gereed gemaakt, zag eerst na des Schrijvers overlijden het licht, in drie Deelen (1833). Eene uitgaaf, in klein formaat, van Hoofts Gedichten met ophelderende Aanteekeningen (1823) werd eerlang gevolgd van een dergelijke van Huygens Korenbloemen (1824 en 1825). Wederom later (1826) volgden, naar hetzelfde bestek, twee Deeltjes van Gedichten van Antonides van der Goes, den door Bilderdijk altijd hoog gewaardeerden discipel van Vondel (1827); het derde, bevattende de Aanteekeningen, kwam eerst in 1836 uit, in het vijfde jaar na den dood des Aanteekenaars. Nog ander prosa van gemengden aart

aant. verzelden in het jaartiental, dat wy bezig zijn te overzien, de evengenoemde Schriften van Nederduitschtaalkundigen aart. Dus (in 1823) een deeltje Bijdragen tot de Tooneelpoëzy. Op wijsgeerig-rechtskundig gebied gaf hy in 1821 een Deel Verhandelingen Ziels-, Zede-, en Rechtsleer betreffende uit, dat eerlang door Kinker, in zijne hoedanigheid van Kantiaansch en aan het Christendom ongeloovigen Wijsgeer, vinnig bestreden werd. Eene Gedachtenisrede op den altijd door Bilderdijk hoog gewaardeerden Leermeester zijner jeugd, Pestel, schoon op den titel het jaartal 1809 voerende, schijnt evenwel eerst in 1826 voltooid en in het licht gekomen te zijn. - Hoewel zonder naam van Vertaler uitgegeven, zijn buiten eenigen twijfel van zijne hand de Hollandsche Overzettingen van Th. Chalmers Bewijs en gezag der Christelijke Openbaring, - G.E.W. Dedekind, Proeve over de werking en invloed der geesten, - Dr. H.D. Hermes, een Evangelisch Leeraar en Hoogleeraar, door Bilderdijk in Duitschland persoonlijk gekend en hoog geacht, Betrachtingen by het ziekbed, - en F.W. Lindner, Mac Benac of het stellige der Vrijmetselary. Uit een zestal Fransche Leerredenen van den beroemden Merle d' Aubigné gaf onze Dichter ook nog in die dagen eene Kerkrede: de Kerstdag, in het Nederduitsch, met Aanteekeningen beide van den Franschen

Schrijver en van zijnen Overzetter, uit. De vijf overige werden insgelijks en op gelijke wijze voor de pers gereed gemaakt, maar zagen eerst in 1833 het licht.

De onverschilligheid en onwil, waarmede al deze voortbrengselen van Bilderdijks vruchtbare dicht- en schrijfpen van den beginne ontfangen werden, hadden gaande weg plaats gemaakt voor stellige bitterheid en vijandschap, die zich van nu aan in uitingen steeds meer en meer van de onwelvoegelijkste soort lucht gaven. De bijzondere aanleiding tot zoo hoog gespannen hatelijkheid en vertreding van alle betamelijkheid jegens het grijze Hoofd van Nederlands Dichterschaar, was in eene eerste plaats het gerucht, dat door Bilderdijk, nu te Leyden gevestigd, denkbeelden onder een bepaalden kring van jonge lieden voortgeplant werden, die voor de rust van Staat en Kerk, - die met der tijd voor de vrijheid en het geluk van Nederland en heel Europa, hoogst bedenkelijk werden geacht. Wat is er geweest van dien invloed? Wat van het alarm, dat van de Academiestad in de Hofstad, en uit beide over geheel het land een tijd lang te dezer zake verspreid geworden is?

[Bilderdijk en de studeerende jeugd]

Toen Bilderdijk zich, na het voorgevallene te Amsterdam, voor de derde maal in het altijd door hem beminde Leyden vestigde, was het geen hem tot die keuze bepaalde, zeer eenvoudig de lucht, die op zijne

gezondheid ten allen tijde boven eenige andere streek in het Vaderland gunstig gewerkt had, - en, by de gesteldheid der atmosfeer, de adem (zoo gy wilt) van studie en geleerdheid, die uit de Academiestad den voormaligen altijd dankbaren Voedsterling of het ware toewoei. Voorts was, na al het gebeurde, het onthaal by deze derde aankomst, zeer natuurlijk wel niet, wat het geweest was in de dagen van des gevierden Dichters eerste optreden als burger van de Academiewereld, - nog veel minder, wat wy het tijdens het koningschap van Lodewijk, uit den aart der omstandigheden, in de toenmalige hoogste verheffing van zijn dichterlijk leven en streven, gezien hebben. Toch ontbrak het niet aan enkele oude Vrienden, die hem en de zijnen op nieuw met hartelijke liefde en blijdschap in hun midden verwelkomden. Ook zagen wy reeds, naar hoedanige aanleiding onderscheidene jongelingen hem werden voorgesteld en in nadere kennismet hem gebracht. Een plan, intusschen, om op deze jeugd eenigen invloed te oefenen, tot vorming het zij eener school of eener party, lag zoo ver van Bilderdijks denkbeelden of natuurlijken aanleg, als het Oosten van het Westen. Mededeeling, uitstorting van gevoelens en overtuigingen, zucht om daarmede (maar ook alleen langs d i e n weg) voor tijdgenoot en nageslacht nuttig te zijn, was hem behoefte; - getuigenis af te leggen, naar aanleiding en

aant. vermogen, tegen dwaling en vooroordeel op elk gebied, was hem alle de dagen zijns levens een drang des harten, eene plicht, buiten eenig doel of overleg dan de vervulling zelve dier plicht, - buiten de voldoening aan dien innerlijken conscientiedrang, geweest. Maar het vormen van eene party, het handelen als hoofd eener secte, achtte hy eigenlijk even zeer beneden zijn karakter, als buiten het bereik van de hem toebetrouwde gaaf. Nog sterker, zoo mogelijk, zou zich bedriegen wie voor een oogenblik zelfs onderstellen kon, dat aan den invloed, dien hy op den kleinen maar uitgelezen kring van jonge lieden te Leyden met der daad heeft uitgeoefend, uit de verste verte een beginsel van weêrwraak, of te rug werking van het ondervondene grievende onrecht, eenig deel zou hebben gehad. Wel heeft onze Dichter zich hevig en heftig ook ter zake van zoo herhaalde beleedigingen en ongerechtigheden tegen hem gepleegd, met mond en pen van tijd tot tijd uitgelaten; maar eene handhaving van zijn recht door onedele middelen, door het opdringen van zich zelven aan wien dan ook, was in strijd met zijne innerlijkste beseffen van goed en kwaad, met het meest besliste instinct van zijne ziel.

De aanleiding tot het houden van Lessen, - overeenkomstig zijn, ook maatschappelijk, onmiskenbaar recht en bevoegdheid, - over de G e s c h i e d e n i s v a n h e t V a d e r-

aant. Land is gantsch eenvoudig geweest de uitgedrukte begeerte van een klein aantal jeugdige Academieburgers, die verlangend waren om ook eens een niet-officieele stem over gewichtige vraagpunten van Nederlandsch Leenen Staatsrecht, Ondheidkunde, geschiedenis en geaartheid van middeneeuwsche en latere personen en partijen te hooren. Zy waren in dit verlangen, zeer bijzonder, door een by uitnemendheid en hier vooral in den zuiversten zin des woords vrijzinnigen Hoogleeraar aangemoedigd geworden, Prof. H.W. Tydeman, die niet ligt eene gelegenheid liet voorbij gaan om de gaven en geleerdheid van den grooten Dichter, zijnen boezemvriend, ook met het oog (waar het pas gaf) op zijne tijdelijke belangen, te helpen strekken ten nutte van het opkomend geslacht, de hope des Vaderlands.

De aart en strekking dier Lessen te Leyden, gedurende een bepaalde reeks van jaren (aangevangen in 1817) voor een telkens verschen, nimmer by uitnemendheid uitgebreiden kring van hoorders gehouden is sedert op de meest openbare wijze ter kennis gebracht met de uitgaaf zelve, na den dood des Dichters, door Prof. H.W. Tydeman, aan wien daartoe op billijke voorwaarden het recht was overgedragen. Misschien is de eenige kwade dienst, aan de nagedachtenis van den in alles oorspronklijken en paradoxen Geleerde, door die Uitgaaf gedaan, wel de titel geweest, waaronder zijn

aant. werk het licht zag. Op dien van G e s c h i e d e n i s d e s V a d e r l a n d s in den eigenlijken zin des woords, had toch inderdaad (des Dichters vurigste bewonderaars en vrienden erkennen het gereedelijk!) geen aanspraak een voor de mondelinge voordracht bestemd Opstel of Dictaat, dat' intusschen, als doorgaande kritiek, te recht wijzing, wederlegging van Wagenaar en het gros onzer oude voor het meest zoo eenzijdige en bekrompene Hoeksch- en Staatsgezinde historieschrijvers, naar het oordeel anders ook van felle tegenstanders, zijne groote waarde, en, by alle aan des Dichters heftigen aart natuurlijke overdrijving en helling naar tegenovergestelde uitersten, in de afbreking vooral van menig als vastgeworteld vooroordeel, zijne vele en onmiskenbare diensten heeft gedaan.

Dat, overigens, zijne jeugdige hoorders die Lessen met ingenomenheid, met opgetogenheid bijwoonden, is niet te verwonderen, wanneer men daarby vooral ook in aanmerking neemt den rijkdom van o c c a s i o n e e l e leeringen in allerlei vakken en richtingen, waartoe deze Lessen over Vaderlandsche Geschiedenis telkens aanleiding gaven, - de hartelijkheid, waarmede deze jongelingen in huis- en studeerkamer, ook buiten de collegie-uren, by den altijd gastvrijen Dichter ontfangen werden. Geen wonder dan ook, dat zy met schier kinderlijke aanhanklijkheid zich ten allen tijde, in dagen van ziekte, by allerlei gelegenheid, als trouwe

en dankbare vrienden gedroegen. Geen wonder insgelijks, dat sommigen het zij der onmiddelijke hoorders, het zij vooral der genen, die meer of min uit de verte van deze Lessen een naklank vernamen, door al te letterlijke opvatting en verspreiding van menig Bilderdijksch paradox, dat soort van alarm, dat zich eerlang over heel het Noordelijke Nederland verspreidde, onschuldig te weeg brachten. Beslist monarchaal, warm Oranjegezind, antirevolutionair, anti-Barneveltsch, anti-Loevesteinsch, anti-liberalistisch, en toch wederom, of liever daardoor zelve, by uitnemendheid vrij en ruim tegenover usurpatie en aanmatiging op elk gebied, als de beginselen van Bilderdijk altijd geweest waren, was overigens juist niet altijd de vorm, waarin zy nu voorgedragen of verdedigd werden, by uitnemendheid geschikt om de tegenparty langs den weg van vriendschaplijke discussie over te halen.

Het geen de ongerustheid voor den invloed van Bilderdijk op een deel der Academische jeugd niet weinig vermeerderde, was dat de mannen-jongelingen, die hem hoorden en bezochten, grootendeels door het aanzien het zij van hunnen maatschaplijken rang, of van hunne personeele hoedanigheden (waaronder voorzeker by meer dan éénen eene zelfstandigheid, die ook tegenover den geliefden Leermeester wel eens de proef doorstond), het zij van beide vereenigd, algemeen in hoogachting by

aant. hunne studie- en tijdgenooten stonden. Zal ik hier eenige weinigen, die meer bijzonder tot des Dichters intiemen huiskring behoord hebben, noemen? Daar was, b.v. onder de bijwoners der eerste Reeks van Voorlezingen en innigste vrienden, de voor allen, die het voorrecht gehad hebben hem persoonlijk te kennen, onvergetelijke Willem van Hogendorp, vroeger gedwongene en met geweld weggevoerde G a r d e d'h o n n e u r , en in deze betrekking nog in de macht der Franschen, toen zijn vader Gijsbert Karel in die gedenkwaardige maand November 1813 de vaan der bevrijding opstak, toen zijne broeders voor het aangezicht van vriend en vijand, van het volk en zijne verdrukkers, het huis op den Kneuterdijk uittraden met de Oranjekleuren op hoed en rok. Al wat geboorte en opvoeding aan een jong mensch geven kan van aangenaamheid, van gemaklijkheid, van e l e g a n t i e in de vormen, en ook wederom zonder den uitnemendsten p e r s o n e e l e n aanleg, ten aanzien van edelaartigheid van hart en karakter, van geestigheid en scherpzinnigheid, van fijnheid en juistheid in spreken en schrijven, n i e t geven kan, vereenigde zich in dien veelbeloovenden aanstaanden Staatsman, wiens blaam van tot de school van Bilderdijk behoord te hebben, onder de regeering van Koning Willem I, noch door zijne bekende personeele bekwaamheden, noch vooral door den naam en titel die hy droeg, schijnt te hebben kunnen

opgewogen worden vóór het allerjongste tijdperk van zijn vroeg afgesneden loopbaan. - Daar was zijn broeder, Dirk van Hogendorp, een voorbeeld, reeds aan de Academie, van die degelijkheid en deftigheid, aan de oude Hollandsche Rechtsmagistratuur eigen, - een toonbeeld van dat soort van karakters, wier doorgaandsch zwijgen aan de kortheid van hun j a , j a ! en n e e n , n e e n ! zoo veel te grooter kracht bijzet, - een Christen, die voor de belijdenis en smaad van zijnen Heer de miskenning ook van het meest geëerbiedigde op aarde zonder aarzeling dragen kon. - Daar was Nicolaas Carbasius, de schrandere en oorspronklijke Student in de Rechten, die, eenmaal door Bilderdijk en eigen studie overtuigd geworden van het goede recht der Oranjeparty in de geschiedenis des Vaderlands, den Staatsgezinden roem van zijn Noordhollandsche Vaderen met die gulle en naïve zelfverloochening prijs gaf, het kenmerk juist eener vrij geboren ziel, gelijk de zijne was. - Daar was, die reeds vroeger had mogen genoemd worden, en, waar sprake is van Bilderdijk, wel in geenerlei opzicht mag voorbijgegaan worden, mijn broeder in afkomst en later in geloof, Abraham Capadose, minder rechtstreeks in het eerst, maar straks niet minder innig aan den grooten Christendichter met betrekking tot de hoogste ziels- en levensbelangen verplicht, - ook hy eene dier naturen, die zich niet gemaklijk, dat is, zon-

aant. der drang van degelijke redenen, op welk gebied ook van denken en gevoelen, - en zeker nooit aan bloot menschelijk gezag, - gevangen geven, maar dan ook aan de eens van God ontfangene overtuiging verlangen getrouw te blijven tot in den uitersten nood en dood. - Het zou onvoegzaam worden, ten aanzien van nog andere, voor het meest nog in leven zijnde, voormalige discipelen van Bilderdijk hier in bijzonderheden te treden. Van enkelen uit hun midden mogen wy evenwel althands de namen niet met stilzwijgen voorbijgaan: J.T. Bodel Nyenhuis, schoonzoon van H.W Tydeman, en in hoogschatting van Bilderdijk gantsch één van hart en gemoed met al wat Tydeman heet, - A. Brugmans, zoon van een der oudste vrienden des Dichters uit de dagen reeds van vóór de omwenteling van 1795, - P.J. Elout, zoon van den met eer bekenden Staatsman, en broeder van den vermaarden Generaal, - Groen van Prinsterer, wien niemand wel van slaafsche navolging van den gevierden Meester ooit verdacht heeft, - Rau (van Gameren), zoon van den beroemden Hoogleeraar door Bilderdijk bezongen, en broeder van den verdienstelijken Dichter van den zelfden klassieken naam, - de Baron van Wassenaer van Catwijk, - nog anderen, wier verzwijging te dezer plaatse voorwaar aan geen gebrek van waardeering, maar van geheugen toegeschreven worde.

Onder die altijd, als wy reeds herhaaldelijk te kennen

gaven, in aantal zeer beperkte schare van hoorders, deels ook huisvrienden van Bilderdijk, heerschte, ja zeker! eenige jeugdige opgewondenheid, ja zeker! hier en daar by sommigen eene ingenomenheid met den in alles buitengewonen Voorganger, die op het gemoed der Academische Voorgangers wel eens onaangenaam kon te rug werken, - ook een soort van jeugdigen overmoed, misschien, tegenover vooral de oude en zoo deerlijk door Bilderdijk ten toon gestelde begrippen, en misvattingen, en naïveteiten van Wagenaar. Doch wat dien by eene vurige jeugd niet vreemden overmoed betreft, - wie er het verst in ging, zou voor het geen op dat punt een later, een geheel ander jonge Holland heeft opgeleverd en blijft opleveren, ongetwijfeld de vlag hebben gestreken. En wat de opgewondenheid betreft, het was hoofdzakelijk hooge ingenomenheid met, - bewondering van groote karakters in de Geschiedenis, - afkeer van die bloote klanken van v r i j , en v r i j z i n n i g , en v e r d r a a g z a a m en wat des meer is, in vroegere en latere tijden zoo algemeen tot leus en dekmantel van juist de tegenovergestelde strekking en bedoeling misbruikt, - maar ook afkeer in het bijzonder van ieder valsch en onedel wapen in den strijd der meeningen, van anonyme en pseudonyme aanvallen en aantijgingen, van het misbruik van maatschaplijken invloed en positie om wat tot de heerschende meening niet behoort, slinksch en

heimelijk te weeren en verdacht te maken, met stelselmatige uitsluiting, by wege van zamenspanning, van anders denkenden uit elke betrekking; een bederf in Nederland, hetwelk wy weten dat, vooral ook in Geleerde of Wetenschaplijke lichamen, wel eens mannen van eer en degelijkheid genoodzaakt heeft hun lidmaatschap neder te leggen, ten einde met dergelijke onedele en onwaardige t a k t i e k ook zelfs den schijn van gemeenschap af te snijden.

De school van Bilderdijk, na dat nu bijna veertig jaren omgeloopen zijn sedert die zoo veel besprokene en verdacht gemaakte Lessen, - nu degenen, die geacht kunnen worden er toe behoord te hebben, zich op geen grooten afstand meer van het einde hunner openbare loopbaan bevinden, - de school, dus geheeten van Bilderdijk, kan vrijmoedig tegenover al die toenmalige ijveraars of hunne opvolgers, het hoofd opheffen met de vraag, waar of wanneer dergelijke handelingen het kenmerk of de smet geweest zijn van h u n n e beginselen, of levenspraktijk. Zy durft vragen, of het ook de vrucht van h a r e gevoelens en bemoeiingen is, wat in onzen leeftijd het Vaderland tot schade en schande voor het oog van Europa geworden is; - of zy het is misschien, die België voor Noord-Nederland heeft getracht te winnen door middel van de vrijgeestery van Mr. Johannes Kinker of een c o l l e g i u m

philosophicum? Of zy ook eenig deel had aan die beruchte bladzijden in de geschiedenis van Nederland, toen de vrije oefening eener Protestantsche, eener onwedersprekelijk Hervormde Godsdienst verhinderd werd door boeten en gevangennemingen, door inkwartiering en bezetting met dragonders, aangevraagd en verkregen door eene Nederlandsche zich Hervormd noemende Synode, - tot dat de regeering van Koning Willem II, ridderlijker nagedachtenis, een eind aan deze schandtooneelen heeft gemaakt? - Waar waart gy destijds, liberale mannen in zake van Kerk en Kerkgeloof? de brieven misschien schrijvende aan de Ministers van Eeredienst en Justitie om met de sterke hand de conscientie van Nederlandsche, den Koning en het Vaderland getrouwe onderdanen te binden? - Of waar waart gy toen, liberalen op politiek terrein? uwen geest wellicht vermoeiende met het zoeken van bewijzen, dat uwe theoriën van vrijheid en vrije Godsdienstoefening op geen aanhanger van de leer der Synode van Dordrecht toepasselijk zijn?

[Bilderdijk en Nicolaas Schotsman]

Doch wy keeren tot de tijden van Bilderdijk zelven te rug. Wat in die dagen den algemeenen onwil, door het gerucht zijner Lessen over Vaderlandsche Historie niet weinig verscherpte, was het deel, dat hy genomen heeft ook in den moedigen strijd, aangebonden door den waardigen Leydschen Herder en Leeraar, Nicolaas Schotsman, tot handhaving der nagedachtenis dier Dor-

drechtsche Kerkvergadering, op zoo onedele en onrechtvaardige wijze door de zulken wien het allerminst voegde, in de reeds toen zoo diep gezonkene Nederlandsche Kerk en Godgeleerdheid verguisd. Na dat des ouden en trouwen Wachters getuigenis in zijne Eerezuil ter gedachtenis van de Nationale Synode te Dordrecht door de heerschende factie op hare gewone bittere en minachtende wijze beoordeeld was geworden, gordde ook Bilderdijk zich aan tot verdediging èn van de Synode èn van haren handhaver Ds. Schotsman, door het schrijven eener Voorrede voor den tweeden druk van de Eerezuil (1819), en later van een Dichtstuk (1822) ter uitvaart van den getrouwen dienaar, nu in de ruste van zijnen Heer ingegaan.

[Algemeene wapening]

Ten top steeg de toorn van dat zelfde Algemeen, zijne toongevers en leiders, toen (in 1823) een van des Dichters discipelen en boezemvrienden eenige Bezwaren tegen den Geest der eeuw in het licht gaf, wel in den zin van zijn geliefden Leermeester, doch geheel buiten diens voorkennis of medeweten ter pers gelegd; een geschrift, dat, behoudens den onveranderden en (wy hopen) onveranderlijken grondtoon, voorzeker destijds door Bilderdijk, en thands door den Schrijver zelven, wel veelzins anders zou ingericht zijn geworden, doch waarvan overigens, met uitzondering van eenige jeugdig onbedachtzame uitdrukkingen, de toon en

inhoud eigenlijk nog veel te zacht naar evenredigheid der te bestrijden kwaal geweest is. Doch nu dan ook kende de algemeene verontwaardiging geene palen. Men achtte (of hield zich althands a l s o f men zoo ernstig eene beduchtheid koesterde) het Volk, den Staat, de Constitutie, de Kroon zelve, zoo er op den kreet der verschrikte meerderheid geene afdoende maatregelen genomen werden, in onmiddelijk dreigend gevaar. Nog een weinig tijds, nog eenige dergelijke Schriften, en men zag in Nederland, in Europa, de vestiging van het Absolutisme, met oplegging bovendien van de Leerregelen van Dordrecht, zoo goed als zeker te gemoet. Alles, in den kring allereerst der Boekenwereld, scheen in rep en roer te komen; het was een toestand eenigermate gelijkende op die vroegere schildering des Dichters in zijne Vertelling naar Chaucer:

> Een algemeen geschreeuw der trouwe dorpelingen
> Gaat op, vervult de lucht, en stoort het vogelzingen,
> En 't was of aarde en hel in barensarbeid was.
> De ganzen vlogen op en gaggelden door 't gras,
> En de eenden kwaakten door de vijvers, dat het raasde.
> Een bijenzwerm, die daar op bloemen aasde,
> Toog op den krijgstroep aan, en gonsde door de lucht,
> En wette in arren moed heur angels in de vlucht.
> De kevers sloegen meê hun onvolgroeide vlerken
> Van onder 't rugschild uit, op elzenrijs en berken;
> Maar stortten aan den voet van 't schuddende geboomt',

Dat met zijn blaadren ruischt, als van den wind doorstroomd.
De muggen sliepen nog aan boord der waterkreken,
(Hoe anders zouden zy by 't veldgebrom ontbreken!)
En 't schorre kikkervolk, dat aan den vliet ontsprong,
Zet ook zijn gorgel op met uitgezwollen long.*

De werkelijkheid was, natuurlijk, iets minder poëtisch. Het waren recensiën, pamfletten, anonyme (voor het meest!) of pseudonyme schimpschriften, spotverzeu, epigrammen, parodiën, kluchten, schand- en schendbrieven over de post, - te vuig om er den inhoud zelfs van te laten vermoeden, - waarin beurteling of te gelijk tegen de op alle punten schuldige School gehandhaafd werden de onfeilbaarheid der nieuwe constitutiën, de volksliefde en vrijzinnigheid der oude Staatsgezinde party, de wijsheid bovenal der eeuw en hare Nederlandsche organen. Zelfs de aardappel, zoo zy meeuden, door Bilderdijk beleedigd, vond zijne vinnige wrekers. - Nooit misschien heeft een Publiek, - of wat zich voor zijne woordvoerders uitgeeft, - allen eerbied, wy zeggen niet voor een der schitterendste sieraden van de taal en poëzy der natie, maar voor zich zelf op zoodanige wijze uit het oog verloren, als in deze zaak en in dien tijd.

Men meene vooral niet, dat deze kreten des wrevels

* K.D. I, 453.

alleen uit de lagere kringen van maandschriften of pamfletschrijvers uitgingen. Zelfs dichters en schrijvers van aanzien, hunnen naam het zij rechtstreeks noemende het zij genoegzaam latende doorschijnen, schaamden zich niet ook hunne stem met die der menigte op te heffen tegen een hunner oudsten en beroemdsten in de rangen der Nederduitsche poëzy. In de Maatschappy van Nederlandsche Letterkunde te Leyden meende men nog verder tegen Bilderdijk te mogen gaan. Als hy eens ter vergadering verscheen en zich aan de tafel plaatste, verkoos niemand der aanwezigen zich in zijne nabijheid neder te zetten, tot dat de altijd edele en hartelijke Kemper binnentrad, en, naast den fel beleedigden Grijzaart eenen stoel nemende, aan de ergerlijke vertooning een eind maakte. Nog wezenlijker dienst zegt men dat omstreeks dien tijd door denzelfden Hoogleeraar aan den dus zedelijk vervolgden Dichter en Geleerde bewezen werd; toen er namelijk in des Konings raad sprake zal geweest zijn, om hem zijn pensioen te ontnemen, en op die wijze te zorgen, n e q u i d R e s p u b l i c a d a m n i c a p e r e t. De booze ingeving werd (dus luidt de overlevering) door de tusschenkomst wederom van Kemper verijdeld.

[Innerlijke rust]

Onder al die onwaardige handelingen van grooten en kleinen in Nederland, bleef onze Dichter niet alleen ten aanzien van zijn eigen lot en toekomst in zijnen

aant. God gerust, maar zijn ook deze jaren van zijn derde verblijf in Leyden de meest vreedzame misschien en, niettegenstaande de hem nooit geheel loslatende beproevingen, meest gelukkige dagen zijns levens geweest. In zijne brieven uit dien tijd gewaagt hy zelfs van eene meer dan gewone opgeruimdheid by den altijd onvermoeiden arbeid, waarvan wy de vruchten aanwezen En inderdaad, daar was in dezen betrekkelijk stillen en kalmen avond zijns levens veel dat geschikt was om de bitterheden, hem door een ondankbaar Vaderland aangedaan, te verzoeten.

[Omgeving van vrienden]

Behalve den zegen zijner huisselijke vrede, genoot hy het altijd zoo hoog door hem gewaardeerd voorrecht van geen bloote bewondering en ontzag, maar eerbied en liefde van de zijde eener jongelingschap, de oprechtheid en warmte van wier gevoelens rijkelijk by hem opwogen tegen het geen wereld en maatschappy ook met haren uitbundigsten lof en vereering hem hadden kunnen aanbieden. Hy beschouwde die jongelingschap of het ware als eigene kinderen in hartelijkheid en belangstelling, deelnemende in al hunne ondervindingen, in hun maatschaplijken weg, in hunnen huisselijken zegen. Een feestdag, in zijn huis met zielsblijdschap gevierd, was voor hem en zijne Gade, onder anderen, de dag der inlijving hunner drie Israëlitische vrienden door den doop des waters in de gemeenschap der Christelijke Kerk. Later te Amster-

dam een en andermaal (1823 en 1824) deze zijne vrienden bezoekende en zijn intrek by hen nemende, ontfing hy in dank tot zijnen en hunnen God niet weinige blijken van deelneming in zijnen goeden strijd voor de waarheid, gelijk die in Christus is. Zeker behoorden tot de genen, die hem deze deelneming betoonden of hem bezochten, niet velen uit de aristocratie het zij der maatschaplijke het zij der geleerde wereld, althands uit Amsterdam. Van uit deze laatste bleef in elk geval ook nu Jeronimo de Vries, - altijd opgetogen en als in verrukking zoo dikwerf hy den ouden strijder en lijder wederzag of herdacht, - niet achter. Maar overigens waren het voornamelijk vroegere en latere medestanders in de zaak van Christendom en Oranje, die zich beijverden by deze gelegenheid hem de hulde hunner hoogschatting te brengen, of zijne persoonlijke kennis te komen maken, - medestanders, voor het meest behoorende tot dien deftigen en degelijken middel- en iets minder dan middelstand, onder welken destijds een valsche en antichristelijke Wetenschap, van leer- en predikstoelen uitgaande, nog die verwoestingen niet aangericht had, die wy sedert hebben bijgewoond en by voortduring gadeslaan. Met dergelijke medegetuigen uit deels fikscher deels woeliger tijden, hield hy later de kennis ook door middel van briefwisseling, gaarne en op even zeer waardige

als beminlijke wijze, aan. Men zie onder anderen zijne Brieven aan een van maatschappelijken stand en staat eerder geringen Grijzaart, doch wiens met Christelijk en echt Nederlandsch zout besprengd gesprek, wiens kloeke en zuiver Nederduitsche taal, voor het echt en oud Amsterdamsch gehoor en gevoel onzes Dichters verre boven menigen gemaniëreerden en onhollandschen geleerdenpraat hare bijzondere aantreklijkheid had.* Het is deze Grijzaart, die hem ook nog op zijn jongste krankbed bezocht, en op de vraag of het vaste geloof in God en Jesus Christus hem tot dit zijn einde steeds bijbleef, een krachtig: J a ! ten antwoord ontfing, het laatste woord wellicht door den stervende met volle bewustheid uitgesproken.

Onder de mannen van fijnere vorming en geleerden stand, in wier kennismaking zich de grijze Dichter by gelegenheid van deze zijne bezoeken te Amsterdam verheugen mocht, heeft ook in het bijzonder de waardige Waalsche Leeraar P. Chevallier behoord, in zijnen manlijken leeftijd en ouderdom even zeer om zijne veelsoortige beproevingen belangwekkend, als door zijne trouw in de prediking van een gekruisten Zaligmaker en zijne standvastige bestrijding van de heerschende wanbegrippen in de Kerkelijke en Godgeleerde wereld eerbiedwaardig. Een jonger Leeraar, van de

* Brieven V, 258-265.

Anglicaansche Kerk, Zendeling tot de Joden in Nederland, de waardige A.S. Thelwall, heeft insgelijks onder de hartelijke vrienden behoord, die Bilderdijks ouderdom zoo door hunnen personeelen omgang, als vooral door hunnen strijd voor het geloof naar Gods Woord, de Schrift, niet weinig verkwikten. - Onze beminlijke en in zijne gaven gantsch eenige Willem de Clercq was reeds eenigen tijd vroeger te Leyden met den dichterlijken Patriarch in kennis gekomen.

[Het Leydsche Jubelfeest]

Het jaar 1825 bracht wederom nieuwe opwekking van gemengden, doch ten slotte vooral verblijdenden aart in des Dichters gezin te Leyden aan. Dankbaar voedsterling van de Leydsche Hoogeschool, hielp hy op de hem eigene keurige en dichterlijke wijze het vijfde jubelfeest van haar bestaan vieren.* Zijn huis, by de algemeene verlichting der stad op dien avond prijkte met een Chassinet, waarop het volgende opschrift in antieken stijl te lezen stond:

SVMMO. OPT. MAX. Q. DEO FAVENTE REGIAEQ. ARAVSIACAE DOMVS SVB AVSPICIIS ALMAE LVGD. BATAVAE PALLADI

* K.D. IX, 332.

AETERNVM SPLENDOREM VOVET INMOTA SEMPERQ. SIBI CONSTANS ALVMNI PIETAS.*

Met den tijd dier feestviering viel te gelijk de ramp der ontzachlijke overstrooming in, welke de kusten en oevers van Nederland in dat jaar teisterde, en even min door den Vaderlandschen Christendichter onherdacht gebleven is.†

Een geheel ongedachte vreugd was beide voor den Dichter en de Dichteres nog in den zomer van dat zelfde jaar 1825 weggelegd. Het was een bezoek te Leyden, straks, ten gevolge van een bijzondere omstandigheid, een verblijf in Bilderdijks gastvrij huis zelve, van den g e l a u w e r d e n D i c h t e r Robert Southey. Eenige jaren vroeger was, door aanbeveling van eenen intiemen kunsten huisvriend, Mevrouw Bilderdijk in kennis geraakt met des Engelschmans voortreflijk historisch Dichtstuk: R o d r i g o d e G o t h . De overbrenging in Hollandsche verzen was van die kennismaking het schier onmiddelijk gevolg, - eene dichterlijke bezigheid, voor de juist in die dagen door den dood van haren Julius Willem zoo zwaar getroffen moeder wel tot eene liefelijke afleiding of verpozing onder de tranen geschikt.

* Zie de dichterlijke Vertaling K.D. IX, 333.
† K.D. XI, 416, 431.

[Robert Southey by Bilderdijk]

De Vijf en Twintig Zangen, in 1824 voleindigd, werden met eene Nederduitsche Opdracht aan den Dichter van het Oorspronklijk uitgegeven, straks met een sierlijken Latijnschen Brief van de hand van Bilderdijk naar Engeland opgezonden. Natuurlijk kwam hieruit allereerst eene wisseling van brieven en verzen tusschen Leyden en Londen voort. Maar als nu de Dichter van den R o d r i g o zich op het reeds genoemde tijdstip met eenen reisgenoot in Nederland bevond, zoo sprak het wel van zelve dat de wijd vermaarde Academiestad, dat ook en vooral de woonplaats der Bilderdijken, niet onbezocht blijven kon. En toen straks de Engelsche Laureat door een ongemak aan het been in die stad veel langer werd opgehouden dan zijn voornemen had kunnen zijn, zoo duldde het gastvrije paar niet, dat hy in zijn logement verpleegd werd, maar bewogen zy door vriendelijken dwang hem zijnen intrek ten hunnent te nemen, alwaar door de edele Gastvrouw alles wat hare kunde en tact van verpleging, mitsgaders hare oude Engelsche herinneringen, slechts eenigzins konden opleveren om den hooggeschatten vreemdeling naar eisch te verzorgen en hem het verblijf recht c o m f o r t a b l e te maken, in het werk werd gesteld. Men kan zich het wederzijdsch genot van omgang en kout tusschen het dichterlijk drietal voorstellen, de Engelsche gast bovendien met Bilderdijk ook in poli-

aant. tieke overtuigingen overeenstemmende, afkeerig als hy in later leeftijd geworden was van de revolutionaire bespiegelingen zijner vroegere jaren. Hy zelf heeft niet slechts de aangenaamheden, voor hem uit het kleine ongeval en oponthoud te Leyden gesproten, in brieven aan zijn gezin en vrienden met geen geringe ingenomenheid bericht, maar ook zijne bewondering voor den Hollandschen Hoofddichter op nagenoeg deze wijs uitgedrukt, in een vers aan zijnen vriend Cuninghame:

‘Maar wie dan toch is Bilderdijk?..’ hoor ik u vragen.
Een vraag, niet vreemd, maar die, o Cuninghame!
Niet zou gedaan zijn, had de vloek, die Babel trof,
De vleuglen ook der Dichtkunst niet geknot! -
Wie, Bilderdijk? - een man die op zijn borst
De scherpste pijlen van den tegenspoed ontfing; -
Een, wien nog 't volksgeschreeuw in zijne woede
Noch 't dreigende gelaat eens dwinglands, zou
Verdrongen hebben van de post van plicht en trouw; -
Een, die in Staatsberoerten, met verlies
Van erf en staat, in ballingschap en armoê,
Gelasterd, vaak versmaad, versmeten, en wat meer
Van felle zielsmart op een stervling vallen kan,
Geleden heeft met mannenmoed, - geleden
Met worstelend geloof aan een genadig Vader. -
Zijn Vaderland beminnend, en de menschheid, -
In wetenschap een wondervreemd genie,
Rijk, onuitputlijk rijk; - poëet en wijsgeer. -
De taal eens volks, dat voor geen ander wijkt

In kloeke, in schoone, in schitterende feiten,
Maar binnen al te naauwe grenzen werd beperkt,
Telt onder zijne groote namen een',
Die anders heel Euroop vervuld had van zijn galm. -
Dit is, mijn Allan! dit 's die Hollander, aan wien
Hoogachting en bewondering mijn ziel
Verbonden, by het innigst zamenstemmen
Der harten, - maar ook dank voor weldaân, ja voor liefde,
Wanneer ik, vreemdeling en lijder, ver van huis,
Werd opgenomen in het zijn', verzorgd, verpleegd,
Verkwikt, zoo dat geheele weken, pijnlijk
En somber elders, als één dag voor my vervloten,
Ja, als één dag, in 't dagboek van mijn leven
Gemerkt als een der schoonsten.

[Nieuwe beproevingen]

Straks, na in vele opzichten zoo liefelijk een avondstond, viel op eens de sombere nacht in, waarvan de schaduwen eigenlijk niet meer weken, tot dat eerst voor de Dichteres, eerlang voor haren eenzaam achtergebleven Echtgenoot, de dageraad van een beter leven opging. Een langdurige, by den aanvang hevige, later in kwijning overgegane ziekte greep (1826) de teder geliefde Vrouw, reeds zoo lang in smarten en lichaamslijden geoefend, aan. De wisselingen van hoop en vrees, by staâge wisselingen van beterschap en wederinstortingen, zijn wederom als by den dag te volgen in des Dichters verzen van dien tijd.

* Eindelijk mocht hy zich in een bevestigd, schoon dan ook tegen latere

* K.D. XI, 451. enz.

schokken niet bestand gebleven herstel verheugen, en het danklied aanheffen:

ô Mijn God, waar vind ik klanken
Voor de volheid van mijn hart,
Om na de uitgestane smart
U te loven, U te danken,
Dat Ge my haar wedergeeft
In wier hart het mijne leeft!

Ja, mijn God, geen sterflijk pogen
Drukt die zielsgevoelens uit,
Die dit vol gemoed besluit
Voor Uw weldoend Alvermogen;
Hoe verdringt zich zucht op zucht!
Ja, mijn boezem schreit om lucht.

Wat, wat kan ik meer dan schreien?
Zoete tranen, vliet, ja vliet.
Zalig, die op U verbeien,
Gy die onze borst doorziet!
Ja, mijn God, mijn Goël, ja,
Eeuwig loof ik uw genâ.
*

Terwijl intusschen het leven der zielsbeminde vrouw nog voor een tijd in zwakheid gerekt werd, had de Dichter zelve, by toenemend gevoel van ouderdom, een schok ontfangen, die van nu aan eerst recht we-

* K.D. XI, 463, 464.

aant. zenlijk in zijnen arbeid, en zelfs hier en daar misschien in de gehalte zijner verzen, eene niet onmerkbare afneming te weeg bracht. Veel werkte te zamen, om over deze laatste jaren sombere nevels te vergaderen; - bestrijdingen ook van innerlijken geestelijken aart, van ouds in het verborgen leven des Christens niet vreemd, en naar de mate van het stellige zijns geloofs des te meer wezenlijk en aangrijpend onder de aanvechting. - Ook Bilderdijk by toeneming moest het ondervinden, wat er tot de toebereiding voor hooger leven en zaligheid soms by den Heer wordt noodig geacht ter onzer vernedering en afbreking, vooral daar, waar een machtige en schitterende geest, naar de aangeborene zondige en alles bedervende zelfheid onzer natuur, gevaar loopt zelfs de hoogste waarheid in den strijd voor hare eer te misbruiken, voor een deel, tot eigen behagen. Doch by de roede der kastijding ontbrak het ook destijds niet aan menig uur van kalmte en inwendige troost in gemeenschap met de meer dan ooit hemelsgezinde en voor den hemel zich bereidende Wederhelft. Al die onderscheidene bevindingen laten zich kenbaar onderscheiden in de verzen der Dichtbundels, die, met nog anderen poëtischen arbeid van 1826 tot 1830, niet ophielden aan hart en pen van den nu reeds het zevende tiental zijner jaren doorlevenden Lijder te ontvloeien.

[Naar Haarlem]

Eer hem intusschen de laatste en beslissende slag

aant. trof, waarmede de avondschemer zijns levens in diepe middernachtsdonkerheid overging, moesten ook nog, min gewichtige en toch veelzins kwellende, te leur stellingen zijn deel zijn. In 1827 was (het werd reeds met een woord te kennen gegeven) in Leyden geene woning voor hem te vinden. Het stond geschapen, dat nog wellicht de Dichter, als met den voet in het graf, naar België verhuizen zou, van waar welmeenender stemmen, dan hem in het voor hem steeds zoo koude Noord-Nederland plachten te beurt te vallen, hem toeriepen: 'Kom over tot o n s ; w y zullen een huis voor U vinden, des noods bouwen.' Onderscheidene omstandigheden werkten mede om de keus te bepalen by Haarlem, al waar hem veel te wachten stond, van op dat overgevoelig gestel geheel verschillenden indruk met het geen zoo langen tijd Leyden voor hem geweest was. Ook te Haarlem intusschen ontbrak het hem niet aan oude en nieuwe deelnemende vrienden: zijn hoogschatter van ouds, de Dichter der H e i d e b l o e m e n , J. van Walré, - de ook in dit opzicht met zijn broeder Jeronimo zoo zeer eensgevoelende Abraham de Vries, - anderen, deels hier reeds vermeld, deels vooral niet stilzwijgend voorby te gaan, als de grijze van der Zandt, rechtzinnig Predikant en vurig Oranjevriend, mitsgaders diens amptgenoot, in zijne manlijke eenvoudigheid een der edelste en tederste harten, uit wier

binnenste misschien immer het Evangelie van een gekruisten Christus vernomen is, - de trouwe en beminlijke Israëlsvriend, Manger, ook in dit opzicht met Bilderdijk zoo eenstemmig en eensgevoelend. Hy was het, die, na talrijke blijken van hoogachting en liefde aan heel het huis van Bilderdijk gegeven, eerst aan de Dichteres, daarna aan haren Egade, de laatste eer en herbergzaamheid op aarde bewees. Beide rusten te zamen in des vroomen Leeraars grafkelder in de Groote Kerk.

[Laatste schriften]

Ook van Haarlem intusschen gingen nog een tijd lang Zangen van Bilderdijk uit, van onderscheiden toon en tint. Midden bijna onder de drukten eener verhuizing binnen even genoemde stad (1828), nam hy de M e t a m o r p h o s e n van Ovidius ter hand, om daarvan eenige Boeken over te brengen, die eerlang onder den titel van G e d a a n t v e r w i s s e l i n g e n het licht zagen. Een diergelijk spel met de dichterlijke pen bracht, binnen den tijd van weinige dagen of uren (zoo als de Heeren Abraham en Jeronimo de Vries het in de Voorrede van het op hun verzoek bewerkte en met 's Dichters toestemming door h e n uitgegevene Dichtstuk te kennen geven), eene overzetting tot stand van Euripides Saterspel: d e C y c l o o p.* Tot dat zelfde tijdvak behooren de S p r e u k e n e n V o o r b e e l d e n van den Perzischen Dichter Muslih Eddin Sadi, getrokken

* Brieven II, 317, 318.

uit zijnen Rozengaard, - eindelijk ook nog Spieghels Hartspiegel in nieuwer taal en dichtmaat overgebracht, onder geleide van een belangrijk Voorbericht over dezen oud-Amsterdamschen Dichter, en zijne half-Christelijke, half-Stoïsche geestes richting. - De Bundels, in de laatste vier jaren van des Dichters leven uitgegeven, zijn de hier reeds vroeger herdachte: Nieuwe Oprakeling, de Voet in het Graf, Naklank, Avondschemering, Schemerschijn, Nasprokkeling, en iets vroeger dan deze twee laatsten, de Vermaking en Nieuwe Vermaking, de eerste dezer naauw zamenhangende Bundels des Dichters beste tijden waard, al ware het slechts door het meer dan schoone vers: Jezus intrede te Jeruzalem:

Niet op glinsterende wielen
Van een gouden praalkaros,
Niet in purpen koningsdosch,
Niet op vlammensnuivend ros
Dat op pluim en zadel trotsch
Huppelt op geleerde hielen,
En, van bruischend bloed verhit,
Schuimend knabbelt op 't gebit.

Niet omstuwd van lijfstaffieren
Met een schitterenden drom,
Onder 't tromp- en paukgebrom
Van een vorstlijk wellekom,

aant. Zwevende den Hofstoet om
Met ontplooide feestbanieren,
In den praal der majesteit, -
Maar in stille staatlijkheid.

Niet by 't myrrhe en mastiksmeulen
Onder 't krakend styraxblad,
Dat in 't zwaaiend wierookvat
Met een goudgevonkel spat,
Nadert hier zijn koningsstad
Op het needrig lastdierveulen,
Davids langbeloofde Zoon;
Hy, te groot voor aardschen throon!

De Nieuwe Vermaking zoo wel als de Schemerschijn munten uit door nog steeds prachtige overzettingen zoo van onderscheidene Psalmen als van het Lied van Mozes.

Het Uitzicht op mijnen dood, ten jare 1829 voor vrienden gedrukt en niet in den handel gebracht, werd, na 's Dichters overlijden, op nieuw ter pers gelegd te zamen met een nog onuitgegeven vers tegen het tabakrooken, getiteld: het Nicotiaansche Kruid, en op die wijze algemeen verkrijgbaar gesteld (1832). Het Voorbericht, blijkbaar van een bevriende schoon ongenoemde hand (waarschijnlijk die van den Heer Maronier), bevat een veelzins belangrijk overzicht van het leven des Dichters.

Onder den titel van Nalezingen verschenen een

jaar later nog twee Deelen van nagelaten Dichtwerken uit zeer verschillende tijdvakken van 's Dichters leven, en van zeer onderscheiden gehalte.

Prosaschriften van Bilderdijk, in dit laatste tijdperk zijns levens, en na zijnen dood, uitgekomen, zijn geweest de Korte Aanmerkingen op Huydecopers Proeve van Taal-en Dichtkunde (1828), - een taalkundig Geschrift over de Beginsels der Woordvorsching (1831), - straks eene overzetting van Redevoeringen des heiligen Oudvaders Chrysostomus (waarvan een enkele vroeger in de Mnemosyne* opgenomen), toen bezorgd door den Hoogleeraar Wap (1832). Wederom later (1833), twee Deelen met nagelatenOpstellen van Godgeleerden en Zedekundigen Inhond, - nog eene andere nalezing van prosastukken, bevattende Mengelingen en Fragmenten, in 1834 uitgegeven, waaronder een korte Levensbeschrijving des Dichters door hem zelven, doch die niet verder dan het tijdstip der uitzetting in 1795 gaat. Van de Brieven, in het licht gekomen in 1836 en 1837, en insgelijks van de Geschiedenis des Vaderlands door Prof. Tydeman met des Schrijvers en zijne eigene Aanteekeningen en Bijlagen uitgegeven (1832-1853), is hier reeds herhaaldelijk melding gemaakt.

* Mnemosyne uitgegeven door H.W. Tydeman en N.G. van Kampen, 1ste Verzameling VIII, 229.

[Laatste smarten]

Men mag het einde van Bilderdijks loopbaan als Dichter en Schrijver naar waarheid rekenen van het oogenblik, dat hem, na een nieuwe kortstondige maar hevige ziekte, op 16 April 1830 de dierbare Gemalin, hulpe en sieraad van zijn huis en leven, ontviel. Met haar verliet hem het laatste overblijfsel van genot of genoegen in het geen tot d i t leven behoort. Behalve eenige weinige dichtregelen van groet of heilbede aan een enkelen vriend of bezoeker, en dezen nog schier werktuigelijk op het papier gebracht, zijn er na den dood der teder geliefde geene verzen meer door Bilderdijk gemaakt. Van een enkelen treurtoon op zijn laatst en voor deze wereld onherstelbaar verlies is onder zijn papieren de telkens afgebroken aanhef gevonden. Maar ook om dezen geheel uit te brengen verstrekte zijn adem niet meer. Aan eenige wezenlijke of geregelde studie was even weinig te denken; als in de dagen zijner kindschheid bepaalde zich zijne lectuur (en ook deze soms met eene soort van onbestemdheid by het afnemen van het vermogen eener gezette aandacht) by den Bijbel en Cats. Zijn leven was een soort van wakend droomen geworden, niet zonder bewustheid, ook wel pijnlijke bewustheid, van hetgeen zoo wel zijn leven als zijn sterven voor zijn eenig overgebleven, toen achttienjarigen, zoon dreigde te zijn. Maar vooral troffen de openbare zaken zijne opmerk-

aant. zaamheid weinig; en zeker trok hy het zich niet bijzonder aan, als hy, na de omwending van zaken in Frankrijk en België, wel eens door dezen en genen, die hem te Haarlem bezocht of ontmoette, met het woord van den Dichter van der Hoop werd toegesproken: G y h e b t h e t a l v o o r s p e l d. Kalm schoon treurig was onder dat alles zijne gemoedsstemming; een hartelijk en deelnemend woord by monde of by schrifte, altijd welkom. Zal men het wederom by nageslacht of vreemdeling gelooven, dat ook in dezen toestand het kwellen der onbescheidenheid niet afliet? - dat zich iemand - (wy willen, wy kunnen naauwlijks des overledenen mans hart verdenken, maar moeten dan het zonderlinge bezoek, en het openbaar verslag daarvan, op rekening van het volstrektst gebrek aan t a c t en fijnheid van gevoel brengen,) - dat zich iemand by den weduwlijken Lijder aanmeldde, bepaaldelijk ook om te zien hoe hy zich onder deze laatste beproeving hield, en een parallel te maken tusschen de gemoedsstemming van Bilderdijk en die van Feith by gelijksoortige smart? Geen wonder dat dan ook de bezoeker niets begreep van de pijnlijke ironie, waarmede de zwaar beproefde Grijzaart de algemeene (Nut-van-'t-algemeensche) troostgronden van den bezoeker afweerde, dorstend en eenig vatbaar als zijne ziel was naar en voor wezenlijker vertroostingen voor zijn verbroken hart en

verslagen geest, - vertroostingen, afgeleid uit het woord, het kruis- en zielslijden, den dood, de opstanding en heerlijkheid van den eenigen Redder en Hope, Jesus Christus, zijnen Heer en Zaligmaker. Waar d i e troost hem door de reeds genoemde Bedienaren van het Evangelie zijne huisvrienden, of ook door andere geliefde medegeloovigen werd aangeboden, heeft hy die, tot den einde toe, steeds met dank en liefde aangehoord en aangenomen

[Laatste krankte]

Eindelijk sloopte eene krankheid van weinige dagen, eene koorts die reeds spoedig een apoplektisch karakter aannam, het afgetobde lichaam. Op den 18^{den} December 1831 ontsliep hy vreedzaam en zacht. Op den 22sten December werd hy nedergelegd aan de zijde der hem voorgegane Egade, in het graf, waarvan de plek in het Kerkgebouw kenbaar is aan die negen letters: BILDERDIJK in goud, op eenen steen ingemetseld in de kolom, van wege de aloude Rederijkerskamer d e W i j n g a a r d r a n k e n , en ingewijd op den 4^{den} February 1832 door des Ontslapenen ouden vriend en hoogschatter van Walré.

[Uitvaart]

Dat van de ter aard bestelling van den grooten Dichter met geenerlei hulde gelijkende zelfs in de verte naar die, welke eenige maanden later bewezen werd aan Goethe te Weimar, van Regeeringswege is kennis genomen, mag, na het hier aangeteekende van de algemeenheid zijner ongunst in het Noord-Nederlandsche Vaderland

niemand verwonderen. Ook van wege Stadsregeering of Provinciaal Bestuur weten wy niet dat eenig openbaar blijk van deelneming by die gelegenheid gegeven is. Talrijk was intusschen de opkomst van Haarlems ingezetenen, die de naaste betrekkingen en vrienden verzelden en bijstonden in de laatste vereering van het tot den dag der opstanding aan het stof wedergegeven stof.

Van alles wat op dien dag in het grootsche Kerkgebouw by of in de nabijheid van het dichterlijke graf, voorgevallen, gesproken, uitgeboezemd is, heeft wellicht niets een zoo diepen en lang nagebleven indruk gemaakt, als de tonen van het wereldberoemde orgel, dat de lijkstoet verwelkomde en begeleidde met de zangwijs van den Psalm, die zoo by uitnemendheid het streven en sterven van den Gezaligde uitdrukte:

't Hijgend hart, de jacht ontkomen,
Schreeuwt niet sterker naar 't genot
Van de frissche waterstroomen,
Dan mijn ziel verlangt naar God.
Ja mijn ziel dorst naar den Heer.
God des levens! ach wanneer
Zal ik naadren voor Uw oogen,
In Uw huis Uw naam verhoogen?

Een te rug blik op den levensloop, op de geschiedenis van den veelsoortigen arbeid van Willem Bil-

aant. derdijk zou thands den wezenlijken Biograaf moeten leiden tot eene beschouwing van wat de Dichter ook in onderscheidene andere vakken van Kunst en Wetenschap geweest is en geleverd heeft. Wy matigden ons dien titel, dat opzet, niet aan, tot welks vervulling een wijder omvang, een breeder bestek vereischt, althands geeischt, schijnt te worden. Onze beschouwing bepaalde zich by dien van den Mensch en den Dichter. Maar veel zou er anders nog te vermelden en te bespreken zijn van zijne theoretische gemeenzaamheid niet slechts, maar ook praktische vertrouwdheid met Rechtsgeleerdheid, met Rechtsgeleerde zoo wel als Letterkundige Kritiek, waarvan hy, onder anderen, behalve in de Observationes et Emendationes, in zijne tweemaal (1808 en 1829) uitgegeven Epistola de Collatione Legum Mosaïcarum et Romanarum eene openbare proeve gaf, mitsgaders nog een andere in een onuitgegeven arbeid, aan Manilius Astronomicon besteed

[Des Dichters Kunstbegaafdheid]

Van Wiskunst, Bouwkunde, Perspectief, was hy, als wy zagen, van der jeugd aan een uitnemend kenner, beoefenaar, ook leermeester. Nog is in de Bibliotheek van het voormalig Koninklijk Instituut, thands Koninklijke Academie van Wetenschappen en Letteren, zijne reeds herinnerde teekening, naar aanleiding van eene Prijsuitschrijving des Franschen Keizerlijken Instituuts ten jare 1810, van een monument op den

berg Cenis. Eene kopy daarvan bevond zich ook nog, met eene verklaring van zijne hand, onder de openbaar verkochte T e e k e n i n g e n nevens de nagelaten Boeken en Handschriften van den Dichter.* - Voor de Tweede Klasse van het Nederlandsche Instituut ontwierp hy een Prijspenning, welke echter niet tot stempel aangenomen werd, maar na zijnen dood in plaat gebracht en beschreven is.† - Aan de Vierde Klasse van hetzelfde Instituut bood hy (in 1809) met een achtregelige toeeigening§ een Handschrift in drie folio-Deelen, bevattende zijn S y s t ê m e d e P e r s p e c t i v e aan. Later (1828) gaf hy nog een Deeltje G r o n d r e g e l e n d e r P e r s p e c t i e f o f D o o r z i c h t k u n d e, - gelijk hy die te Leyden ten behoeve, zoo ik meen, van een Engelschen beoefenaar, gedoceerd heeft, - met door hem zelven geteekende figuren.

Van zijne meer dan dagelijksche vaardigheid met teekenpen en etsnaald getuigen zoo wel zijne latere, als ten aanzien dezer laatste kunst, gelijk wy zagen, zijne vroegere werken. Door mannen van de kunst

* Catalogus eener merkwaardige Verzameling van Boeken en Handschriften, nagelaten door Mr. Willem Bilderdijk, (by J. Immerzeel Jr., 1832) blz. 117.

† Penningkundig Tijdschrift van den Hoogl. Van der Chys Dl. I. 3de St. blz. 451 en 452.

§ K.D. XI, 75.

wordt hy onder de zeer verdienstelijke beoefenaars der Teekenkunde gerangschikt.*

[Zijne taalstudie]

Over één vak bepaaldelijk van Bilderdijks meest geliefkoosde en altijd aangehouden studiën zoude, by een bestek als wy even aanduidden, veel op te merken zijn: het is dat van Algemeene Wijsgeerige en in het bijzonder Nederduitsche Taalkennis. Men weet, dat by velen der in vele opzichten hoogst verdienstelijke School, die op dat gebied thands de vierschaar spant, de meeste werkzaamheden, resultaten, - etymologiën zeer inzonderheid, - van Bilderdijk in deze hoog bebelangrijke wetenschap, als verre beneden de hoogte van d e z e n tijd ter zijde gesteld worden, in geene aanmerking meer komen. Wy zullen ons hier op een zoo hachelijke kampplaats niet wagen, maar wachten liever ook omtrent deze uitspraak van de Wetenschap van h e d e n , die van een l a t e r e , misschien ook in dat opzicht altijd vorderende Wetenschap af. Van hetgeen intusschen Bilderdijk op het stuk althands van etymologie getoond heeft èn te zijn èn te hebben k u n n e n zijn, heeft een man, wien niemand licht onder de overdrevene bewonderaars van Bilderdijk of onder onbevoegde beoordeelaars in het vak van Taal- en talenkennis

* Van Eynde en Van der Willigen, Geschiedenis der Vaderlandsche Schilderkunst, III, 320. Verg. Mr. J. Pan's Aanwijzing K.D. XV, 411-417.

aant. zal rangschikken, eenmaal getuigd, dat ‘hy in weêrwil van grilzieke dwalingen en zonderlingheden, onbegrijpelijk veel voor de Etymologie heeft gedaan, ja dat zijne Verhandeling over de Geslachten en zijne Verklarende Geslachtlijst recht geven om te gelooven, dat, zoo hy zich had kunnen bedienen van al de hulpmiddelen die het tegenwoordige oogenblik aanbiedt, hem weinig zou ontsnapt zijn, dat thands door anderen gevonden is; ja, dat hy verder zou gezien hebben dan de meeste Duitsche Geleerden, die zich thands met dit vak van studie bezig houden, en dat, hoe zeer zijne vindingrijkheid niet van onnatuurlijkheid was vrij te pleiten, hy echter de meeste klippen zoude hebben vermeden, waarop deze anders zoo verdienstelijke mannen vervallen zijn.’*

[Wetenschap en poëzy]

Doch veel liever, en met meer vrucht misschien, dan de vraag kan opleveren wat Bilderdijk voor de onderscheidene door hem beoefende Wetenschappen en Kunsten geweest mag zijn, vestigen wy de aandacht op het geen die rijkdom van kennis voor hem zelven, dat is, voor zijne poëzy geweest is. Want van al zijn streven, van al zijne studiën en werkzaamheden, is toch voorzeker (na en nevens de hoogste aller levensgedachten) middelpunt

* H.A. Hamaker, Akademische Voorlezingen over het nut en de belangrijkheid der grammatische vergelijking van het Grieksch, het Latijn en de Germaansche tongvallen met het Sanskrit (1835), blz. 4.

aant. en einddoel voor hem zijne Dichtkunst geweest. En nu, het is aan die algemeene, diepe, uitgebreide kennis van Bilderdijk, dat wy het heldere, het grondige, het bestemde, het fijne, het geregelde, de degelijkheid, mag men zeggen, by hare hooge verhevenheid en schittering, te danken hebben, van eene poëzy even zeer te huis, het zij het zaken of termen geldt, op het Observatorium van den sterrekundige, als op den scheepsbodem van den zeeman, - by het ingewikkeld zamenstel van eene watersluis, als by de bewegingen van spinnewiel of weefgetouw, - in de geheimenissen van de plantenwereld, als in de krachten, bewegingen, en ondervindingen van het gezonde of kranke lichaam, - even zeer gemeenzaam met de bespiegelingen der Wijsbegeerte en met de leerstellingen des Christendoms, - even geoefend in de fijnheden der Logica van het Recht, als in de combinatien van krijgstaktiek en strategie, - als in de middelen ter beschikking voor eenen rijk bewerktuigden versbouw in allerlei maat en toon. - Het is zoo! juist dat heldere, dat bestemde, dat grondige, staat die ziekelijke richting in den weg, die zich meer en meer van zoo velen op het gebied van dichtkunst en esthetische kritiek in onzen tijd en in ons land heeft meester gemaakt, en die zoo gaarne het wezen der poëzy ziet in dat dus geheten h a l f -d o n k e r , zoo gunstig aan een - niet smaken en waardeeren v a n , maar - fantaiseeren en

subtiliseeren met de kunstwerken van anderen, - zich zelven ten slotte tot een krans uit de lauweren, door den Dichter geplukt.

[Dichter en natie]

Nog ééne vraag, ten besluite van deze onze beschouwing van Willem Bilderdijk, allereerst hier als dichter, ligt ons op het hart. Van waar toch èn by den tijdgenoot, èn by een later geslacht, immers tot op dit oogenblik, eene zoo algemeene miskenning van den man, gelijk wy hem uit zijne werken schetsten, van zoo hooge dichterlijke gestalte, van zoo zelden geëvenaarde gaven?

Alles, ook het meest onregelmatige en vreemde, heeft zijne dieper liggende oorzaken, welke op te delven eene taak is, voor de kennis èn van den mensch èn van de kunst vol aanbelang en vol aantreklijkheid. Maar ten aanzien van de vraag, die wy hier ons voorstelden, behoeven wy voorwaar zoo zeer diep niet te gaan. De miskenning van Bilderdijks grootheid ligt eenvoudig in de vooroordeelen zijner natie.

Of zoude het niet, in de eerste plaats, juist dat groote, dat buitengewone zijn, dat by een volk, als het onze werd, eerder afstoot dan aantrekt? Men is over het geheel hier niet gediend met het geen al te hoog uitsteekt,* - niet gediend (ten zij er een tastbaar, we-

* Nemo inter nos emineat!

zenlijk, dat heet stoffelijk, nut aan verbonden is) met dat uitmunten in velen boven velen.*

Allerminst misschien op het gebied der Dichtkunst! Niet, dat reeds van ouds en ook nog het Nederlandsche volk niet gezet, niet z o e t (als men eertijds zeide) op poëzy is. Maar men heeft ze thands gaarne noch zoo hoog, noch zoo diep. Zelfs de meest populaire dichter kan ophouden populair te zijn, wanneer hy (waarlijk bezield en geboren dichter) ophoudt binnen het bereik van de menigte te blijven, en niet eindeloos hooger te streven dan aandoenlijke gemeenplaatsen over het goede der verdraagzaamheid, de deugd en het geluk in de hutten, de last eener kroon, de onbetrouwbaarheid van eenen troon.

Bleef voor den dichter Bilderdijk eenig beter onthaal te wachten in de hoogere rangen der Maatschappy in zijn land? - in die rangen, die overal elders, die vooral in Engeland en Frankrijk, door hunne ingenomenheid in de eerste en hoogste plaats met eigen nationale taal, wederkeerig o p nationale taal en letterkunde een zoo machtigen invloed oefenen? Helaas! wy kennen van ouds in dit opzicht (behoudens personeele uitzonderingen, en die uitzonderingen voorzeker schitterend!) onze Nederlandsche aristocratie, en hare ingenomenheid van jongs af met het bui-

* N e m o i n p l u r i b u s e x c e l l a t !

tenland. Niemand ongetwijfeld kan minder geneigd zijn dan wy, om voorby te zien hoe, onder de gezegende of weldadige uitwerkselen der herleving van Evangelie en Geloof by een deel onzer hoogere klassen, eene meerdere waardeering ook van N e d e r l a n d s c h e taal en poëzy gerekend mag worden; en hoe, om slechts eenige uitnemendheden te noemen, de verzen èn van Beets èn van ten Kate èn van Bilderdijk in deze laatste jaren in die kringen by name ingang en eere gevonden hebben. Maar zoo was het in de dagen zelve het zij van de Freule de Lannoy, het zij van Bilderdijk, toch wel in ons land niet gesteld.

Welaan dan! de geleerde, de met klassieke Kunst en Oudheid officieel vertrouwde wereld? - Ook aldaar schijnt voor geesten, gevormd als Bilderdijk d o o r die Oudheid, juist nu, na zijnen dood, op waardeering of handhaving naauwlijks te hopen. Het zijn de dagen niet meer der Grotiussen, der Franciussen, der de Bosschen, toen de eerbied voor de poëzy der Ouden te rug werkte in hoogschatting en vereering van eigen vaderlandsche Vondels, uit deze bron gedrenkt. Thands, voor zoo ver niet alle esthetische gevoel verslonden is geraakt in negative en destructive, op zijn best conjecturale kritiek, blijft er ter naauwernood voor de modellen zelve van Griekenland en Italië, hoe veel te minder voor hunne discipelen, eene plaats van we-

aant. zenlijke eere over. Of leven wy niet in tijden, waarin mannen van achtbaren naam en beproefde geleerdheid de leer verkondigden, dat b y o n g e l u k e n t o t o n s o n g e l u k de toevallige éénheid van I l i a s en O d y s s é a ons eene Romeinsche E n e ï s , en, na en door haar, geheel een sleep van epische gewrochten berokkend heeft? - Ligt wordt het Bilderdijk nog eenmaal van dien kant als éénige verdienste aangeschreven, dat hy zijn Epos n i e t voltooid heeft!

De waardeering van Bilderdijk, ook als dichter, by de mannen van de Tijdschriftpers in zijne eigene dagen zagen wij. Deden of doen hem hunne opvolgers na zijnen dood meerder recht wedervaren? - Zy b.v. voor wier kunstkeurend oog de horizon zich niet verder uitstrekt dan het gesternte van Jean Paul, hoogstens van Schiller, van Goethe naauwlijks? - Eén Tijdschrift voorzeker, na het ondergaan van Bilderdijks levenszon opgegaan, beloofde by zijne aanvangen betere dingen. Opgericht door mannen van smaak, van oordeel, van eigene oefening en ondervinding op dichterlijk grondgebied, scheen zijn program te zijn eene niet onvoorwaardelijk, niet roekeloos, niet onbedacht en onbekookt bewonderende, maar dan ook zuivere, onpartijdige, billijke kritiek. Wat werd er van, by het veld winnen van de afgodery met den geest des tijds, met de taal en kunst van den vreemdeling, by de toeneming voor-

al van eene even ondichterlijke als onchristelijke Wetenschap? Van Bilderdijk, den Christendichter by uitnemendheid, meer en meer verwijdering, vervreemding, afkeer. - En ook aldus, hoedanige k r i t i e k ? Op het hooge standpunt, dat deze richting zich eerlang geroepen achtte in te nemen, moge het beneden haar geweest zijn, warm te worden of te bewonderen! Ook aldus kon hare houding eene edele, eene waardige geweest zijn. Den naam van Bilderdijk had zy kunnen ontrukken aan de, naar haar oordeel, overdrevene ovatiën eener schare van opgewondene discipelen en bewonderaars, - maar dan ook aan de beet van grove en onbevoegde bestrijders, onedele benijders. Zy had toch hier niet te doen met een troetelkind van het Algemeen by zijn leven, over het welk nu na den dood het recht der kritiek moest geoefend worden. - Zy had, in één woord, een rechtvaardig, een onpartijdig oordeel kunnen geven, ondernemen althands! - Wat van dit alles heeft de kritiek van dat fiere jonge Holland geleverd? Kniebuigend voor Goethe, wierookend voor Shakespeare, hoofdknikkend voor Longfellow, is zy er eindelijk toe gekomen om den grooten Landgenoot òf te ignoreeren, òf met louter ironie, bittere Mephistophelische ironie, te bejegenen. Was het iets anders dan ironie, (het zal toch geene nog berispelijker schijnvertooning geweest zijn!) toen een der hoofdleiders van het hier bedoelde Tijdschrift

in dezen tegen-Bilderdijkschen, tegen-Nederlandschen zin, met nederbuigende meêwarigheid den afgestorvene in zijn graf eens eindelijk r u s t zeide te gunnen in plaats van r o e m? - Was de toewensching waarheid uit de pen van éénen, die meer dan iemand des Dichters gebeente door (nimmer grootaartige oppositie, maar) zijdelingsche uitvallen, kleingeestige vittery, halven spot, o n t r u s t heeft, en geene gelegenheid ligt verzuimde, het zij van een woord over Béranger, of van eene mijmering over wie en wat niet al,* om den wrevel lucht te geven tegen den doode, dien men wilde laten r u s t e n? - Voorzeker, waar partijdigheid, onwil, willekeur, zich tot zulk eene hoogte vertoonen, daar kan men niet eens zich zelven meer begoochelen met die klanken van: o b j e c t i v i t e i t! d e k u n s t o m d e k u n s t! en dergelijken meer. - Wy weten het maar al te goed, dat Bilderdijk, schoon landgenoot, nog wel met zijne ouderwetsch klassieke, Homerische, Virgiliaansche, Pindarische poëzy eenige genade had kunnen vinden by de mannen van het Tijdschrift, had hy, in plaats van den Christus des Bijbels, Lamartines zinnelijk, Goethes humanistisch pantheïsmus dichterlijk gehuldigd, of, met verzaking van v o o r l e d e n en t o e k o m s t, ter eere van het eenig wezenlijke h e d e n, den lofzang

* A-p r o p o s d e b o t t e s, zeggen met een onedel maar niet onaartig woord de landgenooten van Béranger.

aangeheven! - Maar dan (wy herhalen het!) dan heeft men, by een zoo volstrekte overgegevenheid aan dogmatisch vooroordeel, aan subjective indrukken en antipathiën, de bevoegdheid verbeurd om te spreken van het recht, van de plicht, van de conscientieuse roeping der Kritiek; - dan, waar het Homeren als Bilderdijk geldt, behoort men van de rangen der Aristarchen uit te gaan, om plaats te nemen in de gelederen van Zoïlus.

[De mensch en de christen]

Genoeg over den d i c h t e r , nog een enkel woord ten besluite over den m e n s c h ! Ook en allereerst als mensch zagen wy hem zonderling in alles, - maar wie zal aan geheel het karakter de geaartheid tevens van g r o o t durven ontzeggen? g r o o t , ook in zijne onverschrokkenheid tegenover medemensch en maatschappy, het zij uit kracht der heiligste overtuigingen, het zij (waarom ook hier de schaduwzijde niet aangewezen?) in de vaart dier heftigheid, bron zijner overdrijvingen hier en daar in opvatting en uitdrukking, maar tevens zijner heerlijkste uitstortingen in die hem eigene gantsch eenige taal, die men de dichterlijke noemt? Die heftigheid, - voorzeker heeft zy hem vele vijanden by tijdgenooten, by later opgewassene richters berokkend. Maar was zy daarom zijnerzijds eene liefdelooze? Behoefte om wèl, om dienst te doen (hoe ongunstig hy ook dacht over d e m e n s c h h e i d , zoo als zy, van God vervreemd

aant. geworden is) lag jegens elken medemensch in het bijzonder inderdaad op den bodem van zijn hart. Omgekeerd, lag dankbaarheid voor genotene weldaden in zijne ziel diep en duurzaam; maar weldaden te vergelden op kosten van de waarheid, op welk gebied dan ook, kwam niet by hem op, en een vers b.v. of gevoelen ook van den welmeenendsten weldoener goed te vinden, of niet te laken, waar hy zich tot een oordeel geroepen of gedrongen voelde, zon hem onmogelijk geweest zijn. Ook dit eigenaartige in zijn karakter heeft hem meermalen den schijn gegeven van een òf vergetelijken òf ongevoeligen vriend.

Zoo was hy ook in zijne politieke overtuigingen en betrekkingen. Doch op dit punt heeft men hem bovendien van schuldige veranderlijkheid aangeklaagd. In zijn goed recht was hy toch, toen hy eenmaal zijne wezenlijke standvastigheid ten aanzien van politiek gedrag met een krachtig woord handhaafde tegen bekrompene en eenzijdige beschouwingen. In de belijdenis en handhaving van de g r o o t e b e g i n s e l s is hy voorzeker zich zelven ook op politiek terrein steeds gelijk gebleven. Waar heeft hy ooit hulde gedaan aan de begrippen der Revolutie van zijnen tijd? Wanneer is hy ooit afgeweken van zijne huldiging der e e n h o o f d i g e regeering, het zij in den Grafelijken, in den Stadhouderlijken, of in den Koninklijken vorm? Heeft hy in den drang en

aant. storm der tijden een oogenblik ook aan de Keizerlijke Oppermacht hulde toegebracht, wy hebben gezien onder wat voorbehoud. In elk geval gold het hier eerder eene vraag omtrent personen, eene vraag vatbaar om van meer dan ééne zijde, en naar gelang van het onderscheid van tijden en omstandigheden, beoordeeld te worden. Of is er niet, op elk zedelijk en natuurlijk gebied, eene bewegelijkheid die met onveranderlijkheid gepaard gaat, beide elkander veelmeer in evenwicht houdende, dan te niet doende? De zon weet de tijden van haren open ondergang door alle de saisoenen des jaars heen; - maar op geen ding toch is minder staat te maken dan op het al of niet helder schijnen van dat zelfde zonlicht in de lagere atmosfeer die ons omgolft. Zoo ook kunnen in den mensch hoogere beginselen onverwrikt blijven by schijnbare onregelmatigheid of wisseling in de toepassing op tijden of personen.

Van wege, inzonderheid nog, die hem in zoo zeldzame mate eigene hevigheid in gevoel en uitdrukking, hebben het zij tegenstanders, het zij vreemdelingen ten aanzien van des Dichters innerlijk leven, evenmin het Christelijke van zijn gemoedsleven en streven ontzien of herkend. Het Christendom alleenlijk kennende of erkennende van de zijde zijner meer zachte en kalme uitwerkselen in het openbare leven van den belijder, hebben velen die belijdenis niet weten over een te brengen met zoo vele

en herhaalde, aan murmureering grenzende klachten over lot en leven, waarvan in dicht en ondicht de schriften van Bilderdijk in donkere oogenblikken op zoo somberen toon en onbewimpelde wijze overvloeien. - Wie zal dergelijke uitingen en klachten, in haar zelve beschouwd, anders mogen dan veroordeelen? Maar iets anders is ze goed te keuren, iets anders ze te begrijpen, ze uit den aart van dien grooten innerlijken strijd tusschen geest en vleesch in den Christen te verklaren! Is het wonder, dat een geslacht, los geworden meer en meer van de kennis aan den ziels- en levenskamp van de mannen der aloude Christelijke bevinding, - de helden der Hervorming, - de voorbeelden des Bijbels, - zich geheel buiten hunne sfeer bevinden op het terrein en in de beoordeeling van den veelsoortigen kamp des Christens? Gingen zy, in plaats van met hunne sentimenteele, door de groote waarheden des Evangelies niet gesteunde, maar been- en merglooze U r e n v o o r d e e e u w i g h e i d , liever met het manlijk, eenig waarachtig, en altijd levend woord des Bijbels te raad, zy zouden het kunnen weten, hoe Psalmisten en Propheten, hoe mannen Gods, aan de nageslachten tot voorbeelden van lijdzaamheid gesteld, in hunne worstelingen met den God huns levens, vaak in klachten, tot verwensching toe van de stonde hunner geboorte, zijn uitgebroken. Hebben zy zelve zich deswege

voor God dan wederom verfoeid en in het stof geworpen, ook die strijd werd hun straks een aanleiding tot Godverheerlijking in zangen en hymnen van den diepsten, den verhevensten toon; - en h u n God, in Zijne vergevende en rechtdoende liefde, bestrafte veel meer de betweters, die den lijder liefdeloos veroordeelden terwijl zy de rechten Gods s c h e n e n te handhaven, dan den klager en worstelaar die, te midden ook der hevigste aanvechting, toch aan dien God als aan zijnen God zich vasthield, al ware het ook van op der wanhoops rand.

Wat Bilderdijk betreft, wie hem persoonlijk gekend, wie hem met eenige kennis van het Christelijk leven, ook nog na zijn moeitevollen weg op aarde, bestudeerd heeft, zal het, in den weemoed zijns harten, mijn onvergetelijken vriend Willem de Clerq gaarne nazeggen, wat hy eens aan het slot eener, naar zijnen aart, even zelfstandige als liefdevolle hulde aan den grootsten onzer Nederlandsche Dichters in plechtige eenvoudigheid uitriep. Wy maken, naar den aart onzer innige betrekking tot beide, de woorden van den altijd oorspronkelijken Improvisator, onder meer dan ééne aandoening, tot de onze:* ‘Waar veel te prijzen en te bewon-

* W. de Clercq, Eenige wenken omtrent de dichterlijke loopbaan van W. Bilderdijk, in de Gedenkzuil (by M. Westerman en Zoon, 1833) blz. 55-57.

deren viel, daar kon ook het bederf, hetwelk op deze bezoedelde aarde, by alles wat groot en verheven is, gevonden wordt, niet ontbreken. Deden wy het licht uitkomen, ook de schaduw is dáár; zy is dáár tot onze leering, op dat wy ook hier zouden erkennen, dat in de gaven God verheerlijkt moet worden, niet de mensch, die, by alle zijne verkregene eigenschappen, toch steeds den grondtrek der zonde, die hy op deze wereld medebracht, blijft vertoonen. - - Indien dan ook zijne poëzy de bewijzen oplevert van het geen Gods genade aan hem gewrocht heeft, zy vertoont tevens de blijken van den afval en de zonde, gelijk de geheele natuur, die wy bewonderen, en die ons toch de deemoedigende waarheid predikt, dat wy stof zijn. En toch, niettegenstaande deze erkentenis, nemen wy afscheid van onzen Dichter in het vertrouwen, dat hy rust van zijnen arbeid, en dat Hy, die niet gekomen is om rechtvaardigen, maar om zondaren te roepen tot bekeering, ook hem zal belijden, door wien Hy, schoon ook in zwakheid, met standvastigen moed en in het midden van vele beproevingen, beleden werd. De lof van tijdgenooten is kort van duur, de toejuiching van het nageslacht onzeker; de lauwerkrans van den Dichter verwelkt: maar WIE IN DEN ZOON GELOOFT, HEEFT HET EEUWIGE LEVEN.'

Aanteekeningen.

Aanteekeningen.

Bladz. 3 en 4, r. 1-4.

Van zijn geboorteuur en de bijzonderheid in den daarop gevolgden nacht, hier vermeld, heeft de Dichter op onderscheidene plaatsen zijner uitgegeven en nagelaten Schriften het een en ander opgeteekend. Het Opstel onder den titel van Mijne levensbeschrijving in de Mengelingen en Fragmenten[1] bepaalt de eigenlijke dagteekening nader op deze wijze: ‘Ik ben (volgens aanteekening mijns vaders) op den 7den September 1756 geboren, doch 's morgens zeer vroeg en wel, zoo ik meen, omtrent ten VIER uren, 't geen by de geboortramers,[2] die den dag met zes uren beginnen, derhalve nog tot den 6den dier maand gerekend wordt; zoo dat ik eigenlijk met mijn vader denzelfden 6den der maand als verjaardag gemeen had, schoon men den mijnen een dag later stelde.’ In een ander uitvoeriger fragment of begin van Eigen-levensgeschiedenis, door den Hoogleeraar Tydeman, met een Voorbericht, in het Elfde Deel van de Geschiedenis des Vaderlands geplaatst, schrijft hy eenvoudig ten aanzien der dagteekening: ‘Ik ben geboren op den 7den September 1756, 's morgens omtrent vier uren.’

Het inslaan der glazen in den nacht na zijne geboorte herdacht hy

1 Bl. 303 boven.

2 Goethe heeft, insgelijks op halfschertsenden toon, by de opgaaf van zijnen geboortedag in het eerste alinea van zijn Dichtung und Wahrheit ler Th ler B. de Astrologie herdacht, maar daarby dan ook nog den stand der planeten op het oogenblik, toen hy ter wereld kwam, naauwkeurig aangeteekend.

in zijn vers Mijn eerste Levensnacht (K.D. XII. 304), in dezer voege:

De dagtoorts was in zee gezonken;
De hemel toonde flaauwe vonken,
  Weldra met wolken overdekt,
  Tot beide kimmen uitgestrekt.
Onze aard, die staatlijk ommezwierde
  En, draaiende om het Oosten door,
Naar middernacht heur wending stierde,
't Geen thands geen beergestarnt' versierde,
Voltrok nog niet het halve vierde
  Van 't om haar as geschreven spoor.

'k Lag, pas uit Moeders schoot ontbonden,
Met d' eersten zwachteldoek bewonden,
  In 't wiegjen, nog in zwijmelslaap,
  Een zestien uren oude knaap;
Wanneer, in dolle woede aan 't koken
  De uit d' afgrond opgeborsten haat,
In schaduw van de nacht gedoken,
My met een hagel kwam bestoken
Van kei en klinkers, uitgebroken
  Aan 't steenplaveisel van de straat.

Niet veel stelliger laat hy zich omtrent de oorzaak der baldadigheid in Mijne levensbeschrijving (t.a.p. bladz. 2) uit. In: de Eigen-levensgeschiedenis (t.a.p. in de Geschiedenis des Vaderlands) maakt hy van politieke vijandschap ten deze in het geheel geene melding, maar trekt hy, half schertsende, uit het voorval een prognostiek, ook in het vers met dichterlijken zwier (t.a.p. bladz. 305) omschreven.

Ten aanzien van de bronnen, die zijne prosaschriften zoo wel als de Dichtwerken voor eene eigenlijke Levensgeschiedenis aanbieden, zij in het voorbijgaan hier aangemerkt, dat, gelijk in het geheel de Dichtbundels met hunne Voorredenen en Aanteekeningen, alzoo zeer bijzonder de verzen die in de Kompleete Dichtw. onder de rubrieken: Gelegenheidsverzen en Dichterlijke Zelfbeschrijving verzameld zijn (Dl. XII), kostbare bijdragen aanbieden. Wy noemen hier wederom by uitnemendheid het Uitzicht op mijnen dood en zijne allerbelangrijkste toelichtingen. Naar het voornaamste prosa van dezen inhond verwezen wy reeds: Mijne levensbeschrijving en Eigen-levensgeschiedenis, - het eerstgenoemde, minst uitvoerige dezer Opstellen, afgebroken by het oogenblik

der vestiging te Brunswijk, het tweede op zoo ruime schaal opgezet (merkt de Hoogleeraar Tydeman te recht in zijn Voorbericht aan) dat niemand zich zal verwonderen over het spoedig afstappen des Dichters van dit zijn werk. Hy brengt het dan ook niet verder (afkeerig als hy zich uitdruklijk verklaard heeft van zelfbiographie) dan de uitvoerige bijzonderheden omtrent zijnen Vader. De beide Opstellen, met elkander gecombineerd, brengen intusschen allerlei bijzonderheden aan het licht van meerder en minder aanbelang, maar altijd èn leerzaam èn piquant door den oorspronklijken, soms paradoxen inhoud, en veelal geestigen vorm. Ware een der beide Schetsen tot voltooijing gekomen, het zoude, by zeker ongelijkbaar meer waarheid dan dichting, den titel hebben kunnen voeren van: Ernst en Luim. - Als een der belangrijkste bronnen herinnerden wy telkens reeds in onze Bijdrage aan de Brieven. - Als bronnen van den tweeden rang, dat is, berichten niet onmiddelijk uit des Dichters eigene schriften ontleend, komen hier verder in aanmerking, de onderscheidene Voorredenen voor elk van de vijf Deelen der evengenoemde Brieven, - het Levensbericht door Maronier[1], - met al het geen verder daaromtrent in de Lijsten van Klinkert te vinden is, daaronder begrepen mijne eigene Bijdragen, als de Inleiding voor den Bilderdijks Epos, het Overzicht van het Leven en de Werken enz., van welk laatste geschrift in deze mijne Beschouwing van den Mensch en den Dichter Willem Bilderdijk wel alles, behalve de aanhalingen, zal opgenomen zijn.

Van al het, vooral in de Schriften des Dichters zelven aangeteekende hier ter plaats gebruik te maken, zou ons tot eene voor dit bestek veel te minuticuse uitvoerigheid gevoerd hebben. Men zal met veel meer nut en genoegen, in elk geval, de plaatsen by Bilderdijk zelven, zoo in de Kompleete Dichtwerken tot welke wy telkens verwezen als elders, naslaan en vergelijken.

Bladz. 3, r. 4 en 5.

De Dichter heeft in de Eigen-levensgeschiedenis (bladz. 166) het huis naauwkeurig genoeg aangeduid, om het misschien nog te kunnen herkennen: ‘Ik trad ter wareld op de Westermarkt aan de zijde van de Leliegracht, in een huis met een van ter zijde opgaanden

1 Bladz. 352 boven.

stoep, onder welken ook een ingang was, of zoo men plag te noemen, een huis met een onderhuis, omtrent de helft van dat blok huizen, veellicht iets meer naar de Prinse- dan naar de Keizersgracht; welk laatste ik echter niet zou durven verzekeren.' Het moet derhalve een der drie perceelen geweest zijn op de Westermarkt N.Z., gemerkt LL 343, 344, 345.

Onmiddelijk hierop volgt in de Eigen-levengeschiedenis nog deze bijzonderheid: 'Als ik ruim een jaar oud was, verlieten mijne ouders dat huis, als hun met het ampt van mijnen vader, dat een Comptoir vorderde, te klein geworden.' Hiermede vervalt dan nu ook althands het stellige der opmerking in den tekst mijner Bijdrage (bladz. 11, r. 3-7). Of evenwel de verhuizing in 1757 reeds onmiddelijk die naar den Joden-Amstel geweest is, blijkt niet.

Bladz. 4, r. 7 v.o. en volg.

In het Doopboek der Gereformeerde Kerk vindt men de aanteekening:

Westerkerk
Vrijdag den 10den September 1756
Ds. Noordbeek,
gedoopt

WILLEM

Ouders.{	Isaak Bilderdijk.
Ouders.{	Sibilla Duyzenddaalders.
Getuigen.{	Willem Duyzenddaalders.
Getuigen.{	Isabella Pelgrom de Bie.

Naar zijnen grootvader Duyzenddaalders is de Dichter Willem genoemd. Vóór hem hebben zijne ouders nog een zoon gehad, die niet lang na de geboorte overleed, en naar den grootvader van vaders zijde Johannes gedoopt werd,[1] welke naam later door den op onzen Dichter onmiddelijk volgenden zoon gevoerd is. Met betrekking tot zijnen naam heeft hij ook nog het volgende in de Eigen-levensgeschiedenis (bladz. 165 en 166) aangeteekend: 'Dees mijn grootvader, geen zoon of andere verwachting van kinderen hebbende dan uit deze zijne jongste dochter, wilde dat ik niet slechts zijnen naam van Willem zou voeren, maar ook dien van Duyzenddaalders. Een zijner vooronders die, als men in dien tijd de ledige vloekwoorden der Roomsche Kerke, en de

1 Meng. en Fragm. blz. 2 en Eigen-levensgeschiedenis blz. 156.

namen van God, Heiligen, Sacrement, en Duivel, uit dartele woestheid in het gesprek ingevoerd, veelal door willekeurige woorden verplaatste, [verving?], op die wijze meestal het woord van Duyzend daalders in den mond had, (zekerlijk als vervangende dat van Duivel of duizend Duivelen, 't geen van de Spanjaarden met hun cien of mil of cien mil diabolos overgenomen schijnt te zijn geweest) was in die eenvoudige dagen, wanneer de geslachtsnamen sliepen, na dit tusschenwerpsel (wat Duyzend-daalders!) bijgenoemd geworden, en dit als in een geslachtnaam overgegaan.[1] Mijn vader was hier tegen, uit vrees, dat die naam den zijnen verdrukken [verdringen?] mocht; echter sta ik op het zilverwerk door mijn Grootvader ten doopgeschenk gegeven, als Willem Duyzenddaalders Bilderdijk bekend; doch heb ik dien naam nooit gevoerd.'

Bladz. 5-8.

Van zijnen vader heeft ons Bilderdijk een aantal bijzonderheden en vooral in de Eigen-levensgeschiedenis medegedeeld, hier om reeds (bl. 379) uitgedrukte reden niet over te nemen. Zij betreffen des Doctors kinderjaren, zijnen uitnemenden schoon later niet naar evenredigheid ontwikkelden aanleg, zijne eerste opleiding op het Latijnsche school, Academische en verdere maatschappelijke loopbaan en levenswijze, eigenaartigheden van hum enr, studiën, vooral ook zijne naauwgezette en van allen (in het bijzonder ook door den Raadpensionaris van Bleiswijk) in elk opzicht geprezene waarneming van het Inspecteursampt. In deze betrekking had uit zijne kindschheid ook nog herinneringen van hem Jeronimo de Vries, wiens vader Ontfanger geweest is van 's Lands Impost op 't gemaal, en in die hoedanigheid in betrekking stond met den ouden Heer Bilderdijk. In de Voorrede van het Tweede Deel der Brieven beschrijft hem de Vries (bladz. XIII) als een klein, zwart, deftig man, met zijne lange zwartgrijze overhangende wenkbraauwen (ook den zoon eigen), van een donker, ongevallig, te rug stootend voorkomen, - een man om bang voor te worden. Hy heeft later (in het Voorbericht op het Derde Deel bladz. VIII), die schildering verzachtend toegelicht, in elk geval op nieuw hulde toegebracht aan het braaf en achtenswaardig karakter van den ouden Doctor en Amptenaar. Eene merkwaardige toelichting en beschrijving van zijns vaders streng en

1 Een diergelijken oorsprong uit den tijd der middeleeuwen zullen ook wel de bekende familienamen Bigot, Pardieu, en anderen, gehad hebben.

niet gemaklijk, maar eervol en loflijk bestaan in laatstgenoemde betrekking vindt men in de Eigen-levensgeschiedenis bladz. 191-195.

Volgens de verdere beschrijving van zijnen zoon was de oude Heer Izaak Bilderdijk, - en met geheel zijne ziel, - meer Arts dan Dichter, overigens groot liefhebber van het Tooneel en van eigene declamatie van verzen; het laatste met eene buigzame en welluidende stem, doch van eene kracht, die wel eens porceleinen kommen op den ouderwetschen schoorsteenlijst heeft doen barsten.[1]

Verzen van zijnen vader, wel beantwoordende aan het geen er van gezegd is in mijne Bijdrage (bladz. 8), haalde Bilderdijk aan in Le Francq van Berkhey's Lijkgedachtenis van Prins Willem V, bladz. 65, 66; - voorts nog, en met lof van des Doctors uitnemende versificatie, in de Verhandeling (Eerste stuk) over dat onderwerp (Nieuwe Taal-en Dichtkundige Verscheidenheden II, 152, 153); wellicht ook nog elders. Over zijns vaders onvatbaarheid, overigens, voor het ware denkbeeld van kunst, klaagt hy in de Aanteekeningen op het Uitzicht op mijnen dood, bladz. 39 en 40; insgelijks over zijne (uit het geen ons van den aart zijner poëzy bekend is, wel begrijpelijke) miskenning van het prophetisch element in de dichtgaaf (zie K.D. IX, bladz. 495).

Groot was anders de eerbied, waarmede tot in vollen manlijken leeftijd de Dichter Willem Bilderdijk zijnen, als wy zagen, niet gemaklijken, en in zijnen ouderdom iets of wat kindsch geworden vader bejegende. Zoo gebeurde het eens, dat de oude Doctor, van systeem niet slechts Boerhaviaan maar tot drijvens toe voorstander van aderlaten, by een bezoek van zijnen zoon, hem meende aan te zien dat bloedverdunning op dat oogenblik voor hem geindiceerd was, en diensvolgens de lating onmiddelijk en met eigene hand wilde verrichten. De Dichter (als wy weten, met het middel ook voor zich zelven steeds wel ingenomen geweest) onderwierp zich dadelijk aan de operatie, ofschoon, als men begrijpt, niet zonder blijkbaar gevaar. Doch in zijn (als wy deden opmerken) van nature meer of min Stoïsch karakter lag dergelijke lijdelijke en standvaste gehoorzaamheid van jongs af. Zoo b.v. gebeurde het eens in zijne kindschheid, dat hy getuchtigd was geworden ter zake van een vergrijp, waaraan hy weldra gantsch onschuldlg bleek te zijn. Waarom zeidet gy het niet? was natuurlijk by die ont-

1 Eigen-levensgeschiedenis bladz. 173. Verg. de aartige kritische toelichting van Prof. Tydeman, bladz. 195, 196.

dekking de vraag. Het was mijne zaak niet, was het antwoord, die tuchtigde, moest weten waarom.

Over de politieke gevoelens, gedragingen, en ondervindingen van den ouden Heer Bilderdijk is voorts des Dichters Eigen-levensgeschiedenis alleruitvoerigst (bladz. 176-195). Onderscheidene bijzonderheden en anecdoten, aldaar tot voorbeeld en bewijs der verregaande misbruiken by de Amsterdamsche oligarchie aangevoerd (bladz. 179-187), zie men uitvoerig toegelicht door Tydeman, in de Aanteekeningen zoo daar ter plaatse bladz. 196, 197, als in Dl. IX, bladz. 302 en 303 van de Geschiedenis des Vaderlands.

Wy komen op Doctor Izaak Bilderdijk nog wel een en andermaal in deze Aanteekeningen te rug.

De vader des Doctors, Johannes geheten, wordt door onzen Dichter een eenvoudig, vroom man genoemd, ongeletterd, maar vol van liefhebberijen en natuurlijken genie, ook eenigzins dichter, maar van verzen die zijn kleinzoon jammerlijk oordeelt, waar hy die van zijnen vader, den Doctor, roemt als zich onderscheidende door oorspronklijkheid en een zekere stoutheid, nadruk, en zwier.[1]

Het vaderlijk wapen van Bilderdijk, houdende de rots in brandende zee met het devies SEMPER IDEM, wordt door den Dichter in een vers aan zijnen Broeder (K.D. X, 411) afgeleid van een gift van Frankrijks Vorst,

> Toen onze aaloude stam, beroofd van loof en takken,
> Verdrukt was door 't geweld, maar nooit het hoofd liet zakken.

Eene zinspeling op naam en devies is waarschijnlijk in den Elius, K.D. I, 52, 3de Couplet v.o. bedoeld.

Bladz. 9, r. 4-1 v.o. en 10 r. 1-5.

In het Boek der Huwelijksaanteekeningen van Amsterdam staat op 22 Juny 1753 vermeld: Isaak Bilderdijk van Amsterdam, Med. Dr., oud 32 jaar, op de Westermarkt, geadsisteerd met zijne moeder Anna Dorothea Ludeke, en Isabella Duyzenddaalders van Amsterdam, oud 22 jaar, op de Prinsengracht, geadsisteerd met haar vader Willem Duyzenddaalders.

1 Eigen-levensgeschiedenis, bladz. 167, 168, en 171.

Door de familie DUYZENDDAALDERS was onze Dichter aan een aantal Amsterdamsche patricische familiën verwant; door die zijner Grootmoeder PELGROM DE BIE meer bepaaldelijk aan middeneeuwschen Nederlandschen adel.

Uit een negental geslachtlijsten met de keurige hand van Bilderdijk zelven, allen blijkbaar vóór 1795, waarschijnlijk wel nog voor 1787, geschreven,[1] mogen hier eenige uittreksels volgen, dienstig tot opheldering van de onderscheidene plaatsen in zijne schriften, waarin hy van zijne historisch bekende voorouders en verwanten gewag maakt.

Tot de DUYZENDDAALDERS, in de Rechtsgeleerde, bepaaldelijk Amsterdamsche, literatuur wel bekend door de verzameling der Kenren en Costumen dier stad, die NIC. DUYZENDDAALDERS begonnen was in het licht te geven (Amst. 1662), behoorde, in dezelfde zeventiende eeuw,

WILLEM DUYZENDDAALDERS (gehuwd met DEBORA LAURENTIUS) vader van den Advocaat Mr. JACOB DUYZENDDAALDERS, en grootvader van WILLEM DUYZENDDAALDERS, wiens dochter SIBILLA de Echtgenoote werd van Dr. IZAAK BILDERDIJK.

DEBORA LAURENTIUS was dochter van JACOBUS LAURENTIUS, Predikant te Amsterdam, (gehuwd met MARGARETA WYBRANTS,) en schrijver (onder vele andere Theologische werken) van den G r o t i u s P a p i z a n s , waarvan een dertigtal jaren geleden een herdruk bezorgd is door Dr. Kohlbrügge, met eene Voorrede en Opdracht aan onzen Dichter. Het voorvaderlijke graf, waarop hy meermalen in zijne verzen toespeelt, is dat van LAURENTIUS, in een der Groote Kerken te Amsterdam.

MARGARETA WYBRANTS had tot moeder TRIJNTJE dochter VAN JAN COEMAN, van wien in de vronwelijke lijn een menigte Amsterdamsche en andere aanzienlijke familiën afstammen, als BLAAUW, GEELHAND, VAN WAVEREN, PANKRAS, ELIAS, VAN ERPECUM, COENEN, VAN FOREEST, HINLOPEN, SWEYS, enz.

De Predikant JACOBUS LAURENTIUS was zoon van LAURENS JACOBS en MARIJTJE PHILIPS BOOM, dochter van

PHILIP CORNELISZ. BOOM, Raad en Burgemeester van Alkmaar in het jaar der belegering van die stad 1573, en sedert zoo van wege

1 Deze lijsten (A tot I) zijn met de insgelijks door Bilderdijk geteekende wapenschilden van een aantal familiën, op die lijsten vermeld, in het bezit van zijn eenig overgebleven zoon, den Infanterie-Kapitein Lodewijk Willem Bilderdijk.

de stad als van wege de provintie Noord holland tot gewichtige ampten en commissiën gekozen. Sedert 1579 vestigde hy zich te Amsterdam, alwaar hy vier en twintig jaren achtereen Onderling was, en de Familie sedert meermalen in de Regeering is geweest. Onder nog andere bijzonderheden teekent de geslachtlijst I van hem aan, dat hy in 1568 door Alva uitgebannen werd met confiscatie van goederen. - Bilderdijk spreekt van hem of zinspeelt op hem in zijne uitgegevene werken meermalen. Zie b.v.K.D. VIII, 361, 362 en 482.

Van den Predikant LAURENTIUS hebben nog onderscheidene afstammelingen in de manlijke lijn Kerk en Staat met eere gediend. In de vrouwelijke stammen van hem af de familiën VAN KRONENBURGH, ENGELGRAAF, MUNTER, BLAAUWHELM, VAN SUCHTELEN (te Hoorn), VAN DER WAAIJEN, VAN DER MEER, en anderen.

Van het geslacht PELGROM DE BIE (zijnde een tak van het geslacht DE BIE uit den Vlaamschen Huize van Aalst[1]) geven de lijsten A en B. eene naauwkeurig gecircumstancieerde genealogie, langs 17 onafgebroken liniën gevoerd tot op de kinderen van Willem Bildcrdijk, en aanvangende met

JAN DE BIJE in 1325, gehuwd met JOHANNA VAN EYCK. Zijn achterkleinzoon was

HENRICH DE BIJE, die den naam van PELGROM (and PELGRIM) aannam, na dat hy te Jerusalem Ridder van het H. Graf geworden

1 De afstamming van het geslacht DE BYE of DE BIE uit het huis van AALST is betwijfeld geworden. Volgens Ferwerda en Kok's Nederlandsch geslachtstam- en wapenboek, stammen de drie takken van DE BIE, waarvan PELGRIM (PELGROM) DE BIE een was, van ARNOLD VAN BREDA, Heer van Schoyte (uit de twaalfde eeuw); maar op de genealogie A van Bilderdijk vindt men by den naam BRUYST of AMBROSIUS DE BYE, (by Kok, AMBROSIUS DE BIE), den kleinzoon van JAN (by Kok, waarschijnlijk abusivelijk, WILLEM) DE BYE in 1325 de volgende aanteekening: wordt gevonden uit den Huize van Vlaanderen gesproten te zijn. - Wy doen hier nog opmerken dat de gedrukte genealogie by Ferwerda en Kok, en de geschrevene van de hand van Bilderdijk, op enkele kleinigheden na, wel overeenkomen; die van Bilderdijk overigens veel meer gecircumstancieerd en blijkbaar accuraat met betrekking tot de tak PELGROM, terwijl daarentegen by Kok de twee andere takken beschreven zijn, die de genealogie (A en B) van Bilderdijk laat liggen. Dat voorts PELGROM niet de oudste tak van DE BIE eigenlijk geweest is, blijkt genoegzaam; doch zy kan het later, door uitsterving der oudere tak geworden zijn.

was. Hy huwde MARGRETA OLIVIERS VAN BIJLAND, en stierf 3 Mei 1445. Zijn zoon

DIRK PELGROM huwde ELISABETH HERMANS KETELAER, alias COENEN, en overleed 23 April 1484. Zijn zoon

Mr. HENRICH PELGROM, (overleden 8 Jan. 1544) gehuwd met CATHELYNE WILLEMS SCHEYMAKERS gezegd VAN DEN EYNDE, wier moeder ALEYD VAN NYN alias BACK (echtgenoote van WILLEM SCHEYMAKERS gez. v.d.E.) achterkleindochter is geweest van HENRIK BACK GYSBERTSZOON, wiens zoon GYSBERTUS BACK, Kanonnik van de St. Jans Evang elistenkerk te 's Hertogenbosch en van de St. Pieterskerk te Beeck, Fundateur was van Backs Choorken en van twee Cantoryen te Beeck. - De familie BILDERDIJK genoot nog tot op onzen tegenwoordigen tijd eene kleine inkomst van de daaruit afkomstige p r e b e n d e . - Zoon van dezen Mr. HENRICH PELGROM is geweest

LAURENS PELGROM (overleden 3 Oct. 1562), in tweeden echt verbonden met JUDITH VAN VEEN (overleden 10 Aug. 1568), die eene dochter was van JAN VAN VEEN, broeder van HUGO VAN VEEN, geheeten SPIERINCK, beide achterkleinzonen van HUGO VAN VEEN, onder wiens naam op de lijst E, blijkbaar naar een oud document of Chronyk, het volgende aangeteekend is:

'Die afcompste van die VAN VEEN, gesproten ende gedessendeert van H. JAN VAN VEEN, Ridder, die welke een jonger soon was van JOHAN DEN V^{den} van dien naam H. Rohbrechts zoone den XVI^{den} Heer van Heusden; welcke heerlyckheyt oorspronckelyck descendeert van een jongher zoon uit den Hnyse van Cleve, met den Aliancie van dien.'[1]

Achterkleinzoon van dezen LAURENS PELGROM is geweest HENRICH

1 Verg. van Leeuwen, B a t a v i a I l l u s t r a t a I, bladz. 983, art. H e u s d e n . 'Het Geslagt en Heerlykheyt van Heusden is vry oud; heeft gehoort onder de Graven van Teisterbant en Clecf.' - En bladz. 984: 'Jan de Vde, en 16de Heer van Heusden stierf anno 1235. - Jan de VIde, en 17de Heer van Heusden overleden anno 1279 - hadde noch een jonger broeder, daar die van VEEN syn afgekomen.' - Op bladz. 985 volgt t.a.p. eene opnoeming der verschillende takken van het huis van HEUSDEN afkomstig (allen, op twee na, voerende het bekende w i e l of r a d van H e u s d e n , doch van onderscheidene kleur of metaal, en op insgelijks onderscheiden veld.) HEESWIJK, SPIERING, HEDIKHUYSEN, VAN VEEN (voerende in g o u d drie luipaarden van k e e l), VAN DER SLUYS, HEESBEEN, DRONGELEN, en ELSTHOUT. Volgens denzelfden Schrijver was het o u d e wapen van HEUSDEN, komende uit een jonger broeder van KLEEF, in m i -p a r t i rood en blaauw vier dubbele scepters, over elkander gekruist, van goud.

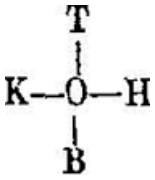
PELGROM, Majoor van 's Hertogenbosch, gehuwd met MARIA VAN RODENBURG van Amsterdam, dochter van EMANUEL RODENBURG, die een volle neef was van EMANUEL RODENBURG, Ridder van 't Huis van Bourgondië, (Bilderdijk noemt dien R i d d e r R o d e n b u r g , die ook dichter was, in zijne werken hier en daar z i j n e n O u d o o m , t. w. à l a m o d e d e B r e t a g n e .) Met de RODENBURGEN zijn ook naauw vermaagschapt de Amsterdamsche familiën BRUYN, OOSTERWIJK, VAN HANSWIJK, BICKER, APPELMAN, VAN HOORN, enz. - Zoon van dezen HENRICH PELGROM is geweest

EMANUEL PELGROM, gehuwd met FEMMETJE DUYZENDDAALDERS, ouders van

EMANUEL PELGROM DE BIE, die onder meerdere kinderen gehad heeft FEMMETJE PELGROM DE BIE, gehuwd met ANDRIES DULL, en ISABELLA PELGROM DE BIE, gehuwd met WILLEM DUYZENDDAALDERS, des Dichters grootouders.

Behalve deze geslacbtlijsten (A - I), waarvan de echtheid by inzage en vergelijking van alle kanten in het oog loopt, zijn er nog twee losse genealogische Aanteekeningen van des Dichters hand onder zijne papieren gevonden, waarvan het eene het huis van H e u s d e n opvoert tot op eenen JAN II (ob. 1073), en dat van K l e e f tot eenen DIEDRIK IIII (bijgenaamd P r o b u s , ob. 1203), - het andere de afkomst der beide huizen opvoert tot eenen WALTHERUS Graaf VAN TEISTERBANT (in 650 à 660) wiens kleindochter dan die BEATRIX is, erfdochter van THEISTERBANT, die, volgens onde kronyken, omstreeks 711 huwde met AELIUS VAN GRAIL, (den ELIUS der Romance) uit het Oostersch-Grieksche Keizerrijk afkomstig, stamvader, volgens dezelfde legende, van de verdere Graven van TEISTERBANT, van KLEEF, van LOON, mitsgaders van de HEUSDENS.[1] Men vergelijke den uitvoerigen brief

1 Deze bijzonderheden worden aangegeven of herinnerd met het doel van toelichting zoo van plaatsen in de werken, als van eigenaartigheden in het leven en de handelingen van den Dichter. Wy voegen hier alzoo nog de opmerking uit deze laatste geslachtlijst by, dat nl. ook de moeder der BEATRIX van den ELIUS vermeld staat als eene Erfdochter van WALTHERUS, die het Graafschap door huwelijk aanbracht aan eenen DIEDERIK, zoon van THEODORICUS URSINUS, van wien ook de ORSINI's van Rome afkomstig zullen zijn. - Dit ter opheldering van het klein c a c h e t met de vijf letters

dat de Dichter ook wel plach te gebruiken, en dat onder anderen voorkomt op het vignet van de R o u w z a n g e n o p zijnen JULIUS WILLEM. Het zijn de initialen van KLEEF, TEISTERBANT, ORSINI, HEUSDEN, BILDERDIJK.

aan Uylenbroek over het onderwerp, B r i e v e n I. 144-152. Over HEUSDEN en WITTE VAN HAEMSTEDE zie men onder anderen ook nog de B r i e v e n (III, 12 en volg,) aan den Archivaris van Wijn.

Het spreekt wel van zelve, dat èn de Romance èn de twee laatst gemelde Geslachtlijsten, zich schier geheel op het gebied der Legende bewegen, hoe ook ondersteund voor een groot deel niet slechts door fabulense kronijken, maar ook door de opgaven van historieschrijvers uit eenen tijd, waarop de kritiek hare wezenlijke rechten ook in dit opzicht nog niet had doen gelden. Ook van Leeuwen b.v. neemt de aloude overleveringen omtrent Teisterbant, Kleef, en Hensden in zijne genealogische opgaven (t.a.p.) zonder onderscheiding over, ook waar het onbewezene, onbewijsbare, of blijkbaar onhistorische zich ten duidelijkste kenbaar maakt in zoo veel, althands dat van vóór het jaar 1000 of 1100, daarin voorkomt[1].

Doch in alle dergelijke genealogische legenden, overleveringen, pretensiën, zal men toch wel niet het historisch bewezene of kritisch geloofwaardige mogen of willen verwerpen o m en m e t de mythische of dichterlijke versiering. Of is het Huis van N a s s a u minder een der oudste en doorluchtigste van Europa, al valt het niemand in onzen tijd meer in den zin, naam en afkomst af te leiden van eenen N a s u a uit den Romeinschen tijd? - Of behooren de S i l v a 's in het Spaansche Schiereiland, de F a b i o 's in Rome, minder tot Europa's ondsten en voornaamsten adel, om dat men tegenwoordig met recht om het denkbeeld zoude lachen, genen te doen afstammen van Rhea Silvia, of groot bezwaar zoude vinden in dezen de Fabiussen van Oud-Rome te herkennen. Hoe men dan ook over dat oude TEISTERBANT moge denken, of zich over de afstamming der HEUSDENS uit URSYN of ELIUS VAN GRAIL moge vrolijk gemaakt hebben, - na aftrek van al het geen dichterlijke verbeelding met behulp van legenden, Nederlandsche of andere familietraditiën, op den overigens wezenlijken grond der Geschiedenis moge gebouwd hebben, - blijft van al het hier aangeroerde het eenvoudig resultaat als volgt:

1^{e}. Het onloochenbaar eeuwenlang voortbestaan van onderscheidene

1 Van Leeuwen t.a.p. neemt op die wijze b.v. ook de legende van de schaking der Koningsdochter van Engeland (door eenen BOUDEWIJN VAN HEUSDEN ten jare 870!) op, waaruit onze Dichter zijne schoone Romance: h e t W i e l v a n H e u s d e n heeft ontleend K.D. I, 295.

oud-Hollandsche familiën uit het erkend historische en adelijke huis van HEUSDEN;

2e. het allezins aannemelijke, dat ook van die geslachten enkele, by name ten gevolge van den moord van Graaf Floris den Vijfde, ten lande uitgeweken zullen zijn, en, aldaar in later tijd wedergekeerd, eene plaats niet onder den weinig talrijk geworden adel, maar in den burgerstand zullen hebben ingenomen;

3e. Het onwraakbare, zoo wy meenen, der opgaven van Bilderdijk nopens zijne afstamming in de geslachtlijsten A - I, waarvan wy hier eenige uittreksels gaven.

4e. Het goede recht van onzen Dichter om voor zich zelven mede te spreken van eene oud- en edel- Hollandsche afkomst uit kracht zijner onloochenbare betrekking van bloed en maagschap met de onderscheidene historische en aanzienlijke Geslachten op de lijsten vermeld.

Of het prijs stellen op die afkomst aan een zwak dan wel aan een beginsel is toc te schrijven, werd reeds in de Bijdrage (bladz. 78-86 boven) besproken.

Ten overvloede doen wy hier nog opmerken, hoe geheel onafhanklijk de aanspraak van onzen Dichter op de afstamming uit het huis van HEUSDEN is en blijft van de vraag omtrent de al of niet (altijd in betreklijken zin) wettige geboorte van WITTE VAN HAEMSTEDE, waarover onze Dichter zich wel eens krachtig geuit heeft. In de (onzes inziens nog tot geene beslissing gekomen) quaestie zelve treden wy hier wel niet. De argumenten van Bilderdijk voor een vroeger, schoon ook rechtens ongeldig, huwelijk van Graaf Floris met Agnes van der Sluis uit den huize van HEUSDEN vindt men iu de Geschiedenis des Vaderlands[1] (II. 183-189) door hem zelven ontwikkeld, en voorts de geheele quaestie, grootelijks in den zin van Bilderdijk, toegelicht door den Hoogleeraar Tydeman in de Aanteekeningen II. 340 en volg. III, 221-230. X. 294.

Als eene curiositeit doen wy alleenlijk nog opmerken, dat Bilderdijk eerst in latere dagen WITTE's geboorte van de vlek van bastaardy heeft getracht te redden. Op eene zijner boven aangehaalde losse Geslachtlijsten van Teisterbant, Kleef, en Heusden, wordt WITTE met zoo vele woorden bastaart van Floris geheeten.

Eenmaal, voorts, met de mededeeling bezig van genealogische bijzonderheden, plaatsen wy best misschien hier nog eene opgaaf van thands nog in leven zijnde nakomelingen van 's Dichters vader, Dr.

1 Verg. K.D. IV, 354-358 en 455, 456.

Izaak Bilderdijk, die anders in eene aanteekening op bladz. 24, r. 6 v.o. en volg. hare plaats had moeten vinden.

Van het aldaar genoemde Viertal leden der familie is

JOHANNES (geb. 1761) overleden in 1788;

ISABELLA DOROTHEA gehuwd geweest met JOHAN MICHIEL WENTHOLT, waaruit voortkomt de maagschap met de familiën WENTHOLT (van Zwolle), DRABBE (te Groningen en Leyden), TEDING VAN BERKHOUT (in Gelderland), VAN BREUGEL (zie bladz. 25 der B i j d r a g e).

ISAAK, de jongste der broederen, liet uit zijn eerste huwelijk (met Jonkvr. CHRISTINA REMMERT van Lingen) twee dochters na: ANNA MARIA FRANCISCA CHRISTINA (in leven), en ELISABETH DOROTHEA CATHARINA (overleden), - uit een tweeden echt (met Jonkvr. ADRIANA LOUIZA GEY, oudste dochter van den Kolonel der Artillerie ADRIAAN GEY, laatstelijk Commandant van Delft) eene dochter: AGATHA WILHELMINA, gehuwd met den Heer GILLIS DE MEYER van Rotterdam, Lid der Koninklijke Academie van Beeldende Kunsten, enz.

WILLEM BILDERDIJK verloor de meeste zijner kinderen in zeer vroegen leeftijd. Zijn zoon ELIUS (ELIUS WILLEM?) heeft onder koning Lodewijk als Officier by de linietroepen gediend, en is, met dezen in Fransche dienst overgegaan, reeds, zoo ik meen, in het begin der Russische Campagne (in 1812) bezweken. - Van JULIUS WILLEM, uit het tweede huwelijk, zagen wy het overlijden bladz. 315 der B i j d r a g e . - Van de oudste Dochter uit het eerste huwelijk: LOUISE SIBILLE VAN TEISTERBANT, genaamd BILDERDIJK, gehuwd met Dr. W.E. BURCKHARDT en overleden in 1832, zijn kinderen en kleinkinderen in leven, my by name niet allen bekend. - De eenig overgebleven zoon, LODEWIJK WILLEM, geb. 7 April 1812, dient als Kapitein by de Infanterie in het Nederlandsche leger. Zie van hem de Aanteekening in mijn B i l d e r d i j k s E p o s bladz. 528-533.

Bladz. 10, r. 7 v.o. en volg., en 11, r. 1-3.

Over de droefgeestigheid ook van Vondel in zijne jeugd schreef Jeronimo de Vries een Stukje in het M e n g e l w e r k der L e t t e r o e f e n i n g e n voor 1806 (bladz. 296), dat hy aan Bilderdijk zond, die er op zinspeelt in een brief van dien tijd (B r i e v e n II, 91). Vergelijk over eigen somberheid van gemoed in later leeftijd onzen Dichter in de Voorrede der N i e u w e M e n g e l i n g e n (K.D. XV, 108): ‘Men beschuldigt my van die inbeelding [hy had gesproken van o u d e r d o m , s t r a m h e i d , s l a p e r i g h e i d], die aan de verstopping

der ingewanden (vrucht van een zittend en denkend leven) verknocht is, en die men uit dezen hoofde h y p o c h o n d r i e noemt. Geheel vrij ben ik er zeker niet van.' Wy zullen evenwel ook later nog gelegenheid hebben te doen opmerken, hoe voorzichtig men zijn moet met het letterlijk opvatten van dergelijke zelfbeschouwingen by Bilderdijk, die zich elders zelfs niet van w a a n z i n vrij spreekt, ja van ik weet niet welke o n m a t i g h e i d ! T.a.p. laat hy onmiddelijk deze woorden volgen: 'maar mijne eigene te onvredenheid met my zelven is geen genoegzame grond om geheel en al werkloos te blijven. Een leven, buiten dien, voor my erger dan de dood.'

Bladz. 14, r. 2-11.

Vergelijk wat hy, in antwoord op eene aanmerking van de Vries, die de tijdperken in het vers van Cats (K.D. XII, 66, 67) wat laag gesteld vond, schrijft, B r i e v e n II, 103-108. - In het V o o r b e r i c h t voor de E c h t e S t u k k e n b e t r e f f e n d e zijne u i t z e t t i n g schreef hij (in 1821): 'Een Engelsch geschrift van A n e c d o t e s maakte my in mijne jengd tot een domkop, om my in eens, naar het schijnt, te doen uitschitteren. Ware ik dit als kind geweest, en niet, als de gene wien men een zeer vlug vernnft toeschreef, ontijdig en onmatig aangezet geworden, tot krenking van geheel mijn gestel, ik ware (menschelijker wijze gesproken) gelnkkiger geworden, en had het eigenlijke vak waar mijn gantsche ziel voor gestemd is, niet gemist.'

Bladz. 16, r. 7 en 6 v.o.

Verg. U i t z i c h t o p m i j n e n d o o d en de Aanteekeningen daarop, als K.D. XII, bladz. 369 en 370.

> En boeken -? 'k Dank ze aan U, ô waardigste aller vrienden,
> Wiens lijk ik volgde aan 't graf met kinderlijke smart.[1]
> Wiens boekschat, raad, en hulp my als eens vaders dienden,
> En wiens gedachtnis steeds een vreugd blijft voor mijn hart.

en, na de vermelding van die natnnrlijke schroomvalligheid, waarvan gesproken is bl. 27 en 28 boven, de aanteekening (K.D. t. a p. bladz. 464): 'I k o v e r w o n d i e z w a k t e . Hiertoe hielp als het krachtdadigste middel in Gods hand, de achting waarmeê ik dadelijk bejegend werd na het onvoorzien behalen der Eereprijs by 't Leydsche Genootschap en de soort van omgang, dien dit my gaf. Ook de brave

1 Zie bl. 189 boven.

Dr. Verschuur had my altijd daarin met verstand en beleid allengskens tegengegaan en moed ingeboezemd. Ik kan dien voortreffelijken man nooit genoeg danken.'

Bladz. 17 en 18, r. 1 en 2.

Men leze wederom van dat alies de bijzonderheden uit des Dichters eigen pen, vooral in het Uitzicht op mijnen dood t.a.p. bl. 465; en inzonderheid, om meer dan ééne belangrijke mededeeling, de noot op de woorden: 't Handlen van de pen en teekenstift.

Bladz. 18, r. 16 en volg.

Voor den liefhebber van dergelijke curiositeiten voegen wy hier nog het vier- of zesregelige versje by, door Bilderdijk als kind, in plaats van een brief uit naam der huismoeder, aan den bleeker geschreven:

Hier is de wasch;
Leg hem in 't gras,
Zend hem ons weêr.
'k Zeg u niets meer.

Zoo althands geeft de Schrijver van een: Nog iets over de werken van Mr. W. Bilderdijk in de Vaderlandsche Letteroefeningen van Nov. 1849. Meng. II, 649, den kindergrap op. Indien mijn geheugen my niet misleidt, hoorde ik het eens uit den mond van Valckenaer eenigzins anders

Hier is de wasch,
Leg hem op het gras;
Zend hem ons weêr,
Niet te blaauw, en niet te stijf,
Anders plakt hy om het lijf.
'k Zeg u niets meer.

Van zeer vroege dagteekening zijn voorts geweest, nevens den Gibeon volgens des Dichters opgave (K.D. XII, 3, 4), ook nog, onder anderen, fragmenten van een ontworpen Treurspel en vertellingen van Phaedrus enz., hier en daar in zijne prosaschriften, by name de Taal-en Dichtkundige Verscheidenheden, aangehaald.

Bladz. 19, r. 3-9.

Tot herstelling van een kleine onnaauwkeurigheid in het door my

geschrevene daaromtrent in Bilderdijk Herdacht, (K.D. XV, 563) mogen hier Bilderdijks eigene woorden volgen in de Aanteekeningen op het Uitzicht op mijnen dood t.a.p. bladz. 267. ‘De nieuwe Psalmen in 1773 wekten in my een geheel nieuw gevoel voor Poëzy en vereenigden zich met dien indruk, dien Antonides en de Lierzangen van Willem van Haren reeds vroeger by my nalieten. Ik las het uitgekomen deel van het Leydsche Genootschap en daarin den lierzang van Jonkvr. de Lannoy, en nu zei mijn hart my: anch'io son pittore.’

Bladz. 19, r. 11-18.

Vergelijk de Voorrede op Kallimachus Lofzangen (K.D. XV, 134, 135.): ‘De eigenlijke Vertaling moge den aankomenden Dichter nuttig zijn, om zich eene zoodanige buigzaamheid van stijl en uitdrukking te verkrijgen als hy niet ontbeeren kan. Zy moet hem dienen, om de eigenlijke kracht en vatbaarheid van de taal, waar hy in schrijven wil, te leeren kennen, en het is hem niet genoeg aan te raden, zich daar onvermoeid mede bezig te houden. Maar zoo zeer ik in mijn' eersten tijd daar het nut van gezien en ondervonden heb, somwijlen twintig- en meermalen een zelfde Stuk uit de Oudheid in Hollandsche verzen vertalende, (niet om Poëet te worden, want dit maakt ons geen vlijt of arbeidzaamheid, maar om 't werktuig, waar van ik my als Poëet bedienen moest, meester te worden, en dit niet over my en de stoffen mijner bewerking te laten heerschen) heb ik echter nooit iets daarvan het licht waardig geoordeeld. Ieder taal, waar men in schrijft, eischt dat men in haar denke, en niet, wat het merk van de vorm eener andere draagt, aan haar opdringe. Het vertalen is het verderf onzer Moederspraak geworden, en het vernielt haar daaglijks meer. Zy heeft die vatbaarheid, dat zy alle plooien aanneemt; maar dit maakt het te gevaarlijker voor den Vertaler, die dikwijls zijn leven lang Nederduitsch schrijft, zonder ooit het Nederduitsch taaleigen getroffen te hebben, of zijn gemis zich bewnst te zijn. Jammerlijk heb ik het in mijn leeftijd ook daar meê te rug zien loopen, en het wordt tijd dat men eenmaal weder Hollandsch denke, in alle de gezonde beteekenissen van dit woord. - Maar genoeg hiervan! Ook hierin roem ik my onschuldig aan het verval en verderf dat onze oogen zien, zonder het naar verdienste te kunnen beschreien.’

Niet minder belangrijk voor de geschiedenis van Bilderdijks vorming als dichter is de volgende plaats uit de Verhandeling over de

versificatie (in de N. Taal- en Dichtkundige Verscheidenheden II, 158, 159): ‘Hy beoefene dus dit punt by zich zelven, die op deze verzen zich toeleggen wil: en hy schroome niet, een zelfden volzin op twintigerlei wijzen verschillend en in andere maat en toonval te leeren uitdrukken, en doizenden verzen ten vure te doemen. Ik-zelf heb my daar wél by bevonden, werkte meer dan tien jaren lang in volstrekte eenzaamheid om de kracht der taal en der versificatie te leeren kennen, zonder uitzicht, om ooit als Poëet op te treden, maar om in de Dichtkunst de menschelijke ziel en haar fijnste werktuigen te beoefenen, en my-zelven te leeren kennen, zonder dat iemand van mijn wroeten iets wist, en met een zorgvuldig verbergen van wat ik op het papier bracht. 't Geen ik dus verscheurd, onderdrukt, of verbrand heb, is ontelbaar in menigte. Hierby, om de menschelijke denkwijze in te dringen, leidde ik my toe op de talen, die ik (met uitzondering alleen van eenig onderwijs van mijn Vader in 't Fransch, waar hy echter vrij gebrekkig in was, en in het Latijn, 't geen hy in hooger mate verstond,) door de onvoorbereide lezing der Schrijveren zonder eenige hulp (zelfs van geene Woordenboeken) en in een volstrekt heimlijke afzondering, door my-zelven leerde; en hiertoe strekten al mijn waarnemingen en overdenkingen; hiertoe ook de beoefening van Wetenschap en van Geschiedenis, welke beide ik altijd uit een hooger oogpunt en als bloote middelen ter menschenen zelfkennis aanmerkte. En dus was het, tot my eene volkomen wasdom en dwang der omstandigheden een wareld moest doen intreden, die ik schuwde, en waarvoor ik nooit geschikt was; en die my derhalve ook altijd vijandig geweest is. Mijn eerste optreden in de Poëzy was toen blinkend, maar verblindde my niet; en ik heb deze studie steeds onafgebroken voortgezet. Waarvan ik, als van alles wat ik bevonden heb, de resultaten ook gaarne meêdeele. En niemand beschouwe mijn schriften in een ander daglicht!’

Het deel, dat Horatius aan deze vroege taal- en dichtstijl-gymnastiek had, laat zich van zelve begrijpen, vooral ook by vergelijking van de aanteekening op het Uitzicht op mijnen dood (t.a.p.K.D. XII, bladz. 466): ‘Zy (de Dichtkunst) had my als kind een bloote aartigheid geschenen, maar het Latijn leeren (waartoe ik mijn vader lang had moeten plagen eer het daartoe kwam) my met Horatius bekend doende worden, die my zeer verstaanbaar was, wanneer Nepos my nog moeilijk viel, maakte my op de byzondere kracht van de taal ten aanzien van uitdrukking en de nuances daarin oplettend; en dit bracht my tot onderzoek van het Nederduitsch, hoe het zelfde

daarin te brengen? Van daar mijn toeleggen op onze taal en Poëzy, zonder eenig oogmerk om my daarin voor te doen.' Tot zijne N a v o l g i n g e n in later leeftijd geeft hy ergens (B r i e v e n II, 213) de volgende (zeker toch wel niet eenige) aanleiding op: 'Men wil somtijds ook iets doen daar men moeite aan heeft; en om die moeite stelt men er dan eenigen prijs op. - En waarom wil men dat? Om dat het uitvloeien en uitstroomen van eigen geest zoo uitputtend is, dat men tusschen beide daar rust van behoeft, en echter niet laten kan uit te storten. V a n daar alle Navolgingen by my. Sedert den tijd naamlijk, dat zy my tot oefeningen strekten om de kunst te leeren, hetgeen mijn Jong elingschap bezig hield.'

Bladz. 19, r. 7-1 v.o., en bladz. 20, r. 1.

Bitter heeft in later leeftijd onze Dichter geklaagd over de wijze, waarop door de aanmatiging van 'een netten Drukker, zelv Poëet', de Leydsche P r i j s v e r z e n geheel mishandeld zijn uitgegeven. K.D. XV, 52, 53. [Bericht voor den tweeden druk van den I b n D o r e i d .] Met betrekking ook vooral tot plaatsen van een, door den Dichter bedoeld en door de uitkomst gerechtvaardigd, prophetisch karakter is hy daarop in alleszins belangrijke bijzonderheden te rug gekomen in de Aanteekeningen op het Tweede Deel der K r e k e l z a n g e n (K.D. XV, 494-499.)

Bladz. 20, r. 17 en 18.

De intimiteit tusschen Bilderdijk en Feith blijkt ook uit de briefwisseling, waaruit het een en ander is medegedeeld in de uitgegeven B r i e v e n (I, 23-41). Uit den aart der zaak kon zy, by het groot verschil van richting, dat zich later by de twee Dichters ontwikkelde ten aanzien van poëzy en politiek; maar ook ten aanzien van die Christelijke Goddienst, waarvan zy beiden overigens zoo hartelijke belijders waren, niet duurzaam zijn. De brenk is vrij openbaar geweest (zie b.v.K.D. I, 414, 415), en is later, ik vrees, slechts onder eenen oogenbliklijken indruk geheeld (K.D. XI, 134).

Bladz. 21, r. 7-1 v.o. en bladz. 22, r. 4-10 v.o.

Men vergelijke de briefwisseling met Mr. Daniel van Alphen, Griffier der stad Leyden, en Mr. L. van Santen, den bekenden Latijnschen Dichter, B r i e v e n I, 1-22. Aan van Santen dankte Bilderdijk (ald. bladz. 22) de ontmoeting met den ouden Professor L.C. Valc-

kenaer, van wien evenwel lessen of onderwijs door Bilderdijk, later in 1780 te Leyden gekomen, niet zijn bijgewoond of genoten. Hy zelf doet dit in het Voorbericht der hier reeds aangehaalde Echte stukken enz. opmerken, met gisping eener Galerie des contemporains, die hem leerling beide van Rhunkenius en van Valckenaer maakt. Had dit geluk my te beurt mogen vallen (laat hy er met de gewone geringschatting van zijne kundigheden onmiddelijk op volgen) ik zou in Latijn en Grieksch zekerlijk grooter vorderingen gemaakt hebben, ten minste 'thad my minder levenstijd behoeven te kosten en veel arbeids en nachtwakens gespaard.

Bladz. 24, r. 6-13.

In zijn vers Ouderdom (in 1825 geschreven) schetste hy de krachten of vermogens zijner jeugd op deze wijs (K.D. XII, 250-252):

Waar bleef 't, waarin ik als bijzondre hemelgift
Eens juichte, doorzicht, vlijt, en Dichterlijke drift
Naar 't schoone, zucht en smaak voor kunsten? Waar 't vermogen
Der fijnheid van gevoel, met d' adem ingezogen,
(In ieder zintuig hoogst zorgvuldig aangekweekt,)
Waardoor Natuur (of 't waar) vertrouwlijk tot ons spreekt,
En de opgetogen ziel met stoute en vaste treden
Zich in de diepten dringt van heur verborgenheden,
Ja, in de wareld meer dan de enkle wareld ziet
Die zich aan 't grof gestel ten ijdel schouwspel biedt?
Waar bleef dat scherp gevoel dat in de vingertoppen
De polsaâr die ik tastte in 't onderscheiden kloppen
Erkende, in elken graad van snelheid, slag, of bots,
Bedaard of hevig, zwaar of luchtig, stijf of los,
Gelijk of hipplend, glad of hortend, bruischend, kwijnend,
Belemmerd, opgezet, vrij, krampig of verdwijnend,
Flaauwhartig of gesterkt, volbloedig, zwak, of kleen;
Als borende als een geest door de overkleedsels heen?
Ach 't is verdoofd, verlamd, en weet met ijdel nijpen
Geen stuk papier, geen speld, geen koorddraad op te grijpen;
't Gebloemte is voor mijn reuk van geur en vaag beroofd;
't Gehoor is me in het oor door lijkgebrom verdoofd.
- - - - - - - - - - - - -
- - - - - - - - - - - - -
Het scherp gezicht, dat eens met schrijfpen en penceelen
Een naauwlijks zichtbaar hair kon splitsen en verdeelen,
In maan- en zonneschijn met de eigen juistheid zag,
Staart scheemrende op het schrift by min dan vollen dag.
De smaak, schoon nooit gevleid, en dien ik nooit waardeerde,

Doch fijner dan wellicht één slemper zich begeerde,
Verstompte, en 'k zag hem niet met treurig leedzijn naar:
Hy streele of kind of knaap, maar voegt geen graauwend hair.
Doch stem en adem, die voor waarheid, wet, en rechten
De pleitzaal daavren deed en de onschuld mocht vervechten,
Verzonk me in 't hol der borst tot piepend wangeluid;
De matte long bezweek; de dorre gorgel sluit.
De spierkracht is niet meer; de matte schouders bogen,
Met ruggraat en gebeent' waar 't merg schijnt uitgezogen;
En die zich gelden deed, waar 't nood was, als een man,
Werd zwakke grijzaart, die geen zwaard meer voeren kan.
Alleen de moed hield stand, onschokbaar in gevaren,
Die rampen trotsen kan met zuiver bloed in de aâren
Dat van zijn oorsprong nooit verbastert, maar, is 't plicht,
De dood te moet kan gaan met onverdraaid gezicht.

Doch ook nog in gevorderden ouderdom was verbazend in onzen Dichter zoo de veerkracht van het, tevens, zoo gevoelige lichaamsgestel, als de wilskracht om het te beheerschen, en het instinctmatig besef van het geen als diëet of geneesmiddel in gegevene toestanden heilzaam was.

Bladz. 25, r. 3-8.

Zie in Messcherts V o o r b e r i c h t van het Derde Deel der B r i e v e n , bladz. VI en VII, meer uitvoerige d é t a i l s .

Bladz. 27, r. 10-1 v.o. en 28, r. 6 v.o.

Men sla ook hier des Dichters U i t z i c h t o p m i j n e n d o o d na (K.D. XII, 368, 369). Wy nemen slechts enkele regels uit dat gedeelte zijner zelfbeschrijving over:

Is 't mooglijk? die de spits durft aanzien van den degen,
  En bieden de open borst aan 's weêrpartijders stoot;
Dien maakt een uiterlijk, een woord, een wenk, verlegen,
  Als of zich 't vriezend bloed in 't bevend harte sloot!
Dit te overwinnen, ô wat kost dit! - - -
Gods Almacht hoedde my, en 'k overwon die zwakte;
  Maar niets op aard heeft me ooit zoo eindloos veel gekost.

Bladz. 29, r. 12-1 v.o.

Het portret door Kuilenburg wordt ook door den Dichter, wat de gelijkenis betreft, geprezen in een brief aan de Vries (B r i e v e n II, 222.) Men zie verder op deze en andere afbeeldingen van hem zelven uit den tijd vóór en in de ballingschap, K.D. XII, 10, 11, 24, en XIII, 67.

Bladz. 29, r. 2 en 1 v.o. en bladz. 30, r. 1-8.

Eene gravure van het portret met het medaillon door Schmidt is in 1851, met een Bijschrift (en Aanteekeningen) van my, uitgegeven by den Boekhandelaar J.J. van Brederode te Haarlem.

Bladz. 30, r. 4-8.

Zie zijn luimig vers op eene Verzameling van mijne Afbeeldingen (K.D. XII, 235, 236), eindigende met eene hulde aan Hodges, als den Schilder, die hem het best heeft wedergegeven, zoo als hy aan het nageslacht zich zou te vreden stellen voorgesteld te worden. - Het portret door Schmidt (indien dit geen ander is, dan het t.a.p. gedagteekende van 1788) komt er alles behalve schitterend af. - Southey heeft in zijn Epistle to Allan Cuningham het versje niet onaartig in zijne eigene taal overgebracht, en laat er dan op volgen de vraag:

> And who is Bilderdijk?

met wat daar verder van hulde aan den Nederlandschen Hoofddichter te lezen staat.

Bladz. 30, r. 12-20.

Dit portret bevindt zich in een der zalen van het voormalig Instituut, en is met dat van van Swinden het eenige, dat de onderscheiding mist eener Ridderorde, door dezen, zegt men, uit beginsel geweigerd, door Bilderdijk niet geambiëerd, maar hem (zoo ik meen) na de restauratie in 1813 toch ook niet toegedacht.

Bladz. 31, r. 6 en 7.

ol een brief van Bilderdijk, by gelegenheid wederom van portretten, aan den Dichter en Boekhandelaar J. Immerzeel leest men (Mengel. en Fragm. bladz. 183): ''t Character van mijn physionomie is buiten kijf (als de oude Prof. Hahn opmerkte) Oostersch en heeft iets van 't Arabiesch, meest van de moderne Grieken.[1] - Zonderling is het dat dit character zich 12 honderd jaar in mijne familie zoodanig bewaard heeft. Pr. Hahn wist van dien oorsprong niet,

1 Versta: Grieken van het Byzantijnsche rijk natuurlijk.

maar vroeg, my ziende, wie toch de jongeling met dat Oostersch gezicht was? - Hy heeft zoo zeer recht, dat zelfs mijne handen en voeten geene Europeesche maar Oostersche form hebben.'

Bladz. 23, r. 8 en 9.

Van zijnen geliefden Leermeester aan de Leydsche Hoogeschool, Pestel, spreekt Bilderdijk steeds in zijne Schriften met ingenomenheid en dank. Hy gaf in later tijd (zie bladz. 322 boven) een Gedachtenisrede op hem uit. In het Album van des Hoogleeraars zoon Mr. K.F.F. Pestel schreef hy (in 1806) een zestienregelig versje, waarin op deze wijze des Dichters dankgevoel wordt uitgedrukt (K.D. X, 456):

Gy, zoon van zulk een Vader,
Aan wien ik 't waar geluk in 't vry geweten dank.

Voor Schultens, anders van een geheel andere politieke richting, heeft onze Dichter eene zeer bijzondere hoogachting altijd beleden. Zie zijn schrijven aan den Predikant Outhuys van 6 Nov. 1793 (Brieven I, 244): 'Deze ter geleide van een Lijkdicht op den Oosterschen Hoogleeraar, die u met recht dierbaar was en door my zelven niet minder geregretteert wordt!' Straks maakt hy melding van een Grafschrift door hem zelven onder dat van Outhuys, zoo hy het noemt, gekrabbeld. In Klinkerts Lijst der Werken van Mr. W. Bilderdijk en Vrouwe K.W. Bilderdijk (bladz. 8) wordt gegist, dat dit grafschrift geplaatst is onder den titel 'Timour Lenk' in de Kleine Dichterlijke Handschriften XI, bladz. 30 en van daar [onder eeu anderen titel] opgenomen in de Verspreide Gedichten I, 94 (K.D. XIII, 37.) De gissing heeft veel waarschijnlijkheid. Het Gedichtje zelf doet de waarlijk liberale en ruime denkwijze van Bilderdijk op treffende wijze uitkomen.

Bladz. 32, r. 4-1 v.o. en bladz. 33, r. 1-4.

De smaad der befaamde hier genoemde Couranten deelde hy destijds met Elie Luzac, wiens uitgaaf van Wolff's Jus Naturae hem de eerste achting en zucht voor de Rechtsgeleerdheid inboezemde (K.D. XII, 466), en wiens kennis hy zekerlijk zeer bijzonder te Leyden zal aangehouden hebben.

De uitdrukking konkeltraktaat is van Bilderdijk zelven t.a.p. bladz. 469.

Op de vijandschap, die hem zijne politieke gevoelens allereerst te Amsterdam, daarna in den Haag berokkenden, ziet zijn bekende versregel:

't Gejuich verkeerde in haat, maar 'k vond mijn hart gerust.

Bladz. 33, r. 13-15.

Vóór dat woordje: b e k e n d mag wel ingelascht worden: b y d e b e z i t t e r s v a n d e s D i c h t e r s T h e s e s. Gloeiend, en van meer beteekenis dan gewone gelegenheidsverzen van dien aart, mocht inderdaad wel van der Palm's Lofvers op zijns Vriends promotie heeten, b.v.:

Hoor lang dien dankbren vreugdegalm,
o GIJ, tot ieders hulp steeds vaerdig!
Vaer wel - denk soms aan my - misschien was Van der Palm
Een' BILDERDIJK niet gansch onwaerdig...
Dat vrij mijn gansche leven kwijn'
Zoo iets de gloênde erkentenisse
Aan U, mijn duurste Vriend! uit mijn gedachten wissche...
Maer, Hemel, zou dit mooglijk zijn! -

De billijkheid vordert hier intusschen dat niet vergeten worde, hoe ook in de hier herinnerde dagen van o n g u n s t, de b e w o n d e r i n g van den grooten Redenaar voor den ongelijkbaren Dichter nooit verflaauwd is.

Bladz. 33, r. 6-4 v.o.

Het V o o r b e r i c h t op deze H e l d i n n e n b r i e v e n, ten jare 1825 door Bilderdijk v e r z a m e l d en (by J. de Vos en Comp.) u i t g e g e v e n, vangt met het volgende, voor eene biographie van hem zelven niet onbelangrijke naricht omtrent den Schrijver aan: ‘Onder de dichterlijke geniën, door de kennis der Ouden gekweekt, waar ik in mijnen korten Academischen leeftijd persoonlijk meê bevriend raakte, was Doctor Pieter van Schelle, te Leyden de Geneeskunde oefenende. De grondbeginsels door hem, naar den toen alreeds doorgebroken geest eener zoogenoemde verlichting, in zijne Tooneel- en andere gezelschappen aangenomen, waren de mijnen niet, maar zoo lang zy geen algemeene praktische invloeden hadden, waar 't plicht werd zich tegen te verzetten, of geene persoonlijke vijandelijkheid tegen my en mijn geslacht in het spel brachten, verwijderden zy ons niet, daar eene wederzijdsche poëtische zucht ons vereenigde. Doch wanneer met en na het jaar mijns afscheids van Leyden die tuimelgeest zoo velen mijner vrienden geheel wegsleepte, verloor ik hem ten eenen male uit het

oog, zonder dat ik, alle betrekkingen opgevende, iets het minste vernam, of sedert vernomen heb, wat verder van hem geworden zij. Alleen meldden my by mijne wederkomst uit een elfjarige ballingschap, de weinige oude vrienden die, na het uitrazen van den paroxysmus tot hun verstand wedergekeerd, zich mijner aantrokken, de dood van dien Dichter zonder eenige bijzonderheid, en nooit was ik nienwsgraag, en wel het minst necrologisch.' Daarop volgt dan de verdere aanleiding tot de uitgaaf dezer ook door Valckenaer, beider vriend, zeer gewaardeerde H e r o ï d e n .

Bladz. 35, r. 14-21.

Van Valckenaer, een der heftigste uitgewekenen in 1787, maar alles behalve met zijne mede-uitgewekenen in alles homogeen, ging in 1791 zelfs het plan uit van een C o n s t i t u t i e v o o r d e V e r e e n i g d e N e d e r l a n d e r s hebbende tot basis een koningschap van Willem V. Zie het N e d e r l a n d s c h e R i j k s - A r c h i e f , uitgegeven door de Heeren Bakhuizen van den Brink, van den Bergh, en de Jonge, Aflev. III en IV, bladz. 384. - Aan het voor ieder belangstellende altijd zoo heusche Rijks-Archiefs-Burean heeft men de goedheid wel willen hebben my van den brief (uit Parijs geschreveu), waarin door Valckenaer dat plan wordt uit een gezet, op de ruimste wijze inzage te vergunnen. De brief, te recht in de D o c u m e n t s van Jonkhr. de J.t.a.p. n n e l e t t r e d'u n t r è s g r a n d i n t é r ê t genoemd, is dit uit het standpunt onzer opmerking in de B i j d r a g e zeer bijzonder, hoe zeer dan ook het plan zelve een koningschap, gelijksoortig aan het toenmalige Fransche, wel zal bedoeld hebben. In elk geval zal met belangstelling door velen ontfangen worden de (t.a.p.) in het N e d e r l a n d s c h e A r c h i e f toegezegde uitgaaf, met aanteekeningen, van dit en andere documenten, tot het tijdvak van 1787-1793 betrekkelijk.

Bladz. 38, r. 2-8.

Men leze voor m e e s t e r s t n k k e n (r. 6) m e e s t e r s t n k j e s , zonder dat dit verkleinwoord iets aan de dichterlijke waarde van de bedoelde verzen ontneemt. Immers zijn het geene andere dan die in de K.D. X, 161 en volg. zijn opgenomen, en waaromtrent de Heer Pan in zijne A a n w i j z i n g (K.D. XV, 481) het volgende opmerkt, dat wy hier gaarne, ook ter nadere toelichting van den tekst in de B i j d r a g e , overnemen: 'Vermoedelijk in 1807 of 1808 gaf onze be-

roemde Latijnsche dichter Th. van Kooten aan zijn vriend Mr. Jan Valckenaer, bij wien hij inwoonde, vier kleine Latijnsche elegiën. Valckenaer wist deze naar waarde te schatten, en verzocht B. om ze in onze taal over te brengen. Ook vertolkten de Heeren M.C. van Hall en Wiselius elk twee daarvan. Valckenaer liet alles bij elkander drukken, met den eenvoudigen titel: Quae legat ipsa Lycoris. Dit berigt zijn wij aan de vriendelijke mededeeling van den Heer Mr. M.C. van Hall verschuldigd. De stukjes van v. Kooten zijn niet in zijne Deliciae poëticae opgenomen, zoo als Prof. Peerlkamp aanmerkt in zijn werk over de Nederlandsche Latijnsche Dichters, bladz. 560. Evenmin zijn die verzen van B. in zijne werken herdrukt. Zij behooren zeker tot zijne beste, en men staat verbaasd, dat de dichter het Latijnsche voorbeeld zoo naauwkeurig op de sierlijkste wijze in onze taal kon overgieten. Het eerste stuk, van Mr. M.C. van Hall, vindt men ook in zijne Ged. I, 132, en de beide van Mr. Wiselius in zijne Mengel- en Tooneelpoëzij I, 158.' Bilderdijk liep met Theodorus van Kooten als modern Latijnsch Dichter zeer hoog, op gronden door hem uit een gezet in eenen Brief aan Valckenaer, waarvan een Uittreksel te vinden is in de Mnemosyne 2de Reeks, bladz. 181.

Bladz. 38, r. 3-1 v.o.

Een oude hovenier op het Huis te Bijweg, nog in leven toen dat Buitengoed door den Heer Diemont bewoond werd, wist te verhalen, dat door dit opblijven van den Dichter eens een plan van inbraak des nachts verijdeld geworden is.

Bladz. 40, r. 1-6.

Uitzicht op mijnen dood, K.D. XII, 469.

Bladz. 43, r. 12-22.

Het Besluit van den Senatus Academicus tegen uitvoerige aanspraken van de nieuwe Doctoren ten besluite der verdediging hunner pecimina of Theses gaf aan Bilderdijk aanleiding om dezen zijnen Epilogus kort daarop in het licht te geven met een Voorrede, waarin hy van die uitgaaf rede geeft. Uit deze Voorrede blijkt genoegzaam, dat het Besluit van den Senaat geprovoceerd was door zijne (men moet het erkennen) inderdaad nog al wijdloopige toespraken aan

Professoren en Paranymsen. Van eenige politieke partijdigheid in de warmte der uitdrukkingen heb ik intusschen geen spoor gevonden in het uitgegeven Stuk. Van der Keessel, der patriotsche Staatsparty toegedaan, deelt er niet minder in dan de blakend Oranjegezinde Pestel. In het geheel levert die Epilogus niets zoo bijzonder saillants op. Ook de 105 Theses niet, of het moest zijn (met het oog op latere gevoelens, door den Dichter geuit of ook wel hem toegedicht, verg. bladz. 61-63 der Bijdrage) de 26ste: Princeps ob violationem Legum Fundamentalium exauctorari potest, puniri non potest.'

Bladz. 45-47.

Hoe men ook over de erotieke poëzy van Bilderdijk moge oordeelen, twee verplichtingen rusten op den eerlijken, zij het dan ook meer of minder strengen berisper. De eerste is, hem geene gedichten van het soort der walgelijke Galante Luimen toe te schrijven; de tweede, hem zelven te hooren ten aanzien van het door hem meer dan eens aangewezen standpunt, waaruit hy de echte voortbrengselen zijner pen in het erotische genre wil beschouwd hebben.

Wat het eerste betreft, wy zouden er voorzeker niet op te rug komen ter nut- en noodelooze bestrijding van de Boekverkoopersspeculatie, die dezer dagen de G.L. als een werk van Bilderdijk aan een ligtgeloovig Publiek in de hand heeft gespeeld, of getracht te spelen. Maar daar men by die speculatie zich heeft kunnen beroepen op eene (om er het minst van te zeggen) hoogst onbedachtzame uitspraak van een man als Tollens, zoo is het misschien niet geheel overbodig te herinneren, dat niet slechts Dr. de Jager op inwendige gronden aangetoond heeft, dat Bilderdijk de Auteur niet wel heeft kunnen zijn, maar dat ook sedert vele jaren reeds de ware schrijver bekend was geworden, t.w. Mr. Hendrik Riemsnijder, overleden te Parijs ten jare 1825. Men zie het Bericht omtrent den man en zijne schriften in den Algemeenen Konst- en Letterbode van evengenoemd jaar (No. 14, Vrijdag 8 April) bladz. 208 en volg. Tollens heeft van dat Bericht althands kunnen kennis dragen, toen hy b.v. onder een transparent, anoniem in een Artikel, geplaatst in de Vaderlandsche Letteroefeningen van 1849, de geincrimineerde liederen aan Bilderdijk toeschreef. In het geheel had de wijze, waarop Tollens, na Bilderdijks overlijden, van hem geschreven en gesproken heeft, meer aan een kleingeestigen mededinger dan aan een waardigen mededichter gevoegd.

De tweede eisch, dien wy voor de eer van Bilderdijks nagedachtenis op het stuk zijner Erotica wilden doen gelden, was de betrachting van zijn eigen oordeel daaromtrent. Meermalen heeft hy tegenover innige vrienden of oprechte hoogschatters dit zijn standpunt bepaald en uit een gezet. Alles wat hy daaromtrent, (b.v. in een brief, zoo ik meen, aan den eerbiedwaardigen ouden Hoogleeraar M. Tydeman,) gezegd heeft, laat zich misschien te zamen trekken in de woorden aan Wiselius, die opgenomen werden in de Mengelingen en Fragmenten (bladz. 129), en die wy hier, zonder ons vrijspraak of voorspraak aan te matigen, alleenlijk overnemen: 'De vraag moet alleen zijn, en dit was zy by my van den vroegsten tijd af: is de uitgave van dit of dat werk nuttig? - Misschien meesmuilt gy op het geen ik hier zeg, en denkt, was dan de Verlustiging zoo nuttig een werk? - Voor drie jaar zou ik hier niet op geandwoord hebben, maar nu durf ik aan U antwoorden: ja! en reserveer my, om U (by gelegenheid) aan te toonen wat heiligheid er is in de liefde tusschen de twee kunnen; en hoezeer zy voorbereidend is tot het ware Christendom. Iets, dat ik waarlijk in dien tijd niet inzag maar my sedert gebleken is, en door Paulus bevestigd wordt.'

Bladz. 47 r. 4 v.o.

Rebecca Catharina Woesthoven was eene jonger Dochter van Jan Woesthoven, een Hollandsch Officier, die zich by de berenning van Bergen op Zoom in 1747 zeer bijzonder onderscheidde. Hy overleed in 1794 te Wageningen als Majoor dier stad. De oudste Dochter, Maria Petronella, geb. te Dantumawoude in Friesland in 1763, is gehuwd geweest met Samuel Elter, Notaris te Amsterdam, en overleed aldaar weduwe, 26 Jan. 1830. Van hare hoogschatting van Bilderdijk, zie bladz. 49 der Bijdrage. Zy is als dichteres en in het geheel vrouw van uitstekende gaven door den Dichter, haren schoonbroeder, niet slechts, maar ook door P. Nieuwland, Prof. van Beeck Calkoen, Spandaw, en anderen, bijzonder gewaardeerd geworden. Nog onlangs zijn Gedichten van hare hand, door J.M. Pfeil verzameld, met een woord vooraf van J.J.L. ten Kate uitgegeven (te Utrecht by C. van der Post).

Bladz. 49, r. 3-6.

Mijn bron in dezen is Wiselius geweest, welke zelf het (zoo mijn geheugen my niet bedriegt) van zijnen bloedverwant D^{s}. Broes had,

die als huisvriend en Predikant Mevrouw van Westreenen, vroeger Mevrouw Bilderdijk, zeer goed gekend heeft.

Bladz. 50, r. 11, 10 v.o.

Dat zelfde: Ik at mijn tweebak droog, en dronk mijn slappe thee vindt men meermalen in zeer eenvoudig prosa in zijne Schriften herhaald, b.v. Brieven II, 228. - En dit is de man, die zich zelven eenmaal geschetst heeft als, onder anderen, uit den aart onmatig! Ik heb er, gedurende een dagelijkschen en gemeenzamen omgang van achttien jaren, niets van gemerkt, maar ben wel getuige geweest hoe hy b.v. eens zeven jaren achtereen zich aan een diëet van enkel melkspijze hield. - Men leze de aangehaalde woorden (doch men leze ze met de vereischte accentueering en in hun verband) in (nog een derde) zeer korte en gantsch paradoxe Eigen-levenbeschrijving geplaatst in de Geschiedenis des Vaderlands XIII, 27-31, onder het aandoenlijk motto: 'Wat zijt gy uitgegaan te aanschouwen? Een riet, dat van den wind ginds en weder beweegd wordt.' (Uit Matth. XI, 7. doch hier met een sluitpunt, geen vraagteeken.) Daar zullen er misschien onder de vrienden van Bilderdijk zijn, die tot den Hoogleeraar Tydeman het verwijt mochten richten van door de mededeeling van deze 'meer character-confessie dan Levensbeschrijving', de nagedachtenis van Bilderdijk aan verkeerde opvatting te hebben blootgesteld. Daar zullen er, waarschijnlijker nog, onder zijne tegenstanders zijn, die van de gulle, paradoxe, overdrevene zelfbeschrijving (by oogenblikken, zelfmismaking) misbruik maken; - wat my betreft, ik dank den Hoogleeraar voor de mededeeling, maar zoo als zy t.a.p. door hem gegeven is met het (anders insgelijks niet aanlokkend) Aanhangsel, en daarop den innigen brief aan des geleerden Uitgevers Vader (blz. 32-35). Het drietal levert een sleutel op voor geheel dat vreemde maar altijd groothartige, zich zelven nog veel minder dan anderen sparende karakter. Een billijker en verstandiger nageslacht, - misschien nog veel meer de vreemdeling, wanneer hem die bladzijden in handen mochten komen, - zal met behulp juist van dergelijke niet dagelijksche zelfbeschrijving zich een denkbeeld kunnen vormen van den in alles singulieren man, zijn hart en zijn geest. De noodige bekwaamheid om of het ware door psychologisch- chemische scheiding, en afscheiding, en onderscheiding, tot zulk een resultaat te geraken, vertrouw ik voor my zekerlijk aan geen enkel my bekende school van kritiek in ons vaderland toe. Voor deze zal het vooreerst wel de veiligste en

maklijkste taak blijven, onnoozel te ignoreeren, uit de hoogte te recenseeren, eenzijdig te condemneeren, onedel te sugilleeren.

Bladz. 53, r. 10 v.o. en volg.

Versta door de woorden: voor die gelegenheid niet slechts de behandeling der zaak van de twee vrouwen, maar geheel den tijd, gedurende welken de Commissie der Staten van Holland en West-Vriesland naar Rotterdam tot het onderzoek naar de oorzaken van de aldaar plaatshebbende oneenigheden in die dagen werkzaam was. Geschiedenis des Vaderlands XII, 61 en Opheld. en Bijv. bladz. 174 en 175.

Bladz. 54, r. 13-25.

Tusschen het verhaal in de Gesch. des Vaderl. (bladz. 62 en 63) en in de Mengel. en Fragm. bladz. 13 bestaat een gering verschil ten aanzien van het vonnis der Rotterdamsche Schepensbank, dat volgens eerstgemelde opteekening Katharina Mulder vrijsprak, volgens de tweede een zeer licht vonnis uitsprak, waarvan zy evenwel (zoo wel als de Officier) appelleerde, en eerst later op gezag van het Hof, eer het appel voldongen was, ontslagen werd. De laatste lezing is waarschijnlijk wel de naauwkeurigste. - Doch er zullen in de talrijke opteekeningen van Bilderdijk aangaande dergelijke bijzonderheden van zijn leven, wel meer dergelijke het zij schijnverschillen het zij wezenlijke lapsus calami of memoriae zijn, die wy het van geen belang altoos achten op te zoeken of op te lossen. Het eerste in elk geval blijve overgelaten aan die lagere kritiek, die men letterzifterij noemt, en (men moet leven en laten leven, zegt het Hollandsche spreekwoord) ook aan deze haar genoegen gegund van jacht te maken op kleine onnaauwkeurigheden (schrijf- en drukfouten daaronder begrepen), ten einde daaruit kolossale gevolgen af te leiden!

Bladz. 52, r. 1-5.

De Dichter zinspeelt op deze te Rotterdam ontfangene wonde hier en daar in zijne Schriften, b.v. in het vers aan Jonkheer Willem van Hogendorp (K.D. XI, 211, 212.)

> Vaar voort! op 't veld der eer waar Themis vanen zwieren
> Groeit eedler groen voor 't hoofd dan Mavors krijgslauwrieren.
> 't Eischt zuiverheid van hart by onbezweken moed;
> En 't is met Jezus-zelf op d'afgrond zegevieren
> Wanneer men 't purpert met zijn bloed.

Zijn bloed? - Wy, grijzaarts, ja, beleefden zulke dagen,
Toen pen en tong in band, en werktuig was van dwang;
De willekeur was wet; de Godheid, 't zelfbelang;
En (wee! ja driewerf wee den oogen die dit zagen!)
Het Vaderland bezweek en vond zijn ondergang.

Zijn bloed? - Ook 't mijne vloeide, als Themis weegschaal beefde
En waggelde in de hand die ze in heur palm besloot;
Maar de Engel stompte 't staal, dat naar mijn boezem streefde,
(Hy die mijn schedel steeds omzweefde)
En stelpte 't daar het willig vloot.

Verg. in den Vierden Zang van het Buitenleven (K.D. VI, 356):

Neen, 'k zal, gewijde grond, u nimmer weêr betreden,
Om wien, voor wiens behoud ik zoo veel heb geleden!
De plaatsen niet weêr zien, waar ik voor de onschuld streed,
En, sterk met God en 't recht, verdrukkers blozen deed!
De wanden, waar mijn stem de wetten dorst verweeren,
Toen 't wetteloos geweld zijn rechters kwam braveeren,
Schavot en kluisters aâmde, en tong en gorgel bond,
Maar mijne onwrikbre borst door niets onzetbaar vond!
Wat zeg ik? waar mijn bloed, verpand aan recht en wetten,
De spits bezoedlen moest der Vrijcorps-bajonetten!

Men zie verder de noot, ald. bladz. 496 en 497; ook de daarop volgende, bladz. 497 en 498.

Bladz. 55-58.

Onderscheidene karakterschetsen van den Prins door Bilderdijk, insgelijks enkele bijzonderheden aangaande dien Vorst, vindt men (behalve in de Geschiedenis des Vaderlands XII, 3 en volg. mitsgaders de Opheld. en Bijvoegselen) vooral ook in de Aanteekeningen op Le Francq van Berkhey's Lijkgedachtenis van Prins Willem V, bladz. 68-80, en Brieven II (aan Jer. de Vries) bladz. 97, 98. Men vergelijke de karakterbeschrijving in Groen's Handboek II, 818-820.

Bladz. 58, r. 6-8.

Het Dichtstuk met zijn Voorzang (K.D. IX, 8) was gereed vóór het oogenblik van Lodewijks troonsbeklimming, maar werd met eene Opdracht aan de Prinses Douairière en de Vorstlijke Telgen en Afstammelingen van het Huis van Oranje en Nassau uitgegeven nog in dat zelfde jaar (1806). Wy laten hier

het merkwaardige Voorbericht des Uitgevers (Bilderdijk) volgen: ‘Dankbaarheid voor een' overleden' Vorst, en erinnering aan zijne deugden en aan het geluk onder zijn vroeger bestuur genoten, zijn zeer bestaanbaar met de onderwerping aan eene nieuwe Regeering en veranderde Staatsregeling; en het ware eenen rechtvaardigen en edeldenkenden Heerscher verongelijken, indien men geloofde dat zulks hem mishagen kon. De waarachtige trouw van een' onderdaan aan zijn' tegenwoordigen Heer, is af te nemen uit de verkleefdheid die zijn hart voor zijnen verstorven' Bestierer en deszelfs geslacht heeft doordrongen; en de erkentenis van de daar van genoten weldaden is het zekerste blijk van eene rechtschapene ziel, onvatbaar om aan plichten te ontbreken, waar van zij de heiligheid eenmaal erkend heeft. Eener drukkende Aristocratie moge 't eigen zijn, Vorstenlof te onderdrukken, en als inbreuk op haar aangematigd gezag aan te merken; een Monarch is boven de laagheid van achterdochtige Staatslieden die zich boven hun Medeburgers opwerpen, oneindig verheven, en wij schroomen dus geene onschuldige uitstorting van een vrank en vrij gemoed aan den dag te leggen, wanneer zoo persoonlijke als algemeener betrekkingen (de laatsten mogen thands afgebroken zijn) die rechtvaardigen. Wat Holland aan het Huis van Oranje verschuldigd zij, getuigen de Jaarboeken der geschiedenis; wat, het hart dat deze vaarzen heeft ingeboezemd, kan geen ander gevoelen; en wie zou met billijkheid het een gevoel willen doen smooren, het geen het bij alle weldenkenden eer aandoet. Lasterzucht en oproerigheid, dezen alleen, kunnen het zich aantrekken, indien hier de vriend en voorstander van waarheid, deugd, en getrouwheid zich laat hooren, aan zijne aandoeningen bot viert, en het recht dat der minste betrekking van vriendschap nooit betwist is geworden, omtrent eenen weldoener oefent: dat, naamlijk, van zijne Nagedachtenis te vieren, zijnen lof te zingen, en zijne afkomst te zegenen. Dit mocht hier aangevoerd worden, indien ook het Dichtstuk, dat wij thans uitgeven, geene vroeger geboorte had, dan de nieuwe Staatsregeling die ons eenen Koning geeft, met het Stadhouderlijk huis door geen anderen band dan die van het bondgenootschap tusschen wederzijdsche maagschap, vereenigd. Maar daar het bij de eerste aandoeningen, in een' tijd dat geene zoodanige gebeurtenis voorzien wierd, uit het diepgetroffen hart voortvloeide, wie zal eenen argloozen en van alle Staatszaken verwijderden Dichter met oogmerken bezwaren, die zelfs niet bestaan konden; of wie het den beproefden en neêrgeslagen' Grijzaart, die den voet in het graf heeft, misduiden, zoo hij op het gelukkigste gedeelte zijns levens met

aand oening te rug ziet, of zoo hij, door rampen en vervolgingen afgemat, geleden mishandelingen beklaagt, en met dezen, de woelingen, die bij het omwerpen van een vroeger Bestuur, ook zijn hoop, zijn geluk, en zijn uitzichten verwoesteden?'

Bladz. 58-61.

Men vergelijke over de twee fractiën der Oranjepartij Bilderdijk en Tydeman, aan de onderscheidene plaatsen van Dl. XII aangehaald in den Index op de Geschiedenis des Vaderlands XIII, 154. Zie ook Groen, Handboek II, 986; en voorts, meest ten gunste overigens van het karakter der Prinses, de Documents politiques et diplomatiques inédits sur les révolutions de 1787 et 1795, van Jhr. Mr. J.K.J. de Jonge in het Nederlandsche Rijks-archief, bladz. 310-312 en elders, inzonderheid bladz. 388, 389. In den loop dezer Aanteekeningen (die op bladz. 113, r. 6 en volg.) zal uit nog een ander eerbiedwaardig voorbeeld op nieuw kunnen blijken hoe men van gantscher harte in die dagen vriend van Oranje, maar van de Prinses uit beginsel zeer dissentieerende kon zijn.

Bladz. 60, r. 3-20.

Geboren op 27 Octob. 1762 te Rotterdam, was Gijsbert Karel van Hogendorp door gunstig intermediair van de Prinses Gemalin van Willem V by het kadettenkorps te Berlijn geplaatst geworden. Hy maakte diensvolgens in Pruissische krijgsdienst de veldtochten van 1778 en 1779 tegen Oostenrijk mede. Straks diende hy in Nederland als Officier by de Hollandsche Gardes. In 1783 bevond hy zich by het eskader dat van Berkel voerde naar de Vereenigde Staten van N. America. Van daar te rug gekeerd, werd hy in 1786 Doctor in de Rechten, waarna hy zeer spoedig in Nederland met zijne uitnemende gaven de goede zaak van Oranje in onderscheidene betrekkingen van politieke werkzaamheid begon te dienen. Van 1787 tot 1795 was hy Pensionaris der stad Rotterdam. Zijn verder tot in 1813 ampteloos (maar alles behalve voor diezelfde zaak werkeloos) en later openbaar leven, is bekend, of behoort het by ieder Nederlander te zijn. Men raadplege in elk geval Mr. O. van Rees, Over de verdiensten van Gijsbert Karel van Hogendorp, als Staathuishoudkundige ten aanzien van Nederland, de Redevoering ter gedachtenis van denzelfden Staatsman door Mr.

F.A. van Hall in 1835 enz. Zie ook nog eene en andere anecdote, zijne politieke loopbaan betreffende, opgeteekend door Tydeman in de Opheld. en Bijvoegsels t.a.p. bladz. 207 en 224.

Bladz. 61, r. 2-12.

Wy achtten het hier geheel buiten onze taak tusschen de bewonderaars en de minder gunstige beoordeelaars der Prinses te beslissen of eene bemiddeling te beproeven; en evenmin tusschen Bilderdijk en van de Spiegel voor en over welken laatsten de noot van Prof. Tydeman, Geschiedenis des Vaderlands XII, bladz. 212-214, dubbel lezenswaardig is (verg. evenwel ook de noot van denzelfden Geleerde ald. onder bladz. 224). - Alleenlijk doen wy hier, schoon het schier van zelve spreekt, nog opmerken dat er geene onbestaanbaarheid hoegenaamd is tusschen Bilderdijks opposities tegen de Prinsesgezinde richting, en de aan Haren hoogen rang verschuldigde hoffelijkheden, zoo in Engeland als in Nederland jegens de Prinses in acht genomen. Zie, behalve de even aangehaalde Opdracht der Lijkgedachtenis van Prins Willem V, zijne verzen aan de Vorstin gericht (K.D. VIII, 386; X, 444, 467; IX, 183). Merkwaardig is evenwel, in verband met zijne bekende gevoelens, de van allen lof zich verschoonende, dat is, van allen lof zich onthoudende Toewijding der Nagelaten Dichtwerken van Jonkvrouwe de Lannoy aan de Prinses van Oranje (1783), ook in de Vaderlandsche Oranjezucht opgenomen (K.D. VIII, 377). Vergelijk hier verder bladz. 292 der Bijlage, en de aanteekening daarop, die nog volgen moet.

Bladz. 62 en 63, r. 12-14.

Alleszins treffend, en in die tijden beteekenisvol, wordt deze richting in des Dichters politieke grondbeginselen uitgesproken in de Opdracht van van Harens Geuzen aan den Stadhouder (in 1785), reeds by den aanhef: ‘Het is een oude grondregel, welke een der geachtste Vernuften van de vorige Eenw den Uticenser in den mond legt: DAAR GEENE VRIJHEID IS, IS OOK GEEN VADERLAND. Eene waarheid, welke ons zoo wel by den onder het Aristocratisch Staatsjnk gebogenen Venetiaan, als in de onderworpenheid van den Oosterling, voor de scheenen springt!’ - Hiermede stemt geheel overeen het geen hy, vijf jaren later, (dus na de omkeering van zaken in 1787) aan Adriaan Loosjes schreef (Brieven I, 234, 235): ‘Of ik mij hartelijk vereenig met de gevoelens door U omtrent de verdraagzaamheid van be-

grippen, en den plicht van een goed Burger in woelende of door overmacht beslechte partijschappen voorgedragen, is (vertrouw ik) buiten bedenking. En ik acht het een waarachtig geluk voor mij, dat ik zoo wel van de partij die ik aangekleefd heb (ik zou ze naar geweten aankleven zoo de verdeeldheid nog voortging, maar ik hou de partijschap voor neêrgelegd en daarom bedien ik mij van de uitdrukking des voorledenen), als van de andere onafhangklijk heb kunnen blijven, en terwijl ik de aanzoeken van den eenen kant afsloeg, aan den anderen geenerlei gunsten ooit gehad, of gezocht, of genoten heb, die mij van bijzondere inzichten kunnen doen verdenken. Voorts verzeker ik U, dat ik in de troubles noch Aristocraat noch Democraat, maar waarachtig Republicain ben geweest. Of ik dat nog ben, zal ik U beandwoorden als ik weet of de Republicq nog bestaat; maar dat weet ik niet meer; en sedert dat ik dat niet meer wete, ontsla ik mij ook van mij ergens meê te bemoeien. - Wat U betreft, ik heb U altijd voor een eerlijk man gehouden, door opvoeding, indrukken, verbloemde voorstellingen en onkunde van het wezendlijk doel der hoofden, aan een partij verbonden, waar voor de naam zelf ieder een interesseerde; en waarin mooglijk meer eerlijke lieden geweest zijn, dan in de mijne. Ik hield U dus noch voor puur Democraat, noch voor vijand van 't Stadhouderschap; ik kende de Hoofden van uw partij voor Venetiaansche Aristocraten, die den Democraat uithingen. Ik kende hen, zeg ik, daarvoor; want zij hadden zich aan mij doen kennen. En zie daar, waarom ik 't mijn plicht moest rekenen hen tegen te staan, en het Stadhouderschap, 't welk het bolwerk der Burgerlijke vrijheid tegen de Aristocratie behoort te zijn, op het sterkst aan te kleven.' Men vergelijke het in de B i j d r a g e (bladz. 35) opgemerkte omtrent p u n t e n v a n a a n r a k i n g t u s s c h e n d e O r a n j e p a r t i j e n d e v o l k s m a n n e n; en wederom daarmede de belangrijke Aanteekening van Prof. Tydeman, G e s c h i e d . d e s V a d e r l . XII, bladz. 180-184, en aldaar de meer dan curieuse noot (3) niet slechts, maar ook en vooral het woord van d e n g e l e e r d e n S t a a t s m a n DE PERPONCHER in verband met noot (1); 'Het volk vergat, dat de Stadhouder deszelfs eigen werk was. Dat hy in onze constitutie, ook eigenlijk de M a n van 't Volk was, geroepen, om de ingezetenen tegen de misbruiken der, zonder hem, teugellooze Aristocratie, te dekken.' - En toch! hoe vele politieke liberalen, ook op wetenschappelijk gebied, die leeren of meenen (wy willen hopen ter goeder trouw!) dat de banier van Vrijheid en Liberaliteit in waarheid gevoerd werd door de partijen van Barnevelt of Johan de Witt! Het is vooral op

het gebied van Godsdienst en Historie dat men op ons Vaderland sedert lang mag toepassen het bekende: Vera rerum vocabula amisimus.

Bladz. 62, r. 13-18.

De Ode Alleenheersching (K.D. VIII, 417.) ten jare 1792 afzonderlijk, en later in de Vaderlandsche Oranjezucht (bladz. 205) uitgegeven, was eene hulde aan het Deensche Volk van wege het goed verstand betoond in de jaren 1660 en 1661, toen aan Koning Fredrik III door gemeen overleg van den Vorst en de Stenden des Rijks, eene onbepaalde Sonvereiniteit werd opgedragen, tot te gemoetkoming aan de klachten van den Burgerstand tegen den adel, en tot voorkoming langs dien weg van een dreigenden burgerkrijg tusschen de aristocratische en de democratische partij. Men zie deswege de historieschrijvers, b.v. Becker's Weltgeschichte IX, 512-515 (naar de zevende Uitgaaf).

Van den merkwaardigen Brief, waarmede de Dichter eenige exemplaren van den Lierzang aan den Deenschen Gezant, Barou de Schubart, in den Haag aanbood, is naar een afschrift van Bilderdijks eigen hand de inhoud medegedeeld in den Catalogus zijner Boeken (1832) bladz. 78, 79. Wy geven het niet onbelangrijke stuk hier op nieuw gaarne weder:

Monsieur!

Quoique n'aiant pas l'honneur d'être connu de votre Excellence, je preuds la liberté de lui présenter une Ode Hollandaise, addressée particulièrement au Peuple Danois et au Mouarque anguste qui en fait le bonheur. Tandis que l'univers retentit des noms vaius et fastueux d'égalité et de république, j'ai osé élever ma foible voix pour célébrer la Monarchie, seul asyle de la vraie liberté; et où la trouver, Monsieur, que chez vos compatriotes, le seul peuple du monde, qui a reconnu cette vérité, qui l'a mise en pratique, et qui, sans doute, sait apprécier les biens infinis que la simplicité de sa Constitution lui rapporte. Voilà, Monsieur, les considérations qui m'out engagé à vous offrir ces vers (épanchemens d'un coear droit et ouvert) en célébration du prochaiu anniversaire de votre Roi, dont il plaise au ciel de rendre le règne toujours glorieux et heureux! et qui pourra n'être pas tout-à-fait insensible à l'hommage d'un Etranger, exempt de tous les vils motifs d'intérèt, qui dictent la plu-part des écrits, qu'on addresse communement au rang et au pouvoir des Princes, et raremeut à leurs

personnes sacrées. Je me flatte, Monsieur, qu'à ce titre ma patrie, qui m'a vû dans les temps orageux m'exposer pour mon Prince et pour la justice opprimée, et qui toujours a applaudi à mes travaux poëtiques, ne me reconnaitra pas indigne de l'essor que je prends en brigant cette faveur. Au moins, je me crois justifié à attendre de l'indulgence pour ma témérité, si c'en est une que d'aspirer à ce qu'on a cru de tont temps être permis à ceux qui cultivent les Muses tant anciennes que modernes.

Je suis etc.

Men ziet, by de inachtneming van den tijd en eene behoorlijke onderscheiding der omstandigheden in Europa in de jaren tusschen 1785 en 1795, dat er geene tegenstrijdigheid bestaat tusschen het denkbeeld, dat aan onzen Dichter zijne Ode Alleenheersching ingaf, en zijne verklaring in den aangehaalden Brief aan Loosjes, van te zijn geweest en steeds te zijn noch Aristocraat noch Democraat, MAAR WAARACHTIG REPUBLICAIN. Het sprak toch wel van zelve dat dit laatste woord niet bedoeld was in Fransch-revolutionairen zin maar in oud Hollandsch- Stadhouders- en Volksgezinden.

Bladz. 64, r. 12. en 65, r. 1-10.

Zie onder meerdere uitingen van Bilderdijk zelven te dezer zaak, de Aanteekening achter het Uitzicht op mijn dood, K.D. XII, 469 (op bladz. 371: 'k Voorzag het.) en een woord deswegens aan Jeronimo de Vries, Brieven II, 97.

Bladz. 67, r. 5 en 6.

Vergelijk met de voorstelling van Bilderdijk Geschied. des Vaderlands XII, 76 en 77. Groen van Prinsterer's Handb. II, 965.

Bladz. 67, r. 7-22.

Van deze zijne zending maakte onze Dichter in de Geschiedenis des Vaderlands slechts met vier woorden in eene noot (XII, 78) melding. Uitvoeriger is hy daaromtrent in de Levensbeschrijving (in Meng. en Fragmenten) bladz. 14. In de beschrijving der Expeditie door TH. PH. VON PFAU, die ten aanzien der militaire ope-

ratiën als authentiek te beschouwen is,[1] wordt (p. 43) van deze zending in dezer voege gewag gemaakt: ‘Les cours Stadhouderiennes (een merkwaardig meervoud!) en voyèrent au Duc le S^r^. van Kapellen [van de Capellen, en in diens plaats, p. 49, weldra le S^r^. de Hogendorp, volgens Tydeman, en zeer waarschijnlijk, Gijsbert Karel]. Le S^r^. van Bilderdeyk se rendit aussi à Wesel, jurisconsulte habile, instruit à fond de la constitution de chacun des États de la république, des droits de chaque comté, de chaque petit district, de chaque paroisse, et qui devoit aider par ses connoissances a lever les difficultés que la négotiation [t.w. avec les États de Gueldre et d' Utrecht pour les engager à se prêter à nos mesures, etc. p. 42] pourroit offrir.’

De Hoogleeraar Tydeman heeft in zijne noot, Gesch. des Vad. XII, 208 en volg., een Memorie medegedeeld, door Bilderdijk zelven by het Handschrift der Geschiedenis gevoegd, geschreven in de Armee des Hertogs van Brunswijk en aan hem overgegeven door Mr. W.B. Daarin wordt op duchtige gronden de noodzakelijkheid van doortastende maatregelen tegenover het nog hooghartig dralende Amsterdam betoogd.

Bladz. 68 r. 9-1 v.o. en 69, r. 1-11.

Verg. Meng. en Fragm. bladz. 13 en 14, en Geschied. des Vaderl. XII, 83 in de noot, en daarop verder de Aanteekeningen beide van Bilderdijk en van Tydeman bladz. 217. Merkwaardig zijn in het bijzonder tot toelichting der plaats in de Bijdrage, de mededeelingen aan den Recensent der Mengelingen (Jeronimo de Vries, als wy weten) Brieven II, 51, 52. Ware het doenlijk, ik nam hier gaarne geheel de reeks dier brieven bladz. 1-86 over. Maar in elk geval blijft voor eene naar eisch uitgewerkte Biographie de belangrijke verantwoording in den Brief van 15-18 Oct. 1805 (ald. bladz. 41-72) een rijke en onmisbare bron voor de kennis zoo der handelingen en ondervindingen van Bilderdijk tot op en met het tijdstip zijner uitzetting, als van zijne levenswijze en toestand te Brunswijk.

Bladz. 70, r. 2 en 1 v.o. en 71, r. 1.

Over dezen Bundel: Vaderlandsche Oranjezucht opgedra-

1 Tydeman, Aanteekening op de Geschied. des Vaderl. XII, 205, die ook doet opmerken dat de aangehaalde Beschrijving: Histoire de la Campagne der Prussiens en Hollande en 1787 oorspronklijk in het Hoogduitsch is geschreven.

gen aan de Hollandsche Uitgewekenen geeft de Heer Pan de volgende bibliographisch belangrijke noot in den Algemeenen Konst-en Letterbode 1849 No. 13, 14, 15, 16: 'De opgave der beide drukken door Gl(inderman)[1] is te regt door Mr. Mees[2] bevestigd. De uitgave, te Leipzig, in 1805, is buiten voorkennis van Bilderdijk en naamloos geschied; zie een brief van Juny 1805, in de Brieven II, 26. De Hollandsche, meer volledige, uitgave is in 1809 bij Immerzeel uitgekomen, hoe zeer op den titel Leipzig 1805 hebbende, zie den Catalogus van de Bibliotheek van Immerzeel, bladz. 52, en den vroegeren van Fraser, bladz. 89, N°. 1138. In 1810 werden de nog voorhanden zijnde exemplaren door de Fransche politie te Rotterdam in beslag genomen, en de Uitgevers te dier zake vervolgd, volgens de aanteekening in gemelde Catalogussen, t.a.p. - Beide uitgaven zijn door B. aangehaald in het Voorberigt van den bundel Hollands Verlossing [K.D. XV, 163].' - Niet op de eerste uitgaaf van dezen Bundel, als die werkelijk te Leipzig in 1805 het licht zag, zijn alzoo de woorden in mijne Bijdrage (t.a.p. bladz. 71, r. 1 toepasselijk, maar alleen op die van 1809 (1808?)

Bladz. 72, r. 13-17.

Poulain de St. Foix noemt de Heer Pan den Franschen Schrijver in zijne Aanwijzing (K.D. XV, 361 verg. de noot 7 N°. 3. bladz 423).

Bladz. 74, r. 11-5. v.o.

Daar is eigenlijk reeds van 1785 eene uitgaaf in 12°. met zeer kleine letter. Zie Glindermans Lijst, bladz. 5, maar vooral den Heer Pan in de noot over Elius (in de K. en Letterbode van 1849), waarby verwezen wordt naar Brieven III, 18 en te recht aangemerkt is, dat in de Brieven I, 144 en volg. de bladzijden naar die eerste Uitgaaf zijn aangehaald, - ook verder opgemerkt, volgens den Catalogus van Fraser en anderen, bladz. 96, dat de uitgaaf van 1785 geene vignetten, maar alleen eene door B. geetste titelplaat had. - Verg. de noot des Uitgevers op Brieven I, 148.

1 Lijst der werken van Mr. W.B. en Vr. K.W.B. bladz. 7. 'De druk van dit werk, te Leipzig bezorgd, is onvolledig en kenbaar door een gewonen gedrukten titel, daar deze uitgave van een gegraveerden titel voorzien en in Nederland gedrukt is.'

2 In de K. en Letterbode van 1848, No. 40 en 41.

Bladz. 74, r. 8. v.o.

In dat zelfde jaar (1788) verscheen in de Post van den Helicon de vertaling der 120 eerste verzen van het Eerste Boek der Ilias, later opgenomen in de Verspreide Gedichten II, 153 (K.D. II, 271). Uit de Briefwisseling met Adriaan Loosjes (Brieven I, 225, 233) blijkt dat er een plan bestaan heeft om den geheelen Homerus in vrij en zwierig Nederduitsch prosa over te brengen. Op dat plan werd later uit Brunswijk nog eens te rug gekomen. (Brieven t.a. p. 238 en 239). Het heeft verder geene gevolgen gehad.

Bladz. 79, r. 10 en 14.

Geheel het twaalfregelige versje had zoo wegens de schoonheid der poëzy als wegens de kracht der uitdrukking daar wel mogen overgenomen worden. Men vergelijke het veertienregelige: Geboorte (K.D. XIV, 195, 196) met een motto uit Pascal: ‘Les Chrétiens parfaits l'honorent par une lumiere supérieure’; ook nog de half luimige maar zinrijke zamenspraak: Eigen goed (K.D. XIII, 150-155), waarvan de grondgedachte dezelfde is met die der Betrachting over de Erfzonde in de Nieuwe Mengelingen II, 261-276. - Dat men zich over dergelijke denkbeelden in onzen tijd wijsgeerigvrolijk maakt, kan niet verwonderen. Het is niet dan zeer natuurlijk, dat kinderen lachen om het geen het bereik van hun vers tand te boven gaat. Maar ook hier geldt het woord des Apostels: ‘wordt kinderen in de boosheid, maar volwassenen in het verstand’.

Bladz. 86, r. 2 en 1 v.o. en bladz. 87, r. 1-5.

Het deel, dat Feith aan den arbeid der overwerking (of liever gelijk Bilderdijk zelve het noemt, ter beschaving en opsiering van van Haren's Geuzen) gehad heeft, is op te maken uit de Voorrede (bladz. XXI): ‘Wellicht zoude ik hierin bezweken zijn, zoo niet de goedwilligheid en belanglooze kunstliefde van mijnen vriend FEITH my de hand had geboden, zijne waarnemingen by de mijnen gevoegd, en aan de volmaking van dat werk zich gelegen laten zijn. 't Is aan hem, wiens bevallige schrijftrant zoo wel als zijn dichtsmaak U van elders ten overvloede bekend is, dat dit stukjen misschien zijne luisterrijkste verbeteringen verschuldigd is.’ Het is evenwel zeker niet uit dien hoofde, dat Bilderdijk in de Voorrede zijner Mengelpoëzy het ‘bedenkelijk achtte de Geuzen onder zijn werk te tellen.’ (K.D. XV, 72.)

Bladz. 90, r. 5-1 v.o. - 93.

Men zie hetgeen hier van des Dichters afzondering in den Haag, bepaaldelijk na 1787, gezegd is, door hem zelven met de hem by dergelijke voorstellingen veelal eigene hyperbole beschreven in een schrijven aan Loosjes, Brieven I, 221-224.

Bladz. 91, r. 13-16.

Men vergelijke het Bijschrift op een afbeelding van den vervolgden Mr. R.M. van Goens, K.D. XI, 19. Met groote ingenomenheid sprak Bilderdijk altijd van dezen zijnen merkwaardigen en belangwekkenden tijdgenoot. In Mijne Levensbeschrijving (Meng. en Fragm., bladz. 12.) spreekt hy slechts kort en als in het voorbijgaan (waarschijnlijk geen lof met lof willende schijnen te vergelden) van den man, gelijk hy hem aldaar schetst, ‘vol van geest en overvloeiende geestige aartigheden, die zich zeer aan my verknocht en my om zekere algemeener kennissen met een soort van bewondering aanzag, die ik my niet aantrok.’ Veel belangrijks en treffends geeft van hem, voor een deel ook nog even uit eigen herinneringen, Prof. Tydeman in de Opheldering en Bijvoegselen op Dl. XII der Geschiedenis, bladz. 155-161. Het geen aldaar aangeteekend is van zijne praecoce geleerdheid, - Doctoraat op zijn vijftiende en Professoraat op zijn achttiende jaar, - voorts van zijne gevoelens en ondervindingen op politiek gebied als warm en krachtig vriend van Oranje tot op het jaar zijner uitwijking in 1786, - van zijn leven vervolgens in Duitschland tot op zijn overlijden in 1810, - bovenal van zijne bekeering tot het vroeger door hem miskende Christendom en zijne aandoenlijke belijdenis daarvan, - rechtvaardigt in allen deele het verlangen, door het Provinciaal Utrechtsch Genootschap op nieuw in dit jaar 1859 uitgesproken naar eene Levensbeschrijving van R M. van Goens, eerst Hoogleeraar, vervolgens Lid der Vroedschap te Utrecht, enz.

Bladz. 91, r. 3-1 v.o. en 92, r. 1-3.

In meer dan één opzicht wel in de gelegenheid geweest om bijdragen te leveren tot de kennis van het leven en de geaartheid van Bilderdijk, heeft Kinker deels van deze zijne bevoegdheid, maar ook grootendeels van zijne volstrekte onbevoegdheid, zoo dikwijls het Christelijke waarheid en Christelijk leven geldt, blijk gegeven in

zijne beoordecling van de by Messchert uitgegevene Brieven, te zamen met die der Mengelingen en Fragmenten, in den Recensent ook der Recensenten Dl. XXXI en XXXII bladz. 25 en volg. Die beoordeeling zal, by al hare partijdigheid veelal en zelfs vinnigheid hier en daar, door geen Biograaf van Bilderdijk mogen worden geignoreerd. Zy is merkwaardig niet slechts door menig belangrijke, schoon vaak geheel anders bedoelde bevestiging van het ook in deze bladzijden vermelde of beweerde, maar ook om de onvergelijkbaar meerdere degelijkheid van eene dergelijke, hoe ook veelzins onwelwillende kritiek, boven den in elk opzicht kleinen oorlog, door andere en latere tegenstanders van Bilderdijk in gevierde Nederlandsche Tijdschriften gevoerd.

Bladz. 92, r. 7-14.

De beide broeders, meen ik, waren het ten aanzien van politieke gevoelens met Bilderdijk geheel eens; de Procureur (Dirk van der Linden), te oordeelen naar zijne woorden en handelingen ten jare 1795 ook op Godsdienstig terrein.[1] Dit laatste was althands later het geval wel niet met den vermaarden Advocaat Mr. Johannes van der Linden, in de viering van wiens vijftigjarige praktijk (in 1824) ook door Bilderdijk uit de verte gedeeld is met een merkwaardig vers (K.D. XI, 386, 387), waarin voegzame bescheidenheid geen verhindering geweest is voor meer dan één veel beduidenden wenk.

Bladz. 99-106.

Met betrekking tot den nieuwen Eed in 1795 door de nieuwe Regeering gevorderd, zijn daartegen ingebracht bezwaar, en de straks gevolgde Uitzetting heeft onze Dichter in 1821 een merkwaardige Verzameling van Echte Stnkken laten drukken met een kort Voorbericht, waarvan men wellicht hier niet ongaarne de laatste alinea zal overgenomen zien, vooral daar de Verzameling, oorspronklijk voor vrienden bestemd, niet in den handel, althands destijds, gebracht is.

‘Aan weinigen, indien aan iemand, boezemt het eenig belang in, wat een kind van zijn grootmoeders schoot af (want toen reeds begon mijne studie) tot zijn mannelijken leeftijd wedervoer; weinig, het geen hem louter personelijk aangaat; maar het geen als een openbare ge-

1 Echte Stukken, Bijlagen No. 3 en 4. Verg. Tydeman, in de Opheldcringen en Bijvoegselen XII, bladz. 324, 325.

beurtenis in de Staatsgeschiedenis van zijn tijd, hem getroffen heeft, en op eens uit Vaderland, staat, en betrekkingen stiet, blijft, natuurlijker wijze, by het noodwendig voortduren der gevolgen op al wat hem aangaat, de aandacht dier genen nog aantrekken, die of hem of zijn' schriften eenige opmerking geven; en het is dus op het deels aanhoudend, deels dikwijls herhaald en weder herhaald verzoek van niet weinigen uwer, mijn Vrienden of goede bekenden, dat ik deze oorspronklijke stukken, de sobere Historie van mijn uitzetting, uitdrijving, of uitbanning (hoe zal men het noemen?) uit mijn Vaderland bevattende, ten uwen genoegen by een voege en doe afdrukken. En ik ga hier te lichter toe over, om niet t' eenigen tijde, gelijk de stof daar ten uiterste vatbaar voor is, by de tegen elkander indruischende gevoelens die steeds heerschen, aan den eenen kant door begunstigers, onverdiend als een soort van Held die een opgeworpen gezag uit overmoed trotste, aan den anderen, door vijandelijke vervolgers als een onverstandige woelgeest die zich uit louteren wrevel verzettede, afgeschilderd te worden. De eenvoudige toedracht der zaak voor de geheugenis niet verloren te laten gaan, is 't belang der Waarheid, en van hun die haar zoeken. Hemzelven die een wareld als om hem is, genoegzaam heeft leeren kennen om haar oordeel ten goede of kwade op geen hooger prijs te stellen dan het verdient, is alles onverschillig behalven de plicht en het geen deze eenigzins kan vercischen. Doch daar men in deze woelige dagen, zelfs by een middelmatigheid die niet veel meer dan nietigheid is, levend of dood, geene levensbeschrijvingen of lijkredenen die alles verdraaien en opschikken, schijnt te kunnen ontwijken, is ook eenige voorzorg omtrent dit in zich-zelf niet gants ongewichtig en in zijn gevolgen voor my en de mijnen allervruchtbaarst lotgeval, niet geheel ongepast te achten.’

Men vergelijke met den inhoud, of raadplege daarby, M e n g e l . e n F r a g m e n t e n bladz. 14-17, en vooral den meer aangehaalden Brief van 18 October 1805 aan den Recensent der M e n g e l i n g e n , B r i e v e n II, 33 en volg.

Bladz. 104, r. 5-12.

Prof. Tydeman in de Aant. op Dl. XII der G e s c h i e d e n i s bladz. 323, meent, dat Bilderdijks ‘geleerd uitgewerkt adres, aan eene vergadering van meest ongeleerde personen, den schijn van p e r s i f l a g e zou hebben,’ doch zonder hem daarom die bedoeling toe te schrijven. Maar ook aldus ligt het i r o n i s c h e , of wel meer of min

r i d i c u l i s e e r e n d e , noch in de bedoeling noch in de termen van het Adres, maar in de gehalte of gesteltenis der Vergadering, aan welke het werd aangeboden. Het belachelijke ligt in den toon en stijl van het (in de B i j d r a g e aangehaalde) Besluit van 24 Maart, 1795. Men vergelijke het Rapport van Gecommitteerden ter Generaliteit (van 26 Maart) inhoudende de wijze, waarop het even gemelde Besluit aan de (nog aldus betitelde) H o o g m o g e n d e H e e r e n is voorgedragen geworden; en waarin gesproken wordt van 'zeker schandelijk adres door den befaamden Willem Bilderdijk, houdende quasi gemoedelijke bezwaren tegen den Eed by hier gemelde Vergadering op den 9^{en} dezer vastgesteld, en welken by aldien zy waarlijk gemoedelijk zijn steeds gehoor en egard verdienen; maar in de daad nederkomende op niets meer en niets minder dan op eene geleerde wartaal, waar door, o wonder! Willem Bilderdijk zich niet alleen wil opdoen als schrander, doorsleepen en kundig, maar ook als Godsdienstig, en als een waar Christen; en daarenboven op eene ingekankerde verkleefdheid aan het vernietigd stelsel van list en geweld, en op eene ontkenning der wettigheid onzer gezegende Revolutie en der eeuwige waarheden waarop zy steund.' Zie het stuk E i n de E c h t e s t u k k e n bladz. 20, 21.

Bladz. 105 en 106.

Men leze het onderhoud met den Fiscaal, door den Dichter zelven te rug gegeven in den Brief aan den Recensent der M e n g e l i n g e n t.a.p. in de B r i e v e n bladz. 54 en 55.

Bladz. 106, r. 3-1 v.o. en 107, r. 1 en 2.

'Uit het gezegde blijkt reeds wat van d e e e r v a n h e t M a r t e l a a r s c h a p g e z o c h t t e h e b b e n zijn kan. M a r t e l a a r v a n z i j n p l i c h t te zijn, is zeker iets schoons voor die wel denkt, maar is het nooit als men 't ontgaan kan. En schoon ik voor geen ander Martelaarschap duchtte dan dat, van my van den praktijk te zien weeren, ik was verr' van het te zoeken, van der Linden in 't bijzonder kan zeggen wat daar van zij.' B r i e v e n t.a.p. bladz. 53 en 54.

Bladz. 107, r. 12-17.

Men vergelijke ook hieromtrent Bilderdijks eigene verantwoording in de B r i e v e n t.a.p. bladz. 56, 57.

Bladz. 112, r. 13-19.

Men zie in de M e n g e l i n g e n e n F r a g m e n t e n onder het Op-

schrift: Mijne ellendige Waarnemingen (bladz. 49-52) zijne luimige invallen op die reis. De Opstellen in gelijksoortigen trant onder N°. 2-5 zijn voor een deel waarschijnlijk op reis geschreven, althands in den eersten tijd na de Uitzetting. - Met zijne zuster Elter bleef Bilderdijk ook uit Engeland correspondeeren in beeldschrift (zie van een dergelijken brief tot aankondiging der bevalling zijner Egade in 1791 het Fac-Simile aan het slot der Mengel. en Fragm.); kort na zijne aankomst zond hy haar hy wege van bericht eene keurige teekening, voorstellende een' zeezieke op de paquetboot omgeven van reisgenooten uit allerlei natiën. Nog andere voortbrengselen (b.v. een uitgewerkte Hemelkaart) van 's Dichters vlugge en geoefende teekenpen waren, zoo ik my wel meen te herinneren, voorhanden in de nalatenschap van Mevrouw Elter ten jare 1831.

Bladz. 112, r. 7-1 v.o. en 113, r. 6.

'Mijn oogmerk was naar Engeland te gaan om dadelijk met Z.H. te spreken, die men wist dat zich daar onthield. Ik moest eene gelegenheid op het vaste land zoeken, om naar derwaart over te steken. Doch ook te lande was geene mogelijkheid over de grenzen te komen, zonder formaliteiten van paspoorten, die men my zelven en mijne vrouw voor my weigerde. Ik trok over de Zuiderzee naar Groningen, waar ik my een maand moest ophouden eer de Fransche Kommandant, na dat ik ook dáár van de municipaliteit aanzegging kreeg om te moeten vertrekken, my een paspoort van zijn hand gaf, en zoo kwam ik te Hamburg, van waar ik zoo dra doenlijk naar Portsmouth overstak, waar de Engelsche paquetboot op voer. Ik reisde dadelijk te land naar Londen en kwam te Hamptoncourt by Z.H. doch die my geen troost kon aanbieden.' Mengel. en Fragm., bladz. 16.

Het aandringen der Municipaliteit te Groningen op een spoedig vertrek had intusschen niet, gelijk in de Bijdrage te haastig uit deze woorden afgeleid werd, te gelijk met eene weigering van paspoorten plaats, maar na dat op den 25sten April een paspoort aldaar was verleend, en evenwel (door tusschen komende te loorstelling) Bilderdijk zich nog op 6 Mei in die stad bevond. Echte Stukken, bladz. 24-28.

Bladz. 113, r. 6 en 7.

Tot de hier herdachte vrienden, allen waarschijnlijk hartelijke medestanders in politieke gevoelens, zullen wel behoord hebben de Heeren

Mr. de Raad, Mr. van Syzen, Mr. Abresch, Mr. Guichard, Prof. Abresch, en de Med. Dr. Fellinga (zijn gastheer volgens de Echte Stukken t.a. p. 26, 27), aan wie Ds. Outhuys in een brief uit Groningen van 5 April 1795 verzocht wordt present-exemplaren van den Ibn Doreid te zenden. Brieven I, 245-247.

Maar onder de ingezetenen van Groningen, aan wie de Dichter balling in die dagen by uitnemendheid verplichtingen gehad heeft van hensche en vereerende meêwarigheid, mag vooral niet vergeten worden Mevrouw Gerlacius, waardige en by hare nakomelingen steeds met eerbied herdachte Dochter van den voortreflijken Staatsman en vriend van Oranje, Anton Adriaan van Iddekinge (geb. 1711 gest. 1789). Hy heeft aanzienlijke betrekkingen met eer en roem bekleed zoo in zijne geboortestad en in zijne provincie als in den Haag. Als Voorzitter der Staten Generaal heeft hy zich ten jare 1782 door een buitengewoon krachtige aanspraak in die hooge Landsvergadering gekenmerkt. By den Stadhouder Prins Willem IV was hy zeer gezien en had hy grooten invloed. Ook na diens overlijden is hy door de Prinses Gouvernante tot vele belangrijke zendingen en betrekkingen verkozen, ook, nevens andere Aanzienlijken, tot opvoeding van Haren minderjarigen zoon, Willem V. - Men zie van hem, nevens de Nederl. Jaarboeken, onder meerderen, ook van Harderwijk Biographisch Woordenboek der Nederlanden in voce. - Aan Mevrouw Gerlacius zong onze Dichter zijn vers toe: In andwoord op een Lofdicht (K.D. XII, 12, 13). Ook nog andere zoo Fransche als Hollandsche verzen, aan deze edele Vrouw gericht, vindt men in den Nederlandschen Muzen-almanak van 1835, bladz. 43-50, [welke in de Kompleete Dichtwerken hadden kunnen opgenomen, maar, tot herstel van het verzuim, achter dit Deeltje geplaatst worden.]

Ik kan my zelven ten slotte het genoegen niet weigeren van nog de volgende aanteekening omtrent den te weinig bekenden Staatsman, my door eene vriendelijke, alleszins bevoegde hand verstrekt: ‘A.A. van Iddekinge, Staatsman in den echten zin des woords, die als Burgemeester van Groningen en Curator der Hoogeschool, als opregt vriend van Willem IV en zijne Gemalin, met welke beide hy in briefwisseling is geweest, groote verdienste gehad heeft. De denkbeelden van den Prins over Staathuishoudkunde waren voor een goed deel (meent men) ook die van Iddekinge, die in vele opzichten zijnen tijd overzag en vooruit was. - Zijn invloed was een stille maar bestendige en goede; hy durfde doortasten waar het noodig was. Bewonderd, is hy ook benijd, gegispt,

en verguisd, waar zijn intellectueel en moreel overwigt te zwaar werd gevoeld. - Aan den persoon en de zaak des Prinsen (Willem V) verkleefd, was hy het met de pogingen der Prinses niet eens. De inroeping der Pruissen werd diep betreurd.'

'Mevrouw Gerlacius roemde zeer de wijsheid en teêrhartigheid van haren Vader. Van hare vroege jeugd af had zy den weg des heils betreden, was algemeen geacht, en had de onvermengde dankbare liefde en hoogste vereering der haren ten deel.'

Bladz. 114, r. 8-1 v.o. en 115, r. 1-9.

Men zie de briefwisseling met Outhuys ter zake van den Ibn Doreid gevoerd, Brieven I, 245-256.

Bladz. 115-119.

Omtrent menige bijzonderheid van het tweejarig verblijf in Engeland zijn, nevens de vele uitboezemingen en toespelingen in de poëzy van dien zelfden en lateren tijd, belangrijk en curieus de Brieven aan Outhuys I, 257-265, waarin telkens (even als in eenen nog uit Groningen geschrevene) by wege van aanhalingen (of den vorm daarvan) uit Latijn, Grieksch, Hebreeuwsch, Arabisch, zinsneden voorkomen, betreffende politieke aangelegenheden en uitzichten. Dus b.v. de drie plaatsen op bladz. 260, waarin des Dichters stellige verwachting van een aanstaande restauratie mitsgaders van zijn eigen te rug keer in het Vaderland wordt uitgesproken.

Van zijn onthaal en werkzaamheid, bevindingen en uitzichten in Londen wordt in luimigen stijl nog het een en ander niet onbelangrijk gelezen in een schrijven aan zijn broeder Izaak (Brieven t.a.p. bladz. 302-309), voorts op onderscheidene plaatsen in de door hem zelf uitgegevene Schriften, b.v. in het Nabericht op de Ziekte der Geleerden (bladz. 18 en 19), waar hy van eene vrij aanmerkelijke geneeskundige praktijk zoo in Engeland als in Duitschland door hem uitgeoefend als een gevolg zijner Anatomische en Physiologische lessen gewag maakt.

Bladz. 119, r. 8-5 v.o.

Met zijn tweede Egade, Katharina Wilhelmina Schweickhardt, trad Bilderdijk in den echt te Londen op 18 Mei 1797. Met deze aanteekening, uit des Dichters Huisbijbel, wordt te gelijk een dubbele schrijffout in mijn Leveu en Werken van Mr. W.B. en Vr. K.W.B. bladz. 36 (t.w. Zomermaand 1796 in plaats van Bloeimaand

1797), en eene in den tekst mijner B i j d r a g e hier ter plaatse (wederom Z o m e r m a a n d in plaats van B l o e i m a a n d) verbeterd.

Bladz. 120, r. 3-8.

Vergelijk bladz. 148. Op beide vereenigde plaatsen strekke tot opheldering de eigen opgaaf van onzen Dichter in de (buiten allen twijfel echte en in meer dan een opzicht allerbelangrijkste) Fransche brieven van July en Augustus 1811 aan den Heer DE VEER te Parijs, in den N a v o r s c h e r IX, bladz. 263 medegedeeld door Dr. A.H. Israëls: ‘Depuis l'an 1797 je jouissais d'une petite allouance du Duc de Brunswic. En 1803 elle fut convertie en pension annuelle et fixée à 260 Ryksdaalders avec quelques émolumens, et le Prince d'Orange y ajoutant de son côté presqu'autant, j'avais une subsistance honnête et qui me suffisait dans la ville de Brunswic, où d'ailleurs, je donnais des instructions qui me rapportaient. L'état de ma santé, toujours faible, mais alors ruinée par une maladie grave, dont je ne me remettais pas, m'obligea en 1806 par l'avis des médecins et le consentement des dits Princes, d'essayer l'influence de l'air natal, et ce fût dans ce tempslà que la Hollande reçût un Roi, amateur des belles lettres et qui se plût à les encourager. S.M. eut la bonté de vouloir me parler, exigea que je resterais, et me promit d'avoir soin de moi. Je fus donc obligé de faire revenir ma femme et mes enfans et de renoncer à mes 2 pensions.’

Bladz. 120, r. 10-18.

Men zie de schier ongelooflijke opgave in het N a b e r i c h t op de Z i e k t e d e r G e l e e r d e n bladz. 20 en 21, alwaar evenwel een dubbele punt achter het woord collegiën geen vermetele inlassching zal mogen heeten, en de woorden ‘t' elken dage der weke’ c u m g r a n o s a l i s, of liever, zeer natuurlijk uit het verband, moeten verstaan worden: ‘Hy beproeve (op dat ik van voorige nog veel sterker afmattende leevenswijze vol zorgen en zielsverdrieten hier zwijge) slechts eens een eenig half jaar, wat het in hebbe, t' elken dage der weke twaalf of dertien Collegien [:] over Redenkunst, Bovennatuurkunde, gewone en verhevener beschouwende en beoefenende Wiskunst, Sterre- en Aardrijkskunde; - over Teeken- Schilder- Bouw- en Doorzichtkunde, Ontleedkunst; - Natuur- Staats- en Burgerrecht, Geschiedenis, Grieksche en Romeinsche Oudheid, en veelerlei Oude en Hedendaagsche Talen en vakken van Letterkunde, te geven, en dit meestal in uitheemsche Spraken, zeer dikwijls zelfs zonder leiding van eenig Handboek; en dan, dan ge-

tuige hy, of die zich hier toe tot zijn nooddruft en de opvoeding van dierbare kinders verplicht vindt, in het einde, en na jaren zwoegens, bezwijken moest? Dan, en niet eer, doe hy uitspraak, en ik gedraag my aan hem.' Men vergelijke, met betrekking tot de finantieele vrucht van zoo veel arbeid, en tot nadere toelichting van de even aangehaalde plaats, Brieven II, 4, 5.

Bladz. 120, r. 8 v.o.

Waarschijnlijk is deze Markies dezelfde met dien zoon eens Franschen uitgewekene, in Brunswijksche dienst getreden, van wien gemeld wordt t.a.p. in de Brieven, dat hy des Dichters Lessen over Bouwkunst, tot vaste mathematische en aesthetische regels gebracht, compleet had.

Bladz. 120, r. 2, 1 v.o., en 121, r. 1-5.

Vergelijk uit die dagen het aandoeulijke vers van Mevrouw Bilderdijk: Vertroosting in droefgeestige oogenblikken aan mijn Gemaal, in hare Dichtwerken[1] (III, 222-224) en aldaar de regels:

't Is geen zucht naar rang of schatten, Dierbre, die u kwijnen doet;
Neen, uw hart is verr' verheven boven al het aardsche goed!
ô 't Zijn geen gewetenskwalen, die u drukken dag en nacht,
Daar een ziclsrust, als der Serafs, steeds u van de lippen lacht!
- - - - - - - - - - - - - -
- - - - - - - - - - - - - -
Wil om my geen wenschen voeden naar een grootscher overvloed.
't Lot dat u, uw hart, bevredigt, is my duizendvoudig goed!
U bevredigt? - Ja, Gehefde, schoon 't uw grootheid doet te kort,
En het geestuitputtend werken u byna tot folter wordt;
Schoon die geestuitmuntendheden die ge alleen zoo grootsch bezit,
Waarom alles wat u nadert, u eerbiedigt, u aanbidt;
Schoon u die niet meer verschaffen dan de nooddruft van 't bestaan,
Draagt gy toch uw lot te vreden, ja, gy vaardt het dankbaar aan!
Hoe u dan om my te kwellen! - Immers is in schat of goed
Niets dat aan de teêre liefde van 't gevoelig hart voldoet.
Immers wensch ik my geen weelde, buiten uwe min alleen.
ô Zy heeft voor my, bevoorrechte, onuitputbre zaligheên;
Buiten u ooit vreugd te smaken! - denk niet dat mijn hart dit duldt!

Bladz. 121, r. 10-14.

Een tijd lang was de eigenlijke woonplaats Hildesheim, werwaart

1 Uitgegeven by A.C. Kruseman, 1858 en 1859.

de Dichter dan veeltijds des avonds, of by het vallen van den nacht, ook wel te paard, van Brunswijk alwaar hy zijne lessen gaf te rug keerde. Aan een voorval by dergelijke gelegenheid t.w. het stilstaan van zijn paard voor een by donker in den weg staande kruiwagen op het slijkerige pad, heeft zijne Romance: Het Nachtspook (K.D. I, 181-186) hare aauleiding te danken.[1] - Vergelijk de Nachtwandeling K.D. XII, 38-45.

Bladz. 121, r. 1 v.o.

Eberhard August Willem von Zimmermann, geb. in 1743, Hoogleeraar in de Natuurkunde sedert 1766 by het Collegium Carolinum te Brunswijk, beroemd door zijne geleerde reizen, waarnemingen, en schriften in zijn eigen en nog andere vakken. Toen Bilderdijk te Brunswijk met hem omging, was hy reeds sedert eenige jaren Geheim-Staatsraad. Moedig tegenstander zoo der Fransche Overheersching als der Fransche Revolutie beleefde hy nog het herstel des Duitschen Vaderlands, en overleed hy in 1815, na dat hy bijna vijftig jaren het Huis van Brunswijk-Wolfenbuttel getrouwelijk gediend had. Van zijn gulle vriendschap en hoogachting voor onzen Dichter zie Brieven II, 38-40. Op het deel dat hy had aan de Uitgaaf van de Observationes et Emendationes komen wy later nog even te rug.

Bladz. 122, r. 4-8.

André de Luc, de wel bekende natuuronderzoeker, in 1727 te Genève geboren, was dus reeds een hoog bejaard man, toen Bilderdijk zijnen omgang genoot te Brunswijk. Met ingenomenheid schrijft onze Dichter van den waardigen en merkwaardigen man op onderscheidene plaatsen, by name in het Voorbericht zijner Geologie[2], bladz. XII en in de Aanteekeningen op het Buitenleven (K.D. VI, 323 en 476). Veel had Bilderdijk ook op met zijne Lettres sur le Christianisme, en Lettre sur la nouvelle exégèse, die hy te zamen met des zelfden Grijzaarts Lettre aux Auteurs Juifs etc. in antwoord op een Brief van eenige Joodsche Huisvaders aan Teller, eens het plan had vertaald en met een Voorrede uit te geven. Brieven IV, 74, 75.

1 Men verbetere, by het naslaan, in gedachte de drukfout (t.a.p. r. 2) Egmond voor Edmond.
2 Zie bladz. 258 boven.

Bladz. 128, r. 6-12.

In de Voorrede zijner P o ë z y (K.D. XV, 92) heeft Bilderdijk, zonder eenigen twijfel met het oog op deze omstandigheden, een woord uitgesproken, dat wy hier noch onvermeld mogen laten, noch nader trachten te ontwikkelen: ‘Wie is in dezen mijnen toestand (hy had gesproken van de z o n d e r l i n g e l o t g e v a l l e n z i j n e r u i t l a n d i g h e i d), zonder huis, zonder woonplaats, mijn Rechter dan God?’

Bladz. 131, r. 1-3.

De edele vrouw, hoe uitnemend ook hare deugden waren en hoe diep haar natuurlijk r e l i g i e u s gevoel, heeft toch eerst aan haren Echtgenoot (ik kan dit met de meeste zekerheid hier aanteekenen) te danken gehad de wezenlijke waardeering van dien Bijbel, Gods Woord, die den weg der zaligheid niet door d e u g d e n of w e r k e n, maar door g e n a d e i n h e t b l o e d d e s k r u i s e s van de zijde Gods, in w e d e r g e b o o r t e d o o r h e t g e l o o f aan de zijde des menschen verkondigt. Men vergelijke de Voorrede voor de N a g e l a t e n G e d i c h t e n der Dichteres.

Bladz. 131, r. 11-13.

Wy laten hier de eenigzins raadselachtige, maar over de geheele aangelegenheid toch eenig licht verspreidende plaats uit een schrijven aan Uylenbroek van 16 Juny 1803 (B r i e v e n I, 214, 215) volgen: ‘Wat my betreft, 't kost my, een zaak op te halen die my oneindig ter harte gegaan heeft: maar ik moet U echter melden, dat..... ik in Engeland, even voor mijn vertrek van daar, hertrouwd ben. Er waren echter toen redenen, waarom de St-r toen wilde dat dit huwlijk by voorraad een geheim zoude blijven, het geen met den gedanen afstand natuurlijker wijze is opgeheven. Ik ben gelukkig in mijn tegenwoordige Echt, en heb hier drie kinderen in leven. Mijn lieve Louïze ligt t' school in Utrecht. - Mijne tegenwoordige vrouw is Poetesse, als er weinige zijn, of liever ooit geweest zijn: waarachtige genie, waar van de bron in het hart, en niet in een opgehevelde verbeelding zit, die zich uitdampt. Allart heeft een bondel verzen van my en eenige andere personen op de pers, waar in zich hare verzen zeer onderscheiden. - Zie daar nu (vertrouw ik) de duisterheid die gy in mijn vorigen vondt, opgelost!’

Bladz. 132, r. 11 en volg. en bladz. 133, r. 4-13.

In de Voorrede van Bilderdijks B r i e v e n III, bladz. XIV had Jer.

de Vries van eene strenge stijve orthodoxie by den ouden Heer Bilderdijk gesproken. Ten onrechte; gelijk niet alleen uit de woorden van den Dichter zelven aan Wiselius blijkt, maar ook uit het getuigenis van Kinker, die in de Recensie der Brieven en der Mengelingen en Fragmenten (t.a.p. bladz. 37, 38) van uit zijn personeel standpunt Doctor Izaak Bilderdijk tegen de verdenking van orthodoxie veeleer meent te mogen en te moeten handhaven: 'Uit de gesprekken, welke ik dikwijls met hem hield over de Wijsbegeerte van Leibnitz, waarvan hij geene oppervlakkige, maar grondige kennis had, moest ik veeleer het tegendeel van zulk eene orthodoxie in hem vermoeden; schoon hij in deze vrijere gevoelens zeer verdraagzaam was. Ook moet ik van den Heer de V. verschillen, wanneer hij een weinig verder van den zoon zegt: - dat hij, met behoud der vaderlijke beginsels (dus ook met de stijve orthodoxe) uit een streng en ongezellig vaderlijk huis, in den kring van vrolijke en meestal andersdenkende Studenten trad, die hem, en om die politieke en om die Godsdienstige gevoelens, plaagden' enz. - Bij zijn vader kon hij die gevoelens bij mogelijkheid niet opgedaan hebben, wiens Christendom, en wel in de hoogste gestrengheid, in een werkdadig Christendom, in deugd naar de Christelijke zedeleer bestond. Deze gestrenge deugd, gepaard met zeer naauwgezette eerlijkheid, mag dan misschien den vader wel aan sommige zijner onderhoorigen vertoond hebben, als een man om bang voor te worden. Misschien was hij, om die reden, in zijn ambt ook wel te streng bij onderhoorigen, die evenmin, als de Vader van den Heer de V., die strengheid verdienden; maar hoe de Heer de V. aan eene andere dan orthodoxie van pligt gekomen is, begrijp ik niet.'

Bij de plaats uit den brief aan Wiselius (Brieven III, 149) mag vooral ook gevoegd worden de volgende uit nog een anderen brief aan denzelfden, destijds zeer dissentieerenden vriend (ald. bladz. 176):[1] 'Waart gy eene zes weken bestendig met my, ik vermeet my niet te veel als ik zegge, dat gy gewonnen waart, want gy hebt de waarheid lief en zy werkt in uw hart, schoon uw, door den tijdgeest en geheel uwen levensloop verwende verstand zijnen kreuk vasthoudt. 't Is uw aanleg niet, maar uwe opvoeding en de invloed van alles om U, die

1 De Heer Wiselius heeft later zelf uitdrukkelijk verlangd, dat deze brief, als zeer geschikt om aanleiding tot ernstig nadenken te geven, wereldkundig werd gemaakt. Zie de aanteekening des Uitgevers onder de aangehaalde bladzijde.

U zulke plooien gegeven heeft. 't Zou met my even zoo zijn, had ik geene innerlijke opvoeding gehad die de uiterlijke volstrekt omstiet. In groote denkbeelden van menschendeugd, van verstandelijke godsdienst (gelijk het heeten moest), van vrijheid, αὐτάρχεια, en zuivere zedelijkheid in ons, onbepaalde goedheid (naar onze wijze beschouwd) in God, my al vroeg ingeboezemd, beschouwde ik al wat daarboven was als mystieke geestdrijvery, en maakte my een theoretisch practisch Stoïcismus eigen, gematigd door eene onbepaalde weldadigheid die my achten en lieven deed. Maar God had my een hart voor hooger wareld gegeven. Ik verfoeide weldra mijn hoogmoed, die ik by onderzoek van my-zelven my bevond te beheerschen, en erkende den duivel, die zich in alle maskers vermomt; ja ik benijdde den afschuwelijksten booswicht, die aan zijns Verlossers voeten schreien mag.' Kinker in zijne Recensie haalt (t.a.p. bladz. 39) deze woorden aan, om daaruit aanleiding te nemen tot de klacht dat onze Dichter, wel en goed en alles behalve orthodox door zijnen vader opgevoed, zeer ongelukkig in later tijden tot orthodoxie en mysticisme vervallen is. Tot zoo ver (dus laat hy zich uit, onmiddelijk na de schildering die Bilderdijk aan Wiselius t.a.p. geeft van de begrippen zijner vroegste jeugd) tot zoo ver komt alles overeen met de schildering, welke zijn Vader my van hem gegeven heeft, oja! zoo en in die begrippen van verstandelijke Godsdienst is hy opgevoed. De plaats is, met meer dergelijken in de Recensie, merkwaardig zoo om hare occasioneele hulde aan het personeel karakter van den ouden Heer Bilderdijk, als om hare bevestiging van het geen, gelijk uit de pen des Dichters, ook hier van de alles behalve orthodoxe begrippen, waarin hy opgevoed is, tegenover de dwaling, die zijne orthodoxie uit zijne opleiding in het ouderlijke huis heeft getracht te verklaren, is medegedeeld. Wanneer nu verder nog de Recensie van Kinker (t.a.p. bladz. 39) meent te mogen verzekeren, dat 'Bilderdijk toen hy zich naar de Leydsche Hoogeschool begaf, ja zelfs vóór 1795, nog niet gereed is geweest met (als de Recensent het noemt) zijn ideale (orthodoxmystische) stelsel', dan wordt ook op deze wijze wederom onwillekeurig bevestigd de geschiedeuis van Bilderdijks inwendig Godsdienstig leven, zoo als die in hare ontwikkelings- en overgangsperioden in de Bijdrage bladz. 131-143 geschetst is. - Geheel onjuist is evenwel Kinkers voorstelling, voor zoo ver zy het denkbeeld vooropzet, dat het Hervormd-rechtzinnig geloof van Bilderdijk eerst van na de dagen van 1795 dagteekent. Van dit geloof, voor het minst in objectiven zin, getuigen onder anderen op het stelligst het reeds herinnerde

Lijkvers op zijn broeder Johannes (K.D. X, 304-307) en zijn versje: C h r i s t e n d o m van het zelfde jaar 1788, waarvan wy hier gaarne de vier laatste regels overschrijven:

> Maar, wel te doen om God! wat is, wat sluit dit in?
> 't Erkennend zelfgevoel van 's Heilands zondaarsmin.
> Wie werkt dit? Hy-alleen, die, zelf voor ons voldoende,
> Rechtvaardigde en verloste, en heiligde, en verzoende.

Bladz. 142, r. 1 v.o. en 143 r. 5-14.

Men hoore hem (tot een proef tevens van den geheelen brief) in dien reeds meermalen vermelden van 15-18 Oct. aan den R e c e n s e n t der M e n g e l i n g e n in verband met het aangemerkte op de voorstelling by Kinker, ten aanzien van de hier aangevoerde bijzonderheden, zelven: '1°. De Dichtstukjens van mijn jeugd, mijn V e r l u s t i g i n g etc. gaan by velen voor zeer wulps, en hebben aan lieden die niet denken maar besluiten zouder te denken, of meêpraten met die zoo doen, een idée van my gegeven, als van iemand, wiens morale niet zeer streng is. Dit is den luiden niet kwalijk af te nemen. 2°. Ik kwam zeer zeldzaam ter kerk: deels door dat ik een kind zijnde niet kon uitgaan, en dus geen kerkgang houden; 't geen 't kerkgaan buiten mijne routine hield en dus tot een particuliere daad van verkiezing maakte, die van mijnen tijd, geestgesteldheid en 't nut en genoegen dat ik my van een preek of prediker voorstelde afhing, en daardoor gedetermineert wierd. En buiten den eenigen Nieuwland was het in de Haag moeilijk voor my, iemand met genoegen en stichting te hooren; en de zondag zelden vrij voor my, die altijd tot drie of vier uren in den nacht arbeidde, en arbeiden moest, wilde ik mijn practijk regt behartigen. Waar by kwam, dat ik zeer onvoldaan met de wankelende rechtzinnigheid der Predikanten aldaar, altijd geweigerd heb, er my als Lid van de kerk te melden. Raar keken die Heeren altijd op, als zy by my komende, daar over zeer ernstig van my doorgehaald wierden, terwijl zy met een oogmerk kwamen om my als iemand die naar de mode dacht, voor het Christendom quasi te winnen, door zoo wat te deïstiseeren. 3°. Eindelijk, het was sints lang zoo verr' by ons gekomen, dat men begreep, vooral by die zich iubeeldden verstand te hebben, dat een man van verstand en meer dan dagelijksche kennis geen audere godsdienst kon hebben dan die van de wareld, en dus geen andere motiven dan convenientie. En daar men vrij algemeen my de eer aandeed van my een tamelijk verstand toe te schrijven, zoo werd dit van my als van honderd anderen (die er voet toe gaven of niet gaven)

ondersteld en aangenomen. Van daar de sarcasmen b.v. over mijn V e r t o o g e n v a n S a l o m o etc.; van daar moest mijne zwarigheid tegen den eed, die by domme Papen, ja, een bêtise was (zoo sprak men), by my een bloot voorwendsel zijn; en van daar de invectiven tegen my door Hahn in de Vergadering van H. Hoog Mogende. Met één woord, dit is de sleutel van 't raadsel. En wellicht heeft mijn rondborstigheid die nooit iets had van het geen men femelary noemt, maar in den smaak viel van ruimdenkenden, daar veel toe bygedragen. Althands, dat ik daar voor ging, is my altijd gebleken by gelegenheden als 't plicht was zijn gevoelens te uiten, wanneer ieder altijd verwonderd was over de mijnen. Onder ons Advocaten is dit ten aanzien van huwlijksprocessen, adulterie, eeden, en dergelijke, zeer veel voorgevallen; en men begreep niet, hoe ik zoo ouderwets denken kon. By mijn komst in Duitschland, vond ik daar 't zelfde vooroordeel in mijn faveur. Een man van verstand, van kundigheden, Ergo - Maar toen ik weigerde de hand te bieden aan de verwoestende nieuwigheden, en bleek, zoo veel in de verlichting dezes tijds te rug te zijn, veranderde alles in een oogenblik.' B r i e v e n II, 65-67.

Bladz. 148, r. 3-6.

Zie bladz. 425 boven.

Bladz. 149, r. 12-1. v.o.

Ook hier geven wy gaarne de eigen woorden, tot welke de noot onder de bladzijde verwijst: 'Het is de Ouderdom, die, rijk in ervaring, en arm in werkzaamheid, met genoegen te rug denkt, en als op het einde van de reis des levens, 't geen hy of toevallig vergaârd, of met schade en arbeid gekocht heeft, vermaak schept in uit te stallen of na te tellen. Hy bemint de Ezopische Fabel, als de kern van voorvallen, reeds beleefd, en waarvan zy hem 't voordeel van kennis dat er in stak, of vernieuwt, of wellicht eerst laat nitpuren. Maar ook hy bemint de eenvoudigheid van het voorstel, het onopgesierde der beelding, en de kleenheid des besteks van dit schildery, dewijl hy van kunst, praal en pracht, lang vermoeid en walgend, geene beschouwing meer lijden kan, die hem inspanning kost. Zie daar mijnen toestand ten minste. - Heb ik 't wel, of bedriege ik my, wanneer ik hier byvoege, dat de Fabeldichters alle oude lieden geweest zijn, of van die gesteldheid van geest, welke die des ouderdoms is, en die veeltijds het gevolg van verdrukking of ongeluk, somtijds ook van een natuurlijke en aangeboren kinderachtigheid is, welke den ouderdom altijd meer of

minder verzelt? Men zegt niet te onrecht: Bis pueri, senes. Maar deze tweede kindsheid heeft wijzigingen ontfangen, waardoor zy belang neemt in 't gene der eerste kindsheid onverschillig moet zijn. - Voor oude lieden derhalven de Fabel! Hun geheele leven zal er den Commentarius over opleveren. Voor kinderen de Geschiedenis, welke hun de nuttige werkzaamheid van het leven beminnen doet! Of, indien men hun Fabelen geven wil, laten 't dan zulke zijn als de Indiaansche van Palpai: welke in het gewaad der Historie gekleed, hunne graâge verbeelding en aandoenlijk hart te gelijker tijd bezig houden, en het belang der Geschiedenis met dat der zedelijkheid in zich vereenigen.

Na deze Voorafspraak behoef ik niet te zeggen dat de Fabelen, die ik hier geve, voor geene kinderen zijn!'

Bladz. 152, r. 6-13.

Men zie Bilderdijks nog altijd belangrijke Verhandeling (ald. r. 6 v.o.) aangehaald, en vergelijke vooral het later wel uitgewerkt Onderzoek naar de echtheid der Gedichten van Ossian, geplaatst voor zijnen Fingal naar het Gaelisch van Ossian, door Dr. J.P. Arend (Amsterdam 1845), die zich ten stelligste met velen vóór de een tijd lang vrij algemeen wedersprokene echtheid verklaart.

Bladz. 153, r. 3-1 v.o.

Men zie de Opdracht zelve 'aan Mevrouw de Baronesse Bigot de Vilandrie geboren van Herzeele', geplaatst vóór de afzonderlijke uitgave van het Buitenleven, en in de K.D. x, 402. [Eenige Dichtregelen van nog vroeger dagteekening (1799) aan dezelfde Dame hadden in de Kompleete Dichtwerken uit Dr. de Jager's Nieuwe Bijdrage tot de lijst van Bilderdijks Werken kunnen opgenomen worden, maar worden, tot herstel van het verzuim, achter dit Deeltje geplaatst.]

Bladz. 158, r. 5-1 v.o.

Een ten aanzien vooral ook zijner eigene nationale taal en letterkunde alleszins bevoegde Engelsche Geleerde, wien ik nog onlangs naar zijn gevoelen over Pope's gehalte als Dichter en Wijsgeer vroeg, beantwoordde my, na met een woord zijn personeel (ongunstig) oordeel geuit te hebben, met eene korte verwijzing naar Johnson's oordeel over Pope's Essay on man bepaaldelijk: 'Having exalted himself into the chair of wisdom, he tells us much that every man knows, and much that

he does not know himself. - Never were penury of knowledge and valgarity of sentiment so happily disguised. - The Essay on man contains more lines unsuccessfully laboured, more harshness of diction, more thoughts imperfectly expressed, more levity without elegance, and more heaviness without strength, than will easily be found in all his other works.'

Bladz. 159, r. 3-6.

Men zie in het Bibliographisch Album van den Gids, Jaargang 1858, bladz. 313-318.

Bladz. 159, r. 6-16.

Versta hier, in het zelfde Opstel, ter gelegenheid eener meditatie over Bérangers Dernières Chansons en Ma biographie (bladz. 451-456), de gisping, in éénen adem, te zamen van De Fontanes en van Bilderdijk met betrekking tot Pope. Wy worden, in de aangehaalde bladzijden onder anderen ook nog op den weg gebracht van een (kritische?) verklaring der wording van den Ondergang der Eerste Wareld - uit het oordeelloos toewijzen van den epischen lauwerkrans aan Klopstock! Grond van vermoeden: zeker schelden (van Bilderdijk) op 'Klopstock's droomgebulk.'

Bladz. 172, r. 11-26 en 173, r. 1-3.

Over dat door de Vries evenzeer als door Bilderdijk zelven gewenschte, maar eerlang mislukte beroep naar Franeker, zie Brieven II, 44 en volg. De gelijktijdigheid en het verband van het plan met de uitgaaf der Observationes et Emendationes blijken uit dezelfde correspondentie met den nog anonymen Recensent der Mengelingen, op meer dan ééne plaats. Veel moeite gaf zich von Zimmermann voor de uitgaaf van dezen Rechtsgeleerden arbeid van zijnen Hollandschen vriend (Brieven II, 39, 40). - Van de Latijnsche Opdracht aan den Hertog van Brunswijk werd reeds melding gemaakt (bladz. 148 boven); een niet minder sierlijken Brief, ter geleide van het Boek, aan de Leydsche Hoogleeraren Pestel en van der Keessel (Aug. 1805), zie men Brieven I, 315-320. In Hugo's Beiträge zur civilistischen Bücherkenntniss der letzten vierzig Jahre, Berl. 1828. 1er Band, 1788-1807, S. 503-505 wordt aan de Voorrede reeds dadelijk eene treffende hulde bewezen: 'In der zahlreichen Familie critischer Versuche über einzelne Stellen des Röm. Rechts von Holländern, und

überhaupt in der ganzen civilistischen Zeitalter, giebt es wohl schwerlich eine Vorrede, welche schon so für den Verfasser einnähme, wie die des gegenwärtigen Buches.' Niet alles verder in het werk zelve wordt in die Recensie door den vermaarden Duitschen Rechtsgeleerde geprezen, maar ten slotte toch wederom verzekerd 'dass Herr B. die Erwartungen, zu welchen man nach seiner Lage berechtigt war, weit übertrifft, und dass sich seine critische Versuche mit Vergnügen und mit mancherlei Belehrung lesen lassen.' Verg. het Artikel in den Algem. Konst- en Letterbode van 1805. bl. 188, 189. - De tweede Uitgaaf van het Boek, te Leyden in 1819, werd in 1820 gevolgd van een Liber Alter, opgedragen aan Valckenaer.

Hoe veel overigens Bilderdijk met zijn Corpus Juris op had, weten allen, die hem eenigzins van naby gekend hebben. In den boven aangehaalden Latijnschen brief aan Pestel en van der Keessel schrijft hy (bladz. 317): 'Acccdebat, unicum mihi librum esse, (quem domo in exilium extuleram), Corpus Juris Civilis, cujus dum lectione insomnes noctes ipsumque vitae taedium fallerem, non potui non in varia loca incidere quae dubiis, conjecturis, observationibus, ansam darent.' Het Exemplaar van het Corpus Juris, dat op zijn studeertafel lag, was bladzijde aan bladzijde dicht beschreven op den rand met allerlei aanteekeningen.[1] Vergelijk Mijne Geboortbestemming (K.D. XII, 141 r. 2-9):

> Ik nam mijn' adem meê, en dien, onfnuikbaar vrij,
> Zocht schuilplaats waar ik mocht. Daar was er geen voor my.
> Waarom? Ik kon met Lords noch Duitschen adel jagen,
> Kon Britsche pralery noch slaventrots verdragen;
> Trad wie ontzien wou zijn, bij wijlen op de schoen;
> Verstond biljard noch dans, noch niet met al te doen,
> En hardde 't op party noch cirkels noch redoeten,
> Of 't Corpus juris moest hun lafheid my verzoeten.

Bladz. 178, r. 15-12. v.o.

Ook als dichter had hy, - met het oog op wat die wezen kon of moest, by de strengheid der eischen die hy allereerst wel zich zelven deed, - eigenlijk met zijnen arbeid, onverminderd de zelfbewustheid van dichter (en welk een dichter!) te zijn, niet op. Uit het binnenste zijns gemoeds welden regels op, als die wy lezen in zijne Dichthulde aan Amsterdam (K.D. XII, 126 en 127):

1 Het werd op de Auctie van zijne Bibliotheek in 1832 verkocht voor *f* 41, -.

Mijn Hoorders! waant hier niet, dat wansmaak in het leven
(Hoe 't drukke en 't hart verplett') dees zucht hebbe uitgedreven,
Of valsche zedigheid dees lippen (verr' van my
Die gruwel! neen,) bezwalk' met wraakbre veinzery. -
Ach! 't menschlijk hart is week, geneigd zich-zelf te blinden
Met walm van eigenwaan, met wierookdamp van vrinden!
'k Heb eenmaal meê Natuur dien dwazen tol betaald,
En voor my-zelv' somwijl op bedelgoed gepraald: -
Maar 't droomen is voorby, en 't daglicht trof mijne oogen.
Ja, 'k was als Dichter, niets, en ken mijn onvermogen!
ô 't Is een andre geest die recht heeft op die eer!
Nog eens, hy neem zijn kroon, ik leg de mijne neêr!

Vergelijk B r i e v e n II, 151, 152.

Bladz. 178, r. 7 v.o. - 180.

Door mededeeling der allerbelangrijkste documenten betreffende zijnen boezemvriend, onzen Dichter, nagelaten door Jeronimo de Vries, ben ik, dank hebbe de hoogst verplichtende en belangstellende bereidwilligheid van zijnen zoon Mr. Jer. de Vries Jzn, in staat gesteld hier en elders het een en ander, in de B i j d r a g e opgeteekend, te vervolledigen of te verbeteren. Ten aanzien van de bemoeijingen der Amsterdamsche Afdeeling der Bataafsche M a a t s c h a p p i j v a n T a a l e n D i c h t k u n d e is de loop der zaak geweest als volgt. Het plan om Bilderdijk, destijds (Dec. 1805) nog in Brunswijk zijnde, aanbiedingen te doen tot het houden van Voorlezingen in hoedanigheid van L e c t o r by evengemelde Maatschappij, was uitgegaan van Jeronimo de Vries nevens Maurits Cornelis van Hall (ook deze ten allen tijde bijzonder hoogschatter van Bilderdijk als dichter, schoon zich overigens nooit genoegzaam op het standpunt geplaatst hebbeude om aan Bilderdijk ook als mensch tegen velerlei miskenning en belastering te doen recht wedervaren). Later werd het bezwaar van de zijde van den zich nog in ballingschap bevindenden Geleerde by de Maatschappij gevoeld, en het plan van v e r p l i c h t e V o o r l e z i n g e n loste zich op in dat van een gratieus geschenk in den vorm van bijdrage tot de reiskosten naar het Vaderland, aangeboden door eenige Landgenooten, meest Leden der voornoemde Afdeeling. Men zie den Brief van de Vries ter geleide, gedagteekend 12 Jan. 1807, en het antwoord van Bilderdijk, B r i e v e n II, 137-140. Het zoude onedel zijn hier niet te doen opmerken, dat op dat oogenblik, en nog eenigzins later, niet weinige landgenooten van allerlei Staatspartij en rang in de maatschappij hebben bijgedragen tot het bevorderen van ontwerpen, om den te rug gekeerden Dichter-balling aan een

soort van bestaan door letterkundige werkzaamheden (officiëele betrekkingen, gelijk gebleken is, altijd uitgezonderd) te helpen. De ongunst in dit tweede tijdperk van des Dichters leven is eerst recht begonnen na dat hy den top zijner dichterlijke grootheid bereikt had, - voorts in zijnen ouderdom, - en, voor zoo ver in het gemeen de gidscu van ons Nederlandsch Algemeen betreft, na zijnen dood.

Bladz. 181, r. 1-3.

Ook nog in later tijd heeft Schimmelpenninck getoond belang te stellen in Bilderdijk en de voortbrengselen zijner hooge dichtgaaf. In July 1809 schrijft de Dichter aan Brisseau Mirbel: ‘Je ne sais si vous savez qu'on traduit à Paris mon P o ë m e s u r l a m a l a d i c d e s S a v a n s. Je n'en connais pas l'auteur, mais M. Schimmelpenninck, l'ancien grand pensionnaire de la feuc république batave en avait reçu le MS. et m'a communiqué le premier chant.’ B r i e v e n III, 80.

Bladz. 184, r. 4-6.

Opmerkenswaardig is de methode, die de Dichter aanwendde, om den Koninklijken discipel in het Hollandsch spreken met spoed te oefenen. Hy ried Hem aan, zich allereerst gemeenzaam gemaakt hebbende met onze verbuiging en vervoeging, zich in het gesprek te behelpen met het Fransche woord, doch Hollandsch gedeclineerd of geconjugeerd, met last aan zijne Hollandsche omgeving hem dan telkens de uitdrukking in hunne taal op te geven of te herinneren. Zoo mocht de Koning b.v. zeggen: i k h e b g e c h a s s c e r d, zoo lang hy voor j a g e n nog het Hollandsche woord niet had. Het kwam vooreerst op e t y m o l o g i e en s y n t a x i s aan, de c o p i a v e r b o r u m moest gaande weg verkregen worden. Vergelijk overigens B r i e v e n II, 118-120.

Bladz. 185, r. 7-13.

Dit bleek reeds by de eerste ontmoeting. Zie bladz. 183. - Men vergelijke zijn later vers:

> Wat vraagt ge, dierbre Lodewijk,
> Of 't aan uw Deugd verbonden Rijk
> Den naam van Nassan ooit vergeet
> En 't geen het aan dien naam zich zelf verschuldigd weet,

en wat er verder volgt, geplaatst uit de N a l e z i n g e n (I, 122-127) in de K.D. IX, 62-66. Men heeft de juistheid van het cijfer 1809 betwijfeld onder dat ned, waarin door den Dichter onbewimpeld het herstel

van Oranje, onverminderd den onuitwischbaren dank der natie aan den persoon van Koning Lodewijk, voorzegd wordt. Het ware mogelijk (ik heb geene vrijheid om het stellig vóór of tegen te spreken), dat de voorzegging eerst après coup in verzen gebracht zij; maar dat zy geschied is en wel op de volgende wijze geschied is, meen ik (van toen ik het vers nog niet kende, dat eerst later in de nalatenschap gevonden is) op goede gronden te weten. Koning Lodewijk zeide eens in zijne intimiteit tot onzen Dichter: 'Ik wil u eene vraag doen, beloof my daarop een onbewimpeld antwoord!' - 'Het kan er eene vraag naar zijn, Sire!' - 'Weluu, het zal een bizarre vraag zijn.' - 'Uwe Majesteit vergunne dan ook een bizar antwoord!' - 'Zal het Huis van Oranje eenmaal wederkeeren?' En hierop dan, het zij dan dadelijk by monde, of later op dichterlijk schrift, de in het vers uitgedrukte voorspelling!

Bladz. 185, r. 6-1. v.o.

Van dat soms zeer en zelfs verregaand incorrect, maar altijd degelijk, dikwerf meesterlijk Fransch gaf de Dichter proeven in dicht en ondicht. Men zie b.v. zijn Hommage au Roi (K.D. IX, 16), een wedergade in maat en rijm van zijne Opdracht van den Floris den Vijfde in prosa; voorts, uit vroeger tijdvak, het vers aan Mevrouw Gerlacius, in den Nederlandschen Muzen-Almanak van 1835. Vergelijk aldaar ook de Fransche overbrenging eener Ode van Horatius. Onder zijn Fransch prosa is in meer dan één opzicht merkwaardig ook zijn (meer gekuischt) Discours fait par ordre de S.M. pour être prononcé par le Chancelier de l'ordre Royal de Hollande, dans la cérémonie de distribution des décorations de cet ordre le 16 Février 1807. Het verscheen later in druk te zamen met het Hommage au Roi.

Dat Bilderdijk zelf geen Ridder gemaakt was by die gelegenheid verwonderde in der tijd (Jan. 1807) zijnen vriend Jeronimo de Vries. Merkwaardig was het antwoord (Brieven II, 131, 132): 'Het verwondert U dat ik geen Ridder geworden ben. Waarom dan? Er zijn er velen, waarover men zich verwondert dat zy 't geworden zijn. Dit is een graad slimmer. Ik zeide onlangs (eer de benoeming geschiedde) aan 't Hof: "Tout ce qu'il y a de distinctions a été tellement avili, qu'on n'y peut mettre aucun prix, qu'autant que c'est un gage de l'estime de celui qui le donne. Et sous cet aspect même si l'on considère le nombre de ceux qu'on en décore, il faut avouer que la véritable es-

time n'y peut avoir que bien pen de part.” Maar al deze byzonderheden onder ons! - Altijd zult gy zien, dat ik alles wat anderen zoeken, is 't mooglijk, afwijze en mijde. De eer is geheel iets anders, en moet ons van buiten niet aankomen. Ook wil ik met niemand in rivaliteit zijn.’ Aan nog een auder bezwaar zijnerzijds doet eene plaats denken in zijne Zucht der bejammering (K.D. XII, 244, 6 en 7), doch waarvan ik niet in staat ben een voldoende verklaring te geven, en nog minder hier te beslissen tusschen historische waarheid en dichterlijke mythe, voor zoo ver misschien die plaats op een oude Kleefsche Ridderorde ziet.

Bladz. 187, r. 3-26 en 188, r. 1-7.

Een voorbeeld van eerbiedwaardige en wel gelukte vrijmoedigheid in vroeger leeftijd tegen over Willem den Vijfde zie men in een Brief van Bilderdijk aan Ockerse van 26 Sept. 1806 (deze Brief werd door den Dichter ten Kate uit eene Verzameling van HSS. in het kunstkabinet van Schinkel, zoo ik het schrift met potlood in mijne bron goed leze, ten jare 1849 in den Algemeenen Konst- en Letterbode N°. 32 geplaatst): ‘Ik heb na 1787 de toen hier en daar vervolgde personen van de tegenparty zoo hartelijk en met zoo veel ijver gediend en beschermd, als te voren de vervolgde Oranjeklanten, en er exsteert nog een beklag tegen my van het Hof, aan de Staten ingegeven. Oranje was ik uit besef van plicht aan de Constitutie, en veellicht even zoo uit persoonlijke verknochtheid aan Willem V, wien ik naauwer heb leeren kennen dan iemand; en in de laatste betrekking ben ik 't nog en zal ik het sterven; maar nooit heb ik de lieden als O. of P. gediend en verdedigd, maar als verdrukten, die recht hadden op mijne hulp; en hierover had ik eene zonderlinge scène met den Stadhonder, wien ik zeide: “ik vraag u reparatie van het ongelijk, aan dien man aangedaan op dat ik 't hartzeer niet hebbe van tegen U te dienen, gelijk ik verplicht zou zijn, in dit oogenblik, daar niemand der Advocaten, dan ik, daar moed toe heeft.” - De Prins zei: “wel, hoor dan mijn motiven, en oordeel dan of ik wezenlijk ongelijk heb.” - En als ik na dit (die) gehoord te hebben, hem zeide: “Ja Uw Hoogheid heeft hem verongelijkt, om die en die reden,” zoo gaf hy my de reparatie over. Recht en Waarheid was by my alles en zal 't altijd blijven, en in de erkentenis daarvan kan ik en heb ik my altijd kunnen bedriegen, als ieder, maar ik heb er mijn rust, gezondheid en bloed aan gegeven.’

Bladz. 188, r. 3-1 v.o. en 189, r. 1-7.

Ik meende vroeger reeds wel te weten, dat het de Koninklijke Haarlemsche Maatschappy was, maar werd in deze meening, of herinnering, nog meer bevestigd door de volgende plaats in een schrijven aan de Vries (Brieven II, 187): ‘Ik hoor van Professor Tydeman senior, dat gy[1] ook voor de Koninklijke Haarlemsche Maatschappy bedankt hebt. Jam sumus ergo pares, in zoo verr'. Of gy echter wel gedaan hebt, in de bloem en de opkomst uws bloeienden levens U-zelven te onttrekken, alia est quaestio, die ik my niet vermeet te beslissen: maar ik beschouwde mijne verkiezing in deze mijne zwakheid niet anders dan als een sarcasmus, re in plaatse van verbis, my toegedreven.’

Bladz. 195, r. 4.

Dit uitzicht speelde den Dichter voor den geest in een schrijven aan zijnen broeder Izaak Bilderdijk (26 Dec. 1796), Brieven I, 308 en 309: ‘In allen gevalle ik hoop dezen winter (zoo ik 't leef) door te komen, en kan ik intusschen T. op de eene of andere wijze verzorgd krijgen dat hij leven kan, zoo denk ik (ten zij ik naar Schotland mogt gaan) mij naar 't Weener Hof te hegeven, en mogelijk van daar nog naar Azie; want dit blijft mij altijd in 't hoofd. Loopen de zaken tegen, zoo is dat mijn toevlucht; zoo niet, ik zal mij niet beklagen derwaart gegaan te zijn in een tijdstip als het tegenwoordige.’

Bladz. 197, r. 13-17.

Men hoore den met Engeland zoo medelijdenden Hollander aan Nayler (t.a.p. bladz. 135): ‘Zijne verbittering op Pope moet u ook niet verwonderen, want op bladz. 411 van hetzelfde werk (de Allgemeine Hallische Literaturzeitung!) is het volgend staaltje zijner hekelzucht: Zoek de dwaze dan uitheems, enz.’

Bladz. 19, r. 5-3. v.o.

Vergelijk K.D. XII, 120-123, en vooral in de Dichthulde aan Amsterdam, het treffend slot (ald. bladz. 129, 130):

> Doch, Dichters, zoo ik soms met natbedaauwde wangen
> De lust des weemoeds zocht in al te stroeve zangen enz.

1 Het was niet de Heer J. de Vries, maar zijn broeder, de Heer A. de Vries, die voor de verkiezing destijds bedankte.

Bladz. 199, r. 1-4.

Zie den brief aan Jer. de Vries als tusschen de puinhoopen van des Dichters huis geschreven daags na de ramp, Brieven II, 125, 126, en den volgenden uit den Haag van 17 January, ald. bladz. 126.

Bladz. 202, r. 7-1 v.o. en 203, r. 1-12.

Ik blijf nog steeds, gelijk men ziet, by het gevoelen dat ik vroeger over den Triumfzang aan het slot van den Willem van Holland ergens geuit heb, ‘dat die tot de schoonste strophen behoort, die wellicht immer aan onzen Dichter ontvloeiden.’ - Dr. de Jager in zijn Tollens' Dichterrang gehandhaafd tegen de bedenkingen van Dr. N. Beets, (bladz. 21, 22) stelt tegen dezen mijnen indruk de beweering van een by Tollens bekend Geleerde (zie de Vaderlandsche Letteroefeningen 1849 N°. 14) die in de zes laatste regels van de eerste strophe niets dan hyperbolische bombast zag. De geleerde Taalkundige voegt er by voor zich zelf te moeten belijden dat ‘deze plaats een der weinige is in Bilderdijks werken, die hem niet helder zijn.’ Voorwaar een vereerend getuigenis zoo voor den Dichter als voor den Doctor! Hy erkent voorts, dat Bilderdijk over dit zijn couplet gunstiger dacht, daar hy 't nog een en andermaal overnam in zijne Gelegenheidsverzen van dien tijd. Zou deze zoo wel geconstateerde te vredenheid van Bilderdijk Dr. de Jager niet hebben mogen op het denkbeeld brengen, dat het niet-heldere van de geinculpeerde strophe wel moest liggen in een gebrek by den lezer, ook zelfs den Geleerde en Taalkundige? - In elk geval is de wijze nog al vreemd, waarmede Dr. de Jager my van ter zijde in dezen aanvalt, om dat ik de strophe heb schoon gevonden, zonder die nogtans (dit nogtans vooral is my in den logischen zamenhang niet helder!) van een opheldernde aanteekening te voorzien. Ook schijnt dit den bekwamen handhaver van zijnen gevierden Stadgenoot in zijnen ijver ontgaan te zijn, dat ik niet zoo zeer die éene (hem niet heldere) plaats met ingenomenheid heb aangehaald, maar den Triumfzang als een geheel beschouwd, waartoe ik recht had, al zoude ik (des neen!) eenige duisterheid in een enkele uitdrukking of voorstelling moeten toegeven. Ik zie ook nog geen het minste bezwaar om mijne ingenomenheid ook tot de eerste der drie strophen uit te strekken. Wel verre van onverstaanbare bombast, is ook in de aangevallen regels een voor het dichterlijk gevoel zeer begrijpelijke zin aanwijsbaar:

Hef, Holland, hef het moedig hoofd,
Van nieuwe glans omschenen,
(Een glans die allen luister dooft!)
Door damp en nevels henen!
Verhef het tot een' hooger trans,
En laat van de opgestoken lans
d'Ontzachbren Liebaart waaien,
Daar de Arend in zijn steilste vlucht
Hem welkom heet in 't blaauw der lucht
By 't schittrend bliksemzwaaien.

Het gepersonificeerde Holland wordt opgewekt het hoofd niet slechts hooger, maar door damp en nevels henen in hooger trans op te heffen, om daar te laten wapperen haar ontzachtbren Leeuw (het aloude wapen van Holland), wien dan in 't blaauw dier lucht de bliksemzwaaiende Arend (de Adelaar van het Duitsche Rijk) welkom heet. Het is duidelijk genoeg eene toespeling, in heraldieke taal, op den kruistocht (1189 en 1190) van Duitschlands Keizer Fredrik Barbarossa, medegemaakt door den Hollandschen Graaf Floris III en diens jonger zoon, later Willem I. Misschien was Dr. de Jager zelf reeds meer of min op weg om die zoo eenvoudige uitlegging te vinden, blijkens zijne noot waarin hy verwijst naar eene plaats in de Vaderlandsche Oranjezucht bladz. 174 (K.D. VIII, 390, r. 13-16), schoon de gedachte-speling daar eene uit den aart van het vers minder stoute en ingewikkelde is. Doch men kan een uitnemend Taalkenner, men kan Doctor, ja Hoogleeraar in het vak zijn, men kau Bilderdijks dichterlijke taal met wetenschap, en zelfs niet zonder smaak, ontleden en toelichten, en toch - (maar men wijte het dan aan het ongenoegzaam bereik zijner eigene oogen!) den Dichter niet vermogen te volgen in de hooge vlucht zijner lyrische verheffing en altijd logisch verbeeldingspel.

Bladz. 206, r. 4-12.

Het Boek van Mirbel (in den Haag by van Cleef uitgegeven) bestond uit de navolgende stukken: 1°. Een brief van den Schrijver aan Dr. Treviranus met Notes justificatives. Van denzelfden, 2°. Aphorismes sur l'organisation végétale, en 3°. Le développement des vaisseaux propres et du liber. Daarop 4°. Eene Lettre du Docteur Bilderdijk à Mr. Mirbel, ten onderwerp hebbende: Théorie de l'Auteur confirmée par les observations de

Mr. Rudolphi. Van de hand des Dichters is voorts de Hoogduitsche vertaling van alle de opgenoemde Opstellen, mitsgaders een Discours préliminaire. Eene aankondiging van het Boek door Deleuze in den Moniteur van 23 Maart 1803 zegt er van dat het ‘semble devoir faire époque dans l'histoire de la botanique,’ en drukt de overtuiging uit ‘que les savans distingués qui ont d'abord attaqué la théorie de Mr. Mirbel seront les premiers à reconnaître la justesse de ses réponses et à proclamer les vérités qu'il a si bien trouvées.’ Ten aanzien van Bilderdijk laat zich de Schrijver der aankondiging in dezer voege uit: ‘Le discours préliminaire de Mr. Bilderdijk présente des considérations sur l'état actuel de la physiologie végétale, une comparaison des diverses théories, une distinction exacte entre les opinions hypothétiques et les faits constatés, et des idées très-philosophiques sur la méthode à suivre pour accélérer les progrès des sciences physiques. Il est écrit avec beaucoup de noblesse et de clarté. Le parallèle qui est de Mr. Bilderdijk est extrêmement curieux. L'ouvrage que nous annonçons est encore remarquable par une netteté, une précision, un ton de bienséance et une élégance de style qui en rendent la lecture très-intéressante. - La traduction en Allemand ayant été revue par Mr. Bilderdijk qui est célèbre comme poëte, comme littérateur et comme savant, et qui dans les morecaux qu'il a joints ici, se montre à la fois très instruit et excellent écrivain, nous sommes persuadés que l'onvrage aura en Allemague le même succès qu'en France.’ Volgens een getuigenis van den Leydschen Hoogleeraar in de Botanische wetenschap, den Heer de Vriese, heeft, - daargelaten het thands verouderd systema van plantenphysiologie zelf, - Bilderdijk een geenszins vergeefschen noch onverdienstelijken arbeid gedaan. Zie Tydeman, Geschiedenis des Vaderlands XIII, 41. Vergelijk verder Brieven II, 181 en 182.

Bladz. 217, r. 1 v.o. en 218, r. 1 en 2.

Men vindt dit afschrift van 's Dichters eigene hand, aangeteekend op den Catalogus zijner in 1832 verkochte Bibliothcek onder N°. 8, bladz. 108; ‘Maerlants Rijmbijbel met de Destructie van Hierusalem.’ Het werd gekocht voor vijf en zestig gulden door Carbasius. - By deze gelegenheid zij in het voorbijgaan aangemerkt, dat er ook nog een vroeger Catalogus van Boeken van Bilderdijk bestaat, t.w. die van de Bibliotheek, twee jaren na zijne uitzetting verkocht in den Haag. Van dezen Catalogus Librorum, quibus maximâ pro parte

usus fuit Guilielmus Bilderdijk Juris utriusque Doctor et coram Hollandiae Curiâ (dum in hac Patriâfuerit) causarum patronus, was in de Boekerij van wijlen Ds. Wilhelm Broes een exemplaar voorhanden, die op de Anctie *f* 14.50 gold. Het is thands in het bezit van Mr. Jer. de Vries Jz^{n}. Vergelijk Dr. de Jager's Bijdragen enz. in den Konst en Letterbode voor Febr. 1850, N°. 2.

Bladz. 208, r. 2-8.

Iets al te zeer menschelijks mag mede zijn deel gehad hebben in de wijze, waarop Bilderdijk zich over en tegenover dat geleerde Lichaam sedert het genoemde tijdstip uitliet; - zijn beklag over de openbaarmaking en openbare rangschikking der in 1817 by het Instituut ingekomen tien Treurspelen, zal, uit het standpunt althands van recht en bevoegdheid door niemand kunnen gewraakt worden. Zie het Voorbericht van den Dichter by de uitgaaf der twee Treurspelen, den Ramiro en den Dargo, zijner Egade in 1818. In dat Opstel spreekt hy van zijn lidmaatschap als van eene afgelegde betrekking, (Verg. Brieven. III, 299). Of het evenwel formeel is afgelegd en aangenomen, is my niet bekend. Als van een Lid des Instituuts heeft Jeronimo de Vries in elk geval aan de nagedachtenis van Bilderdijk hulde gedaan, en by die gelegenheid zijne vele en onderscheidene werkzaamheden ook in die betrekking herdacht in de Vergadering der Tweede Klasse op 27 Aug. 1832.

Bladz. 216, r. 2-6.

Verg. Brieven III, 165 (aan Wiselius): ‘Wat betreft de Ode aan Napoleon. Deze is werklijk de vrucht van eene uitdaging, en UHEG. zult het bevestigd vinden in het Voorwerk daarvan.[1] Maar het vers op zekeren avond op Meerenbosch[2] gemaakt, en dat uit verontwaardiging over een latijnsch vers van Marron opkwam om te toonen hoe zulk een vers dichterlijk kon en moest bchandeld worden, is later gemaakt, en getyteld Zegefeest. 't Welke door UHEG. met de Ode aan N. schijnt verward te zijn.’ Zie het vers Zegefeest zelve (op den vrede van Tilsit in 1807), wel overigens in den

1 Men zie bladz. 210 en volg. boven, en vergelijke ook nog vooral Brieven II, bladz. 132.
2 Het toenmalig Buitengoed van den Heer Valckenaer.

zelfden geest met de Ode van 1806, in de K.D. IX, 27-31. In een brief aan Mirbel (III, 78) wordt het Zegefeest eene Ode sur la paix du Continent genoemd.

Bladz. 217, r. 7-17.

Men hoore Bilderdijk zelven geheel occasioneel, en daardoor zelve des te meer piquant, het geval verhalen in de Aanteekeningen op zijnen Perzius (K.D. XIV, 497): ‘Sedert lang schijnt men alle denkbeeld van het onderscheid tusschen den volkomen en onvolkomen, den heerschenden en den ondergeschikten accent verloren te hebben. Maar het is voornamelijk sedert men Talma van het Fransche Tooneel, zijn afrabbelen en uitstoten (want uitspreken is het niet) van een vers of lid eener periode en het dan aanhouden op de laatste masculine sylbe (als ware 't iets fraais,) nabaauwt, (het geen echter het Fransch beter duldt dan het Nederduitsch,) dat dit afgrijslijk doorklinken van den slottoon van een vers loop heeft genomen. Dat dit onder Napoleon eene élégance werd, kan niet bevreemden: want hy sprak zoo. “Êtes vous connu dans la république des IETTRES?” vroeg hy my, wanneer ik als Voorzitter in het Instituut, in eene kommissie ten gehoor verschijnen moest, en dit in de maat en toon: uuuuuuuuuuuu-'u. Ik kon my niet onthouden van er werktuigelijk op de zelfde wijs op te andwoorden of te rabbelen:

> Au moins j'ai fait ce que j'ai dû pour l' êTRE,

Zonder zelfs te bemerken dat het een vers, en, in andwoord op zijn woorden, een valsch rijm meêbracht, 't geen het waarlijk belachlijk maakte; waarover hy my vreemd, en als niet wetende hoe hy 't op moest nemen, aanzag.’

Bladz. 218, r. 4-21.

Vergelijk het Nabericht achter het Dichtstuk, bladz. 5: ‘Wat kon ik? ik, die niets had dan dit? (want des Konings weldadigheid had zich te mijwaart nog niet geuit.) Mijne gift werd vereerend aangenomen, en ik had het zielstreelend genoegen van door de inteekening, die daarop geopend wierd, haar aanmerklijker te zien worden, dan ik my voor dorst stellen, terwijl zelfs mijn voorbeeld niet onvruchtbaar bleef door de navolging die het inboezemde.’

Bladz. 219, r. 3-8.

Aan de Vries schrijft de Dichter (B r i e v e n II, 181): ‘Wat is dat voor een invectief tegen my, waar van gy schrijft? en waar over? - Niet dat ik er juist nieuwsgierig naar ben, maar raakt het misschien het Medische systema van mijn Z i e k t e d e r G e l e e r d e n ? - want ik heb my altijd voorgesteld, dat daar de een of ander jong Doctor of Student niet af kon eens op los te gaan, en tot nog weet ik niet dat het geschied zij.’ - Het boek anders zou kunnen schijnen zijnen tijd vooruit te zijn. Men meent zich althands e n p l e i n jong-Holland verplaatst by het werk van dien jeugdigen Doctor, op wien het didactisch meesterdicht geen anderen indruk maakt, dan dat het hem opwekt om zijne w e t e n s c h a p l i j k h e i d eens te laten luchten tegen (was het woord ook toen reeds in de mode?) het d i l e t t a n t i s m u s van den Dichter in z i j n (des Tegenschrijvers) vak! - Men zegt my, dat het boekje overigens niet veel om het lijf heeft. Ik mag niet o n v o o r w a a r d e l i j k beweeren, dat daardoor de gelijkenis nog sprekender wordt.

Bladz. 224, r. 7-3 v.o.

Men kan het zich voorstellen, dat wel de Dichter van den E l i u s zich kon ontwikkelen tot dien van den O n d e r g a n g d e r E e r s t e W a r e l d , - wel, omgekeerd, de groote epische Dichter zich op nieuw kon verlustigen in het miniatuur der Romance, - maar dat evenwel het Treurspel, zoo al niet om den dwang der Tooneelwetten, toch om zijn te gelijk al te ruim en al te eng bestek op den duur hem niet aantrok. Hy hield doorgaans van geen m i l i e n .

Bladz. 229, r. 7-3 v.o.

By menigten, denk ik, zijn er in Frieslands hoofdstad, op de zolders van den Heer Boekhandelaar Suringar, exemplaren van dezen mijnen arbeid over Bilderdijks O n d e r g a n g d e r E e r s t e W a r e l d voorhanden. - Ik beken, dat ik zelden my zoo g e d é s a p p o i n t e e r d heb gevoeld als by het onthaal van deze vrucht mijner lange studiën, aan den Epos van mijn zielsbeminden Leermeester besteed. Geen der organen van de Nederlandsche Dicht- en Letterkritiek, die er kennis van nam. Alleenlijk een zeer belangrijk verslag van het werk in een der Tijdschriften, doch dat my eerlang bleek van de hand eener mijner eigene bijzonderste vrienden te zijn! De groote en kleine aristocratie der Nederlandsche Kritiek bleef ignoreeren. Later had ik eens tot na

middernacht een gesprek met twee voorname jonge-Hollands-mannen, die maar niet konden begrijpen dat voor onzen tijd een Dichtstuk genietbaar was, beginnende met:

> Ik zing den ondergang van d' eersten wareldgrond.

Wat ik ijverde, of inbracht, of uit het prachtige fragment zelve aanhaalde, het mocht niet baten! ils ne sortaient pas de là. - Ik dacht aan het woord van den Dichter zelven, waarmede hy aan sommiger klachten over het onvoltooid geblevene van zijnen Epos wel eens een eind plach te maken: Zy zijn het niet waard. Men zie in elk geval eenige ernstige opmerkingen, ook hier, en zeer bepaald, van toepassing in het Nabericht achter de Ziekte der Geleerden.

Bladz. 231, r. 2-5.

'Ces cinq chants d'un poëme non achevé font pâlir tout ce que l'on a jamais qualifié de poésie épique après Homère.' 's Gravenweert, Essai sur l'histoire de la littérature Néerlandaise, p. 194.

Bladz. 233, r. 6-1 v.o. en bladz. 234, r. 1 en 2.

Men vergelijke de aartige aneedote, by gelegenheid van een niet minder aartige herinnering uit de dagen van Prins Willem V in een schrijven aan de Vries (Brieven III, 130, 131): 'Men vertelde in 1788 van verwijdering tusschen den Stadhouder en my, toen men zag dat ik geen ampt kreeg. Van beide zijden loegen wy daarom; en ik zeide: 'Om 's hemels wille, Monseigneur, laissez les dire, cela m'ôtera le déplaisir d'une infinité de recommandations qu'on me demande continuellement pour des personnes, dont la plupart est très peu recommandable.' En thands is het even hetzelfde. Eens vroeg my de Koning: 'Vous connaissez Monsieur un tel?' - 'Oui Sire, et c'est un fort honnête homme.' - 'C'est donc un sujet recommandable pour telle chose?' - 'Sire, je n'en sais rien: je ne me recommanderais pas moi-même, car comment garantir la conduite future d'un homme? Je lui connais des principes et de la capacité, c'est tout. Mais je ne veux pas me rendre responsable des écarts oû l'on peut tomber.'

Bladz. 236, r. 10 en 9 v.o. en 237 r. 7.

Uit Amsterdam schreef hy (in July 1809) aan Mirbel: 'De Catwijk on m'a transporté à Leyden, ou d'abord je pensais respirer un peu. Sa Majesté a voulu que j'essayerais le climat de Soestdijk, où Elle me

fit préparer un logement pour moi et ma famille avec un jardin; mais le succès ne répondit guère à l'intention, et je revins à Leyden accablé d'un tel accès de ma maladie qu'on ne crut plus à la possibilité d'y échapper. En attendant le Roi m'avait nommé membre de l'Institut, et par ce que le déplacement continnel me tuait, je me voyais obligé de m'etablir à Amsterdam.' Het is wel waarschijnlijk by gelegenheid van dergelijke te leur stellingen van des Konings goede bedoelingen voor de rust en gezondheid van den Dichter, dat de woorden zullen gesproken zijn, door hem opgeteekend in den zelfden Brief (bladz. 79): 'Les poètes ont quelquefois certains travers, n'est-ce pas? (me disoit-il dernièrement en Hollandais); mais continuez toujours à cultiver les belles lettres, et tout sera bien.'

Bladz. 238, r. 8-1 v.o.

Het onmatige, dat de Dichter in die Eigen-karakterschildering, hier reeds (bladz. 405, r. 13, 14), aangehaald zich toeschrijft, moge dan op deze zijne eigenschap van mildheid worden toegepast! Wy komen hier nog even op de voor zoo veel misvatting vatbare plaats te rug uit dat Opstel, - dat, oppervlakkig en zonder dieper nadenken opgevat, eer een caricatuur, althands daaraan grenzende charge, mag heeten, - om ten minste uit den zamenhang iets te doen gevoelen van hetgeen in waarheid dergelijke confessiën by Bilderdijk van hem openbaar maken (Hist. des Vaderlands XIII, 30): 'Onmatig ben ik uit den aart, om dat niets mijne behoefte vervult, zelfs voor geen oogenblik, en mijne ziel geene bepaling denken of lijden kan. Hiervan ook mijn haat tegen het: 'Virtus in medio consistit.' Ga nu been, onnoozel lezer of kwaadwillig beoordeelaar, en bewijs daaruit dat Bilderdijk van zich zelven beleden heeft in den gewonen zin des woords, b.v. in drank- of spijsgebruik, onmatig te zijn geweest!!

Bladz. 139, r. 1-11.

Wy nemen hier slechts de woorden over die betrekking hebben tot het feit, in de Bijdrage vermeld: 'Gy vraagt my 8 Gl.; ik heb ze niet, maar heb om ze uit te maken een gedeelte daarvan moeten leenen, en gelukkig dat ik 't kon! Zie daar dan dit geld. Gy vroegt het my in den naam van God. In dien naam zend ik het U, en Hy zegene U deze kleinigheid! 't Is het Zijne, het mijne niet. Dank Hem en niet my -

Maar ik bid, pijnig my niet meer, door klachten over een leed 't geen ik niet wegnemen, en zelfs veelal niet verzachten kan. Dit

grieft my boven alle verbeelding. - Vaarwel, God zij met U en redde U verder! Betrouw op Hem en doe wat de plicht medebrengt, en Hy zal U dan ook niet verlaten. Nogmaals vaarwel. Gy kent mijn schrift, en dus behoeft hier mijn naam niet by gevoegd.'

Bladz. 247, r. 3-6.

Hoedanig het r e c h t was, dat de Dichter althands voor een deel op dit pensioen had, zal straks blijken uit de aanteekening op bladz. 257 der B i j d r a g e .

Bladz. 250, r. 9-8 v.o.

Chronologisch was dus niet volstrekt juist het geen ik van de finantieele c a t a s t r o f e van 1810 aanteekende zoo in het L e v e n en de W e r k e n van Mr. W.B. (van der Aa's W o o r d e n b o e k I, 234) als in de I n l e i d i n g voor mijn B i l d e r d i j k 's E p o s (bladz. 45), als of zy op de inlijving van het Hollandsche koninkrijk in het Fransche keizerrijk g e v o l g d was. Althands de aanvangen van dit tijdperk van huisselijk lijden dagteekenen, als blijkt, reeds van Maart 1810. De sequestratie van den boedel volgde ongeveer een jaar later. Tusschen deze beiden had de afstand van Lodewijk en de inlijving plaats.

Bladz. 257, r. 10 en 11.

Door eenen der hier reeds aangehaalde Brieven aan den Heer DE VEER te Parijs, in den N a v o r s c h e r openbaar gemaakt door Dr. Israëls, wordt over de vraag, hoe zich de Keizerlijke Regeering, na de vroegere weigering van uitbetaling of voortzetting van het Koninklijke pensioen, heeft laten bewegen tot de hier vermelde toelage, veel licht verspreid. Zie hier de wijze, waarop Bilderdijk in eene N o t a gevoegd by die brieven (gedagteekend 5 July, 10 en 11 Aug. 1811) zich verklaart omtrent den aart en oorsprong van een aanmerkelijk deel van dit pensioen, en zijn verkregen r e c h t op dat gedeelte, in verband met geheel zijne nog steeds voortdurende finantieele ramp van het jaar 1810. 'Bientôt S.M. me voulût avoir près d'Elle, et m'assigna 3000 florins de Hollande par an. Puis Elle me fit cadean d'une maison à Utrecht. Lors de l'érection de l'Institut Hollandais S.M. désira que j'en serais, et que je m'y donnerais entièrement. Je fus done obligé de m'établir à Amsterdam. - Les changemens continuels de séjour où j'avais dû me soumettre par la volonté du Roi, et les fraix de transport m'avaient assujetti à des surcharges exorbitantes, et j'étais réduit à payer à la fois les loyers de 3 maisons différentes en

divers endroits, et une partie de ces loyers court encore jusqu'an mois de May 1812. Déjà S.M. de son propre mouvement avoit ajouté 600 florins à ma pension. Je pris occasion de Lui exposer l'embarras où me jetta cette complication d'engagemens et ces dépenses, et je La priai de vouloir bien reprendre la maison qu'Elle m'avoit donnée et d'augmenter ma pension en raison de ce que S.M. Elle-même croirait convenable. Lc Roi reporta donc le don, et porta ma pension à 6000 fl. par an, à commencer avec le mois de Juillet 1809. Au moment du départ de S.M. il m'était dû sur cela. Après quelques mois S.A.S. Mgr. le Duc de Plaisance m'y fit donner un à compte de 1000 flor. En attendant je devais vivre. Chaque trimestre me chargea de 600 flor. de loyers; je périssais de faim avec ma famille, et avant l'expiration de l'an je me trouvai dans la nécessité de donner mon bien en séquestre; toujonrs bercé par l'espoir que Mgr. le Duc de Plaisance me fit concevoir que ma pension serait payée et continuée. A la fin cet espoir se dissipe, et tout le monde me dit que S.M. l'Empereur et Roi en a disposé autrement. Je n'en ai accune connaissance légale, mais j'en dois supposer la vérité par les effets. - Je ne prétends pas que S.M.I. et R. se charge d'une pension que le Roi m'avait assurée, ni que la protection particulière qu'elle accorde aux Lettres, s'étende jusqu'à moi, qui dans ma foiblesse actuelle ne suis plus bon à rien. Mais je suis persuadé qu'Elle ne peut être instruite de la nature de cette pension, dont 3600 fl. ne sont qn'un don de la pure générosité du Roi, pour lequel je Lui avois voué tout ce que j'avais de forces et de talens, mais dont les autres 2400 me sont acquis t i t u l o o n e r o s o et par manière de convention. Sans doute l'équité de l'Empereur ne me voudrait pas ôter ces 2400 fl. pour lesquels j'ai donné une propriété immeuble, à moins de me remettre dans la possession de cet immenble ou d'un équivalent qui me dédommagerait. Aussi c'est tout ce que je désire. Avec 2400 fl. par an je pourrai vivre, si cette somme m'est continuée: avec la valeur de la maison (abstraction faite de ce que j'ai profité de l'augmentation de ma pension depuis 1 Août 1809) je pourrai me tirer d'affaire, et payer eeux qui m'ont fait crédit sur ma pension, et je ne soubaite que de les contenter en faisant honneur aux engagemens que le Roi m'a fait contracter. - Je suis prêt de donner les preuves des faits, qui dans tout ceci se reduisent à 3 points: 1°. lc décret du Roi qui augmente ma pension d'un accrès de 2400 fl. 2°. le décret de même date, qui reporte la donation qui m'avait été faite d'une maison à Utrecht; et 3°. la connexion qu'il y a entre ces deux décrets, et ce qui en résulte.’

Hiermede stemt overeen het geen in de Correspondentie met Outhuys en met Mirbel door den Dichter nog tijdens de regeering van Lodewijk gemeld wordt (B r i e v e n I, 268, 269). Uit de my medegedeelde Documenten in het bezit van den Heer Jer. de Vries Jz^{n}. blijkt, dat in 1811 en 1812 het Instituut, ondersteund door het Bestuur der stad Amsterdam, zich op deze gronden ook beroepen heeft by de Fransche Regeering, om eenigen onderstand te verkrijgen voor zijn beroemd en lijdend Medelid. Die pogingen werden ten langen laatste met eenig gevolg bekroond. By Besluit der Prefectuur van het Departement der Zuiderzee werd in Nov. 1812 by wege van wachtgeld eene jaarlijksche toelage van 1500 francs, te rug gerekend van 1 Augustus van dat zelfde jaar, aan Bilderdijk verzekerd. Deze toelage voorts moest uitgetrokken worden op het Budget van Amsterdam voor de aanmoediging der Schoone Kunsten, en in handen gesteld van de Tweede Klasse des Instituuts, om maandelijks aan den Dichter uit te keeren.

Bladz. 257, r. 12-14.

Uit even gemelde Documenten van den Heer Jer. de Vries Jz^{n}. blijkt my thands, dat Bilderdijk in die dagen by voortduring als gewoon Lid der Tweede Klasse, ook als Voorzitter, werkzaam, is geweest, niet als Secretaris. Hy werd eerst veel later verzocht zich met de waarneming van het Secretariaat te belasten, t.w. in 1814, toen de vaste Secretaris Scheltema zijne woonplaats buiten Amsterdam had verlegd. Wederom later, in October 1815, werd hy tot v a s t e n S e c r e t a r i s der Klasse aangesteld, aan welke betrekking een jaarlijksch tractement verbonden was. Doch reeds den 12^{en} December 1816 legde hy den post weêr neder, waarvan hy intusschen tot op zijn vertrek naar Leyden met 1 Mei 1817 de werkzaamheden bleef waarnemen. Sedert 1824 zeker heeft hy eigenlijk nooit meer iets van eenige betrekking tot het Instituut willen weten. - Onder de meermalen reeds genoemde bescheiden en herinneringen betreffende Bilderdijk by de Vries, behoort ook een chronologische opgaaf van zijne onderscheidene v e r r i c h t i n g e n als lid des Instituuts sedert de oprichting in 1808. Men staat verbaasd over de menigte en het belang daarvan, ook midden in dat voor hem zoo jammervolle jaar van 1810, als tusschen de stormvlagen der hevigste aandoeningen en pijnlijkste ondervindingen door.

Bladz. 258 r. 12.

Dergelijke letterkundige, toch wel zeer onschuidige, aartigheden zijn by onzen Dichter niet vreemd. Zoo gaf hy aan zijn Y r w i n e n

Vredebag den naam van vertaling uit het IJslandsch, aan zijne Ahacha uit het Guineesch. Zal men gelooven, dat men hem ook van deze dingen een vergrijp heeft gemaakt? Waarom niet? is niet een onzer beste hedendaagsche Dichters, wegens het niet noemen van een door hem overgewerkten vreemden Auteur, door een mede-Predikant eens ter weering van zijn naam op het te maken gros by zekeren Kerkenraad, beschuldigd geworden van overtreding van het achtste gebod?

Bladz. 259, r. 10.-26, en 260, r. 1-7.

Men zie de geheele toedracht der zaak uitvoerig verhaald en op zeer belangrijke wijze toegelicht door Prof. Tydeman in de Voorrede van de Geschiedenis des Vaderlands, bladz. I-X. Het Berigt van Inteekening, door Bilderdijk gesteld, is opgenomen in de Opheldering en Bijvoegselen op Dl. I, bladz. 213-217 in eene ook nog buitendien belangrijke Aanteekening op bladz. X der Voorrede, aanvangende bladz. 211.

Bladz. 263-265.

Ik geloof niet, (hoe hoog ook de verontwaardiging van den Heer N.G. van Kampen over deze psychologisch-dichterlijke voorstelling van Neroos oorspronklijk- en betrekkelijk-beteren aanleg moge gestegen zijn) dat Bilderdijk hier de grenzen te buiten gegaan is, die zeer juist voor dergelijke karakterbeschouwingen door A. Baron gesteld zijn, in zijn Coup d'oeil sur l'état des Sciences, Lettres et Arts en Belgique, bladz. XIV, achter de Belgique monumentale (Brussel, 1841): ‘S'il est loisible à l'histoire d'expliquer les Néron, les Charles IX, les Robespierre, la conscience humaine, cette voix de Dieu, lui défend impérieusement de les justifier.’

Men zij toch voorzichtig, in het belang allereest van Wetenschap en Waarheid, met dat by ons zoo gebruiklijk en onvoorwaardelijk décrieeren van Bilderdijks paradoxen op historisch terrein, het zij waar het personen of waar het feiten geldt. Ik beken gaarne (om van het laatste een voorbeeld te geven), dat ik zelf het denkbeeld van naauwe verwantschap tusschen Robespierre en Damiens (den moordenaar van Lodewijk XV), door Bilderdijk ergens (K.D. XIII, 467) geopperd, voor louter werk zijner dichterlijke verbeelding gehouden heb, tot dat ik voor het aan weinigen bekende feit alleszins curieuse bewijzen en opheldering vond in Saintines my toevallig onder het oog gekomen Antoine, l'ami de Robespierre (Récits dans la tourelle, 3e série, Paris 1857): ‘La

filiation de famille (de Maximilien Robespierre) avec Damiens est un fait historique, sur lequel il est permis de demander des éclaircissemens, car on ne le trouve ni dans les biographies, ni dans les histoires contemporaines. Mais Antoine affirme le tenir de Maximilien lui-même. Selon lui Damiens avait deux frères. L'un se nommait Robert, comme le régicide, l'autre Pierre: jusqu'à présent cette assertion est justifiée par les pièces mêmes du procès fait à Damiens et publiées par Le Breton, Greffier criminel du Parlement. Contraiuts de changer de nom par arrêt de la Cour, ces frères unirent leur deux noms de baptême Robert, Pierre, pour en composer un seul, qui leur fut commun et par une élision et une liaison facile formèrent celui de Robespierre. Un des frères, qui dès son enfance avait quitté les environs d'Arras, y revint pour veiller à ses iutérêts et à ceux des siens. Avant de s'éloigner d'Arras, où il devait reparaître plus tard, il confia son fils tont jeune encore à la charité de l'évêque.' Deze zoon nu zal geen ander geweest zijn dan de beruchte Maximilien; de bijzonderheden worden verhaald in eene Histoire de Robespierre par son aucien proviseur l'Abbe Proyart, die (vervolgt de Schrijver van Antoine) ze kan gehad hebben van Monseigr. de Conzée, waarschijnlijk den Bisschop van Arras (in onze taal Atrecht, het geen in Holland niet ieder Boek- en Dagbladschrijver schijnt te weten).

Bladz. 270, r. 5-3 v.o.

Op deze verminking zinspeelt de Dichter in de Toeëigening (1811) van het Deeltje aan de Vries (K.D. XI, 120):

> Het snoeimes der censuur heeft alles afgesneden,
> Wat Vaderlandsche zucht of Hollands luister raakt.

Bladz. 272, r. 9-1 v.o. en 273.

Men zie de Memorie in hare verstandige en prijslijke bedoeling voortreffelijk toegelicht en krachtig gehandhaafd door Tydeman, Opheldering en Bijvoegselen op Dl. XII der Geschiedenis van het Vaderland, bladz. 350-352, en, in Dl. XIII, 38, 39, nogmaals den brief te dezer zake aan van Wijn geschreven, waarop dan weder een hartig woord van den Hooggeleerden Uitgever volgt ter verdediging van Bilderdijk tegen de beschuldiging van politieke weifelary (bladz. 40-42).

Bladz. 289, r. 8-12.

Van deze vrijmoedigheid ook tegenover den Souvereinen Vorst, straks Koning Willem I, droegen wel getuigenis meer dan één Adres over

openbare aangelegenheden, door onzen Dichter gesteld, schoon wellicht niet allen tot hunne bestemming gekomen, en, zoo veel ik daarvan eenige herinnering heb, ter zake van Besluiten of beschikkingen, die menigeen van vrij ondergeschikt belang zou hebben geacht. V e r z e n in het openbaar van gelijk edele, maar vooral Christelijke vrijmoedigheid getuigende, zijn er niet weinige te lezen onder de rubriek: V a d e r l a n d s c h e e n P o l i t i e k e Z a n g e n, in de K.D. XI, 259-267. Zie hem tevens altijd, maar op zijne wijze, dankbaar voor genotene weldaden, ook jegens Koning Willem I, o.a. in de Aanteekeningen op het U i t z i c h t o p m i j n d o o d, K.D. XII, 468. 'Wanneer ik in 1813 het Auditeurschap militair aannam, was er geen zekerheid wanneer of wat my dit geven kon, en ik nam het met des te grooter genoegen waar. Doch ik moest wel te kennen geven, dat ik echter leven moest en (als ieder wist) niets ter wareld had waarvan. De Sonvereine Vorst had toen de goedheid, daar d a g g e l d e n aan te verknochten. Ik moest dat in dank aannemen, doch van dien tijd af was de post my verbitterd, en ik hijgde om er my van te kunnen ontslaan. Sedert heeft de Koning my op 't voorbeeld van Koning Lodewijk een pensioen gegeven, en hier dankt hem mijn hart voor, dat in het ontfangen van een weldaad, even weinig als in een a n t i d o r o n, eenige vernedering ziet, maar tusschenkomst van geld als van beweegreden of loon, een laagheid of hardheid vindt, waar de ziel zich tegen zet.' Omtrent Bilderdijks waardeering van de personeele hoedanigheden van denzelfden Vorst, deelt Tydeman in de O p h e l d e r i n g e n e n B i j v o e g s e l e n XII, bladz. 340 de volgende bijzonderheid mede. 'Het is bekend dat deze voortreffelijke jonge Vorst [Prins Willem George Frederik, die te Padua overleed] door velen verr' boven zijn in leven gebleven ouderen Broeder (onzen [in 1839] tegenwoordigen Koning) geschat wierd. Ik vroeg hierover Bilderdijk, die de beide Vorsten had zien opgroeijen, eens vertrouwelijk: doch hy stemde dat geenzins toe'

Bladz. 291, r. 1-10 en 292 r. 2.

Ook in het vers ter eer van Willem V geplaatst in de A a n t e e k e n i n g e n op Le Francq van Berkhey's L i j k g e d a c h t e n i s (bl. 70-76) heeft Bilderdijk eenige zeer sterke coupletten tegen deze politieke beschikking (K.D. XIII, bladz. 104 en 105.) Doch in die zelfde A a n t e e k e n i n g e n volgt onmiddelijk de gedeeltelijke te rug neming of althands verzachting der te hevige uitspraak: 'Dit stukjen, dat sedert 1802 in Duitschland in ieders handen is, men denke voor 't overige over deze

schadeloosstellingen, en de noodzakelijkheid van bij veranderde Staatsbetrekkingen en bezittingen, eene zekere gelijkmatigheid en evenwicht te bewaren, zoo men wil (het geen veellicht de Dichter als Dichter voorbij gezien heeft, alleenlijk getroffen door een grootmoedig woord van zijn' Vorst en Vriend), schildert de ziel van Willem den Vijfde met geene dan natuurlijke, dan waarachtige kleuren.' Zie de even aangehaalde plaats, bladz. 76 en 77.

Bladz. 292 r. 6-10.

Toch wel niet in by uitstek welwillenden zin zal het woord op te vatten zijn geweest, dat de Princes by gelegenheid eener audientie, na het herstel van het Doorluchtig Stamhuis in 1813-1814, aan Bilderdijk (volgens zijn eigen verhaal aan my in die zelfde dagen) ten andwoord gaf, toen hy onder anderen tot Haar gezegd had: 'Uwe Hoogheid zal my waarschijnlijk na zoo vele jaren wel vergeten zijn.' - 'N e e n , m i j n h e e r B i l d e r d i j k , U v e r g e e t i k n o o i t .'

Bladz. 299 r. 1.

De uitdrukking en het beklag komt meermalen voor in de uitgegevene en niet uitgegevene Correspondentie met de Vries. Midden in de dagen zijner gunst by Koning Lodewijk kwelt hem, niettegenstaande zijne voorbeeldelooze werkzaamheid, het zelfde denkbeeld by het besef, juist of onjuist, dat die werkzaamheid eerst recht vruchtbaar zon kunnen zijn, als zy verbonden was aan de plicht eener bepaalde betrekking. Hoor hem o.a. in het vers aan zijne Egade (K.D. XI, 6):

'k Voel my, nutloos pak der aarde,
(Horzel in Gods honiggaarde!)
Ieder beet op 't harte gleên.
'k Moet, voor nooddruft, steenen zwelgen
'k Moet en u en onze telgen
Ach! met blote giften voên.

En toch, gaf hy met dezelfde openheid overal en ten allen tijde zijn afkeer van posten, vooral bezoldigde posten, te kennen. Zie b.v. in de Aanteekeningen op het U i t z i c h t o p m i j n d o o d de aanleiding tot zijne nederlegging van het militair Auditeurschap (bl. 453 hierboven). Wy wezen hier de eenige oplossing aan, die hy zich van deze twee strijdige beseffen voorstelde. Vergelijke men ook nog het N a b e r i c h t van de Z i e k t e d e r G e l e e r d e n : 'Vermaken van tafel, van spel, of dartelheid, hebben nooit voor my bestaan. Mijn lust was wel te doen, recht en onschuld voor te staan; mijn uitspanning, de uit-

oefening van de fraaie kunsten en letteren; maar mijn doel was in alles eenzelvig: de vervulling eener bestemming, waarvan ik verlichting voor 't Nageslacht, welvaart voor 't Vaderland, en uitzetting van de grenzen der menschlijke kennissen hoopte. - En zie daar thands waar toe ik gebracht ben! Een nuttelooze last voor my zelven, zijg ik langzaam en smartelijk ten grave, en mijn onvoltooide arbeid en uitzichten zullen met my verloren en vergeten ziju.'

Bladz. 304, r. 7-1. v.o.

Van de moeite, die zich de Vries gaf voor het Professoraat te Franeker, zagen wy bladz. 172 en 173 van de Bijdrage. Uit de brieven aan denzelfden trouwen Vriend een weinig later, onder Koning Lodewijk, blijkt in bijzonderheden hoe gaarne hem ook Jeronimo de Bosch Hoogleeraar te Leyden zou gezien hebben, na dat hy vroeger voor hem aan Groningen gedacht had (Brieven II, 89, 130, vergeleken ook nog met bladz. 183). Zijne bereidheid om te Moskow of te Kazan een openbaren leerstoel te aanvaarden bleek ons insgelijks uit verzen en brieven (bladz. 160, 179, 303). In de uitgegeven Correspondentie komt ook nog een Latijnsche Brief voor uit den jare 1812, waarin de Dichter in dit moeilijk tijdvak zijns levens zich by den Deenschen Ridder en Conferentieraad von Moldenhawer aanbiedt voor een leerstoel in de Rechten te Konsberg, in Noorwegen. Of deze Brief alleenlijk geconcipieerd werd, of ook werkelijk opgezonden, blijkt niet. Brieven III, bladz. 191-195. Verg. Voorbericht van dat Deel bladz. XII.

Bladz. 315, r. 1-3.

Men zie het Voorbericht van het Dichtstuk (K.D. XV, 167): 'Het gevoelen van de wording der dieren, hier voorgedragen, en zekerlijk (zoo ik iets gevoel) Dichterlijk, is verre van nieuw te zijn. Ik heb voor het Dichtstukjen eenige woordeu van den voortreflijken Ramsay, hiertoe betrekkelijk, aangevoerd, en voorts in zeer korte aanteekeningen, tot eenige enkele wenken der Heilige bladeren verwezen, waarin onder de afgevallen Engelen eene driesoortigheid ondersteld schijnt te worden.' De woorden van Ramsay, waartoe de Dichter hier verwijst (K.D. v, 124), zijn de volgende: 'It is against the impious degradation of the ancient Mosaïcal doctrine of transmigration that the Fathers declaim, and it is alone this, that the Councils condemn, and not the true Scripture doctrine of degraded intelligences that animate brutal forms, which regards only that portion of angelical spirits

that were not shut up in the abyss and that are quite different from human souls.' Ramsay's Philos. principles of natural and revealed Religion, Part. II. Chap. V.

Bladz. 315, r. 11-7.

Men vergelijke ook, tot eene bijdrage op nieuw voor de kennis van des Dichters vroege ontwikkeling en gantsch eenige zelfvorming, het Voorbericht voor dezen zijnen dichterlijken arbeid (K.D. XV, 200): 'Inderdaad, en om ernstig te spreken, is dit stukjen van geenerlei waarde voor het lezend Algemeen, en heeft alleen eenig belang als herinuering aan het tijdperk van mijn vroegsten leeftijd, toen ik als kind de Batrachomyomachie, die my in 't Grieksch nog wat te hoog was, uit het Latijn naar mijn vatbaarheid overbracht. Een sedert vergeten en verloren arbeid! doch waarvan ik my thands, in mijn ouderdom, een tien-, of twaalftal verzen weder herinnerde. - - Dus kreeg deze Kikvorsch- en Muizenzang [als herinnering uit altijd aandoenlijke kindschheid] nu een nieuwe waardy voor mijn hart, en hem te herlezen, was hem over te brengen; want dit is inderdaad de tooverkracht van de Grieksche verzen, en waarvan het Latijn niets of weinig heeft, dat terwijl de vertaling der Latijnsche een soort van overleg en voorbereidende ernst vereischt, de Grieksche daarentegen niet gelezen worden, of men denkt, of liever men leest ze (gewillig of onwillig, en zonder er zich toe te zetten) in Neêrduitsche versmaat die van zelve uitvloeit. - - Zoo ontstond dan deze nieuwe Overtolking, welke de byzonderheid heeft van in een tusschenvoegsel van een groote anderhalf-honderd verzen nog een aantal personaadjen ten strijde op te voeren, waar de Grieksche Dichter geen kennis aan had, schoon zy voor het overige zoo getrouw is, als men in een stukjen van dezen aard vergen kan.'

Bladz. 331, r. 3 en 4 v.o.

Men zie Bilderdijks Bijschrift op Antonides (K.D. XIII, 439):

> De Dichter op wiens stoute en forse reuzenschreden
> Mijn starend oog zich hechtte, in d'opgang van Parnas;[1]

Het geen volgt tempert dien lof wel wederom vrij wat. Men zie hem naar eisch geschetst en gewaardeerd by onzen zielvollen Hofdijk, Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde voor Gymnasiën en Zelf-onderrigt, bladz. 241-252.

1 Vergelijk bladz. 393 boven.

Bladz. 322, r. 13-18.

Alle vrienden van Bilderdijk, eenigzins bekend met zijnen stijl en wijze van opvatten, herkennen zonder eenige moeite zijne hand zoo in de Vertaling, als in de Aanteekeningen hier en daar onder de bladzijde, zoo dat Glinderman ze allen met het volkomenste recht in zijne L i j s t d e r W e r k e n heeft opgenomen. Onder het geschrift van Chalmers hebben die Aanteekeningen de strekking om vooral ook op de vervulling (reeds geschied en nog aanstaande) der prophecyen te wijzen. Merkwaardig intusschen is in het bijzonder zijn woord in de N a r e d e v a n d e n V e r t a l e r (bladz. 241-243): ‘Intusschen gevoelt ieder (vertrouwt men), dat dit geheele betoog van Chalmers eigenlijk op een bloot Historisch bewijs van den opgang des Christendoms neêr komt. En wat kan een historisch, een bloot historisch bewijs ons meer, dan een historisch geloof, opleveren. Zekerlijk echter is het Geloof eens Christens iets meer, iets geheel anders, dan te gelooven, dat de inhoud van de Evangelien in waarachtige gebeurtenissen bestaat, en dat zy waarlijk door de Schrijvers op wier naam zy gaan, opgesteld, en onvervalscht tot ons over gekomen zijn. Dit mag het VERSTAND erkennen, en het moge een heerlijke zaak zijn en die wy eenen ieder toewenschen; m e t h e t HART g e l o o v e n ter zaligheid is iets anders, en hiertoe is het dat wy onze medemenschen moeten trachten op te leiden. Te bevroeden hoe weinig 't koude verstand zij, maar geheel hart, geheel gevoel voor Jezus te zijn, Hem te leven, Hem te sterven, en Geloof, Liefde, en Hoop, tot ééne aandoening, één gevoel, ééne wijze van zijn te vereenigen, en in deze gesteldheid van ziel Zijne glorievolle wederkomst staroogend te gemoet te zien, dit is Christen zijn. - Geheel iets anders is dus 't Evangelie voor den Christen, als den Onchristen. Voor den laatste, of voor zulken die dezen naam dragende, het Christendom in hunne onverschilligheid helpen verwoesten, zijn de bewijzen van dit boekdeeltjen eigenlijk dienstig. Maar niemand schatte het daarom gering! De hoeveelste onder ons, Christenen, behoort niet tot deze kategorie; en wie onzer heeft in deze dagen van Zelfaanbidding en Afgodery des verstands, (waarin niemand licht zichzelven geheel vrij zal kennen van de kniën somwijlen voor dezen Baäl te buigen,) niet nu en dan noodig tot de historische bewijzen van 't Evangelie te rug geroepen en daarby van tijd tot tijd weder op nieuw bepaald te worden, om niet door het alles besmettend Ongeloof, dat alles rondom ons verpest, bekropen en ongevoelig vergiftigd te worden. - Alleenlijk wenschte hy, die de vertaling van dit Stukjen op zich nam,

dat de Christen zich met deze soort van bewijzen voor de waarheid des Christendoms niet genoegde. - Daar zijn meer, daar zijn velerlei en onwederstanelijke bewijzen voor den Christen; en deze hopen wy dat niemand voor die soort van bewijzen die hy met den Onchristen gemeen kan hebben, zal achterstellen.' Het is wat hy zoo menigmaal ook in dichterlijken vorm heeft uitgedrukt (vergelijk de plaats in zijn God en de Mensch, K.D. V, 174-176).

Van Hermes Betrachtingen by het Ziekbed, door Bilderdijk vertaald, is dezer dagen een herdruk in 12°. verschenen by den Boekhandelaar J.M.E. Meijer te Amsterdam.

Bladz. 325, r. 3-1. v.o.

Tot staving dezer, ongerijmd genoeg, in gesprekken en geschriften wedersprokene maatschappelijke bevoegdheid van een (in elk geval gepromoveerd) Geleerde om Historie en Nederlandsch Staatsrecht te doceeren, verwijst Prof. Tydeman, in zijne Voorrede voor de Geschiedenis des Vaderlands, bladz. XII, ten overvloede op Art. 2 van het Koninklijk Besluit van 2 Augustus 1815 tot regeling van het Hooger Onderwijs, met bijvoeging der volgende alinea: 'Trouwens, de natuurlijke vrijheid om onze denkbeelden of onze kundigheden, over alle deelen van kennis en wetenschap, 't zij mondeling of schriftelijk, en op gezette of onbepaalde tijden, gratis of pro honorario, aan anderen voor te dragen, zou voorwaar! geene uitdruklijke bekrachtiging noodig gehad hebben, ware niet het tegenstrijdig en geheel exclusif stelsel der Fransche Universiteit in 1811 alhier ingevoerd geweest; - welk nu eerst door de inrigtingen van dat Besluit afgeschaft en vervangen werd. Het was dan bespottelijk, maar toch ook ergerlijk, telkens in maandelijksche of andere schimpschriften op Bilderdijk, over zijn onbevoegd en eigendunkelijk aangematigd leeraarschap in de Nederlandsche Geschiedenis te hooren klageu en hem dat te hooren verwijten: - en door wie? Immers door lieden die onophoudelijk en onvermoeid, doch zonder openlijke aanstelling, en dus even "onbevoegd," er op uit waren, om hunne tegen de gevoelens van Bilderdijk gekante leer aan het publiek in te scherpen.'

Bladz. 326, r. 2.

Prof. Tydeman t.a.p. bladz. XIV schat het aantal, van 1816 tot op het vertrek uit Leyden in 1827, in alles op geen veertig.

Bladz. 327, r. 1-14.

Heeft gedaan, zeiden wy; en wy kunnen er met geen mindere waarheid bijvoegen: en wel mag voortgaan te doen. Niet slechts Lulofs en de Wind, die op het terrein van Historie des Vaderlands zeker onder de meer of min felle tegenstanders, hier bedoeld, mogen gerekend worden, maar Siegenbeek zelf heeft in eene plechtige Jubeloratie ten jare 1847, by al de hevigheid van zijnen aanval op Bilderdijks Geschiedenis des Vaderlands door zijnen Amptgenoot uitgegeven, moeten erkennen dat 'die Lesseu veel bevatten hetwelk niet weinig kan toebrengen ter opheldering van de aloude gesteldheid van Holland, het Leenrecht en geheel het Staatsrecht in de Grafelijke tijden.' Men zie geheel het belangrijk pleidooi van den Hoogleeraar Tydeman ter handhaving zoo van Bilderdijks arbeid als van zijne mededeeling daarvan in het openbaar, Geschiedenis des Vaderlands XIII, bladz. 46-83. Ik geloof, dat het resultaat eener van onderscheidene zijden toegelichte beschouwing van dezen postumen arbeid des grooten Dichters, by wezenlijk onpartijdigen wel veel eer op meer dan op minder zal nederkomen, dan: de erkenning, met Tydeman, dat BILDERDIJK even min moet gelezen worden zonder WAGENAAR, als WAGENAAR zonder BILDERDIJK, - de erkenning, met de Wind, dat in Bilderdijks Geschiedenis zoo veel met scherpzinnigheid is aangewezen en afgeleid, dat de Geschiedvorscher genoopt wordt, om ook de meest vreemde voorstellingen van B. aan de waarheid te toetsen, - de erkenning, met Groen, dat - terwijl 'en bonne justice, Wagenaar ne pouvait échapper à la sévérité de la critique, (lui, qui) a traité le Moyen-âge sans les connaissances requises et surtout avec une profonde ignorance du Droit Féodal, - (qui) a considéré la République daprès le point de vue étroit des Etats de la Hollande;' - Bilderdijk, by al wat ook deze zijn uitnemende hoogschatter, en in zeker opzicht kweekeling, tegen zijne Geschiedenis des Vaderlands heeft ingebracht, reeds daardoor groote diensten bewezen heeft, dat hy verklaard heeft 'une guerre à mort à cette histoire stéreotypée qui avait pris possession des esprits,' en dat hy heeft om ver geworpen 'les bornes, que Wagenaar semblait avoir posées aux recherches.'[1]

Nog altijd blijf ik van gevoelen, dat de titel van b.v. Lessen

1 Groen van Prinsterer, Archives de la maison d'Orange Nassau (2e druk), p. 31-34.

over de Geschiedenis des Vaderlands een meer gelukkige zoude geweest zijn om den arbeid van Bilderdijk te karakteriseeren, dan stoutweg die van Geschiedenis des Vaderlands, al is ook hierin Bilderdijks eigen schrift door zijnen hooggeleerden Uitgever gevolgd,[1] en al is de titel niet in objeetieven zin bedoeld, maar subjebtief in betrekking tot-, en in tegenoverstelling van het academisch Collegie van Prof. Siegenbeek. Juist die bedoeling van Bilderdijk ware door de benaming van Lessen over de Geschiedenis des Vaderlands zoo veel beter en helderder uitgekomen. Moge ook Bilderdijk zelf zijn hoog belangrijk Dictaat op den omslag (zeer natuurlijk) Geschiedenis des Vaderlands getiteld hebben, in de eigenhandige verklaring, waarvan een Fac-Simile ons gegeven is achter de Voorrede D.I. tegenover bladz. XXIV, heeft hy zelf het genoemd zijn werk en eigenhandig opstel van de Historie van Holland, behelzende zijne volkomene Voorlezingen gedurende eenige jaren over dat onderwerp gehouden.

Bladz. 329, r. 3 en 330 r, 1, 2.

In de Nederlandsche Stemmen over Godsdienst, Staat-, Geschied- en Letterkunde werd op 23 July 1838 het afsterven van den edelen Staatsman in drie en veertigjarigen ouderdom, op volgende wijze herdacht: ‘In den loop dezer maand werd een onzer geliefde vrienden door God van den werkkring afgeroepen, welke hem, sedert weinige dagen, in de benoeming door Z.M. tot lid van den Raad van State scheen geopend te worden. - Behoorde hij (Willem van Hogendorp) door zijne steeds bewezen hartelijkheid en vriendschapstrouw tot eenen meer beperkten kring, hij behoorde ook aan Nederland door den naam, dien hij met eere droeg, en den Vader, in wiens roem hij met zoo veel warmte deelde. Door zijne bekende Dissertatie over Willem III, kenschetste hij zich als handhaver eener hoogere legitimiteit, en bragt hij zijne hulde toe aan den man, die de slavernij, welke Europa van Frankrijks zijde bedreigde, eene eeuw vermogt uit te stellen. Onder den Burggraaf Du Bus was hij op Java werkzaam met een ijver en beleid, die ook hier erkend werden. Op zijn sterfbed werd de waarheid zoo als zij in Christus is, die steeds voor hem een voorwerp van eerbied en onderzoek geweest was, ook de grond zijner eenige hope; - en hij mogt blijmoedig getuigen, hoe God de behoefte des harten naar

1 Geschiedenis des Vaderlands XIII, 46.

Hem kan opwekken en vervullen. In Christus vond hij ruste. Ziende op Hem, mogt hij ontslapen in 't vertrouwen, dat zijn overgang t e n l e v e n was. (W. d(e) C(lercq).'

Bladz. 331, r. 11 en 10 v.o.

Eenige regels van den grootsten onzer Nederlandsche Dichters in het Album van mijn hooggeschatten vriend Jhr. Mr. P.J. Elout, met den eerbied van een dankbaren voormaligen hoorder en steeds warmen bewonderaar door hem te recht op hoogen prijs gesteld, konden wegens een aangenomen beginsel by de Uitgaaf der K o m p l e e t e D i c h t w e r k e n ten aanzien van in druk onuitgegeven Gedichten, onder de G e l e g e n h e i d s v e r z e n daarin niet opgenomen worden. Het is my aangenaam, het hartelijke woord, a a n B i l d e r d i j k s (in tijdsorde) l a a t s t e n d i s c i p e l, op diens vriendelijke vergunning althands hier te mogen in het licht geven:

Van hem, aan wien we ons hart in ware vriendschap hangen,
Den laatsten levensvonk in d' adem op te vangen
Is dierbaar aan 't gevoel van zielen u gelijk:
Daar, Elout, hebt ge u 't recht door braafheid op verkregen;
Ontfang dan dit Vaarwel als vaderlijken zegen
Van d' uitgeputten maar u dankbren

BILDERDIJK.

H a a r l e m,
den 2en van Bloeimaand, 1827.

Ik voeg er, op gelijke vergunning, nog een ander onuitgegeven Albumvers by, gericht aan een thands reeds sedert veertig jaren waardigen Evangelieverkondiger, die, even als wy, nog heden ten dage zijne verplichtingen dankbaar erkent aan den Christenstrijder en lijder, van wien ook hy in zijn Studententijd, en verder in zijn gewijd vak, het voorrecht had zoo menig goed woord by monde en op schrift te ontfangen en in zijn hart te bewaren.[1]

Ga moedig, ga verblijd des Heeren akker ploegen!
Gezaligd is het zweet in dezen bouw geplengd;
Zaai 't Evangeliewoord, van valschheid onvermengd,
En zie gezegende oogst op 't Godgeheiligd zwoegen!
En, zoo gy 't onkruid ter verstikking op ziet staan,
Of 't wroetend ongediert' aan scheut of wortel knagen,
Vertwijfel niet, mijn Vriend, noch laat uw hand vertragen.
De Heiland kent uw werk, en 't heuchlijk uur breekt aan,

1 Zie de B r i e v e n aan Ds. C.C. Callenbach in Dl. V der Verzameling, bladz 267-313.

Dat ge, als de ontzachtbre zeis door 't rijpe graan zal ruischen
En de onuitbluschbre vlam door braam en distel bruischen,
Met dankbre erkentenis en nooitvergangbre lust
In 's Hemels graanschuur op gewonnen garven rust.

Τῷ νικῶντι δώσω ψῆφον λευκὴν, καὶ ἐπὶ τὴν ψῆφον ὄνομα καινὸν γεγραμμένον, ὅ οὐδεὶς ἔγνω εἰ μὴ ὁ λαμβάνων.

Dit, Leeraar, zij uw troost op 't donkre pad van 't leven,
Dit Godsgetuigenis, geen sterflijk lofgestreel!
Ja, zij dit heilig woord uw boezem ingedreven;
Die keursteen, U ten deel!

9
18—25.
25

Bladz. 339, r. 1-8.

'Ik geniet eene blijmoedigheid (schrijft hy, onder anderen aan de Vries in 1825) die my in den bloei mijns levens vreemd was.'

Bladz. 345, r. 9.

Het oorspronklijk Engelsch luidt (na de overbrenging in die taal van des Nederlandschen Dichters vers op de verschillende afbeeldingen, van hem gemaakt) sterker, als blijkt, dan het eenigermate verkort begrip in mijne overzetting, aldus:

'And who is Bilderdijk?' me thinks thou sayest
A ready question; yet which, trust me, Allan,
Would not be asked, had not the curse that came
From Babel, clipt the wings of Poetry.
Napoleon asked him once, with cold fixed look,
'Art thou then in the world of letters known?'
And meeting his imperial look with eye
As little wont to turn away before
The face of man, the Hollander replied,
'At least I have done that whereby I have
There to be known deserved.'

A man he is
Who hath received upon his constant breast
The sharpest arrows of adversity.
Whom not the clamours of the multitude,
Demanding, in their madness and their might,
Iniquitous things, could shake in his firm mind;
Nor the strong hand of instant tyranny
From the straight path of duty turn aside;
But who, in public troubles, in the wreck
Of his own fortunes, in proscription, exile

Want, obloquy, ingrate neglect, and what
Of yet severer trials Providence
Sometimes inflicteth, chastening whom it loves,
In all, through all, and over all, hath borne
An equal heart; as resolute toward
The world, as humbly and religiously
Beneath his heavenly Father's rod resigned.
Right-minded, happy-minded, righteous man!
True lover of his country and his kind;
In kwowledge and in inexhaustive stores
Of native genius rich; philosopher,
Poet, and sage. The language of a state
Inferior in illustrious deeds to none
But circumscribed by narrow bounds, and now
Sinking in irrecoverable decline
Hath pent within its sphere a name, with which
Europe should else have rung from side to side.
Such, Allan, is the Hollander to whom
Esteem and admiration have attached
My soul, not less than pre-consent of mind
And gratitude for benefits, when being
A stranger, sick, and in a foreign land,
He took me, like a brother, te his house,
And ministered to me, and made the weeks
Which had been wearisome and careful else,
So pleasurable, that in my kalendar
There are no whiter days.

Bladz. 348, r. 1-3.

Men hoore het hem zelven op zeventigjarigen ouderdom in half luimigen trant beklagen in zijne W a a r s c h u w i n g (K.D. XII 293, 294):

Even als een oude baker enz.

Bladz. 349, r. 8-6 v.o.

Men zie aan de beide hier genoemde Vrienden de B r i e v e n II, 300-320 en III, 306-316.

Bladz. 352, r. 4 en 3 v.o.

Niet waarschijnlijk maar zeker; volgens des Schrijvers eigene opgave in de G e d a c h t e n i s r e d e o p W.C. d e V l e t t e r. Zie Mr. J. Pan in de meermalen aangehaalde A a n t e e k e n i n g e n in den A l g e m. K o n s t - e n L e t t e r b o d e van 1849 en zijn beroep aldaar op eene

Bijdrage van den Heer de Jager in het Letterkundig Magazijn voor Wetenschap, Kunst en Smaak voor 1834.

Bladz. 352, r. 1 v.o.

Ik heb elders met een woord te kennen gegeven aan welke omstandigheden de uitgaaf van dien postumen Bundel, die ik veeleer om meer dan ééne rede blijf betreuren, te wijten is. Zie Rekenschap van opvatting en uitvoering van het plan der Kompleete Dichtwerken, D. XV, 596.

Bladz. 355, r. 9-21. v.o.

Zie BEZOEK by Bilderdijk in den zomer van 1831 in de Vaderlandsche Letteroefeningen 1832, en lets over een bezoek by Bilderdijk (by wijze van antwoord) in het Letterkundig Magazijn van 1832, ingelijks den Brief in den Algem. Konst- en Letterbode 1832, bladz. 227-231.

Bladz. 358, r. 9 v.o.

Deze philologische en kritische arbeid door onzen Dichter aan Manilius besteed, lijdt (zoo ver ik my het werk uit vroegere inzage herinnere) aan een tweeledig gebrek; - het eerste, dat de voorgestelde emendatiën, geheel Bilderdijksch als zy zijn, de hoogte van des Latijnschen Dichters vlucht veelal te boven gaan, - het tweede, dat zy niet altijd aan de wetten der quantiteit voldoen, een punt waarop onze Dichter ten aanzien van het Latijn zich, ten gevolge waarschijnlijk zijner autodidactische vorming, altijd zwak heeft gevoeld. Wy maken er hier opmerkzaam op, als eene soort van curiositeit. Alleenlijk men versta ons wel, - hetgeen aan Bilderdijk ten aanzien der Latijnsche poëzy ontbrak, was alleen de hebbelijkheid van onmiddelijke onderscheiding tusschen het lang- of kort zijn eener sylbe, geenszins gebrek aan het fijnste gevoel, ook hier, van metrum en versbouw. Met andere woorden, ook aan Bilderdijk zou het, gelijk eens aan een anderen beroemden Geleerde (niet-Dichter), kunnen gebeurd zijn te citeeren: Novus (in plaats van Magnus) ab integro scilorum nascitur ordo.

Bladz. 361, r. 15.

Men voege by dit getuigenis van een reeds lang overleden, en dus in onze dagen ligt by velen als verouderd te beschouwen Taalgeleerde, dat van een levenden en veel gezag oefenenden Hoogleeraar in het vak. Dr. M. de Vries, die in zijn Redevoering by de aanvaarding

van het Hooglecraarsampt te Groningen een zoo onbepaalde hulde bewees aan des Dichters ongeëvenaard meesterschap over de taal, had even te voren in dat zelfde jaar 1849 in eene Voorlezing over de Nederlandsche Taalkande zijne belangrijke kritiek van Bilderdijks verdiensten ten aanzien dezer Wetenschap met deze uitspraak besloten (bladz. 28): 'Ware hy niet onze grootste dichter, hy zou onze grootste taalkenner zijn.' - Ik heb geene rede te vermoeden, dat in de sedert omgeloopen jaren Prof. M. de Vries dit zijn gevoelen veranderd of gewijzigd hebbe. Des te meer mag het verwonderen, als men zoo dikwerf ook in dit vak de mannen van den dag zich over Bilderdijk zoo cavalièrement, ja zelfs met, jegens dergelijke dooden allerminst passende, ironie ziet uiten.

Bladz. 362, r. 13-15.

Men zou zich ten sterkste bedriegen, indien men van eenige heftige uitvallen, vooral in Bilderdijks poëtische schriften, tegen Philosophie en Philosophen ging besluiten, dat het hem het zij aan den wijsgeerigen aanleg, het zij aan de waardeering van dit vak van menschelijk denken en weten ontbroken kan hebben. Wat wezenlijk dichter en denker leeft er zonder een krachtig philosophisch element? Het is alleen waar eene opgeworpene of ondoorwrochte Philosophie zich aanmatigt Gods Woord en Openbaring te meesteren, - of ook wel aan de Godsgaaf der Poëzy wetten te geven, - dat de verontwaardiging des Dichters (billijk!) tegen haar ontbrandt. Zie, wat het laatste inzonderheid betreft, onder zeer velen de plaats in zijne Kunst der Poezy (K.D. VII, 70-72 en 78, 79). Wat betreft zijn oordeel verder over wijsgeerige stelsels en scholen van Wijsbegeerte, wien zal het verwonderen, dat hy zich wel aan geene van die kon aansluiten, maar evenwel overal gaarne en zonder vooroordeel hulde deed aan het geen daarin ook zijne overtuiging of intuïtie van betrekkelijke waarheid erkende of ontdekte. In dien geest laat hy zich o.a. over Kant ergens uit (K.D. XV, 95, 96), schoon hem, den voormaligen maar bekeerden Stoïcus, niets meer tegen de borst moest stuiten dan eene Kantiaansche Autonomie. - Van alle metaphysische stelsels was ten allen tijde dat van Leibnitz het meest naar zijn hart; die voorkeur lag in de lijn zijner zelfvorming ook op dat gebied (zie de Aanteekingen op het Uitzicht op mijn dood, bladz. 466). Wy weten door Kinker (t.a.p. in den Recensent der Recensenten, zie bladz. 429 boven), dat ook de oude Heer Bilderdijk met grondige kennis van het stelsel Leibnitziaan was. By den zoon, onzen grooten Dich-

ter, werkte het mede tot zijne vorming als Christen. - Wat Bilderdijk als Wijsgeer was, of, wil men, Bilderdijks wijsgeerig stelsel, werd eens op treffende wijze in eene Voorlezing, en (wegens het klare en beknopte der voordracht) nog treffender in een welsprekenden Feestdronk, ten jare 1856, door Prof. Martinus van der Hoeven uiteen gezet. De hoofdgedachte kwam neder op het geen de Dichter zelf in zijn Voorbericht tot zijn vers: de Dieren (K.D. XV, 166, 167) de verstandhouding van de geestelijke wareld met de uiterlijke of liever zintuiglijke in beider innig verband, ja eenheid noemt. Men leze in haar geheel de plaats, waarvan vooral ook het slot voor het onderwerp dezer Aanteekening merkwaardig is: 'Mocht men den onvergelijkelijken Leibuitz recht en innig leren verstaan, en van alle Engelsche Filosofie het bloot opzamelen van natuurproeven behouden, het menschdom zou zekerlijk minder geslingerd en gelukkiger zijn. Maar wie verstaat, of wie proeft, als het waarheid geldt? Daartoe zijn de leerstelsels in hare ronding, daartoe de toejuiching der wereld te lief.' Men vergelijke de plaats uit het vers aan Cats, bladz. 135 der Bijdrage, r. 6-17.

Bladz. 362, r. 1-19.

Onder het vele belangrijke, dat na den eenmaal (misschien inzonderheid door middel dezer Uitgaaf) gelegden grondslag eens Geheels van Bilderdijks Dichtwerken voor de diepere kennis van den man en zijne schriften te doen zou zijn, behoort wellicht ook een of het ware chemische nasporing van de verschillende bestanddeelen, - b.v. het Christelijke, het oud-Nederlandsche (bepaaldelijk het Amsterdamsche), het rechtsgeleerde, het medische, het artistische, - waaruit de Bilderdijksche poëzy is zaamgesteld, of wier invloed daarop in onderscheidene betrekking kenbaar is.

Bladz. 366, r. 1-7.

'De Heer Bake deelt eenige denkbeelden mede over de Epopéen. Hy is van oordeel, dat zeer vele redenen pleiten voor het gevoelen van hen, die meenen, dat noch de Iliade, noch de Odyssée, door den dichter als zoodanig geheel ontworpen is, dat het gedicht ééne hoofdhandeling bevattede, die noodzakelijk aan een geschakeld werd ontwikkeld. Behalve het onbruikbare van zulke lange gedichten in den tijd toen poëzy alleen tot mondelinge voordragt bestemd was, terwijl alle andere dichtsoorten by de Grieken steeds tot eene zeer matige uitgebreidheid beperkt werden, kwam het den Spreker opmerkelijk

voor, dat die Epopée, waarvan men het ideaal in de Iliade en de Odyssée meent te vinden, door geen' enkelen dichter was nagevolgd tijdens de lange en bloeijende periode van Griekschen smaak en genie; en dat de onhandige navolging van een denkbeeldig model eerst was begonnen met den Alexandrijnschen tijd. De Spreker beweerde dien ten gevolge, dat, zoo wel de Aeneis en andere Romeinsche Epopéen, als die der lateren, tot op onzen tijd toe, niet dan van een moeitevol streven getuigden naar die verbazende uitgebreidheid van behandeling, die men meende eene hoofdvereischte van deze dichtsoort te zijn; zoo dat hy in bedenking gaf, of alle die voortbrengselen, hoe zeer dan ook schitterende met de gaven van uitstekend talent, niet als voorbeelden konden geacht worden van het door een ingebeeld model buiten het ware spoor verleid genie. - Deze voordragt geeft aanleiding tot eene levendige wisseling van denkbeelden, waarby de Epische poëzy door de Heeren Koenen en Karsten wordt verdedigd, terwijl de Heer Vreede zich aan de zijde van den Spreker schaart en diens gevoelen nader ondersteunt.'
Aanteekening van het verhandelde in de Sectie-Vergaderingen van het Provinciaal Utrechtsche Genootschap van Kunsten en Wetenschappen ter gelegenheid van de Algemeene Vergadering, gehouden in het jaar 1845, bladz. 57, 58.

Bladz. 366-369.

Met leedwezen, maar in den meest kalmen ernst, moest ik hier eene stem opheffen tegen het Tijdschrift de Gids, inzonderheid tegen een zijner voornaamste Redacteuren, wiens naam zich hier wel van zelve laat invullen, ofschoon mijne betrekking van achting in meer dan één opzicht voor zijn talenten en natuurlijk karakter, my te rug houdt van dien by eene zoo stellige afkeuring en allerstelligst protest te schrijven. Niet als vriend, in dankbaren eerbied zoon, en in deze bladen apologeet van Bilderdijk alleen, heb ik my gedrongen en in gemoede verplicht gevoeld op te staan tegen de richting en het gezag van het in mijne oogen allerverderflijkste onder alle onze verderflijke Tijdschriften in den heerschenden geest. Ook als Dichter, Nederlander, Hervormde, en Christen, meen ik hier niet voor my-zelven alleen te spreken, wanneer ik openlijk verklaar dat voor my de Gids

door zijne overdrevene vereering van allerlei vreemde Machten op dichterlijk gebied, - Heinrich Heine niet uitgezonderd, - met min-

achting, miskenning, en door geen latere vriendelijke parenthesen weder goed te maken verguizing van Nederlandsche rechten, onwillekeurig telkens den regel van Béranger voor den geest brengt: A l'étranger il livra sa patrie, -

in wijze van doen, richten, en zich uitdrukken, het onredelijke doorgaans paart aan het onridderlijke, -

ten aanzien van Vaderlandsche en algemeene politiek en historie de meest roemrijke Protestantsche en Nederlandsche bladzijden dienstbaar tracht te maken aan de bestorming van dat Jericho,[1] waaronder niemand wel behoeft te twijfelen, dat Hervorming naar het Evangelie des Bijbels, zeer bepaaldelijk, in de Bijbelsche terminologie van het Tijdschrift begrepen is, -

ten aanzien van Godsdienst en Christendom, onder meer dan eenerlei in top geheschene vlag, een gids blijft onzer reeds veelzins zoo treurig verdwaalde natie naar materialisme en stofvergoding, - naar onrein Goethendom, als den voor onze verlichte eeuw by uitnemendheid passenden vorm van Christendom, - naar den in minder aristocratische vormen in den grond met hem homogenen Dageraad.

Bladz. 370, r. 2-12.

Zoo was hy (het moge hem dan nu tot lof of tot blaam gerekend worden!) even oprecht en even heftig in de uiting van de meest opposite indrukken, die menschen, historische personen, persoonlijke vrienden en tegenstanders op hem maakten, - ten opzichte van den zelfden persoon warm erkentelijk voor een groote of kleine weldaad, maar te gelijk even onverholen en onbedwongen in het uiten van afkeuring over een mishagend woord of daad. Dus, om een man te noemen, voor wien voorzeker en met alle recht zijn hart erkentlijk en hoogachtend sloeg, ontviel aan Bilderdijk even natuurlijk een allerscherpste hekeling van Klijn's Montigny, als zoo menig woord van liefde, trouw en, vertroosting tot den zelfden welmeenenden vriend, het zij in prosa of poëzy.[2]

Bladz. 370, r. 13-26 en 371, r. 1-6.

Toch (of liever, in de gegevene verhouding tusschen de ziel van Bilderdijk en het standpunt zijner tegenstanders, zeer natuurlijk) is hy door

1 Gids, Jan. 1857 bladz. 1.
2 Brieven III, 317-327.

eenen hunner van onverzetlijke halsstarrigheid en een consequenten geest van tegenspraak beschuldigd geworden, maar dan ook vrijgesproken van den smaadnaam van Girouette, die hem wederom anderen mildelijk toedienen.[1] De man, die zich tegen de triumfeerende Revolutie in 1795 met een woord, dat een daad was, verzette, en dien ten gevolge een elfjarige ballingschap leed, - een girouette! De man, die aan koning Lodewijk den te rug keer van Oranje, onder de Fransche tiranny het nationaal herstel van Nederland voorzeide, - een girouette! Het doet my leed, dat een Geleerde als de Hoogleeraar Mr. G. Mees Az. in eene opzettelijk daartoe ingerichte verhandeling, eenige jaren geleden, zijne bekwame pen tot een betoog in dergelijken zin heeft geleend.[2] Hy zelve, in een eerste plaats, zie het verwijt afgewend, het karakter van Bilderdijk ook in dit opzicht gehandhaafd, in drie kracht- en zinvolle bladzijden van den Hoogleeraar Tydeman, Geschiedenis des Vaderlands XIII, 40-42! - Ik houd my verder verzekerd, dat geen beter en billijker beroep mogelijk is dan op den Heer Mees zelven, die, met zijne erkende hoedanigheden als conscientieus Magistraatspersoon, geoefend Rechtsgeleerde, hoogschatter van Bilderdijk als dichter, nog eens de stukken van het proces (daaronder zijne eigene Verhandeling) herziende, by dieper opvatting van des Dichters handelingen en begrippen, het woord door hem zelf eens geuit, zal rechtvaardigen (K.D. XV, 203 en 204): ‘Mijne (beginselen of inzichten) waren door alle verwisselingen van leven, staat, tijden, omstandigheden, en plaatsen heen, en met alle de ongelijkheden die deze in de oogen van halfzichtigen, en die zich mijn hart naar het hunne verbeeldden, schijnbaar voort mochten brengen, ja met alle de bezwaarnissen en zwakheden die my drukten (dank zij der genadige Voorzienigheid!) steeds de zelfde.’ Aan de halfzichtigen, hier door den Dichter bedoeld, kan de Heer Mees op den duur zijne stem niet blijven geven. Verg. wederom Brieven II, 132.

Bladz. 371, r. 9-5 v.o.

Die hevigheid (het werd herhaaldelijk in de Bijdrage opgemerkt) is meer dan eenige andere eigenaartigheid in onzen Dichter, een sleutel voor de kennis van zijn leven en karakter, - een sleutel voor de oprechtheid van een karakter, dat evenmin, als wy zagen, zich

1 Vaderlandsche Letteroefeningen van Dec. 1850.
2 In de Werken der Maatschappy van Nederlandsche Letterkunde te Leiden, Nieuwe reeks Dl. VI, bladz. 57 volg.

zelven als den felsten tegenstander spaarde. Maar ook een tegengif by, waar die plaats mogen hebben, ook de meest overdrevene voorstellingen, paradosen of uitvallen op historisch of ander gebied. Men heeft het, zelfs van de zijde van alles behalve vrienden van Bilderdijk erkend, hoe veel gevaarlijker dan z i j n e hevigheid, de methode (om op historisch gebied te blijven) van b.v. eenen Wagenaar is, en van zoo velen met dezen, die zich wanen onpartijdig te zijn en onpartijdig te schrijven, wanneer zy hunne eigene begrippen ongemerkt en z o n d e r d a t w y w e t e n d a t w y z e v a n h e n h e b b e n g e l e e r d, weten in te storten. Men zie de Wind over Wagenaar, en Wagenaar over de kunst van historieschrijven, by Tydeman, G e s c h i e d e n i s d e s V a d e r l a n d s, XIII, 66 en volg. - Men heeft Bilderdijk ook als dichter de hevigheid, dan eens van zijnen lof (zoo het immers l o f geweest is) dan eens van zijnen smaad, met betrekking by name tot Napoleon verweten. Maar kon dan de Dichter het een of het ander in koelen bloede geuit hebben? Juist indien het zonder die heftigheid in opvatting en uitdrukking, - met prosaïsche kalmte, - met berekenend overleg geschied ware, - zou een s c h i j n althands van politieke onstandvastigheid moeten toegegeven worden. Doch in het geheel om Bilderdijk te verstaan, van hem te leeren, hem juist te waardeeren, moet men in hem onderscheiden den Dichter in zijne vervoering, - den Pleiter, die in den zin der zaak, die hy eenmaal ter handhaving op zich nam, als van zelve abundeert, - maar dan toch ook het eerlijke hart en het logische hoofd, wien midden in zijne sterkste uitingen waarheid als waarheid in den grond boven alles dierbaar en heilig blijft; - en aan die waarheid doen zelfs zijne meest paradoxe, en, zoo als zy dáár liggen, soms voor niemand geheel aannemelijke uitingen, op de eene of andere wijze hulde of dienst.

Deze Aanteekeningen zouden natuurlijk met nog een tal van aanhalingen, bijzonderheden, en anecdoten, betreffende zoo het leven als de werken des Dichters, hebben kunnen vermeerderd worden. Doch, op het gevaar af van juist het geen hier gegeven wordt nog te zien aangevoerd als een grond van verwijt dat niet veel meer, dat niet a l l e s van dien aart hier geleverd werd, moesten wy wel naar den aart van het bestek ons beperken. Vraagt men naar doel en richtsnoer met betrekking tot de keus van het betrekkelijk weinige? het was in eene eerste plaats

toelichting en rechtvaardiging van den inhoud der B i j d r a g e , het zij door aanhaling van 's Dichters eigene mededeelingen in hare meermalen letterlijke uitdrukking, het zij door het getuigenis van geloofwaardige tijdgenooten, - vrienden, tegenstanders, onverschilligen, - waar het tot staving of tot betere kennis van feiten noodig of oorbaar scheen. Hebben wy hier en daar misschien ons toegegeven in ruimer aanhaling van 's Dichters eigene verzen dan, voor dit doel, streng opgevat, onvermijdelijk was, - wy erkennen gaarne, dat geenerlei b l o e m l e z i n g hier wel mocht toegelaten worden; toch was het somtijds moeilijk, neen, naauwlijks te vorderen, dat wy ons by het strikt noodzakelijke bepaalden, en den Dichter zich zelven niet somslieten uitspreken ook boven het geen tot bloote opheldering vereischt moge zijn geweest.

Zoo hebbe dan overigens vooral dit laatste gedeelte van onzen arbeid den schijn meer of min van iets onregelmatigs, althands van eene soort van m e n g e l i n g zonder naauwkeurig bestemde grens of doel! Zoo als de A a n t e e k e n i n g e n daar liggen, mogen zy nog misschien voor een later en wezenlijker Biographie het zij zoo veel te ruimer stof aanbieden, het zij den weg aanwijzen tot een steeds volledіger kennis van den grooten Nederlander, in wiens veel omvattend leven ook aan de kleinigheden hare groote beteekenis niet kan worden ontkend.

In elk geval zullen belangstellenden in dergelijke bijzonderheden met my dank weten, onder mijne bronnen zeer bepaaldelijk aan den rijken voorraad door den Hoogleeraar Tydeman nedergelegd in zijne Uitgaaf van de G e s c h i e d e n i s d e s V a d e r l a n d s , - aan de mededeelingen uit boeken, portefeuilles, en getrouw geheugen, my verstrekt door de Heeren Dr. A. de Vries te Haarlem, Mr. Jer. de Vries Jzn. te Amsterdam, Mr. J.T. Bodel Nyenhuis te Leyden, drie hoogschatters van Bilderdijk, die om zijnentwil ook aan my by deze gelegenheid van hunne welwillende belangstelling op de meest verplichtende wijze hebben doen blijken.

[Slotwoord]

Tot het eind gevorderd van eenen voor hart en gemoed my zoo veelzins gewichtigen arbeid, vergun ik my een te rug blik op de achter my liggende bladzijden eer zy komen onder de oogen van het Nederlandsch Algemeen; - een te rug blik, met de uitdrukking eener diepe gewaarwording daarby.

Ik mag het niet ontveinzen, - het zij het klimmen van dagen en het minderen van krachten daarvan mede een oorzaak mag zijn, het zij louter en alleen een gevoel, sterker dan immer, van de verantwoordelijkheid verbonden aan mijne taak, - ik heb grootelijks tegen deze nieuwe werkzaamheid, die ik op my laadde, met betrekking tot het leven en de schriften van Bilderdijk, opgezien. Ik heb dit bepaaldelijk van het oogenblik, dat ik, door een eersten stap verbonden, niet meer te rug kon zonder te kort te doen aan de plicht, die elke aangegane verbindtenis, zonder aanzien van vermogen of onvermogen, met der daad op ons legt.

Niet de mogelijke, de waarschijnlijke, ongunst die aan mijnen naam, hier wederom aan dien van mijn geliefden Leermeester en Voorganger verbonden, te wachten stond, - niet het gezag van wetten opgeworpen door eene Kritiek aan wie het eerste vereischte om ze te geven, dat is doorworstelde Zelfkritiek, ontbreekt, -

niets van dat alles, niets dergelijks, bracht dien schroom by my te weeg, welke my anders tegenover het zij gezag het zij ongunst misschien zeldzaam of nimmer te last werd gelegd.

De schroom, - op dit oogenblik zelf van my nog niet geweken, - ligt in de vrees van door mijne onbekwaamheid eene nagedachtenis, die ik zoo hoogelijk vereer en liefheb, blootgesteld, - de goede zaak, die ik wilde dienen, door eigene onhandigheid veeleer benadeeld te kunnen hebben.

Ik weet, dat wy aan dit gevaar ons wagen by elke handhaving, op elk gebied, onzer overtuigingen. Maar daar is toch een onderscheid, of wy ons geroepen weten tot eene verdediging van waarheden wier handhaving een van hooger hand opgelegd b e l i j d e n is, en waarvan de innerlijke onberispelijkheid den moed onzes harten over alles, of het ware, doet heen zien, - dan of het de zaak en eer geldt van menschen, menschen hoe geëerd en voortreflijk ook, toch van gantsch gelijke bewegingen met ons zelve. Hier voorzeker kan zoo ligt onze ingenomenheid, tegen de beste voornemens aan, ons vervoeren niet slechts tot een verdediging van het laakbare, maar ook, door eene zeer natuurlijke te rug werking, niet zelden tot een overconscientieus loslaten of prijsgeven, juist omgekeerd, van het geen vastgehouden worden mocht en moest.

En evenwel! my zelven in mijn gemoed bewust, dat ik evenmin voor Bilderdijk als voor my zelven iets, wat het ook zijn mocht, zou willen bereiken door andere dan ridderlijke, dan zijner nagedachtenis en onze gemeenschappelijke beginselen niet onwaardige middelen, heb ik my tegen den schroom vermand; en ik schreef, zoo ik vertrouw, in geweten en met het oog op hooger doel.

Hiermede geef ik mijn, ook aldus (ik gevoel het diep), inderdaad zeer zwak en onvolkomen geschrift uit mijne handen af. Ik heb tot verantwoording of inleiding niets in te brengen, verder, dan nog een zeer beknopt antwoord op de tweeledige vraag: W a t w i l d e i k g e v e n ? w a t b e r e i k e n ?

Wat ik g e v e n wilde? - Geen b i o g r a p h i e . Voor de onderneming dáárvan was het bestek veel te beperkt, de aanleiding niet gebiedend aanwezig, de tijd nog misschien niet rijp, mijne krachten zeer zeker niet berekend. - Ook geene l o f r e d e . Ik ben het met de mannen der regeerende Kritiek althands dáárin volkomen eens, dat de Lofrede vooral geen surrogaat voor Levensof karakterbeschrijving mag zijn. Heb ik daarom afgezien van lof en bewondering van den man wien ik schetste? Dat ware geweest van my zelven het onmogelijke, - voor mijnen arbeid de ontzieling met eigen hand gevergd! Tegen de even herdachte Kritiek, tegen

hare wonder- en bewonderingsvrees, houden wy vast, allereerst in beginsel, dat zonder het element van bewondering en lof, een oordeel over genie of talent, over een mensch en over zijn werk, evenmin vruchtbaar kan zijn als een boom, niet beregend uit de zomerwolk, maar beschenen door een heldere - winterzon!

Wat wy wilden g e v e n was, hetgeen ook de titel aanduidt, - in den eenvoud van een historisch overzicht van 's Dichters leven en werken, eene bijdrage tot de kennis van zijn beteekenis en karakter, maar deze dan ook te gelijk met een onverholen, onverbloemd, apologetisch doel. - En niemand zal hier wel, vertrouwen wy, beweeren dat de verdediging of handhaving door geen voorafgeganen aanval of miskenning gerechtvaardigd wordt. - Maar indien a p o l o g e t i s c h , dan ook (hoe kan het anders?) te gelijk p o l e m i s c h uit en naar den aart der zaak. Door my althands is de hoogte van kunst nog niet bereikt die noodig is om zijn eigen JA te staven zonder het NEEN te schokken van de wederparty. En deze - zal het hier voorzeker noch moeilijk achten, noch het zonder groote kans van glansrijken triumf althands by dit levende geslacht, beproeven, op haar beurt haren termijn te pleiten na den mijnen. - Ook aldus blijven wy gerust zij het dan ook eerst in hooger instantie de uitspraak wachten, die de vraag zal beslissen of het Bilderdijk is, die zich het Nederland van

zijnen tijd, - dan of het dit Nederland was, dat zich Bilderdijk onwaardig heeft getoond.

Wat wy wilden b e r e i k e n ? - Door het plaatsen van feiten en verschijnselen, van woorden en daden, poëzy en prosa, leven en streven, in een gunstig voorzeker! maar zuiver en natuurlijk, niet kunstmatig aangebracht licht, - te doen uitkomen de grootheid van een zeldzaam genie, van een zelfstandig karakter, van een Nederlandsch Christen man. Die grootheid, ook waar zy, gelijk alle menschelijke grootheid, hare k l e i n h e d e n , hare v e l e , hare z e e r v e l e kleinheden heeft, kon Nederland tot eene eere zijn, - is Nederland meer dan het de meesten beseffen misschien reeds tot zegen geweest. Ze te handhaven, ondernemen wy wel het minst met de gedachte aan hem, die sedert nu reeds meer dan het vierde eener eeuw in zijn zoo lang begeerde, in de van zijnen Heer hem geschonkene ruste is ingegaan, en die voorzeker door zijne eigene uitingen omtrent lofredenen of levensbeschrijvingen wel niemand daartoe heeft uitgelokt, maar daarvan veeleer op het nadrukkelijkst, op het afschrikkendst afgemaand. Ze in hare zoo veeltijds tragische worsteling met wereld en tegenspoed, met zich zelven in een eerste plaats, tot haar recht te doen komen, is eene plicht in het belang onzes volks, onzer jeugd, onzes nageslachts. In het belang, durf ik er bijvoegen, ook zelfs van die k l e i n e

z i e l e n , van welke men te recht gezegd heeft, dat zy de hevigste, de natuurlijke vijanden der g r o o t e zijn. Zoo toch iets in staat is eene ziel, klein of groot van aanleg, naar hooger op te heffen, het is de aanschouwing juist van het g r o o t e , in den medemensch van lieverlede niet meer ontkend, niet meer benijd, maar eindelijk bewonderd, en ten slotte bemind.

Doch van Bilderdijk en zijne gelijken is, by en boven dat g r o o t e , juist nog onvergelijkbaar meer het k l e i n -, het n i e t - zijn, dat zy zich in oprechtheid voor God van en in zich zelve bewust zijn, èn leerrijk èn heilzaam. Wat hy in de grootheid zijner gave, in de zelfbewustheid van deze zijne kleinheid, met mond en pen en hart, aan tijdgenoot en nageslacht verkondigde en verkondigt, is Christus en die gekruisigd, de kracht, de wijsheid, de heerlijkheid Gods. Vooral van deze zijne roeping te helpen getuigen, heb ik my steeds een onwaardeerbaar voorrecht geacht.

Dankbaar, beschaamd, en bevend, leggen wy, met allen lof of gaaf van menschen, onze onwaardige pen, onzen nietigen arbeid, voor de voeten van den e e n i g e n Meester, Heiland, en Koning neêr!

I

Aanhangsel.

Mijne eenige.*

Gy, kleiner schoonheên van de Nacht,
Die meer door aantal dan door kracht
  Van licht of heldre glansen,
Het oog van uw beschouwers trekt,
Wanneer gy 't ledig veld bedekt
  Der ruime Hemeltransen:
Wat zijt gy, als de zilvren maan
Haar hooge standplaats koomt beslaan?

Gy, vrolijk lachend veldgebloemt',
Het geen de Lent haar eerst'ling noemt,
  Omhangen met scharlaken[1]:
Wat praalt gy op uw rijken zwier,
En 't dartel henglen van Zefier
  Om uw gebloosde kaken?
Wat zijt gy, als de Rozenspruit
Haar bloesemknopjen opensluit?

Gy, zoete zangers van het woud,
Die 't alles opgetogen houdt
  Van 't lieflijk Lentekwelen,
Wanneer gy, zonder maat of dwang,
Uw kunsteloozen minnezang
  Doet ruischen door de abeelen:
Wat zijt gy, wat 's uw zangrig schoon
By Filomeeles toovertoon?

* Poëzy II, 216.
1 De P r i m u l a v e r i s .

ô Lieve stookster van mijn gloed,
Aan wie mijn boezem hulde doet!
Vergeefs zoude ik u roemen.
Gy, gy zijt onder 't boschgekweel
My de eenig waarde Filomeel;
Gy, 't Roosjen by de bloemen;
Gy, Cynthia by 't starrenlicht,
Waar al wat oogen trekt, voor zwicht;
Gy, al wat in 't Heelal voortreflijkst is te noemen.

Naar het Engelsch van WOTTON.

Aan de hoog ed. geb. vrouwe, mevrouwe van Herzeele.*

Aan wien behoort dees zang? Aan U, begaafde Vrouw!
Aan uw voortreflijk hart, voor deugd en kunst zoo teder.
Gy gaaft my, neêrgebukt in 't prangen van den rouw,
Het uitgedoofde vuur, den moed, den dichtgeest weder.
Gy wilde, dat ik zingen zou:
Welaan, ik leg mijn lied aan uwe voeten neder.
Aanvaard er 't offer van met die toegevendheid,
Die de echte kunstmin onderscheidt.
Och! 't is een zwanenzang; hy heeft verschooning noodig,
Maar neen, ik ken dat hart, dat Fredriks dood beschreit;
En is de poging grootsch, voor haar mislukken pleit:
Dát neemt mijn poging aan; mijn bede is overbodig.

(Brunswijk, 1799.)

* Nieuwe Bijdrage tot de lijst van Bilderdijks Werken, door Dr. a. de jager.

Aan Mevrouw A.W. Gerlacius, geb. van Iddekinge.

Als zy my de afbeelding van heur overleden Vader (den grooten Staatsman) door haar geschilderd vertoond had*

Een balling, afgescheurd van Vaderland en Magen,
Vermeet zich, eedle Vrouw, door uw onthaal verstout,
Van uw begaafde hand een gunstbewijs te vragen,
Hem eindloos meerder waard dan blinkend stavengoud.
Zijn bede is groot, Mevrouw! Gy, zult gy 't hem vergeven,
Wanneer zy 't wettig perk geheel te buiten gaat?
Hy zag door uw penseel uw grooten vader leven,
Den Staatsman, Nassaus steun, en Neêrlands toeverlaat.
Ach! kon hy 't kunststuk zien en de achtbre wezenstrekken,
Zoo dierbaar aan een hart, van ware deugd doorgloed,
En zonder in zijn borst gevoelens op te wekken,
Die elk, wie braafheid aâmt, voor 's mans verdiensten voedt?
Neen, schoon zijn vrije wensch uw heuschheid schijnt te kwetsen
Heeft uw verheven kunst dit waardig hoofd herteeld,
Gun, dat mijn ruwer hand uw kunstwerk na moog schetsen;
En dat ze een beeldtnis neem van dit geheiligd beeld.

Aan dezelfde,

met een teekening van haars Vaders afbeelding met potlood, in 't klein door my gemaakt.*

Regtschapen dank betaamt na 't onbescheiden vragen,
Als heusche vriendlijkheid de stoute beê vergaf:
Doch, wen vermeetle wensch zijn voorwerp weg mogt dragen,
Dit dringt aan de eedle ziel een dubble erkentnis af.
De mijne, ô groote Vrouw, kan anders niet gevoelen:
Maar ach! wat dankbewijs vermag ze u aan te biên?
ô Dat ze op dit papier (zie daar mijn gantsch bedoelen!)
U 't binnenst van mijn hart in deze schets doe zien.

* Nederl. Muzen-Almanak, 1835.
* Nederl. Muzen-Almanak, 1835.

Aan dezelfde,

In beandwoording van haar kunstgeschenk en tevens tot afscheid.*

Zoo 't hart zich kennen deed aan juiste woordenklanken,
  En vriendschap op 't papier door zuivrer trekken sprak,
Hoe sierlijk zoude ik niet uw gunst, uw goedheên, danken!
  Hoe sierlijk vloog mijn pen door 't blanke Lettervak!
Hoe zoude ik zulk een gift van zulk een hand erkennen!
  Zoo grootsch een vriendengift van zulk een dierbre hand!
Hoe steeg mijn lage zang op steigrende arendspennen!
  Hoe vlamde 't Dichtvuur op, dat thands zoo kwijnend brandt!
Maar valschheid wist sints lang de taal van 't hart te ontleenen,
  En de inkt verschiet geen verf om 't geen de pen bedoelt.
Wat zeg ik? Legt men 't oog geen hart verhullend weenen,
  En 't hart geen zuchten op, waarvan het niets gevoelt?
Waartoe de kunsttooi dan? Geveinsde mommerijen,
  En bloemen zonder geur, uit valschen grond geteeld,
Om wie een dartle vlieg, maar geen der nijvre bijen,
  Die voedbren balzem zoekt, met rappe vlerkjens speelt!
En wat blijft, eedle Vrouw, de oprechtheid overschieten,
  Waardoor ze in spraak of toon zich kenlijk onderscheidt?
Ach! is 't een zuivre bron, waaruit de woorden vlieten,
  Het hart herkent het hart door zuivre eenstemmigheid.
Vriendin! maar zoude uw hart dan niet in 't mijne lezen?
  Doorgrond het ('t smeekt daar om) en vind uw beeld daar in!
Mijn lot moog thands voor 't oog ontzetbaar', gruwzaam wezen,
  God gaf me een' troost in 't leed, Hij schonk me een hartvriendin

Groningen,
den dag van mijn vertrek.

* Nederl. Muzen-Almanak, 1835.

[Aan Mevr. Gerlacius werd door Bilderdijk nog een vierde vers gerigt, te vinden in de K.D. XII 12, 13. In den Muzen-Almanak van 1835 komt ook dit voor doch met twee coupletten meer. Bij wijze van verbetering of aanvulling volgen hier ook deze.]

Wat wonder dan, indien, begaafde Hartvriendinne,
(Ai, gun mijn ziel de vreugd van zulk een' zoeten waan,
Als schonkt gy me eenig recht op uwe vriendenminne;
Wat matigt, by verrukten zinne,
Zich 't hooggevoelend hart niet aan?)

Kan 't zijn? een telg van Iddekinge!
Een telg, waar heel de ziel heurs vaders in herleeft;
Der fraaie kunsten voedsterlinge;
Vergeet zich, dat ze my dit streelende eerdicht zinge,
Meer glorielauwren waard, dan Hyble bloemen heeft!

Aan een vriend.
In zijn Stamboek.*

‘Is vriendschap meer dan waan, dan schemerende dampen,
Dan droomen van een hart dat inslaapt by 't genot;
Gelukkig stervling dan in 't midden aller rampen,
Die ware vrienden telt by 't drukken van uw lot!’
Dus riep mijn boezem uit, met twijfelmoedig zuchten;
De Hemel hoorde 't aan, genot en welvaart vluchtten;
Hy stiet me uit eer in staat en 't diepst der jammren neêr,
Maar gaf me een vriend in U. Mijn boezen wenscht niet meer.

1813.

* Nederl. Muzen-Almanak, 1839.

In een vriendenrol.*

Gewis, de ziel is vrij, en spot met ijzren boeien.
Wat tong of pen bedwing' en zucht of klachten smoor',
Het bloed blijve onvervalscht in Hollandsche aders gloeien,
En de ouderlijke drift breekt allen weêrstand door.

1813.

Grafschrift, voor de gesneuvelden op 't slagveld van Waterloo.*

Hier rust het Heldenvolk, tot Neêrlands roem gevallen,
Waar 't bloedig Waterloo de vrijheid zag hersteld;
Onwrikbre kopermuur voor Frankrijks duizendtallen,
Verwinnaars in hun dood, en kluistraars van 't geweld.
1816.

Aan den heer eersten luitenant Van den Eynde.*

Gy gaat, waar heen Gy streeft, den Krijgsmansplicht vervullen,
En ik, ik wacht de dood aan dees mijn schrijfdisch af:
Gy mooglijk, om u 't hoofd met Lauwrenoogst te hullen,
Doch ik, om onbemerkt te zinken in mijn graf.
Verschillend is de weg waarlangs wy derwaart streven,
Maar één, eenzelvig, 't eind ons beiden voorgesteld.
Vaarwel dan en ontfang van d' oever van mijn leven
Mijn stervensgroet, maar grijs, en waardig Oorlogsheld.

H a a r l e m
10
18—29
6

* Nederl. Muzen-Almanak, 1839.
* Nederl. Muzen-Almanak, 1840.
* Nederl. Muzen-Almanak, 1835.

Nabericht.
op ‘de Ziekte der Geleerden.’

Het Dichtstuk, 't welk wy hier den Lezer aanbieden, was niet dan eene uitstorting van 't hart in de dubbele droefenis eener ziel, die haar kwaal kent en gevoelt, en in dat oogenblik tevens diep neêrgebukt lag onder een' der grievendste slagen. Ik had mijn jongste kind verloren, het tiende waarvan ik den ontijdigen dood bejammerde. 's Daags na de uitvaart van dit lief, gezond, en beminlijk wichtjen had ik my het geweld aangedaan, om ter vervulling der bevorens op my genomen verplichting, in de openbare Vergadering der Maatschappy van Nederlandsche Letterkunde, den gedenkdag van Leydens ontzet met een' laatsten snik (zoo ik 't achtte) van mijn' uitgeputten Dichtgeest te vieren, en bezweek in mijne droefheid. Eenige tranen, eenige klachten op het graf van mijn' troetling - wat kon ik meer? Maar neen: zoodanig is het geweld eener rustlooze verbeeldingskracht, wier behoefte alle andere in zich meêsleept; zoodanig de aart van mijne kwaal, dat ook dit ziekbedde mijn' gefolterden geest in arbeid deed gaan van een Dichtstuk. Een Dichtstuk (helaas!) van het geen ik gevoelde; nooit sterker en in al zijnen omvang gevoeld had dan toen, en het geen in die oogenblikken alle ander gevoel in dit eenig verzwolg. Zie daar, mijne Lezers, de geboorte, en zie daar den aart der zes Zangen, die, zoo zy uit de pen zijn gevloten, u voorgelegd worden; zonder opschik, zonder schaving of polijsting, zonder zucht om er mede te schitteren of eer in te leggen; eenvoudig gelijk zy zijn, en gelijk zy, by gebrek van een hoofd dat nog werken kan, blijven moeten.

Ik had, ik erken het, het Werk tot de uitgave bestemd, en, van den eersten regel af. Ik achtte het nuttig en troostrijk voor anderen, om dat ik er troost in zocht, en waarheden in voordroeg, die, in vroegere dagen begrepen, my hadden kunnen behouden: maar ik bestemde het voor

dezulken als door hunnen stand, door hun beroep, of door hunne letterzucht, aanleiding verkregen hadden om het bedoelde nut daar uit te putten; en met een wilde ik het (als eens stervenden gedachtenis, uit dankbaarheid aan een' weldoener nagelaten) der Leydsche Hoogeschool toewijden. Men deed my de eer aan, van te onderstellen dat het algemeener behagen kon, en ik werd overgehaald om het in de Leydsche Afdeeling der Maatschappy van Kunsten en Wetenschappen voor te lezen. Twee Zangen werden dus werklijk gehoord, wanneer de noodlottige verwoesting die een deel van Leyden ten puinhoop, het overige tot een schrikbeeld en treurtooneel maakte, de verdere voortzetting dier lezing voorkwam. Nu dreef my dat hart, dat de hulde van mijn Dichtstuk aan de Universiteit had toegekeurd, het voordeel daar van, aan de rampvolle Stad op te dragen. Wat kon ik? ik die niets had dan dit? (want des Konings weldadigheid had zich te mywaart nog niet geuit.) Mijne gift werd vereerend aangenomen, en ik had het zielstreelend genoegen van door de inteekening die daarop geopend wierd, haar aanmerklijker te zien worden, dan ik my voor dorst stellen, terwijl zelfs mijn voorbeeld niet onvruchtbaar bleef door de navolging die het inboezemde.

Op deze wijze is dan dit Dichtstuk algemeener geworden, dan, het zij mijne inrichting, het zij de aart en het onderwerp daarvan, my toelieten te bedoelen. Ik had het voor weinigen berekend; en van daar, dat ik Voorrede, Ophelderingen, en wat dergelijken meer is, overtollig hield, en het eeniglijk met het kleen Bericht in het licht dacht te zenden, 't welk men achter de Opdracht geplaatst vindt. Den genen, voor wien het bestemd was, mocht ik onderstellen niets meer noodig te zijn. Maar, voor de weinige Lezers op wie ik gerekend had, zullen thands zoo velen als (uit bloote zucht misschien voor Leydens verlichting in 't onheil,) op het boekdeel inteekenden, het opslaan. Ben ik hun thands niet eenige verklaring, eenige toelichting schuldig, op dat hunne weldaad hun niet met eene onoverkomelijke verveling beloond worde?

Het is inderdaad belemmerend, den zulken, welke met Genees- en Ziektekunde, en de Wetenschappen die deze onderstellen, in 't geheel onbekend zijn, een Dichtstuk over eene Ziekte in de hand te geven. Niet dat het onderwerp te ondichterlijk zou zijn, om, zonder voorafgevestigden smaak voor Geneeskunst, te kunnen behagen. Wat anderen ook zeggen; den Dichter, die waarlijk een Dichter is, is niets ondichterlijk: alles is voor hem onderwerp, wat hem slechts belang inboezemt. Wat hem zijn gevoel, zijn verbeelding, (laat ik zeggen, zijn ziel) in beweging kan brengen; waar hy zich aan overgeven, zich geheel meê vereenigen kan; dit zal, dit moet en altijd onveranderlijk belang wekken, behagen, meêsleepen, vervoeren: en doet dit een onderwerp niet, men wijte 't den Dichter, en geenszins der stof. Wat geeft, of wat neemt het, of Achilles, dan of (by voorbeeld) het Alphabeth my in warmte, in verrukking zette? Genoeg, dat ik waarlijk in vlam sta, om al wie my hoort en voor Dichterlijke aandoening vatbaar en geschikt is, te ontvlammen, mijn gevoel in hen over te storten, en hen met my in den zelfden dwarrelwind der verbeelding om te voeren. Ik heb het elders gezegd: Dorheid en schraalte zijn des Dichters. Waar de Dichtkunst de voeten zet, ontluikt een bekoorlijk Eden. En dit is geen tooverkracht die men haar toeschrijven mag: neen, dit ligt in den aart-zelven der menschlijke ziel, wier gevoel de verbeeldingskracht opwekt, en in wie, te gevoelen, is Dichter te zijn.

Het lijdt ook geen bedenking, dat waar de geest in een Dichterlijke gesteldheid is, de Taal zich daar van gevoelen moet. Men beklaagt zich niet over de armoede of 't gebrek eener Taal waar in men schrijft, dan wanneer men of de taal, of de stoffe niet meester is; doch wie ooit zich beklage, geen Dichter zal dit over 't Nederduitsch. De rijkheid, de nadruk, de keus van bewoordingen, die onze overschoone Moedersprake hem aanbiedt, het schilderende van hare klanken en toonvallen, het verheffende van hare beelden en toespelingen, zoo in 't geven van namen als 't kenteekenen van het gene zy aanduidt; het nabootsende en

vertegenwoordigende voor oor en voor oog van het geen zy te kennen geeft; het gemaklijke, het zachte, het snelle, het treffende en roerende van hare bewegingen, hare afwisselingen, in 't vormen van geluiden, van volzinnen, van sneden, en maten; 't onuitputlijke harer schoonheden van allerlei aart (met één woord gezegd,) zijn de waarborgen van onze overmacht in het Dichterlijke boven alle hedendaagsche Volkstalen, zoo wanneer wy die overmacht slechts willen doen gelden, en in plaats van elders behoeftig te bedelen, onzen overvloed dankbaar genieten en aanwenden. En hoezeer onze vervreemdheid van omtrent de wetenschappen in onze Taal te denken, hoezeer een rampzalig beoefenen van eene dorre, smaak- en voedsellooze buitenlandsche Letterkunde sints lang tegen haar samenzwoeren, nog hebben wy geene verouderde woorden, nog geene verachtlijken wanschapen basterdteelt van den Duitschen grond noodig, om wat de geest denken, de ziel gevoelen kan, met zulk eene juistheid en waardigheid uit te drukken, als aan alle soorten van Dichterlijken stijl haren eisch geeft. Onverstaanbaarheid of duisterheid moet derhalve in dit onderwerp niet meer plaats hebben dan in andere. Men kan toch in Ondicht ook voor ongeleerden verstaanbaar over ziekte en heelmiddel spreken: en wee hem, die Dichter wil heeten, en in juistheid en naauwkeurigheid (waar by 't wil) niet den Reednaar achter zich laat!

Maar wat dan is 't belemmerende, het geen ik gevoele, nu mijn arbeid in het licht staat te treden om eene algemeener lezing te ontmoeten, dan waar toe ik hem voorgeschikt had? Zijn wy openhartig! Weinigen boezemt dat gene belang in, wat waarlijk belang heeft. Weinigen verkiezen te denken: weinigen, zich de moeite te geven van oplettend genoeg te lezen, om dat gene naauwkeurig genoeg te verstaan, wat verstaan moet worden, zoo men samenhang en verband niet verliezen wil. En, het zij men als Dichter spreke of niet, overal waar een wetenschap 't onderwerp van het voorstel uitmaakt, is met het verlies van den samenhang, alles verloren. De Dichtkunst, of laat ik zeggen de Poëzy, want ik denk hier aan geene kunst of

kunstoefening, maar aan 't geen ons natuurlijk, en gevolg van onzen aandoenlijken, en tevens zintuiglijken en redelijken aart is; de Poëzy dan, heeft hare Logica, die geheel met de algemeene overeenstemt, maar byzonder gewijzigd wordt. 't Is haar oogmerk niet, waarheden na te sporen, of haar verband te doen kennen; 't is, het gevoel, in de regelmatige opvolging die de natuur daar in brengt, uit te storten: maar wanneer by hem die gevoelt, het gevoel tot de erkentnis eener waarheid leidt en tot hare ontwikkeling drijft, zal de Dichterlijke afwisseling van gevoel deze ontwikkeling doen geboren worden op een wijze, die den samenhang der denkbeelden wel nu en dan eens vooruit schijnt te loopen, en onvoorbereide sprongen te doen; maar ook zelfs deze schijnbare sprongen zullen hunn' genoegzamen grond hebben in dien samenhang, dien zij, of het ware, verstoren en afbreken. Van daar dan, dat, indien alle Systematisch betoog eene oplettendheid vordert, welke 't niet gemeen is bij de meeste der lezeren aan te treffen, het Leerdicht noodwendig dit zoo veel te meer zal doen, als het meer Dichterlijk, meer ware Poëzy zijn, en getrouwer te gelijk aan ontwerp en aan vorm voldoen zal.

Dan weinig ware 't veellicht voor niet weinigen, schoon ook deze samenhang hun verloren ging. Gering is het aantal der genen, die in Poëzy 't groote schoon van 't Geheel, de Eenheid, de schikking, den genoegzamen grond der deelen, en (met één woord gezegd) het WAAROM van den Dichter, of liever dat van de Natuur, die door 's Dichters spraakvorm spreekt, 't zij gevoelen, 't zij kennen, 't zij opmerken. Wie zou het geruisch der Schouwburgen, den onzin der uitvoering in de meeste rollen, en schier alles wat nu voor Tooneelstuk moet doorgaan, verdragen kunnen, indien men niet alle vatbaarheid voor 't Poëetisch EEN en GEHEEL zoo wel, als voor dat aller Fraaie Kunsten had afgelegd? Eenige losse schoonheden zonder verknochtheid aan elkander.... Ja, dit gaat aan; maar de uitvoering van een Treurspel, de lezing eens Lier- of Helden-, of Leerdichts, de beschouwing eens Kunsttafreels, of het aanhooren van een waarlijk voortreffelijk Zangstuk? - Zich

te vermaken, (dat is, te verstrooien) zie daar waar toe 't zij tooneel, het zij boek of tafreel, gezang of snarenspel dienen moet: het te GENIETEN zij aan anderen overgelaten, zoo dit van eene uitspanning inspanning maken moet! Dus denkt, dus gevoelt men in de tegenwoordige eeuw, waar vermaak voor geluk, praal voor wezen, en voorbijgaan voor leven verkoren wordt, en alles zich van de nietigheid, die eene ingebeelde Wijsgeerte in smaak en redenbestuur ingevoerd heeft, in eene al te beklaaglijke mate gevoelt, om er hier op stil te staan.

Schoonheden van d é t a i l derhalve! 't Ware geen Dichtstuk, 't geen gezegd kon worden, van deze verstoken, 't geen geoordeeld kon worden, er van misdeeld te zijn. Ja, eigenaartige schilderingen, vurige gedachten, krachtige taal, en eene aan 't onderweerp voldoende versificatie -: ja houding, zwier, en leven; en die ware toets, die de goede smaak-alleen geven, en ook alleen gevoelen kan -: door dezen kon een Dichter, door dezen moest hij (of hy 't kan, is de vraag niet, hy neemt het op zich, zoo dra hij zich-zelven als Dichter aankondigt) in dit als in alle onderwerpen, schitteren. Maar helaas! waar het voorwerp gedurig bij 't treurige ziekbedde omzweeft, waar lijden, waar zuchten, waar klagen de onafgescheiden stoffaadje der schildering uitmaken, wie durft zich daar vleien met een doorgaand behagen van hun, die in 't dichtstuk geen blijvende indrukken, maar een bloot (zal ik 't woord, onzen Voorouderen tot hun eer' onbekend gebleven, en het geen ons de Natie kenteekent, waar van wy het met den geest dien het uitdrukt, ontleend hebben, gebruiken?) hun (zegge ik) die in 't Dichtstuk een bloot a m u s e m e n t zoeken? In de daad, het Horatiaansche

> ‘Si vis me flere, doleudum est
> Primum ipsi tibi’ -

laat zich ook omkeeren. Hy is niet met al a m u s a n t , die zichzelven niet vervrolijken kan, maar met van zijn lijden een voorwerp van overdenking te maken, eene bezigheid

voor zijn' werkzaamheid eischenden geest, eene uitstorting van zijn pijnlijk gevoel, en een heilzame aanwending van het lijden-zelve beoogt, en niets boven dit. En kan, wie dit inziet, dan wel meer van my vorderen, dan het geen eene zulke gesteldheid van geest met zich bracht?

Zie daar, wat ik oordeelde, by deze uitgave van mijn' arbeid het Algemeen niet te moeten onthouden. Doch waartoe, vraagt men licht? Om den Lezer van het werk af te schrikken? Zoo behoorde ten minste dit Naberícht in een Voorrede veranderd te zijn. Neen, maar alleen op dat hy niet wane, dat het stuk eigenlijk voor de zulken geschreven is, wien het niet dan vervelen kan. Op dat hy niet meene, dat ik in den algemeenen smaak zoo zeer misgetast heb, als hy, zonder deze mijne aanmerkingen, van my zoude kunnen gelooven. En laat ik er byvoegen, op dat hy wien het werk in geen ander opzichte van waarde is, het gelijk een bloot aandenken zijner weldadigheid aan de Stad Leyden (steeds de trouwste aan het dierbare Vaderland, gelijk Vader BERKHEY te recht zeide) aanmerke, waarvan de herinnering voor een edeldenkend karakter zijn' prijs heeft.

Dus verre tot die genen voornaamlijk, voor wie het Stuk niet behoort. Den genen, wien het van naderby aangaat, zal het of als Dichtstuk, of om zijn onderwerp, belang kunnen inboezemen. Als Dichtstuk, onderneem ik hier niet, eene verandwoording voor de inrichting of behandling des werks te schrijven. Noch de lofspraken van toegeeflijke vrienden, noch de berispingen en kibbelzieke veroordeelaars, (in beiden kunnen even zeer mannen van kundigheid, smaak, en geleerdheid zijn) beslissen van de waarde eens Dichtstuks; en even weinig doet het eene vooruitloopende of achternahinkende verdediging, waar meê men het oordeel ontwrichten, ontduiken, of afweeren wil. Ieder Dichtstuk maakt zijn eigen lot, begunstigers en weêrstre-

vers gelijklijk ter spijt: en wie in zijn Poëzy slechts de uitstorting van het lijdende hart bedoelde, diens rust hangt niet af van de wijze waar op men zijn verzen ontfangt. Men keure 't dus vrijelijk af: mijn veroordeelaar zal geen tegenspraak van my ondervinden. Maar men keure niet af op bedrieglijke gronden, op valsche beginselen, onbestaanbare Theorien van deze of vorige Eeuwen, wier aannemen en toepassen de Dichtkunst reeds zoo veel verachterd, en (ik heb het gezien) in vele rustig optredende geesten den natuurlijk Poëtischen aanleg verwoest heeft. Het zegt weinig, of men, met PERRAULT of MERCIER, Chapelains P u c e l l e , of de vertelling van S e r p e n t i n v e r d boven de I l i a s stelt, en het nageslacht zal er niet gelukkiger of ongelukkiger om worden. Maar dit oordeel te gronden op een P o é t i q u e , waar van het de uitkomst is, is den smaak der ontluikende Jonglingschap, die men dus verrast en verraadt, in den grond te vernietigen, hare vatbaarheid voor het schoon uit te roeien; en, in deze, haar zedelijk gevoel, haar gevoel voor waarheid en plicht, haar gevoel voor geluk en zaligheid (God vergeve 't al wie er zich schuldig aan maakt!) te verbasteren, en der menschlijkheid vijand te zijn. Laat men hier wederom zeggen, dat ik o v e r g e d r e v e n in denkbeeld of uitdrukking ben. Mijn hart bloedt over het lot der Menschheid, gelijk over dat van mijn Vaderland, wanneer ik de valsche begrippen, de redenlooze machtspreuken, de onzinnige grondregels aanmerke, die meer en meer het gezond verstand een versmoorend stilzwijgen opleggen, het Egoïsmus voor Godsdienst, het gezag voor Reden, en verblindenden waan voor weldadigheid eener verlichting, waar van men den naam steeds misbruikt, in de plaats stellen; en waar van het gevolg onberekenbaar is voor eene nakomelingschap, voor wie en om wie wy zijn. - Maar zoo teder ik denke op dit punt (het bederf van het menschlijke redenvermogen) zoo weinig bekreun ik my 't lot mijner werken; die zelfs, over het geheel genomen, veellicht toegeeflijker zijn ontfangen, dan zy wel verdiend hadden; en die ik 't een dwaasheid zou achten, het algemeen boven 't geen zy waardig zijn op te dringen. Ik zeg dus niets van het plan, de werking,

de uitvoering. Alleen heb ik niet ondienstig geacht tot verlichting van min geoefenden in dat vak, een ontwerp van den samenhang der stoffe in het Dichtstuk, voor af te laten gaan. Geloofde ik dit noodzaaklijk, het zou eene beschuldiging tegen mijn werk zijn; maar het geen niet noodzaaklijk is, kan in onderscheiden opzichten nuttig zijn. Noodzaaklijk en overbodig staan tegen elkander over als strijdige uitersten; doch, zoo zy zich over en weder uitsluiten, de ontkentenis van het een brengt het ander niet mede.

Dat ik geenen voorganger op mijn Dichterlijk pad gevolgd heb, zal licht blijken.

> Hoe mihi surgit opus, non ullis ante sacratum
> Carminibus.

Voor 't minste, ik ken er geen', ten zij men de N e u r o p a t h i a van den Engelschman FLEMMING, in Latijnsche verzen, hier toe brengen wilde, die ik my verwardelijk voorstel, een kind zijnde, voor een gedeelte (en met aanstoot over het gebrek aan ware Poëzy en de pijnlijkheid der uitvoering) gelezen te hebben. Ik had toen omtrent zes of zeven jaren bereikt, maar weet niet dat ze my eenige bepaalde herinneringen heeft achter gelaten. Alleen weet ik, dat mijn kinderlijk oordeel toen niet met dat van anderen overeenstemde, en dat meer dan één Amsterdamsch Dichter daar eene vertaling van ondernam, waar van echter geene het licht heeft gezien. Ook gewagen sommige In- en Uitlandsche Letterminnaars met lof van het stuk.[1)] Doch men is in een Latijnsch Dichtstuk hedendaags al

1) Zelfs onze v a n E n g e l e n in zijne Prijsverhandeling by de Maatschappy van Nederlandsche Letterkunde, IV Deel, bl. 123. Waar hy het Dichtstuk een stukjen over de H y p o c h o n d r i e noemt. Hy zegt uitdrukkelijk het gelezen te hebben; het geen niet altijd by zijne aanhalingen plaats had. Anders toch zou hy het eiland S c i r o s niet met den Dichter B u o n a r e l l i verward hebben. Aldaar, bladz. 182.

licht te vreden, mits de verzen slechts goed zijn. Hoe het zij, mijn werk (hoe zeer er ook in de stof een verwantschap is) is in zijnen aart en omvang zeer wezendlijk daarvan verscheiden, en de behandeling kan niet wel iets gemeen hebben. Even weinig heb ik gebruik gemaakt van Geneeskundige schriften. Men zal wel gelooven willen, dat ik de werken van TISSOT in later, van RAMAZZINI en anderen in vroeger tijd, over de Ziekten der Geleerden, by den tytel kenne: doch dit is 't ook al. Mijne Geneeskunst rust op weinig beoefening. De kennis des menschlijken lichaams, naauwkeurige waarneming van my-zelven en anderen in den van gezondheid afwijkenden toestand, en eene zeer beperkte M a t e r i a M e d i c a , zie daar wat mijne P a t h o l o g i e en T h e r a p e u t i c a tot een' grond legt, en met dezen heb ik niet slechts my-zelven voor de onkundige Artsen in Duitschland en Engeland (die, zoo LICHTWEHR in zijne fabel het uitdrukt. ons lichaam r e p a r e e r e n als de Aap een uurwerk,) mogen bewaren, maar ook anderen. - Het

Αὐτοδίδαχτος γάρ εἰμί -

van HOMERUS heeft ook hier in met my plaats, en het is misschien des te vrijer van vooroordeelen, dat ik de in mijn leeftijd zich verdrongen hebbende stelsels van Geneeskunst, heb kunnen toetsen, en hun moordende nieuwigheden waardeeren. Vindt men my ook in dat vak wat ouderwetsch; ik weet dat het de Neologen zijn, die zich thands de Inquisitie in alle vakken aanmatigen. Maar men brengt er tot nog (hoe lang moet men afwachten) het leven met hun af, en voor Domkop gescholden of uitgejouwd te worden, is al wat men waagt. En ook dit behoort tot de beste wareld, de vrijheid, de verdraagzaamheid, de verlichting. Wie ook zal hun toch dit kortstondig genoegen betwisten? Zy-zelven (het is een gevolg van hun Stelsel van Volmaakbaarheid) hopen op een Nageslacht dat wijzer dan zy wezen zal, en daarmede kan ik, voor het minst, my zeer lichtlijk vertroosten. Zoo veel is zeker (en dit zij ter geruststelling mijner Lezeren gezegd!) dat de vrij aanmerk-

lijke Geneeskundige praktijk die ik in Engeland en Duitschland (als een gevolg mijner Anatomische en Physiologische lessen) moest oefenen, geenerlei slachtoffers gehad heeft, noch ooit het vertrouwen hetgeen men my gaf, te loor stelde. Lieve schoonen, die door lichtzinnige Artsen tot uitteering gedoemd; sombere Staatslieden, die der galziekte ten roof gegeven, my uw redding danktet, vergeeft mij deze onnoozele praalzucht! Is het de Almacht-zelve niet, die zich in zijn werk verheugt? Waarom zou een valsche zedigheid my weêrhouden in hare vreugde, als haar werktuig te deelen? En gy, aangebeden Gade, wie ik in Engeland de verdelgende band eener moordende Empirie ontrukte, om my zoo zalig te maken als gevoelige harten op dezen van Gods vloek overladenen aardbodem zijn konnen, ô laat my op uw redding roem dragen! zy is mijn geluk, ja het eenigste, dat deze wareld voor my bewaard had.

Het is waar, ik zie hier den schamperen lach, met welken men my uit een' schuilboek het M e d i c e , c u r a t e i p s u m , bespottende toeroept. Ik heb dien uitval in mijn Dichtstuk beandwoord. En indien ik sints zes en dertig jaren genoodzaakt was, om uit plicht, nacht en dag achter een, zonder tusschenpozing of afwisseling my het reeds verzwakte brein te vermoeien en uit te putten: 't zij om my bekwaam te maken tot de moeilijke post die het plicht werd my te wijden; 't zij om haar met een (misschien voorbeeldeloozen moed en werkzaamheid) ten koste van gezondheid, goed, en bloed te vervullen; het zij om in vreemdelingschap het schaarsche brood te verdienen: - Indien dit, met slaaplooze nachten, gebrek aan voedsel en nooddruft, zoo langen tijd doorgeworstelde leven in 't eind ongeneeslijke kwalen in hersenverzwakking en leververstopping veroorzaakte, wee den onmensch, die daar meê in staat is de spot te drijven! Hij beproeve (op dat ik van vorige nog veel sterker afmattende levenswijze vol zorgen en zielsverdrieten hier zwijge) slechts eens een eenig half jaar, wat het in hebbe, t' elken dage der weke twaalf of dertien Collegien over Redenkunst, Bovennatuurkunde, gewone en verhevener, beschouwende en beoefenende Wiskunst,

Sterre- en Aardrijkskunde; - over Teeken- Schilder- Bouwen Doorzichtkunde, Ontleekunst; - Natuur- Staats- en Burgerrecht, Geschiedenis, Grieksche en Romeinsche Oudheid, en veelerlei Oude en Hedendaagsche Talen en vakken van Letterkunde, te geven, en dit meestal in uitheemsche Spraken, zeer dikwijls zelfs zonder leiding van eenig Handboek; en dan, dan getuige hy, of die zich hier toe tot zijn nooddruft en de opvoeding van dierbare kinders verplicht vindt, in het einde, en na jaren zwoegens, bezwijken moest? Dan, en niet eer, doe hy uitspraak, en ik gedraag my aan hem.

Maar is er onder mijn Lezers iemand, die zich mijner aantrekt, of belang stelt mijn' tostand in zijnen oorsprong ontwikkeld te zien? Welaan, hy wete, dat reeds op mijn derdhalf jaren, geen avond my overviel, dan verzeld van duizelingen en gonzingen in het hoofd, uitwerksels van vermoeinis en uitgeputheid; dat geen nacht, toen reeds, my gerusten slaap veroorloofde of eene verkwikkelijke ontwaking bereidde. Dit waren, helaas! de beklaaglijke vruchten zoo vroeg reeds, (en gelukkig zoo vroeg, had ik ze slechts kunnen herkennen, maar ik beklaagde my deswegens niet, in verbeelding, dat ieder het zelfde gevoelde) van eene inspanning en werkzaamheid, die mij voor den tijd van mijne herinnering niet slechts het lezen en schrijven gemeenzaam, maar reeds eer ik gaan konde, op mijn Grootmoeders schoot met geheel de Gewijde en Algemeene Geschiedenis, de Mythologie en wat daar aan kleeft, bekend gemaakt had, in dier voege, dat geene afbeelding, tot een dezer vakken betrekking hebbende, my niet dadelijk verklaarbaar was. Hier mede, en met mijne vaardigheid en netheid in 't nabootsen van allerlei schrift, pronkten niets ergs denkende ouders en nabestaanden; maar hoe kort! Naauwlijks vijf jaren, verviel ik tot kwaadsappigheid, en werd van Geneeskundigen opgegeven. Men wachtte niet dan mijn dood; en de hulpmiddelen, die my toegereikt wierden, voleindigden, my in den grond te boren. Ik duurde echter voort in een aanzijn, my-zelven tot last, en waar in eenige boekoefening (nu ongeregeld en by welke

ik alle hulp en toezicht ontbeeren moest,) maar vooral peinzen en overwegen, de eenige verzachting van mijn pijnlijk lot was. Rijper ouderdom gaf my eene mate van draaglijk bestaan voor gezondheid weder; maar ik moest alles wat van mijn leven verloren gegaan was, en zonder bystand van onderwijs, van boeken, of aanmoediging inhalen, opdat ik my tot een naar mijn inborst geschikt beroep mocht bekwaam maken. Het overige is bekend, en wie zal de slaaplooze nachten tellen, wie de gantsche geweldige ontwenning van slaap naar behooren waardeeren, die mijn blokken en arbeiden my gedurende heel den loop van mijn leven gekost heeft? Die het kan, spreke! Voor my, ik gaf het, helaas! ik meende 't mijn Vaderland te geven, en offerde 't met geheel mijn leven, aan zijne verstoorde welvaart. Gods raadsbesluit heeft het verijdeld, maar mijn hart beklaagt zich niet, worde 't my slechts tot geen verwijt toegerekend! Vermaken van tafel, van spel, of dartelheid, hebben nooit voor my bestaan. Mijn lust was wel te doen, recht en onschuld voor te staan; mijn uitspanning, de uitoefening van de fraaie kunsten en letteren; maar mijn doel was in alles eenzelvig: de vervulling eener bestemming, waarvan ik verlichting voor 't Nageslacht, welvaart voor 't Vaderland, en uitzetting van de grenzen der menschlijke kennissen hoopte. - En zie daar thands waar toe ik gebracht ben! Een nutlooze last voor my zelven, zijg ik langzaam en smartelijk ten grave, en mijn onvoltooide arbeid en uitzichten zullen met my verloren en vergeten zijn. Neen, ô mijn Lezers, Natuur laat den dood geen kruid wassen, noch Geneeskunst den onherstelbare met het heelmiddel vleien, dat slechts eindige krachten heeft.

Wien 't lust, moge zich hier wederom over de eindeloos lastige J e r e m i a d e s vermaken, die ik opdissche. Indien hij verleerd heeft te blozen, ik behoef het voor hem niet; en al wie een billijk en gevoelig hart omdraagt, zal hem oordeelen. - Dan, in eenen toestand als dien ik beklage, is het echter een troost, is 't een plicht misschien, voor het my overheerende kwaad anderen te wapenen. Gelukkig het nageslacht, voor het welk der Ouderen dwaasheden en

tegenspoeden niet verloren zijn! en weldadig het lijden, het geen door één slachtoffer meerdere behoeden mag!

Fabius had misschien recht, aan den genen, die hem tot het innemen eener voordeelige plaats ten koste van weinig volks aanspoorde, de vraag te doen of hy een van die weinigen wilde zijn? Maar ik durf het verzekeren, geen rechtschapen soldaat, geen Vaderlandminnaar, of hy zou zulk een vraag met een ruim en volmondig JA beandwoorden. In der daad ook, het lijden is niets, ware 't niet, dat het ons nutloos maakt, de overkostbare uren, aan onze volmaking, aan huislijke en burgerplichten, aan menschheid en wetenschap dienstbaar, onnuttig doet wegvlieten, en ons met verschrikking vervult op den aanblik van 't geen wy onafgedaan achterlaten. Weinig zegt het, geleefd te hebben; weinig, dat overgeblevenen van ons spreken; dat onze naam, als wij niet meer zijn, genoemd worde: ijdele uitzichten, die kinderlijke verstanden een kleine poos bezig houden! Maar het geen waarde heeft, waarde, die niet te miskennen is, is eene altijddankbare bewustheid, die ons wezen in alle veranderingen van vormen, staat, en stand, by zal blijven, van in de aanbidlijke hand der Voorzienigheid een werktuig tot verbreiding harer weldaden, geweest te zijn. - En zie daar wat iets meer is, dan

> ‘Die roem, die opperste eer, des Dichters welbehagen,’

waar meê ik de Jongelingschap in eene opvoeding, zeker zoo weinig naar een gezonde Wijsgeerte als naar een waarachtig Christendom ingericht, het lichtzinnige hoofd zag vervullen. Want van het Egoïsmus dat in onze dagen begonnen heeft allen anderen trek te verdringen, zwijge ik liefst. Opoffering kost den roemzuchtige doorgaands zeer weinig; doch den warmen vriend van Godsdienst en Maatschappy is zy niets; dan echter valt zy hard, boven alle uitdrukking hard, als zy vruchtloos is en te niet gaat. Grievend is het, alles, grievendst, zich-zelven te verliezen, als dit verlies niemand behouden kan. Geef, Hemel, dat het mijne ten minste iets uitwerke, dat het, al ware 't

slechts éénen jongman van hoop en verwachting voor 't leed dat my wegsleept, moog veiligen! eenen zich verkwistenden letterzwoeger in 's levens bloei nog te rug brengen! en dan, geef my kracht om op wat mislukt is neder te zien, gelijk Gy er op neder ziet, als kiemen van werkzaamheid, die voor U niet verloren zijn, maar in Uw volkomen Heelal een verband moesten innemen, dat met Uwe goedheid en wijsheid gelijklijk samenstemt!

Ik eindig, met op my toe te passen de verzen van den Portugeeschen Horatius (Ferreira), wanneer hij zijn werk aan de rechtschapen zielen toewijdt, doch eenigzins veranderd:

> ‘A vós só canto, espiritos bem nascidos,
> A vós, e ás Musas, offreço a lyra
> A o amor meus ays e meus gemidos,
> Compostos do seu fogo e da sua ira.
> Em vossos peitos sãos, limpos ouvidos
> Cayão meus versos, quais me Phebo inspira.
> Eu desta gloria só fico contente,
> Que à minha terra amei, e à minha gente.’

Voor u zinge ik alleen, ô welgeschapen harten!
Aan u en de echte kunst biede ik den Cyther aan,
Dien de uitgeputte geest by diepgevoelde smarten,
Treurvallig, maar oprecht, zich-zelv' ter troost mocht slaan.
In uw zoo zuivre borst, die deel neemt in mijn klagen,
Vloei' 't onbedwongen lied dat uit den boezem vloot:
Eén roem is my genoeg; dien moog mijn grafsteen dragen!
Het lijden was my zoet voor Land en Landgenoot.

De navolgende korte Aanmerkingen vertrouw ik niet ongepast te kunnen zijn by een werk van zoodanigen aart als het mijne, en in die richting die het thands door de uitgave bekomen heeft.

[Zie deze A a n m e r k i n g e n K.D. VI, bladz. 503 en volg.]

Drukfeilen.

In den N a v o r s c h e r 1859 N°. 3 wordt de in de R e k e n s c h a p , K.D. XV, bladz. 610, aangegevene verbetering van eene drukfout in den oorspronklijken druk van den T y r t é u s door een afdoende bij zonderheid bevestigd.

Voorts wordt ter zelfder plaatse door den Heer T.H. Buser, opmerkzaam gemaakt op eene in deze uitgave onverbeterde drukfout, in dezer voege: ‘In den door Dr. Wap bezorgden bundel N a s p r o k k e l i n g e n (uitgave A.C. Kruseman, K.D. XIV, 61) leest men, bladz. 70:

....ons harte
Draagt de smarte
Die uw hand ons zendt gedwee;
Ja we danken
Ze als de kranken
't Z i c h t e heelend lichaamswee!

De laatste regel kwam mij bedorven voor, en deze, dacht ik, moet dus luiden:

't Z i e k t e heelend lichaamswee!

Ik deelde mijne gissing mede aan Dr. de Jager, die, bij inzage van 's Dichters handschrift, bevond, dat daarin staat te lezen, zoo als volgens mijn gevoelen moest gelezen worden, zie het A r c h i e f v o o r N e d e r l . T a a l k u n d e , 1853-1854, IV. 299.’

Den Heere Buser zij voor beide mededeelingen dank toegebragt.

Blz. 25, r. 10.	s t a a t: Jonkhr. van (Breugel,	l e e s: Jonkhr. J.F. van Breugel
Blz. 62, r. 12.	s t a a t: de dichterlijke	l e e s: al de dichterlijke
Blz. 76, r. 17.	s t a a t: dat	l e e s: dat my
Blz. 82, r. 4.	s t a a t: der	l e e s: dier
Blz. 83, r. 19.	s t a a t: dat hem	l e e s: hem eigen
Blz. 83, r. 19.	s t a a t: dat, hoe	l e e s: die, hoe
Blz. 83, r. 22.	s t a a t: had	l e e s: hadden
Blz. 90, r. 22.	s t a a t: gade.	l e e s: gade?
Blz. 95, r. 18.	s t a a t: gezonden brief aan Uylenbroek)	l e e s: gezonden) brief aan Uylenbroek
Blz. 117, r. 4.	s t a a t: gelukkige rechtsgeleerde	l e e s: gelukkigen rechtsge leerden
Blz. 126, r. 4.	s t a a t: plaats	l e e s: plek
Blz. 156, r. 14.	s t a a t: ja	l e e s: tot
Blz. 156, r. 26.	s t a a t: Camoëns	l e e s: Camöens,
Blz. 157, r. 13.	s t a a t: zijne	l e e s: zijn
Blz. 158, r. 6.	s t a a t: intusschen	l e e s: namelijk
Blz. 162, r. 4.	s t a a t: dien zelfden	l e e s: den zelven
Blz. 165, r. 24.	s t a a t: aceablé	l e e s: accablé
Blz. 173, r. 11.	s t a a t: verhandelingen enz.	l e e s: Verhandelingen, Redevoeringen en staatkundige Geschriften.
Blz. 187, r. 3.	s t a a t: worden.	l e e s: worden?
Blz. 195, r. 26.	s t a a t: ontmoet,	l e e s: te gemoet treedt,
Blz. 199, r. 3.	s t a a t: 7 Jan.	l e e s: 12 Jan.
Blz. 210, r. 13.	s t a a t: kunnen aanbieden	l e e s: aanbieden
Blz. 211, r. 1.	s t a a t: welke	l e e s: hetwelk
Blz. 216, r. 19.	s t a a t: kleinen	l e e s: kleiner
Blz. 220, r. 21.	s t a a t: dor.	l e e s: dor?
Blz. 221, r. 26	s t a a t: verwoestende	l e e s: verwoestenden
Blz. 223, r. 14.	s t a a t: toetrekkende	l e e s: toelichtende
Blz. 223, r. 21.	s t a a t: een	l e e s: één
Blz. 225, r. 7.	s t a a t: naar	l e e s: op
Blz. 226, r. 10.	s t a a t: voor de taal en voor	l e e s: door de taal en door
Blz. 229, r. 25.	s t a a t: van de	l e e s: der

Blz. 232, r. 5. s t a a t : had: l e e s : had?

Bl. 233, r. 19.	s t a a t : door-	l e e s : heen-
Bl. 236, r. 14.	s t a a t : Baren	l e e s : Baarn
Bl. 242, r. 3.	s t a a t : moge willen	l e e s : zal willen
Bl. 244, r. 9.	s t a a t : Cénis	l e e s : Cenis
Bl. 245, r. 7.	s t a a t : tevens	l e e s : algemeen
Bl. 261, r. 22.	s t a a t : eindigende op deze	l e e s : op deze
Bl. 268, r. 21.	s t a a t : vervangen:	l e e s : vervangen, en besloten met de bede:
Bl. 272, r. 8.	s t a a t : op	l e e s : in
Bl. 273, r. 8.	s t a a t : herstelling	l e e s : herleving
Bl. 274, r. 4.	s t a a t : eenigmate	l e e s : eenigermate
Bl. 274, r. 10.	s t a a t : zich openende	l e e s : geopende
Bl. 289, r. 19.	s t a a t : eene	l e e s : om eene
Bl. 293, r. 5.	s t a a t : Heet	l e e s : Wees
Bl. 299, r. 26.	s t a a t : zijn ontslag	l e e s : ontslag
Bl. 301, r. 8.	s t a a t : wie	l e e s : onder wie
Bl. 308, r. 9.	s t a a t : dagen	l e e s : dage
Bl. 308, r. 14.	s t a a t : zijn	l e e s : waren
Bl. 308, r. 15.	s t a a t : die van Bilderdijk	l e e s : de zijne
Bl. 309, r. 20.	s t a a t : wie,	l e e s : al wie,
Bl. 309, r. 21.	s t a a t : al	l e e s : elken
Bl. 315, r. 19.	s t a a t : der	l e e s : van den
Bl. 334, r. 18.	s t a a t : aanhanger	l e e s : aanhangers
Bl. 334, r. 23.	s t a a t : niet	l e e s : te weeg gebracht, niet
Bl. 335, r.v.b.	s t a a t : De studeerende geest	l e e s : Nicolaas Schotsman.
Bl. 336, r. 5.	s t a a t : ernstig eene beduchtheid	l e e s : ernstige beduchtheden
Bl. 345, r. 9.	s t a a t : Cuninghame:	l e e s : Cunningham:
Bl. 348, r. 25.	s t a a t : doorlevenden	l e e s : doorgeworstelden
Bl. 358, r. 24.	s t a a t : zijne	l e e s : voorhanden zijne
Bl. 370, r. 17.	s t a a t : ten	l e e s : ook ten
Bl. 380, r. 1.	s t a a t : plag	l e e s : 't plag
Bl. 385, r. 30.	s t a a t : van Vlaanderen	l e e s : van Aalst in Vlaanderen

Bl. 392, r. 30.	s t a a t : vertellingen	l e e s : vertalingen
Bl. 396, r. 5.	s t a a t : Rhunkenius	l e e s : Ruhnkenius
Bl. 401, r. 14.	s t a a t : Nederlanders	l e e s : Nederlanden
Bl. 403, r. 33.	s t a a t : transparent, anoniem	l e e s : transparent anoniem
Bl. 410, r. 24.	s t a a t : Bijlage,	l e e s : Bijdrage,
Bl. 432, r. 8.	s t a a t : Palpai:	l e e s : Pilpai:

Naamlijst van inteekenaren op de Kompleete dichtwerken van Bilderdijk.

Naamlijst van inteekenaren.

Z.M. DE KONING.

Z.K.H. DE PRINS VAN ORANJE.
Z.K.H. PRINS HENDRIK DER NEDERLANDEN.
Z.K.H. PRINS FREDERIK DER NEDERLANDEN.
H.K.H. PRINSES SOPHIA DER NEDERLANDEN, GROOT-HERTOGIN VAN SAKSEN-WEIMAR-EISENACH.
Z.D.H. HERTOG BERNARD VAN SAXEN-WEIMAR-EISENACH.

Z.M. DE KONING VAN BELGIE.

A.

Aa, (Robidé v.d.) Stud., te Amsterdam.
Aaltsz, (A.) Hulponderw., te's Heerenberg.
Aar, (Mr. J.F. van der) Advokaat, te Delft.
Abeele, (C.A. van den), te Rotterdam.
Aberson, (Mr. W.A.N.) Griffier bij het Kantongeregt, te Amsterdam.
Abrahams, (J. Swart) Koopman, te Amsterdam.
Academie van Wetenschappen, (De Koninkl.), te Amsterdam.
Academie, (De Bibliot. der Kon.) te Delft.
Ackersdijck, (J.) Hoogleeraar, te Utrecht.
Acquoy, (J.G.R.) Theol. Cand., te Amsterdam.
G. Adriaens, Redact. V.H. Dagblad d e T i j d , te Brussel.
Aerssen Beijeren van Voshol, (F. Baron van) 1e Luiten. der Infant., te Zwolle.
Aerts, (Frans), te Grembergen bij Dendermonde.
Akerlaken, (Jhr. Mr. P. van) Lid der Prov. Staten van Noord-Holland en Burgemeester van Hoorn.
Albarda, (J.) Notaris, te Marrum.
Alberda van Ekenstein, (W.C.) Inspecteur d. Jagt en Visscherij, te Groningen.
Alberda van Ekenstein, (Jhr. Mr. W.C.A.) Advokaat, te Groningen.
Alberda van Menkema, (Jhr. E.W.) Jur. Stud., te Groningen.
Alewijn, (Jonkhr. W.F) Surnum. der Belast., te Amsterdam.
Allart, (D.) te Amsterdam.
Alma, (A.) Jur. Cand., te Utrecht.
Alphen, (C.M.J.W. van) Jur. Stud. te Amsterdam.
Alphen, (E. van) Hoofd-Commies bij het Depart. van Koloniën, te 'sGravenhage.
Alphen, (R.M. van) Student, te Delft.
Alsche, (G.F.) Valkenburg bij Leyden.
Altmann en Roosenburg, Boekh., te Rotterdam. 5 Ex.
Altorffer, (C.J. en W.) Boekh., te Middelburg. 8 Ex.
America, (A.J. van Osch-) Boekh., te Maastricht.
Ameshoff, (Mr. H.) Secretaris v. Curatoren d. Doorl. School. te Amsterdam.
Andel, (A.H. van) Ambten. aan het Minist. v. Finantiën, te 's Gravenhage.
Andel, (G.v.d.) Cargad., te Amsterdam.
Andraea, (Mr. J.H. Beucker) Burgemeester der stad Leeuwarden.
Andreas, (M.E.) Jur. Stud., te Leyden.

Andriesse, (J.C. ten Brummeler) Predikant, te Hoorn.

Andriessen Jr. (J.) Boekh., te 's Gravenhage. 10 ex.
Angelier en Gori, Boekh., te Utrecht. 19 Ex.
Ankersmit wz, (J.H.) Fabrik., te Deventer.
Ankersmit, (P.) Phil. Nat. St., te Utrecht.
Anspach, (G.J.W.) te Amsterdam.
Anspach, (J.) Predikant, te Eck en Wiel.
Arland, (N.T.A.) Procur., te Suriname.
Arntz, HoogL.A.d. Univers., te Brussel.
Arts, (L.) Hoofd-Commies bij het Dep. van Buitenl. Zaken, te 's Gravenhage.
Asbroek, (G. van) Beambte bij het Ministerie van Openbare Werken, te Brussel.
Asch van Wijck, (Jhr. Mr. A.M.C. van) Regter bij de Arr. Regtb., te Utrecht.
Asch van Wijck, (Jhr. Mr. H.A.M. van) Rijks-Advokaat, te Utrecht.
Asch van Wijck, (Jhr. Mr. L.H. van) Kantonregter, te Wijk bij Duurstede.
Assche, (Jozef van) Gemeente-Secretaris, te Afsné.
Assen, (Mr. C.J.v.) Hoogl., te Leyden.
Astro, (W.) Proponent, te Utrecht.

B.

Baalen en Zoon, (J. van) Boekh., te Rotterdam. 13 Ex.
Backer, (H.G.) Boekh., te Zalt-Bommel.
Bade, (A.) Boekh., te Amsterdam.
Baerle, (H.G.C. van) Med. Cand., te Leyden.
Baets, (Pieter de) Advokaat, Gemeenteraadslid te Gent.
Baggen, (N.J. Pook van) te Amsterdam.
Bähler, (L.H.A.) te Leyden.
Bähler & van Pelt, Boekd., te Meppel.
Bake, (J.) Hoogleeraar, te Leyden.
Bake, (J.v.d. Wall) Student, te Delft.
Bakhuizen, (A.H.) Boekh., te 's Gravenhage, 2 Ex.
Bakkenes en Comp., (L. van) Boekhand., te Amsterdam.
Bakker, (C.) Koopman, te Zaandam.
Bakker Bz., (C.) Boekh., aan den Helder.
Bakker, (J.) Manufacturier, te Zaandam.
Bakker, (Mr. M.) Burgemeester van Wymbritseradeel, te Sneek.
Bakker, (P.K.) Landb., te Engwierum.
Balfoort, (D.A.) te Utrecht.
Balveren, (Mr. C.W.J.E. Baron van) Griff. bij de Arr., Regtb., te Nijmegen.
Banck, (J.E.) Jur. Stud., te Leyden.
Bannier, Directeur v.h. Postkantoor, te Rotterdam.
Bannier, (W.) 1e Luit. bij het Instructie Bataillon te Kampen.
Barbiers, (W.F.) Evang. Luth. Predikant, te Gouda.
Barends, (J.F.) te Delft.
Barends, (N.J.) te Amsterdam.
Barner, (M.) te Amsterdam.
Bas, (L.H. de) te Zutphen.
Bastmeijer, (H.J.) te Zierikzee.
Batenburg, (F.H.) Koopm., te Rotterdam.

Baud, (J.C.) Minister van Staat, te 's Gravenhage.
Bauduin, (H.) Bestuurder van het militair Hospitaal te Brussel.
Bazendijk, te Zutphen.
Bazendijk, (P.M.) Boekh. te Rotterdam. 9 Ex.
Bax, (J.B.H.) Koopm., te Rotterdam.
Beausar, (N.G.) 1e Luit. 2e Regim. Infanterie, te 's Hertogenbosch.
Beckeringh, (S.G. Geertsema) Student, te Groningen.
Becking, (W.) Boekh., te Doesburg. 2 Ex.
Beek, (H. van) Regent van 't Seminarie te Voorhout.
Beek, (J.D. van der), te Rotterdam.

Beelaarts van Blokland, (Jhr. F.W.A.) Ontv. d. directe Belast., te Dordrecht.
Beerendonk, (J.) Boekh. te Amsterdam. 5 Ex.
Beers, (J. van) te Lier (bij Antwerpen.)
Beers, (N. van) Jur. Cand., te Utrecht.
Beets, (Dr. N.) Predikant, te Utrecht.
Beets, (W.) Boekh., te Delft. 29 Ex.
Beetsma, (H.) Onderwijzer, te Nes.
Begeer, (H.J.A.) Theol. Cand., te Leyden.
Begemann, (F.A.) Theol. Stud., te Leyden.
Behrns, (J.F.V.) Boekh., te Harlingen. 3 Ex.
Beijer, (L.L.F. Mispelblom) Postdirecteur, te Heerenveen.
Bekkers, (A.J.M.) Boekh., te Breda. 3 Ex.
Bekking, (B.) Makelaar, te Amsterdam.
Belinfante, (A.) Boekh., te 's Gravenhage. 5 Ex.
Belinfante, (Erve) Boekh., te Amsterdam.
Belle, (G.W. van) Boekh., te Rotterdam.
Bemmel, (A.J. van) R.K. Pastoor, te Cabauw.
Bemmelen, (Mr. P. van) te Leyden.
Bennink Janssonius, (Dr. R.) Predikant, te 's Gravenhage.
Benthem en Jutting, (Van) Boekh., te Middelburg. 9 Ex.
Bentiuck van Schoonheten, (J.W.H. Baron) 1^{e} Luit. 2^{e} Reg. Drag., te 's Gravenhage.
Bentum en Zoon, (J. van) Boekh., te Gouda. 4 Ex.
Berg van Dussen Muilkerk, (Jhr. Mr. W.E.J.), te Amsterdam.
Berg, (Van den) te Grandhaven Michigan, Vereenigde Staten van Noord-Amerika.
Berg, (G.A. van den) Notaris, te Hillegersberg.
Berg, (H. van den) Commissionair, te Antwerpen.
Berg, (S. van den) Kunstschilder, te 's Gravenhage.
Berg, (J. de) Jur. Stud., te Utrecht.
Bergh, (S.J. van den) te 's Gravenhage.
Berg, (A.H. Siepman van den) Koopman, te Amsterdam.
Bergh, (J.F.X. van den) Jur. Stud., te Utrecht.
Berkel, (J.A.M. van) Koopman, Vice-Consul van Sardinië, te Rotterdam.
Bergman, (J.T.) Theol. et Lit. Hum. Doct., Tweede Bibliothecaris aan de Hoogeschool te Leyden.
Bergsma, (F.A.) Stud., te Groningen.
Bergsma, (Mr. W.B.), te Batavia.
Berkel, (M. van), te Montfoort.
Berkhout, (Mr. E.H.) Adv., te Amsterdam.
Berkhout, (Mr. Paul H.) Griffier bij het Kantongeregt, te Loenen a/d Vecht.
Berkhout, (Mr. J.J. Teding van), te Amsterdam.
Berkhout, (Jhr. J.P. Teding van), te Haarlem.
Berkhout Jr., (Jhr. Mr. J.P. Teding van) te Haarlem.
Berkhout, (Mr. P.J. Teding van) Lid van de Prov. Staten van Noord-Holland en v.d. arr. Regtb. te Amsterdam.
Berkum, (W.A.G. van), te Utrecht.
Bernhardi, (L.J.) Fabrikt., te Utrecht.
Berns, (A.W.C.) Theol. Stud., te Utrecht.
Berns, (E.J.J.), te Amsterdam.
Berset, (J.J. de) Jur. Stud., te Leyden.

Besselaar MJz., (G.) Godsdienstonderwijzer, te Rotterdam.
Bets, (J.) Onderpastoor, te Leuven.
Beverwijk, (A. van) Boekh., te Kampen. 2 Ex.
Berlemont, (C.) Voorzitter der Maatschappij: De Leeuw van Vlaanderen, te Kortrijk.
Bibliotheek der Maatschappij Felix Meritis te Amsterdam. (De)
Bibliotheek der Academie, te Groningen. (De)
Bibliotheek van 's rijks Hoogeschool te Gent. (De)

Bibliotheek der Rijks middelbare school, te Aelst. (De)
Bibliotheek van het 3e Regim. Dragonders, te Zutphen. (De)
Bibliotheek van het Seminarie te Voorhout. (De)
Bibliotheek der stad Oudenaerde. (De)
Bibliotheek der stad Mechelen. (De)
Bibliotheek te Brussel. (De Koninklijke)
Bibliotheek te Maastricht. (De Stads)
Biccard, (L.G.F.) Theol. Cand., te Leyden.
Biccard, (F. de Lettre) Med. Stud., te Leyden.
Bichon van IJsselmonde, (J.D.) Controleur van 's Rijks belastingen, te Gouda.
Bichon van IJsselmonde, (Mr. M.) Lid d. Prov. Stat. v.Z.-Holl., te Rotterdam.
Bieleveld, (C.) Boekh., te Utrecht.
Bienfait, (P.E.H. Bodel) te Amsterdam.
Biezen, (Johs. J.W. van den) Jur. Stud., te Amsterdam.
Bylandt, (E.J.A. Graaf van) te 's Gravenh.
Bylandt, (L. Graaf van) te 's Gravenhage.
Bijleveld, (R.F.) Jur. Stnd., te Leyden.
Bijsterbos Jr, (N.v. Berkum) te Kampen.
Bijvoet, (J.D.H. van Dieren) te Amsterd.
Bik Pz., (A.J.) te Amsterdam.
Billiet, (L.) Letterkundige, te St. Nikolaas.
Binger, (F.A.) te Amsterdam.
Binger, (Gebr.) Boekh., te Amsterdam. 5 Ex.
Binger, (H.) te Amsterdam.
Binkhorst, (Jhr.) te Maastricht.
Binnerts, (A.) Notaris, te Heerenveen.
Binsbergen, (J. van) Emerit. Predikant, te Utrecht.
Bisdom van Cattenbroek, (Mr. O.B.) Advokaat, te Utrecht.
Bisschop, (G.) Apoth., te 's Gravenhage.
Bisschop, (Dr. W.) Leeraar aan het Gymnasinm te Dordrecht.
Blaauw JHz., (A.) Ingenienr v.d. Waterstaat, te Arnhem.
Blaauw, (G.) Reeder, te Amsterdam.
Blaanw, (J.F.) Predik., te Rotterdam.
Blaanw, (H.F. de) Predikant, te Leyden.
Blanche en Comp. (A.F.) Boekhandelaar, te Utrecht. 3 Ex.
Blancke, (J.) Koopman, te Amsterdam.
Blanken, (J.W.C.) Boekhandelaar, te Leyden. 5 Ex.
Blankenheim, (C.M.) Jur. St., te Leyden.
Blankstein, (D.L.E.) Theol. Stud., te Groningen.
Blankvoort Hz., (J.) te Amsterdam.
Blaricum, (Mr. B.J.H. van) Advokaat, te Utrecht.
Bleijenberg, (B.) Theol. Cand., te Groningen.
Blij, (S.D. van der) Hnlp-Onderwijzer, te Leyden.
Blijdenstein, (B.B.) Boekhandelaar, te Enschedé.
Blocq van Scheltinga, (D. de) Jur. Stnd. te Utrecht.
Blocq van Scheltinga, (F.J.J. de) Jur. Stud., te Utrecht.
Blocq van Scheltinga, (H.W. de) Jur. Stud., te Leyden.
Bloemendaal, (K.) Rijkstelegrafist, te Zwolle.
Blokhuis, (J.) Hoofdonderwijzer voor den Leerkring des Klauwverbonds, te Schaarbeek)
Blokhnijzen, (D.V.) te Rotterdam.

Blom, (J.C.) Milit. Apoth., te Haarlem.
Blom Hz., (S.) Apotheker, te Alkmaar.
Blom, (O.P.N.) te Amsterdam.
Blom, (Mr. Ph. van) Advokaat, te Heerenveen.
Blomhert, (L.O.) te Rotterdam.
Blommendaal, (C.) Boekdrnkker, te 's Gravenhage.
Blume, (Mr. H.A.) te Delft.
Blussé en van Braam, Boekhandelaars, te Dordrecht. 3 Ex.
Boachie, (Aquasie) Ingenieur der mijnen in N.O. Indie.
Boden, (J.) Boekh., te Zwijndrecht.

Boeckel, (J.F. van) Wijnhandelaar, te 's Hertogenbosch.
Boeije, (J.J.) IJkmeester, te Goes.
Boekée, (F.) Boekh. te Dordrecht.
Boekerij van het Taal- en Letterliev. Genootschap: Met Tijd en Vlijt, te Leuven. (De)
Boele, (W.G.) Koopman, te Kampen.
Boelen, (D.) Med. Stud., te Leyden.
Boelens, (R.) Boekh., te Zwolle.
Boer, (Mr. W.R.) te Utrecht.
Boer Ez., (J. de) Kollecteur der Staatsloterij, te Groningen.
Boer, (A.M. Bokma de) Predikant te Wierum en Nes.
Boer, (S. den) Med. Doct., te Rotterdam.
Boerma, (J.J.) Student, te Groningen.
Boers, (H.M.W. de Wit) te Nijmegen.
Bogaert, (H.J.) Jur. Stud., te Utrecht.
Bohl, (K.F.) Ambtenaar 2^{e} klasse in Nederl. Indie.
Bohn, (Erven F.) Boekh., te Haarlem. 4 Ex.
Böhringer, (J.A.) Th. St., te Amsterdam.
Boissevain, (E.C.) te Amsterdam.
Boissevain, (H.J.A.) te Amsterdam.
Bok Jr., (J.H.) Notaris, te Amsterdam.
Boland, (G.H.) Theol. Cand., Leyden.
Boldingh Hz., (C.) Boekh., te Hoorn. 2 Ex.
Bolhuis van Zeeburg, (J. van), te Groningen.
Bolle, (D.) Boekh., te Rotterdam. 5 Ex.
Bolt, (C.J.) Kunstschilder, te Arnhem.
Bolt, (P.B. van Waning) Boekh. te Amsterdam. 3 Ex.
Bom, (G. Theod.) Boekh. te Amsterdam. 4 Ex.
Bommel, (Mr. L.C. van) Advocaat, te Amsterdam.
Bonnema, (E.H.) Landbouwer, te St. Jacobi-Parochie.
Boogaard (Dr. J.A.), te Leyden.
Boogaard, (J.J. van Tienhoven van den) te Werkendam.
Boogaerde, (A. van den), te Brugge.
Boomsma, (R. en A.) Boekh. te Harlingen.
Boon, (J.C.) Theol. Stud., te Leyden.
Boon, (C. van der) Med. Stud., te Leyden.
Boot, (J. Moes) te Rotterdam.
Borcherds, (P.J.A.) Theol. Stud., te Utrecht.
Bordes, (J.P.) te Amsterdam.
Borgesius, (T.T.) Boekh. te Hoogezand.
Borleffs en ten Have, (Wed.) Boekh. te Amsterdam. 3 Ex.
Borrewater, (Fs.) Med. Chir. et Art. Obstr. Doctor, te Merxem.
Borski Jr., (W.) te Amsterdam.
Bos, (Joh.) R.K. Priester en Kapellaan, te Rotterdam.
Bos, (P.) te Rozendaal.
Bosch, (W.D.) Jur. Stud., te Utrecht.
Bosboom-Toussaint, (Mevrouw A.L.G.) te 's Gravenhage.
Bosch, (J. van den), te 's Gravenhage.
Bosquet, (J.) Jur. Stud., te Leyden.
Bosscha, (J.) Minister van Hervormde Eeredienst, te 's Gravenhage.
Bossche, (J.F.R.S. van den) te 's Gravenhage.

Bosse, (Mr. P.P. van) Minister van Finantiën, te 's Gravenhage.
Bosz, (N.) Med. Doctor, te Rotterdam.
Böthlingk, (Mr. F.) Procur., te Arnhem.
Boudier, (F.J.) Med. Doct., te Dordrecht.
Bouman Jr., (A.) Commissionair, te Rotterdam.
Bouman, (W.P.R.) Pred., te Rotterdam.
Bousquet, (R. de Fillietaz) te Delft.
Boutens, (C.) Stud., te Leuven.
Bouwkundige Vereeniging te Deventer. (De)
Braambeek Jr., (J.v.) Hoofdbest. van het Opvoed. Gesticht van wijlen den Lt. Adm. van Kinsbergen, te Elburg.
Braat, (P.K.) Boekh., te Dordrecht. 26Ex.
Braauw, (Jhr. V.M. de) Maj. der Inf. bij het O.I. leger, te 's Gravenhage.

Brakell tot den Brakell, (Jonkv. J. Baronesse van) te Arnhem.
Brandeler, (E. van den) Commies der posterijen, te Dordrecht.
Brands, te Holland, Michigan, Vereenigde Staten van Noord-Amerika.
Brandwijk, (J.P.B. Onderwater van) Koopman, te Dordrecht.
Brat, (P.J.) Boekh., te Amsterdam.
Brauw, (Jhr. Mr. W.M. de) Lid van de 2e Kam. d. Stat. Gen., te 's Gravenhage.
Brauwere van Steeland, (Dr. J. Nolet de) Letterkundige, te Brussel.
Brederode, (J.J. van) Boekh. te Haarlem.
Bredius, (J.P.) Procureur, te Dordrecht.
Breemen, (H. van) te Amsterdam.
Breijer, (H.B.) Boekhandelaar, te Arnhem. 4 Ex.
Bremekamp, (J.) te Dordrecht.
Breuning, (S. D) Med. Stud., te Leyden.
Brieder Wz., (F.C. de) Jur. Stud., te Utrecht.
Brijdenbag, (J.H. Rigter) te Schiedam.
Brill, (E.J.) Boekh., te Leyden. 3 Ex.
Brill, (Dr. W.G.) te Zutphen.
Brink, (A.G) te Amsterdam.
Brink, (M.) Kargadoor, te Amsterdam.
Brink, (W.) Rijkstelegrafist 1e klasse, te Groningen.
Brink, (H. ten) Boekh., te Meppel. 6 Ex.
Brink en de Vries, (Ten) Boekh., te Amsterdam.
Brinkgreve, (J.) Boekh., te Deventer.
Brinkman, (B.T.C.) R.K. Priester en Kapellaan, te Bodegraven.
Brinkman, (C.L.) Boekh. te Amsterdam. 7 Ex.
Brinkman, (J.H.) Boekh., te Amsterdam. 2 Ex.
Broeck, (Ph. van den) S.Th. Dr., Hoogleeraar bij de Hoogeschool te Leuven.
Broedelet, (Wed. A.M.) Boekh., te Voorburg. 2 Ex.
Broek, te Holland, Michigan, Vereenigde Staten van Noord-Amerika.
Broeke, (A. van den) Koopman, te Amsterdam.
Broekhuyzen, (Gs. Hs.) te Amsterdam.
Broekhuizen, (H. van) Theol. Cand., te Utrecht.
Broers, (P.N.) Aannemer, te Utrecht.
Broese, (J.G.) Boekh., te Utrecht. 27 Ex.
Broese en Co., Boekh., te Breda. 5 Ex.
Bronsveld, (L.G.) te Harderwijk.
Brooshoofd, (J.M.) Jur. Stud., te Utrecht.
Brouwer, (A.) Onderwijz., te Paramaribo.
Brouwer, (C.N.) te Rotterdam.
Brouwer, (D.H.) voor het Genootschap V r i e n d e n k r i n g , te Bolsward.
Brouwer, (F.J.) Predikant, te Probolingo (Nederl. Oost-Indië).
Brouwer, (G.) Boekh., te Deventer. 3 Ex.
Brouwer, (J.D.B.) Predikant, te Ede.
Brouwer, (J.W.) Boekhandelaar, te Leeuwarden. 1 Ex.
Brouwer, (Wed. J.W.) Boekhandelares, te Leyden. 2 Ex.
Brouwer, (M.) Theol. Stud., te Kampen.
Brouwer, Rz. (P.) Handelsessayeur, te Utrecht.
Brouwer, (R.) Stud. a.h. Doopsgezinde Seminarium te Amsterdam.
Brugman, (P. Jos. F.) te Amsterdam.
Brugmans, (Mr. A.) te Amsterdam.

Bruin Jz. (W.) Boekhandelaar, te Wormerveer. 2 Ex.
Bruin, (J. de) Praeceptor aan het Seminarie te Voorhout.
Bruineman, (J.A.) te Weesp.
Bruin, (P.) Doopsgez. Pred., te Alkmaar.
Bruijn, (A.C. de) Makel., te Rotterdam.
Bruijn, (G. de) Koopm., te Rotterdam.
Bruijn, (Mr. J.G. de) te Rotterdam.
Bruijn, (Joh. de) te Rotterdam.
Bruijns, 1e. Luit. 7e. Regim. Inf., te Leeuwarden.
Brummelkamp, (A.) Leeraar aan de Theolog. School, te Kampen.

Brummelkamp, (B.) Litt. Hum. Stud, te Kampen.
Brummelkamp Jr., (A.) Litt. Hum. Stud., te Kampen.
Brummelkamp, (J.) Litt. Hum. Stud., te Kampen.
Brusse, (J.) Theol. Stud., te Amsterdam.
Büchler, (D.D.) te Amsterdam.
Büchner, (E.C.) M. Doct., te Amsterdam.
Bueninck, (W.H.) te 's Gravenhage.
Buddingh, (D.) Leeraar a.d. K. Acad., voor de Christelijke Leesbibliotheek te Delft.
Bührmann, (F.C.) Boekhandelaar, te Amsterdam. 9 Ex.
Buitendijk, (P.) Beeldhouwer, te Leyden.
Buisonjé, (J.C. de) Boekhandelaar, aan den Helder.
Buisonjé, (Z. de) Boekhandelaar, te Vlissingen.
Buijs, (Mr. J.T.) te Leyden.
Bull, (A.J. de) te Amsterdam.
Bultman, (H.F.) Jur. St., te Amsterdam.
Buma, (Bernh. J.) Jur. Stud., te Groningen.
Buma, (C.W.A.) Jur. Stud., te Groningen.
Buma, (Ger.) Jur. Stud., te Groningen.
Bundten, (P.A.) Makelaar, te Amsterd.
Bünker, (Paul) te Arnhem.
Buren, (C.A. Chais van) Jur. Stud., te Amsterdam.
Burger, (Mr. H.J.) Adv., te Rotterdam.
Burgerhoudt, (P.C.) te Leiderdorp.
Burgers, (Th.) Theol. Stud., te Utrecht.
Burkens, (H.) Genees-, Heel- en Verloskundige, te Utrecht.
Busma, (H.R.) Theol. Stud., te Kampen.
Bussche, (H.K.J. van den) Notaris, te Goes.
Busschots, (Gustave), Stud. in de Regten, te Leuven.
Buuren, (J.W.v.) Hulponderw., te Gouda.
Buy, (P. du) Instituteur, te Haarlem.

C.

Caarten, (A.H.M. Bicker) Assur. Makelaar, te Rotterdam.
Caarelsen en Comp., Boekh., te Amsterdam. 2 Ex.
Caers, (C.H.) Onderpastoor van St. Jacob, te Leuven.
Cate, (A.H. ten) te Zijldijk.
Cate, (H. Iz. ten) te Zijldijk.
Caters, (P.J. de) Bankier, te Antwerpen.
Callenbach, (G.F.) Boekh., te Nijkerk. 14 Ex.
Cambier, (J.J.) Dijkgraaf s'lands van Hagestein, te Vianen.
Cammann, Jr., (J.W.) te Amsterdam.
Campagne, (H.C.A.) Boekh., te Tiel. 10 Ex.
Campen, (F. van) Burgemeester te Ouderkerk a.d. Amstel.
Campen, (W.J. van) R.K. Priester en Kapellaan, te Hoorn.
Cankrien, (B.E.) te Rotterdam.
Cantzlaar, (H.) Jur. Stud., te Utrecht.

Capadose, (Dr. A.) te 's Gravenhage.
Cappellen Ezn., (A. van) Ontv. d. direct. Belast., te Hellevoetsluis.
Carbasius, (J.A.) te Helder.
Cardinaal Jr., (C.) Doopsgez. Pred., te Almelo.
Casembroot, (Jhr. F. de) Luit. ter Zee, Adjud. van Z.M. den Koning, te 's Gravenhage.
Casus, (F.) te Antwerpen.
Cazauf, (J.M.A.) Notaris, te Rotterdam.
Champury, (L.) Docent aan het Gymnasium, te Gouda.

Charante, (N.H.v.) Karg., te Rotterdam.
Charante, (L.H. Bos van) te Rotterdam.
Charro, (F.L. de) te 's Gravenhage.
Charro, (J. de) te 's Gravenhage.
Chevalier, (M.J.) te Groningen.
Chevalier, (Ch. Le) Koopman, te Amsterdam.
Chivat, (C.E.) Boekh., te Zierikzee.
Christiaen, (Hector) Stud., te Rousselare.
Citters, (Mr. C. van) te Baarn.
Citters, (Jhr. W. van) Kapt. Kommand. der Koninkl, Marechaussée, te 's Hertogenbosch.
Claassen, (P.A.) R.K. Priester en Sub-regent in het Semin. Hageveld, te Voorhout.
Claeys, (Prosper) Student in de Regten, te Gent.
Cleef, (Gebr. van) Boekh., te Amsterdam. 2 Ex.
Cleef, (Gebr. v.) Boekh., te 'sGravenhage.
Cleef Jzn., (P.M. van) Boekh., te Hilversum. 2 Ex.
Cleer, (J. de) te Antwerpen.
Clement, (W.) Boekh., te Amsterdam.
Clercq, (G. de) Secretaris der Nederl. Handelmaatschappij, te Amsterdam.
Clercq, (K. de) Student in de Regten, te Gent.
Clifford, (H.W.J.A. Oetgens van Waveren Paneras) te Batavia.
Cocheret, (P.L.) te Amsterdam.
Cock, (H. de) Koopman, te Rotterdam.
Cock, (H. de) Leeraar aan de Theolog. School te Kampen.
Cocks, (J.C.) Fabrikant, te Antwerpen.
Coeverden, (C.C.L. van) te Amsterdam.
Cogen, (Eug.) Student in de Geneeskunde, te Gent.
Cohen, (Mr. J.) Subst. Officier van Justitie, te Goes.
Cohen, (Joseph) Koopm., te Amsterdam.
Cohen, (S.J.) Jur. Stud., te Utrecht.
Collard, (A.) Controleur d. in- en uitg. regten en accijnsen, te Delft.
Collegie van O.L.V. (Het) te Audenaerde.
Collot d'Escury, (E.) Jur. Stud., te Utrecht.
Comte, (F.H.J. Le) te 's Gravenhage.
Consen, (A.) R.K. Priester en Pastoor, te Amsterdam.
Constant de Rebecque, (Baron) te 's Gravenhage.
Coppenaal, (G.M.D. Fockv.) te Kampen.
Cornelisse, (J.J.J.) te Amsterdam.
Coolen, (J.T.) Jur. Stud., te Utrecht.
Coppenael, (V. van) te Amsterdam.
Corstiens, (P.) R.K. Priester en Pastoor, te Groningen.
Corstius, (J.F.) Predik., te Heerenveen.
Corstius Lz., (M.) Theol. Cand., te Leyden.
Corver, (C.) Theol. Stud., te Amsterdam.
Coster, (Benoit) Koopm., te Amsterdam.
Coster en Zoon, (H.) Boekhandel., te Alkmaar. 10 Ex.
Coster, (A. Siebert) Boekh. te Alkmaar.
Costerus, (Dr. P.J.) Rector aan het Gymnasium te Sneek.
Court, (Mevr. d. Wed. C. de le) te Brussel.
Couvée, (D.J.) Boekh., te Leyden.

Craandijk, (J.) Theol. St., te Amsterdam.
Cramer, (A.J.) Boekh., te Amsterdam. 2 Ex.
Cramer, (J.) Theol. Cand., te Utrecht.
Crane, (J. de) Notaris, te Warmond.
Crane Jr., (M.C. de) te Zierikzee.
Cranendoncq en Zn., (A.) Boekh., te Nijmegen, 8 Ex.
Crébas (J.C.F.) Prop., te Nieuweschans.
Cremers, (Mr. W.C.J.J.) Regter bij den Arrond. Regtb., te Winschoten.
Creutzberg, (H.W.) Theol. Stud., te Utrecht.
Crol, (J.B.) te Rotterdam.
Cromhoff, (J.) Jur. Stud., te Utrecht.
Croquison, (F.) Bouwm., te Kortrijk.
Crommelin, (Mr.) Jur. Stud., te Utrecht.
Crommelin, (C.D.) te Amsterdam.
Crommelin, (G.C.) bij Deventer.

Crommelin, geb. van der Staal (Mevr. van Wickevoort) te 's Gravenhage.
Croockewit, (Gerard J.) op den huize Roosendaal, bij Heino.
Cruijff, (J.) te Leyden.
Cruyssen, (E.L. van der) te Gent.
Cunaeus, (D.W. Gaël) te Solwert.
Cunth, (H.P.J.) te Amsterdam.
Cuperus, (B.) Theol. St., te Amsterdam.
Curatoren van het Athenaeum Illustre te Amsterdam (voor de Stads-Bibliot.)
Cyper, (L. de) Beeldhouwer, te Antwerp.

D.

Daamen, (J.H.) Boekh., te Zalt-Bommel.
Dade, (D.H.) Cargadoor, te Amsterdam.
Daeff, (J.W.A.) Jur. Stud., te Utrecht.
Daele, (Aug.) te Gent.
Dalen, (A.C.) Makelaar, te Rotterdam.
Dam, (J.H. van) te Rotterdam.
Dam, (P. Koumans v.) St., te Groningen.
Damme, (M.H.) Med. Doctor, te Middelb.
Daneel, (A.B.) Theol. Stud., te Utrecht.
Dankelman, (B.) te Amsterdam.
Dannenfelser, (W.F.) Boekh. te Utrecht. 3 Ex.
Dautzenberg, (J.M.) Letterk., te Brussel.
David, HoogL.A.d. Hoogesch., te Leuven.
Dawson, (H. A) Mr. Timmerman, te Utrecht.
Decker, (B. de) Kanunnik in het gesticht der Doofstommen, te Gent.
Dedem, (W.K. Bar. v.) te 'sGravenhage.
Deetman, (P.) Theol. Stud., te Utrecht.
Degent, (F.C.) Stud. aan de Kon. Academie te Delft.
Degerickx, (E.) Secretaris der Maatschappij De Tael is gantsch het Volk, te Gent.
Dekema, (B.) Boekh., te Utrecht. 8 Ex.
Dekker, (Mejufv.) te Zierikzee.
Dekker Jr., (P.) te Amsterdam.
Dekker, (N.A.) Boekh., te Edam.
Delbaere, (L.J.) Med. Chir. Art. en Obst. Doctor, te Schiedam.
Delbeek, (J.C.) te Arnhem.
Delbeek, (P.) Jur. Cand., te Utrecht.
Delden, (J.H. van) Procur. te Deventer.
Demets, (Lambt. J.) Stud., te Leuven.
Denis, (Mr. J.D.) Advok, te Amsterdam.
Dercksen, (J.M.E.) Candidaat-Notaris, te Leyden.
Dericks, (A.J.C.) te Druten.
Descamps, (K.) Student in de Geneeskunde, te Gent.
Desguerrois & Co., te Amsterdam.
Detmar, (S.P.) te Amsterdam.
Deventer, (Dr. I.C. van) Conrector aan het Gymnasium, te Dordrecht.

Dielen, (Mr. W.M.J. van) Wethouder, te Utrecht.
Dierkx, Kunstschilder, te Antwerpen.
Dieren, (J.P. van) Uitgevers, te Antwerpen. 53 Ex.
Dieren, (Mej. L. van) te Antwerpen.
Diest, (C.P.v.) Theol. Cand., te Leyden.
Diggelen, (P.J.G. van) Jur. Stud., te Utrecht.
Dijk, (G.J.) te Amsterdam.
Dijk, (P.J. van) Boekh., te Schiedam, 2 Ex.
Dijk, (R.L.A.) te 's Gravenhage.
Dijk, (W. van) te Amsterdam.
Dijkers, (Mr. F.W.) te Amsterdam.
Dijkstra, (D.H.) te Oldeholtpade.
Dijkstra, (H.R.) te Kampen.
Dijl, (J. van) te Dordrecht.
Dikema, (L.) Instituteur, te Hoogezand.
Dillen, (V.H.) te Antwerpen.

Dingermans, (C.J.) Clin. Stud., te Amsterdam.
Dinger, (W.M.) te Amsterdam.
Dirksen, (H.J.) te 's Gravenhage.
Dis Lzn, (D. van) te Fijnaart.
Dis Wz., (W.v.) Theol. Stud., te Utrecht.
Dishoeck, (A.M.E. van) Boekhandelaar, te Zierikzee. 2 Ex.
Ditmars, (H.) te Dordrecht.
Dittlinger, (J.V.D.) Kapitein bij de Generale Staf, te 's Gravenhage.
Dobben, (J.F. van) Boekhandelaar, te Haarlem.
Dodd, Archivist der Godshuizen, te Brussel.
Doesburgh, (H.G. van) Theol. Student, te Leyden.
Doesburg, (J. van) Boekhandelaar, te Groningen. 2 Ex.
Dolder, (F.H. van) Theol. Stud., te Utrecht.
Dolk, (A.) Scheepsagent, te Hellevoetsluis.
Dólleman, (J.) Notaris, te Heemstede.
Dolman Bz. (J.) te Amsterdam.
Donders, (Dr. F.C.) Hoogl., te Utrecht.
Donker Curtius, (Mr. B.) te Amsterdam.
Doorman, (Erven) Boekhandelaars, te 's Gravenhage. 23 Ex.
Doorn en Zoon, (C. van) Boekhandelaars, te 's Gravenhage. 8 Ex.
Doorn, (Van Haersolte van) Officier der Artillerie, te Delft.
Doorenbosch, (J.Th.) te Groningen.
Doorninck, (M. van) Phil. Stud., te Deventer.
Dorleman, (Henry, Rs.) te Rotterdam.
Dorp, (H.M. van) Boekhandelaar, te Batavia. 7 Ex.
Dorsten Jr., (A. van) Boekhandelaar, te Utrecht.
Dorsten, (A.C. van) Heel- en Verlosk., te Zandpoort.
Douwes Jr., (J.) Predikant, te Leens.
Drabbe, (J.) Rijksontv., te Loosdrecht.
Draijer, (C.W.) Boekh., te Rotterdam. 7 Ex.
Driebeek, (L.C.) Jur. Cand., te Leyden.
Drielsma, (A.) Phil. Nat. Cand., te Groningen.
Dries, (H.P. van den) Lid v.d. 1^{e} kamer der Stat.-Gener., Burgem. te Oudenbosch.
Driest, (J.C. van) te Lienden.
Drimmelen Cz., (C. van) Onderwijzer, te Hedel.
Drubbel, (L.) Advokaat, te Gent.
Druten en Bleeker, (Van) Boekhandelaars, te Sneek. 7 Ex.
Dubourcq, Kunstschilder, te Amsterdam.
Ducaju zoon, (Em.), Drukker-Uitgever, te Dendermonde.
Duijl, (M.J.v.) Civiel Ingen., te Breda.
Duijmaer van Twist, (C.) Jur. Stud., te Deventer.
Duinvis, (J.) Jur. Stud., te Leyden.
Duisenberg, (J.B.) Notaris, te Boskoop.
Duke, (J.W.) te Charlois.
Duker, (A.C.) Theol. Stud., te Leyden.
Duport, (J.E.) Tooneel-Directeur, te Amsterdam.
Dussen v. Beefting, (P.v.) te Rotterdam.
Dussen, (J.G.H. van der) Administrateur, te Doorwerth.
Duuring, (G.) Makelaar, te Rotterdam.
Duyl, (A.G.C. van) Theol. Cand., te Utrecht.

Duyn, (A.F.J.A. Baron van der) 1e Luit. bij het Reg. Veldartil., te Utrecht.
Duyse, (Prudens van) te Gent.
Dyserinck, (A.L.) Koopman, te Haarlem.

E.

Eck, Jr., (Ger.) Commiss. in Effecten, te Rotterdam.
Eck, (A. van) Bewaarder der Hypotheken en van het Kadaster, te Zierikzee.
Eck, (B. van) Controleur der directe Belasting., in en uitg. regten en accijnsen, te Hellevoetsluis.
Eckhardt de Mesquita (F.A) te Amsterdam.
Eeden, (Ph. van den) Regent aan het klein Seminarie, te Oudenbosch.
Eeghen, (H. van) te Amsterdam.
Eeghen Pz., (Mr. J. van) te Amsterdam.
Eeghen, (Mejufvr. S. van) te Amsterdam.
Eekhoff, (W.) Boekh., te Leeuwarden. 13 Ex.
Eekhout, (Mr. M.A.) Adv., te Groningen
Eelde, (J. van) Easayeur te Groningen.
Eelde, (J. van) te Utrecht.
Eerens, (Mr. W.F.C. de) te Delft.
Eeten, (J.C. van) Med. Doct., te Utrecht.
Efveren, (J. van) Onderw., te Culenborg.
Eggink, (D.) Secretaris van de Gemeente Haarlemmermeer.
Egmond Jr., (J. van) Boekh., te Arnhem. 14 Ex.
Egter, (A.V.) Majoor, te 's Gravenhage.
Eichman, (J.H.) Institutenr, te Leyden.
Eigeman, (H.W.) Predikant, te Hierden.
Eijbergen, (H.C. van) Ambtenaar 2^{e} klasse, in N.O. Indie.
Eijck, (J.P.W. van) Koloniaal Ambtenaar, te Suriname.
Eijk, (W.B.J. van) Theol. Doct. en Predikant, te Deventer.
Eik, (P. van) te Amsterdam.
Eisendrath, (B.) Boekh., te Amsterdam. 2 Ex.
Eisinger, (J.G.H.) Ambtenaar, 2^{e} klasse, in N.O. Indie.
Ekker, (Dr. A.H.A.) Gymnas. Rector, te Kampen.
Ekker, (H.J.) Fabrikant, te Hengelo.
Elberts, (W.A.) Onderwijzer, te Leyden.
Elders, (H.) te Amsterdam.
Elk, (H.R. van) Boekh., te Dordrecht.
Elion, (S.C.) Graveur, te Amsterdam.
Elont van Soeterwoude, (Mr. P.J.) te 's Gravenhage.
Elst, (F.E. van der) Fabrikant, te Brussel.
Emden, (A. van) te Amsterdam.
Emden, (A.J. van) Jur. Cand., te Amsterdam.
Emden, (Mr. A. van) Gouvernements-Secretaris te Suriname.
Enck, (G. van) te Kampen.
Engelberts, (Mr. R.) te Soeterwoude.
Engelman, (W.H.) Litt. Cand., te Leyden.
Engels, (P.) Boekh., te Leyden. 35 Ex.
Entel Jr., (W. ten) Onderw, te Deventer.
Epkema, (E) Med. Doctor, te Weesp.
Epkema, (P.) te Amsterdam.
Ermerins, (Mr. J.P.N.) Procureur, te Zierikzee.
Ernst Jr., (H.) Theol. Stud., te Amsterdam.
Erpecum, (K.J. van) te Schiedam.

Eschauzier, (J.P. Brand) Leeraar in de wiskunde, te Kampen.
Esnorff, (J.) te Utrecht.
Essen Cz., (P.M. van) te Amsterdam.
Estor Jr., (J.C.) Boekh., te 's Gravenhage.
Evenhnis, (S.) Theol. Stud., te Kampen.
Evertz, (J.W.) Boekh., te Zeist. 4 Ex.
Everts, (W.) Professor aan het Seminarie te Rolduc. (Limburg).
Ewijckv. d. Bildt, (Mr. D.J. van) Staatsraad, Oud-Gouverneur van Noord-Holland, te Utrecht.
Eyck, (Hendrik van) Letterkundige, te St. Nicolaas.
Ezechiëls, (E.) Bankier, te Rotterdam.

F.

Faassen, (J.A.) Boekh. te Tiel.
Faber, (J.) Theol. Stud., te Leyden.
Faber, (J.G.A.) te Hoorn.
Faber, (G.) te 's Gravenhage.
Fabius, (F.W.) Notaris, te Amsterdam.
Baart de la Faille, (Mr. G.) Sub. Griffier der Regtbank, te Winschoten.
Falck, (Mr. A.R.) Advokaat, te Utrecht.
Farret, (P.C.) te Harlingen.
Faverey, (C.M.A.) Koloniaal Ambtenaar, te Suriname.
Feenstra, (P.M.) Boekh. te Bolsward. 4 Ex.
Feenstra, (T.S.) Boekh., te Sneek.
Feije, (Dr. H.J.) Professor aan de Kathol. Academie, te Leuven.
Feije, (P.H.J.) Makelaar en Candidaat-Notaris, te Amsterdam.
Feith, (P.) Jur. Stud., te Amsterdam.
Feltz, (J. van der) Emer. Predikant, te Arnhem.
Feltz, (Mr. J.F.H. van der) Kantonregter, te Apeldoorn.
Filz, (J.Ph.F.) Jur. Stud., te Utrecht.
Flier, (A. van der) Theol. Stud., te Utrecht.
Flines, (S.A. de) te Amsterdam.
Flury, (Fidel) Ambtsregter en Taalmeester, te Solothurn.
Fock, (J.H.) Koopm., te Amsterdam.
Fokker, (Mr. C.J.) Procureur, te Zierikzee.
Fontein, (F.) te Harlingen.
Forster van Dambenoy, (Baron) Oud-Minister van Oorlog, te 's Gravenhage.
Fortuijn Drooglever, (W.J.) Notaris, te Gouda.
Fouw, (L. de) Boekh., te Goes. 5 Ex.
Francken, (C.M.) te Groningen.
Francken Azn., (W.) Predikant, te Rotterdam.
Frankfort, (J.) Taalonderwijzer, te Groningen.
Fremery, (J.H. de) 1^{e} Luit. der Infant., te Utrecht.
Frijlink, (H.A.) Boekh., te Amsterdam. 6 Ex.
Frima, (Mr. H.) Advocaat, te Appingadam.
Fritsen, (E.) Stud., te Leuven.
Frohwein, (C.G.) te Arnhem.
Fruin, (Mr. J.A.) Advokaat, te Rotterdam.
Fuchs, (J.M.) Med. Doctor, te Amsterdam.
Fuhri, (G.L.) Med. Doctor, te Rotterdam.
Furstner, (J.M.) te Amsterdam.

G.

Gaade, (J.H.) te 's Gravenhage.
Gabbels, (B.C.) Apotheker, te Rotterdam.
Gaillard, (E.) te Antwerpen.
Galen, (Dr. P. van) Leeraar aan de Zeevaartk. school, te Rotterdam.
Gallé, (P.H.) te Kampen.

Gamelkoorn, (D.) Kruidenier, te Arnhem.
Gangel, (J.H.F.) te Doornspijk.
Garmsen, (J.) te Amsterdam.
Gastman, (Dr. A.L.) te Kampen.
Gavrain, (P.J.) te Antwerpen.
Gavre, Jr. (P.L. de) Jur. Stud. te Groningen.
Gebhard, (J.F.) te Amsterdam.
Geep, (L.C. de) Lid der Prov. Staten van Noord-Braband, te Bergen op Zoom.
Geer, (Jhr. J.J. de) te Utrecht.
Gebhard en Comp. Boekh., te Amsterdam. 6 Ex.

Geel, (J.) Hoogleeraar, te Leyden.
Geelen, (P. van) te Padang, Sumatra's westkust.
Robbert-Geelhand, (A.J.) te Antwerpen.
Geerling Jr., (J.W.) te Amsterdam.
Geerts, (O.) Theol. Stud., te Leyden.
Geertsema, (J.H.) Secretaris van Curatoren der Hoogeschool te Groningen.
Gelderman, (G.J.B.) Theol. Stud., te Utrecht.
Génestet, (P A. de) Predikant, te Delft.
Gennep, (Mevr. E. van) Assendelft de Coningh, te Rotterdam.
Genois, (Jules Baron de St.) te Gent.
Genootschap (Het) D i v e r s a s e d U n a , te Dordrecht.
Genootschap (Het Letterk.) onder de zinspreuk: O e f e n i n g k w e e k t k e n n i s , te 's Gravenhage.
Genootschap (Het Letterlievend) D e m o s t h e n e s , te Deventer.
Genootschap: (Het Taalminnend Studenten-) 't Z a l v e l g a a n , te Gent.
Georgy, (J.F.) te Amsterdam.
Gericke, (Baron) Gezant der Nederlanden in België, te Brussel.
Gerlings, Cz. (Mr. H.) Procureur te Haarlem.
Gerlings, (P.E.G.) Jur. Stud., te Utrecht.
Gerrebrands, (C.) Koopman, te Amsterdam.
Gerritsen, (H.A.) te Nijmegen.
Geselschap, (J.A.) Theol. St., te Leyden.
Gesselen, (Jhr. Mr. T. van) Rijksontvanger, te Winschoten.
Geuchies, (H.B.) Predikant bij de Chr. Afgesch. Gemeente, te Rotterdam.
Geuns, (A. van) Reeder, te Amsterdam.
Geuns, (J.H. van) te Dieren.
Geuns, (J.J. van) Jur. Stud., te Utrecht.
Geus, (G. de) Boekh. te 's Gravenhage. 12 Ex.
Gevcrs Deynoot, (Jonkvr. E.) te 's Gravenhage.
Gewin, (Bern.) Predikant, te Heemstede.
Geyter, (J. de) Letterkundige, te Antwerpen.
Gheysens, (Xav.) Notaris, Lid van den Provincialen en Gemeente-Raad, te Antwerpen.
Gijp, (K. van der) Boekh. te Middelburg.
Gilbers, (W.) Boekh., te Amsterdam.
Gildemeester, (J.P.) Med. Doct., te Amsterdam.
Gilse, (Mr. F.J.A. van) Advokaat, te Rozendaal.
Gilse, (J. van) Hoogleeraar, te Amsterdam.
Giltay, (J.) Boekh. te Dordrecht. 2 Ex.
Giltay, (K.W.) Med. Doctor, te Rotterdam.
Gips, (L.P.) Jur. Stud., te Leyden.
Gips, (W.P.) Wijnhand. te Dordrecht.
Giroldi, (P.M.J.L.) Koopman, te Amsterdam.
Glashout, (F.D.F. Luijken) Jur. Stud., te Utrecht.
Gleichman, (Mr. J.G.) Advokaat, te 's Gravenhage.
Gleimius, (H.C.) Cargad., te Zaandam.
Gockinga, (Mr, J.) Procureur, te Winschoten.
Godefroi, (M.J.) Med. Doctor, te 's Hertogenbosch.
Godon, (A.P.) O.I. Ambtenaar, te Utrecht.
Goedkoop, (P.) te Amsterdam.
Goeman, (M.) Theol. Stud., te Groningen.

Goes, (Jhr. Mr. A. van der) Gemeente-Ontvanger, te 's Gravenhage.
Goes, (Mr. C. van der) Kamerheer van Z.M. den Koning, te 's Gravenhage.
Goes van Naters, (Jhr. Mr. A. van der) te Delft.
Goes, (J. Smits van der) Notaris, te Berg-Ambacht.
Gogh, (C.M. van) Boekh., te Amsterdam. 36 Ex.

Gogh en Oldenzeel, (Van) Boekh. te Rotterdam. 56 Ex.
Gogh, (E.A. Jellico van) Boekh., te Paramaribo. 23 Ex.
Goldenberg, Koopman, te Deventer.
Goldschmidt, (H.B.) Bankier, te Amsterdam.
Golstein, (W. Baron van) te 's Gravenhage.
Golterman, (W.F.) te 's Gravenhage.
Goltstein van Oldenaller, (Mr. H.R.W. Baron van) te Putten.
Golverdinge, (J. van) Boekh., te 's Gravenhage. 14 Ex.
Gompertz, (E.) Koopman, te Rotterdam.
Goor, (G.B. van) Boekh. te Gouda. 6 Ex.
Goor, (D. Noothoven van) Boekh., te Leyden. 9 Ex.
Goorbergh, (B.M.H.A. van de) Mil. Med. Stud., te Utrecht.
Goossens, (J.) Controleur der belastingen, te Purmerende.
Gordon, (Mr. G.C.) Regter, te Tiel.
Gori, (M.W.C.) Officier van Gezondheid 3e Klasse, te Woerden.
Gori, (T.J.J.) Elève aan 's Rijks Hospitaal te Utrecht
Görtz, (J.P.) R.C. Priester, te 's Gravenhage.
Goude, (Wed. M.) Boekh., te Schiedam. 2 Ex.
Goudman, (H.) Apotheker, te Suriname.
Graaf, (J.) Leeraar aan het Athenaeum te Maastricht.
Graaff, (C.G. de) Boekh. te Brielle. 3 Ex.
Graaf, (J. de) Tuinier, te Zwijndrecht.
Graaff, (P.J. van de) Jur. Stud., te Groningen.
Granada, (A.H. de) Koloniaal Ambtenaar, te Suriname.
Graswinckel, (D.P.M.) Theol. Stud., te Leyden.
's Gravenweert, (Mr. J. van) Staatsraad, te Oosterbeek.
Greebe, (A.) Student, te Utrecht.
Grein, (Ch.J.) Onderwijzer, te Antwerpen.
Grenade, (J.) te 's Gravenhage.
Greve, (A.) Officier der Artillerie, te Utrecht.
Greven, (G.) Docent aan 't Gymnasinm, te Deventer.
Greven, (G.L.) te Rotterdam.
Greven, (J.) Boekh., te Utrecht. 5 Ex.
Grobbée, (Mr. H.N.) Ambten. 1e klasse in N. Oost-Indie.
Groen van Prinsterer, (Mr. G.) Staatsraad, te 's Gravenhage. 5 Ex.
Groneman, (J.) Genees- Heel- en Verloskundige, te Vorden.
Gronemeijer, (C.F.) Theol. Stud., te Utrecht.
Groot, (H.A. de) Litt. Hum. Stud., te Utrecht.
Groot, (H.S.J. de) Boekh., te 's Gravenhage.
Groot, (P. Hofstede de) Hoogleeraar, te Groningen.
Groot, (Mr. A. Knappert de) te Schiedam.
Grootjan, (J.E.) te Amsterdam.
Groshans, (G.Ph.F.) Med. Doct., Lector in de Geneeskunde, te Rotterdam.
Grothe, (Mr. E.T.) te Maartensdijk.
Grothe, (Mr. J.A.) te Utrecht.
Grottendieck, (W.F.W.) Theol. Stud., te Amsterdam.
Grubbels, (B.C.) te Rotterdam.
Gudde, (M.B.) te Rotterdam.
Guichart, (N.) te Rotterdam.
Guillon, (Ch.) Notaris, te Roermond.

Gulcher, (Mr. C.F.) Regter bij de Arrondissements-Regtb., te Amterdam.
Gulick, (L. van) R.K. Priester en Pastoor, te 's Gravenhage.
Guljé, (H.) te Breda.
Gunne, (H.J. ter) te Amsterdam.
Günst, (F.) Boekh., te Amsterdam.

H.

't Haaf, (J.M. van) Boekh., te 's Gravenhage. 2 Ex.
't Haaff, (P. van) te Doesburg.
Haaften, (T. van) te 's Gravenhage.
Haakman, (J.A.) Jur. Stud., te Utrecht.
Haan Jr., (D. de) Phil. Nat. Stud., te Leyden.
Haan, (J. de) Boekh., te Krommenie.
Haan, (T.F. de) Leeraar aan de Theol. School te Kampen.
Haantjes, (M.) Jur. Stud., te Leyden.
Haar, (H. ter) Theol. Stud, te Utrecht.
Haart, (O.J. de) 1e Luiten. Kwartierm. 2e Reg. Inf., te 's Hertogenbosch.
Haas, (J.H. de) Med. Stud., te Utrecht.
Haas, (J.S. de) Boekh., te Amsterdam.
Haas, (J. de) Jur. Stud., te Utrecht.
Haase, (Aug.) Koopman, te Rotterdam.
Haer, (B. van der) Jur. Stud., te Utrecht.
Haer, (B.D. van der) Jur. Stud., te Groningen.
Haerten, (Mr. J.) Advokaat, te Utrecht.
Haffmans, (J.) Med. Stud., te Utrecht.
Hafkenscheid, (Dr. C.) te Amsterdam.
Hagemans, (J.P.) Onderwijzer, te 's Gravenhage.
Hagendoorn, (Mr. A.L.) te Amsterdam.
Hakbijl, (L.) Onderwijzer, te Rotterdam.
Hal, (F.P.N. van) Med. Doctor, te Vucht.
Halbeek, (J.A.) te 's Gravenhage.
Halberstadt, Genees- en Heelkundige, te Buiksloot.
Halbertsma, (Dr. J.H.) te Deventer.
Hall, (Mr. M.C. van) Advokaat, te Amsterdam.
Halsen, (P. van) Onderwijzer, te Ommen.
Ham, (A. van der) Vendumeester, te Arnhem.
Ham, (F.C. van den) Theol. Doct. en Predikant, te Utrecht.
Hamacher Jr., (H.) te Amsterdam.
Hanegraaff, (N.C.) Rijksbetaalmeester, te Rotterdam.
Hanlo, (Mr. B.H.M.) Advokaat, te 's Gravenhage.
Hansma, (J.J.) Boekh. te Dokkum, 7 Ex.
Hardenbroek, (E. Bn. van) te Amrsfoort.
Hardenbroek, (J.A. Baron van) te Utrecht.
Hardenbroek van Hardenbroek, (J.A. Bn. van) Grondeigenaar, te Utrecht.
Haremaker, Pzn. (K.) Apothecar, te Leyden.
Harencarspel, (Mr. F.J. van) te Nijmegen.
Harencarspel, (R. van) te Nijmegen.
Harinxma thoe Slooten, (A. van) Jur. Stud. te Utrecht.
Harinxma thoe Slooten, (H.P. van) Jur. Stud., te Leyden.
Harinxma thoe Slooten, (Mr. D.J.A. Baron van) Raadsheer in het Prov. Geregtshof van Friesland, te Leeuwarden.
Harmens, (Corn.) Zeehandelaar, te Harlingen.
Harting, te Grand Rappids, Michigan, Vereen. Staten van Noord-Amerika.
Hartman, (C.M.A.) Jur. Cand., te Leyden.
Hartman, (D.C.) Ambtenaar, te 's Gravenhage.
Hartman, (E.H.) Loodgieter, te Amsterdam.

Hartogh, (Mr. H.A.) Officier van Justitie, te Amsterdam.
Hartog, (L. de) Litt. et Jur. Cand., te Leyden.
Hartsen, (C.) te Amsterdam.
Hartwijk, (W.) Theol. Stud., te Utrecht.
Hasebroek, (J.P.) Predikant, te Amsterdam.
Hasselkus, (L.T.) te Amsterdam.

Hassels, (L.F.J.) Boekh. te Amsterdam. 30 Ex.
Hasselt, (A.K.P.F.R. van) Stud., te Delft.
Hattem, (N.J. van) Ambtenaar, te Amsterdam.
Hattum, (G.H. van) Boekh. te Wageningen.
Have, (A. ten) Theol. Stud., te Deventer.
Havelaar, (J.E.) te Rotterdam.
Hazenberg Cz, (J.) Boekh., te Leyden. 43 Ex.
Heckmeijer, (Dr. F.A.) Rector, te Amersfoort,
Heckman, (H.W.) Med. Stud., te Groningen.
Heeckeren van Enghuijzen, (Baron van) te 's Gravenhage.
Heemskerk, (Van) plaatselijk Kommandant, te Nijmegen.
Heemstra, (Van) te Dordrecht.
Heemstra, (Sixma van) Burgemeester van Franeker.
Heerdt, (Mr. J.C.F. van) te Amsterdam.
Heeres, (P.J.) Koopman, te Groningen.
Heering, (P.) Theol. Stud., te Leyden.
Heerma van Voss, (C.S.) te Rozendaal.
Heiden Reinestein, (Mr. L. Graaf van) Kamerheer des Konings, Lid v.d. 1e Kamer der Staten-Generaal, te 's Gravenhage.
Heiden, (F.O. van Dörnberg) Ontvanger, te Woubrugge.
Heidenrijk, (J.) Theol. Cand., te Leyden.
Heijdanus, (Mr. J.W.) Burgemeester van Weesp.
Heijden, (P. van der) Gemeente-Ontvanger, te Eindhoven.
Heijden Az., (P van der) te Eindhoven.
Heijdenrijck, (L.L.I.) Med. Doctor, te Amsterdam.
Heije, (J.P.) Med. Doct., te Amsterdam.
Heijligers, (J.M.) Jur. Stud., te Utrecht.
Heijmans, 1e. Luit. bij het Regim. Grenadiers en Jagers, te 's Gravenhage.
Heijner, (J.R.S.) Med. Stud., te Leyden.
Heijnsius, (C.E.) te Amsterdam.
Heijst, (B.G. de Vries van) Predikant, te Boskoop.
Heikoop, (H.A.) te Leyden.
Heineken, (C.) Koopman, te Amsterdam.
Heijningen, (J. van) te Rotterdam.
Helden, (A. van) Cand. Notaris, te Woudrichem.
Helden, (H.A. van) Boekh., te Amsterdam. 13 Ex.
Heldring, (B.) te Amsterdam.
Heldring, (O.G.) Predikant, te Hemmen.
Heldring Jr., (O.G.) Theol. Cand., te Utrecht.
Helm, (G.L. van der) Litt. Stud., te Maarssen.
Helwig, (W.) te Amsterdam.
Hendriksen, (Geb.) Boekhandelaars, te Rotterdam. 4 Ex.
Hendriksen, (H.T.) Boekhandelaar, te Rotterdam. 7 Ex.
Hengel Jr., (G.H. van) Boekhandelaar, te Velp. 2 Ex.
Henkes, (C.J.) te Delftshaven.
Herderschee, (J.W.) Med. Stud., te Utrecht.
Herderschee, (W.E.) Jur. Stud., te Utrecht.
Heremans, (J.) Hoogleeraar, te Gent.
Herfkens Fz., (J.) Boekh., te Utrecht.
Herfst, (J.G.F.) Litt. Hum. Stud., te Leyden.

Hermans, (J.) Boekh., te Breda. 5 Ex.
Hermelijn, (J.) te Suriname.
Hermsen, (C.D.) 1e Luit. 3e Regim. Dragonders, te Zutphen.
Herrebout, (L.) voor de Maatschappij, I J v e r e n B r o e d e r m i n , te Brugge.
Hertz Jr., (J.) te Amsterdam.
Herzeele, (W.F. Baron van) te 's Gravenhage.

Hessel, (F.) Boekh., te Heerenveen. 4 Ex.
Hessel, (W.) Boekh., te Heerenveen.
Hesselink, (G.W.) Koopman, te Nijmegen.
Hesterman, (C.A.J.) Med. et Art. Obstr. Doctor, te Amsterdam.
Heteren, (J.H. en G. van) Boekh., te Amsterdam. 15 Ex.
Heukelom, (J.P.) Godsdienstonderwijzer, te Amsterdam.
Heukelom, (W. van) te Amsterdam.
Heule, (J.A.) te Hoorn.
Heuts, (F.) Letterkundige, te Antwerpen.
Heuvel, (Van den) Med. doctor, te Utrecht.
Heuvel, (J.C.A. van den) te Utrecht.
Heuvelink, (H.J.) Stads Architect, te Arnhem.
Heuvell, (P.H. van den) Boekh., te Leyden. 13 Ex.
Hiebink, (M.) Directeur van het Zendelingshuis, te Rotterdam.
Hiel, (Emm.) Letteroefenaar, te Dendermonde.
Hinlópen, (Mr. J.) Weth., te Utrecht.
Hinsbeeck, (J.A.) Commies der Posterijen, te Amsterdam.
Hoboken, (J. van) Reeder, te Rotterdam.
Hocke, (C.L.) Burgemeester van Brouwershaven.
Hoedt Jz., (W.H.) Agent van buitenl. huizen, te Rotterdam.
Hoek, (Gebr. van der) Boekhandelaars, te Leyden. 36 Ex.
Hoek, (H.C. van der) te Gouda.
Hoekema, (J.J.) Touwslager, te Dedemsvaart.
Hoekwater, (C.) Lid v.d. 2^{e}. kamer der Stat.-Generaal, te Delft.
Hoekstra, (B. ten Broeke) te Amsterdam.
Hoet, (C. ten) Boekh., te Nijmegen. 6 Ex.
Hoeve Jr., (J. van) Boekh., te Gorinchem. 3 Ex.
Hoëvell, (Mr. J.D. Baron van) Rector aan het Gymnasium te Dordrecht.
Hoeven, (Jhr. H. van der) 1^{e}. Luit. bij het Reg. Grenad. en Jag., te 's Gravenhage.
Hoeven, (Mr. P. van der) te Rotterdam.
Hoeven, (C. Des Amoric van der) Adjunct-Commies bij het Ministerie van Buitenlandsche Zaken, te 's Gravenhage.
Hofdijk, (W.J.) te Amsterdam.
Hoff, (W.J. van den) Genees- Heel- en Verloskundige, te Hardinxveld.
Hoffmann, (MeJ.A.P.) te Haarlem.
Hoffman, (H.M.) te Utrecht.
Hofker, (H.) Predikant, te Jarssum. (Oost-Friesland.)
Hofmeijer, (J.H.) Theol. Cand. te Utrecht.
Hofmeijer, (S.) Predikant aan de Kaap de Goede Hoop.
Hofman, (Mejufvr. Th.) Bestuurster van het Provinciaal normael Gesticht te Gent.
Hoijer, (H.P.F.) Stud., te Delft.
Hoijnck van Papendrecht, (Mr. A.) Regter, te Rotterdam.
Hogerzeil, (H.V.) Theol. Stud., te Utrecht.
Holl, (J. de) Theol. Stud., te Leyden.
Holsteijn, (H.G. van) Genees-, Heelen Verloskundige, te Nieuwerkerke a/d. IJssel.
Holtkamp, (F.) Boekh., te Sneek.
Holtzschu, (J.P.) Kapitein der Genie, te Dordrecht.

Homans, (H.) Predikant te Varsseveld bij Terborch.
Honert, (C.A.E. van den) te Amsterdam.
Honigh, (J.J.) Boekh., te Schagerbrug.
Hooff, (Mr. L.P. Op den) Advokaat, te 's Gravenhage.
Hoofs, (J.B.) Priester, te Antwerpen.
Hooft, (M.W.H.) Jur. Stud., te Utrecht.

Hooft, (Jhr. Mr. J.R. Corver) te Amsterdam.
Hooft, (F.X.R. 't) Schout bij nacht, te Dordrecht.
Hooft, (Mr. J. 't) te Rotterdam.
Hooft van Benthuizen, (O.B. 't) Lid van de 1e Kamer der Staten-generaal, te Dordrecht.
Hoog, (P.C.) Boekh., te Rotterdam. 4Ex.
Hogendorp, (Jhr. F. van) Lid der prov. Staten, te 's Gravenhage.
Hogendorp, (Mevrouw Doair. Gravinne van) te 's Gravenhage.
Hoogenboom, (A.) Boekh., te Amsterdam. 2 Ex.
Hoogh, (H. de) Boekh., te Amsterdam. 6 Ex.
Hoogstraten en Zoon, (A. van) Boekh., te 's Gravenhage. 6 Ex.
Hoogstraten, (H.L. van) Boekh., te Zwolle.
Hoogwerff, (J.) te Voorburg.
Hoop, (A. van der) Jacz., te Rotterdam.
Hoop, (Theussink van der) te Groningen.
Hoorn, (F.J. Bruin van) te Amsterdam.
Hoornaert, (L.) Letterk., te St. Nikolaas.
Hoppe, (J.P.H.) te Schiedam.
Hordijk, (Jac.) te Groningen.
Horst, (H.P. van der) Jur. Stud., te Utrecht.
Horstman, (Mevrouw Wed.) te Arnhem.
Hoste, (H.) Boekh., te Gent. 9 Ex.
Houten, (Herm. van) te Rotterdam.
Houten, (J.N. van) Makelaar, te Rotterdam.
Houten, (C.G. Schutze van) te Rotterdam.
Houtum, (J.F. van) Koopman, te Amsterdam.
Houver, (P. van) Stud., te Leuven.
Houwer, (L. Mulockh) Amtenaar 2e Klasse N.O. Indie.
Hove, (S.L. ten) Theol. Stud., te Leyden.
Höveker, (H.) Boekh., te Amsterdam. 10 Ex.
Hoven, (H. van) te Schiedam.
Hoytema, (D. van) Secretaris-Generaal bij het Ministerie van Koloniën, te 's Gravenhage.
Huber, (J.) Med. Doctor, te Kampen.
Huber, (J.B.) Boekh., te Groningen. 13 Ex.
Huberts, (W.J.A.) Docent aan het Gymnasium, te Gouda.
Huet, (Cd. Busken) Predik., te Haarlem.
Huffel, (A.J. van) Boekh., te Utrecht. 3 Ex.
Hugenholtz, (P.H.) S.S. Min. Cand., te Leyden.
Hugenholtz, (Ph.R.) Pred., te Amsterdam.
Hugenpoth tot Aerdt, (A.C.G.J. Baron van) Jur. Cand., te Utrecht.
Huisingh, (P) Boekh., te Winschoten. 2 Ex.
Huiskes, (G.J.) Jur. Stud., te Utrecht.
Huizinga, (J.S.J.) te Groningen.
Hulscher, (L.) Fabrikant, te Deventer.
Hulst, (C.) Notaris, te Blokker.
Hulst, (Ph.) Notaris, te Z.-Scharwoude.
Hulst, (K. van) Boekh., te Kampen. 10 Ex.
Hulst en Zn., (Wed. L. van) Boekh., te Amsterdam. 2 Ex.
Hulstijn, (K.W.) Theol. Stud., te Leyden.

Hultzer, (W.) te Amsterdam.

Humme, (C.F.) Ambtenaar 2e klasse in N. Oost-Indië.
Huurkamp van der Vinne, (V.H.) Med. Doctor, te Haarlem.
Huydecoper, (T.C.R.) Theol. Doct. en Predikant, te 's Gravenhage.
Huydecoper van Maarseveen, (Jhr. J.) Burgemeester van Maarseveen.
Huydecoper van Nigtevecht, (Jhr. Mr. E.) te Utrecht.

I.

Iddekinge, (J.R. van) Stud., te Groningen.
Idema, (K.H.) Boekh., te Medemblik. 3 Ex.
Imhoff, (G.W. Baron van) Jur. Stud., te Groningen.
Immink, (W.J.) Jur. Stud., te Utrecht.
Ingen, (Jhr. Mr. H.P.M.C. van) Burgemeester van Steenwijkerwold.
Ingenhoes, (C.W. Bruining) Kostschoolhouder, te Voorburg.
Insinger, (A.F.) Lid van de 1e Kamer der Staten-Generaal, te Amsterdam.
Insinger, (H.A.) te Amsterdam.
Ipenbunr en van Seldam, Boekh. te Amsterdam. 5 Ex.
Ippel, (W.C.) te Wormerveer.
Ittersum, (F.A. Baron van) te Vorden.
Ittersum, (Jhr. Mr. F.A.R.A. van) Advokaat, te Groningen.
Ittersum, (L.A. Baron van) Ritmeester 3e Regim. Dragond., te Zutphen.
Ittersum, (Mr. L.H.A. Baron van) Secretaris van Legatie, te Frankfort a/M.
Ittersum, (P.A.L.A. van) Jur. Stud., te Utrecht.

J.

Jacob, (J.L.C. 's) Boekh., te 's Gravenhage.
Jacob, (F. 's) te 's Gravenhage.
Jacob, (Mr. M.H. 's) Advokaat, te Amsterdam.
Jacobi, (H.) Jur. Stud. te Leyden.
Jacobson, (Edward L.) te Rotterdam.
Jager, (J.G.) te Amsterdam.
Jagher, (F.L.A. de) Ambtenaar bij het Minist. van Finantiën, te 's Gravenhage.
Jannink, (E.) te Enschedé.
Jans, (E.J.) Theol. Stud., te Utrecht.
Jansen, (Dr. J. Hissink) Med. Prof., te Groningen.
Jansen, (W.F.) te Amsterdam.
Jansen, (W. Stroes) Predikant, te Delft.
Jansen, (J.Th.P.H.) Professor aan het Seminarie te Rolduc.
Janssens, (J.Th.) Pastoor van O.L.V.K., te Mechelen.
Janssonius, (W.) Jur. Stud., te Groningeu.
Jaquet, (François) Expéditeur, te Antwerpen.
Jennes, (C.) Boekh., te Enschedé. 4 Ex.
Jitta, (Alfred Josephus) Koopman, te Amsterdam.
Jochems, (M.H.) te 's Gravenhage.
Jolles, (Mr. J.A.) Advocaat-Generaal bij het Prov. Hof, te Amsterdam.
Jonckbloet, (Dr. W.J.A.) Hoogleeraar, te Groningen.
Jonckheere, (Alb. de) te Utrecht.
Jong, (C. de) Administ., te Suriname.
Jong, (C. de) Med. Stud., te Utrecht.
Jong, (G. de) Boekh., te Westzaan. 2 Ex.
Jong, (J. de) Scheepsbouwmeester, te Lekkerkerk.
Jong, (Js. de) Theol. Stud., te Utrecht.
Jong, (W.M. de) R.K. Priester en Pastoor, te Utrecht.

Jong, (P. de) SS. Min. Cand. Adj. Int. Leg. Harm., te Leyden.
Jong, (H. Prins de) Theol. Stud., te Utrecht.

Jonge, (Jhr. W.M.H. de) Lid. van Gedep. Staten van Zeeland, te Zierikzee.
Jonge, (W.P. de) Theol. Stud., te Kampen.
Jonge van Campens Nieuwland, (M.W. de) Oud-Minis. van Justit., te 's Gravenhage.
Jonge van Ellemeet, (De) Lid van Gedep. Staten van Zeeland, te Middelburg.
Jongh, (Mej. A.J.W. de) Institutrice, te Sneek.
Jongh, (C. de) o.d. huize de Start, bij Tiel.
Jongh, (N.J. de) Koopman, te Amsterdam.
Jonghe, (Th. de) te Brussel.
Jonghmans, Boekh., te Antwerpen.
Jottrand, (Mr.) Advokaat, te Brussel.
Julius, (Mej. C.F.) Institutrice, te Zaandijk.
Jungius, (E.C.) Theol. Stud., te Leyden.
Junius, (J.H.) Theol. Stud., te Leyden.
Jurrjens, (Dr. D.H.) Praeceptor aan het Gymnasium te Utrecht.
Juijnboll, (A.J.) Theol. Stud., te Leyden.
Juijnboll, (F.W.J.) Hoogl., te Leyden.

K.

Kaay, (Mr. W. van der) Advokaat, te Alkmaar.
Kaiser, (J.W.) te Amsterdam.
Kam, (J.G.) Theol. Cand., te Leyden.
Kam, (W.H.) Orgelmaker, te Rotterdam.
Kampen, (P.N. van) Boekhandelaar, te Amsterdam. 14 Ex.
Kamphuyzen, (H.F.) Onderwijzer, te Utrecht.
Kanne Jr., (F.A.) Cand. Notaris, te Amsterdam.
Kanne, (Ph.A.A.) Kunstschilder, te Utrecht.
Kangiesser, (J.A.) Boekh., te Vlaardingen. 2 Ex.
Kante, (A.H.) Boekh., te 's Hertogenbosch. 3 Ex.
Kanter, (B.Ph. de) Adj. Commies bij het Depart. van Finantiën, te 's Gravenhage.
Kappelhoff Bz., (A.) te Amsterdam.
Kapteijn, (G.C.) Litt. Stud., te Leyden.
Kaptein, (G.) Directeur van het Huis van Arrest, te Breda.
Karnebeek, (A.P.C. van) Jur. Stud., te Utrecht.
Karssen, (G.) Med. Mil. Stud., te Utrecht.
Karsten, (S.) Hoogleeraar te Utrecht.
Kat, (C.P. de) Kassier, te Dordrecht.
Kat, (O.B. de) Kassier, te Dordrecht.
Kats, (Jac.) Directeur van het Tooneel der Volksbeschaving, te Brussel.
Katwijk Jr., (P. van) Boekhandel te Schiedam. 4 Ex.
Jansen Kea, (J.) Professor aan 't Seminarie te Voorburg.
Keijzer, (A.A.) Kapt. Adj. bij het 2^{e} Reg. Vestingartillerie, te Breda.
Keller, (G.) te 's Gravenhage.
Keller, Jr., (J.) voor de Rederijkerskamer T o l l e n s , te 's Hertogenbosch.
Kemink, (Dr. H.H.) te Utrecht.
Kemink en Zoon, Boekh. te Utrecht. 33 Ex.
Kemmer, (J.J.H.) Boekh., te Utrecht. 10 Ex.

Kemner, (J.C.W.) te Amsterdam.
Kemp, (Mr. C.A.v.d.) Advokaat. bij den Hoog. Raad der Ned. te 's Gravenhage.
Kempe, (J.E.) Inspecteur van Administratie bij Z.M. Marine, te 's Hage.
Kempenaer, (Mr. G.N. de) Advokaat, te 's Gravenhage.
Kempenaer, (Jhr. T.A.M.A. van An-

dringa de) Lid van de 1e Kamer der Staten-Generaal, te Leeuwarden.
Kempenaer, (Mr. J. Burmania van Andringa de) te Leeuwarden.
Kenswil, (F.J.) te Suriname.
Kerbert, (C.) Evang. Luth. Predikant, te Amsterdam.
Kerckhoff, (C.A. van) te Rotterdam.
Kerckhoff, (Mr. H.E.C. van) Regter bij de Arrond. Regtbank, te Zwolle.
Kerdijk, (S.A.P.) Comm. in Effecten, te Rotterdam.
Kerkhoven, (T.J.) Koopman, te Amsterdam.
Kesteloot, (L. van Biervliet) Hoogleeraar, te Leuven.
Kesteloot, (J. Kikx) Hoogleeraar, te Gent.
Kesteloot, (J. Velleman) Lid van den Gemeenteraad, te Gent.
Kesteloot, (A. van Ysendijk) Kunstschilder, te St. Joos-ten-Noode.
Kesteren, (G. van) te Amsterdam.
Kesteren, (H.J. van) Boekh., te Amsterdam. 21 Ex.
Kesteren, (J.C. van) Boekh., te Amsterdam.
Ketelaar, (Joh.) Assuradeur, te Rotterdam.
Ketjen, (F.W.) Jur. Cand., te Utrecht.
Ketting, (J.C.) te Amsterdam.
Ketwich, (W.H. van) Theol. Stud., te Leyden.
Keuchenius, (Mr. L.W.C.) waarnemend Secretaris-Generaal bij het Dep. van Koloniën, te 's Gravenhage.
Kieft, (J. Lepeltak) te Brummen.
Kiessling en Comp., Boekh., te Brussel. 35 Ex.
Kijlstra, (L.) Predikant te Wolsum en Westhem.
Kindt, (L.) Apotheker, te Kortrijk.
Kirberger, (G.) Koopman, te Amsterdam.
Kirberger, (W.H.) Boekh., te Amsterdam. 10 Ex.
Kistemaker, (Mr. L.P.) te Amsterdam.
Kleber, (J.F.W.) Theol. Cand., te Utrecht.
Klees Rz., (Dr. K.) te Amsterdam.
Kleeuwens en Zoon, (F.) Boekh., te Goes.
Kleij, (W. van der) Predikant, te Workum.
Kleijn, (Mr. A.G.) Advokaat, te Breda.
Klein, (J.) te Nijmegen.
Klein, (J.Ph. de) te Rotterdam.
Kleine, (F.H.) Burgemeester van Spaarnwoude c.a., te Haarlem.
Klemm, (J.) 2e Luit. Kwartm. 2e Regim. Infant., te Alkmaar.
Klerck, (Jhr. G.J.G.) 1e Luitenant-Ingenieur, te Gorinchem.
Klerck, (A.R.J. de) 1e Luit. Adj. bij het Reg. Gren. en Jagers, te 's Gravenhage.
Klercq, (W.) Lit. Stud., te Leyden.
Klijnveld, (Herm.) te Amsterdam.
Kloes, (Dr. J.J. van der) Conrector aan het Gymnasium te Nijmegen.
Kloos, (A.J.) Theol. Stud., te Utrecht.
Kloppenburg, (H.A.) Burgemeester van Ambt-Almelo.
Kluijtenaar, (J.A.) te Amsterdam.
Kluit, (Mr. P.C.W.) Griffier bij het Kantongeregt, te 's Gravenhage.
Knap, (Chr.) Theol. Cand., te Utrecht.
Knap, (Wessel) Oud Tijdl. Offic. van Gezondheid, te Amsterdam.
Knappert, (J.C.) Apotheker, te Schiedam.
Knauf, (C.W.) Waagmeester te Suriname.

Kneppelhout, (J.) te Leyden.
Koning Knijff, (Mev. Wed. J.) te Oudewater.
Knoop, (A.F.) Kapitein der Artillerie, te Leeuwarden.
Knottnerus, (H.) Theol. Stud., te Utrecht.
Knottnerus, (J. Boer) Predikant, te Almkerk.

Koch, (G.F.) Boekh., te Utrecht. 2 Ex.
Koch, (H.E.C.) Predikant, te Heijnenoord.
Koch, (M.) Stud., te Utrecht.
Kock, (Mr. A.M.C.H.) Advokaat, te Utrecht.
Kock, (Jhr. Mr. F.L.W. de) Directeur van het Kabinet des Konings, te 's Gravenhage.
Kock, (O.J. Haften de) te 's Gravenhage.
Koenen. (Mr. H.J.) te Amsterdam.
Koevoets, (T.) Theol. Stud. aan het Seminarie, te Voorhout.
Kok, (A.S.) Onderw., te Amsterdam.
Kok, (Mr. B.J. de) Kantonregter, te Bolsward.
Kol, (E.H.) te Utrecht.
Kollewijn, (A.M.) Instituteur, te Amersfoort.
Kolff, (J.A.) Koopman, te Rotterdam.
Kolff, (G.) te Deil.
Kolff, (J.A.) te Leyden.
Kölsch, (J.J.) Theol. Stud., te Amsterdam.
Koninck, (De) te Vorst, bij Brussel.
Koning Jr., (G.W.) te Rotterdam.
Koning, (Mr. J.) Burgemeester van Oldemarkt.
Koning, (Mr. J.S.G.) Notaris, te Wedde.
Koning, (R.J.) Predikant, te Limmen.
Koning, (Mr. J. de) Advokaat, te Dordrecht.
Koningsbergen, (J.C.) Koopman, te Rotterdam.
Kooy, (J. van der) te Zoelen.
Koolwijk, (H. van) Lid der Prov. Staten van Gelderland en Burgem. van Ewijk.
Koopmans, (Mr. R.) Advokaat, te Amsterdam.
Koopmans, (N.G. Cnoop) te Amsterdam.
Koorders, (D.) Predikant, te Maarssen.
Koorders, (D.) Theol. Doct., te Utrecht.
Koorders, (D.) Jur. Stud., te Utrecht.
Koorenvaan, (J.W.) te Rotterdam.
Kopersmit, (B) te 's Gravenhage.
Koppel, (F.P.B.) Horlogiemaker, te Nijmegen.
Koppen, (W.H. van) Theol. Student, te Amsterdam.
Kops, (W.G. de Bruijn) Ambtenaar bij het Provinc. Gouvernement v. Noord-Holland, te Haarlem.
Korff, (J.S.) R.C. Priester aan 't Seminarie te Voorhout.
Korff, (Klaas) Koopman en Fabrikant, te Zaandam.
Koster, (H.) Boekh., te Delft. 19 Ex.
Koster, (J.P.) 1e Luit. Kwartierm. 3e. Regiment Infanterie, te Maastricht.
Kotting, (A.) te Amsterdam.
Kotzé Jr., (J.J.) Theol. Stud., te Utrecht.
Kraay, (C.) Boekh., te Amsterdam.
Kraay, (Gebr.) Boekhandelaars, te Amsterdam. 4 Ex.
Kraijenbelt, (J.) Theol. Stud., te Utrecht.
Kramer, (Mevr. Wed.) te Amsterdam.
Kramers, (H.A.) Boekhandelaar, te Rotterdam. 21 Ex.
Krap en van Duym, (Wed.) Boekh., te Rotterdam. 3 Ex.
Krelage, (F.H.P.) Boekhandelaar, te Haarlem.
Krelage, (J.H.) Bloemist, te Haarlem.

Kremer, (J.H.) Theol. Stud., te Leyden.
Kreukniet, (J.C.) te Rotterdam.
Kroese Jr., (H.) te Amsterdam
Kroese, (W.) Cand. Notaris, te Amsterdam.
Kroese, (W.H. Stenfert) Boekhandelaar, te Arnhem. 10 Ex.
Kroon, (Dr. J.H.) Conrector aan het Stedelijk Gymnasium, te Zutphen.
Kroon, (M.) Burgem. van Oud-Karspel.
Kruijff, (J. de) Boekh. te Utrecht. 17 Ex.
Kruijsse, (P.) Apotheker, te Amsterdam.
Kruizinga, (Mr. J.W. Smit) te Amsterdam.

Krul, (R.) Med. Doct., te 's Gravenhage.
Kruseman Jr., (H.D.) te Haarlem.
Kruseman, (I.C.), te Haarlem.
Kühlmann, (J.C.) Adj. Comm. bij de Algem. Rekenk., te 's Gravenhage.
Kuijk, (C.E.) te Dordrecht.
Kuijlen, (H.C. van der) Leeraar aan het Gymnasium te 's Gravenhage.
Kuyper, (A.) Theol. Stud., te Leyden.
Kuijper, (A.H.) Med. Cand., te Utrecht.
Kuijper Hzn., (G.) Luitenant Ingenieur, te Amsterdam.
Kuijper, (G. de) te Rotterdam.
Kuijper, (J.P.J.J. de) Jur. Cand., te Amsterdam.
Kuijper Cz., (J. de) Jur. Stud. te Leyden.
Kuijpers, (H.G.) Wijnhandelaar, te Rotterdam.
Kuijpers, (P.J.) te Schiedam.
Kuijser, (G. de) te Delft.
Kuijtenbrouwer, (J.) te Amsterdam.
Kuipers, (H.) Jur. Stud., te Groningen.
Kuipers, (H.) Boekh., te Leeuwarden.
Knlk, (T.C. van der) Theol. Cand., te Leyden.
Kun, (J.D. 't Kint van der) Consul der Nederlanden, te Brussel.
Kunst, (J.H.) Theol. Cand., te Leyden.
K u n s t v e r b o n d , (H e t N e d e r d u i t s c h) te Antwerpen.
Kweekschool van Onderwijzers, (De) te Groningen.

L.

Laag, (J.M. ter) Rijksontvanger, te Benschop.
Laak, (W.F.C. van) Predikant te Maastricht.
Laan (H.) Theol. Stud., te Utrecht.
Laan, (P.J.R.) te Utrecht.
Laan, (S.) Landeigenaar, te Zijbecarspel.
Laar, (C. van der) R.C. Pastoor, te Schoonhoven.
Laatsman, (H.C.) S. Min. Cand. te 's Gravenhage.
Lagerweij, (Ands.) te Rotterdam.
Lagerweij, (A.C.) Jur. Stud., te Utrecht.
Lagerweij, (H.) Boekh., te Dordrecht.
Lang, (G. de) Genees- Heel- en Verlosk. te Hellevoetsluis.
Lang, (L.F.H. de) Wijnkooper, te Rotterdam.
Lange en Comp., Boekh., te Batavia. 25 Ex.
Lange, (Mr. E.J. Everwijn) Advokaat, te Amsterdam.
Lange, (J. de) Boekh., te Deventer. 7 Ex.
Lange, (H.J. de) Candidaat-Notaris, te Alkmaar.
Lange, (Mr. M.J. de) Advokaat, te Amsterdam.
Lange, (Mr. P.A. de) Advokaat, te Alkmaar.
Langelaan, (J.) Genees- Heel- en Verloskundige, te Heemstede.
Langendam en Comp. Boekh., te Nijmegen.
Langendries, (Mr. van) Notaris en Wethouder, te Brussel.
Langenhuysen, (C.L. van) Boekh., te Amsterdam. 5 Ex.

Langenhuysen, (Gebr. J. en H. van) Boekh., te 's Gravenhage. 2 Ex.
Langereis, (H.H. Dieperink) Kostschoolhouder, te Winschoten.
Langerhuizen, (P.) te Amsterdam.
Langeveld, (E.W. van) Commissionair, te Rotterdam.

Lansberge, (Mevr. Douairière van) geb. v. Oldenbarneveld, te 's Gravenhage.
Lansing, (P.A.) Litt. Hum. Stud., te Kampen.
Lantsheer, (Mr. W.N.) Advokaat bij den Hoogen Raad der Nederlanden, te 's Gravenhage.
Lanzingh, (P.G.) I^{e} Luiten. adj. 2^{e}Regim. Infant., te Alkmaar.
Lau, (Mr. J.G. la) te Leyden.
Laurillard, (Dr. E.) Predikant, te Leyden.
Laurman, (M.T.) Predikant, te Oosterlittens.
Lauts, (J.T.F.U.) Theol. Cand., te Utrecht.
Lebbe, (G.T.) te Amsterdam.
Lebret, (A.) te Dordrecht.
Lebret, (J.) Ingenieur van den Waterstaat, te Middelburg.
Ledeboer, (J.W.C.) Fabrikant, te Rotterdam.
Ledeboer Bz., (L.V.) Koopman, te Rotterdam.
Lee, (W. van der) te Harderwijk.
Leemans, (J. Théonvill-) te Antwerpen.
Leesgezelschap C o n c o r d i a , (Het) te Warffum.
Leesgezelschap: D i c h t k u n s t v e r e d e l t , (Het) te Goes.
Leesgezelschap K e u r v a n L e t t e r o o g s t , (Het) te Amsterdam.
Leesgezelschap ‘N u t e n V e r m a a k ’, (Het) te Delft.
Leesgezelschap O e f e n i n g , (Het) te Amsterdam.
Leesgezelschap onder de zinspreuk: O e f e n i n g i n l e d i g e u r e n , (Het) te 's Gravenhage.
Leesgezelschap: O n d e r l i n g G e n o e g e n , (Het) te Rotterdam.
Leesgezelschap: V r i e n d s c h a p p e l i j k e n L e e r z a a m , (Het) te 's Gravenhage.
Leesinrigting voor Ned. Poëzy, te Amsterdam. (De)
Leeuw, (A. van der) Lid van den Gemeenteraad van Delft.
Leeuw, (H. van der) Pred., te Delft.
Leeuw, (P.J. van der) Jur. Stud., te Utrecht.
Leeuwen, (D. van) Heel- en Verlosk., te Rotterdam.
Leeuwen Lz., (C.J. van) Boekh., te Woerden 3 Ex.
Leeuwen, (E.H. van) Theol. Stud., te Utrecht.
Leeuwen, (J.P. van) te Amsterdam.
Leeuwen, (J.W. van) Boekhandelaar, te Leyden. 32 Ex.
Leeuwen, (M.D. van) Boekhandelaar, te Roozendaal.
Leeuwen, (Schagen van) Secretaris der Gemeente Vrijeban, te Delft.
Leitbrandt, (H.C.v.) Theol. Student, te Utrecht.
Lely, (H.L. van der) Civiel Ingenieur, te Hoogeveen.
Lennep, (Mr. J. van) Rijks-Advokaat te Amsterdam.
Lennep, (Mr. M.J. van) Advokaat, te Amsterdam.
Lens, (A.) Jur. Stud., te Utrecht.
Lenshoek, (Mr. C.P.) Advokaat, te Wolfaartsdijk.
Lentz, (LudW.C.) Pred., te Amsterdam.
Lepper, (R.C.) Boekh., te Amsterdam.
Lesturgeon, (A.L.) Pred., te Vledder.
Leuven, (I.J.T. Bakker van) Bewaarder der Hypotheken, te Arnhem.
Levenkamp, (H.) Docent aan 't Gymnasium, te Deventer.
Levino, (S.A.) Koopman, te Rotterdam.
Leysen, (Théodore) Ingenieur Architect, te Antwerpen.
Lidth de Jeude, (Mr. W.F.C. van) Proc., te Tiel.

Liefde, (Ds. J. de) te Amsterdam.
Liefde, (J.K. de) Boekhandelaar, te 's Gravenhage.
Liefland, (W. van) te Utrecht.

Liera, (E.) Theol. Stud., te Utrecht.
Lier, (A. van) Tooneel-Directeur, te Amsterdam.
Lier, (E. van) Jur. et Litt. Cand., te Utrecht.
Lijnden, (J.E.C. Baron van) Jur. Stud., te Utrecht.
Lijnden, (K.F. van) te 's Gravenhage.
Lijnden, (R.W. Baron van) Lid v. Gedeput. Stat. v. Gelderland, te Arnhem.
Lijnden, (W. Baron van) Lid v.d. 2^{e} Kamer der Stat.-Gener., te Nijmegen.
Lijnden van Sandenberg, (Mr. C.Th. Baron van) te Utrecht.
Lijndrajer Jr., (P.) te Amsterdam.
Lindeboom, (E.) Med. Stud., te Utrecht.
Linden (Fl. van der) Kassier, te Dordrecht.
Linde, (H.J. van der) Rijkstelegrafist, te Rozendaal.
Lindo, (Dr. M.P.) te Breda.
Lindonk, (W.J. van) te Amsterdam.
Lindthout en Comp., (van) Boekh., te Leuven. 11 Ex.
Linschoten, (Jhr. J.C. Strick van) te Wijk bij Duurstede.
Linschoten, (Jhr. Mr. J.H. Strick van) Advokaat, te Utrecht.
Linsen, (J.C.S. Rente) te Amsterdam.
Lint LCz., (M.M. de) Theol. Stud., te Leyden.
Linze, (W.H.) Predikant, te Steenveren.
Lipman, (Mr. S.P.) Advocaat, te Amsterdam.
Lippits, (M.K.) Notaris, te Hoorn.
Lippmann, (Mr. J.H.A.) Advokaat en Makel, in Assurantiën, te Rotterdam.
Lisman, (J.E.) Procur. Gener. bij het Geregtshof der Kolonie Suriname.
Lisman, (J.H.C.) Jur. Stud., te Leyden.
Loeff, (A. Schim van der) 2^{e}. Luit. der Mineurs en Sappeurs, te Utrecht.
Loeterbach, (C.) Scheepsdoctor, te Amsterdam.
Lohman, (Mr. L.B.) Procureur, te Groningen.
Loix, (G.A.H.) Jur. Cand., te Leyden.
Loman, (A.D.) Hoogleeraar, te Amsterdam.
Loman Jr., (J.C.) Boekh., te Amsterdam. 7 Ex.
Looijen, (J.D.) te Nijmegen.
Loon, (A. van) Boekh., te Tiel.
Loon Jzn., (J. van) Secretaris der Gemeente Baarderadeel, te Weidum.
Loon, (Jhr. Mr. J.W. van) te Amsterdam.
Loon van Winter, (Mevr. Douair. van) te Amsterdam.
Loon, (J.S. Potter van) Secretaris der Gemeente Het Bildt, te St. Anna Parochie.
Loonen, Med. Stud., te Utrecht.
Loos, (H.) R.C. Pastoor der Bissch. Klerezy, te Utrecht.
Loos, (J.F.) Burgemeester van Antwerpen.
Loos, (K.) Boekh., te Rotterdam. 3 Ex.
Loosjes, (De Erven) Boekh., te Haarlem. 3 Ex.
Loosjes, (P.) te Haarlem.
Looy, (Van) Professor in het Collège, te Herenthals.
Los, (Mr. J.) te Oud-Beijerland.
Macalester Loup, (M.) Predikant, te Breukelen.
Louwerse, (P.) te Amsterdam.
Lucardi, (H.G.) Stud., te Delft.
Lucassen, (E.J.) Jur. Stud., te Utrecht.
Luden Az., (Mr. Joh.) te Amsterdam.

Lungen, Med. Doctor, te Woensel.
Luzac, (Mr. J.) Advokaat, te Leyden.
Luzac, (Mr. L.C.) te Leyden.

M.

Maaden, (H.J. van der) te Rotterdam.
Maarschalkerweerd, (W.) Boekh., te Utrecht. 5 Ex.
Maas, (Dr. A.) te Schiedam.
Maaten, (J. van der) Kunstschilder, te 's Gravenhage.
Maatschappij: B u r g e r k r i n g , (De) te St. Nikolaas.
Maatschappij van Letterkunde, (De Nederl.) te Leyden.
Maatschappij van Vlaamsche Taal- en Letteroefening: d e T a e l i s g a n t s c h h e t V o l k , (De) te Gent.
Maatschappij: V l a a m s c h e T a e l m i n (De) te Wetteren.
Macdonald, (Mr. F.L. Willekes) Procureur, te Haarlem.
Machielsen, (Mr. H.) Officier van Jnstitie, te Almelo.
Mackay, (D.G.) Predikant, te Stavoren.
Mackay van Ophemert, (Mr. A. Baron) te 's Gravenhage.
Made, (J.M. van der) Civiel Ingenieur, te Dordrecht.
Made Dzn., (P. van der) Koopman, te Hellevoetsluis.
Made, (P.M. van der) Boekh., te Amterdam. 13 Ex.
Maenen, (M.A. van) Expéditeur, te Antwerpen.
Maertens, (Mr.) te Brussel.
Maes, (H.G.) Med. Stud., te Utrecht.
Maets, (J.) Apotheker, te Zaandam.
Magendans, (F.C.) Theol. Student, te Utrecht.
Malga, (I.J.) Boekh., te Nijkerk.
Man, (J. de) te Amsterdam.
Mandele, (Mr. J.E.v.d.) Advokaat, te Delft.
Manen, (C. van) Jur. Stud., te Utrecht.
Manssen en Blom, Boekh., te Utrecht. 4 Ex.
Mannel, (J.A.) te Nijmegen.
Manz, (J.W. Rözener) te Hazerswonde.
Marchant, 2^{e} Luiten. 7^{e} Regim. Infant., te Utrecht.
Marchant, (C.A.) Jur. Stud., te Utrecht.
Margadant, (P.C.L.J.) te 's Gravenhage.
Mark, (K. van der) te Amsterdam.
Marle, (C.J. van) Jur. Stud., te Groningen.
Marle, (Mr. H.W. van) Notaris, te Deventer.
Marle, (J.W.W. van) Onderwijzer, te Graft.
Marres, (Dr. J.L.) te Maastricht.
Masthoff, (M.J.A.) Lector a.h. Stedel. Gymnasium, te Delft.
Matthes, (J.A.) te Amsterdam.
Matthes, (Mr. G.) Procureur, te Gorinchem.
Matthes J.Cz, (H.J.) Rector van het Gymnasium te Zutphen.
Maznre, (F.T. de) Predikant, te Drempt.
Meer, (Mr. G.J. van der) Advokaat, te Breda.
Meer, (Jac. van der) Boekh., te Deventer. 2 Ex.
Meer en Verbruggen, (v.d.) Boekh., te Rotterdam. 5 Ex.
Meerdink, (A.) Theol. Stud., te Utrecht.
Mees, (A.) RAz., Praeceptor, te Rotterdam.
Mees, (B.) Jur. Stud., te Utrecht.
Mees, (G.) RAz., Commissionair, te Rotterdam.
Mees, (L.) R. Az., te Rotterdam.

Mees, (Mr. M.) te Rotterdam.
Mees, (R.P.) Jur. Stud., te Utrecht.
Mees, (L.A. Alting,) Med. et Chr. Doctor, te Stadskanaal.
Meeteren, (G. van) Scheikundige, te Utrecht.
Meeteren, (B.F.A. Westerouen van) te Amsterdam.

Meeuwen, (P.M.F. van) Jur. Cand., te Leyden.
Meffert, (H.) Boekh., te Assen.
Meij, (A.F. Te) R.C. Priester, Pastoor te Leyden.
Meijboom, (P.J.M.) te Rijswijk.
Meijer, 1e Luiten. der Kavallerie, bij de Kon. Mil. Academie, te Breda.
Meijer, (H.) Boekh., te Zwolle 8 Ex.
Meijer, (H.A.) Boekh., te Amsterdam. 7 Ex.
Meijer, (J.M.E) Boekh., te Amsterdam.
Meijer, (R.C.) Boekh., te Amsterdam.
Meijers, (Ph.) Boekh., te Amersfoort, 2 Ex.
Meijes, (Joh.) Jrzn., te Amsterdam.
Meijier, (A.A. de) te 's Gravenhage.
Meijninck, (J.P.) Boekh., te Amsterdam. 2 Ex.
Meijntjes, (S.J.) Theol. Stud., te Utrecht.
Meijs, (P.C.J.) Rijkstelegraf., te Meppel.
Meijster, (T.) te Schiedam.
Meinesz, (J.) Jur. Stud., te Groningen.
Meinsma en Comp., Boekh., te Kampen. 3 Ex.
Meiring, (Albs. P.) Theol. Stud., te Utrecht.
Mejan, (Mr. W.C. Verweij) Advokaat, te Nijmegen.
Mekel, (Wed. J.) Boekhandelares, te Appingadam.
Mellink, (J.H.) Boekh., te Zutphen.
Menger, (P. Andreae) Boekh., te Barneveld.
Mense, (W.) Predikant, te Voorthuizen.
Mensing, (B.H.) R.K. Priester en Kapellaan, te Kralingen.
Mensing en de Koning, Boekh., te Rotterdam. 2 Ex.
Menzel, (C.G.) Boekh., te Leyden.
Merkus, (P.) Stud., te Delft.
Merkus, (P.W.N.) Jur. Stud., te Utrecht.
Mertens, (Dr. F.H.) Bibliothekaris der stad Antwerpen.
Mertens, (Dr. F.H.) voor de Bibliotheek der stad Antwerpen.
Mes, (J.M.) Scheepsagent, te Hellevoetsluis.
Jessurun (J.) de Mesquita, Beëedigd Translateur, te Amsterdam.
Messchaert, (N.) Med. Stud., te Utrecht.
Mestdagh, (P.G. de Veij) Boekh., te Vlissingen. 3 Ex.
Metelerkamp, (Mr. A.H.) Lid der Prov. Staten van Utrecht, en Kantonregter te Utrecht.
Metzuy, (B.H.) te Rotterdam.
Meulemans, (Mr. H.J.A. Versteeg) Advokaat, te 's Gravenhage.
Meulen, (E. ter) te Enschedé.
Meulen, (C. van der) Pred., te Zeeland, Michigan, Vereen. Stat. v.N.-Amerika. 2 Ex.
Meulen, (E.J. van der) Apotheker, te Dragten.
Meursinge, (V.) Boekh., te Leeuwarden. 2. Ex.
Meursinge, (Mr. W.) Advokaat, te Appingadam.
Michaëlis, (N.T.) Ingenieur van den Waterstaat, te Haarlem.
Middelhoven, (Jb.) te Zaandam.
Middelhoven, (M.W.D.) te Amsterdam.
Mieden van Opmeer, (J.P.F. van der) Jur. Student, te Utrecht.
Mienikus, (C.J.) Boekh., te Antwerpen. 8 Ex.
Mierlo, (Mr. J.H. van) Regter bij de Arrond. Regtbank, te Breda.

Mierop, (Mr. J.H. van) Advokaat, te Rotterdam.
Mijer, (Mr. P.) Oud-Minister van Koloniën, te 's Gravenhage.
Milders, (J.J.J.) Fabrikant, te Delft.
Minderop, (Gd. J.G.) Med. Cand., te Leyden.
Ministère de l' Intérieur en Belgique (Le) Division des Lettres et Sciences. 5 Ex.
Mirandolle, (R.N.L.) te Amsterdam.

Modderman, (Mr. S.M.S.) Rijksadvokaat, te Groningen.
Moens, (H.) Wijnkooper, te Rotterdam.
Moens, (J.C. Bernelot) te Rotterdam.
Moesman, (C.) Theol. Stud., te Utrecht.
Molenaar, (A.J.) Predikant, te Harderwijk.
Molenaar, (H.A.) Reeder, te Amsterdam.
Molengraaff, (G.J.) Emeritus-Pred., te Nijmegen.
Molewater, (J.B.) Med. Doctor, te Rotterdam.
Moll, (W.) Hoogleeraar, te Amsterdam.
Molijn, (L.P.) te Amsterdam.
Mollerus, (J.K.M.) Jur. Stud., te Utrecht.
Moltzer, (H.E.) Theol. Stud., te Leyden.
Moltzer, (J.E.) Theol. Stud., te Amsterdam.
Monchy (M M. de) Pakhuismeester, te Rotterdam.
Moncourt, (J.C. de Mol) Graanhandelaar, te Groningen.
Moncourt, (P. de Mol) Commissionair, te Groningen.
Mondt, (J.C.) Ambtenaar aan het Minist. van Fin., te 's Gravenhage.
Montauban van Swijndrecht, (W.B.) te Rotterdam.
Mooy, (H.W.) Boekh., te Amsterdam. 9 Ex.
Moolenaar, (A.N.) voor het Leesgezelschap te Waddinxveen.
Moor, (C. de) Boekhandelaar, te Brugge.
Moore, (Ch.W.J. van der) Jur. Stud., te Leyden.
Moquette, (F.J.P.) Theol. Stud., te Amsterdam.
Moraaz, (S.A. de) Notaris, te Alkmaar.
Morrees, (J.G.G.) Theol. Student, te Utrecht.
Mosch, (D.A. du) Koopm., te Amsterdam.
Moscoviter, (S.J.) te Rotterdam.
Most, (W.) Jur. Stud., te Utrecht.
Motte, (C.v.E.v.d. Bilt la), Letterk., te Oosterwijk.
Moulijn, (J.) Litt. Hum. Stud., te Utrecht.
Moulijn, (W.P.M.) Theol. Stud., te Leyden.
Mouthaan, (A.J.) te Amsterdam.
Mouw, (A.P.W.) Boekh., te Oudenbosch. 2 Ex.
Mouw, (J.C. der) Boekh., te Nijmegen. 4 Ex.
Moyson, (Emil.) Student in de Wijsbegeerte en Letteren, te Gent.
Mucquard, (C.) Boekh., te Brussel.
Muilkerk, (van Dussen) te Amsterdam.
Mulder, (A.C.) Commies bij het Departem. van Koloniën te 's Gravenhage.
Mulder, (C.J.) Pastoor der Bisschopp. Klerezij, te Utrecht.
Mulder, (F.P.C.) Stud., te Groningen.
Mulder, (Hs.) Commissionair in granen, te Groningen.
Mulder, (H.) te Loenen.
Mulder, (J.) Boekh. te Amsterdam.
Mulder, (L.) 1^{e} Luit. der Infanterie, Leeraar bij de Kon. Acad. te Breda.
Mulder, (L.J. de) Presid. van het Bisschoppelijk Seminarie, te Gent.
Mulder, (Mr. J. van S.) Advokaat, te Amsterdam.
Mulier, (F.) Burgemeester van Wonseradeel, te Bolsward.
Mulier, (Mr. J. Hoitsma) Burgemeester van Bolsward.
Muller, (Mr. B.J.) te Amsterdam.
Muller, (C.) Predikant, te Koog.
Muller, (C.F.) Theol. Stud., te Utrecht.

Muller, (Frederik) Boekh., te Amsterdam. 3 Ex.
Muller, (Gebr.) Boekh., te 't Hertogenbosch. 11 Ex.
Muller, (Gebr.) Boekh., te Maastricht. 13 Ex.
Muller, (H.) Reeder, Assuradeur, Consul van Nieuw-Grenada, te Rotterdam.

Muller, (Joh.) Boekh., te Amsterdam. 20 Ex.
Muller, (J.A.) Onderw., te Paramaribo.
Muller, (J.P.) Pred., te Mensingeweer.
Muller, (Dr. L.F.A.) te Amsterdam.
Muller, (M.C.) Theol. Stud., te Amsterdam.
Muller, (P.N.) te Amsterdam.
Muller, (P.R.D.) Boekh., 's Hertogenbosch.
Muller, (W.J.) te Middelburg.
Mulock Houwer, (L.) Ambt. 2e klasse voor Nederl. Oost-Indië (te Delft.)
Munnik, (A.G.) Med. Cand., te Leyden.
Munnik, (J. de) Boekh., te Schiedam. 6 Ex.
Munster, (Van) Koopman in tabak, te Antwerpen.
Muntendam (P.A.) Ez., te Utrecht.
Muntendam, (W.H.) Directeur der Gasfabriek, te Middelburg.
Munting, (D.K.) Med. et Chir. Doctor, te Utrecht.
Muurling (W.) Hoogleeraar, te Groningen.

N.

Nassy Dz., (J.C.) Kolon. Ambtenaar, te Suriname.
Nauta, (Mr. G.) Burgemeester te Muntendam.
Nauta, (Mr. J.H.) Advokaat, te Veendam.
Nauta, (Mr, B.G. Rinia van) Gep. O.I. Ambtenaar, te Zalt-Bommel.
Nederhasselt, (C.H. van) Boekh., te Maarssen. 2 Ex.
Nederkoren, (J.) Med. Stud., te Utrecht.
Nentjes (J.) Predikant, te Urk.
Nepven, (Mr. J.I.D.) te Utrecht.
Nes, (J.M.J. van) Boekh., te Kampen 3 Ex.
Nest, (Ch.J. van den) Priester, te Antwerpen.
Neufville Az., (Mr. J. de) Advokaat, te Amsterdam.
Nibbelink, (D.W.) Jur. Cand. te Leyden.
Nicolaï, (W.F.G.) Leeraar aan de Kon. Muziekschool, te 's Gravenhage.
Nieman, (P.) te Amsterdam.
Nierop, (Mr. A.S. van) te Amsterdam.
Nierop, (W.Ph. van) Cand. Notaris, te Amsterdam.
Nierstrasz, (J.L.) te Rotterdam.
Nieuwenhuis, (Mr. C.J.N.) Kantonregter, te Woerden.
Nieuwenhuis, (J.) Boekh., te Gorinchem. 2 Ex.
Nieuwenhuis, (F.J. Domela) Hoogleeraar, te Amsterdam.
Nleuwenhuyzen, (J.) te Haarlem.
Nieuwerkerk, (J.A. Smits van) Rentmeester, te Dordrecht.
Nieuwveen (G.C.) te Leyden.
Nijgh, (H.) Boekh., te Rotterdam. 2 Ex.
Nijhoff, (Mart.) Boekh., te 's Gravenhage. 12 Ex.
Nijhoff en Zoon, (Is. An.) Boekh., te Arnhem. 12 Ex.
Nijkerk, te Holland, Michigau, Vereenigde Staten van Noord-Amerika.
Nijman, (Mr. D.) te Zutphen.

Nispen (Mr. C.E.J.F. van) van Pannerden, Lid van de 1e Kam. der Stat. Gen. en Burgem. van Zevenaar.

Nispen (Mr. C.J.C.H. van) tot Sevenaar, Advokaat, te Arnhem.
Noë Lz. (C.) Boekh., te Leeuwarden.
Nolet, (Corn.) IJzergieter, te Schiedam.
Nolet en Zoon, Boekh., te Utrecht. 30 Ex.
Noman en Kolff, (van Haren) Boekh., te Batavia. 4 Ex
Nomen, (W.A.) Hoffourier van Z.M., te 's Gravenhage.
Noordendorp, (J.) Boekh., te Amsterdam. 15 Ex.
Noordendorp, (P.H.) te 's Gravenhage.
Noordewier, (Dr. M.J.) Rector aan het Gymnasium te Assen.
Noorduijn, (A.K.) Boekh., te Gorinchem.
Nooteboom, (C.J.G.) te Amsterdam.
Nooten, (Mr. N.F. van) Regter in de Arrond. Regtbank, te Utrecht.
Nooten, (S.E. van) Boekh., te Schoonhoven. 7 Ex.
Nostheer, (F.B.A.F. Kretschmer. te Amsterdam.
Nostheer, (P.B.R. Tj. Kretschmer) Commissionair, te Amsterdam.
Notten, (D.T.) Rijksontvanger, te Tiel.
Notten, (F.M. van) Jur. Stud.. te Amsterdam.
Nouhuijs, (Van) Clin. Stud., te Amsterdam.
Numeijer, (P.H.) Horlogiemaker, te Amsterdam.
Nyeholt, (Jhr. T.Y. Lycklama à) Jur. Stud., te Groningen.
Nys, (Karel) Letterk., te Antwerpen.

O.

Ochtman Jz., (S.) Boekh., te Zierikzee. 8 Ex.
Odé, (J.) te Schiedam.
Oebles, (Jb. Liekeles) Onderwijzer, te Alkmaar.
Oeveren, (J. van) te Wissekerke.
Oggel, (D.C.) te Zeeland, Michigan, Vereenigde Staten van N.-Amerika.
Oggel, (P.J.) Predikant, te Grandhaven, Michigan, Vereenigde Staten van Noord-Amerika.
Ogtrop, (F.F.H. van) Theologant aan het Seminarie te Voorhout.
Oijens, (H.) Jur. Student, te Utrecht.
Oijens, (G.H. de Marez) te Amsterdam.
Okhuijzen, (W.L.) Boekh., te Amersfoort.
Olinger, (Ph.) Priester, te Brussel.
Onderwater, (M.H.A.) Jur. Stud., te Leyden.
Onderwater, (W.J.) Surnum. der Posterijen, te Dordrecht.
Oonk, (A. van Nieuwbeert) Boekh., te Elburg.
Oordt, (J.G.W. van) aan de Kaap de Goede Hoop.
Oordt, (P. van) Koopman en Suikerraffinadeur, te Rotterdam.
Oort, (W.F. van) Oud R.C. Pastoor, te Schoonhoven.
Oorte, (P.W. van) Praeceptor aan het Seminarie te Voorhout.
Ooster, (M.) te Amsterdam.
Oosterbaan, (Jacques) Onderwijzer, te Antwerpen.
Oosterbaan, (W.) Notaris, te Dockum.
Oosterbeek, (J.G.) Jur. Stud., te Groningen.
Oosterland, (Jhr. H. Steengracht van) te 's Gravenhage.

Oosterloo, (T.) Med. et Obst. Doctor, te Dokkum.
Oosterzee, (Dr. J.J. van) Predikant, te Rotterdam.
Oostveen Rz., (J.) Koopman, te Meppel.
Opzoomer, (Simon) Kunstschilder, te Brussel.
Os, (A. van) Burgemeester, te Brakel.
Osenbruggen, (C. van) Praeceptor aan het Gymnasium te 's Gravenhage.
Otterloo, (A.W.G. van) Boekh., te Leeuwarden.
Otterloo, (J. de Mol van) te Zeist.
Oudemans, (A.C.) te Leyden.
Oudenampsen, (A.J.A.) gep. Kapt. V.H.O.I. leger, te Arnhem.
Oudheusden, (T.W. van) Lid der Prov. Staten van Zuid-Holland, te Woerden.
Ouwersloot, (D.) te Deutichem.
Ouwersloot, (Dr. L.P.) Conrector aan het Gymnasium te Sneek.
Overeem, (P.A. van) te Amsterdam.
Overgaauw, (P.) Makelaar, te Rotterdam.
Overhoff, (F.) Boekh., te 's Gravenhage. 12 Ex.
Overklift, (H. van) te Amsterdam.

P.

Paalman, (J.P. Brinks) te Hoogeveen.
Paats, (J.C.) Notaris, te Rotterdam.
Pabst, (Mr. M.S.P.) Burgemeester van Heemstede en de Haarlemmermeer, te Heemstede.
Pabst tot Bingerden, (Mr. J.M. Baron van) Kantonregter, te Nijmegen.
Pabst, (Jhr. A. van Lawick van) te 's Heerenberg.
Paddenburg, (A.C.F. van) te Amsterdam.
Paddenburg en Comp., (Van) Boekh., te Utrecht. 7 Ex.
Paehlig. (J.H.) Betaalmeester, te Sneek.
Palmers, (W.) Letterkundige, te Brussel.
Panhuijs, (Jhr. W.E. van) Jur. Cand., te Utrecht.
Pallandt, (F.W.A. van) Jur. Stud., te Leyden.
Pallandt, (Jonkvr. J. van) te 's Gravenhage.
Pallandt, (J.W. van) te Arnhem.
Pallandt van Eerde, (Mevrouw de Baronesse van) te Zwolle.
Pallandt van Neerijnen, (W.C. van) Jur. Stud., te Leyden.
Panhuijs, (Jhr. Mr. J.E. van) Commissaris des Konings in de Prov. Friesland, te Leeuwarden.
Pannebakker en Comp. Boekh., te Enkhuizen.
Pannevis, (A.) Mil. Med. Stud., te Utrecht.
Parmantier, Priester, Professor in het Collège te Kortrijk; voor het Collège.
Pauly, (H.L.H. de) Jur. Stud., te Leyden.
Patijn, (D.F.F.) Predikant, te Voorburg.
Patijn, (J.G.) Jur. Student, te Utrecht.
Patijn van Kloetingen, (J.C. Clotterbooke) Jur. Stud., te Utrecht.
Pauw, (K.) te Purmerende.
Peeters, (B. van der Laat-) Fabrikant te Antwerpen.
Peeting, (J.G.) Jur. Stud., te Leyden.

Peijpers, (W.N.) te Hilversum.
Pelt, (J.F.) Tabaksk., te Rotterdam.

Pelt, (Johs. J.) te Rotterdam.
Perk, (J.C.) Assuradeur, te Delft.
Persijn, (P.J.) Boekh., te Hoorn.
Peters, (A.) te 's Gravenhage.
Peters Jz., (J.) Instituteur, te Maarssen.
Petri, (Otto) Boekh., te Rotterdam. 10 Ex.
Peursum, (G. van) Boekh., te Amsterdam.
Pickhardt, (K.W.) Boekh., te 's Gravenhage. 3 Ex.
Pieneman, (N.) Kunstschilder, te Amsterdam.
Pieneman Boelen, (J.W.) te Amsterdam.
Piere, (M.F. van) Boekh., te Eindhoven. 5 Ex.
Pieren Jz., (T.) Boekh., te Dordrecht. 2 Ex.
Pierson, (J.L. Gregory) te Amsterdam.
Pieters, te Holland, Michigan, Vereenigde Staten van Noord-Amerika.
Philippi, (J.) Koopman, te Rotterdam.
Philipse, (Mr. J.A.) President van het Prov. Geregtshof, Lid der 1e Kamer der Staten Generaal, te 's Gravenhage.
Philipse, (M.A.F.A.) te Rotterdam.
Philipson, (Mr. M.C.) Advokaat, te Zwolle.
Pijl, (Mev. Wed. A.C.) te Alblasserdam.
Pijlsweert, (W. Engelen van) te Nijmegen.
Pijnappel Gz., (Dr. J.) Leeraar v.d. Taal,- land- en Volkenkunde v.N. Indië, aan de Kon. Academie te Delft.
Pinto, (A.A. de) Advokaat, te 's Gravenhage.
Piré, (L.) Professeur à l' Athenée Royale, te Brussel.
Plantinus Jz., (A.) Boekh., te Dragten.
Plate, (F.) Jur. Stud., te Leyden.
Pleijte, (W.) Theol. Stud., te Utrecht.
Plemp, (M.E.C.) Civiel Ingenieur, te Groningen.
Ploos van Amstel, (J.J.A.) Theol. Stud., te Utrecht.
Poelman, (H.) Predikant, te Visvliet.
Poeschmann, (G.B.) Boekh., te Rotterdam. 3 Ex.
Poggenbeek, (F.H.) te Amsterdam.
Poll, (Mr. W. van de) Regter bij de Arrond. Regtbank te Tiel.
Poll. (Jhr. Mr. W.G. van de) Secretaris bij het Nederl. Gezantschap, te Brussel.
Pompe, (L.F.) Med. Chir. et Obst. Dr., te Tilburg.
Poncin de Casaquy, (F.D.) Onderofficier bij het Regem. Grenadiers, te Brussel.
Portielje en Zoon, (G.) Boekhandelaars, te Amsterdam.
Posno, (B.J.) Concul van den Ottoman. Porte, te Antwerpen.
Posno, (E.) Jur. Stud., te Amsterdam.
Post, (C.) Jur. Stud., te Utrecht.
Post Jr., (C. van der) Boekhandelaar, te Utrecht. 9 Ex.
Post, (C.G. van der) Boekhandelaar, te Amsterdam. 9 Ex.
Post, (L.G.) Boekh., te Purmerend. 2 Ex.
Posthumus, (A.J.) Koopman, in Diamanten, te Antwerpen.
Pot (C.W. van der) Predikant, te Rotterdam.
Pré, (G. du) Instituteur, te Aalten.
Preijer, (H.A.) R.K. Priester en Pastoor, te Rijp.
Presburg, (Mr. Johan M.) Advokaat, te 's Gravenhage.
Prikken, (G.) te Dockum.
Prins, (F.J.J.) Theol. Stud., te Utrecht.

Prins, (P.C.A.) te Schiedam.
Prins, (Mr. J.H. van Sanden) te Middelburg.
Prins, (J.A. Willinge) Jur. Stud., te Groningen.
Proper, (H.H.) te 's Gravenland.

Pruimers, (N.) Handelaar, te Zwolle.
Puhringer, (J.G.) te Amsterdam.
Puls, (W.J.F.) Apotheker, te Rotterdam.
Putman, (M.) Kapelaan, te Utrecht.
Putz Jr., (H.) te Amsterdam.
Puy de Montbrun, (E. du) te Lobith.

Q.

Quadt, (Baron C.v.) te Brussel.

R.

Raa, (G.J. ten) 1e Luit. 2e Reg. Infanterie, te Woerden.
Raabe, (A.H.) te Nieuw Loosdrecht.
Raadgeep, (W.J.) Boekh., te Deutichem.
Raalte, (A.C. van) Pred., te Holland, Michigan, Ver. Stat. v.N.-Amerika.
Rademaker, (G.A.) Theol. Cand., te Utrecht.
Radink, (J.) Boekh., te Amsterdam.
Rahusen, (Mr. I.J.) te Amsterdam.
Ram, (Jhr. W.E.) te Utrecht.
Ramaer, (J.O.H.) Jur. Stud., te Leyden.
Randamie, (A.L.G. de) Boek- en Courantdrukker, te Paramaribo.
Randwijk, (J.H. van) te 's Gravenhage.
Ranitz, (Mr. C. de) Notaris, te Groningen.
Ranitz, (S.M.S. de) Jur. Cand., te Groningen.
Rant, 2e Luiten. Kwartiermeester, te Groningen.
Rant, (L.M.A.) Administrateur der nieuwe gasfabriek, te Rotterdam.
Ridder van Rappard, (Mr. A.G.A.) Oud-Minister van Binnenlandsche Zaken, te 's Gravenhage.
Rau, (Mr. S.J.E.) Regter bij de Arrond. Regtbank, te Nijmegen.
Ran van Gameren, (S.F.J.) Jur. Cand. te Leyden.
Rausch, (J.K.) 2e Luiten. bij het N.O.I. Leger.
Raven, (P. van) Boekh., te Rijp. 2. Ex.
Raven, (C.H. Hattinga) Ambtenaar, te 's Gravenhage.
Rechteren van Ahnem, (Jonkvr. E.L. Gravin van) te 's Gravenhage.
Rechteren Limpurg, (A.F. Graaf van) te Almelo.
Rederijkerskamer B i l d e r d i j k , (De) te Alkmaar.
Rederijkerskamer E r i c a , (De) te Meppel.
Rederijkerskamer R h i j n v i s F e i t h , (De) te Zwolle.
Rederijkerskamer H e l m e r s , (De) te Arnhem.
Rederijkerskamer D e O l y f t a k , (De) te Antwerpen.
Rederijkerskamer V a n d e r P a l m , (De) te Kampen.
Rederijkerskamer V o l h a r d i n g , (De) te Dememsvaart.

Rederijkerskamer V o o r u i t g a n g , (De) te Almelo.
Reekers, (P.R.) Chirurgijn, te Rotterdam.
Reenen, (Mr. G.C.J. van) Oud-Minister v. Binnenl. Zaken, te 's Gravenhage.
Reepmaker, (Mr. J.C.) Advokaat, te Rotterdam.
Rees, (R. van) Hoogleeraar, te Utrecht.
Regeer, (J.P.) te Rotterdam.
Reichelt, (Th.) te Amsterdam.
Reijn Cz., (H. van) Candidaat-Notaris, te 's Gravenhage.
Reijnen, (H.) Med. Stud., te Leyden.
Reijnst, (J.C.) Stud., te Delft.
Reijsen, (P. van) Chirurgijn, te Haarlem.
Reijsenbach, (H.) te Amsterdam.
Reinkingh, (W.) Privaatonderwijzer, te Groningen.
Remy, (E.A.) Theol. Stud., te Leyden.
Rendorp, (Mr. A.) Advokaat, te Amsterdam.
Rengers, (Baron S.) Kamerheer v.Z.M. den Koning, te 's Gravenhage.
Rengers, (Baron W.F.L.) te Utrecht.
Rengers, (J.S. van Burmania Baron) te 's Gravenhage.
Rengers, (S.J. van Welderen Baron) Jur. Stud., te Utrecht.
Rengers, (W.J. van Welderen Baron) Jur. Stud., te Utrecht.
Rennefeld, (J.H.) Graveur, te Amsterdam.
Rens, (L.J.) Onderwijzer, te Suriname.
Rensburg, (E.) Commiss., te Rotterdam.
Repelius, (A.M.) Jur. Student, te Utrecht.
Repelius, (F.H.) Theol. Student, te Utrecht.
Rens, (J.O.W.F.) te Dordrecht.
Rensink, (A.A.) Boekh., te Leyden.
Retel, (Mev. Wed. M.M.) te Amsterdam.
Reub, (J.) te Rotterdam.
Reuchlin, (Jhr. P.A.) Burgem. van Tiel.
Reus, (F.) Voorzitter der Maatschappij: D e T a e l i s g a n t s c h h e t V o l k , te Gent.
Revers, (J.P.) Boekh., te Dordrecht. 10 Ex.
Ridder, (C.N. de) Rijksontvanger, te Herwijnen.
Riedel, (Dr. H.) Conrector aan het Gymnasium te Groningen.
Rietstap, (Mr. A.J.F.) Advokaat, te 's Gravenhage.
Rietstap, (J.B.) Stenograaf van de 2^{e} Kamer der Stat. Gener. te 's Gravenhage.
Rijckevorsel, (Jhr. A.G.A. van) te 's Gravenhage.
Rijckevorsel, (Jhr. Mr. C.R.E. van) Advokaat, te 's Hertogenbosch.
Rijckevorsel van Rijsenburg, (Jhr. Mr. P. van) Lid van de Arrondissements-Regtbank, te Utrecht.
Rijsdijk, (L.) Zendel. Kweekel., te Rotterdam.
Rijsewijk, (P. Haverkorn van) Theol. Cand., te Leyden.
Rijswijk Wz., (W. van) te Dordrecht.
Ringeling, (J.) Leeraar in de Wis- en Natuurkunde, te 's Hertogenbosch.
Ringer, (Eduard) te Zwolle.
Ritsema, (H.J.) Theol. Stud., te Kampen.
Rivière, (P.M.V. van de) Instituteur, te Dordrecht.
Robbe, (L.) Directeur van het Paedagogium en Prorector aan het Gymnasium, te Boxmeer.
Robbers, Notaris, te Nijmegen.

Rochussen, (H.) Schilder, te Rotterdam.
Rochussen, (Mr. J.J.) Advokaat, te Utrecht.
Rocker, (A.M.) te Amsterdam.
Rocker Jr., (J.) te Amsterdam.
Rodenhuis, (B.) te Amsterdam.
Roegiers, (Frans) Boekb., Dendermonde.
Roelants, (H.A.M.) Boekh., te Schiedam. 8 Ex.

Roelfsema, (H.R.) Boekh., te Groningen. 8 Ex.
Roëll, (W.) Jur. Stud., te Leyden.
Roem, (J.) Boekh., te Alkmaar. 15 Ex.
Roering, (T.C.) Not., te Leidschendam.
Roersch, (L.) Professor aan het Athenaeum te Brugge.
Roest, (A.J.) Jur. Stud., te Utrecht.
Rogge, (H.C.) Predikant, te Moordrecht.
Roggen, (A.W. van) te Nijmegen.
Rogghé, (W.) Boekh., te Gent. 47 Ex.
Roijaards, (Mr. F.M.) Advokaat, te Utrecht.
Roijaards, (Mr. H.) Advokaat, te Utrecht.
Roijaards, (Mr. W.C.) Advokaat, te Utrecht.
Roijer, (L.) te Amsterdam.
Roijer, (L.) Handelaar, te Zwolle.
Roldanus, (A.J.A.) Boekh., te Oudewater.
Roldanus, (W.N.C.) Boekh., te Delft. 2 Ex.
Romeijn, (Mr. P.) Gymn. Rector, te Gorinchem.
Römelingh de Jonge, (J.) Boekh., te Groningen.
Romen, (J.J.) Boekh., te Roermonde. 2 Ex.
Römer, (Mr. H.G.) Secretaris der stad Utrecht.
Römer, (Mr. J.W.) Advokaat-Generaal bij den Hoogen Raad, te 's Gravenhage.
Rommelaere, (Willem) Student in de Wetenschappen, te Gent.
Ronden, (B.H. de) Boekh., te Amsterdam. 2 Ex.
Roo, (A.J.C. de) 2^{e} Luitenant der Artillerie, te Vlissingen.
Rooij, (J. de) Boekh., te Delft. 2 Ex.
Roon, (Van) Kapt. Pl. Adj., te Utrecht.
Rooseboom, (W.) Lid der Prov. Staten v. Zuid-Holland en Burgem. van Vianen.
Rosemeijer, (C.L.) Ambten. der 2^{e} Klasse in N. Indie.
Rosseels, (Em.) Letterkundige, te Antwerpen.
Rossum, (J.R. van) Boekh., te Utrecht. 3 Ex.
Rouffaer, (A.E.) Cand. Notaris, te Amsterdam.
Rouwens, (E.) Theol. Stud., te Utrecht.
Rouwens, (L.) Med. Stud., te Leyden.
Rovers, (N.) Med. Doctor, te Dordrecht.
Ruijs, (J.P.) Koopman, te Kampen.
Rnysch van Dugteren, (C.J.E.) Theol. Cand., te Utrecht.
Ruijter, (J. de) Boekh., te Amsterdam. 5 Ex.
Rümke, (A M.L.) Theol. Stud., te Amsterdam.
Rüpe, (J.H. Zilver) Med. Stud., te Leyden.
Ruscheblatt, (H.H.) Praeceptor aan het Seminarie te Voorhout.
Ruscheblatt, (H.J.H.) R.C. Priester, te Amsterdam.
Rutgers, (C.J.) Onderwijzer te Barneveld.
Rutgers, (E.J.) Theol. Stud., te Utrecht.
Rutgers, Antz., (J.) Litt. Hum. Cand., te Leyden.
Ryswyck, (H. van) te Antwerpen.
Ryswyck, (J. van) Letterkundige, te Antwerpen.
Ryswyck, (L. van) Kunstdrijver, te Antwerpen.
Roos Rz., (J.) te Ridderkerk.
Roosdorp, (S.J.) Stations-Chef, te Rotterdam.

S.

Sabot, Notaris, te Selzaete (Oost-Vlaanderen).
Saffinger, (H.) te Nijmegen.
Salm, (Abm.) te Utrecht.
Salomonson Gz., (L.) te Almelo.
Salvador, (Jhr. M.) Oud lid der Provinciale Staten van Noord-Holland en herbenoemd lid van den Gemeenteraad te Haarlem.
Samson & Wallin, Boekh., te Kopenhagen.
Sandberg, (W.T.) te Zwolle.
Sande, (Felix van de) te Brussel.
Sande, (Mr. H.M. van der) Advokaat, te Dordrecht.
Sander, (Mr. P.A.) Officier van Justitie, te Dordrecht.
Sander, (P.S.) Notaris, te Rotterdam.
Sanders, (P.) Hoofdonderw., te Schiedam.
Sandifort, te Brielle.
Sant (H.J. van 't) Predikant, te Velp.
Santheuvel, (Jhr. O. van den) Ingenieur v.d. waterstaat, te Leeuwarden.
Sarphati, (Dr. S.) Lid der Staten van N. Holland, te Amsterdam.
Sasse, (A.) Med. Doct., te Zaandam.
Sassen, (A.J.) Jur. Stud., te Leyden.
Saussaye, (D. Chantepie de la) Pred., te Leyden.
Schaafsma, (A.) Boekh., te Dokkum. 7 Ex.
Schaik, (A.M. van) Onderwijzer, te Utrecht.
Schalekamp, v.d. Grampel en Bakker, Boekhandelaars te Amsterdam. 2 Ex.
Schalk, (P.C. van der) Boekhandelaar, te Dordrecht.
Scharten, (K.) Theol. Stud. te Amsterdam.
Schattenkerk, (J.V.) Boekhandelaar, te Doesburgh. 3 Ex.
Scheer, (H.F. van der) Boekhandelaar, te Zaandam. 11 Ex.
Scheffer, (P.) Ontvanger der Registratie, te 's Hertogenbosch.
Scheffer, (J.G. de Hoop) Predikant, te Amsterdam.
Scheij, (W.F.) Conrector aan het Gymnasium, te 's Gravenhage.
Scheler, (Dr. A.) Bibliothecaris van Z.M. den Koning der Belgen, te Brussel. (op last van Z.M.)
Scheltema, (J.H.) Boekhandelaar, te Amsterdam. 4 Ex.
Scheltinga, (D. de Blocq van) Jur. Stud., te Utrecht.
Scheltinga, (F.J.J. de Blocq van) Jur. Stud., te Utrecht.
Schenck, (C.J.) te Kampen.
Schepman, (Mejufvr.) te 's Gravenhage.
Scherer (Mr. D.J.) Griffier bij de Arrond. Regtbank, te Haarlem.
Scheringa Az., (H.) Landman, in de Beemster.
Schetsberg, (C.H.) Boekhandelaar, te Goes. 3 Ex.
Schevichaven, (S.R.J. van) Lit. Hum. Stud., te Utrecht.
Schierbeek, (R.J.) Boekh., te Groningen. 5 Ex.
Schieveen, (A.) te Schiedam.
Schiff, (A.W.) Jur. Stud., te Leyden.
Schiffer van Bleiswijk, (C.) te Wassenaar.
Schildkamp, (O.L.) Boekhandelaar, te Groningen.
Schill, Stud., te Leyden.
Schilt, (J.P.) Predikant, te Burch.

Schilthouwer, (J.v. Hoeij) 1e Luit. bij het Regim. Gren. en Jagers, te 's Gravenhage.
Schimmel, (G.) Notaris, te Amsterdam.
Schimmel, (H.J.) te Amsterdam.
Schimmelpenninck van der Oije, (Jhr.) 2e Luit. der Mineurs en Sappeurs, te Utrecht.

Schimmelpenninck v.d. Oije, (W.A.A.J. Baron) Jur. Cand, te Utrecht.
Schimmelpenninck v.d. Oije, (W.A.J. Baron) te 's Gravenhage.
Schimpf, (C.P.) Generaal-Majoor, Gouverneur der Kolonie Suriname.
Schimsheimer, (J.F.) te Amsterdam.
Schmidt, (Mr. A.) Advokaat, te Leyden.
Schmidt, (J.F.C.) Med. Doctor, te Rotterdam,
Schmöle, (Joh. Fr.) te Amsterdam.
Schneiders van Greiffenswerth, (J.N.A.) Officier der Artillerie, te Amsterdam.
Schneiders van Greiffenswerth, (Mr. J.W.A.) Advokaat, te Amersfoort.
Schnell, (C.M.W.) Jur. Stud., te Utrecht.
Schoeffer, (J.) Kanunnik, te Mechelen.
Schöffer, (Z. Witsen) Koopman, te Rotterdam.
Scholten, (I.J.) te Amsterdam.
Scholtens, (A.L.) Boekh., te Groningen. 3 Ex.
Schönstedt, (A.C.A.) Kapitein, Adjudant van Z.M. den Koning, te 's Gravenhage.
Schooneveldt, (Mej. de Wed. D.) te Amsterdam.
Schoonman, (J.) Boekh., te Zutphen. 3 Ex.
Schorer, (J.W.M.) Jur. Cand., te Utrecht.
Schotman Dz., (J.) Goudsmit, te Dordrecht.
Schouten, (A.J.) Scheepsbouwmeester, te Dordrecht.
Schouten, (J.) Apotheker, te Alkmaar.
Schouwenburg, (L.M.) te Amsterdam.
Schreuder, (B.) Inspecteur van het Onderwijs in Limburg, te Maastricht.
Schreuder en van Baak, Boekh., te Leyden. 3 Ex.
Schröder, (A.J.) Pred., te Arnhem.
Schröder, (Lublink) Stud., te Leyden.
Schroot, (W.A.) te 's Gravenhage.
Schuermans, (L.W.) Priester, Onderpastoor op het Begijnhof, te Leuven.
Schuijmer Jr., (J.H.) te Amsterdam.
Schuijmer, (J.W.) te Amsterdam.
Schuitemaker, (J.) Boekhandelaar, te Purmerend.
Schumacher van Oudorp, (J.G.) Jur.
Stud., te Amsterdam.
Schumer, (H. Krieger) te Amsterdam.
Schuring, (B.) Boekh., te Weesp. 2 Ex.
Schutjes, (A.) Notaris, te Nunen.
Schutter, (J.) te Amsterdam.
Schuurman, (Mejufvr. M.) te Audijk.
Schuurman, (W.) Theol Stud., te Leyden.
Schuurman, (G. Elink) Makelaar, te Rotterdam.
Schwill, (J.H.) Theol. Stud., te Amsterdam.
Seeleman, (L.H.) te Amsterdam.
Seidel Jr., (L.) Secondant, te Hoogezand.
Seignette Bz., (C.J.) te Haarlem.
Seijlbergen, (L.J.) Onderwijzer, te Utrecht.
Selle, (F.W.) Oud-Postdirecteur, te Utrecht.
Semler, (H.) Jur. Stud., te Leyden.
Senff, (F.C.) te Amsterdam.
Sepp en Zoon., (J.C.) Boekh., te Amsterdam. 2 Ex.

t' Serclaes van Wommersom, (T.E.D.K.G. Graaf) Buiteng. Gezant en Gevolm. Minister van Z.M. den Koning der Belgen, in beschikbaarheid van dienst;
Gouverneur der Provincie Limburg, te Hasselt.
Serruijs, (Edmond) Reeder, te Rotterdam.
Serruijs, (Julius) te Rotterdam.
Servaas, (J. du Marchie) Theol. Stud., te Leyden.
Seijffardts Boekhandel., te Amsterdam.
Siccama, (Mr. L.C. Hora) Lid van het Munt-Collegie, te Utrecht.

Sickinghe, (Jhr.) Gepens. Kapitein v.h.O.I. Leger, te Groningen.
Siddré, (J.H.) Boekh., te Utrecht. 2 Ex.
Siele, (J. de) Ondernemer van publieke Verkoopingen, te Rotterdam.
Sigtenhorst, (A.J. van den) Boekh., te Deventer. 2 Ex.
Sijberden Dz., (D.) te Amsterdam.
Sijbout, (J.) te Amsterdam.
Sijmons, (A.) Chirurgijn, te Rotterdam.
Simmers, (Mejufv. A.C.) te Amsterdam.
Simons, (A.F.) Theol. Stud., te Utrecht.
Simons, (Dr. G.) voor de Bibliotheek der Koninkl. Academie te Delft.
Simons, (J.J. Biesman) Notaris, te Amsterdam.
Sinderam, (N.C.) Koopman, te Arnhem.
Singendonck, (Jhr. Mr. J.A.) Griffier van de 1e Kamer der Staten-Generaal, te 's Gravenhage.
Sinkel, (A.) Jur. Cand., te Utrecht.
Sirks, (J.L.) Litt. Hum. Stud., te Leyden.
Sitter, (Mr. H.J. de) Regter bij de Arrond. Regtb., te Groningen.
Six, (Jhr. Mr. W.) te Utrecht.
Slaman, (P.) Theologant aan het Seminarie te Voorhout.
Sleeckx, Letterkundige, te Antwerpen
Slengarde, (H.C.J.) Kolon. Ambtenaar, te Suriname.
Slessah, te Amsterdam.
Slingelandt, (Jonkvr. A.E. van) te 's Gravenhage.
Sloet, (G.A.) Jur. Stud., te Groningen.
Sloet tot Oldhuis, (Mr. L.A.J.W. Baron) Griffier der Staten van Gelderland, te Arnhem.
Sloet van Zwanenburg, (Mr. A.F. Baron) Rijksontvanger, te Twello.
Slot, (T.H.) Koopman, te Meppel.
Sluiter, (Dr. J.W.) Conrector, te Rotterdam.
Smissaert, (W.J.E.) te Amsterdam.
Smit, (J.J.) Litt. Hum. Stud., te Kampen.
Smit, (J.W.G.) Professor aan 't Seminarie te Voorhout.
Smith JPzn., (P.) Consul van verschillende mogendheden, te Vlissingen.
Smits Pz., (F.W.) te Leyden.
Smits, (Mr J.J.) Advokaat, te Arnhem.
Smulders, (Mr. C.M.) te Delft.
Snellaert, (Dr.) te Gent.
Snellen, (A.) Theol. Stud., te Amsterdam.
Snellen, (E.) te Utrecht.
Snellen, (F.A.) te Zeijst.
Snetlage, (P. Fuhri) Med. Doct., te Rotterdam.
Snieders, (A.) te Antwerpen.
Snijder, (H.) Boekh., te Edam.
Snijders, (J.A.) Makel., te Amsterdam.
Snijders, (W.A.) te Raamsdonk.
Snijders, Az., (W.W.) te Raamsdonk.
Snoeck, (Mejufvr. H.E.) te Nijmegen.
Snoeck, (S. van Reijn) Boekh., te Rotterdam. 3 Ex.
Soelen, (K.J.M. van) te Amsterdam.
Soelen, (J.C. Schagen van) Theol. Stud, te Leyden.
Soesman, (E.) Koopman, te Suriname.

Someren, (A.E.C. van) Boekdrukker en Boekhandelaar, te Zutphen. 9 Ex.
Son, (P. van) Theol. Stud., te Utrecht.
Sondervan, (J.) te Amsterdam.
Sonjee, (H.I.) R.C. Priester en Pastoor, te Noordwijk.
Sonsbeeck, (J.H. van) Commies der Posterijen, te Groningen.
Sormani, (H.J.) Koopman, te Groningen.
Soury, (Mr. H.J.) Griffier bij de Arr. Regtbank te 's Gravenhage.
Spaander, (T.) Chir. Stud., te Rotterdam.
Spaanders, (J. Oostwoud) Med. Chir. et Art. Obstr. Doctor, te Rijp.
Spandaw, (H.A.) Jur. Stud., te Groningen.

Spanjaard, te Zutphen.
Spaujaard, (H.) Boekh., te Steenwijk. 3 Ex.
Spanje, (J.J. van) Boekh., te Assen.
Spat, (Dr. C.J.) te Kampen.
Spee, (J.) Visiteur 1e. klasse, te Amsterdam.
Spengler, (F.H.) Lid der Prov. Staten van Utrecht en Burgem. van de Bilt.
Spijker Az., (J.C.) Boekh., te Amsterdam. 6 Ex.
Spoor, (W.C.) Stud., te Delft.
Sprangers, (Ths.) te Eindhoven.
Spreuger, (J.J.J.) te Middelburg.
Sprong, (A.v.d.) te Amsterdam.
Stallaert, (K.F.) Prof. aan het Koninkl. Athenaeum te Brussel.
Stammler, (W.J.) Mil. Med. Stud., te Utrecht.
Stants Jr., (C.A.) te Amsterdam.
Star, (C.G. van der) te Amsterdam.
Staring, (W.C.A.) Referendaris bij het Min. v. Binn. Zaken, te 's Gravenhage.
Staring, (Dr. W.C.H.) te Haarlem.
Stas, Raadsheer bij het Hof van Cassatie, te Brussel.
Stecherwald, (G.) te Leyden.
Steeden, (H.G. van) Boekh., te Helvoetsluis. 6 Ex.
Steenhoff, (W.P.) Theol. Stud., te Leyden.
Steenmeijer, (J.) Boekh., te Tholen.
Steinfort, (R.) Theol. Stud., te Utrecht.
Stemler, (C.F.) Boekh., te Amsterdam.
Sterk, (A.M.) Med. Cand., te Leyden.
Sterk, (N.) Notaris, te Dinxperloo.
Sterren, (H. van der) te Amsterdam.
Steven, (A.B.) Boekdrukker, te Gent.
Stieltjes, (F.J.) Ingenieur, te Zwolle.
Stienstra, (Mr. B.S.) Proc., te Sneek.
Stirum, (M.D. Graaf van Limburg) Kapitein der Genie, buitengew. Adjudant van Z.M. den Koning, te 's Gravenhage.
Stirum, (S.J. Graaf van Limburg) Jur. Stud., te Utrecht.
Stockum, (W.P. van) Boekh., te 's Gravenhage. 16 Ex.
Stoffels, (D.) te Rotterdam.
Stokhuijzen, Jr., (A.) te Leyden.
Stokhuijzen, (W.) Boekh., te Gorinchem. 10 Ex.
Stokvis, (J.J.) te Amsterdam.
Stolk, Steenbakker, te Druten.
Stolk, (Th. van) Jur. Cand. te Leyden.
Stolpe, (M.C. van der) te Bruinisse.
Stolte, (D.) Koopman, te Amsterdam.
Stoop CCJz., (A.) te Dordrecht.
Stoop, (D.W.) Procureur, te Dordrecht.
Stork, (Mr. C.H.) Advokaat, te Almelo.
Stork, (J.E.) Fabrikant, te Hengelo.
Straalman, (A.W. Witsen) te Amsterdam.
Straaten, (G.J.) te Amsterdam.
Straatman, (H.F.J.) Cand. Notaris, te Amsterdam.
Stralen, (A. van) te Haarlem.
Stralen, (Emm. van) Koopman, te Cappellen (bij Antwerpen).

Stramrood, (W.F.) Boekh., te Wijk bij Duurstede.
Straten, (J.C. van) te Amsterdam.
Straten, (P.C. van Starckenborg van) te Amsterdam.
Straub, (J.) te 's Gravenhage.
Strengman, (W.) Notaris, te Amsterdam.
Stroband, (J.) te Kampen.
Stronck, (H.H.) Chirurgijn, te Rotterdam.
Stroobant, (Eugène) Notaris te St. Pieters Leeuw, bij Brussel.
Stuart, (G.S.A.) Boekh., te Vianen.
Stuart, (L. Cohen) Leeraar in de Wiskunde aan de Koninkl. Academie te Delft.
Stuart, (M. Cohen) Pred., te Utrecht.
Stuart, (M. Verrijn) te Amsterdam.
Stuffers, (J.C.) te Haarlem.
Stuivinga, (M.W.) Commissionair in granen, te Groningen.

Suasso, (B. Lopez) te Amsterdam.
Suasso, (Jonkvr. R. Lopez), te Utrecht.
Suerman, (B.F.) Hoogleeraar, te Utrecht.
Suijs van Bolgoij, (Mr. J.J.) te Keenth, bij Wijchen.
Suremont, (Max) Zijdefabrikant, te Antwerpen.
Suringa, (J.) Onderw., te Groningen.
Suringar, (G.T.N.) Boekh., te Leeuwarden. 2 Ex.
Susan CHz., (H.C.) Boekh., te 's Gravenhage. 4. Ex.
Sussenbach, (J.G.) te Suriname.
Swaan, (J.W.) Boekh., te Arnhem. 4. Ex.
Swart, (Mr. AE. M. de) Procureur, te Leeuwarden.
Swaving, (Mr. W.J.) Bewaarder der hypotheken en van het kadaster, en Kommandant der Schutterij, te Zutphen.
Sweep, (Van der) Ingenieur, te Brussel.
Sweijs, (A.A.H.) te Amsterdam.
Sweijs, (J.) te Amsterdam.
Swinderen, (Jhr. Mr. O.B. de Rheden van) te Groningen.
Sybrandi, (J.D.) Boekh., te Amsterdam. 12 Ex.
Sybrandi, (Dr. K.) Predikant te Haarlem.
Sybrandi, (N.D.) Med. Doct. te Amsterdam.
Sybrandi, (R.) Litt. Hum. Stud., te Kampen.
Sypesteijn, (B.W.K.) te Krommenie.

T.

Tadama, (Mr. R.W.) Kantonregter, te Zutphen.
Tak, (J.P.R.) Jur. Stud te Leyden.
Tauran, (C.J.) O. Ind. Ambtenaar 1^{e} Klasse, te Voorburg.
Tavenraat, (J.J.) Oud Wethouder der stad Rotterdam, te Rotterdam.
Taverne, (N.F.) Praeceptor aan het Seminarie te Voorhout.
Telders, (J.H. Wijnhoud) Boekh., te Amsterdam. 2 Ex.
Telenga, (T.) Boekh., te Franeker.
Telting, (Mr. A.) te Franeker.
Telting, (Mr. J.) Advokaat, te Leeuwarden.
Telting JGzn., (J.C.) Koopman, te Paramaribo.
Terpstra, (Dr. D.) Conrector aan het Gymnasium te Gouda.
Tersteeg, (D.T.) te Amsterdam.
Terveen en Zoon, (J.G. van) Boekh., te Utrecht. 20 Ex.
Terweeme, (G.J.) Theol. Cand., te Leyden.
Terwindt, (B. Franc) Kapellaan, te Wageningen.
Teutem, (Mevr. van) te 's Gravenhage.
Thiebout, (Mr. J.) Advokaat, te Zwolle.
Thiel, (J.J. van) 1^{e} Luiten. Kwartm. 1^{e} Regim. Inf., te Nijmegen.
Thielings, (F.) R.K. Pastoor, te Goes.
Thieme, (Mr. H.C.A.) Griffier, te Winschoten.
Thieme JFz., (H.C.A.) Boekh., te Nijmegen. 9 Ex.
Thieme, (Willem) Uitgever, te Zutphen.
Thieme, (W.J.) Boekh., te Zutphen. 11 Ex.

Thierry en Mensing, (Erven) Boekh., te 's Gravenhage. 5 Ex.

Thijssen, (W.J.) Litt. Hum. Stud., te Kampen.
Thomson, (R.) Onderwijzer, te Suriname.
Thomson, (W.R.) Theol. Stud., te Utrecht.
Thorbecke, (D.H.) te Zwolle.
Tibout, (W.J.) Boekh., te Wageningen.
Tichelt, (J.F. van) Vrederegter, Eeckeren (bij Antwerpen.)
Tielkemeijer, (G.W.) Boekh., te Amsterdam. 13 Ex.
Tijken, (P.C.) Med. Doct., te Rotterdam.
Tijll, (Erven J.J.) Boekh., te Zwolle. 3 Ex.
Tijssen, (D.H.H.) Predikant, te Rotterdam.
Tilleman, (J.W.) te Breda.
Timmer, (G.K.) Docent aan het Gymnasium te Aruhem.
Tirion, (A.P.) Gepens. Ambtenaar, te Suriname.
Tissot Jr., (J.) te 's Gravenhage.
Tissot, (J.M.) te 's Gravenhage.
Titsingh, (J.D.C.) Med. Doct., te Geertruidenberg.
Tjaden, (A.) Boekh., te Deventer.
Tjasink, (J.) te Amsterdam.
Tjeenk, (J.I. Leuveling) J u r . Stud., te Utrecht.
Tolliers, Kandidaat-Notaris, te Gent.
Toorenenbergen, (Alb. van) Predikant, te Purmerende.
Toorenenbergen, (J. van) Procureur, te Utrecht.
Toorenenbergen, (J.J. van) Landbouwer, te Elspeet.
Toorenenbergen, (J.J. van) Predikant, te Vlissingen.
Toorenburg, (C.P. Lammers van) Pred., te Samarang.
Toussaint, (Mr. H.S. Stienstra) Advok., te Groningen.
Trakranen, (Van Taack) te Amsterdam.
Trénité, (J.G.L. Noest) S. Min. Cand., te Rotterdam.
Tresling, (J. Bosman) Med. Chir. et Art. Doctor, te Winschoten.
Tresling, (S. Stratingh) Matt. Phys. Stud., te Groningen.
Tricht JGz., (J. van) te Deventer.
Tricht, (W.v.) Theol. Stud., te Leyden.
Trigt, (P. van) te Hondsholredijk.
Trip van Zoutlandt, (W.F.) Predikant te Uitwijk.
Troch, (De) te Gent.
Tromp, (C.) Officier van Administratie bij de Marine, te Amsterdam.
Tromp, (J.H.) Wijnk., te Woudsend.
Tromp, (W.A.) Wijnk., te Woudsend.
Tuëninbroek, (G. van) te Amsterdam.
Tuuk, (Mr. M.v.d.) Proc., te Veendam.
Tuyll van Serooskerken, (C.H. Baron van) Ritm. 3^{e} Regim. Dragond., te Leeuwarden.
Tuyll van Serooskerken, (F.C.H. Baron van) Jur. Stud., te Utrecht.

U.

Uffelen (De Erven van) Boekhandelaren, te Antwerpen.
Uije, (J.J. van) Boekhandelaar, te Doesburgh. 2 Ex.

Uijlenbroek, (Dr. P.J.) Conrector aan het Gymnasium te Haarlem.
Uijttenhooven, (D.) Not., te Vlissingen.
Uilkens, (J.A.) Stud., te Groningen.
Uiterweer en Comp., (D. Post) Boekh., te Utrecht. 45 Ex.
Ulrich Jr, (J.S.) Apotheker, te Rotterdam.
Urk, (A. van) Zeepzieder, te Meppel.

V.

Vader, (J.W.) Lid der Stat. van Zeeland, te Cortgene.
Vader, (A.J.P. Saaijmans) Fabrikant, te Goes.
Vader, (Mr. P.H. Saaijmans) Griffier bij de Arr. Regtbank, te Goes.
Vaillant Jr., (C.J.) Med. Doctor, te Schiedam.
Vaillant, (Mr. J.P.) te 's Gravenhage.
Valenkamp, (J.D.) te Amsterdam.
Valk (C. van Kempe) Telegraphist, te Maastricht.
Valk, (J.W. Roeloffs) Lid der Prov. Stat. van Noord-Holland en Notaris te Nieuwer-Amstel.
Valkenburg, (J.) Makel., te Amsterdam.
Valkenburg, (C.W. van) te Haarlem.
Varkevisser, (M.) te Rotterdam.
Vecht, (H.J. van der) Boekh., te Hasselt.
Veder, (J.R.) Koopman, te Rotterdam.
Veen (Victor de) Professor aan de Middelbare school, te Gent.
Veen, (Van der) te Holland, Michigan, Vereenigde Staten van Noord-Amerika.
Veer, (G.S. de) te 's Gravenhage.
Vegelin van Claerbergen, (V.L.) Jur. Student, te Utrecht.
Vegt, (J. van der) Ingenieur, te 's Gravenhage.
Velden, (Jhr. Mr. P.A. van den) te 's Gravenhage.
Velde, (C. van Asperen van der) Boekh., te Haarlem.
Veldman, (R.) Theol. Stud., te Kampen.
Veldwijk, (E.G.) te Amsterdam.
Velthoven, (Prosper Cuypers van) te Brussel.
Velthuis, (G.H. te) voor de Rederijkerskamer B e s c h a v i n g i s o n s d o e l, te Delden.
Veltmann, (J.E.) Jur. Stud., te Amsterdam.
Velzen Jr., (S. van) Boekh., te Kampen. 35 Ex.
Ven, (J. van de) te Eindhoven.
Ven, (E. van der) Philos. Cand., te Leyden.
Ven, (A. Roozeveld van der) te Brussel.
Verbrugh, (J.J.) te Utrecht.
Verburgh Jr., (G.J.) te Zutphen.
Verdoes, (D.) te Rotterdam.
Verhoeff, (J.C.) Predikant, te Sluis.
Verhoeff, (N.J.) Boekh., te Rotterdam. 5 Ex.
Verhoeven, (L.J.) Boekh., te 's Gravenhage. 10 Ex.
Verhoeven, (P.N.) Boekh., te 's Hertogenbosch. 16 Ex.
Verhoeven, (H. Timmers) Jur. Cand., te Leyden.
Ver Huell, (Q.M.R.) te Arnhem.
Verkouteren, (C.J.) te Aruhem.
Verkouteren, (J.C.) Boekh., te Bergen op Zoom.
Verloop, (C.P.) Stud., te Delft.
Vermande, (Gebr.) Boekh., te Hoorn. 6 Ex.
Vermeulen, (J.) Instituteur, te Middelburg.
Vermeulen, (J.J.) Burgemeester van Berghaven en Horssen.
Vermeulen, (P.J.A.H.) Med. Doct., te Delft.
Vernhout, (J.H.) te Utrecht.
Verreijdt, (J.E.) Beeldhouwer, te 's Hertogenbosch.

Verschoor, (J.W.) Med. Stud., te Utrecht.
Verschuer van Heilo, (Jhr. D.C. de Dieu Fontein) Lid der Provinciale Staten van Noord-Holland, te Alkmaar.

Verschueren, (C.) Priester, Professor in het Instituut St. Jozef, te St. Nikolaas.
Verschuir, (J.E.W.) Predikant, te Westerwijtwert.
Versluijs, (Jhr. L.J.) te Utrecht.
Vervoorn, (A. de Boer) Med. Chir. et Art. Obstr. Doct., te Gorinchem.
Verweij, (A.) Ontvanger der Registr. en Domeinen, te Zutphen.
Verweij, (J.) Theol. Stud., te Kampen.
Verwijs, (C.J.) Stud., te Delft.
Verwijs, (Dr. Eelco) te Deventer.
Veth, (A.) Rijtuigfabrikant, te Arnhem.
Veth, (A.) Koopman, te Schiedam.
Veth, (P.J.) Hoogleeraar, te Amsterdam.
Vetter, (J.M.J.) te Delft.
Veydt, (L.) Oud-Minister van Finantiën, Lid der Kamer van Volksvertegenwoordigers, te Brussel.
Vieweg, (C.A.) Boekh., te Nijmegen. 2 Ex.
Vijfhuis, (A.) te Deventer.
Vijsel, (A. van de) Houtkooper, te Amsterdam.
Vijver, (J.C. de) Predikant, te Veenendaal.
Vilsteren, (B.F. van) te Amsterdam.
Visser J r ., (A.A.) Lid. der Provinciale Staten van Zuid-Holland, te Sliedrecht.
Visser, (A.) Banketbakker, te Amsterdam.
Visser, (M.A.) I^{e} Luit. Kwartierm. bij het Minist. van Oorlog, te 's Gravenhage.
Visser, (M.J.) Boekh., te 's Gravenhage. 11 Ex.
Visscher, (C.W.) te Utrecht.
Visscher Gz., (G.) Med. Doct., te Hoogeveen.
Visscher, (K.) te Utrecht.
Vlecht (Ds. J. van) in Noord-Amerika.
Vleeschouwer, (L.) te Antwerpen.
Vletter, (A. de) Hoofdonderwijzer, te 's Gravezande.
Vliegenthart, Lz., (W.) Theol. Stud., te Utrecht.
Vlierboom J r ., (C.) Reeder, te Rotterdam.
Vlierboom, (Marius) Koopman, te Rotterdam.
Vliet Az., (E. van) Boekh., te Rotterdam.
Vliet, (Arn. van der) te Rotterdam.
Vliet, (J.H. van der) Boekh., te Rotterdam.
Vloten, (H.J. van) Boekh., te Alkmaar. 2 Ex.
Voigt, (J.A.) Chef van het Bouw-Departem., te Suriname.
Vollenhoven, (F. van) te Amsterdam.
Vollenhoven, (F.J.A. van) J u r . Stud., te Amsterdam.
Vollenhoven, (Joost van) te Rotterdam.
Vollenhoven, (Mr. W.J. van) Subst. Off. van Justitie, te Dordrecht.
Voorhoeve HCzn., (J.) Commissionair, te Rotterdam.
Voorst, (W.L. van) Fabrikant, te Zaandam.
Voort, (A. van der) Boekhandelaar, te Tilburg.
Voorzanger, (S.E.) Boekhandelaar, te Amsterdam.
Vorstius, (A.) Koopman, te Amsterdam.
Vorstman, (M.A.G.) Theol. Doct. en Predikant, te Gouda.
Vorstman, (A.N.) Officier van gezondheid 2^{e} klasse, te 's Hertogenbosch.
Vorstman, (A.S.) Apotheker, te Amsterdam.
Vorstman, (J.G.) Boekh., te Bergen op Zoom. 2 Ex.

Vos, (J. de) Onderw., te 's Graven hage.
Vos Jbz., (Jacob de) te Amsterdam.
Vos van Steenwijk, (Mr. J.W.J. Baron de) Subst. Officier van Justitie, te Almelo.

Voute, (H.J.) te Amsterdam.
Voute, (J.R.) te Amsterdam.
Vree, (Mons. J.F. van) Bisschop van Haarlem.
Vreede, (C.) te Utrecht.
Vries, (D. de) te Amsterdam.
Vries, Az., (Mr. G. de) Griffier der Staten van Noord-Holland, te Haarlem.
Vries, (Dr. M. de) Hoogleeraar, te Leyden.
Vriesendorp, (Mej. M.) te Dordrecht.
Vrijthoff, (J.G.C.P.) te Dordrecht.
Vrindts, (De Abt) Aalmoezenier aan het militaire Hospitaal te Antwerpen.
Vrugtman, (J.A.) Muzijkonderwijzer, te Zutphen.
Vuuren, (W.G. van) Professor aan het Seminarie, te Rijsenburg.
Vuylsteke, (Julius) Student in de Regten, te Gent.
Vuyst, (Victor de) Serjant bij het 2^{e} Belgische Jagers te voet, te Brussel.

W.

Waal, (A.G. de) Predikant, te Assen.
Waard, (K. de) Boekh., te Groningen. 13 Ex.
Waardenburg, (H.W.) Jur. Cand., te Utrecht.
Wageningen, (D.P. van) Koopman, te Rotterdam.
Wageningen, (F.W.J. van) te Leeuwarden.
Wageningen van Uitwijk, (J.A. van) te Rotterdam.
Waijfort, (R.H. van der) Notaris, te Ridderkerk.
Walcheren, (H.A.M. van) Med. Stud., te Leyden.
Walcheren van Wadenoijen, (S. van) te Amersfoort.
Waldorp, (J.) Ingenieur, te Arnhem.
Waller, (G.) Jur. Cand. te Leyden.
Walraven, (J.C.A.) te Amsterdam.
Walter, (J.N. Nidelstein) Apothecar, te Vlaardingen.
Wap, (Dr. J.J.F.) te Utrecht.
Warmolts, (C.C.C.) Essayeur, te Arnhem.
Warmolts (Mr. R.Y.) Procureur, te Leeuwarden.
Wassenaer, (M.) Theol. Cand., te Leyden.
Wassenaer tot Catwijck, (Baron van) Huize Noorder-Engh bij Ede.
Wassink, (J.) Chef der Geneesk. dienst in N.O. Indie.
Wattel, (J.J.) te Zierikzee.
Wedding, (J.) Boekh., te Harderwijk. 4 Ex.
Wedemeijer, (H.J.) Onderwijzer, te Amsterdam.
Weelden en Mingelen, (Van) Boekh., te 's Gravenhage. 5 Ex.
Weenen, (P.W. van) te Amsterdam.
Weenink, (H.) Theol. Stud., te Kampen.
Weerden, (M. van) Adj. Commies ter Algem. Rekenkamer, te 's Gravenhage.
Weert, (Berkman de) Seeretaris bij het Kabinet des Konings, te 's Gravenhage.
Weeveringh, (J.J.) Uitgever, te Haarlem.
Weide, (W.R. van der) Stud., te Groningen.
Weiffenbach, (Dr. H.) te Breda.
Weijerman, (J.W.) Onderwijzer, te Haarlem.

Weijgand, (F.J.) te 's Gravenhage.
Weissenbruch, (J.) Kunstschilder, te 's Gravenhage.

Welsing, (J.) te Arnhem.
Wenk, (W.) Boekh., te Rotterdam. 14 Ex.
Wentholt, (Mr. L.R.) Advocaat, te Leeuwarden.
Wentzky, (F.H.A.) 1e Luit. 7e Regim. Infanterie, te Utrecht.
Werbrouck, (Stock-) Boekhandelaar, te Rousselaere.
Werkhoven, (F.G A.J. van) Boekh., te Alphen. 4 Ex.
Werleman Jr., (D.) Boekhandelaar, te Amsterdam. 2 Ex.
Wermeskerken, (Wed. D.R. van) Boekh., te Tiel. 3 Ex.
Wertheim, (A.) Commiss. in effecten, te Amsterdam.
Wertheim, (A.C.) te Amsterdam.
Wertheim, (J.F.) Jur. Stud., te Utrecht.
Wertheim, (M. Salomonson) te Almelo.
Wessem, (H.J.v.) Jur. Cand., te Leyden.
Westbroek, (G.H.) Instituteur, te Schoonhoven.
Westenberg, (H.J.) Controleur, te Leeuwarden.
Westerman en Zn., (M.) Boekhandelaars, te Amsterdam. 6 Ex.
Westhoff, (C.L.W.) Pred. bij de Evang. Luth. Gemeente, te Maastricht.
Westhreene, (C.Th. van) te Rotterdam.
Westhreene, (M.J.W. van) te Leyden.
Wetering Az., (A. van de) Dijk-Opzigter, te Woudrichem.
Wicheren Hz., (P. van) Boekh., te Groningen. 11 Ex.
Wicherlink, (C.) Jur. Stud., te Utrecht.
Wicherlink, (D.H.) Jur. Stud., te Utrecht.
Wichers Jr., (E.) Jur. Stud., te Groningen.
Wierdsma, (S.G.) Jur. Stud., te Leyden.
Wieringen, (A.F. van) Med. Doctor, te Lekkerkerk.
Wieringen, (C. van) Cand. Notaris, te Mijdrecht.
Wieringen, (H. van) te Amsterdam.
Wijnands, (A.S.) te Amsterdam.
Wijnhoven, (G.J.) te Rolduc.
Wijnnobel, (Corn.) te Leyden.
Wijnstok, (A.) Tooneels., te Amsterdam.
Wijnstroom, (A.) Notaris, te Leyden.
Wijt en Zonen, (M.) Boekh., te Rotterdam. 5 Ex.
Wijthoff, (A.W.) te Amsterdam.
Wijthoff, (Mejufvr.) te Utrecht.
Wilde, (A.J.P. de) Med Stud., te Utrecht.
Wilde Az., (C. de) Jur. Stud., te Utrecht.
Wilkens, (F.) Boekh., te Groningen. 6 Ex.
Willems, (Mr.) voor het Taelminnend Studentcollogie te Brussel.
Willems, (W.) Boekh., te Amsterdam. 2 Ex.
Willemsen, (J.A.) Boekh., te Zutphen.
Willet, (Dr. D.J.) te Amsterdam.
Willigen, Pz., (A. van der) Med. Doct., te Haarlem.
Willinge, (J.A.) Stud., te Groningen.
Willinge, (Mr. J.P.) Burgemeester van Oosterhesselen.
Willingen, (V. van der) Predikant, te Vorchten.
Willink, (A.F.) Koopm., te Amsterdam.
Willink, (L.) Koopman, te Amsterdam.
Willink, (H.A. Tjeenk) Boekh., te Arnhem. 3 Ex.
Willink, (W.E.J. Tjeenk) Boekh., te Zwolle. 2 Ex.

Willink, (Douairiere van Weede) te Amsterdam.
Wilmes, (Joh.) Boekh., te Almelo. 11 Ex.
Wilterdink, (D.J.) Boekh., te Deventer. 13 Ex.
Winkel, (B.C.) Kapitein der Infanterie, te 's Gravenhage.
Winkelhagen, (H.A.) Boekh., te Amsterdam. 3 Ex.
Winkel, (Dr. L.A. te) te Leyden.
Winter, te Utrecht.
Wintgens, (Mr. W.) Lid van de 2e Kamerder Stat.-Gen., te 's Gravenhage.
Wisboom, (B.C.) te Hardinxveld.
With, (Mr. J.M. de) Plaatsverv. Kantonregter, te Bergum.

Witsen, (I.J. van) Commiss. in Effecten, te Rotterdam.
Witsenburg, (H.H.) Theol. St, te Leyden.
Wittebol, (H.G.) Theol. Stud., te Leyden.
Wittert, (E.A.C.N.) Jur. Stud., te Leyden.
Witteveen, (H.W.) Predikant, te Ermelo.
Witteveen en Zn., (J.F.) Grofsmeden, te Antwerpen.
Wittkamp, (J.B.) Kunstschilder, te Antwerpen.
Woelderen, (G. van) te Baros bij Salatiga, residentie Samarang.
Woerman, (J.H.) Predikant, te Delft.
Woestenberg, (J.H.v.) Boekh., te Utrecht.
Woldsen Jr., (A.F.) te Amsterdam.
Wolff, (C.) Koopman, te Amsterdam.
Wolsef, (J.) te Rotterdam.
Wolterbeek, (R. Daniel) Lid der Prov. Staten van N. Holland en van den Raad der Stad Amsterdam.
Wolters, (D.) te Amsterdam.
Wolters, (J.B.) Boekh., te Groningen. 40 Ex.
Wolvekamp, (G.H.) Emer. Predikant, te Rotterdam.
Wonters, (D.) Jur. Stud., te Utrecht.
Wüste, (D.) Boekh., te Keulen.
Wuestenenk, (H.J.) Theol. Stud., te Amsterdam.
Wulf, (L. de) Ondercommissaris van politie, te Mechelen.
Wyngaert, (Joseph van den) Koopman, te Antwerpen.

IJ.

IJsselsteijn, (N.J. van) Litt. et Jur. Cand., te Leyden.
IJzendoorn, (Mr. A.A.v. Bergen) te Gouda.
Ypey, (A. Looxma) Jur. Stud., te Groningen.

Z.

Zadelhoff, (A.J. van) Med. Cand., te Utrecht.
Zandt (J.H.E. van der) Predikant, te Diepenveen.
Zeehandelaar, (J.) Med. Stud., te Leyden.
Zeelt, (W.H.) Boekh., te Amsterdam. 4 Ex.
Zeeman, (G.S.) Koopvaardijkapitein, te Schiedam.
Zeeuw, (P.N.) Boekh., te Amsterdam 2 Ex.
Zeggelen, (W.J. van) te 's Gravenhage.
Ziegelaar, (W.K.H.) te 's Gravenhage.
Zijl, (J.A. van) Boekh., te Haarlem. 2 Ex.
Zijlker, (D. de Ruiter) Jur. St., te Leyden.
Zijlstra, (J. de Jong) Boekh., te Middelburg.
Zijnen, (W.) Boekh., te Vlissingen. 2 Ex.
Zijnen, (G.S. Steens) te Gouda.

Zimmer, (F.D.) te Amsterdam.
Zimmerman, (H.) te Amsterdam.
Zimmerman, (J.) Hoedenfabrikant, te Amsterdam.
Zimmerman, (W.H.) te Amsterdam.
Zitman, (J.H.) Boekh., te Leyden.
Zuurdeeg PJz., (W.C.) Theol. Stud., te Leyden.
Zwaanswijk, (C.G.) 1e Luitenant bij het Kolon. Werfdépot, te Harderwijk
Zwaardemaker, (C.) Boekhandelaar, te Haarlem. 3 Ex.
Zwaardemaker, (H.) te Zaandam.
Zweeden, (P. van) Boekh., te Groningen. 6 Ex.
Zweers, (H.A.) Boekh., te Amsterdam. 2 Ex.

Vervolg op de naamlijst van inteekenaren.

Baumgarten, (F.W.) te Djocjocarta.
Beek, (J.A. van der) te Amsterdam.
Beyers, (M.) Med. Student, te Leyden.
Bloemen, (N.F.) Jur. Stud., te Amsterdam.
Boesers, (G.W.) te Rotterdam.
Bosch, (J. ten) Jur. Stud., te Leyden.
Bruggencate, (B. ten) Theol. Stud., te Amsterdam.
Callenfels, (P.A.) Jur. Stud., te Leyden.
Dam, (A. van) Theol. Stud., te Leyden.
Dankmeijer, (C.L.) te Samarang.
Deventer, (S. van) te Buitenzorg.
Dumosch, (S.M.A.) Jur. Stud., te Utrecht.
Frahm, (E.D.G.) Secondant, te Dordrecht.
Friedlander, (Th.) te Soerabaija.
Frijlinck, (W.F.) Jur. Stud., te Leyden.
Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, (Het Bataviasch) te Batavia.
Gentil, (B.) Med. Stud., te Leyden.
Godefroy, (Mr. J.F.M.) O.I. Ambtenaar, te s' Hage.
Guijkens, (D.J.) te Batavia.
Haan, (A.T. Eilerts de) Theol. Cand., te Leyden.
Haenen, (W.) Jur. Stud., te Leyden.
Hattum, (D.L. van) te Kadipattan.
Heynis, (G.) Med. Stud., te Utrecht.
Hofland, (E.C.) te Pamanoekan.
Hoorn, (H.E. van) te Singapore.
Houweninge, (W. Baggerman van) Med. Stud., te Utrecht.
Jaager, (J. de) Med. Stud., te Leyden.
Jagt, Wz. (Mr. G. van der) te 's Gravenhage.
Kann, (H.J.) Jur. Stud., te Leyden.
Kiebert, (C.J. Vlaming) te Batavia.
Kinder, (F. de) Advocaat, te Antwerpen.
Kinderen, (Mr. F.H. der) te Batavia.
Klomp, (J.H.) Theol. Stud., te Leyden.
Koning Knijff, (A. de) Theol. Stud., te Utrecht.
Kranenburg, (H.J.) Jur. Stud., te Leyden.
Leeuwen, (J.A.C. van) te Batavia.
Mens, (P.N.) Jur. Stud., te Leyden.
Meulen, (K.S. van der) Theol. Stud., te Amsterdam.
Meulen, (Mr. W.G. de Knokkel van der)
Officier van Justitie, te Goes.

Mounier, (A.A.T.) te Soerabaija.
Nederburgh, (Mr. S.C.H.) te Batavia.
Nispen tot Sevenaer, (L.C.E.Q.M. van Jur. Stud., te Leyden.
Nispen tot Sevenaer, (S.E.J.M. van) Jur. Stud., te Leyden.
Oosterbaan, (Jbs.) te Amsterdam.
Peters, (Theod.) te Rotterdam.
Pfister, (G.G.) te Delft.
Poel, (van der te 's Hage.
Pool, (J.C) Theol. Stud., te Amsterdam.
Reepmaker, (I.C. Henry) Med. Stud., te Leyden.
Richelle, (J.M.), Med. Stud., te Utrecht.
Rietstap, (A.J.T.) Candid. Notaris, te Rotterdam.
Rutte, (J.M.) Theol. Stud., te Utrecht.
Schalk, (Mr. J.C.J. van der) te Macasser.
Scharff, (J.C.A.) te Bantam.
Schottelink, (J.G.) te Amsterdam.
Schuylenburch, (F. van) Jur. Stud., te Leyden.
Schuyt, (W.F.A.A.E.) Jur. Stud., te Utrecht.
Soesman, (Th. Gh.) Jur. Stud., te Leyden.
Spiegel, (H.J.L.M. van der) Jur. Stud., te Utrecht.
Streijen, (C.H.Q. van) Jur. Stud., te Leyden.
Theben Tervile, (J.P.) te Batavia.
Tollens, (Mr. L.J.A.) te Batavia.
Verwijk, (N.J.) te Amsterdam.
Vleuten, (D.K. van) te Batavia.
Walen, (D. Janette) te Batavia.
Warnar, (G.) te Batavia.
Weijerman, (L.J.) Theol. Stud., te Amsterdam.
Wierts, (M.B.) Jur. Stud., te Leyden.
Wildt, (A. de Ruyter de) Jur. Stud., te Amsterdam.
Zeederberg, (R.A.) Med. Stud., te Leyden.

Opgegeven verbeteringen in de vorige naamlijst.

Capellen Dzn, (A. van) Ontv. der Directe Belast., te Hellevoetsluis.
Holtzschue, (J.P.) Kapitein der Genie, te Hellevoetsluis.